

ІВАН ФРАНКО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

ЗБІРНИК ПЯТИЙ

МВО УРСР

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

ІВАН ФРАНКО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

ЗБІРНИК П'ЯТИЙ

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
1956

Редакційна колегія

Доцент В. Т. Дмитрук, доцент В. В. Лесик, професор М. М. Пархоменко (відповідальний редактор), доцент С. М. Шаховський, доцент Ф. М. Неборячок, канд. філ. наук І. І. Дорошенко (відповідальний секретар).

Друкується за розпорядженням
ректора університету
члена-кореспондента АН УРСР
Є. К. Лазаренка.

РІШЕННЯ НАДЗВИЧАЙНОЇ СЕСІЇ ВСЕСВІТНЬОЇ РАДИ МИРУ

Ми, члени Бюро, схвалюємо пропозицію Радянського Комітету захисту миру, який звернувся до Бюро з просьбою поповнити список великих ювілейних дат для нинішнього року, додавши до нього сторіччя з дня народження великого українського поета і прозаїка Івана Франка.

Ізабелла Блюм (Бельгія), *Джеймс Ендікот* (Канада), *Лю Нін-і* (Китай), *Ілля Еренбург* (СРСР), *Олександр Корнійчук* (СРСР), *Остап Длуський* (Польща), *Назим Хікмет* (Туреччина), *Ежені Коттон* (Франція), *Леопольд Інфельд* (Польща), *Сайфутдін Кітчлу* (Індія), *Ромеш Чандра* (Індія), *Дункан Джонс* (Англія), *Моніка Фелтон* (Англія), *Фогліярезі* (Італія), *Фрото Морейра* (Південна Америка), *Хірано* (Японія), *Еміліо Гарсіа Іттураспе* (Аргентіна), *Ярослав Івашкевич* (Польща), *Дхарловір Косамбі* (Індія), *Жан Лаффіт* (Франція), *Лі І-ман* (Китай), *Ян Мукаржовський* (Чехословаччина), *Сайонджі* (Японія), *Еміліо Серені* (Італія), *Олексій Сурков* (СРСР), *Джессі Стрітт* (Австралія), *Антуан Табет* (Ліван), *Микола Тихонов* (СРСР), *Уенрайт* (Англія).

Стокгольм, 9 квітня 1956 р.

ТЕКСТИ

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА З ОЛЬГОЮ РОШКЕВИЧ

Подав Михайло Возняк

ВСТУПНІ УВАГИ

В своїй найширшій автобіографії, написаній 26 квітня 1890 р., Іван Франко описує свою подорож під час канікул 1874 р. до села Лолина, Стрийського повіту (нині Вигодський район, Станіславської області): «Скінчивши сьомий клас, я перший раз пустився під час вакацій в дальшу мандрівку, перший раз не поїхав додому пасти худобу та помагати при збірці сіна і збіжжя. Я поїхав залізницею до Стрия, а відси рушив сільським трактом до Синевідська на Побук Бубнище, Тисів, Церковну, Мізунь, Велдіж, зайшов до Лолина. Ця маленька мандрівка дала мені пізнати трохи більше світу і людей, ніж я знав досі. Вернувши з Лолина до Дрогобича, я пустився в протилежний бік у гори на Опаку, Смільну, Тур'є до Волосянки, де вуйко[1] моєї покійної матері був попом».[2]

Лолинський піп Михайло Рошкевич за порадою гімназичних учителів найняв Франка, який вчився тоді в сьомому класі, приватним вчителем для свого сина Ярослава, учня третього класу. Успішно закінчивши третій клас і приїхавши до батьків, Ярослав сповістив, що до них на канікули завітає Франко. За спогадами Михайлини Іванець, молодшої дочки Михайла Рошкевича,[3] одного дня перед полуднем до них прибув Франко у дивовижному вбранні: довгому чорному сурдуті, краплистих штанях, в чоботях з довгими халявами і в чорному м'якому капелюсі з широкими крисами. На палиці за плечима він ніс клунок в краплистій хустині.

Вдруге до Лолина восьмикласник Франко приїхав з Ярославом на великодні свята. З того часу, буваючи в Лолині, Франко записував бойківські слова.

---

[1] Дядько.

[2] Ів. Франко. В поті чола. Образки з життя робучого люду, Львів, 1890, стор. VIII.

[3] Крім Михайлини і Ярослава, родина Михайла Рошкевича складалася із старшої дочки Ольги і молодшого сина Богдана.

Перебування Франка в Лолині послужило зав'язкою романа між ним і Ольгою Рошкевич.

Ольга Рошкевич була освіченою на ті часи дівчиною, добре знала німецьку і французьку мови, вивчивши їх на протязі шестирічного перебування в с. Усті над Прутом у материного дядька Проскурницького, який тримав домашню вчительку для своїх дочок.

Франко ввесь час заохочував Ольгу до літературної діяльності, про що красномовно свідчить ряд таких фактів.

В альманаху «Дністрянка», в якому появилися перші свідчення критичного реалізму Джеджалика-Франка, а саме оповідання «Два приятелі» й «Лесишина челядь», надруковані також «Двадцяті і двадцять перші уродини» — оповідання Марії Шварц у перекладі Ольги Рошкевич з зазначенням: «переклала Надежда***».[1] Для «Дрібної бібліотеки», яку редагував Іван Франко, Ольга Рошкевич переклала кілька початкових розділів повісті Еміля Золя «L'Assommoir», виданих під заголовком «Довбня. Повість з життя паризьких робітників» в її восьмому (I. Прачка Жервеза. II. Сватання Купо) і дванадцятому (III. Робітницьке весілля) випусках 1879 р. у Львові. Крім того, для цієї ж «Дрібної бібліотеки» вона переклала повість Золя «La curée», яка залишилася ненадрукованою. В 1885 р. в її ж перекладі вийшла у Львові повість у двох частинах П. Ланської «Обруситель. Повість із суспільного життя поліської країни». В 1886 р. в Кракові була видана збірка весільних пісень у Лолині, зібраних Ольгою Рошкевич в роки, коли Франко бував у Лолині. Збірка вийшла під назвою «Obrzędy i pieśni Weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego» в X томі «Zbioru wiadomości Komisji antropologicznej» Академії наук, а також окремим відбитком в опрацюванні Франка.

В творчості Франка його перше кохання відбилось у серії віршів «Картка любові»,[2] в новелі «На дні», в оповіданні «Із записок недужого», та в спорадичних згадках у ряді інших творів. З сімох віршів серії «Картка любові» перші були написані в 1878, решта — в 1880 роках. Ользі Рошкевич (Надежді***) Франко присвятив першу збірку своїх поезій «Балади і розкази», видану у Львові в 1876 році. В дев'ятому вірші третьої збірки «Зів'ялого листя» автор в найтепліших рисах змальовує своє перше кохання.

Тричі мені являлася любов.
Одна несміла, як лілея біла,
з зітхань й мрій уткана, із обснов

[1] «Дністрянка». Альманах з календарем на рік звичайний 1877, у Львові. 1876, стор. 50.

[2] Ів. Франко. З вершин і низин. Збірник поезій. Друге, доповнене видання. Львів, 1893, стор. 76—80.

сріблястих мов метелик підлетіла.
Купав її в рожевих блисках май,
на пурпуровій хмарі вранці сіла
і бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна, як дитина,
пахуча, як розцвілий свіжо гай.[1]

Наведені чудові терцини відображають настрої Франка перед його заарештуванням 11 червня 1877 року.

В зв'язку з заарештуванням Франка відбувся трус і в Рошкевичів. Одержавши наказ провести трус у Рошкевичів, суддя з Долини прохав польського ксьондза з Велдіжа попередити про це Рошкевичів. Велдізький ксьондз виконав доручення, і разом зі своїм органістом був присутній під час трусу як свідок. Війтом був неграмотний бойко. Листи та брошури Франка Ольга Михайлівна сховала на пасіці. Під час обшуку нічого не знайшли, однак Рошкевич був дуже обурений Франком і заборонив Ользі листуватися з ним. Товариші Франка багато допомагали йому в передачі листів для Ольги. Вони передавали Ользі Михайлівні від Франка книжки, в яких окремі літери були підкреслені. Треба було виписати на папір зазначені літери і таким чином одержати текст листа. Інколи приходив поштою лист, в якому було ледве декілька слів. Треба було потерти його спаленим папером, соком з цитрини або соком з цибулі, пригріти його над вогнем, і тоді з'являвся текст листа.

Зустрічі закоханих, про які вони домовлялися наперед, відбувалися в лісі, близько Лолина. У вірші, написаному 1 травня 1878 р., Франко змальовує свої хвилювання з приводу наближення часу їх зустрічі. Він мріє не лише про своє особисте щастя, а й про щастя усього людства.

Зближаєсь час, коли подібно нам,
по довговічних боях, муках люди
прокинуться, гнилий розмечуть трам,
що їх давив, і щиро грудь до груди,
уста до уст притиснуть, мов брати,
приязним, щирим словом заговорять,
позбувшись пут недумства, темноти
і зависті і людовладства й горя.[2]

Свій сум з приводу того, що умовлена зустріч не відбулася, Франко вилив 10 травня 1878 р. в одному сонеті:

Плив гордо ястріб в лазуровім морю,
широко круг за кругом колесив,
а на горі в ожиданні і горю
лежав я й лету ястреба слідив.

---

[1] Ів. Франко. Зів'яле листя. Львів, 1896, стор. 86.
[2] Ів. Франко. З вершин і низин. Львів, 1893, стор. 77.

Я ждав на ню, свою єдину зорю...
Мов ястріб бистро я сюди спішив, —
від рана жду, думками поле орю, —
нема голубки! Серце біль здушив.

Нема голубки! Тільки ястріб в'ється!
Нема голубки! Дармо серце б'ється!
Вже ніч. — В розпуці знов я геть пішов.

А за ліском на тій ж горі чекала
вона весь день на мене, виглядала,
тужила важко й плакала за мнов.[1]

Листування Франка з Ольгою Рошкевич є неоціненним джерелом для дослідження поступового розвитку світогляду Франка, його творчості і творчого зростання.

В листах до Ольги з безпосередньою щирістю відбилися його внутрішнє життя, його думки. В них знаходимо важливі дані про літературні задуми й факти, про оцінку поетом людей і подій, про перший журнал соціалістичного напрямку в Наддністрянщині, про «Дрібну бібліотеку», про зацікавлення Франка фольклором й етнографією, про його пориви до наукових досліджень, про заходи над виробленням літературних талантів, про невсипущу працю письменника.

Листування Франка з Рошкевичами я роздобув за допомогою свого колишнього гімназичного учня Степана Іванця та його матері Михайлини, молодшої сестри Ольги Михайлівни. В своїх спогадах Михайлина Іванець пише: «Хочу ще додати, що сестра багато листів попалила, і здається мені, що між іншими ті всі, котрі писані були вже по «заміжжі».

Скільки листів Франка, одержаних ще до одруження, знищила Ольга, — невідомо.

В архіві Франка збереглося 10 листів Ольги, написаних після її одруження.

З 47 листів Франка вісім писані німецькою мовою, а решта — українською, з них 4 етимологією, 1 латинкою, а решта — так званою драгоманівкою, в якій йотовані **є, ї, ю** і **я** розпадаються на свої складники: **ь+е, і, у** і **а** або **І+е, і, у** і **а**. Бажаючи зробити тексти листів Франка якнайбільше доступними для радянського читача, даю паралельно переклади німецьких листів на українську мову і транскрибую українські тексти фонетично. Німецькою мовою писані листи №№ 2—9, етимологією — №№ 1, 10—12, латинню — № 14.

Етимологічно написані слова передані фонетично так: отъ — від, отъ разу — відразу, отповѣди — відповіді, откинули — відкинули, отъѣду — від'їду, отписуй — відписуй, отколимъ — відколи-м, отлично — відлично, ôтки — відки, ôнъ —

[1] Ів. Франко. З вершин і низин. Львів, 1893, стор. 77.

він, одки — відки, ôдповѣди — відповіді, деякой — деякій, чомъ — чім, закончити, кончу — закінчити, кінчу, могбымъ — міг би-м, томъ — тім, колько — кілько, той — тій, поймуть — піймуть, домъ — дім, вольно, вольнѣйшого, вольности — вільно, вільнішого, вільності, колька — кілька, мой — мій, только — тілько, осмой — восьмій, она — вона, инной — інній, зовсемъ, совсемъ — зовсім, твоєй — твоїй, моєй — моїй, всемъ — всім, ихъ — їх, изъ — із, и — і, строится — строїться, инде — інде, Иванъ — Іван, сами — самі, тоти — тоті, моихъ — моїх, аминь — амінь, филологію — філологію, филологичний — філологічні, псевдонимомъ — псевдонімом, такій — такий, всякій — всякий, другій — другий, великій — великий, непріятности — неприятності, прійде — прийде, сердце, сердця, сердци — серце, серця, серці, мѣстце — місце, гдесь — десь, где — де, нигде — ніде, всечестный — всечесний, користно — корисно, паралелно — паралельно, корригую — коригую. У віршах: № 5 — пѣсни — пісні, дни — дні, больше — більше, спокой — спокій, № 48 — они — вони.

Тексти інших листів подаються за автографами чи їх копіями, які зробила Ольга Михайлівна. Ряд слів тут транскрибовані так: она, оно, они — вона, воно, вони, и — і, Иван — Іван, вакацiйі — вакації, kancelaryi — канцелярії, тоти — тоті, твоjих, своjих — твоїх, своїх, стоjить — стоїть, jинчого — їнчого, Россиjі, Россиjу, россиjскоjі — Росії, Росію, російської, Мандичевскій — Мандичевский, po polski, po rossyjski — по-польски, по-російски, христіjане, христіjан, христіjанин — християне, християн, християнин, диссонанси, диссонансу — дисонанси, дисонансу, пессімізм — песімізм, коллективний — колективний, коммоціjа — комоція, ільльузіjі — ілюзії, бельлетристичних — белетристичних, пісьні, пісьньах — пісні, піснях, пісьльа, опісьльа — після, опісля, на сьліпо — насліпо, сьліди, сьліду — сліди, сліду, посьлідниj, посьлідноjі, посьлідними, посьліднім — послідний, послідної, послідними, послідніm, сьлідуjучиj, сьлідуjучого, сьлідуjучім — слідуючий, слідуючого, слідуючім, сьліпати — сліпати.

Наявні помилки виправляються без зазначення.

ТЕКСТИ ЛИСТІВ

1. До Ольги Рошкевич

Дрогобич, дня 19 вересня 1874.

Сподіваюся, що Пані на мене не гніваються, хоч би і було за що; сподіваюся заразом і тепер, що Пані дарують моє нинішнє письмо. Був би я уже давніше зачав наприкрятися Пані,

але щасливії для Пані, а нещасливії для мене обстоятельства вздержали мене не тільки від писаня, але мало що і не від диханя. Не хочу я через те казати, щобим був слабий і щоби ми дух запирало, але, попросту сказавши, — час в восьмій клясі дрогобицької гімназії днесь так дорогий, як бедуїну вода серед широкої пустині Сахари. А хоч би ся уже того часу дещо деколи і найшло, то прецінь думки о минувших хороших днях виганяють ми із голови всяку думку о деякій іншій роботі.

А зрештою о чім же до Пані писати? Най Пані не думають, що я через те хочу сказати, що не маю о чім, — але, противно, — предмет завеликий і сам не знаю, відки зачати, о чім говорити і на чім закінчити. Міг бим Пані говорити дещо про себе і свої пригоди вакаційнії, про своє житє і про поетику, — але не знаю, чи Паню тоє буде інтересовати. Міг бим говорити про Дрогобич і про новинки тутешнії, але не маю, — правду сказавши,— дару оповіданя. Міг бим також говорити,— та й то немало, про Ярослава, про тутешнії школи і про Керкіарта, котрий до нас має тепер прийти на місце о. Баревича з Самбора, але обширніше напишу о тім до татка. Міг бим дещо говорити про лектуру і літературу, — але і тоє не єсть ціллю мого нинішнього письма. Мушу протоє нині — ex toto nihil* — і ждати, аж Пані самі о дещо запитають, — а сам днесь наміряю весь дальший лист заповнити самими питаннями. А не увірять Пані, кільки ми ся їх в тій хвилі насуває, — сам не знаю, котре брати наперед, — боюся навіть, щобим деяке із пам'яті не потеряв. От найліпше, єсли зачну від найпростішого.

По-перве осмілюся запитати, як ся Пані мають і як живуть тими часами, — також що поробляють татко, мамця, панна Михалина і всі домашнії. Пані не піймуть, як часто я згадую Ваш дім і тії дні, котрі я у Вас перебув, — і не сподіваюся, щоби ми тая згадка так скоро із пам'яті вивітріла.

По-вторе Пані позволять запитатися, як ся Пані бавили через решту вакацій з Ярославом і Мартинковим, — бо Ярослав тепер дуже маломовний, — не хоче нич глаголати. Філософію і логіку — дуже боюсь, чи вже зовсім не забув — а я не маю часу його в тій уміетності дальше вправляти. Говорив ми, що і пані в тій штуці значнії поступи поробили: — віншую!..

Не знаю, чи вільно Пані запитатися, чи не можу служити деякою книжкою до читаня, — або... а, а, а, а! ото я одну річ забув!.. а іменно, що я Пані обіцяв попереписувати і при-

---

* З цілості нічого.

слати деяких з півкопи пісень, — а нині уже слава богу, 21, а я ще й до роботи не брався, хіба що матеріалу дещо призбирав. Але сподіваюсь, що Пані простять моє лінивство за той час, доки аж не буду мати кілька хвиль вільнішого часу, щоби додержати слова.

Дальший мій вопрос єсть, чи Пані не гніваються на мене,— чи то за тоє, — щом до сього часу нич не писав, чи то за тоє, що тепер пишу, чи то за тон сього письма, чи то за... Не знаю, чи Пані не образяться сли запитаю, чи і коли Пані, а властиво татко замисляють переноситися до Росії, — бо Ярослав багато ми о тім говорив. Може Пані буде видаватися не до усправедливленя тая цікавість, — але причини витолкую пізніше.

І знов бим мав один дуже важний вопрос проізнести до Пані, а іменно, чи будуть Пані ласкаві на тії попередніі вопроси ответити, чи не образивєм Паню котрим із них? Розуміеся, відповіді на сей вопрос чекаю аж в відповіді на сей лист.

Єщє бим мав один вопрос до попередніх доложити, — але... нич в невчасі!..

На днесь отже кінчу вопроси, хоч і не всі ту поміщені, а на закінченє належало би ще дещо сказати з своєї сторони. Однако ж предмет мій так обширний, а сей лист так розтяглий, що і так боюся, щоби пані не знудилися тою писаниною і не відкинули сеї картки, не прочитавши і не догадавшися посліднього вопроса...

Не остаєсь мні протоє нич інного, як тільки єще перепросити Паню, що сей лист так довго пишу. Найліпше, здаєсь мні, буде оповісти його коротеньку хронологічну історію. Зачав я його писати єще 15, але обстоятельства, а найбільше Ярослав забрав мні тільки часу, що го кінчу аж 23, — а то, бачу, ладний кавалок часу. Ярослав єще, як звичайно, по часі вільності, золотої всаджений в тісную клітку, тужить, задумується і неохотно береться до роботи і із того легко Пані піймуть, що му ся ще нуднішим, незноснішим видаю, як в Лолині.

На тім кінчу моє нинішнє письмо і, чекаючи ласкавого ответа і цілуючи руці таткові, мамці, Пані і панні Михалині, остаю навсегда той сам:

«Козак півник,
Коло боку віник», —

звичайно званий
Іван Франко

дня 23 вересня (лат.) 1874.

Als ich bei Ihnen auf den Feiertägen war, da hatte ich es wohl zehnmal im Kopfe Sie zu fragen, warum Sie denn eigentlich in Ihrem Schreiben an mich meinen vorigen Brief an Sie unselig oder unglücklich nannten und warum Sie mich selbst in Ihrem Briefe an Jaroslaw den антипатичний Ментор genannt haben? Meinen Sie aber nicht, Ihr Bruder habe mir den Brief zu lesen gegeben, — nein, ich bekenne meine Sünde, ich habe ihn verstohlen gelesen! Die Worte lassen mich in sehr grosser Ungewissheit, ob ich überhaupt an Sie schreiben soll und wenn auch das, — in welchem Tone ich mein Schreiben halten soll? Dieses Dilemma bitte ich mir gefälligst zu lösen. Wenn Sie auf meinen Brief nicht an mich die Antwort überschicken können, so bitte ich, schicken Sie den Inhalt derselben an Ihren Herrn Bruder, der ihn mir gütig mittheilen wird. Der Inhalt soll nämlich der sein, ob ich Sie mit meinen Briefen nicht zu sehr inkommodire, ob ich Ihnen vielleicht nicht Unannehmlichkeiten dadurch mache, oder ob ich in einem zu kühnen und impertinenten Tone schreibe. Aber für diesmal muss ich schreiben, — meine innere Beruhigung verlangt es, und wenn Sie den Zustand meines Inneren kennen würden, möchte Ihnen dieses wohl berechtigt erscheinen, wenn es auch, — ich lasse es zu — nicht ganz anständig ist. Aber was kümmert mich die Anständigkeit, — was kümmern mich die konventionellen Gesetze, — meines Herzens Sprache übertäubt ihre kalte und gemessene Stimme! Sie haben mich — zwar nur kurz gesehen, — Sie haben mich, mehr vielleicht aus den Erzählungen Ihres Bruders, als vom

---

Коли я був у Вас на святках, то я може десять разів носився з думкою запитати Вас, чому ж Ви властиво у своєму листі до мене назвали мій попередній лист до Вас фатальним і нещасливим і чому мене самого назвали в своєму листі до Ярослава антипатичним ментором? Але не думайте, що Ваш брат дав мені прочитати лист, — ні, признаюсь до свого гріха, я прочитав його крадькома! Ці слова залишають мене в дуже великій непевності, чи я взагалі маю писати до Вас, а якщо й так, — в якому тоні я маю свій лист держати? Прошу дуже гарно розв'язати мені цю дилему. Якщо не можете переслати відповіді на мій лист до мене, прошу послати її зміст до свого пана брата, який повідомить мене ласкаво про нього. Саме зміст повинен бути такий, чи не непокою Вас занадто своїми листами, чи може через це не роблю Вам неприємностей, або чи не пишу в надто сміливому й зухвалому тоні. Але на цей раз я мушу писати, — цього вимагає моє внутрішнє заспокоєння, а якщо Ви могли б знати стан мого нутра, може це могло б показатись Вам виправданим, хоч і, — припускаю це, — не зовсім пристойним. Однак що обходить мене пристойність, — що обходять мене конвенціональні закони, мова мого серця заглушує Ваш холодний і обдуманий голос! Правда, Ви бачили мене лиш коротко, — Ви пізнали мене та склали свою думку про мене, може більше з оповідань свого брата, ніж з роздивляння, — розкриваю усе своє серце перед Вами, — судіть про мене. Певне покажусь Вам може нудним, нетовариським, потайним або, як

Ansehen, kennen und urtheilen gelernt, — ich öffne Ihnen mein ganzes Herz, — urtheilen Sie über mich. Ich werde Ihnen wohl vielleicht als langweilig, ungesellig, duckmäuserisch, oder, wie man das sagt, stumm und dumm erschienen haben, — aber urtheilen Sie selbst: Ich habe fast keine Erziehung, keine liebevolle und sorgsame elterliche Behandlung genossen, — fremd und einsam unter fremden Menschen, so bin ich aufgewachsen. Ich hatte keine Gesellschaft, ich lebte mit Niemandem, ausser mit meinen Büchern. Die Welt war mir unbekannt, die grosse Schule der Gesellschaft verschlossen. Erst im vorigen Jahre, als ich mit Ihrem Bruder bekannt wurde. erschloss sich die breite Welt vor meinen Augen, es wurde heller vor mir. Aber der Übergang war zu rasch, — ich arbeitete mit meinem Geiste zu viel und zu anstrengend, — meine Kräfte wurden schwach, — ich fühlte die Samen des Todes, die Vorgefühle des Grabes in meiner Brust. Da habe ich Sie gesehen. Wie anders seit dieser Zeit alle meine Lebensanschauungen geworden sind, was sich alles in mir verwandelt hat, — kurz, wie viel ich Ihnen schuldig bin, das mag ich jetzt nicht näher auseinandersetzen, es würde mich zu weit führen. Ich sage nur, dass ich mich jetzt gesund, ganz gesund, leicht, frei fühle, dass ich die Welt offen vor mir liegen sehe und dass ich jetzt, nach den Feiertägen, sehr lustig geworden bin. Oft frage ich mich nach der Ursache dieser Veränderung, — aber darauf zu antworten ist mir gar nicht leicht, da nur Sie diese Sache entscheiden können. Sie fragen mich um das Wie? Wenn Sie unser kleines Blumenspiel am Ostersonntag nicht vergessen haben, so bitte ich Sie, schicken Sie mir die Antwort, die Sie mir zuletzt gegeben hatten! Mir wurde damals

---

кажуть, німим і дурним,— але судіть самі: я не отримав майже жодного виховання, не зазнав жодної повної любові та дбайливого відношення батьків,— чужий і самітний між чужими людьми, так я виріс. Я не мав жодного товариства, я не жив із ніким, хіба що з моїми книгами. Світ був мені незнайомий, велика школа товариства зачинена. Щойно минулого року, коли я познайомився з Вашим братом, відкрився широкий світ перед моїми очима, стало ясніше переді мною. Але перехід був зашвидкий, — я працював своїм умом забагато й надто напружено, — мої сили ослабли, я почув зародки смерті, передчуття могили в своїх грудях. Ось я побачив вас. Якими іншими стали з цього часу всі мої погляди на життя, як усе в мені змінилося, — словом, в якому великому борзі я перед Вами, цього не можу тепер ближче розбирати, це завело б мене задалеко. Кажу лише, що почуваюсь тепер здоровим, зовсім здоровим, легким, вільним, що бачу перед собою світ відкритим і що я тепер, після святок, став дуже веселим. Часто питаю себе про причину цієї зміни, — але відповісти на це мені зовсім не легко, бо лише Ви можете вирішити цю справу. Питаєте мене про те, як? Якщо Ви не забули нашої малої забави квітами великодньої неділі, то прошу Вас послати мені відповідь, яку Ви дали мені нарешті! Мені так темно було тоді перед очима, в голові гуло мені, мій дух був у такому зворушенні, що я не міг зауважити слів, паперу, — нічого, нічого перед собою, лише...

so dunkel vor den Augen, im Kopfe schwirrte es mir und mein Geist war in solcher Aufregung, dass ich die Worte, das Papier, — nichts, nichts vor mir bemerken konnte, — nur ....

Schicken Sie mir die Antwort, — oder, wenn Sie es nur für ein Spiel angesehen haben schicken Sie mir eine andere Antwort, — mag sie ausfallen, wie sie will. Ich habe in meinem Leben gar vieles bittere ertragen, — ein Schlag mehr oder weniger, — was bedeutet das!.. Seien Sie nur aufrichtig mit mir, so wie ich mit Ihnen aufrichtig bin!

O, ich möchte Ihnen noch viel, viel schreiben, — mein Herz ist übervoll, aber ich habe keinen Mut dazu, — ich muss sogar fürchten, dass auch schon das Geschriebene Ihnen zu viel ist. Leben Sie also wohl, — und möchte ich bald Ihre Antwort bekommen, — mir würde es scheinen, dass ich Sie selbst vor mir sehe!

Grüssen Sie von mir herzlich Ihre Eltern, Ihre Fräulein Schwester und Ihren kleinen Bruder und empfangen Sie meinen herzlichsten Dank für alles gute und angenehme, was ich auf den Feiertägen bei Ihnen genossen habe. Auf Wiedersehen!

Johann Franko.

Drohobycz, dnia 2. 5 1875.

3. До Ольги Рошкевич

Ich weiss nicht, ob Sie es begreifen, was für schwere Aufgabe Sie mir auferlegt haben, indem Sie mich bitten Ihnen nichts mehr vor den Ferien zu schreiben. Mag es sein, dass Ihre Mut-

---

Пошліть мені відповідь, — або, якщо Ви дивилися на це лише як на забаву, пошліть мені іншу відповідь, — вона може бути будь-якою. Я переніс у своєму житті дуже багато гіркого, — один удар більше або менше, — що це значає!.. Тільки будьте щирою зі мною, як я щирий з Вами!

О, я міг би написати Вам ще багато, багато, — моє серце переповнене, але я на це не маю сміливості, — мушу навіть боятися, що навіть уже написаного для Вас забагато. Отже, будьте здорові, — а якщо я отримав би Вашу відповідь незабаром, — мені здавалося б, що бачу Вас самих перед собою!

Поздоровіть від мене сердечно своїх батьків, свою панночку сестру та малого брата і прийміть мою найсердечнішу подяку за все добре та приємне, чого я зазнав у Вас на святках. До побачення!

Іван Франко.

Дрогобич, дня 2. 5 1875.

Не знаю, чи Ви розумієте те, яке важке завдання Ви наклали на мене, просячи мене нічого більше Вам не писати перед канікулами. Можливо, що Ваша мама вважає це за непристойне листуватися зі мною, — але листу-

ter es unanständig findet mit mir zu korrespondieren, — aber korrespondieren heisst Briefe empfangen und auf dieselben antworten. Wenn es also nicht anders sein kann, so befreie ich Sie, obwohl sehr ungern und mit schwerem Herzen vom Letzteren, nämlich vom Antworten, — aber das Erstere muss ich mir beibehalten, obwohl ich dafür sorgen werde, dass ich Sie nicht allzuoft mit meinen Briefen belästige. Sie sehen, ich habe genug lange mir allen Zwang angethan meine Gedanken von Ihnen zum Schweigen zu bringen, — aber je länger ich es thue, desto schlimmer wird es mir selber. Mögen Sie Ihren Bruder befragen, wie ich manchmals fast närrisch werde, — ich weiss selbst nicht, was mit mir geschiet, — und meine werthen Herren Kollegen haben allerlei gütige Anmerkungen fallen lassen, dass ich ein totaler Narr bin. Es handelt sich nicht so sehr um das Urteil meiner Kollegen, als darum, dass schon nicht weit die Maturität dasteht, und als ein ordentlicher und wirklicher, obwohl keineswegs privilegirter Narr kann ich kaum daran denken trotz meiner sonstigen Kapacität durchzukommen. Haben Sie also Mitleid mit mir und verbieten Sie mir wenigstens nicht dann und wann zu Ihnen zu schreiben, — wenn Sie mir auch nicht antworten können, — es ist ja mein letztes Heilmittel, — ich werde ruhiger werden, nachdem ich Ihnen mein ganzes Herz ausgeschüttet habe. Nehmen Sie mir ja nicht meine vielleicht zu heissen, kühnen und phantastischen Gedanken für poetische Erdichtung oder Schwärmerei! Bei Gott, — könnten Sie in mein Inneres hineinblicken, — Sie würden dort hundertmal phantastischere Bilder, hundertmal heissere Gefühle finden, die ich

---

ватися значить отримувати листи й на них відповідати. Отже, якщо інакше не може бути, то я звільняю Вас, хоч дуже нерадо і з важким серцем, від останнього, а саме від відповідання, — але перше мушу задержати собі, хоч буду дбати про те, щоб я не непокоїв Вас своїми листами. Бачите, досить довго я всіляко силував себе примусити свої думки мовчати про Вас,— але чим довше це роблю, тим гірше мені самому. Можете запитати свого брата, як я інколи майже дурію, — сам не знаю, що діється зі мною, — а мої дорогі панове товариші кидали всякі ласкаві зауваження, що я цілковитий дурень. Тут ідеться не так дуже про думку моїх товаришів, як про те, що вже недалеко стоїть іспит зрілості, а я, як порядний і дійсний, хоч цілком неупривілейований дурень, ледве чи можу думати про те, щоб пройти, незважаючи, зрештою, на мою здібність. Отже, змилосердіться наді мною і не забороняйте мені бодай деколи до Вас написати, — якщо Ви й не можете відповідати мені, — це моє останнє лікарство, — стану спокійнішим, коли розкрию Вам усе своє серце. Але ж не беріть мені моїх може надто гарячих, сміливих і фантастичних думок за поетичну видумку, або мрійливість! На бога, — якщо б Ви могли заглянути в моє нутро, — Ви знайшли б там сто разів більш фантастичні образи, сто разів гарячіші почуття, та я сам поборюю їх, бо може й це сяк чи так містить у собі багато такого, що може Вас образити, бути для Вас немилим, — що ви мусили уважати корисним для моєї раз визнаної глупоти. Може здивує Вас, що тепер, коли вже близький той час, в якому я маю бути вільним і прибути до Вас,

aber selbst bekämpfe, da vielleicht auch dieses da ohnehin vieles enthält, was Sie beleidigen, was Ihnen unlieb sein kann, — was Sie meiner einmal anerkannten Narrheit zu gute hatten müssen. Es wird Sie vielleicht verwundern, dass ich jetzt, da die Zeit schon nahe, in der ich frei sein und zu Ihnen kommen soll, so einen langen und langweiligen Brief an Sie schreibe? Ich werde es Ihnen erklären. Zur Maturität haben wir hier noch volle 2 Monate da das Examen esrst am 27. 7 anfangen wird. Also sehen Sie, dass mir die Zeit etwas zu lang ist. Zweitens habe ich Ihnen so vieles zu sagen, — dass ich vollends nicht weiss, was ich eigentlich sagen soll. Drittens weiss ich sogar nicht, ob ich nach abgelegter Maturität gleich zu Ihnen hinfliegen können werde, — so sehr ich's auch begehrte, — denn Sie kennen mein Verhältnis mit dem Theater Baczyński's. Ich möchte etwas arbeiten, — denn ich brauche Geld nach Lemberg, — indessen scheint es, dass der alte Fuchs mich foppen will, — indem er spricht, es seien jetzt schwere Zeiten, das Geld sei rar, das Theater werde wenig besucht et cet. Ich weiss selbst nicht, was ich thun soll, — ich habe ihm aber mein Wort gegeben, dass ich wenigstens einen Monat bei ihm zubringen werde. Bei der jetzigen Sachlage ist es aber rein unmöglich, — ich werde mit ihm entweder ganz brechen, oder sich von ihm auf gute Weise loszumachen suchen. Verzeihen Sie, — dass ich von meinen Privatsachen so langes und breites rede, — aber wenn ich Sie auch das zehnte Theil davon interessiere, wie Sie mich, wird es Ihnen vielleicht nicht unlieb sein etliches von meinen Planen und von meinem Leben zu erfahren, — wie auch ich von Ihnen gerne län-

---

пишу до Вас такий довгий і нудний лист? Я це Вам поясню. До іспиту зрілості маємо тут ще два повні місяці, бо іспит почнеться 27. 7. Отже, бачите, що час дещо задовгий мені. По-друге, я маю сказати Вам так багато, — що зовсім не знаю, що властиво маю сказати. По-третє, не знаю навіть, чи зможу прилетіти до Вас зараз після складення іспиту зрілості, — хоч і як дуже бажаю собі цього, — бо Ви знаєте мої стосунки з театром Бачинського. Я хотів би трохи попрацювати, — бо потребую грошей до Львова, — тим часом здається, що старий лис хоче обдурити мене, говорячи, що тепер тяжкі часи, що гроші рідкі, що театр мало відвідують і т. д. Сам не знаю, що маю робити, — але я дав йому моє слово, що я бодай місяць пробуду в нього. Однак при теперішньому стані речей це цілком неможливе, — або я зовсім зірву з ним, або буду старатися по-доброму розв'язатися з ним. Вибачте, — що так довго й широко говорю про свої приватні справи, — але, якщо я вас цікавлю хоч у десятій частині з того, що Ви мене, може не буде Вам немилою річчю дізнатися дещо про мої плани й моє життя, — як і я був би радий отримати від Вас довші листи й детальніші описи, — якщо це взагалі було б не погано для Вас мені відповідати. По-четверте, Ви знаєте, який я зовсім мовчазний і потайний при Вас і як мало маю сміливості навіть хоч би одно слово сказати про такі речі, як ті, про які пишу. Сам не знаю, звідки це може бути, — а це могло також досить здивувати Вас, чому я у Велдіжі був таким незмінно свавільно веселим? Це був може вплив товариства, — а тим часом у Вас я

gere Briefe und detaillischere Beschreibungen erhalten möchte, — wenn es für Sie überhaupt anginge mir zu antworten. Viertens, — Sie wissen, wie vollends schweigsam und duckma'user-risch ich bei Ihnen bin, und wie wenig ich Mut habe auch nur ein Wort von solchen Dingen zu reden, wie die, welche ich niederschreibe. Ich weiss selbst nicht, woher es kommen mag, — und es mochte Sie auch genug verwundern,* — warum ich in Wełdziż so umgeändert, so ausgelassen lustig war? Es war vielleicht der Einfluss der Gesellschaft, — während ich bei Ihnen keine Anregung und keine Gelegenheit zu lebendigeren und innigeren Gesprächen fand. Die Ferien lassen mich aber vieles erwarten! Die Zeit, die ich bei Ihnen zubringen kann, wird sich ungefähr auf 3—4 Wochen belaufen, — Sie sehen also, — dass es kein so zu grosser Raum ist, — um sich darauf von nun an zu vertrösten und die schönsten Gedanken, die innigsten Gefühle in sich verkümmern zu lassen.

Und wie steht es dort mit Ihnen und dem Heine? Ist die Wirkung seiner Gedichte noch eben so stark auf Sie, wie vordem? Mein Gott! wie unerwartet mir Ihre süssen Bekenntnisse kamen, — mit welcher Freude, mit welchen Hoffnungen erfüllten sie mein ganzes Herz! Nach meiner Abfahrt von Ihnen und zur Zeit, als ich meinen zweiten Brief an Sie schrieb, war ich in einem solchen Zustande der Spannung, der unnatürlichen Traurigkeit, die zuweilen in ausgelassene Freude, in fast kindische Mutwilligkeit ausbrach, dass ich jetzt selbst vor solchem Zustande ein Grauen empfinde. Als ich an Sie geschrieben und eben den Brief abgegeben habe, da kommt zu mir Ihr Bruder

---

не знаходив жодної спонуки й жодної нагоди до живіших і щиріших розмов. Але канікули велять мені очікувати багато. Час, який я у вас можу провести, становитиме майже 3—4 тижні, — отже, бачите, що немає такого завеликого простору, — щоб відтепер цим заспокоюватись і дозволити найкращим думкам, найщирішим почуттям знидіти в собі.

А як мається там справа з Вами та з Гейне? Чи враження від його віршів на Вас власне ще таке сильне, як перед тим? Мій боже! як несподівано для мене прийшли Ваші солодкі визнання, — якою радістю, якими сподіваннями вони сповнили все моє серце! Після мого від'їзду від Вас і в час, коли я писав свого другого листа до Вас, я був у такому стані напруження, неприродного суму, який інколи вибухав у свавільну радість, в майже дитячу пустотливість, що тепер сам відчуваю страх перед таким станом. Коли я написав до Вас і саме віддав лист, тоді приходить до мене Ваш брат і починає всякими фразами доторкувати мене, так сказати, з усіх боків, — як стоїть справа з моїм серцем. Але ледве чи колись буде з нього лікар, — бо він спричинив мені більше болю, ніж полегші. Він говорить до мене протягом цілих трьох днів усякі уривані слова, як: Нащо надаремно марнувати час на безкорисні любощі, — або: Забудьте все, — бо й так із цього нічого не буде, — опісля: Моя сестра вже заручена, й інші такі ви-

---

* В рукоп.

Бібліотека МУЗЕЮ Ів. ФРАНКА 133

und beginnt mit allerlei Phrasen mich gleichsam von allen Seiten zu betasten, — wie es mit meinem Herzen stehe. Aber ein Arzt wird er schwerlich einmal werden, — denn er hat mir mehr Schmerz verursacht als Linderung. Er spricht zu mir ganze drei Tage lang allerlei abgebrochene Worte, als: Wozu umsonst die Zeit verlieren mit unnützer Liebelei, — oder: Vergessen Sie alles, — es wird ja daraus nichts werden, — dann: Meine Schwester ist schon verlobt, und[1] andere solche Redensarten, — die mir, wie Sie wohl ahnen können, auf ganze 3 Tage alle Ruhe und Fassungskraft benahmen. Endlich, als er sah, dass es mit mir sehr schlimm stehe, erzählte er mir von Ihrem Briefe, indem er zugleich sagte, dass es ihn sehr unangenehm getroffen habe, dass Sie meine Gefühle erwidern, — da er immer zu mir eine Antipathie habe und mich, — einfach gesprochen, für ein Kind halte. Sie sehen, wie es mir mit meinen liebsten Freunden geth, — wird es mir auch mit Ihnen so gehen? Werden Sie mit der Zeit auch eine Antipathie zu mir bekommen, — werden Sie mich auch für ein Kind halten und meine Gefühle für ein Spiel der kindlichen Phantasie? O, bei Gott, — wenn Sie so denken, — sagen Sie mir es gleich, — später würde es mein Tod sein! Sie wissen nicht, — wie meine Gedanken alle unzertrennlich mit Ihnen verwachsen sind, — und mein Charakter ist nicht von solcher Konstitution, dass ich vergessen könnte, — einmal leben und einmal lieben, — so ist mein Herz! Bedenken Sie also, bei Gott, bedenken Sie es wohl, — ob das, wovon Sie Ihrem Bruder geschrieben haben, nicht nur eben „die Folgen Heine'scher Gedichte" seien? Wenn Sie so gütig sein wollen, mir etliche Worte auf meinen Brief zu sagen, so können Sie diesel-

---

слови, — що відібрали мені, як певне можете догадуватися, спокій і спроможність на цілі всі три дні. Нарешті, коли він побачив, що зі мною дуже погано, оповів мені про Ваш лист, кажучи заразом, що дуже неприємно вразило його те, що відзиваєтеся на мої почуття, — бо він завжди має до мене антипатію і вважає мене попросту дитиною. Бачите, як живеться мені з моїми найлюбішими приятелями, — чи так також житиметься мені з Вами? Чи з часом відчуєте антипатію до мене, — будете вважати мене також дитиною, а мої почуття забавкою дитячої фантазії? О, на бога, — якщо так думаєте, — скажіть мені це зараз, — пізніше це було б моєю смертю! Не знаєте, — як усі мої думки зрослися нерозривно з Вами, — а мій характер не такої конституції, щоб я міг забути, — раз жити й раз кохати, — таке моє серце! Отже, розміркуйте на бога, розміркуйте добре, — чи те, про що Ви писали своєму братові, не є власне лише «наслідками віршів Гейне»? Якщо хочете бути такою ласкавою і сказати мені кілька слів на мій лист, то можете навести їх в листі до свого брата, — якщо не хочете вкласти в нього окремого маленького листочка. Але ж мушу сказати Вам і ще кілька слів про Вашого брата. Певне його лист поставив високоповажаних батьків у велику турботу, — що тепер погано з ним і що він

---

[1] В рукоп.

ben in dem Briefe an Ihren Bruder anbringen, — wenn Sie darin nicht ein besonderes kleines Zettelchen hineinlegen wollen. Ja, ich muss Ihnen auch noch von Ihrem Bruder etliche Worte sagen. Gewiss hat sein Brief Ihre ehrwürdigen Eltern in grosse Besorgnis versetzt, — dass es mit ihm jetzt knapp stehe, und dass er nahe daran seie mit einer zweiten Klasse davonzukommen. Davon ist noch bis jetzt gar keine Rede, — und wenn es ihm so ginge bis zu Ende, wie jetzt, — so kann er noch ein zehntes oder meistens zwölftes Loco heimbringen. Wenn etwas bedrohliches da wäre, würde ich sogleich an Ihren werthen Vater schreiben, — sie sollen also mein Schweigen gar nicht für Nachlässigkeit nehmen, da ich mit Jaroslaw jetzt mehr und fleissiger arbeite, als je. Da ich ihm aber manches von der Mathematij nicht erklären kann, so hat er einen seiner Kollegen gebeten mit ihm das zu durcharbeiten, — wofür er ihm einen Gulden zahlen musste. Es bedeutet nichts, — das Geld hab ich ihm geliehen, und kann warten, — wenn er nur mit einer guten Klasse davonkomme. Der etwas streng gehaltene Brief Ihres Vaters hat ihn ungemein erschreckt,— er ist jetzt sehr schweigsam und nachdenkend geworden, — er sagt, er empfinde immer eine unerklärliche Furcht — alle haben ihn verlassen ausser mir und Ihnen. Vielleicht wird er sich bald an Sie mit irgend einer Angelegenheit brieflich wenden, — und darum bitte ich Sie ihn wo möglich zu beruhigen suchen, denn wenn der Zustand länger fortdauern wird, kann man sogar für seine Gesundheit befürchten. Glauben Sie nicht, ich ersinne das alles, um Sie zum Schreiben zu bewegen, — so niedrigdenkend bin ich nicht, übrigens wird Ihr Bruder, scheint es, diesen Brief noch heute

---

близький до того, щоб вийти з двійкою. Про це ще досі зовсім немає мови, — а якщо йшло б йому до кінця так, як тепер, — то він може ще принести додому десяте або щонайбільше дванадцяте місце в черзі. Якщо б тут було щось загрозливе, я зараз написав би до Вашого дорогого батька, — отже, Ви зовсім не повинні брати моєї мовчанки за недбальство, бо тепер працюю з Ярославом більше й пильніше, ніж коли-небудь. Але що не можу пояснити йому дечого з математики, то він просив одного з своїх товаришів переробити це з ним, — за що мусив заплатити йому ринського. Це не значить нічого, — гроші я позичив йому й можу почекати, — хай він тільки зостанеться з доброю оцінкою. Трохи гостро витриманий лист Вашого батька незвичайно перестрашив його, — тепер він дуже мовчазний і задуманий, — він каже, що почуває завжди невимовний страх, — усі покинули його, крім мене й Вас. Може він звернеться незабаром до Вас листовно з якоюсь справою, — і тому прошу Вас постаратись якомога заспокоїти його, бо, якщо цей стан потриває довше, можна навіть побоюватися за його здоров'я. Не думайте, що я вигадую це все, щоб спонукати Вас до писання, — такої низької думки немає у мене, — зрештою Ваш брат, здається, буде читати цей лист ще сьогодні (26/5), — бо не маю жодної таємниці перед ним, незважаючи на його нехіть до мене, — проти чого Ви певне також нічого не будете мати, — бо в нашій справі він хоче бути лише нейтральним, не ворожим. Не знаю, — але він казав мені, — що писав

(26/5) lesen, — da ich vor ihm trotz seiner Abneigung gegen mich kein Geheimnis habe, — wogegen Sie gewiss auch nichts haben werden, — da er in unserer Angelegenheit nur neutral, nicht feidlich sein will. Ich weiss nicht, — aber er hat es mir gesagt, — dass er zu Ihnen geschrieben und Ihnen seine Anschauungen klargelegt hat, — Sie werden also einsehen, dass ich wirklich wahr spreche. Sie wissen es gewiss von dem Briefe Ihres Bruders, dass wir uns unlängst alle drei, — ich, Jaroslaw und Pohorecki zusammen und einzeln photographiert haben! Mit dem Pohorecki lebt Jaroslaw jetzt auf schlechtem Fusse. Ihre Freundschaft ist mir wirklich unerklärlich, — jetzt aber sind sie auseinander, — und das ist besser für beide, — da sie jetzt einzeln mehr studieren werden. Die Sache geht, sehen Sie, denselben Gang, wie voriges Jahr. Wenn Sie hörten, wie wir da beide, ich und J., in Abendstunden auf Spaziergängen von unserem künftigen Leben in Lemberg phantasieren, — ich gebe immer die Anregung dazu, da ich Ihren schweigsamen Bruder etwas zum Reden, zum Hoffen zu bewegen trachte. Gebe Gott, dass unsere Plane wohl gelingen! J. vergisst in solchen Gesprächen ganz seine Antipathie, — und ich hoffe ihn künftiges Jahr ganz davon zu kurieren, — und so würde ich dann, einen guten Freund an der Seite, und Sie zwar in der Ferne, aber meinem Herzen immer nahe, — ein glücklicher Mensch sein, — und mich getrost und wohlgemut an meine literarischen Arbeiten mit neuer Kraft hinsetzen! Vielleicht sind Sie neugierig zu erfahren, — wie es mit meiner literarischen Laufbahn steht? Unlängst habe ich ein kleines Bändchen Gedichte zusammengeschrieben und zum Druck gegeben — das

---

до Вас і з'ясував свої погляди, — отже, побачите, що дійсно пишу правду. Ви певно знаєте з листа Вашого брата, що ми недавно всі три, — я, Ярослав і Погорецький фотографувались разом і кожний окремо! З Погорецьким Ярослав живе тепер в поганих відносинах. Їх приязнь для мене дійсно нез'ясована, — але тепер вони розійшлися, — і це краще для обох, — бо тепер кожен окремо буде більше вчитися. Справа йде, бачите, тим самим шляхом, що минулого року. Якби Ви почули, як ми тут обидва, я і Ярослав, фантазуємо вечірніми годинами на прогулянках про наше майбутнє життя у Львові,— завжди я викликаю це, бо бажаю спонукати Вашого мовчазного брата щось сказати, чогось сподіватися. Дай боже, щоб наші плани добре вдалися! Ярослав у таких розмовах зовсім забуває про свою антипатію, — і сподіваюсь, що майбутнього року вилікую його з цього зовсім,— і так був би я тоді щасливою людиною, маючи доброго приятеля поруч себе, а Ви, правда, в далечині, але завжди близька моєму серцю, — і засів би з новою силою спокійно й весело до своїх літературних робіт! Може Ви цікаві довідатись, — як стоїть справа з моїм літературним шляхом? Нещодавно я написав малий томик віршів і дав до друку, — це має бути мій перший більш публічний виступ на поетичному полі. Якою стала доля цих бідних віршів, досі не знаю, — добродій др. Омелян Огоновський, мабуть, узяв їх під свою цензуру. Мій приятель, якому я доручив вести всю справу, писав мені нещодавно, що добродій др. сказав, що він бачить тут, правда,

soll mein erstes mehr öffentliches Auftreten auf dem poetischen Felde sein. Welches das Schicksal dieser armen Gedichte geworden ist, weiss ich bis jetzt nicht, — der Herr Dr. Ogonowski Emilian soll sie unter seine Zensur genommen haben. Mein Freund, welchem ich die Leitung der ganzen Sache anvertraut habe, schrieb mir unlängst, der Herr Dr. habe gesagt, er sehe nier zwar viel Talent, viel Phantasie, — aber wenig Esthetik und Geschishte. Wenn sie herauskommen, werde ich auch Ihnen diese meine erste literarische Probe schicken. Jetzt arbeite ich an einem zweiten Bändchen, — Sie können, versteht sich, ahnen,— dass Sie allein die inspirierende Muse des ersten, als auch des zweiten sind.

Jetzt ist es aber Zeit, da ich alle mich und Sie interessierenden Personen der Reihe nach durchblättert habe, dass ich mich auch an Sie selbst mache und nämlich Ihren Brief kritisch behandle. Verzeihen Sie mir diesen schlechten Witz, — aber die Sache verhält sich so: Ihr Brief ist zu kurz, — der Eingang zu lang und das ganze etwas zu kalt und zu gemessen! Mag es Gott wissen, — vielleicht muss es so sein, — aber möchte es anders sein! Doch schauen Sie, — ich habe so viel geschrieben und, — möchte sagen, — so wenig gesagt, — und die Zeit drängt mich, — ich muss zur Arbeit! Leben Sie also wohl und gedenken Sie meiner wenigstens halb so oft, wie ich Ihrer gedenke! Zweifeln Sie aber um Gottes willen nur an der Aufrichtigkeit und der Treue meiner Gesinnung (nicht)! Den Brief lasse ich diesesmal unbeendigt, — auch setze ich meine Unterschrift nicht,— ich was andeuten soll, dass die Fortsetzung folgen wird: Es wird von Ihnen abhängen, — wann sie folgen soll, — wollen Sie nur in Ihrem Briefe an J. ein Wörtchen darüber fallen lassen!..

багато таланту, багато уяви, — але мало естетики й історії. Якщо вони вийдуть, пішлю і Вам цю мою першу літературну спробу. Тепер працюю над другим томиком, — Ви можете, розуміється, вгадати, що Ви єдина інспіруюча муза, як першого, так і другого.

Та коли по черзі я переглянув усі особи, що цікавлять мене й Вас, тепер час узятись і до Вас самих, а саме зайнятися критично Вашим листом. Вибачте мені цей поганий дотеп, — але справа мається так: Ваш лист закороткий, — вступ задовгий, а цілість дещо захолодна й заобережна! Бозна, — може це так мусить бути, — але могло б бути інакше! Однак подивіться, — я написав так багато і — міг би сказати — сказав так мало, — а час не жде, — мушу йти до праці! Отже, будьте здорові та згадуйте мене бодай наполовину так часто, як я Вас згадую! Але не сумнівайтесь, ради бога, лише в щирості й вірності напрямку моїх думок! Лист залишаю цим разом незакінченим, — також не ставлю свого підпису, — а це має означати, що буде продовження. Це залежатиме від Вас, — коли воно має наступити, — киньте лише слівце про це в своєму листі до Ярослава!..

4. До Ярослава Рошкевича

Mein liebster Freund!

Ich danke dir herzlich für deinen Brief, — und möchte dir gern mit meinem heutigen so viel Unterhaltung verschaffen, als du mir mit dem deinigen Bekümmernis und Verdruss angerichtet hast. Doch später davon! Jetzt will ich nur zuerst die Eintheilung meines Briefes machen, denn du wirst wohl eingesehen haben, dass das Schreiben, welches du mit dem Zeugnis erhalten hast, nur ein extemporirtes und provisorisches war. Ich bitte dich aber auch sogleich, nachdem du diesen Brief gelesen haben wirst, dich zu setzen und mir genau nach den hier angegebenen Punkten zu antworten. Zuerst soll also der offizielle, dann der humoristische und endlich der tragisch-pathetische Theil des Briefes folgen, der eigentlich der grösste sein sollte, da du mich mit deinem Schreiben in eine verteufelte Amoll-Stimmung gebracht hast! Gott möge dir's verzeihen! Was also das offizielle anbetrifft. so habe ich mit Respekt zu melden, dass 1) Pohorecki weggereist ist zu seiner Schwester und seinem Schwieger. 2) Dass Krynicki eine gewaltige dritte bekommen hat und, da er die Maturitätsprüfung nicht ablegen darf, weggereist ist. 3) Dass von unseren Reicherten der senior die erste und der junior die zweite Klasse bekommen hat (sie haben also die Rollen getauscht — und lassen dich grüssen!). 4) Dass ich jetzt zwar gewaltig studiere, trotzdem aber keineswegs im Begriffe bin meine Kräfte dergestalt abzuschwächen, dass ich nicht aus. 5) Dass ich eben jetzt zwei Briefe erhalten habe, — den einen von dir und den anderen von Wołosianka vom alten Gwozdecki,

---

Мій найлюбіший приятелю!

Дякую тобі сердечно за твій лист, — і хотів би радо моїм нинішнім справити тобі стільки розривки, скільки ти своїм заподіяв мені журби та прикрості. Але про це пізніше! Тепер хочу лише найперше зробити розподіл свого листа, бо ти добре побачиш, що писання, яке ти отримав із свідоцтвом, було тільки імпровізоване та провізоричне. Та прошу тебе також зараз, коли прочитаєш цей лист, сісти й мені докладно відповісти за поданими тут пунктами. Отже, наперед має йти офіціальна, потім гумористична й нарешті трагічно-патетична частина листа, що властиво повинна бути найбільша, бо ти своїм листом увів мене в чортівський мінорний настрій! Хай бог тобі ще вибачить! Отже, щодо офіціальної частини, то маю з дозволу повідомити, що 1) Погорецький від'їхав до своєї сестри та свого тестя. 2) Що Криницький отримав величезну трійку* й від'їхав, бо не може складати іспиту зрілості. 3) Що з наших Рейхертів старший отримав перший ступінь, а молодший двійку (отже, вони помінялися ролями — і велять поздоровити тебе!). 4) Що я тепер, правда, сильно вчуся, але, незважаючи на це, ніяк не хочу так ослаблювати свої сили, щоб я не пропав. 5) Що я тепер отримав два листи, — один від тебе та другий з Волосянки

---

* Найгіршу оцінку.

der mich zu sich auf die Ferien einladet. Hier muss ich auch noch an dich einige freundschaftliche Bitten hinzufügen. — 1) dass du fleissig lesest zu Hause (wenn auch aus Langerweile), besonders die deutschen Bücher, die von mir genommen hast, — 2) dass du das nicht adressierte Billet, welches du in deinem Briefe findest, uneröffnet deiner Schwester übergibst (Bitte dich!) — 3) dass du diesen Brief zu Ende lesest!

Es ist eben zehn Uhr abends, — Dienstag, — da ich dieses schreibe. Zehn Uhr, — die romantische Stunde! Und ich bin eben jetzt verteufelt zum Romanziren aufgelegt! Möchte nur die Zither schlagen kennen und gleich unter die Fenster der schönen ... gehen, und dort etliche Katzenjammer ausstossen! Aber wozu dorthin gehen, da ich eben von dorten komme? Ach, wenn du wüsstest, wie mich dein Lob meines Gusto und meines ästetischen Geschmackes erfreute! Alle Zeit, die mir nur vom Studieren zurückbleibt, — bring ich sehr erbaulich damit zu, dass ich vor ihren Fenstern die Jubileusprozession abmache und Gebete zu der Gottheit mit zerzausten Haaren hermurmele, die ihren Kopf als Aushängeschild vors Haus hinaussteckt! Aber weisst du was, ich habe jetzt einen prachtvollen Plan, der uns noch in Lemberg sehr amüsieren wird, — doch von ihm später und mündlich! Und noch eine Neuigkeit! Ich komme vor anderthalb Stunden von den Winarski's. Potz tausend! hat sich denn das verteufelte Weib vorgenommen, mir den armen Kopf ganz zu verdrehen? Ne plus dicam!

Verzeihe, mein werthester Freund, wenn ich dir vorden versprach, es solle ein humoristischer Theil in meinem Briefe folgen und du hast dir vielleicht in Voraus auf das Ergötzliche

---

від старого Гвоздецького, який просить мене до себе на вакації. Тут мушу також додати ще до тебе кілька дружніх просьб, — 1) щоб ти пильно дома читав (хоч би з нудьги), особливо німецькі книги, що їх ти забрав від мене, — 2) щоб ти незаадресовану карточку, яку знайдеш у своєму листі, передав нерозкриту своїй сестрі (прошу тебе!) — 3) щоб ти прочитав цей лист до кінця.

Саме десята година увечері, — вівторок, — коли це пишу. Десята година, — романтична година! А я саме тепер маю чортівську охоту романсувати! Хай тільки задзвенить цитра й піде під вікна гарної... і там вилле кілька виявів похмілля! Та навіщо йти туди, коли саме приходжу звідти? Ах, коли б ти знав, як втішила мене твоя похвала мого густу й мого естетичного смаку! Увесь час, який тільки лишається мені від навчання, — проводжу дуже приємно на тому, що відбуваю ювілейну процесію перед її вікнами й бурмочу молитви до богині з розчухраним волоссям, яке висуває свою голову наче вивіску перед будинок! Та знаєш що, маю тепер чудовий план, який дуже буде забавляти нас ще у Львові, — але про нього пізніше й усно! І ще одна новинка! Півтори години тому я прийшов від Винарських. Хай йому всячина! чи ж би чортівська жінка завзялася зовсім закрутити мені бідну голову? Щоб не говорити більше.

Вибач мені, найдорожчий приятелю, якщо я приобіцяв тобі перед тим, що має прийти гумористична частина в моєму листі й ти може заздалегідь

darin gefreut! Wie sehr wirst du enttäuscht werden, wenn du die obigen Zeilen lesest, welche einmal humoristisch sein sollten! Verzeihe aber, dass ich dir gleiches mit gleichem entgelte. Denn mir war eben so zu Muthe, nachdem ich deinen Brief durchgelesen habe! Womit habe ich diese Ironie, diesen beissenden Spott von deiner Seite verdient? Empfiehlst du mir nur darum meine Kräfte zu schonen, um deine Worte von solcher Art ertragen zu können? Wahrlich, es ist ungemein viele Kraft nöthig, um das zu ertragen! Was willst du mit der schwarzäugigen Jüdin? Du hast vielleicht selbst nicht bemessen, welch einen tiefen und empfindlichen Schlag du mir mit diesen Worten beigebracht hast, — aber du kennst ja meine Reizbarkeit in diesem Punkt,— du weisst, dass es nur Scherz von meiner Seite war, und wenn ich nur ein Bischen auf deine Freundschaft Anspruch machen kann, so solltest du mich wenigstens schonen! Glaube mir, dein Brief hat mich um den ganzen heutigen Tag gebracht! Alles dreht sich mir bunt vor den Augen, — ich gehe wie vergiftet umher. Wenn du mich nur zu diesem Zwecke zu dir auf die Ferien einladest, um mich dort zu quälen, und mir so mitzuspielen, wie du es gleich jetzt anfängst, so kannst du dir einen anderen Gegenstand wählen und zugleich sicher sein, dass du mich in Lolin nicht sehen wirst!

Und wie hältst du dein Versprechen, welches du mir gegeben hast? Wo ist der versprochene Inhalt des Briefes? Meinst du, du erweisest mir eine Gnade dadurch, dass du mir, wie einem Hunde ein Paar verächtliche und ironische Worte hinwirfst und mir obendrein befiehlst: komm näher, und du sollst mehr dergleichen hören! Mein Freund, statt eines solchen Briefes möchte ich lieber keinen erhalten, — da würde ich dich nur als nachlässig betrachten, — jetzt sehe ich, dass du auch boshaft bist!

тішивсь її насолодою. Як дуже розчаруєшся, коли прочитаєш вищезгадані рядки, що колись мали бути гумористичними! Та вибач, що я відплачую тобі зуб за зуб. Бо зі мною було так само, коли я прочитав твій лист! Чим заслужив я на цю іронію, цей їдкий глум з твого боку? Чи рекомендуєш мені лише тому щадити свої сили, щоб могти знести твої слова такого роду? Дійсно, треба незвичайно багато сили, щоб це знести! Чого хочеш з кароокою єврейкою? Ти може сам не зміркував, який глибокий і дошкульний удар ти завдав мені цими словами, — але ти ж знаєш мою вразливість у цьому пункті, — знаєш, що це був лише жарт з мого боку, а якщо я хоч трошки можу мати претензії на твою приязнь, то ти повинен був бодай щадити мене! Вір мені, твій лист позбавив мене цілого нинішнього дня! Усе вертиться мені сорокато перед очима, — я кручуся мов строєний. Якщо запрошуєш мене лише з тією метою до себе на канікули, щоб там мучити мене та гратися зі мною так, як саме тепер починаєш, то можеш вибрати собі інший предмет і заразом бути певним, що не побачиш мене в Лолині!

А як дотримуєш обіцянки, яку ти дав мені? Де приобіцяний зміст листа? Чи думаєш, що робиш мені ласку тим, що кинеш мені, як собаці, пару зневажливих і іронічних слів і до того наказуєш мені: наближся, і почуєш

Gut, dass mir heute der Brief von Gwozdecki zugekommen ist! Ich werde mir diese drei Wochen mit dir nicht abzuquälen brauchen! Aber nein, — ich habe deinem Vater das halbe Versprechen gegeben, dass ich kommen werde, — ich will es halten, — aber unter der Bedingung, dass du mir auf diesen Brief gleich antwortest, wie dort meine Angelegenheit steht. Ich weiss, dass du mit der Schwester davon gesprochen hast, — aber zu ihr selbst zu schreiben fürchte ich und habe mir vorgenommen, es nie mehr zu thun. Du aber fürchte nicht, dass ich nicht komme, wenn du mir schlimme Nachricht bringst, — ich gebe dir mein Wort, dass ich komme, — wenn du mir nur aufrichtig alles schreibst. So lang ich aber den Brief von dir nicht erhalten habe, rühr ich mich bis zum ersten August von Drohobycz nicht, — nachdem aber die Zeit verstrichen, brauchst du dich nicht mehr zu mühen, zu mir zu schreiben, — denn du kennst die Adresse zu mir nicht. Mit deinem Vater werd' ich mich auch brieflich verständigen wegen des künftigen Jahres und so sehen wir uns erst in Lemberg, — oder gar nicht!

Dieses mein letztes Wort, — und nehme mir's nicht für ungut, wenn du selbst bist schuld daran mit deiner närrischen Ironie. Ich erwarte möglichst schnell einen Brief von dir, — vergiss aber keineswegs den Inhalt! — Grüsse von mir deine Geschwister und deine werthen Eltern, die ich gern als die meinigen lieben und verehren möchte.

Dein immer aufrichtiger und alles schwarz sehender

Johannes Franko.

Drohobycz dnia tego i tego 1875.

більше такого! Мій друже, замість такого листа краще я не отримав би жодного, — тоді я вважав би тебе тільки недбалим, — тепер бачу, що ти навіть злосливий!

Добре, що сьогодні прийшов до мене лист від Гвоздецького! Не буду потребувати ці три тижні мучитися з тобою! Але ні,— я дав твоєму батькові півобіцянки, що прибуду,— хочу дотримати її,— однак під умовою, що зараз на цей лист відповіш мені, як там стоїть моя справа. Знаю, що ти говорив про це з сестрою,— та боюся писати до неї самої і задумав собі ніколи цього не робити. Але не бійся, що не прибуду, якщо даси мені недобру звістку,— даю тобі своє слово, що прибуду,— якщо тільки напишеш мені все щиро. Однак, як довго не отримаю листа від тебе, не рухаюся до першого серпня з Дрогобича, — але коли пройде цей час, не потребуєш більше трудитися писати до мене, — бо не будеш знати адреси до мене. З твоїм батьком я порозуміюся щодо майбутнього року і листовно, й так ми побачимося щойно у Львові, — або зовсім ні!

Це моє останнє слово, — й не бери мені цього за недобре, бо ти сам винен у цьому із своєю блазенською іронією. Чекаю можливо найшвидшого листа від тебе, — та не забудь ніяким чином про зміст! — Поздоровби від мене свого брата й сестру та своїх дорогих батьків, яких я рад би, як своїх, любити й поважати.

Твій завжди щирий Іван Франко, що все бачить у чорному світлі.

Дрогобич дня цього й цього 1875.

5. До Ольги Рошкевич

Was hat sich dieser Mensch an mich angebunden? Was will er von mir?.. Und sogar so impertinent zu sein, und mich per „du" anreden, — das ist doch unverschämt! Hab ich ihm denn nicht zweimal gesagt, er möge still sein, und mir da nichts vorschwatzen und mir keine Unannehmlichkeiten anrichten? Und nun platzt er dessenungeachtet zum drittenmal heraus!..

Das werden gewiss Ihre Gedanken sein beim Lesen dieses Billets, — und, — mein Gott! ich kann zu meiner Entschuldigung keine Silbe hervorbringen!

Aber dennoch, wenn Sie...

6. До Ольги Рошкевич

Verzeihen Sie, dass ich diese Gelegenheit ergreife, um Ihnen einige Worte zu schreiben, da ich entweder keine Kühnheit, oder keine Gelegenheit habe sie Ihnen offen zu sagen! Sie halten mich gewiss für ungetreu, nachdem Sie von Ihrem Bruder jene Drohobyczer Schwerze gehört haben, — aber, mein Gott, wie soll ich Ihnen versichern, wie soll ich schwören, dass ich Sie keine

---

Чого ця людина причепилася до мене? Чого вона хоче від мене?.. І навіть бути такою впертою і говорити мені через «ти», — це ж безличність! Чи ж я не казала йому двічі, щоб мовчав і не ляпав мені нічого та не робив мені жодних неприємностей! Та, незважаючи на це, він ляпає тепер утретє!...

Це певне будуть Ваші думки при читанні цієї карточки, — і, — мій боже! на своє вибачення не можу видобути жодного складу!

Але все ж, якщо Ви... —

НА ДЕНЬ 11 ЮЛІЯ 1875

Хвилі щастя золотого,
Всі надії, думи, сни,
Пісні, втіхи серця мого,
Дні свободи і весни,

Все, все, що лиш завдячаю
Згадці про Твою любов,
Я в день нинішній желаю —
Сто раз більше — Тобі знов!

Ох, чи Ти ще пам'ятаєш
Свого друга, світе мій?
Чи о тім коли згадаєш,
Щось забрала мій спокій?..

Прости, що не можу дати
Жодного Ти дару днесь! —
Ох, в одно лиш я богатий,
Но Ти того не приймеш!..

Днесь не могу й серця свого
Дарувати вже Тобі,
Бо Твоє вно з часу того,
Як єм первий раз Тя вздрів.

Ользі Рошкевич

Іван Франко.

Вибачте, що користуюсь цією нагодою, щоб написати до Вас кілька слів, бо не маю ні жодної сміливості, ні жодної нагоди сказати їх Вам відкрито! Ви вважаєте мене певне за невірного, коли почули від свого бра-

Augenblick vergessen habe, noch vergessen werde? Seien Sie gewiss, dass wo ich auch immer sein werde, in Lemberg oder in Wien, Sie immer der Leitstern meiner Handlungen, das Ziel, zu dem ich durch Arbeit, Treue und Ehrlichkeit strebe, bleiben werden! Aber manchmals bemächtigt sich ein schwerer Kummer meiner Seele, den ich nicht los werden kann: ich zweifle noch an meinem Glück! O, seien Sie gütig, lösen Sie meinen Zweifel, giessen Sie neue Hoffnung in mein Herz, das* Ihnen immer angehört aż do śmierci naszej!

7. До Ольги Рошкевич

Ja, ich weiss es, Sie haben mir verboten, an Sie zu schreiben, — aber verzeihen Sie, dass ich der Gelegenheit nicht widerstehen kann, — noch einmal, vielleicht zum letzten male, Sie mit meinem Schreiben zu belästigen. Ich hatte Recht, als ich Ihnen vor meiner Abfahrt sagte, dass ich mich vor Lemberg fürchte. Ja, — es begegnete mir hier manche Widerwärtigkeit, manche, gar manche Enttäuschung, — aber das schmerzlichste, was mir begegnen konnte, ist eine drückende, tödtende Gewissheit, — doch wozu mehr Worte verlieren, da ich weiss, dass Ihnen meine Leiden und meine Erlebnisse kein Interesse einflössen können! Leben Sie wohl, — das ist mein einziger Gruss an Sie, — Dank Ihnen für jene Augenblicke, die schönsten Augenblicke meines Lebens, die ich in Ihrer Nähe zugebracht habe!

Sie haben mir meine Bücher zurückgeschickt, — ach, — wie sehnlich hoffte ich wenigstens ein einziges liebes, tröstendes Wörtlein von Ihrer Hand darin zu finden! Vergebens!

та ті дрогобицькі жарти, — але, мій боже, як маю запевнити Вас, як маю присягатися, що ні на хвилину про Вас я не забув, ні, не забуду? Будьте певні, що й, де я завжди буду, у Львові або у Відні, Ви завжди зостанетесь провідною зіркою моїх діл, метою, до якої простую працею, вірністю і чесністю. Однак інколи охоплює мою душу важка журба, від якої не можу звільнитися: сумніваюсь ще в своєму щасті! О, будьте ласкаві, визволіть мене з сумніву, влийте нову надію в моє серце, що завжди належить Вам аж до нашої смерті!

Так, знаю, Ви заборонили мені писати до себе, — але вибачте, що не можу опертись нагоді, — ще раз, може останній раз, набридати Вам своїм листом. Я був правий, коли перед своїм від'їздом я сказав Вам, що боюся Львова. Так, — тут зустріла мене не одна халепа, багато, дуже багато розчарувань, — але найболісніше, що могло зустріти мене, — це важка, убійча певність... Однак навіщо більше тратити слова, коли знаю, що мої страждання і мої переживання не можуть влити Вам жодного співчуття!

Будьте здорові, — це моє єдине поздоровлення Вам, — дякую Вам за ті хвилини, найкращі хвилини мого життя, які я провів поблизу Вас!

---

* В рукоп.

Fragen Sie mich nicht, wie ich zu der traurigen Gewissheit komme, dass Sie meine Gefühle nicht erwidern! Wahr ist es, — es ist meine Schuld, — aber konnten Sie es mir nicht selbst sagen, — mussten Sie... Nein, — ich bin vielleicht zu hart gegen Sie, — aber mein Gott, wer war denn je nachsichtig und liebreich gegen mich? Mein Leben hier ist ein ganzer ununterbrochene'r Taumel, — ich hab ja meinen Stützpunkt, meine Hoffnung verloren! Nein, — nicht Ihre Schuld ist es, — sondern nur mein Unglück, — darum mags über mich ergehen!

Ihre Bücher konnte ich Ihnen nicht übergeben, — sie sind noch in der Arbeit. Ich nehme die Schuld der Trägheit in der Ausfüllung Ihres Willens auf mich, aber ich werde Ihnen nicht sagen, was die eigentliche Ursache davon gewesen ist.

Verzeihen Sie mir, dass mein Schreiben vielleicht einen Augenblick Ihrer Freude, Ihrer Belustigung unterbricht und leben Sie wohl, leben Sie wohl!

Ihr

Johann.

8. До Ольги Рошкевич

(Львів, 29. I 1876).

Verzeihen Sie, dass ich zum Schreiben Ihres Bruders noch ein Wörtlein beilege. „Als Dr. Martin Luther seinem Ende nahe war und sich von der Welt ganz abgesondert hatte, um ruhig zu sterben, liessen die Jesuiten ein Buch im Druck erscheinen, in welchem gar getreu und wahrhaftig geschildert war, wie Luthers Seele von einer Legion Teufeln in die Hölle abgeholt

---

Ви відіслали мені мої книжки, — ах, — з якою тугою я надіявся, що знайду в них бодай однісіньке любе, відрадне слівце з Вашої руки! Надаремно!

Не питайте мене, як приходжу до сумної певності, що не відповідаєте на мої почуття! Це правда, — це моя вина, — та чи не могли Ви сказати мені це самі, мусили... Ні, може я засуворий до Вас, — однак, мій боже, хто ж був коли-небудь вибачливим і ласкавим до мене? Моє життя тут — це цілий безупинний одур, — я втратив свій опорний пункт, свою надію! Ні, — не Ваша це вина, — але тільки моє нещастя, — тому хай воно пройде наді мною!

Ваших книжок я не міг передати Вам, — вони ще в роботі. Беру на себе вину лінивства у виконанні Вашої волі, але я не скажу Вам, що було властивою причиною цього.

Вибачте мені, що мій лист може перериває хвилину Ваших радощів, Ваших веселощів і бувайте здорові, бувайте здорові!

Ваш

Іван.

Вибачте, що до листа Вашого брата додаю ще слівце. «Коли д-р Мартин Лютер був близький своєї смерті й відокремився зовсім від світу, щоб спокійно вмерти, єзуїти надрукували книгу, в якій зовсім вірно та правдиво змальовувалося, як легіон чортів забрав душу Лютера до пекла та які

wurde, und was für schreckliche Qualen sie dort zu erdulden hat. Luthern kam das Buch zufällig in die Hände und er musste darüber gar gewaltig lachen. Um aber den Spass vollkommen zu machen, schrieb er mit eigener Hand am Ende des Buches: „Dieses Buch habe ich, Dr. M. Luther, selbst gelesen und ganz akzeptiert". Was werden Sie wohl sagen zu dieser Stylübung Ihres Bruders? Schade! So schön deutsch zu schreiben und mit einer dritten Klasse davonkommen. Ich werde Ihnen aber nicht sagen, dass ich den Brief selber diktiert habe (obwohl es wahr ist), — ich schreibe nur am Ende: Den obigen Brief habe ich selbst gtlesen und akzeptiere ihn völlig".

J. F.

9. До Ольги Рошкевич

Verzeihen Sie, dass ich Ihnen schreibe jetzt, das ich mit Ihnen doch mündlich sprechen könnte. Aber, wie Sie wissen, habe ich mit Ihnen so wenig Mut zu sprechen, dass es mir immer schwer fällt, etliche Worte im gewöhnlichen Gespräche herauszusagen, geschweige denn, Ihnen ganz offen alle meine Gedanken zu enthüllen. Und zweitens habe ich mich noch während der Ferien entschlossen und mir Wort gegeben, nie mehr mit Ihnen von Liebe oder dergleichen Gegenständen zu sprechen, weil es denn Ihnen so unangenehm ist. Ja wohl, — ich habe es bemerkt, dass Sie immer ein solches Gespräch von meiner Seite befürchten, — dass Sie mich sogar fliehen, damit ich Sie ja nie mit einem, wenn auch nur ein wenig herzlichen Worte ansprechen darf. Mags drum sein! Also nie etwas mehr davon!

Ich wollte zu meinem jetzigen Schreiben meinen ganzen Mut, meine ganze nur mögliche Ruhe versammeln, aber schon jetzt sehe ich, dass es mir vielleicht unmöglich wird. Meine Hand zittert. In diesem Augenblicke gehen alle die Jahre unserer Bekanntschaft an mir vorüber, von jenem Abende an, wo Sie

---

страшні муки вона мусила там витерпіти. Книга випадково потрапила в руки Лютера, і він мусив дуже сильно сміятися з неї. Але щоб зробити жарт досконалим, він написав власною рукою на кінці книги: «Цю книгу прочитав я сам, д-р Лютер, і погодився з нею». Що ж скажете на цю вправу Вашого брата в стилі? Шкода! Так гарно писати по-німецьки й заробити трійку. Але я не скажу Вам, що я сам продиктував лист (хоч це правда), — пишу лише на кінці: вищезгаданий лист я сам прочитав і повністю з ним погоджуюся».

І. Ф.

Вибачте, що пишу Вам тепер, коли все-таки я міг би говорити з Вами усно. Але, як знаєте, я маю так мало відваги говорити з Вами, що мені завжди тяжко висловити кілька слів у звичайній розмові, а тим більше відкрити Вам зовсім щиро всі свої думки. А, по-друге, я ще під час вакацій рішився і дав собі слово, що більше не буду говорити з Вами про любов

mir gesagt haben: „Hoffen Sie, es wird altes gut sein", bis jetzt. Ja wohl, ich habe gehofft, — ich sage schon nicht, auf eine Gegenliebe von Ihrer Seite, ich habe gehofft darauf, dass Sie doch einmal mir die ganze Wahrheit frei und offen enthüllen werden. Es waren Tage, — und die sind auch längst verflossen, wo ich noch so kühn mit Ihnen war, dass ich Sie mündlich darum angesprochen habe, — aber auch dann haben Sie immer gesagt: Später, später! Sprechen Sie zuerst mit dem Vater! Auch das ist geschehen, — und ich bin immer noch nicht im Sicheren in der Anbetracht Ihrer Gefühle. Ja wohl, ich sehe, wohin Sie damit hinaus wollen, — aber ich beginne stark daran zu zweifeln, obs Ihnen gelingt. Bis jetzt mags freilich der Fall gewesen sein. Durch diese Zauderung haben Sie wenigstens die Überreste meiner Gefühle wach erhalten, — aber ich weiss es auch gut, dass meine Gesundheit dadurch untergraben ist. Was ich nur während dieser Ferien gelitten habe! Jeder Abend, jeder Morgen brachte für mich eine neue Qual. Aber es ist vorbei! Und Gott sei Dank dafür. Mögen Sie nur immer ironisch lächeln, wenn ich von meiner untergrabenen Gesundheit spreche, aber ich hoffe, Sie werdens sehen, dass ich mich nicht irre. Sie, mit Ihrem ruhigen Temperament, können sich schwerlich eine Vorstellung machen von dem, was in mir vorgeht, wenn ja mein Blut in Kochen gerät. O, ich denke noch immer daran, wie ironisch Sie gelächelt haben, als Sie die vorige Woche hieher kommend mich hier unverhofft trafen! Ihr „Sie müssen krank sein, weil Sie da sind" war so vortrefflich gegen mich gezielt, dass es wirklich

---

або про подібні предмети, бо ж це Вам таке неприємне. Так, — я запримітив, що Ви завжди побоюєтесь такої розмови з мого боку, — що Ви навіть утікаєте переді мною, щоб я не смів ніколи заговорити до Вас хоч би навіть лише одним трошки сердечним словом. Хай так буде! Отже ніколи про це щось більше!

Я хотів до свого теперішнього листа зібрати всю свою відвагу, увесь свій лише можливий спокій, але вже тепер бачу, що це для мене, мабуть, буде неможливим. Моя рука дрижить. В цю хвилину пересуваються переді мною усі роки нашого знайомства, почавши від того вечора, коли Ви сказали мені: «Сподівайтесь, що все буде добре», дотепер. Так, я надіявся — не скажу вже, на взаємне кохання з Вашого боку, я надіявся на те, що Ви все ж раз виявите мені зовсім щиро всю правду. Були дні, — і вони вже минули, — коли я ще був такий сміливий з Вами, що я усно говорив Вам про це,—але й тоді Ви завжди говорили: «Пізніше, пізніше! Говоріть наперед із батьком!» І це сталося, — а я все ще не маю певності щодо Ваших почувань. Так, я бачу, що Ви хочете цим осягнути, але я починаю сильно сумніватись, чи це Вам удасться. Досі, правда, може й було так. Цим ваганням бодай удержали Ви чуйними останки моїх почувань, — але знаю також добре те, що моє здоров'я через це підірване. Чого я не перестраждав під час цих канікул! Кожний вечір, кожний ранок приносив мені нову муку. Та це минуло! І дякувати богу за це. Ви можете все ще всміхатись іронічно, коли говорю про своє підірване здоров'я, але, сподіваюсь, Ви побачите, що не помиляюсь! Ви, із своїм спокійним темпе-

nicht besser geschehen konnte! Und Dank Ihnen! Erst, als ich diese Ihre Worte gehört habe, fragte ich mich, ich Dummkopf: Was willst du hier eigentlich? Wozu bist du hieher gekommen? Verzeihen Sie meinen dummen Gefühlen! Sie allein haben mich hieher geführt und nicht mein Verstand, — und Sie haben mich daran gemahnt, dass ich doch einmal verständig sein soll! Dank sei Ihnen für diese Mahnung, ob sie mich auch anfangs hart getroffen hat! Sie wissen nicht, wie sehnlich ich den Brief erwarte, der mich von hier wegberufen soll, — und ich verspreche Ihnen, dass ich schon nach einer solchen Lehre verständig sein werde und mich nicht sobald hieher zeige.

Und nun will ich Ihnen noch einige Fragen vorlegen, als Zugabe zu allen jenen, die ich Ihnen von Anfange unserer Bekanntschaft an vorgelegt hatte, und die alle unbeantwortet blieben. Mag auch jetzt die Antwort ausbleiben, wenn es so sein muss! Zuerst also muss ich die Frage wiederholen: Was denken Sie von mir, — was fühlen Sie für mich? Ich weiss, — gefallen konnt ich Ihnen nie, weder, was mein Äussere, noch, was mein Betragen anbetrifft. Ich habe auch darauf nie gerechnet. Ich weiss auch, dass ich Ihnen mit meinen Briefen, mit meiner Zudringlichkeit manchen Verdruss bereitet habe. Ich habe nicht im Sinne, mich hier zu rechtfertigen. Nein, — ich summiere nur die Eindrücke zusammen, — und ich sehe es ein, dass in Ihrem Herzen mit der Erinnerung an mich nur Unangenehmes verbunden sein muss. Ihr Betragen von jetzt rechtfertigt meine Worte. Es soll aber kein Vorwurf sein für Sie. Nein! Aber Sie haben mir einst

---

раментом, ледве можете уявити собі те, що в мені відбувається, коли моя кров починає кипіти. О, завжди ще думаю про те, як іронічно Ви всміхнулись, коли Ви минулого тижня, прибуваючи сюди, побачили мене тут несподівано! Ваші слова: «Ви мабуть хворі, бо Ви тут» були так знаменито вимірені проти мене, що дійсно зі мною не могло бути краще! І дякую Вам! Щойно, коли я почув ці Ваші слова, я запитав себе, дурня: Чого властиво хочеш тут? Нащо ти прийшов сюди? Вибачте моїм дурним почуванням! Ви єдина привели мене сюди, а не мій розум, — а Ви нагадали мені, що я ачейже повинен раз стати розумним! Дякую Вам за це нагадування, хоч воно спочатку тяжко вразило мене! Ви не знаєте, як тужно чекаю листа, що має відкликати мене звідси, — і я обіцяю Вам уже бути розумним після такої науки й не так швидко показуватись сюди.

А тепер хочу поставити Вам ще кілька питань у додатку до тих усіх, які я ставив від початку нашого знайомства, і які всі лишились без відповіді. Хай і тепер не буде відповіді, якщо так мусить бути. Отже, найперше мушу повторити питання: Що думаєте про мене, — які Ваші почування для мене? Знаю, — що подобатись я не міг Вам ніколи ані щодо мого зверхнього вигляду, ані щодо моєї поведінки. Я й ніколи не розраховував на це. Знаю також, що я спричинив Вам не одну прикрість своїми листами, своєю настирливістю. Не маю наміру тут виправдовуватись. Ні, — збираю тільки разом враження — і бачу, що у Вашому серці із згадкою про мене мусять пов'язуватись самі неприємності. Ваша теперішня поведінка виправдує мої слова. Але це не докір Вам. Ні! Однак Ви колись сказали

gesagt, ich soll hoffen, — Sie haben mir sogar zu erkennen gegeben, dass ich Ihnen nicht ganz gleichgiltig war, dass Sie mich „bemitleiden", — und das, denke ich, kann mich berechtigen auch jetzt diese Frage an Sie zu stellen: Fühlen Sie etwas für mich oder nicht? Ich bitte Sie — seien Sie ganz frei in der Beantwortung meiner Frage! Wenn Sie darauf bestehen, dass ich das Wort halte, welche ich Ihrem Vater gegeben, so werd' ich's thun. Wenn es Ihnen aber gefällt, dass ich jeden Gedanken an Sie fallen lassen soll, so werde ich's ebenfalls ohne Widerrede thun. Lassen Sie sich also von keinen Rücksichten binden! Zuerst die Freiheit des Gefühls! Ich wäre der unglücklichste Mensch in der Welt, wenn meine Person, ja meine Gegenwart, oder meine Liebe Sie in etwas binden oder Ihrer Freiheit irgendwelchen Abbruch thun sollte.

Ich hoffe, dass Sie mich einer schriftlichen Antwort würdigen werden. Mündlich kann ich, leider, nicht sprechen davon! Und übrigens, Sie haben vor sich nicht jenen Franko, der Sie einst heiss und jetzt noch sehr liebt, — Sie haben nur einen Schriftsteller vor sich, todt gegen alles, was nicht Buch und Papier ist. Wenn Sie mir aber nicht antworten, nichts antworten, so glaube ich berechtigt zu sein, es für ein Nein auf meine Frage zu halten.

Ich bitte Sie, erfüllen Sie diese meine Bitte, und gebe Gott, dass ich Ihnen nie mehr mit meinen Bitten beschwerlich falle! Ich hoffe, dass Ihre Antwort endlich frei und vom Herzen kommen wird, — und mehr zu hoffen hab' ich keine Ursache.

J. F.

мені, щоб я надіявся, — Ви навіть дали мені пізнати, що я не був зовсім байдужий для Вас, що Ви «співчуваєте мені», — а це, думаю, може давати мені підставу й тепер поставити Вам це питання: чи почуваєте Ви що для мене або ні? Прошу Вас, — будьте зовсім щирі, відповідаючи на моє питання! Якщо настоюєте на тому, щоб я дотримав слова, яке я дав Вашому батькові, то зроблю це. Але якщо Вам подобається, щоб я покинув усяку думку про Вас, то так само зроблю це без заперечення. Тому не в'яжіться жодними оглядами!

Найперше свобода почуттів! Я був би найнещасливішою людиною на світі, якщо б моя особа, навіть моя присутність або моя любов в'язала Вас у чомусь або як-небудь шкодила Вашій свободі.

Сподіваюсь, що вшануєте мене письмовою відповіддю. Усно, на жаль, не можу говорити про це! А втім, маєте перед собою не того Франка, що кохав Вас колись гаряче й тепер теж ще дуже кохає, — тепер маєте перед собою письменника, мертвого на все, що не книга й папір. Але коли не відповісте мені, нічого не відповісте, то, думаю, маю право вважати це відмовою на своє питання.

Прошу Вас, виконайте це моє прохання, і хай бог дасть, щоб я ніколи вже більше не докучав Вам своїми проханнями. Сподіваюсь, що Ваша відповідь буде нарешті щира й буде походити від серця, — а більше надіятись не маю жодної причини.

І. Ф.

10. До Ольги Рошкевич

Львів, дня 29/2 1876.

Любимая!

Прости, що пишу до Тебе попросту, відкидаючи всяку церемонію! Серце моє так не навикло звати Тебе «Пані», — що і руці годі не слухати серця. А спитаєш може, чому пишу тепер по-руськи, а не по-німецьки? Проста річ. Німецька бесіда — то для мене модний фрак, — котрим строїться не раз і такий штуцер, котрому по кишенях вітер свище. Но руська бесіда — то для мене той любий, домашній убор, в котрім всякий показуєся другому таким, яким єсть, — в котрім і я Тебе найбільше люблю! Руська бесіда — то бесіда мого серця! Не знаю, які ремінісценції повезла Ти із балю і із Львова? Мені із цілого того случаю осталися в пам'яті і в серці лиш тоті хвилі, коли я був при Тобі, коли-м міг говорити з Тобою, — остався жаль, якого дізнав я, виходячи вечером від Тебе. О, — як я горячо бажав, щоб Ти хоть на хвилю була заглянула в наше мешканє! Кожне місце, на котре Ти зирнула б, було би мені все припоминало Тебе! Но годі, — то не могло статися!

Напиши, єсли будеш могла, — хоть кілька слівець до мене. Напиши, як Тобі подобався Don Quixote — як Шіллер, — що говорили татко або мамця о львівських справах,— а іменно, чи все єще гніваються на Славка і на мене? У нас десь в марті зачинаються вакації, котрі тривають аж геть до мая. Я дуже бажав би заїхати в ваші гори,— та не знаю,— чи можу до вас появитися, — щоби-м не зробив якої неприятності. Єслі перед 15 не отримаю запрошеня від Тебе (котрого сподіваюсь!), то їду до своїх Нагуєвич, — або де інде. В часі тих вакацій мушу докінчити свою повість, — тому потребував би-м спокою і вдохновенія, котрого певно ніде більше не найду, як в Твоїй близості!

Тепер єще кілька новинок!

Мені підвищили стипендіум на річних 210 зол. Добре зробили пани Поляки! На тоту інтенцію зібралось нас трьох таких лапсердаків, щоби видати твори прозові, а іменно повісті Устияновича. Не увіриш, як похвально говорять о тім наші русини. О. Е. Огоновський, мій учитель, обіцяв нам свою поміч. Паралельно з тим думаємо видавати книжечками твори, переводжені із інших словесностей. Початок має зробити Гетого Фауст, — мого перекладу. Той твір так пам'ятний для мене, — що годі було мені не зробити ним початку, — і думаю, що буде (по другий раз) щасливий. Ти, бачу, пам'ятаєш

єще ту маленьку книжечку, но не знаю, чи знаєш єї символічне значенє для мене. Єсли-сь (як говориш в попереднім листі) любопитна, то можеш при случайності мене о то запитатися. Я зачинаю тут в Львові ставатися якимось куріозум, — або знаменитістю, — не знаю. Не раз прийде якийтакий до Кружка: — З ким маю честь? — Іван Франко! А там збоку докине другий: Vulgo* Джеджалик. А той християнин стане та очі витріщить!..

У нас в Кружку тепер великий рух, — мають давати аматорськії представленя. На перше определено мою драму трьохактову: Три князі на один престол. Я цікавий, який буде успіх того кусника. Шкода, що Ти не будеш могла бути на представленю (десь коло 20)! Бачу, на другий тиждень припадає також вечір на пам'ять скону Т. Шевченка. На тім вечерку я виступаю с декламацією о Шевченку. Стих то в роді Всхід сонця, — но далеко шумніший, — nota bene** о стійності годі що і говорити.

До новин мушу причислити також і те, що Славко ще дотепер учиться. Із математики получив вправді одну двійку, — але то уже не в роді давніших. Таких три зложаться на першу клясу. Вагилевич, автор Дениса, мешкає разом з нами, — но понеже нема ліжка, спить на землі, що дуже корисно вліяє на єго гумор.

І о чім же ще писати до Тебе? Я би, правда, — міг в безконечність розтягнути свій лист і розвести єго сентиментальними фразами. Але по-перше руська бесіда з тим не годиться, — а по-друге думаю, — що і Ти сама не дуже рада таким фразам. Я думаю, що Ти мимо всіх случайностей і жартів не сумніваєшся о моїй вірності так, як я не сумніваюся о Твоїй любві. Ту місце витолкувати Тобі причину моїх німецьких, гарячих листів. Одно то, — що темперамент мій такий, що не раз не можу побороти якогось чувства, котре мнов овладіє, — а подруге, що я, бідний, самотний і нетоваришеський цілий свій вік, не міг відразу увірити в своє щастє, — не міг поняти єго. Прости мені, любима Ольго, — прости тії слова, — межи котрими може коли було і не одно таке, котре могло Тобі біль справити!

Я цілий час майже від твого від'їзду слабий, — мої груди болять і то щораз дужче. Ох, — як я би рад побачити Тебе,— пробути кілька неділь близь Тебе на селі! Мені здаєсь, що я виздоровів би зовсім! Що чувати в Лолині? Чи часто бавишся в сусідстві? Бався весело! У мене ту житє одностайне, — робота та й робота! А і нащо ж мені іного щастя? Я знаю, що

---

* Звичайно.

** Візьми до уваги.

Ти любиш мене, — а то чувство велить мені забувати і о болю грудей, і о трудностях, і о всім, — я сильний, смілий тепер, а навіть веселий! Вправді від завтра (1 м.) трачу лекцію у Федоровича, — а стипендіум дістану може аж де коло 20, — га, але що діяти. У Поляків власне зачався великий піст, — треба троха постити й собі!

Прощай, душе моя! Най бог, крім Твоєї любові, не шле мені щастя, — но всяке щастя, всяку радість най пішле Тобі! Прощай! Відписуй скоро, — і не забувай свого вірно люблячого

Івана!

11. До Михайла Рошкевича

Львів, дня 4/5 1876.

Всечесний Отче!

Відколи-м лиш приїхав до Львова, — все-м збирався написати до Вас, — та далі й погадав собі, — що волю насамперед покінчити деякі свої справи, — та потому вже й за перо. І от нині накінець і найшовся час.

Моя подорож із Лолина до Львова була — от, як звичайно подорож залізницею серед страшної духоти. В Долині на двірці бачив'ємся з о. Колянковськими, з панством Галіковськими, — пізнав також о. Дидика. Панство Галіковськії їхали в сусіднім купе з малою дитиною, — я дуже мало говорив з ними. О. Галіковський розказав мені тілько взглядом дротяної маски, про котру Ви переказували. До сего часу я не міг єї ніде побачити, — треба буде піти поспитатися, — чи і відки і в якій ціні мож буде записати єї.

У Львові житє іде якось скучно, хоть і роботи гук. Відай воздух ту якийсь душний, чи що. В понеділок робили-смо оба з Павликом colloquia, всі три з руського. Наше приготованє було таке, що крий, мати божа! Раз перечитали тоті мудрості, — тай то, мов сонні. Та бог якось поміг здати. Оба-смо втяли на одно копито: з літератури знакомито, — з Нестора відлично, — а з міфології дуже добре. То дуже в пору сталося, — чень увільнять від тяженької оплати!

Нині, се є четвер, ходив'єм ставитися до войска. От, — ще й з тим треба ми було комедій! В магістраті дістав'єм буру, що-м ся десь в грудні, чи коли там, не мельдував. Мара їх знала, — коли і кому мельдуватися! А нині при асентирунку,— брру! аж страшно ми стало, як'єм побачив, яких харлаків беруть. Ну, гадаю собі, — от ту мені прийде — амінь, духу святий! Стою я, стою, — чекаю-чекаю, — не кличуть мене. Аж на самім послідку, яко причіпку, чи що (бо я чужий — Nach-

steller*). Поглянули на мої бідні очі, та й нагнали. Певно боялися, щоби-м під час муштри не виштуркнув пану капральові око, — яко сліпий! Ну, — нехай і так! Чоловік бодай на один рік свобідний!

Записав'ємся знов на філологію і на руське. Маю робити дві розправи філологічні: грецеську і латинську. Треба взятися до діла, — може з мене буде бодай якого такого півфілолога!

Віктуюся в семінарі. Лекції не беру ніякої, — маю проте досить свобідного часу до читаня і писаня. Не знаю, чи Вам тим не зроблю якої неприятності, єслн разом з Павликом впрошуся до Вас десь в другій половині маю на дві-три неділі. Вправді Ви запрашали мене, — но може я надуживаю Вашої ласки, впрошуючи з собов ще другого, такого ж, як я, непотреба — літерата? Сли би так було, то прошу отверто написати, — а я радо послухаю всего.

Взглядом Славка не маю нич до написаня. Запевно він доніс Вам, як стоїть в школі, — мені нич не говорив.

В нашім «Кружку» тепер якось аж неприятно дихати. Сваритися уже троха перестали. Я таки перед святами правду сказав, що і найбільші крикачі по святах, по-ситому, постаткують.

Клим Охримович в Стриї в войську, — жалував дуже, що не був в Лолині на святах.

Від мого вітчима чекав на мене лист через свята: — просить о гроші та жалуєсь, що мало до него пишу. Мені аж прикро то, — но й сам бачу, що моя переписка з ним зачинає тратити інтерес. Як буду їхати в Ваші гори, — мушу вступити додому.

Осміляюсь еще просити панни Ольги, чи не були б ласкаві списати решту ладканок, — але зовсім фонетично, з всякими вставками і добавками, як, напримір, й межи словами і проче, і переслати їх якнайскорше чи то на руки Славка, чи й на мої. Так само прошу о кінець перевода повісті. Вона буде печататися під псевдонімом, — але не в «Друзі», но в Календарі, котрий тепер кружок видає. Повість і перевод всім дуже подобалися.

Засилаючи всім моє найщирше спасибі, остаю з почтенієм

Іван Франко.

12. До Михайла Рошкевича

Львів, дня 9/6 1876.

Всечесний Отче!

І ось я у Львові. Скором приїхав, поспішив я, щоби дізнатись, як Славко стоїть в школі. З нічого не стоїть зле, —

* Той, що пізніше ставиться до набору.

сомнительно хіба з одної математики, но ще відай буде найменше два рази питаний. Щодо черевиків — то не гадаю, щоби на сей місяць були му конче ще нові потрібні. Черевиків у нього дві пари, — одна ще добра, — а друга ще також може ходити, лиш би невеличку прищіпку. Кромі того, має на случай слоти ще зовсім добрі чоботи. Тілько о тім. О подорожі нема що писати. До Львова приїхав єм досить слабий на очі, — гаряче, порохи...

Ту у нас діла стоять добре. Перевороту такого страшного не було, як ми собі гадали. Все пішло звичайним і досить тихим способом. Сейчас ми й засіли до роботи. Календаря два аркуші вже готові, — третій (Переклад Надежди) власне коригую.

Тепер до другого, важнішого діла.

Я властиво хотів давніше уже говорити з Вами о тім ділі, — та якось не було чи смілості, чи спосібності — не знаю. Скажу коротко, о що мені іде. Я хочу просити Вас о руку Вашої дочки, панни Ольги. Не думайте, Всечесний Отче, що крок сей з моєї сторони наглий і нерозважений. Думаю, що Ви в тих двох літах, відколи мене знаєте, мали спосібність пізнати мене і осудити всі мої добрі і злі сторони, і не возьмете то за самохвальбу або за пусту фразу, сли скажу, що чуюся в силі і надіюсь ущасливити Вашу дочку, оскільки то буде в моїй силі.

На тім я і кінчу своє нинішнє письмо. Жду нетерпеливо Вашої відповіді. Вона рішить мою судьбу. Прощайте, Всечесний Отче, — і маю надію, що скоро буду міг назвати Вас своїм вітцем!

Ваш *Іван Франко.*

13. До Ольги Рошкевич

Кохана Ольдзю!

Годі мені залишити нинішню спосібність, щоби не написати до Тебе кілька слів. Не знаю, ци дійде моє письмо до Твоїх рук, — та впрочім все одно, — не дійде, так не дійде, а я все-таки напишу. Моя дорога сюда (до Дрогобича я не їздив задля поганої погоди) була от-от, оскілько се мож сказати о дні, під час котрого я майже й слова не говорив ні до кого. Ту застав я П-ка, а він дотепер пробуває у мене. Хочеся женити, та не знає, як би деяку українку розлабудати. Черепахина і Ястремского вчора повезли у Швейцарію. З Росії понадходили деякі нові книжки, з котрих кілька при спосібності пришлю й Тобі. Завтра (у неділю), бачиться, буду робити ко-

локвія з руського, у понеділок запишуся, а відтак спокійно засяду по писаня роману. Згадка про Тебе, моя сердечна, додає мені всегда сили, хоть два-три дни після приїзду я чувся дуже слабим і нездоровим. З Славком я й доси не говорив і слова, — у школі він стоїть добре, — з чираком нічого, — принаймі того — він і слова не згадує. Нині був у мене Мандичевський і говорив багато о тім, що нас усіх остро слідять і хотять як мож скомпромітувати. Не досить того, що нас ту окружили шпіонами, але навіть раз у раз шлють письма до російської амбасади у Відні (до Новикова), де описують каждого яко соціаліста і чорт знає що, — а се в тій цілі, щоби, скоро котрий із нас появиться у Росію, сейчас із ним туди, де козам роги простують. Ми тут заперестали усякої переписки з заграницею, а що й до нас не доходить нічого; впрочім знаєм достовно, що всі письма і посилки до нас і від нас на границі розпечатуються. Я, чим далі, тим сильніше приходжу до переконаня, що конечно треба добитися певного сильнішого становища, поважнішого імені, щоби, як щодо чого, не так легко смів який-небудь хлистик чіпатися. І Тобі, моя дорога Ольдзю, конечно подумати о якім-будь заняті, котре би не тільки робило Тебе ближчою мені, збуджуючи для Тебе поважанє і узнанє і тим самим скріпляючи нашу любов, але в разі конечної потреби, могло яко-тако запевнити Тобі удержанє — не тепер, але пізніше. Впрочім, Ти ж і сама знаєш, що приятніше і свобідніше жиєся, хоть і вкупі з другим, але знаючи, що не з твоїх рук я їм, і маю власну волю в усьому. Єдина, не заперта і доступна для Тебе дорога, се писательство. На тій дорозі Ти ще не пробувала своєї сили, — то ж і сказати годі, чи і що Ти можеш на ній удіяти. Але подумай і те, що, виступаючи перша у нас на тім полі, Ти можеш зробити велике вліяне на других женщин, що Твоє образованє, вправді не спеціальне, але більше загальне, дає Тобі перед попереду усіма майже женщинами у нас, і вкінці, що й моя рука, оскільки се в перших починах потрібне, не відкажеся ніколи від помочі для Тебе. Такі мої гадки зглядом того предмету. Впрочім переспитай себе саму і не в'яжися ні трохи моєю радою, коли вона Тобі не по волі. Впрочім я ще раз говорю, що женщині у нас тепер легко осягнути в літературі поважне місце раз тому, що вона виступить перша, а по-друге й тому, що у нас ще занадто глибоко вкоренений звичай «преклонятися перед женщиною».

Посилаю Ти тепер VI т. Золя, на котрий певно будеш цікава. Словаря Белей буде потребувати аж на вакації для переводу L'Assommoir. Не знаю, чи Ти зможеш зладити до вакацій «La curée», — впрочім можеш, читаючи, повиписувати собі незнані слова. З переводом ніщо квапитися, волиш про-

бувати своїх сил в оригінальних шкіцах. Дуже би ми було приятно, якбим міг яким способом дістати перші плоди Твоєї праці

Знаєш що? Я може на зелені свята буду у Вас? Тре буде виїхати додому, а відтак на деньок і до Лолина заїхати.

Мох приходить до Славка досить часто. Зразу, приїхавши зі свят, вони оба немало п'янствовали, — тепер дали спокій: Славко остав здоров, Мох відлежав своє. Славко купив собі новий капелюх і вже 4 дни не знає, де ся з ним діти, — так ся ним тішить: брати го ще не брав ані раз, хиба в хаті, а на вулицю в нім не показуєся.

«Друг» вийде нині, — може сконфіскують, бо є дещо П-кового, — та й то такого, що, хто знає, ци знесе наша цісарсько-королівська прокураторія. Василовичів лист я нині дістав, — зовсім чого інчого надіявся. Ну, — нехай і те! Що їнче пізнійше буде, правда? Тай й до того надіюся, що необавци! Твоя фо... стала для мене правдивим жерелом потіхи і радости. Щовечера, коли уже всі сплять, я з півгодини задивлююся на неї і забуваюся зовсім: я такий тогди щасливий, — чую, як нові сили будяться, нові мисли напливають! А за се всьо лиш Тобі, Тобі одній дякувати! Я пригадую собі Твої слова, що Твоє «окончательне» образованє, розширенє Твоїх понятій і т. д. се моє діло. То був для мене завеликий і незаслужений комплємент,— так воно зовсім не є, — впрочім не о тім бесіда. Я лиш подумав собі тогди, що дійсно се би була немаловажна річ для мене зважити, кілько понятій і вражень я завдячую Тобі, — кілько нового елємену війшло в моє житє через знакомство с Тобою. Над тим я ще подумаю.

П-к кланяєся Тобі і Михалині. Він остався таким, як був перше: найзвичайніші річи пересаджує, все своє Я на першому пляні, — тож ні про що з ним і бесідувати, хиба про нього. Славко, бачу, в Тобі закоханий і заздрісний та лютий на всякого, хто тебе любить. А як згадати, що Ти можеш кого любити, то готов очи видерти. П-к не раз го тим лютить.

Був'єм у Дольницького, — він приїхав аж у неділю. Там-єм троха посидів, побалакав, — ну, а особлившого нічого.

Вже кілька разів хотів я кінчити се письмо, та, знаєш, так не хочеся розставати с Тобою, хоть би й через такого посередника, як от, тямиш, вечерами нам не хотілося розставати! Щасливі хвилі, глубоко ви врилися в мойому серці, — і не раз аж сумно мені стане, коли навернеся гадка: ні, се надто хорошо для мене! Хто знає, ци в своїм житю я діжду коли таких других вечерів!

Але впрочім, — що ж се такого великого? Мені тепер приходить на гадку, що я сказав до Тебе: при щирій любови щастє повинно рости, не зменшуватися! Нічого тужити за ми-

нувшим! Ми молоді, сьвіт нам ще усьміхаєся, — жити хорошо, любити хорошо!..

Прощай моє серце! Цілюю Тя щирою душею

Твій *Іван.*

14. До Ярослава Рошкевича

Львів, дня 22/9 1877.

Коханий Славку!

Не знаю, ци звісно Тобі, що до мене вольно писати листи,— розуміеся, щоб і слова в них не було про мою справу, — а пан суд'я, перечитавши, пришле мені. Я пишу до Тебе нині з двоякою просьбою. Перша річ — книжки. Я вчора просив пана презеса о позволенє — читати книжки, бо уперед, крім фахових, грецких та латиньских, мені не мож було читати ніяких других. Пан презес позволив мені і обіцяв поговорити с паном суд'єю, — і я надіюсь, що пан суд'я бодай тепер не відмовит моїй просьбі. Для того прошу Тебе, як мож найскорше, принести мені до канцелярії пана суд'ї: *Пісарева,* дві книжки, одну польску: Szkice z dziejów pracy, — а другу російску, — і також *Еміля Золі* дві повісти: одна по-польски: Karjera Rougonów, а другу по-російски: Завоевание Плассана.

Друга справа, в якій звертаюся до Тебе, ось яка. Донеси мені в письмі, що сталося з моїми річами, котрі Ти забрав від Федоровичової. Заразом напиши, з яких се причин Твій батько так страшно загнівався на мене, що, будучи у Львові, навіть не хотів побачитися зо мною? Для мене видаєся такий гнів чимось таким, що не має найменчого сенсу, — бо і що ж се значит гніватися на чоловіка в нещастю, — як коли б я сам собі то зробив, і то ще йому на збитки? Для того будь такий добрий і при найближшій спосібности напиши до дому і донеси отцеви Рошкевичови, що надіюсь його з донькою побачити на моїй розправі. Прошу Тя конче написати се і відтак донести мені дословно відповідь, щоб я знав, чого маю держатися. Прощай!

Цілую Тя сердечно

Твій *Іван Франко.*

15. До Ольги Рошкевич[1]

Ви певно получили вже письмо від Славка, і хоть я не читав єго, однак боюся, щоби воно не наробило Вам якої лишної прикрости. Для того, хотя ж добре знаю, в яке фалшиве і не-

[1] Цей лист не автограф, а копія листа до Ольги Рошкевич.

приємне положенє зглядом Вас і всіх Ваших мне поставили обставини, пишу до Вас те письмо насамперед нині, а того, що міг написати Славко. Він певно наплів, що я невірний і забув Вас і сякий і такий; ну, але гадаю, що Ви сами винайдете правду в словах. Друга річ, він міг наклонювати Вас забути о мні, впрочім чорт єго знає, чого він хоче. Я, говорячи з ним, дійсно грав ролю чоловіка охолодженого, зденервованого, рівнодушного, бо впрочім і Славко та накєрував розмову, що таке поступованє було єдино розумне. Не знаю сам, оскілько се правда, що він говорив про страшну гризоту, яку справили в Вашім дому газетярскі плетні о моїм процесі. Я бачив Ваш лист, писаний до С. по моїй розправі. Не знаю, оскілько правда, він Вам доносив о мні. Я декрет приняв не з власної волі, а примушений; мене не хтіли випустити на волю під час рекурсу, а сидіти 6—8 місяців на рекурсі, признайте самі, не всякому хочеся, особливо коли йде о 6 неділь декрету. Я не розумію, чому Ви так згризлися, почувши, що мене засуджено; то мож було сподіватися, а впрочім то мож було сподіватися. Я розговорився, а мій нинішний (лист) мав бути найкоротший з усіх; мав складатися з 3 слів: що гадаєте робити? Ви взагалі відзначувалися практичним розумом, не беріт се за ніякий сатиричний притинок, не до того тепер пора. Для того прошу Вас о раду, впрочім сього питаня і не розрішити нікому, крім Вас, бо о Вас воно ходить, а не о кого. Я не входжу в рахунок; одна тілько замітка: Ви, чув'єм, говорили, щоб я приїхав до Вас, скоро вийду на волю. Або се була брехня, або Ви говорили насеріо. Ваш отець заховався так зглядом мене в процесі, що треба б не мати і іскорки людскої чести, аби явитись в єго дім; не згадую о тім, що коли я просив о Вашу руку, прирік мені помагати в кождім разі, не грішми, а добрим словом і протекцією. Я ніякої помочи від них не потребував, а як не раз і заратували мене грішми, то часто віддавав'єм їх Славкови, а прочу часть уважаю за затягнений довг, котрий сплачу при першій спосібности, щоби не казали ще, що українець, соціяліст, приходив до їх дому жебрати. Я кажу тілько про друге. Ураза, яку зробили Вашому домови газети, самі знаєте, що зовсім не Павликів лист. Могло в моїх очах усправедливити, і то не зовсім, цілком пасивне, далеке заховане зглядом мене, але думаю, не давало ще права тим, що мені колись обіцювали поміч, — шкодити мені, ганьбити мене через трету особу, Федоровичку, в присутности суд'ї називати мене варіятом, лінюхом і безчесним чоловіком, а де кожде слово о мні сказане мало вагу і вплив на поліпшенє або погіршенє моєї і так незавидної долі. Думаю, що тим досить вияснив'єм, чому зносини з Вашими родичами уважаю розірвані і до Вас приїхати не можу. Правдивих приятелів в біді пізнавай; а хто з приятеля пере-

кинувся в ворога, тот, значит, і вперед не був приятельом і не буде. Се однако ж я не відношу до Вас, принаймій зовсім не рад би-м, щоби факти дали мені повід і о Вас щось подібного казати.

Тепер приходжу до головного питаня: що нам робити? Пишу так для означеня, що нашу приязнь уважаю зовсім такою, яка була перед розстанєм нашим. Сли з Вашої сторони дещо змінилося, то напишіт щиро і отверто для того, що наш роман мусить іти не тою, що доси, дорогою і не може надалі ограничитися письмами і зітханями, — пора подумати о житю. Думайте і пишіт. У мене є також плян, правда, смілий і не легкий, для того хочу насамперед почути, що Ви гадаєте. Чи перевелисьте Золі La Curée? чи не привіз там Славко на вакації яких моїх книжок? і які? чи нема де в них мого декрету на стипендіум? Як є, то прошу швидко прислати.

16. До Ольги Рошкевич[1]

Ласкава Пані!

Ви не так поняли то, що я писав о практичнім розумі, і витолкували собі матер'ялістичний, себто користолюбивий. Помилуйте, як же се мож? А як прикро мусіло бути Вам чути від мене таке по трех літах нашого знакомства! Я суджу по собі, бо, прочитавши таку Вашу думку, я чувся дуже вражений; я зовсім не хотів уколоти Вас, а просто ссилався на звичайне по більшій части женщин практичне чутє, котре хватає за найблизшим, значит, за найпевнійшим, і дійсно я не ошибся, полагаючи на Вас таку надію, хоть, розуміється, обставини так нас стіснили, що не богато доріг нам остало; щоб отже мож заглянути в будуще, мушу Вас наперед познакомити з настоящим, а відтак познакомити, що дасться зробити в нашім ділі. Я від виходу жию разом з Павликом і, як на мене, доста добре. До вечера працюємо над видавництвом нової газети «Громадский друг», котрого перший нумер вийде с початком свят. А се буде часопись обширнійша всіх, які доси виходили в Галичині; щомісяця виходити буде книжками о 5—6 аркушах, в форматі троха більшім, як «Вістник Европи». Печатати буде ся зовсім радикальною правописю, а за редакцію відповідає Павлик. Я думаю, що зможемо Вам висилати єго, хоть не знаю, чи тато схотят приймити. A propos[2], Ви говорите, що будете старатися перееднати мене і т. д., но, думаю, не потрібно, бо тяжко, щоби

---

[1] Цей лист не автограф, а копія листа Ольги Рошкевич.
[2] До речі.

то до чого довело. Правда, через те не будем могли так часто видітися, але бачитися на спосіб можемо, як, де, коли, напишу пізнійше. Властиво щодо «коли», на котре Ви так нетерпеливо налягаєте, то скажу Вам, що швидко, може ще в маю по святах. Питаєте, який мій плян? А предці Ви вичерпали всі можливі способи, а мені остає вибирати одну з Ваших пропозицій, котру, ну, але о тім широко писати натепер завчасу, доки ще не маю нічого певного під руками, впрочім надіюся, що винайду спосіб переговорити з Вами устно, а до того чей і осущене того пляну підійде вперед. Не знаю, чи швидко буду міг до Вас написати, а для того прошу Вас, якби Славко був дома на святах, то передасте му для мене деякі книжки, котрих спис через него передам, а як не поїде додому, то по отриманю сего листу вишліт ми: «Ренана», Что делать, Nędza na Rusi, а то як мож найскорше. Золю переводіт і пришліт, чей буду міг дістати «L'Assommoir», то Вам пришлю, заразом новий роман Doudet «Nabob», де, кажут, хороший. Початок Вашого переводу з Ругон Маккарів першого тому, котрий є в мене, щодо язика дуже подобався Павликови. Надіюся, що в переводі другого тому Ви поступили далі на дорозі вправи і що своїми переводами зможете завстидати не одного з наших матуристів, ба й академиків народовців. Може би-сьте там при спосібности списали співанки, а особливо весільні. Жду Вашого письма. Славко не хтів заадресувати листу, тому мушу знов писати злодійским способом. Натепер бувайте здорові. Цілую Вас сердечно

Ваш *І. Ф.*

17. До Михайла Рошкевича

Львів, дня 2/IV 1878.

Всечесний Отче!

По довгій боротьбі з самим собою рішився я писати до Вас,—не щоб перепрашати Вас за що-небудь (перепрашати Вас я не маю за що), ані щоб усправедливлятися, чи там толкуватися, — бо я ні зглядом Вас, ні зглядом нікого нічо́ не завинив. Прикро мені се писати, та я прецінь думав, що тоті люде, що звалися моїми приятелями (і навіть в добрих днях се не раз доказували), піймут і усправедливлят мене в нещастю. Я думав, що тоті приятелі, що колись обіцювали мені поміч, — тепер — не то, щоб мали помогати мені, того я не жадав, — а принаймі не схотят мені шкодити, не схотят чернити мою честь перед людьми і перед судьями, — для чого? в якій ціли? —ти один, господи, віси! Я так думав, — ну, і ошибся! Нічо великого!

Але ту заходит друге питанє, і воно іменно каже мені нині писати до Вас. Я Вашій доньці дав слово,— подружитися і жити з нею, коли буду міг мати яке-таке удержанє. Думаю, що на паньске житє, на міліони ані Ви ані Вона — не числили, — а з другого боку, помимо того, що сталося, я можу мати надію на вдержанє,— а може навіть іменно *для* того, що сталося. Значит, — питанє до Вас: чи Ви вважаєте наш зв'язок за перерваний, ци ні? Я не завдавав би Вам сего питаня, в котрім більше має рішати Ваша дочка, як Ви, коли би-м не думав собі, що Ви могли б знов на мене кидати ганьбу: що, от, збаламутив ми дівчину та й покинув. Може бути, — Вас буде ще стримувати то, що я ніби «політично скомпромітований», — однако ж сьмію Вас упевнити, що се неправда, — доказом того може бути й се, що мене на другий курс приймут на університет. Отож після сего я ставлю ось яке питанє до Вас: Чи Ви хочете, щоб я удержував дальше зв'язь з Вашою донькою, чи ні? (Розуміеся, — друге питанє, чи Вона сего схоче, чи ні?). Коли ні, то тогди принаймі я буду знати, що не я ламлю дане слово. А коли Ви не будете мати нічо против того, то я напишу Вам, які в мене шанси на найблизший час, і буду просив позволити мені свобідно переписуватися з панною Ольгою.

З почтенієм *Іван Франко.*

18. До Ольги Рошкевич

Думаю, що се письмо дістанеся Тобі до рук, хоть не знаю, ци дісталося друге (в книжці «Komuniści»). Я нетерпливо довгий час ждав Твого письма, але бачу, там у вас знов мусіло статися щось «polizeiwürdiges». Я хочу зробити Тобі одну пропозицію. На 15 або 16 мая я приїду до Долини і відтам піду пішотою в Вашу околицю. Стоїт тілько Тобі з Міхаліною вийти на спацер і будем могли бачитися й поговорити де про що. Ти постарайся урядити так, щоби воно вийшло зовсім натурально. Виходіть там на гору, де ми ходили на гриби і палили огні. Щодо дня, то я так ось розрахував. Приїду до Долини в суботу 12 і сейчас піду на місце. Не буде вас, переночую і прийду в неділю.

Як би-сте могли приходити щодень, так вечером або коли! На всякий спосіб напиши ми, чи дістала-сь сей лист. Для певности ось який спосіб. Напиши до Славка і бештай мене, що я не хочу о нім знати і т. д., а соком з цитрини припиши до мене та проси Славка, щоби той лист дав мені. Прощай, серце!

Твій *І.*

19. До Ольги Рошкевич

Львів, дня 14/6 1878.

Ласкава Пані!

Письмо получив. З татком бачився, але доси не говорив нічого і не думаю, — впрочім як самі того зажадають, то скажу то, що маю сказати. На університет записався і ходжу, хоть тілько для того, щоби як-небудь скінчити, бо й так воно з того нічо не вийде.

Жию доси з П-ком і, бачится, не швидко від него випроваджуся, уже бодай з тої простої причини, що інакше нема відки жити. Ваша просьба — чим скорше випровадитися, піддатися всім «татковим условіям», старатися о докторат і т. д. сьвідчит вправді о Вашім чутю, але воно мені видаєся трошка егоїстичне.

Даруйте, що може заостро буду з Вами говорити, але рука моя дрожит,—то, що маю Вам сказати, мусит бути сказане, а чим борше, тим менче муки для нас обоїх. Випадки з сего року значно розчарували м'я в моїх надіях, — як воно впрочім і конечно мусіло бути. Я стратив надію на становище і на певне утриманє (розуміється, для себе я не бажав ні одного, ні другого, і для того мені сего зовсім не жаль). В послідним побуті в Лолині достеріг я також і між нами деякі дисонанси, котрі ще ярче виступили в Вашім послідним письмі. Мені тяжко се говорити, але моя любов сама каже мені бути з Вами щирим. Я думаю, що ми не зовсім зійдемся характерами, і для того ліпше нам розстатись завчасу, не причиняючи одно другому лишнього горя. Мені тяжко розписуватися широко — желаю Вам більше щастя на будуще, ніж єго зазнали зо мною. Хоть би не все проче, так моє необезпечене і безвихідне становище не позволяє ми брати на совість нужду і безвихідність другої людини. Книжки посилаю, — словар прийшов, стоїт 4 fl.[1] 80 кр. 2 fl. заплачені. Книжки від татка получив, передайте прочі Славком, а також постіль і білизну.

Ваш *Іван Франко.*

20. До Ярослава Рошкевича

Львів, дня 19/6 1878.

Коханий Славку!

Іно що получив ваші листи, і сейчас відписую. Пишу тілько до Тебе і то ще з тою просьбою, щобись сього письма не показував сестрі. Надіюсь, що сповниш мою просьбу!

---

[1] Флорени (гульдени).

Щодо словаря — то я ж Тобі казав, що вже спроваджений у книгарни, але коштує 4 fl. 80, на що 2 fl. заплачені. Як буду мав чим викупити, сейчас пришлю на Твоє ім'я. В найблизчім листі напиши ми, чи може посилати на Твоє ім'я листи і книжки? Константкевич поїхав до Моха, — не знаю, на як довго.

Тепер щодо О. Єї лист гнівний, але, признаюсь, лагідніщий, ніж я надіявсь. Що діяти! Вона має рехт, зовсім рехт, — і я не буду й одним словом відповідати, толковатися, уневинятися перед нею! Не в тім біда, що вона має рехт, а в тім, що й моє поступованє в грунті річи (не так, як я замаскував го листом) також справедливе. Я, може бути, незручно замаскував себе в послідним письмі, не вмів належито зложити кількох фраз, — ну, зовсім проста річ — не в такім я й настрою був тоді. А чому я маскувався? Чому не говорив правди? Суди сам. Адже знаєш, що як християне хоть що-то люблять ся, то у них жиє фатальна склонність серед найгіршого положеня все ще робити собі надію, думати, що ось-ось лихо мине, добре буде. Ти знаєш, що я се говорю не тілько про О., але і про себе самого. Адже ти чув не раз моє фантазованє, знаєш, як я хотів уладити житє і т. д. Тимчасом діло пішло не туди, — надія одна за другою пропадала, відкриваючи за собою тілько чорний, поганий горізонт, унижене, нужду, гризоту. А при тім всім мене гризла не тілько моя власна доля, кілько доля О., я цілими ночами не спав, та й ще перед другими мусів сьміятися, жартувати, щоб не показати своєї слабости. І ось мені прийшла в голову думка — для *діла* великого, сьвятого діла, котрому я посьвятив своє житє, — відречися тої слабости, розірвати послідну нитку, «що в'язала м'я з давним житєм». Як розірвати? Подумавши, — сам признаєш, що вибраний мною спосіб був єдиний, — впрочім недавний час, коли й сам Ти радив мені щось подібного: — показати наглу зміну, неконсеквенцію, несправедливі закиди, — словом, показати себе самого малодушним, несправедливим, мізераком. Я зробив сесю штуку, і Ти признаєш, що з мого становища я не міг інакше зробити. Бо й до чого ж впрочім довше в'язатися? Становища ніякого я не получу, житя ні собі ні їй не забезпечу, родичам гризоти ще більшої нароблю, а коли б вконець і прийшло полученє наше до скутку, то боротьба за кавалок хліба серед загальних противностей швидко охолодит любов і надломит сили.

О. думає безперечно, що причиною мого наглого відказу— мої стосунки з якою другою особою, може з А. П-к. Коли інде я би гнівався на таку догадку, але тепер вона навіть потрібна, вона веде до цілі, і я думаю, що ти окажеш їй тоту прислугу і скріпиш в ній таку думку, — швидше забуде мене, менче буде терпіти. Зразу я хотів писати і до неї, але відрадився, —

по якого чорта усправедливляти брехню брехнею, розпутувати путанину ще більшим путанєм. Що ж, — раз прийшлося пропадати нам в тій путанині, так пропадаймо ж! Пригадай собі слова Гейне: «Mein lieb,' wir sollen beide elend sein!»[1]. Я для того й передав тобою такий лист, щоб ти по можности старався розірвати єї і не дав богато о тім думати. Чорт побери всю штуку! Як кожда любов мусит у чоловіка коштувати тільки кусників серця, тілько лиха та грижі, то й пек-запек тій любві, — нехай ї ніхто (не) в сьвіті не знає!

А щодо другого пункту з листу О., а іменно, чи зістанемо ми собі приятелями, так ту ніщо було й питатися. Як мож буде присилати книжки і що там треба, — я посилати буду й щотиждня. А щодо того, що ніби я боюсь, щоби мені книжки не попропадали, то се, бачится, вже непотрібна стріла, щоб мене тілько лишній раз уколоти. Ну, але й се нічо, — воно без того, видко, не мож, — так нехай же й так.

З усего листу бачиш, що нехорошо було б показувати О. сей лист, тому що помочи він нічо не поможе, а тілько пошкодит, бо продовжит гризоту. Ліпше би було, якби ти старався говорити на мене всяку погань, представити мій характер і житє в властивім мізеріяцкім світлі, — чень лекше піде то, що мусит піти.

Напиши мені о своїй подорожи до Л., о тім, як там поживаєте, що порабляєте. Як буде треба книжок, то пришлю, так само і 3 і 4 н-р «Гр. др.», скоро вийде, так само і «Війну за волю» та «Вихованє феодала». Добролюбова читай, особливо «Темное царство» і «Лучь света в темном царстве», «Когда же будет день?» і проч. О. проси, щоб не писала до мене, — мені тяжко й так, що хиба взяти та втопитися, або якого чорта с собов зробити. Якби не робота, то би давно плюнув на все і пішов сьвіт за очи.

Бувай здоров!

Іван Франко.

21. До Ярослава Рошкевича

Львів, дня 19/7 1878.

Дорогий Славку!

Ти певно дивуєшся, що я так довго не відписую на «твоє» письмо і не присилаю вам ніяких книжок. Не знаю, чия в тім вина, що воно так, але, бачу, таки моя.

Напиши ми, як там забавляєшся? Чи є там Конст.? Що чувати в вас нового? Яка погода? У нас тими часами була погана слота.

---

[1] Моя любко, ми обидвоє мусимо бути нещасними!

Просьбу «твою» сповню, не знаю тілько, коли буду міг виїхати зі Львова. Недостаток монети змушував м'я доси сидіти туй, — та й тепер ще не знаю, коли дістану стипендіум. Скоро те, так сейчас виїду і перед тим напишу до Тебе. Словник і Свод буде разом і також дещо з новішої літератури: «Война за волю» Иванова, «Вихованє феодала», 3-ий н-р «Гр. др.» et cet.

Я був недавно в Нагуєвичах с П-ком. Сиділи-сьмо цілий тиждень, ходили на суниці та гриби, ловили рибу, були в Бориславі, словом, провели час «благопотребно» і вернули «благополучно». Тепер работаємо. Напиши! — Сестрам мої поклони і до звиданя! Цілую тя сердечно.

Ів. Франко.

22. До Ольги Рошкевич

Ласкава Пані!

Просив я Олеськова поробити для мене деякі виписки з метрик Лолинських та з таткової рахункової книжочки, але той евнух навідріз відказався. Чорт єго бери! Затим прошу Вас зробити для мене ту ласку і виписати з метрик деякі дати до таблички статистичної, котру Вам отсе передаю, і відпишіт цілу книжочку таткову. Не бійтеся, се не для ніяких скандалів і словом честі ручу, що, як ті цифри були б публіковані, не буде при них ані Вашої назви, ані таткової, ані назви села, з котрого записані. Так само прошу посписувати деякі цікаві факти з житя народного і проч., котрі могли б послужити матеріалом до характеристики того житя. При фактах треба подавати й імена осіб.

Прошу дуже не відказати мені того і заохотити також панну Міню, котрій при сій спосібності посилаю щире поздоровленє і поклін.

Ваш *Іван.*

23. До Ольги Рошкевич

Львів, дня 30 липня 1878.

Ти певно дивуєшся, чому не відписую на Твоє послідне письмо, — таке сердечне й горяче, — Ти може навіть знов зачинаєш гніватися, — певно думаєш, що я й справді забув Тебе. Мені бачиться, що, крім інших, звісних Тобі причин (родичі et cet. [1]), почасти навіть тото Твоє горяче і сердечне письмо, якого я ще ніколи не получав від Тебе, стало почасти

[1] Cetera — інше.

причиною моєї мовчанки. Ти ще дужче здивуєшся, чуючи то, — а однако причина ту зовсім проста. Прочитавши Твої слова, с котрих кожде ласкало і упоювало мене втіхою, — побачивши всю силу Твого чутя помимо всяких противностей, навіть помимо того не зовсім гідного і розумного кроку, який я зробив у пориві смутку та сумніву, побачивши Твою тверду надію на будуще, я став немов осуджений. І дійсно, чим заслужив я на таке прив'язанє і чим я можу єго відплатити? Чим зможу піддержати Твою надію, Твою силу, коли в мене самого їх аж надто мало? Яким способом я зможу розпутати всі тоті погані пута, котрими ми обоє окручені і котрі спинюют нас від спільного щасливого житя? Ти не знаєш, як ті питаня мене мучат,— але найясніше вони стали передо мною по перечитаню Твого листу, за котрий я Тобі дуже а дуже вдячний. І замість сісти відповідати Тобі я пішов, сам не знаючи куди,— гет у поле. Кілька день я роздумував над нашею долею і завзявся написати Тобі аж тогди, як буду міг донести Тобі якусь хорошу вістку, щось такого, що бодай на крок зближує нас до нашого щастя. Але годі було діждатися. Я й не писав нічого,— аж тепер, не можучи встояти против покуси користаня з доброї нагоди. Не гнівайся, Кохана, за тото спізненє. Воно прикро й мені самому і може сьвідчити навіть о моїй холодності до Тебе, але я знаю, що плохого нічо Ти о мні не подумаєш, знаю, що противності і неприятності зміцнили тілько Твою щирість до мене, — а до кождоразового об'ясненя між нами більше нічого й не треба, окрім щирості та довірливості.

Признаюся Тобі, що послідніми часами стараюсь насилу якнайменче думати о Тобі тому, що ті думки наводять м'я не на сумніви о Твоїй любві, а на сумніви о нашім будущім житю. Я з горячковою нетерпливостев кидаюся до різнородної роботи, рад би-м де-небудь винайти опору, щоби на ню відтак мож було опертися. Я стараюся заняти весь свій час працею, думати о героях своїх повістей, а не о будущім своїм житю. Ба, не можучи оборонитися й тих думок, я чіпаю їх в свої руки і перероблюю на повістярські мотиви, що робить ми дику сатисфакцію. Таких шкіців у мене багато під пером, а ще більше в голові. Ох, коб лише сили, супокою, тихого, беспечного житя, — а всі ті картини і характери вийшли би так стрійно і цільно на світ, що наша література мусіла б зробити «зворот направо»,— а й горда заграниця забалакала б не так про «Schreiberlein aus dem Baerenlande»!* Але бачиться, — нім сонце зійде, роса очі виїсть; нім зможу до чого добитися, то й мене не стане!

---

* Писанину з країни ведмедів.

Ти пишеш мені: «Пощо нам гризтися та турбувати одно одного? Хіба ми не можем любитися й так? Любімся, поки молоді,— поки кров горяча!» Ох, якби я хотів, щоб се була правда, щоби можна було вік звікувати здалека одно від другого і весь вік вірно любитися платонічною любвою! Хто єго знає, може се й правда, — може другі можуть так жити, — я тілько о собі знаю, що не можу! Платонічна любов швидко навкучиться, іменно тому, що недостає їй того, чого іменно конче вимагає розумна, правдива любов,— зміни, яку приносить практичне житє, спільна боротьба за свої переконаня, за своє істнованє! Такого життя, ураз із коханою особою я бажаю, бо воно одно зможе розвити любов правдиву, зможе платонічну любов зробити зовсім реальною, сильною, зробити елементом житя, таким конечним, як хліб або воздух. Я знаю, Кохана Ольдзю, що й Ти не менше мене бажаєш такої любві і такого житя, — і се ще дужше мучить мене. Ох, сила никне, жар молодості гасне, горяча кров стине поволи серед вічного, безплодного бажаня, — найкращі літа минають, літа, коли чоловік способен найживіще чути і любити!

Та що зробиш! Конечність, тверда, непереперта, мов скала,— вона знає тілько одну раду: чекай! Хоть як ти вертися і кричи і сумуй і бажай і надійся,— нічо не зробиш! Але проч с тими думками! Вони спосібні з ума звести. Їх треба давити в собі, глушити,— глушити доти, бачу,— доки не заглухне і не замре в серці всякий живий рух, всяке радісне, ясне, горяче чутє! «Mein' Lieb', wir müssen beide elend Sein?».

Затим до літератури! Що я тепер роблю? Видаємо книжку, котра має заступити 3-тий н-р «Гром. др.» «За другий н-р П-к має процес перед суд'ями присяглими,— не знати ще, що с того буде? Ти читала два перші н-ри?

В 3-ім: Boa Constrictor (дальше), Війна слав'ян з турками, Пропащий чоловік (П-ка), Вісті з України, Вісті з Галичини (chronique scandaleuse)*, Моя стріча з Олексою, шкіц. Загалом, цікаві штуки.

Твій перевід Золя *дуже хороший*,— я маю тілько роботу переписати го на нашу правопись і буде druckgerecht.**

Посилаю Ол-им Словник, свод Др-ва, дві книжки «От. Зап.», де є цікавий роман Гонкура «Za fille Elisa». Тут видають християне «Дрібну бібліотеку», з котрої два зошити посилаю. «От. Зап.» прошу читати швидко і присилати через Ол-ова с поворотом.

П-ків рекурс відвергли. Єму прийдеся сидіти 3 місяці. Анна кілька неділь тому поїхала до Косова на всегда. Ти чень спокійна «на щот неї»?

---

* Скандальна хроніка.

** Придатний для друкування.

Просиш мене, щоби-м приїхав. Добре,— не можу Ти того відмовити, бо й сам чую потребу побачити Твоє кохане лице, стиснути тоту руку, котра готова підпирати мене в тім біднім, небезпечнім житю. Але коли я буду міг бути? Надіюся, що швидко, за тиждень, за два найдалі. Йде тілько о гроші на дорогу. Маю написати статю про «Панславізм» до польського журналу «Tydzień», а одержані гроші оберну на поїздку. Перед тим напишу до Славка тілько просто число, котрого дня буду. Тепер сказівки. Я буду в Долині десь на другу годину і сейчас піду з Д-ни до Грабова, а відтам ід Лолину. Ви вийдете на спацер у Грабівський ліс, ну, і стрітимось. До того часу прощай!

Твій всегда *Іван!*

24. До Ольги Рошкевич

Львів, дня 4. VIII. 9 година вечір.

Ich weiss nicht, was soll das bedeuten.
Dass ich so trauring bin..?*

Я знов пишу до Тебе, Кохана,— пишу не з прозьбою, не з жаданєм ніяким, не з жалобами на долю — пек їм, тим жалобам, — пишу просто з потребності висповідатися, виявити все, що набралось у мене в душі, поділитися всім з другою, щирою людиною. Не знаю, що такого сталося зо мною. Потреба — чутися близьким комусь, знати, що хтось щирою думкою бере уділ у всім, що чоловік робить,— потреба взаїмного, живого, ненастанного обміну гадок і чутя,— така сильна в мені послідніми часами, що я не можу здержатися, щоб не написати до Тебе хоть би отсего письма. На мене чимраз то частіше находять хвилі тяжкої задуми, і я мимоволі відновлюю раз по разу в своїй пам'яті Твій любий образ. Бажанє — побачити Тебе у мене чимраз сильніше, хоть обставини спиняють м'я насилу. Такі хвилі я переживав хиба в тюрмі, коли безконечно-довгими зимовими ночами я лежав на сіннику в темній казні і старався живо викликати перед своїми очима Тебе — всю, якою бачив я Тебе в найкращі, найщасливіші хвилі нашої любові. Чи вернуться коли тоті хвилі, — ні, чи прийдуть коли подібні хвилі?..

Ох, хвилі щастя такі рідкі в кождім житю, а особливо в моїм! Я всіх їх можу на пальцях почислити. І се значиться, — чоловік жив, був молодий, любив,— любив усім жаром молодої, першої любові!.. І се значиться, — найвище щастє, най-

---

* Не знаю, що має значити, що я такий сумний?..

вища поезія життя осягнені,— більшого, кращого нічо не надіятись!.. Я не раз мав би охоту прокляти все те житє і всю єго поезію вкупі з єго поганою прозою,— коли би-м не знав, що тисячам-тисячам те житє дає тілько саму прозу і сто раз поганьшу від моєї, — коли би-м не знав, що Ти мене хоть трошка ще любиш,— хиба не правда? — і що Ти готова ділити зо мною не тілько поезію, але й прозу життя!

Чорт побери патетичний тон! Ти певно розсмієшся, читаючи сю чепуху, — у Тебе мимоволі повстане думка: «Тьфу, — сего вже забогато!» Ба ні, — ще друга думка повстане у Тебе: «Was will doch der Mensch eigentlish damit?»* Правда, — се питанє ще при читаню попереднього листу заворушилося в Твоїй голові? Але я на него не обов'язаний відповідати, — се Твоє питанє, не моє! А я щоб тілько міг повідповідати на ті тисячні питаня, котрі в моїй голові шибаються! От гляди! Пишучи повищі патетичні стрічки, я нараз запитав сам себе (я с собою рег «ти») «Що ти, дурню, пишеш? Чи ти себе самого обдурюєш, чи єї?» Правда, се питанє зовсім мізерного судді, — квасного гумору, — не заслугує навіть на відповідь. Чи конче патетична бесіда мусить когось обдурювати? Чи правдивий біль, жаль — не може не раз маскуватися патетичною бесідою?..

Що би ту збрехати?..

Ти знаєш, що віддавна мене принаджує думка — стратити розум. То мусить бути хорошо, — коли в голові всьо перемішаєся, понятя, чутя, ідеї, бажаня, — всьо, — одно переплітаєся з другим, товпиться без ладу, давить мозок, але так ніби скобоче, а чоловік не має пам'яті про давнє, минуле горе і щастє, лиш дивиться перед себе на той вічний, пестрий вир обломків з єго власного розуму! То мусить бути приємно, — такий калейдоскоп!

Припустім що замісць усего окружаючого мертвого, тихого світа *мені* прийшлось би бачити такий огнистий, вічно змінний калейдоскоп. Ах, то би була розкіш! Я би в тій хвилі міг бачити Твоє лице — всміхнене так, як тогди, коли Ти мене перший раз поцілювала, — або покрите рум'янцем гніву так, як тогди, коли я Тебе перший раз поцілював. Я ще тогди, бачиться, був профан в любві, оглашений, нечистий, — Ти по першім моїм поцілуї обтерла собі лице, — видиш, досить живо представляю собі поєдинчі моменти нашої «innere Geschichte».** ех, калейдоскоп, калейдоскоп, — коли ти зачнеш крутитися-вирувати передо мною? Ти ще вмієш молитися до бога, Ольдзю? Як умієш, то молися, щоб се швидко наступило! Тог-

---

* Чого цим прагне ця людина?

** Внутрішньої історії.

ди чень уступить з моєї груді той проклятий біль, котрий — та ну єго!..

Чому не пишеш нічого? Тиждень, відколи поїхав Олеськів, я нічогісінько не робив, ждучи листу від Тебе. Ти певно гніваєшся за мою просьбу, передану в маленькій карточці, підозріваєш мене о злі замисли?..

На мене находять такі хвилі, коли я рад би затерти в своїй голові всяку пам'ять о Тобі, коли я лютий, пригадуючи собі кожде Твоє слово, кождий жест, усміх, жарт, — Ти не знаєш, який я буваю лютий. Тілько одно, с чим я не можу справитись,— одна хвиля, котрої не можу с пам'яті витерти, не можу доразу осміяти, спрофанувати, — се тота хвиля, коли я в приступі злого гумору не відповідав на Твоє питанє: Чи ти мене не любиш, — тямиш, сему вже рік минув, — а Ти зразу всміхнулася, а відтак залялася слезами. Пощо на світі Ти тоді плакала? Якби не ті сльози, — знаєш, — я би був доси Тебе вигідно забув! Ті нещасні сльози, — вони мене й доси печуть! Ех, ви женщини, женщини! Ані ваші ласки, ані ваша краса, ані ваша доброта не так небезпечні, як ваші сльози! І пощо було Тобі тоді плакати? Чи, зачавши сміхом, не могла Ти й сміхом докінчити, розреготатися на голос?.. А се було б було так хорошо! Я би був доси забув Тебе і забився в книжки мов хробак та не гадав о будущім. «Буде, що буде! Загину з голоду, то сам, — що кому до того! Я свобідний!» А тепер ні. Нещасливі сльози мене зв'язали. Я шарпаюся то сюд, то туд і, розуміється — собі ж на страту, а не на зиск.

Ти розгніванa на мене. Се факт певний. Впрочім скрита нота гніву звучала вже в Твоїм горячім, любовнім листі. Я чув єї добре. Се був також сміх крізь сльози. Але що ж, Любцю,— Ти не гнівайся, — проси тілько бога (правда, Ти в бога ніякого не віриш, — значить, бажай тілько щиро), щоби швидко, швидко я зовсім стратив розум, пам'ять, — мені вже недалеко до того, — щоб огненний калейдоскоп закрутився передо мною! Щастє непам'яті! Щастя забутя, — коли вас діждатися?..

Ти знаєш те зілє, — воно росте всюди по луках, — с котрого корінь розварений і зажитий мірно — поволі, поволі убиває чоловіка, нищить єго мускули, висушує го, як скіпу, розстроює нерви, відбирає ясність очом, притуплює мисленє і вконець зовсім убиває чоловіка? Ти знаєш тото зілє! Воно є в мене, — відвар з него, зіляний у фляшочку, стоїть у шуфляді, — дорога зовсім близька, тілько ті прокляті сльози лежать поперек дороги! А все-таки якось безпечніше жити, маючи близь себе такого спасителя! А фляшочка з жовтавим плином така сумирна, спокійна, — зовсім не страшна!

Правда, — я зачинаю діставати гумор! Читаючи повищий уступ, Ти знов засмієшся. Ах, твій чаруючий сміх, — чи вчую

я єго ще коли? Знаєш, — сидячи в тюрмі, я не раз серед глухої нічної тишини чув той сміх зовсім виразно!.. Хто знає, посиджу до півночі, — П-к давно спить, — місто втихне: може також і нині почую той сміх. Бо що ж, — довше чень він не буде летіти з ганку перед вашою хатою аж сюда! А почути — я почую, не бійся, — ухо ще в мене остре, а пізнати — Твій сміх пізнаю! Ти завважала може, що в хвилях, коли любов, або яке інше глубоке чутє мене найсильніше опановує, я тоді наймилішій особі справляю біль? Се правда, — може бути, Ти признала се вже давно так, як признала в страшній хвилі друга женщина, котру я після Тебе (значить степень, а не час, du Eifersüchtige*) найбільше любив. Слухай, розкажу Тобі факт, пригідний для півничної години.

Було се р. 1872 саме пополудни в суботу перед зеленими святами. Женщина, про котру бесіда, — моя мама — лежала в передсмертних муках, конаюча. Рано в суботу я сидів у школі і мене напала страшна, ненатуральна, шалена веселість. Я сміявся без упину від 8 до 12 години. Прийшовши на станцію (в Дрогобичі), я почув, — ну, що я почув, не знаю. Знаю тілько то, що був дощ, я був голоден, не їв обіду, не обзирався, тілько почувши, що мама вмирає, як стій побіг піхотою до Нагуєвич. Я прибіг пополудни, мокрий до нитки і застав маму конаючу. Вітчим сидів під вікном і чесав вовну. Я став коло постелі, не говорячи й слова, — я тілько дрожав, — ані слезинки не капнуло з моїх очей. Мама не могли говорити, але дивилися пильно на мене. Як виглядало тоді моє лице, — не знаю. На другий день рано мама вмерли. Вночі вони ще говорили з другою жінкою (я спав) і тота жінка передала ми ось які слова: «Боже, боже, — казали небіжка, — мій Іванцьо прибіг з Дрогобичьи, став коло мене і так сі чогось гнівно на мене дивив, так гнівно, що господи! Що я йому зробила злого?» Знаєш тепер, з яким страшним, важким чутєм вмерла моя мама? Але моя совість чиста, — я тоді ще не знав Тебе! Тілько ж хто знає, чи та причинка психічної муки, котру я завдав моїй мамі в послідніх хвилях єї житя, не схоче страшним способом відомститися на цілім моїм житю?..

Ольдзю, Ольдзю, — люба моя, єдина, — бажай, щоб мені швидко зовсім помутилося в голові, або щоб мені достало смілості випити жовтий плин с тої флящини, що в шуфляді! Я хотів би тілько одного — умерти при Тобі, стискаючи Твої руки, глядячи на Твоє лице! Більшого частя не треба мені, — тай годі єго надіятись!

Хочеш, я розкажу Тобі ще один факт про третю женщину, котру я любив і котра мене дуже — дуже любила. Вона нази-

---

* Заздрісна.

валася Марися. Я ще й доси нагадую єї низеньку стать, веселий, дрибітливий голос, добродушне лице, — я єї дуже любив. Вона також умерла і то вмерла також з дуже прикрим чутєм зглядом мене. Вона вмерла на холеру. Кілько разів під час самої холери вона, ще здорова, просила мене: «Прийди, Іванчику, як я заслабну (тогди кождий говорив «заслабну», бо не знав «ни дня, ни часа»), аби-м тя бодай перед смертев увиділа!» Я ходив по хатах чужих людей, де вмирали, — а прийшов посланець з села, що Марися заслабла, і почав мене просити, щоби-м ішов, бо м'я конче хоче видіти,— я — не знати чому — відказався, не хотів іти. Три рази приходив посланець і просив, трохи не плакав, — ні, я не пішов та й не пішов. За четвертим разом прийшов сказати, що Марися вмерла. «Дуже, каже небіжка жьилувала». — Ти знаєш, які важкі ті слова! Я аж тоді почув цілу їх вагу, як є-м на другий день побачив жалісне, болізно скривлене Марисине лице, на котрім немов пристив ой жаль, який я причинив їй до послідніх, передсмертних мук!

Вона дуже-дуже мене любила! Се була моя нянька і стриєчна сестра!

Житє, житє! Пощо в тобі такі факти! І чому важкі, болізні споминки довше трівають від щасливих?..

Але пощо я Тобі пишу? Ти ж гніваєшся на мене, не відпишеш мені, — а я не можу перелетіти, щоб побачитися с Тобою!

Видиш, я, котрий не плакав коло вмираючої матери, тепер готов заплакати, кінчачи се письмо, — готов заплакати, сам не знаючи, чого і чому, — готов заплакати, коли думаю о Тобі!

Як Тобі жиєся? Як ся там забавляєте? Чи панна Міхаліна ще не закохалася де в кім? Знаєш що? Скоро закохаєся в кім, то радь їй, щоб не поступала так, як ми. Адже ж ми любилися майже два роки, а ходили побіч себе, мов чужі, — а кілько я натерпівся, — проклинаю ті хвилі, котрі мали бути найкращими в моїм житю, — вони підгризли моє серце, знищили найкращі чутя. Ми тоді аж зблизилися, як огонь почав погасати. Се наслідки політики! Вчи ж принаймі Міню ліпше користати з золотих хвиль любові!

А тепер прощай! Поцілуїв боюсь Тобі засилати, бо й Тобі не були б вони любі опівночі та й ще після такого глупого листу. А впрочім, що се таке паперово-атраментовий поцілуй?

Бувай здорова! Пиши, — а впрочім, як хочеш!

Іван.

25. До Ольги Рошкевич

Львів, дня 14 серпня 1878.

Кохана, дорога Ользю!

І знов міні приходится писати до Тебе вечірньою порою, коли, як сама знаєш, находить на мене звичайно якийсь сум, якась туга , —одним словом — погань, романтизм. А ще нині у мене й пора саме до того пригідна. П-к виїхав на провінцію — до Коломиї, на кілька день, (щоби не дивитися своїми очима, як будут конфіскувати Дзвона, — однако донині єго не конфісковано); саме вчора (в вівторок рано) приїхав був Терлєцкий, а нині «предася в руці мучителям своїм», — пішов бідолаха відсиджувати декрет. Я сиджу сам-самісенький, — виглядаю змроком через вікно на вулицю, — с сусідного дому насупротів роздаються звуки фортепяну і я пригадав собі Тебе і тоті любі хвилі, коли ми бувало сиділи в четвертім покою, мало говорили, а помимо того чулися щасливими, — правда? дуже щасливими. Я починав робитися таким розлізлим, як у попереднім листі, але, пригадавши собі, що треба до Тебе писати і работати над одною критикою до «Tygodnia», я відійшов від вікна і засвітив світло. Світло проганяє всякі розлізлі думки так, як розум і наука проганяє догми і віру.

Твій лист я получив і признаю Ти ся, — мені задрожали руки, коли-м побачив Твоє письмо. Я довго ждав того письма і думав, що Ти на мене на смерть загнівалася та хочеш мені гуртом відплатити за всі «несообразности», до яких не раз пре мене моя глупа, горяча голова. Ну, але я не вірив сам насерійо в то, щоб Ти могла так загніватися на мене, і Твій лист переконав мене, що о Тобі плохо думати — гріх.

Але гов, — що се я Тебе до етики вмішав! Стій, сейчас почну ругатися, почну «воздавати по ділом». Що се Ви, панно Ольго, — відколи навчилися говорити комплєменти, та й то ще кому? Хто Вам давав на то концессію? За якою порукою Ви пускаєте в курс таку монету? Ага, знаю! Се ми грішні винні! А чому ми не навчилися говорити женщинам комплєментів? А то тепер маємо!

Правда, ми люде смирні, — привикли більше чути, ніж говорити, дрібною монетою бідні, а то, чим другі милют довкола себе без оглядки, — у нас дорога штука. Ми, бачу, тим і до смерти будемо грішити, що не потрафимо говорити, на примір о красоті, доброті і т. д. живих женщин, як о образах або інших божих сотворінях. Правда, в серці ми грішні собі можемо думати, що, напримір, панна Ольга — дівчина дуже хороша і розвита фізично і духово, що вміє бути дотепною і гризкою, що очи в неї «прелестні», чоло «чаруюче», ніс «пречудно-

типічний», уста «allerliebst»* і т. д. — хочете, щоби-м далі літанію читав?..

Даруй мені, Кохана, се, що я іменно написав. Я ж застерігся, що хочу «ругати». По-мойому, — говорити комусь о єго красоті — дуже недобре і мені бачится, що нічо так не деморалізує чоловіка, як похвала єго краси, іменно похвала такої річи, котру він не набув ні працею, ні знанєм, ні нічим. Ось Славкову красоту росхвалили до тої степени, що тепер став просто — бридкий. Я би й Тобі не говорив ніколи чогось подібного, якби-м не знав, що Ти надто чесна і розумна до якоїнебудь деморалізації.

Та цур їй, — філозофії комплєментів! Тепер про наше звиданє.

Пишеш мені, що 28 (в вівторок) я маю вечером виїхати зо Львова, а рано в середу вирушити через ліси-гори «do kraju obiecanego».** Хорошо! Якби в середу не мож про слоту, то я буду ждав два-три дни в Долині. Тілько щодо місця звиданя замічу тілько, що ліпше би було на Грабівській дорозі межи лісами, бо мені через Грабів з Долини ліпше йти. Так же би й зробіть і вийдіть туди.

Пам'ятай, що Ти понаобіцювала мені с півтори копи поцілуїв! Сусе-Христе, — то буде празник! Надіюся, що й панна Міня не відмовить мені бодай одного мізерненького поцілуя,— адже тепер, яко особа солідна, «z zapewnionym losem»,*** не потребує боятися того страхопуда «nie wypada»,**** котрий видуманий тілько для молодих пансіонерок! Жаль тілько, що панна Міня готова віддати руку якомусь там старому, лисому ци глупому! Я думав, що й вона познакомиться з яким-де соціалістом, — най уже з роду не виходит. Ах, якими то чарівними красками малювали ми собі не раз с П-ком будуще житє на селі. Збереся нас кількох (П-к, я, Бандрівський, Полянський, Олеськів, Білецький, Озаркевичі, Дідицький, Мох, ще деякі), — поженимося, закупимо на зложені гроші хороший кусень грунту і обширний фольварок і почнем господарити. Літом мужчини працюють с християнами в полю, жінки в городі та саду, а зимою студії, література, — в разі потреби парами за чергою переносяться на якийсь час до Львова. Розуміється, — Міню також втягали ми в тоту щасливу фамілію, так само Анну Павликівну. Чи буде що с того, — хто знає! Прежде всего треба грошей, а за них то іменно дуже трудно. Але все-таки шкода би була, якби Міня вийшла замуж за якогонебудь стовпа Русі або що.

---

* Найлюбіші.
** До обітованої землі.
*** Впевнена в свою долю.
**** Не випадає.

Ідучи до Долини, хтів би-м ще побачитися с Петриком Шанковським, котрий здав власне матуру. Для того може бути, що виїду зі Львова вчасніше. Я вислав Дзвін на ім'я Олескова. Думаю, що, прочитавши «Вісті з Галичини», будеш знати, в який спосіб писати для нас кореспонденції. Розуміється, — о чім писати, — се вже ваша річ, — найліпше, якби-сте позаписували слово в слово оповіданя деяких жінок про власне житє (Анни або др.), так само про господарованє їх, про бійки, — одним словом, про тисячні дрібні факти щоденного сельського житя. Записуйте, кілько мож, власними словами оповідаючих і всьо, без розбору, — най вам ніякий факт не видаєся пустим або маловажним: іменно не раз найменчий факт, найменча фраза може бути цінним матер'ялом до психольогії і судженя о річах у люду.

Щодо статистичної табелі, то думаю, що вона сама собою досить ясна. Над кождою рубрикою є питанє, на котре треба відповісти цифрою, напримір, Кілько душ в селі? — Заглянути до метрики і зрахувати. Впрочім се ліпше потраф'ят зробити хлопці. Крім того, як будемо бачитися, я скажу Вам, котрі питаня особливо важні і цікаві для нас і за котрими вже треба роспутувати по селі.

Як котра дата буде не повна або тілько в приближеню подана, то треба й се занотувати.

Натепер однако головна річ кореспонденції, факти. Передовсім просив би-м о слідуючі річі: 1) Докладне оповіданє про лолинську школу і лолинських професорів,— се може би записав Олеськів, або роспитав де в якого селянина. 2) Відпис таткових рахунків приходу і росходу — цілу книжочку. О яку там компромітацію не маєте що боятися,— бо все ж таки — Ти Рошкевича донька, а я Тебе люблю і не подам ім'я Рошкевича на поруганіє. Рахунки публікуються яко *факт* без назви осіб і місця,— а певна річ, що ніхто не стане доправдуватися, бо се потягло би за собою не висказанє імен, за котрі ручит редакція, а тілько скомпромітованє того, хто би нам що-небудь закидував. Там тілько ми друкуємо імена, де кореспонденти сами того хотят. 3) Обширнійшу хроніку сельських випадків в Лолині, — на ню зложитесє ви обі з Мінею. Там можуть бути різні розмови, оповіданя про житє і т. д., щось подібного до Аннииої хроніки «Мої й люцькі гріхи». Знаєш, се прехороша річ, а місцями навіть глубоко патетична. А спосіб писаня — чисто жіночий: логіка в кут, наглі скоки с факту на факт, а все навіяне якимось дивним духом, котрого й означити годі.

Ах, я й забув, що Ти заздрісна,— та хвалю перед Тобою Аннину хроніку. Заздрісним людім усе — одна пісня! Ти хвали літературний твір, вони скажут — е, то любов крізь слова

промелькує! Не бійся,— на щастє не так воно! Від похвали літературної до любові далеко!

Ха, ха, ха! Але то десь Твоя заздрість росла вгору, як-єсь читала в попереднім листі про «тоту женщину», що мене так любила,— про бідну, нещасливу Марисю Франко! Я навмисне замаскував початок, знаючи, що конець аж надто Тя росчарує, а тим самим трошка й улічит, обільє холоднов водов.

Але що як що,— а уступ о сльозах Ти відай не порозуміла. Закидаєш мені, що я ніби жалуюся на ті сльози, що вони мене в'яжут. Воно так,— але цілий тон листу, удано патетичний, говорить, що я іменно вдячний Тобі за ті сльози, що се одна з найкращих пам'яток нашої любви, що ті сльози прив'язали мене — до житя і до Тебе! А Ти ще жалуєшся, говориш, що «я не хотіла і не хочу тебе в'язати»! А се по-якому? Хиба ж ми не зв'язані, хиба не залежимо одно від другого,— хиба, як що лучится одному, — і друге не терпит? Любов же ж недурно назвали путами! Ніщо того й відпиратися,— тілько треба о то дбати, щоб ті пута не стали твердими сирівцевими шнурами, що проїдають тіло, а тілько приємним, хоть і сильним вузлом, що в'яже двоє людей, щоб вкупі падати їм більше сили до спільної праці.

У нас у Львові погань. Нашого коханого приятеля Лімановського виганяют з Австрії. Се чисте свинство. Бідний чоловік! Згризся, хоть і не показує того по собі, а пані Лімановська то трохи не плаче!

Ту ві Львові нема тепер нікогісінько знакомого. Не раз цілий (день) слова до нікого не говориш, окрім у друкарни. Погано,— навіть робота голови не береся.

Вже пізно,— час кінчити се письмо. І чим би то скінчити? Хтів би я виповісти Тобі короткими, поетичними словами свою любов, свою тугу за Тобою, свої бажаня,— все, чим серце повне, та що ж, коли се такі річи, на котрі ще слів не повинаходжено, котрі говорятся очима до очей, грудю до груди, але не словами! А швидко прийде час і на таку розмову. Тепер поки що

Прощай, серденько!

Іван.

Твій суд о «Une page d'amour» зовсім східний з моїм. Читаю власне в польськім переводі і дивуюся, чи се той сам Золя, що так чудно описав абата Муре та Єжена Ругона? Приходжу до того переконаня, що він, неборака, заки напише всіх 20 томів про тих варіятів, то й сам возьме та зварює. L'Assommoir переводи,— є надія, що с початком слід. року почнем друкувати Золя і то нараз кілька кусків. У «Отеч. зап.», котрі я передав О-вим, є прехороша повість Едмона

Гонкура: «La fille Elisa», котру Тобі рекомендую добре прочитати. Як приїду, то надіюсь, що привезу Ти деякі хороші книжки. Я сам попри інші роботи переводжу велику поему Гейне «Німеччина», котра належит до найкращих творів німецької і всесвітної поезії і відзначуєся дуже оригінальними думками. Та впрочім ніщо й говорити,— Ти єї читала. Видаємо тепер маленьку брошурку про «нову віру (штунду) на Україні», котра чень зробит троха руху і між галицким людом і галицкою інтелігенцією. Скоро вийде (десь позавтру), то пришлю й вам.

Читайте, сходітся з людьми сельськими, студіюйте типи, записуйте оповіданя і поєдинчі фрази,— се вам усім на добраніч, а Тобі сердечне: до звиданя!

26. До Ярослава Рошкевича

Львів, дня 20 серп. 1878.

Коханий!

Стосунки покерували так, що я можу виїхати зо Львова швидше, ніж писав попередно. Нині вівторок, полудне, — власне получив лист з Л. Мій лист буде там завтра вечером, а в четвер вечером, як буде погода, я виїду. Прошу Тя донести о тім звісній особі,— щодо місця, згода. Якби не було погоди (а ту щось заносится на дождж), то виїду пізніше, — на всякий спосіб щодень зрана йдіт на гриби.

Твій *Іван.*

27. До Ольги Рошкевич.

Львів, дня — бог знає котрого,
а властиво ночи о 4 годині.

Кохана Ользю, серце моє!

Саме що приїхав до Львова, а тепер уже свитає, а я ще не лягав спати. Правда, лежав я майже цілу дорогу в вагоні, але не спав ні цяти. Зводжу власне докупи словарчик,— тоті матер'яли, що в нас є поназбирувані на свистках. Ще в Долині в суботу рано читав Твої ладканки і Ти не повіриш, як вони ми сподобалися. Що я кажу — сподобалися! Ще відколи слухаю та читаю народні пісні,— вони ніколи не зробили на мене такого глубокого вражіня. Се певно тому, що перший раз лучаєсь мені бачити одну групу пісень в цілості і то ще в такій повній і богатій. Але кілько там пречудних образів попри дикій і напіввироблені формі, — кілько чутя, кілько геніальних порівнань, кілько глубокостаринних споминок та окрушин, становлячих цінний матер'ял соціольогічний, етнологічний і язиковий. А кілько здорових, ясних і правдиво люц-

ких поглядів на житє! З якою теплотою оспівана доля женщини перед сьлюбом і по сьлюбі! Якими широкими чертами змальований стан народа, бувший колись у глубокій старині! Мені слів не стає на похвалу тої епопеї селянського житя. Скоро буде мож, я видам ладканки осібною книжкою (кілька слів тре буде опустити прокураторії мораль стрегущої ради) — і, думаю, позволиш підписати своє ім'я вповні. Те виданє не зробит Тобі встиду. Слова, як можеш, збирай далі,— звертай більш уваги на фрази,— то є, на цілі положеня, котрі чимнебудь замітні,— їх записуй цілковито,— се цінний матер'ял язиковий. А знаєш, нинішного вечера я переглянув збірник ладканок Чубінського, — огромна книга, — є ладканок самих около 2000,— а дуже мало подібних до лолинських. Чуб-ого збірника годі читати,— за широкостю і повторюванєм тих самих мотивів не робит цільного вражіня. Коли-м, приїхавши сюда, увішов до тої камениці, де жию, то сторож, відчиняючи браму, набалакав мені що «були — ді ту с поліції левізорі, питали за вами, чекали-чекали, далі післали за ковалем, відбили двері, шукали, перевертали,— позабирали щось», — одним словом, нагнав ми страху. Приходжу до хати, сьвічу,— а ту всьо собі якнайспокійніще лежит в такім самім анархічнім неладі, як-єм лишив. Ну, я й засьміявся.

А тепер до нашого діла!

Я в Долині ночував у інчого жида і пізнати не пізнав мене ніхто, окрім їдного професора, котрий колись бачив мене в Лол., але не знав, що я за один ані як ся називаю. Але я му в живі очи виперся всякого соучастія з Лолином, кажучи, що я родом з Тернопільського і в тих околицях перший раз, що називаюся Косовський і що я учитель при виділовій школі у Львові. Сесь послідний аргумент нагнав єму резон до голови, — бо все проче слухав недовірливо. А то він, неборака, їхав власне до Львова здавати іспит і певно погадав собі: Ну, тепер я заліз,— ще на поріг не став, а вже пошпотався, і, розуміється, відразу «bardzo mu było przyjemnie pana dobrodzieja poznać».* Загалом фігурка того бідного просьвітителя «мас темних» зробила на мене досить прикре вражінє. Я єго питаю о школі, — він відповідає о своїм господарстві; я заговорив про пісні народні,— він почав мені сьпівати щось такого чудацкого — одна строфка по-руски, друга по-польски, але так хитро уложено, що він міг, не зупиняючись, співати навиворіть, то є руські строфки по-польськи, а польські по-руськи,— і се, після єго слів, мала бути «najmodniejsza piosenka».** Я му сказав, вислухавши, що се просто глупость і нескладиця, і

---

* Йому було дуже приємно пізнати пана добродія.

** Наймодніша пісенька.

об'яснив, що се такого пісні народні,— неборак навіть не знав, що між простими хлопами є якісь пісні і що тоті пісні можут когось зацікавити!

Що в Тебе чувати? Чи вдалося вам щасливо уйти «стргущих вас»? Напиши швиденько,— передай лист через від'їжджаючих. С книжок передай ось які: *Шекспіра* (другий том пришлю деяк,— не приніс-єм, бо не оправлений), *Гомера*, *Жан Поля* і що там ще й с торічних поперечитуваних і Тобі непотрібних.

Як будеш могла, — пиши до мене частенько, адресуй на poste restante під літерами A. B. C. 8, се значит, замість усякої назви тілько тоті літери і Lwòw, poste restante,*— я під тим знаком і відберу. Се бачиться мені найліпше, бо не компромітує Тебе,— до кого пишеш. Як би-с мала куди-небудь виїжджати, то на всякий спосіб напиши,— чень будем могли побачитися. Може й я буду міг написати часом дещо до Тебе таким способом, що хочу на татково імя або на мамцино висилати Tydzień,— ну, а в середині попідзначувати літери кропками. Якби те вдалося, то кождого тижня могла би-с мати від мене вість і то найбеспечніщов у сьвіті дорогов.

Тут учора поарештували якихось богато інтелігентників — банкових спекулянтів, але се мені ні по чому. Прокураторія конфіскує газет множество: нехай собі!

О чім Тобі ще писати? Чи о тім, що після нашої стрічі любов моя вдесятеро зміцніла і що тепер прибуло мені сьвіжих сил до дальшої праці? Чи о тім, що рівночасно получив я страшенний катар, котрий крутит мені в носі, мов сверликом? Чи о тім, що я цілу дорогу, лежачи на лавці і товчучи головою о дошку (проклята зелізниця зі своїм туркотом), співав собі на нуту «Du hast Diamanten und Perlen»**— пісеньку, уложену поволи під час самого співу на взір Гейнівських «благоглупостей», пісеньку, котру, яко corpus delicti,*** посилаю Тобі, бо тут мені вона однако не потрібна.

Ах, коб то я був музикантом
І тоном рядити умів,
То я б твої сльози перлові
На музику всі перевів.

Слова твої, серце кохане,
То був би сумний польонес,
А тьохкане серця — шнельполька,
Що бурею тактів і льлєсь.

А погляд очей твоїх ясних
То був кадріль чарівний,

---

* На пошті до запитання.
** Маєш діаманти і перли.
*** Речовий доказ.

Твої ж поцілуї горячі
То вальцер безумно-шумний!

Та що ж, я не музик, не вмію
Творити чудних образів,
Лиш знаю, що ми цілувались
Серед ялівцевих корчів.

Правда, кумедна пісня! Міні й не хочеся єї перераб'яти, — добре, що й так затямив, не сп'ячи всю ніч. А Тобі вона може часом нагадає того, в котрого голові Ти вже так богато наробила революцій та переворотів і котрий Тебе в додатку щиро-щиро цілує.

Прощай, серденько! Чи доведеться нам побачити? Коли, де, як? Але я маю надію, я спокійний. А се таки проклято велика і цікава штука на світі — ті женщини, бігме! Твої усточка, люба моя!

Твій *Іван.*

Мушу висилати лист швидко і не можу довідатися наразі, коли поправка. Скоро довідаюсь, — напишу. Прощай!

28. До Ольги Рошкевич

Львів, 20/IX 1878.

Дорога, Кохана Олю!

Ну, хороші ми, мужчини! Коли о то йде, щоб другому зробити яку-небудь, хоть і невеличку приємність, то у нас все тисячні якісь перешкоди, обставини, чорт зна що, і все воно так складаєся, що нібито не наша вина, аби тілько не зроблено було, що треба, і в час! А коли о то йде, щоб нам хто зробив щось доброго, то нетерпеливимося, ходимо, мов приголомшені, ждемо й ще готові гніватись, коли добро опізнаєсь. Таке саме і зо мною. Тих дві неділі по приїзді О-ва і я ждав ще одного листу від Тебе, а сам боявся писати на Славкове ім'я, щоб хто не перехопив листу. Але ось Славко приїхав і привіз мені Твоє любе, сердечне письмо, котре живо і ярко відкликало в моїм серци і Тебе і Твою щиру любов, — а ось уже більше як тиждень минув, а Ти ще ждеш надармо моєї відповіди. Правда, — не моя в тім вина, і Ти можеш собі подумати, який я був лихий на Славка, що на такий довгий час поїхав до Олеськова, — але все ж таки, коли собі погадаю, як Ти там у своїй пустини нетерпіливо вижидаєш єго приїзду і кілько притім натерпишся, то й сам не знаю, що с собою зробити. Але що ж, — се все нічо не поможе, — все мусит іти своєю природною стежкою, будь воно приємно для нас або й ні. Однако, щоби чим-небудь надгородити Тобі таке довге ожиданє, хочу написати обширно про своє житє і загалом про все, що Тебе може обходити. Правда, так дуже нового нічо

не можу Тобі сказати, бо що ж можут бути за новини в такім житю, як моє, де день до дня подібний плине незначно, а швидко серед праці, читаня, біганини. Внішні обставини значит, остаются більше-меньше незмінні, а змінюватися може тілько другий елемент — думки, пляни, погляди.

Власне приходит мені на думку, що мої листи до Тебе, якби їх звів докупи і прочитав одним тягом, представили би дуже чудацьку цілість. З одного боку, нудна одностайність фактів і обставин, а з другого, аж надто велика змінчивість плянів, намірів, предпринять, котрим, бачится, завчасу судилось остатися мертвородженими дітьми фантазії, а не переходити в тіло і кров. Я знаю, що сеся послідна проява мого темпераменту Тобі не подобаєсь (я не раз у Твоїм голосі чув ніжну іронію при споминках о подібних плянах), і переконаний твердо, що в тім зовсім Твоя правда, тому ж і не хочу Тобі за те робити найменчого закиду. Противно, я й сам після довгої і мучачої аналізи власного темпераменту дійшов до того, що сесі пляни та думки дійсно не мают реальної підстави; але дальша аналіза показала мені, що 1) вони конечний виплив іменно того одностайного навні, а більше сидячого, спекулятивного житя, в котрім думка мусить сповнювати ширшу діяльність, ніж тіло, і 2) що ті пляни, так змінчиві і несталі, сьвідчат однако о тім, що я ще зовсім не стратив надії на будучність, що можу ще оглядатися, розважувати що, значит, не кидаюся насліпо до незвісної цілі, як се думає о нас, соціалістах, богато людей з нашої ніби інтелігенції.

Приходжу тепер до найважніщої части мого письма. Хочу іменно коротенько розібрати і показати Тобі саму суть моїх переконань, головну пружину моєї теперішної і будущої діяльности. До сего склонює мене богато причин, а найважніші ось які дві:

1) Вже звиш півтора року минуло, як ми були довший час разом і мали спосібність ділитися своїми думками і переконанями. Від того часу богато дечого змінилося у нас обоїх, тож час тепер наново розібрати все докладо, розглянути совістно, накілько годятся наші переконаня, щоб набудуще уникнути заводів і неприятностей. Правду сказавши, і давніше, будучи ще разом, ми дуже мало говорили о тих предметах і богато важких питань закривала нам с-перед очей особиста симпатія: ми любили, а не фільозофували, були щасливі сами собою і забували о внішнім сьвіті і важкій боротьбі, котра нас ждала. Внішний сьвіт і боротьба аж надто швидко збудили нас із щасливого, короткого сну, пригадали нам, що ми ще не в соціалістичній державі, де свобідно і весело, а серед теперішних, жидівсько-конституційних порядків. Чи добре, чи зле се було, що так швидко збуджено нас із щасливого сну, — сего

не буду розбирати. Факт стався і факт, думаю, не пройшов дармо, а в Твоїм і моїм умі полишав глубокі сліди. Ми дозріли серед тяжких проб і можемо тепер далеко сьміліше і певніше аналізувати свої переконаня, абстрагуючи від них личну любов і симпатію. Се перша причина.

2) Кілька разів чув я від Тебе слова: Покинь тоту роботу, віддайся мені, старайся наперед злучитися зо мною, а тогди вже побачимо, що далі робити. Ти не знаєш, кілько важкої боротьби причинили мені тоті слова, і бесперечно були вони причиною не одного разячого дисонансу в моїх листах до Тебе писаних. Думка, що я для Тебе мав би покинути своє переконанє, — видавалася мені такою дикою, негідною Тебе і мене, що не раз бували хвилі (в тюрмі), коли я насилу відганяв від себе Твій образ. Даруй мені, моє серденько, що се так було, — але Ти видиш, я хочу Тобі сказати всю правду, будь вона хоть і яка важка. Впрочім будь певна, що тепер такий гнів на Тебе так далекий від мене, як небо (неістнуюче) від землі. Тепер я побачив, що ті слова Твої могли бути не випливом єгоїстичної, буржуазної любови, котра, крім свого щастя, не хоче нічо бачити ні знати, — а що вони радше були випливом надто великої старанности о моє власне добро, — я знаю се і тим сильніше люблю Тя за тоє. Але тим сьміліше можу тепер сказати, що, як колись ми будем жити разом (а я вірю твердо, що ми *будем* жити разом), а Ти, приміром, почнеш знов в'язати моє переконанє і здержувати мене від зробленя того, що ми велит робити совість, то я перестану Тебе любити, покину Тебе, не питаючи на жадні побічні згляди. Для того, думаю, тим потрібніше тепер прояснити нам обопільно свої переконаня бодай в найзагальніщих чертах і то у всіх головних питанях.

Головні питаня, від котрих може в даліім разі залежати сякий або такий поворот в нашім житю, се питаня 1) економічні, 2) політичні, 3) релігійні, 4) соціольогічні, 5) властиво практичні, то є, тикаючі щоденної нашої діяльности. Я хочу Тобі тут коротенько подати розбір тих питань і, так сказати, моє profession de foi* в кожнім із них.

1) Я переконаний, що економічний стан народа се головна підстава цілого єго житя, розвою, поступу. Коли стан економічний плохий, то говорити про поступ, науку—пуста балаканка. Я переконаний, що теперішний економічний стан усіх народів культурних дуже плохий у многих зглядах, а найбільше задля нерівности маєткової і задля різкого розділеня на касту богатих, котрі виключно користуются добутками науки і культури, і касту бідних, котрих кождий новий поступ тілько глубше притискає. Такий стан економічний не є вічний і незмінний. Він

---

* Виклад своїх поглядів.

повстав з бігом історичного розвитку і так само мусит упасти, зробити місце другому, досконалішому, справедливішому, більше люцкому. Я переконаний, що велика всесьвітна революція поволи рознесе теперішний порядок, а настановит новий. Під словом «всесьвітна революція» я не розумію всесьвітний бунт бідних против богатих, всесьвітну різанину; се можут під революцією розуміти тілько всесьвітні рутенці, плосколоби та поліцаї, котрі не знают, що, на примір, винаходка парових машин, телеграфів, фонографів, мікрофонів, елєктричних машин і т. д.— спроваджує в сьвіті, хто знає, ци не більшу революцію, ніж ціла кровава французька революція. Я розумію під революцією іменно цілий великий ряд таких культурних, наукових і політичних фактів, будь вони кроваві або й зовсім ні, котрі змінюют всі дотогочасні понятя і основу і цілий розвиток якогось народа повертают на зовсім іншу дорогу. Хто затим говорит о «будущій соціальній революції», — той дає собі сьвідоцтво бідности, показуючи, що не розуміє понятя революції. Соціальна революція зачалася вже відтогди, відколи французька революція дала пановане капіталістам, видерши його родовій шляхті. Від першої хвилі свого панованя борются капіталісти с тою новою революцією, против котрої бліднут усі факти і бої, які доси бачила гісторія. Але коли борются з нею так, як той чорт з богом у Гетого Фаусті, котрий все злого хоче, а все добре творит; так само й капіталісти помимо своєї затятости кождим своїм словом, ділом, поступом допомагают тілько осущеню діла тої великої революції. Що капіталістична революція 1789 відбулася так кроваво, — причина тому не в тім, щоб кожда революція мусіла така бути, а в тім, що тиранія панующих, шляхти і попів не позваляли ширенья осьвіти, котра одна могла злагодити страшний вибух, коли тимчасом другі причини: бідність, здирство і т. д. приспішили той вибух. Я переконаний, що послідний акт великої революції соціальної буде остілько лагіднійший, а тим самим розумнійше і глубше переведений, оскілько осьвіта і наука зможе прояснити масам робучого народа ціль і способи цілого діла. Відси випливає проста задача для кождого, хто пізнає і прийме цілою душею тоту думку: старатися ширенєм здорових і правдивих понять о злагодженє послідної революційної крізи. Як буде виглядати будущий лад суспільний, — сего не мож нині сказати, і воно впрочім нічо не становит. Наука виказує тілько одну головну засаду: капітал продуктивний, то є, земля, машини і всі прилади до праці, сирий матер'ял і фабрики — мают бути спільною, громадською власностю. Громади стоят до себе в стислім, дружнім (федеративнім) стосунку, — кожда вибирає собі заряд, котрий порядкує єї господарські діла. Плоди праці належатся вповні робітникови. Се головні, основні ідеї, узнані теперішною

економічною наукою за ціль, до котрої повинна йти поволи економічна реформа. На тім кінчу начерк економічних понять. Якби Тобі що було неясно або неповне, то напиши, а мені буде дуже приємно пояснити Тобі, що треба, — а особливо дуже мене то втішит, коли побачу, що Ти думаєш над тими поняттями, аналізуєш їх. Я, правда, повинен би був уже давно післати Тобі яку економічну книжку для докладнішої інформації, але що ж, коли бо наука економії (господарки народної) хоть бесперечно найважніша з усіх наук, — доси ще зовсім не оброблена так, якби того бажалося, а найкращі книжки економічні, які доси вийшли (Marx «Kapital», Sschäffle «Bau und Leben des socialen Körpers» і др.) писані так тяжко й незрозуміло, що зовсім неприготованому читати і понимати їх — чиста неможливість. А найліпше приготованє до їх читаня і пониманя — се, по-мойому, власне думанє над економічними питанями. Впрочім посилаю Ти тепер Beckera історію революції 1789 і № Zukunft історію з мови Babenfa, щоби-с побачила перші початки панованя капіталу і перші самосьвідомі кроки соціальної революції.

2) Розбір питань політичних я зроб'ю якнайкоротшим. Питаня політичні мают тілько при теперішнім ладі велике значінє, і то лиш остілько, оскілько тикают чисто економічних сторін народного житя, на примір, податки, рекрутчина, війни і т. д. При соціалістичнім ладі, де всякі другі питаня підпорядковані будут питаням економічно-культурним, питаня політичні, само собою розуміеся, стратят велику часть своєї ваги. Замість податків теперішних ішла би в будущім ладі якась часть спільного, громадського продукту на спільні (межигромадські, краєві, народні) діла, на примір, вищі школи, музеї, наукові предпринятя, межинародний заряд. Замість стоячих войськ уорганізувалабся обивательська міліція, котра в разі нападу яких диких орд могла б стати в кождій хвили до оборони свого краю. Народи культурні вступают с собою в вічну федерацію, а всякі можливі їх звади залагоджує межинародний виборний суд. Всякі клясові привілеї і нерівности щезают: єдине жерело заслуги становит більша спосібність і більша для громади користна праця. Я переконаний, що при такім ладі зможут далеко скорше і свобіднійше розвиватися поєдинчі народности і що, значит, соціалістичний лад зовсім не противний національному розвиткови.

Се мої думки про політичний лад набудуще. Але при теперішних порядках питаня політичні виглядают зовсім інакше і вимагают від соціалістів такого програму діланя, котрий би міг їм і тепер з'єднати вагу в державі і міг загварантувати супокійне ширенє їх переконань і заразом систематичне вводженє в житє таких реформ, котрі би проготовували оконечний

спокійний перехід до нового ладу. Способи до того ось які: а) Зав'язанє оскілько мож сильної, організованої, явної партії соціалістичної, котра би, користаючи с теперішних конституційних установ, вводила своїх послів до сейму; б) переведенє загального, безпосередного голосованя при виборах до сейму; ц) державний кредит для низших кляс робучих і організація робітницьких спілок, котрі би могли стати предпринимателями державних робіт (будованя зелізниць, пароходів і др.) замість теперішних спілок акційних; д) повільна експропріація (вивлащенє) більших фабрик, посілостей, домів по містах, то є, переведенє їх с приватних рук у руки громадські або державні і винаймуванє робітникам або робітницьким спілкам по низьких, означених цінах. Се реформи, до котрих повинна йти теперішна внутрішна політика і котрі дійсно поволи заводят у себе найпередовіші народи: Англія, Америка, Франція.

Думаю, що се вистатчит Тобі до ясного понятя мого політичного програму. Я не кажу, щоб такий програм був лехкий до сповненя або щоб ми могли побачити швидко єго сповненє, — кажу тілько, що се тота далека ціль, котру все і всюди, при кождім поступі мусимо мати на оці.

3) Приходжу до третої, в нашім часі може найдразливішої групи питань, — а іменно релігії. Ти сама лехко піймеш, що для нас, соціалістів (думаю, що можу і Тебе обняти тою назвою), питанє се іменно найменче дразливе. Соціалізм же основуєся на неограниченій свободі личности під зглядом переконань, — значит, не може ж видавати війни релігійним переконаням, не може насилу відбирати їх нікому, коли вони кому дорогі або сьвяті. Але, з другого боку, та сама свобода і толєранція вкладає на соціалістів і другі обов'язки, а іменно: а) щезає всяке понятє релігії державної; узнаючи одну релігію як пануючу, — тим самим ограничуєся, принижує другі. То само веде за собою і другу консеквенцію; б) релігійні корпорації (церкви, парохії, діецезії) не можут мати характеру публичного, урядового, — служителі церкви, попи біскупи не можут побирати пенсій с публичного скарбу, а мусят жити або з власної праці, як усі другі обиватєлі, або з добровільних датків своїх вірних; ц) с публичного вихованя наука релігії виключуєся або в крайнім разі толєруєся яко надобов'язковий предмет у вищих клясах (тоді, коли молодий чоловік спосібний розуміти всяку фільозофію). Се мої думки о загалі. А спеціально щодо моєї особи — Ти знаєш мої задивлюваня на релігію і про них тепер не буду говорити, щоб не затягати надто завдовжки сего письма. Додам тілько то, що, як у всякім іншім згляді, так і в релігійнім я не думаю мовчати і таїти своє переконанє, обзираючися на побічні обставини, на крики поліції, духовенства і пр. Правда над усе!

4) Лишаючи питаня релігійні, яко найменче спорні, на боці, переходжу до дальшої, для нас, молодих людей, найважнішої або властиво найцікавішої групи питань — соціольогічних, се значит, питань, розбираючих форми спільного житя людей, розвитку, вихованя і т. д. Для лекшого перегляду розділю сю групу на кілька меньших і росповім по черзі свої погляди 1) на подруже 2) на вихованє дітей, 3) на обопільне становище мужчини і женщини. Сесі три питаня не становлят ще цілости сеї групи, але вони в ній найважніші, як се дуже лехко вирозуміти, бо сяке або таке їх рішенє надає сякий або такий вид цілому суспільному житю: роблят єго або бесконечною мукою, або свобідним, веселим і щасливим в собі помимо боротьби і невзгод навні. Подруже, після моєї думки, треба все вважати з двох зглядів: яко акт релігійний, формальний, але при теперішних обставинах посередно досить важний, і яко акт соціольогічний, означаючий сполученє двоїх людей спільною волею і симпатією до спільної, обоїм любої праці. Розуміеся само собою, що другий пункт далеко важніший від першого, а єго маловаженє страшно мстится на теперішній суспільности. Тепер починаеся вже реформа на тім поли, хоть дуже слаба. Держава сама поволи переносит пункт тяжкости с формальної, релігійної сторони на властиву, живу, соціольогічну сторону, позволяючи розводи і цівільні сьлюби. Однако розводи і цівільні сьлюби, по-мойому, тілько посередні кроки, ведучі до дальших реформ подружя, а мале їх практикованє сьвідчит: що стежка се не зовсім властива. Перша річ — подруже, яко акт соціольогічний, повинно бути під публичною, державною контролею, а зовсім вийти с-під релігійної опіки. Як воно уладится в будущім порядку, — тяжко знати. Для нас головне діло — розважити добре всі тоті обставини, при котрих і серед нинішного стану мож жити щасливо (в моральнім згляді) і, стаючи мужем і женою, не переставати бути свобідними людьми. Вже з вишше сказаного мож лехко вирозуміти, о що найбільше ходит. Треба, щоб обоє ті люде, що лучатся с собою, були оскілько мож належито розвинені, щоби їх темпераменти були згідні і любов настілько сильна, щоб не щезала за першим-ліпшим прозаїчним щоденним випадком: треба любови здорової, органічної, котра, не ідеалізуючи любимий предмет, не строячи го в небувалі прикраси, роспадаеся при першім дотику дійсного житя. Любов правдива може повстати у чоловіка здорово і нормально розвиненого, — вона спокійна, чиста, похожа більше на щиру приязнь, на почутє своєї рівности і солідарности с коханим предметом, — і така любов спосібна перетрівати всякі нещастя, — бо вона одно з люб'ячих робит для другого конечним, природним складником житя так, як воздух, хліб, книжку, працю. Се було б одно. А друге, що потрібно, — се високої,

гуманної і чесної цілі, за котру б тото подружє боролося спільною силою весь вік; тота боротьба одна може вічно піддержувати їх любов, бо, люб'ячи свою спільну ціль, мимоволі любится і цінится кождого, хто йде до тої самої цілі. Ти бачиш, дорога Ольдзю, що по моїм понятям до такого щастя соціалістам дорога дуже лехка, — хоть зато більше для них трудности і горя в чисто матер'яльних зглядах. А третий варунок щасливого подружя при теперішних обставинах — се обопільна свобода діланя: одно не повинно в'язати другого, повинно бути вирозуміле на всякі похибки другого, від котрих не свобідний ні один чоловік, — заґалом, повинні поступати приязно і тактовно.

Переходжу до виховання дітей, річи не менче важної від попередних, становлячої одну з найважніших задач усякого подружя, одну з головних основ родинного щастя. Не буду ту споминати деяких поглядів новіших і давніших учених, котрих розбір відкладаю на пізніше, коли буде до того ліпша спосібність, а подам тілько деякі мисли загальні, котрі після моєї думки повинні становити основу виховуваня дітей.

Передовсім, як ми се вже говорили устно, діти повинні швидше вчитися читати, рахувати, мислити, ніж молитись. Але наука мусит іти в парі з розвиванєм тіла, до чого служит не безплодна гімнастика, а праця фізична. Розуміеся о вихованю в яких-небудь пересудах, релігійних, моральних, суспільних — не повинно бути й бесіди. Ті добутки, ті правди і засади, котрі нам приходится добувати тяжким трудом, крівавою боротьбою цілого житя — для них повинні статися чимось нормальним, конечним, таким, що розуміеся само собою, о чім ніщо й росправ'яти. Тілько таким способом мож виховати правдиво поступове і сильне поколінє. Розуміеся само собою, що, виховуючи дітей відмалу в понятях розумних, поступових і научних, не треба їм затикати очей і на понятя та докази противників тих ідей, але розвивати якнайвсестороннійше їх мисленє.

Переходжу тепер до третого пункту, а іменно до відносин між мужчиною і женщиною. Вже з доси сказаного лехко вирозуміти, що я признаю для женщини право і обов'язок зовсім рівного розвою і становища в суспільности, як і для мужчини. Ти сама мала спосібність не раз переконатися доочне, як я відношуся до всяких церемоній і конвенієнцій, котрими обставлена зв'язь мужчини з женщиною, — так само й я переконався, що й Ти не меньше розумно і ліберально відносишся до всего того, що заключаеся в пустій фразі «не випадає». Думаю впрочім, що сесь пункт в нашім будущім житю буде нам робити найменче трудности, бо щодо мене, то вже сам мій темперамент м'яхкий і податливий, далекий від усякої тиранії. Одного тілько боюся, а іменно того: не раз мені лучаеся, жиючи ближче

з деякими людьми, що коли вони через яке-небудь глупе поступованє стратят у мене поважанє, то я стаю для них хвилями дуже прикрий, несправедливий, їдкий; то поступованє пізнійше болит мене самого, коли розважу все ближче, — але в даній хвили не можу зміркуватися. Се одна з моїх найпоганіших хиб, — така хиба, над котрої усуненєм я працюю від кількох літ, а все надармо. Але я надіюсь, що, жиючи с Тобою, не тілько не буду мав ніколи причини бути для Тебе несправедливим і відмовити Тобі свого поважаня (що затруло би і моє житє і Твоє), — але що, противно, Твоє тактовне поступованє зможе відучити мене від тої поганої хиби.

На тім кінчу своє confession de foi. Правда, я ще навів п'ятий пункт, котрий може мати вплив на наше спільне житє, ба, котрий по своїй природі мусит на него мати дуже великий вплив, але про него тепер ніщо говорити. Як буде час і спосібність і потреба, — то скажу й про него дещо.

Видиш, любочко, — Ти в своїм листі питаєш мене, ци не знудив м'я Твій лист, — псотнице! — а я отсе насерійо взявся занудити Тебе і вибрав до того найліпший спосіб, наукову росправу! Ось що значит нудити! Але я думаю, що все-таки сей лист може Тобі дещо троха придатися, бо може, з одного боку, розсіє деякі ілюзії, а з другого, скріпит Твою віру в мене і в ті прінціпи, за котрі я хочу боротися до послідної хвилї житя.

А знаєш, — я собі одно викидаю раз у раз: чому я не можу чи не вмію писати таких ніжних, теплих, сердечних листів, як Ти, — чому навіть такі слова і звороти не йдут ми якось під перо? Не раз думаю, що Ти готова с того вносити, що я холодний, що не люб'ю Тебе або перестаю любити, і тота думка мучит мене ще гірше. Але ні, — правда? — моя кохана Олю, — Ти так не думаєш! Ти знаєш, що я Тебе люб'ю так само щиро і горячо, як Ти мене, Ти знаєш, що чутє моє, чим горячійше і глубше, тим менче може переливатися в слова, Ти знаєш, що найщирійше цілуєся мовчачи.

Рад би-м написати Тобі про моє житє, але й так уже сей лист такий довгий, що гріх навіть тягнути го довше і заповнювати пустими фразами. Перейду до важніших річей. Ти пишеш, що Славко, бачится, не буде сего року служив у войску, а ме бачится, що буде, — ба навіть він казав, що за тиждень приїде сюди і то він, тато і Ти! Чи се мала б бути правда, чи тілько містіфікація? Впрочім надто дуже Твоїм приїздом в товаристві тата я не можу тішитися, бо знаю, що се додало би нам тілько жалю: видітися, поговорити, побути с собою ми не могли б. А впрочім се не має зовсім значити: не приїзди! Противно: хоть раз Тебе побачити на улици — все-таки для мене роскіш, щастє... А якби-с могла, любцю, сповнити свій плян, то було би ще краще. Як поїдеш до Іваниківки, — напиши

ми, — я готов приїхати до Станіслава, щоб бодай здалека часом бачити Тебе.

І ще одно діло — щодо переписки. Чи не можна би посилати до Тебе листи poste restante до Велдіжа або до Долини? Се мож зробити так, що на кождім листі будут інші цифри, — се значит, на примір, я пишу тепер лист і подаю адрес, під яким напишу слідуючий, — у слідуючім подаю адрес дальшого і т. д. Так само й Ти, пишучи до мене. Найліпше класти на коверті які-небудь цифри, літери або знаки, бо се не звертає уваги.

Вже пізно. Славко збираєся додому, пакує, що може. Кінчу й я і посилаю Тобі серечне добраніч і горячий поцілуй «в самую точку». Прощай, любочко, до звиданя!

Ага, ще пару слів! Посилаю Ти другий том Шекспіра, історію комуни, фільозофічну статю Чернишевского, Beckera і Zukunft. Крім того, для Тебе Мартовское движеніе. Якби Ти сама не мала приїхати, то передай Славком згаданий у Твоїм листі шкіц панни Міні, другий том Добролюбова і ще деякі книжки, котрих Тобі не треба. Чи будеш переводити «Темное царство»? Якби-с переводила, то першого розділу (о критиках Островск.) не треба. О «Отеч. зап.» прошу також ураз із переводом Гонкура.

Твої ладканки я думаю видати осібною книжкою, тілько хочу до них додати свою росправу про весільний обряд у малорусів, — а се робота, котра вимагає досить часу і студій. Зато якби-м її скінчив, як треба, — була б гарна штука. Думаю ще на різдвяні свята поїхати до Нагуєвич і зібрати колядки, в котрих також маса матер'ялу до студій.

Золя другий том приладжую до друку, хоть і дуже поволи. Тепер читаю Brandes'a «Hauptströmmungen der Literatur des XIX Jahrhunderts», прехороше діло, котре треба було і Тобі перечитати.

Прощай. Цілує Тя Твій навсегда

Іван.

29. До Ольги Рошкевич

Кохана Ользю, серденько моє!

Що се такого с Тобою, що Ти гризешся чим-небудь і заразплачеш? Як можна так не вважати на себе і на перше ліпше Славкове слово плакати? Видиш, любочко, яка Ти, що сейчас, скоро що, та й віриш, що я о Тобі забуваю, а тогди, коли-м Ти сам то написав, не хотіла-сь повірити! Але чого було тепер так іритуватися, я справді не знаю! Славко, бачится, споминав Тобі о нашій розмові про плятонічну любов котру я вважав, як се Ти сама знаєш, неприродною і недовговічною. При тій спосіб-

ности я сказав, що дивно ми, коли Ти пишеш, що Ти вдоволилабся жити весь вік осібно від мене, знаючи тілько то, що я Тебе люб'ю. Я сказав, що се неможлива річ і що я сам ніколи б сим не вдоволився. Чи ж в тім було що злого, щось такого, що могло Тобі дати повід до гризоти? Серденько дороге, вір же й Ти мені і моїй любві так, як я Тобі вірю! Я ж, як сама знаєш, люб'ю Тебе першу в житю, пізнаючи і люб'ячи Тебе, я пізнавав женщину перший раз. Ти знаєш, що відколи-м Тебе побачив, аж дотепер — любов до Тебе була моєю провідною звіздою, що вона стала для мене чимось так природним, так конечним і сильним, як само житє, як друга натура. Може бути, що для того я так мало, так нескладно говорю о своїй любові! Не гризися, любочко, я остану Тобі вірний, як доси, а нікотра женщина не зможе витиснути Тебе з мойого серця! Я надіюся, що недовго вже прийдеся нам терпіти розлуку, що швидше чи пізнійше ми злучимося, що будем жити хоть би й з дня на день, але раз у раз працюючи, борючись і тим самим усе більше люб'ячись.

Але ще ось що. Чи мій лист, а властиво статя не знудила, ба, не розсердила Тебе трошка? Не тому питаю, щоби-м знав Тебе нетерпливою або сердитою, а тому, що в Твоїм письмі віє щось ніби неохота до того письма. А впрочім не знаю, може то так мені видится. Якби коли щось подібного, то зараз ми напиши і викинь у очи, повідж, у чім я зблудив.

Видиш, голубочко, — пишеш ми, що ніколи не була мені противна і що я не маю Ти нічого закинути. Ах, Ти хитра! А ось же бодай тото Ти закину, що іменно замало в Тебе супротивленя мені! Але набік з жартами, бо фіглі надходят! Пишеш мені, що ніколи не даш ми спосібности і причини, щоби-м перестав Тебе поважати. Я знаю се, знаю дуже добре, а прецінь боюсь — інчої річи, котра так direct* не залежит ні від мене ні від Тебе, а більше від темпераменту, від нервів. Що се за річ, о тім тепер ніщо говорити.

Славко, бачится, йде до семінара і вступає до войська. Спосіб переписки добрий. Ех, любцю, коби Ти була ту, або бодай у Станісл. через зиму, я би приїхав там на якийсь час, могли би-сьмо видатися. Ту Белей говорив мені, що в Станісл. ходит чутка, що ніби мене Твої родичі випросили з хати, як-єм був на весні. Правда, galant!**

Павлик відсиджує тепер тримісячний арешт, а в суботу засудили го присяжні ще на 6 місяців за Тетяну Ребенщукову! Подумай собі, який час, які судьі! Пиши до мене, моя душечко, пиши швидко! Я би рад написати більше, але, не спавши вчора

---

* Безпосередньо.
** Чемно.

майже до п'ятої години рано, чуюся нині троха сонним. Однако ще кілька новин, бо я знаю, як Тобі там тепер у самоті!

Лімановский завтра від'їздит до Женеви на вигнанє се № 1. Я видав сими днями сатиру на «Слово» — «Дума про Меледикта Плосколоба», котру чудом не сконфісковано. Посилаю Ти ї. Записуюся ще на сей рік на університет. Ти, чув-єм, цікава, відки я жию і як жию. На перше відповім Ти аж устно, коли буду міг стиснути Твою ручку, цілувати Твої усточка, дивитися в Твої чаруючі очка. А тепер скажу Ти лиш тілько, що жию незле, регулярно, досить вигідно, так, як ще доси ніколи не жив, хоть і на дуже скупі гроші. Книжок усе ще скуповую богато. Шкода, що не можу Ти нічого хорошого прислати! Але працюй, переводи L'Assommoir, пиши шкіци і слова, а се бодай троха розжене Твою тугу. Шкіци такі, як Ти ми прислала (особливо перший), для мене дуже цінні яко матер'ял до задуманої повісти. Списуй їх як мож найбільше!

Добраніч, голубочко. Бувай здорова, не гризися, — а тілько, ага! Я чув, що Ти тепер дуже стала уразлива, прикра, кождому відповідаєш остро, навіть мамі! Чи се Ти робиш по своїй волі, навмисне? Не можу вірити! Думаю радше, що тому вина Твої розстроєні нерви! Але, коли можеш, миленька, не будь прикрою ні для кого, — заховуйся з гідностев, але не різко, а особливо з мамою, женщиною, як сама знаєш, і так досить нещасливою, нещасливіщою, ніж сама о тім думає. Панні Міні моє сердечне поздоровленє, а Тобі щирий, щирий поцілуй

від Твого навсегда *Івана*.

Adieu, ma vie!*

30. До Ольги Рошкевич

Львів, дня 29-го октобря 1878.

Моя сердечна, миленька Олю!

Даруй, що я тим разом не можу Тобі писати довгого листу, не для того, як Ти думаєш, що атрамент дорогий, бо се найменча річ, — а прото, що часу маю так мало, що аж ми голова тріщит. Друкую дальшу книжку нашого видавництва, кінчу Boa Constrictor, редагую і порядкую різні Вісти з Галичини, пишу «Критичні письма», пишу до Tygodnia і Pracy, та й ще наукові роботи для університету, — ось Ти представ собі, на якій я тепер розірві! Вже й очи починають мене боліти, — але се байка, — тре жити інтензівно, коротко, а дільно, раз, а гаразд, — се моя засада. Ти не журися, щоб я мав знов надто себе перетяжувати. Адже ж знаєш, що я помимо всего такій порядний кусень лінюха, так що воно зовсім не лихо для мене трошка розімнятися.

* Прощай, моє життя.

А Ти, моє серденько, що порабляєш? Чи заспокоює Тебе зовсім робота, чи не журишся будущим? Коли поїдеш до Станіслава і чи мож буде там видітися с Тобою? Не гнівайся за се коротеньке письмо. Про чутя свої міг би-м довго писати, але діло кличе.

Прощай. Цілую Твої усточка.

31. До Ольги Рошкевич

Кохана Ользю!

Дуже-м рад, що можу вже раз написати до Тебе, як бог приказав, і не потребую мучитися с проклятою цитриною. Лист Твій получив і надіюся, що тепер переписка наша піде дещо живіше, от є, не то, що будем писати до себе довжезні листи, повні паперової та атраментової лобови, але радше будемо могли при всякій нагоді лекше порозумітися. Ах, любочко, коб нам побачитися, пожити разом без жури бодай коротко, — та що кажу «без жури», — нехай би і з журою і з лихом так, як тепер, щоб тілько разом, а відтак нехай би діялося, що би хотіло! Я послідними днями був троха слабий на горло, — але тепер уже-м зовсім здоров і хвилями чую якийсь «Arbeitshunger»* так, що кидаюся до різних робіт. Притім серед занятя я вспокоююся і набираю сили, хоть знов, з другого боку, обставини в нас тепер вельми тісні, грошей нема, станцію ледво заплатили 10 день пізнійше по терміні, від обіду вже далі відвикли, жиєм самою гербатою та затиркою. Мимо всего того я чуюся здоров і часом навіть веселий.

Посилаю Ти в „Tygodniu“ два мої ескізи, першу половину нової книжки нашого виданя, де докінчений Boa Constrictor і напечатане перше критичне письмо. Крім того, посилаю передрук Турчина, котрий можеш дарувати декому с письменних селян у Іваниківці, — се штука зовсім невинна. Шкіц панни Міні *дуже* ту всім подобався і швидко буде надрукований с похвальною заміткою. П-к посилає їй від себе письмо, — а я замічу тілько, що в неї видно коли ще не талант писательський, то принаймі огромну силу обсервації, котра для всякого писателя повістей перша і найважнійша річ. Якби панна Міня (чого від серця бажаю) взялася писати більше подібних шкіців, а притім читала другі взірцеві повісти (Золя, Толстого, Решетнікова, Нечуя), то з неї моглабся виробити дуже реальна і хороша писателька.

Посилаю Ти також пару статей німецьких соціаль-демократичних і раджу з них прочитати особливо Моста про соціальні

---

* Голод на працю.

Рухи в старім Римі і Шрама коротеньку економію. За поезійки Родоця, думаю, всі ми будут вдячні.

Питаєшся мене, чи не утерпів я що-небудь при факельцугу Гаузнера? Чорт з ними всіми і з Гаузнерами, — міні до них мало діла. Ми оба с Терлецьким тілько вчули крик і стояли на ганку та дивилися на комедію — воно бійка була не зовсім далеко від нашої хати, — але при ній не були і аж на другий день довідалися, що таке зробилося. В цілій хісторії то одно добре, що поліція своїм дурним і свинським поступованєм розруптала троха нашу гнилу публіку, а проче — байка.

А я чим тепер займаюся? Я вже згадував Тобі, яка в мене закрутенія. Окрім статі до Pracy і шкіців повістевих до Tygodnia, пишу ще по-польські маленький катехізм, котрий чень причинится троха до росширення «релігії, — як буде надрукований, пришлю. Сесь катехізм коштує мене досить праці, бо вже третий раз го перерабляю, — і має він містити всю теор'ю в єї головних точках якнайприступнійше виложену . Се роблю на жаданє тутошних християн. Крім того, зачав'єм писати нову повість, котра буде печататися слідуючого року. Се вже не буде ескіз, як Boa Constrictor, се буде психольогічний роман,— ціла громада характерів с тюремного житя. Обіймати буде 8—10 печ. аркушів. Початок дуже мене заохочує до дальшої роботи, — ід новому рокови чень буде скінчена перша часть. Якби так було, то би-м постарався містити го разом в Tygodniu по-польськи і у нас по-руськи.

A propos Tygodnia! Ти може пізнаєш трошка papa Maryana? Напиши, що про него думаєш? Я в веселій хвили захотів ihm ein Schnippchen schlagen* за те, що він там колись на Тебе говорив. Nicht wahr, was ich für ein Damenritter bin, — die Ehre meiner Dame lass ich nicht ungestraft antasten!..** Ха, ха, ха! Хто би думав, що й бойє! А знаєш, герой третого шкіцу, «niejaki pan Denys, który odznacza się tem, że bawi niewinne pod każdym względem popadianki historjami swoich najdroższych»,*** — обурив тутка дуже одного господина, іменем Вагилевича, котрий сказав, що се (нібито «pan Denys») крайний ідіот. Я й не перечив.

Ось як, серденько, я ратоборствую. У мене раз на тиждень лучаєся гумор, — то й пишу ескізи та думи про всяких Плосколобів, — а відтак, коли жерело вичерпаєся, сідаю до читаня. Впрочім Терлецький раз у раз розсмішує нас усіх своїми пере-

---

* Зроби йому фігля.

** Неправда, який з мене жіночий лицар — не дозволяю безкарно порушити честь моєї пані!..

*** Якийсь пан Денис, який відзначається тим, що забавляє невинні з кожного погляду попадянки історіями своїх найдорожчих.

водами німецьких слів на руське (Gieichgewicht*) у него значит — зараз іди, драбе, gieich geh', Wicht Rückblick** — задогляд, Fortschritt***—геткрок, er ging weg****—він пішов дорога, Rauchfang*****—димохап, caveant consules, ne quid respublica detrimenti capiat (латинська припов.: нехай консулі, чи там власть пильнує, щоб держава не понесла якої шкоди) він переводит: най консулі п'ють каву, щоби республіку атраментом не закапали і т. д.

Крім того, ще переписую та порядкую часами матер'ял язиковий, котрий в нас є назбираний, зводжу докупи пісні, котрі хтів би-м на другий рік видавати групами с критичним опрацьованєм. До статі про весільні пісні замало ще маю матер'ялу, але чень у тутошних бібліотеках буду міг дечим покористуватися.

Іще на закінчене одну забавочку для Тебе. Щоб Твоє пробуванє у Іваниківці не було дарме, постарайся зібрати деякий матер'ял, бодай язиковий: спиши, якби мож, деякі оповіданя, пісні, *колядки, весільні*, щедрівки. А друге от що: ви там обі з Мінею зможете запевно описати, як мож докладно, господарство попівське, а іменно зверніт увагу на такі питаня:

Як виглядає резиденція? Чи нова, чи стара? Кілько вікон і куди обернені? Як у середині, які покої, підлоги, меблі, образи? Як виглядає кухня? Кілько слуг, кілько служниць, яких літ і до чого? Кілько господарських будинків і які? Кілько худоби? Що їдят слуги? В чім ходят? Яка їх денна робота? Що їсть родина попівська? (Спишіт день за днем усі потрави: сьнідання, обіди, підвечірки, — все: що і як, і то такий спис провести найменче через тиждень і як мож найдокладнійше). Якби можна добути таку нотаточку, як з Л., то було б дуже хорошо. Про той матер'ял з Л. не бійся нічого, — статя вже готова і надіюся, що не будеш мала причини жалуватися на Н. С., ах, Ти не знаєш Н. С., автора статі про «нужду нашого духовеньства»! Якби-сь була у Львові, то мусіла би-с із Славком спецером прийти до нас до помешканя, — у нас се «macht kein Aufsehen»,****** — женщини приходят досить часто, — а тепер і Анна жиє. Але що я говорю, — се ще далекі вещі! Надіюся, що таку статистику будеш могла зробити, а вона для нас буде цінним матер'ялом і то таким матер'ялом, якого не подибати ні в одній урядовій статистиці. Ну, а тепер прощай, моє серденько. Напиши до мене швидко, а я певно не дам на себе чекати. Цілую Тя сердечно твій *Іван.*

* Рівновага.
** Погляд на минуле.
*** Поступ.
**** Він відійшов.
***** Комин.
****** Не звертає жодної уваги.

32. До Ольги Рошкевич

Львів, середа на св. Миколи 10 рано.

Любко моя сердечна, дорога! Сам не знаю, що міні такого було, що так нетерпіливо, с такою тоскою і тугою ждав я Твого письма. І ось діждався на конець, і не одного, а двох нараз! Серденько моє, — як я врадувався, побачивши знов Твоє миле письмо, прочитавши, — ні, почувши Твої слова, Твою бесіду, Твої мисли! Яка Ти добра, сердечна, щира! Я вчора цілісенький день ходив немов на крилах. Сам не знаю, що се, що моя любов тими часами так зросла, зміцніла, просвітліла. Майже щоночи бачу Тебе у сні, бачу в тих коротких, найщасливійших хвилях, коли ми були разом, коли ніхто вовком не дивився на нас і весь сьвіт, бачилось, усьміхався нашому щастю. І сесі то хвилі раз по разу відживают в моїх снах і додают мені сили і веселости. А се все, здаєсь, дякувати зимовій порі, котра скупляє духа самого в собі, запираючи двері всім внішним вражіням. «Die Winter der Natur sind der Geister Lenze»* сказав котрийсь поет про поезію,— і то само мож сказати і про всяке чуте, котре жиє споминкою та надією. Ольдзю моя дорога, — коли ми побачимось? Чи побачимося ще сеї зими, чи ні? Та впрочім ту діло друге, — о тім тепер ще годі балакати.

Ти, бачится на сьвята останешся в Іван., — я також лишаюсь у Львові, — засяду за роботу. Маю плян до більшої повісти, котра, якби єї скінчити добре, стала б голосна не тілько в нашій богоспаємій Галичині, а забігла б троха далі. Тенденція єї тепер на часі, — становит предмет спору в французькім парляменті, про то пишут найбільші газети, — а піднесене голосу в повісти, основаній чисто на фактах і на фізіольогічно-психольогічних спостереженях, могло б додати ваги аргументам, зискати для справи широку публіку. Ся тенденція — знесенє тюрем, а перемінене їх в робучі кольонії, занимаючіся продуктивною працею (ремісламі, хліборобством, не копанем валів і потому їх роскопуванем, як се робилося у Франції, і не житем в поганих, заразливих місцях, як ось в американських багнах жиют французькі депортовані). Ось яку тенденцію буде мати моя повість, хоть, розуміеся, факти не будут до неї накручувані, а вона мусит просто і ясно з них випливати. Така повість, особливо коли буде ще й артистично викінчена по змозі, — не остане довго укрита в кутику малоруської літератури. Загалом — і тепер уже в других краях зачинают дивитися на нас, яко на кадри «молодої малоруської

---

* Зими в природі це весни духів.

літератури». Ось Анджельо де Губернатіс, славний італіянський учений, видає лексикон біографічний всіх живучих поетів і літератів, де влізут також і наші біографії ураз із списами та оцінкою наших писем. Розуміється, с того ще ніщо говорити о якійсь «славі» — єї я впрочім мало й бажаю (не скажу, що зовсім ні), — але головне діло — чень удасться яким-небудь способом доробитися якого кусника хліба, обеспечити собі будучність і підставу до житя с тобою, моя зірочко кохана. Ти бачиш сама, — хоть і в листі до «Milci» трошка пересаджуєш, що я дійшов уже до деякої вправи в артистичнім обробленю предмету і в психольогічній аналізі, — правда, се все ще дуже слабе і початкове, — але думаю, що і с тим засобом можу взятися до більшої повісти (вона й то може буде 3 рази більша від Boa Constrictor, а може й ні), особливо, коли в ній не приходится аналізувати виключно такі дрібні, мікроскопічні мотиви психольогічні, як в Boa Constrictor, але буду мав за підставу масу цікавих фактів. Крім того, хотів би я ще стрібувати і наукової роботи і використати бодай трошка огромний матер'ял етнографічний (збірники пісень Чубіньського, Жеготи Паулі, Вацлава з Олеська, збірники приказок і повірок і т. д.) і написати росправу о тім до німецького ученого журналу Ausland. (Ага, — ци не могла би Ти там вивідатися де-як і прислати міні повірки і обряди, які бувают при народженю дитини, то є, які тикают 1) родильниці самої, 2) баби-акушерки, 3) дитини в стані здоров'я, 4) в стані слабости. Ту не конче матер'ялу чисто народного, але можна й з інтелігенції, чи властиво попів. Я чув, що старі попаді мають в тім згляді свої секрети, приписи і повірки, котрі були б для мене вельми цікаві. Правда, матер'ял в тім згляді Чубінського досить богатий, але далеко не повний і, якби Ти могла дещо в тім згляді списати, то зробила би-сь міні велику прислугу). Першу росправу я хтів би іменно виладити о уродженю і дитиньстві в повірках та обрядах малоруських.

А тепер до близших фактів. Панна Міня дармо буде гніватися на нас, — але шкіц єї ще того самого тижня, коли прийшов, — зістав надрукований дословно с підписом Міхаліна Р. Тепер уже запізний гнів і все, так що ліпше й зовсім дати спокій, особливо, що річ сама дуже вдячна і невинна, а в руки й так не швидко кому «незванному», дістанеся. Дуже би було жаль, якби панна Міня с тої причини перестала писати далі, — особливо тому, що всю відповідність за надруковане я взяв на себе і що таким способом моя би була вина, якби наша література втратила многонадійну писательку, якої зарід бесперечно бачимо в шкіці. Розговори їй, любочко, від мене і росперсвадуй все дочиста, — що гніватися на ділі зовсім нізащо і що покидати через то таку гарну роботу ще більше

нізащо. А Ти? Хіба й Ти не потрафиш написати щось подібного? Та впрочім — що я питаю? Адже ж сама Ти говориш, що задумуєш написати щось обширнійшого. Трібуй, серденько, — я ручу, що Твоя робота не завстидаєся побіч наших і вже наперед надіюся, що й сам предмет, який Ти вибереш, буде цікавий і займаючий.

Се не гарно, що книжки, котрі я Тобі післав через кузена, були роспечатані. Славко іменно казав міні запечатати їх і так у пачці й поніс і передав д. Р-ому. Я дуже турбувався, що християне там будут догадливі або пильні до читаня і поздибают листи, — ну, але, видно, далеко їм ще до моїх злодійських штучок, коли й Ти не відразу на них похопилася— ах, Ти недогадлива! — і завдала собі й міні перцю нетерпливости! Так не годится, любко! Коли пишеш, що «переглянула-м книжки *від картки до картки*», то було ж так і зробити, а то я думав, що й справді від картки до картки, і дуже непокоївся. А лист від Мільці, — правда, штучка! Я гадав, що Ти там так, як і дома, — під контролею, і взявся на «конспіраторський» спосіб. Ти ще, бачу, таких способів не знаєш. А признайся, Ти й справді думала, що яка-небудь «Мільця» ні відси ні відти вірискалася та й бух писати Тобі про не знать якого Тоня і мамцю і Вічного жида. Ну, але далі взяла та здогадалася! А Brantnarenszyfa такі здибала. Се гарно.

Я пишу до Тебе осібно, без Славка, бо хто його знає, коли Славко буде в мене, а я знаю, що Ти там нетерпливишся. Думаю, що не прогніваєшся за то на мене, хіба би мала Тобі бути за то яка неприємність, — га? Чи вуйко припадком не «контролює» Твою переписку? О тім напиши ми докладно і взагалі о всіх обставинах, серед яких Ти ведеш переписку (чи далеко почта, хто на ню листи носит, хто відбирає, кому віддає і т. д.), бо тепер, коли в мене богато вольного часу, я би може частійше написав до Тебе і того самого ждав би й від Тебе, моя миленька Олю. Напиши ж о тім докладно, а я відтак постараюся застосуватися до того. Тота перепона, що Ти кажеш, — що панни зараз Тебе допитуются: А що він пише, — се, по-мойому, найменче. Тілько листів не задержуй, але пали по прочитанню, або коли що для пам'яти, — перепиши собі на осібну картку, а оригінал в огонь. Се я Тобі раджу так, як у нас є звичай — ні одного листу не задержувати при собі.

Ще про Славка одно слово. Бідний християнин, — вчора мимо заказу пішов до театру руського (давали Гоголевого Ревізора — і ми були всі три), і тепер не знаю, що з ним буде, чи не дістане раб божий с пару день арешту. Се однако нічо не є страшного, а у войську щоденний хліб. Не знаю, щось він говорив міні, що хоче виступити с теольогії, — не смакує му. Ну, але доси нема нічо.

В «Tygodniu» мої шкіци далі не друкуются. Поки йшли невинні характеристики, поти йшло, — а коли я дійшов до глубшої критики рутенізму, — аус. Ну, але то байка, — від Tygodnia ніщо було й надіятися.

Тутейші робітники — зецері вибрали мене на редактора (непідписаного) їх газетки «Praca», котру пішлю Тобі при способности. Редакторство моє (себто укладанє, оброблюванє і порядкованє статей) почнеся від першого, то є, від нового року. Praca — газетка маленька, виходит два рази на місяць по малого $^1/_2$ аркуша. Я там міщу вже від якогось часу статю: «Nauka i jej stanowisko wobec klas pracujących»,* котра, хоть поправді з наукового боку досить плоха, все-такі зацікавлює людей і дає їм який-такий образ нового наукового напрямку, чого не дасть ніяка церковно-моральна балаканка. Доси скінчив я загальну часть статі (I. Wstęp, II. Co to jest nauka? III. Podział nauki),** а тепер буду мусів перебрати по порядку всі науки і виказати головні мисли кождої з них в формі приступній для робітників. Се буде робота не лехка, але роблена по дрібочку, вона чень доведе до чого-небудь. Крім того, тре буде в Pracy громадити матер'ял з житя, кореспонденції і обрахунки про житє робітницьке, — ось і цілий програм мого редакторства.

Цікавий я, як Тобі подобаєся «Katechizm socjalistyczny», котрий вийде сего тижня в Чікаго в Америці (я пророкую, видиш?). Скоро вийде, зашлю Тобі в коверті.

П-к пише до Міні і єго письмо дуже міні подобалося. Думаю, що Міня перестане гніватися і що робота у вас піде далі. Якби вам треба яких книжок, то напишіт. Я незадовго пришлю Тобі Брандеса історію літератур европейських в початку теперішного віку, — ех, що за чудно хороша книжка! Читаєш, читаєш і відорватися годі. Яка шкода, що панна Міня не буде могла читати єї, — вона писана по-німецьки! Рад би-м прислати Тобі дещо с повістей, але не маю тепер нічо такого під рукою. Незадовго вийде IX том Золя, — сейчас по виході надішлю Тобі французький оригінал. «Kartka miłości»*** вийшла вже осібною книжкою. Може де дістану ід м'ясницям Еберса повісти з египецького житя, — найкраще, що послідними роками сплодила німецька література! — то також вишлю.

Прощай, моя любочко, моя надія, моя сестро кохана! Пиши — відписуй швиденько, а як можна, то й приїжджай на кілька день, — правда, то не швидко може бути! Пиши, працюй, збирай матер'ял, — кілько можеш, — се ж єдина наша надія, котра поможе нам перемочи лиху долю, з'єднає нам

* Наука та її становище відносно трудящих класів.
** I. Вступ. II. Що таке наука? III. Поділ науки.
*** Картка кохання.

узнанє і забеспечит житє. Праця, думка і сьміле поступованє. Ще раз — прощай, миленька Олю! Цілую сердечно,

Твій Іван.

Найліпше — пиши до мене на адрес Em. Horodyska post. rest. — думаю, сего не возьмут Ти за зле, — впрочім і через Славка можна. Стискаю Твою ручку!

Ах,-а що се Ти пишеш, що я став гордий? Відки се Ти взяла? Was haisst?* Прошу вияснити ліпше, подати факти! А впрочім ні, се правда! Я гордий Твоєю любов'ю, — о, безмірно гордий, такий гордий, що навіть перед Тобою не клякну, ні перед ніким, — аби-с знала!

Я й забув! Відписуй на адрес Emilia Horodyska poste-restante, бо Славко має арешт касарньовий, не буде міг передати міні листу.

Може би панна Міня відписала дещо П-кови? Проси, — а дай їй єго лист. Цілую Тя.

33. До Ольги Рошкевич

Львів, 26/XII 1878.

Гурра, — Ти зробила з мене ні сіло ні пало найбільшого руського писателя, немов міні й справді йде о то, і немов-би, навіть в такім разі, се могло міні до чого помочи! А з другого боку, Ти с своєю ворожкою noch einmal hurra!** Се мені гарно! Знаєш, — прочитавши вчора Твій лист, я справді розвеселився, мов дитина! Ми, закохані, справді діти і то діти в найкращім (так міні здаєся) значіню того слова, хоть не в ідеальнім. Що-небудь нас веселит і ще більше «що-небудь» смутит або роз'єднує між собою. Як то мило бути такою дитиною, — от як, приміром, я, вже років зо штири. Христянин то розцвитає, то ув'ядає, — ganz nach der Liebe Laune.*** Правда, Ти, Олю, може не така дитина, — Ти дивишся серіознійше на вседіло, і для того в моїх очах Ти видаєшся все якоюсь дозрільшою, розумнійшою від мене. За се я й люб'ю Тебе так дуже, так несказано сильно. Знаєш, вечером я, правда, не вчасно йду спати, — о десятій, одинайцятій (П-к не дозволяє довго сидіти), але відтак, як почну думати о Тобі, так до дванайцятої, до першої і сон мене не береся. Любцю моя, — я аж теперчую, яка Ти міні дорога, — який би я був без Тебе бідний, самотний, опущений. Мої приятелі, правда, люде добрі, щирі, в

---

* Що це значить?
** Ще раз ура!
*** Зовсім за химерами кохання.

разі потреби не пощадят нічого для мене,—але вони люде реальні, сантиментальности не люб'ят, — а хоть і люб'ят, то тишком, кождий для себе, а з другого сьміются, — так, як і я, — звичайно мужчини, для котрих нема нічо «сьвятого». Правда, ми не раз цілою громадою зітхаємо, що в нас нема женщин, перенятих нашою думкою, жиючих у Львові, на «Brennpunkt»* для мужчин, ніж мужчина, що круг неї всі далеко радше збираются, громадятся, оживляются, ніж круг мужчин, будь вони й які розумні, веселі, люблені (пригадую Тобі лишень ті історичні славні кружки людей, які творилися довкола французьких геніяльних женщин: мадам Ролян, Рекам'є, Сталь і др.). Такий кружок бажали б і ми утворити, та що ж, натепер годі, але поки що ми призбируємо і приготовуємо матер'ял. Правда, з нами ту жиє Анна, — але їй дуже далеко до того, щоб стати осередком нашого кружка. Я вже характеризував Тобі єї устно, — додам тілько, що все вона й тепер така тиха, спокійна, неговірка, — а як заговорит, то все о дитиньствах і дрібницях, — наших розговорів не слухає (а тими часами у нас розговори колективні, громадські ведутся досить часто і оживлено), а все більше в кухню; до ідеї має більше щирої волі, ніж пониманя, читає дуже мало і досить поволи. Може бути, що в селі між людьми вона зможе хорошо ділати, що зможе говорити понятнійше і простійше, ніж з нас котрий, — але тутка вона зовсім не має поваги і на наших згромадженях товариських ніколи не скаже й слова. О єї руку старався якийсь мельник, чи хто, — але за нашою порадою відкинула його, — чоловік, як видно з листу, писаного до неї, зовсім неотесаний, хоть письменний і ніби інтелігенція. Такі люде, маючі, а притім зверха тілько полякіровані осьвітою, найгірші для всякого поступу і для житя. Відтак підкусило Терлєцкого старатися о єї руку — не по любови, а по ідеї, — почав говорити з братом, а брат з нею, — ну і відмовила, вже не по нашій раді, а по власній охоті. Терлєцкий чоловік трошка старший (27 літ), поважний, образований, а ще до того слабий, — ми й радили йому оженитися з нею, — ну, але їй, видко, страшно єго слабости (він має епілєптичні напади), і каже, що їй би тре чоловіка живійшого, котрий би міг і єї троха оживити. Але знаєш, — чого-мся сподівав, — а того ніколи, щоби панна Анна вміла говорити комплєменти. Ну, а воно так часом, коли християне розійдутся, а ми тілько двоє дома, — вона шиє, а я пишу що-небудь, відтак встану і почну бурчати собі під ніс різні мельодії, а вона: «У вас такий голос приємний». Я зразу взяв та повернув у жарт: — «такий, кажу, як у молодого вовчика або що», — але се повторилося кілька

* Вогнище

раз, так що далі міні почало ставати трохи неловко. І я тепер стараюся ніколи не лишатися так tête à tête.* На другий рік обставини в нас троха змінятся. П-к, бачу, поїде, з на рік до Женеви, а Терлецький до Одеси, — лишуся я сам у Львові (Анна за тиждень їде до Косова). Може бути, що на весну перенесуся з на два місяці жити до Стрия, — там і дешевше вийде і здоровійше буде жити і близше Тебе, моє серце, борше може бути надія бачитися с Тобою. Видавати таких книжок, як сего року, нарік не будем, — увесь наш матер'ял буде друкуватися в «Громаді», а ту у Львові будут виходити самі легальні, чисто наукові брошурки, котрих би поліція не могла конфіскувати. «Katechizm» уже готовий і чень ще с тим листом зможу Ти го післати, — як ні, то в другій коверті. Всі тутка говорят, що доста зрозумілий, а робітники дуже хвалят. «Молот» вийде незадовго, ще лиш кінчится друк «Пропащого чоловіка», с котрого П-к зробив огромну повість. На кінци буде ще надрукована моя рецензія на другий том літературної «Правди» (перший, бачу, є у Тебе), а іменно на статю Левіцького (автора Хмар, Джері, Причепи) «Літературне прямованя новійших літератур», — п. Левіцького сокрушаю вельми і висказую рішучо деякі думки, щоб покінчити спори з нашими естетиками-правдянами.

Що ж Тобі сказати більше die Gedanken sind so gewissermassen springatim** — (говоритъ в тій хвили Трцк) про наші літературні та товариські діла. Ах, люба Олю, — чому Тебе нема тутка,— Ти віджила би, набрала би більше енергії, рухливості,— розвинула би свою спосібність до праці серед нас! А так що говорити!..

Ти боїшся, чи мій ідеал женщини не є женщина — писателька,— а Ти, значит, не знати, ци зможеш стати таким ідеалом. Любцю моя,— тим не журися ані капинки. Ідеал мій є *женщина* в повнім значіню слова, женщина-чоловік, женщина-мисляча, розумна, чесна і переконана, — а таким ідеалом Ти можеш бути,—впрочім до того ідеалу загального додати ще лишень женщину люб'ячу, горячу, сердечну, щиру—і се весь мій ідеал,—а таким ідеалом Ти, конечно, будеш. Коли я налягаю на то, щоб Ти трібувала своїх сил в літературній роботі, так се не для того, щоби женщина—літератка була моїм ідеалом, а скорше для того, що думаю (так, як і П-к), що на тім полі найшвидше будеш могла с часом дещо заробити і що на всякий спосіб робота подібна до моєї зближує Тебе зо мною, може вказати нам більше спільних інтересів, ніж усяка друга, і тим самим скріпити нашу любов і збільшити наші сили. Але коли по

---

* Віч-на-віч, на самоті.

** Думки так наче плигають.

пробах покажеся, що Твоя сила замала до подібної роботи, то вір мині, серденько,— що, занимаючися всякою другою працею, будеш міні так само дорога, як і тепер. А знаєш, чому я би ще дуже бажав, щоб Ти трібувала занятися літературною роботою? От чому: тота робота ще найбільше веде с собою свободи, розвою думки, незалежности, — вона для женщини отвирає далеко ширше, краще і надійніше поле до самостійного житя, як усякий другий заробок, усякий другий уряд, до котрого вони тепер бувають допущені. Се не мала річ. Для того тепер в Англії, Франції, Німеччині всяка розумна і спосібна женщина (а таких є стосунково не богато, котрі би притім, розуміеся, були належито образовані) кидаеся на поле літературне, і рідко котра з них не вспіває добитися поважного місця в сучасній літературі. Замічу Тобі ще, що роботи тих, голосних на всю Европу женщин *дуже* плохі, не раз такі плохі, що ми не друкували б щось подібного,— і що всі майже женщини-писательки на Заході (з винятком хіба Уйди, Джордж Елліота, Жорж Занда) таланти дуже невеликі, с котрими Ти, при достаточній вправі технічній та язиковій і при житю серед хорошого, оживленого товариства, без сумніву зможеш зрівнатися і котрі зможеш далеко перегнати знанем житя народного, серйозним відношенем до свого предмету і простотою стилю. Ось чому я думаю, що писательство для нинішної женщини образованої — єдиний заробок, котрий притім запевнює їй поважне ім'я, узнанє в товаристві і не робит ї невільницею. Ти се понимаеш, Олю?

Бачиш проте, що не ідеалізованє писательського житя (терни єго Ти пізнаеш опісля), але любов для Тебе, бажанє, щоб Ти була якнайвольнійшою і якнайщасливійшою, щоб Ти була чоловіком в повнім значіню, розвивалась і поступала раз в раз наперед,— ось що склонює мене до того бажаня, щоб Ти була писателькою. Впрочім я вже говорив Тобі дещо, а тепер скажу обширнійше, що я розумію під *талантом* писательським. Ти сумніваешся, чи є в Тебе талант? Позволь,— розберім, що се такого талант?

По півгодинній перерві сідаю знов до писаня. Ми с Терлецьким і Павликом розібрали се питанє, кілько мож найдокладнійше. Хоть Т. і каже, що бесперечно певної відповіди на него дати не мож, — то прецінь по близшім розборі ми згодилися на то, що талант се властиво більша вразливість нервова на певні вражіня і більша спосібність задержувати ті вражіня і викликувати їх наново,— се значит,— талант — се темперамент. На тім пункті ми зійшлися з думкою Золя, котрий каже, що повість се певний кутчик, певна частка сьвіта, оглядана крізь окуляри темпераменту. Значит, треба передовсім уміти обсервувати житє, видіти більше і живійше, ніж

другі,— а відтак треба уміти відживити і впорядкувати тоті вражіня на папері. Ось і талант повістярський. Перший пункт далеко важнійший від другого. Хто ясно видит і живо чує певне вражінє,—у того швидше найдеся спосіб єго й виразити відповідно. Притім штука виражуваня тепер чимраз більше улекшується,— вона становить науку стилю і, правда, не дається відразу, але *кождому*, хто має охоту і терпливість до вправи, *дається в достаточній мірі*. Стильом може владати кождий, і не писатель. Писатель, талантливий писатель видит яснійше від других, чує живійше, переймаєся, переконує других. Видиш с того, що на тім пункті понятє таланту сходится з образованєм, працею в певнім напрямі і довшою вправою. І сесю думку висказують деякі знані таланти (Мікель Анджельо; талант то праця). Передумай докладно се все і не знеохочуйся ніколи, коли не раз перший крок Тобі не вдасться. Не раз і не десять треба блудити, заким раз вийдеся на добру дорогу,— а там, де нема ніякої дороги, де самому треба і собі і другим стежку прокладати, там, Олінько, кождий крок може бути хибний і кождий може вести до цілі,— там, значит, ніщо казати: я дійду, або: я не дійду,— а сьміло рушити в дорогу і не зражуватися одним або другим хибним кроком.

При тій спосібности скажу ще слівце про шкіц панни Міхаліни,— се буде найдоступнійший примір. Я не знаю, чи панна Міхаліна дуже мучилася над ним, чи робила обширні студії над стилем, пластикою, вірностю представленя, перспективою і т. д., чи попросту тілько вміла живо підхопити живу сцену, чи там властиво різні вражіня, котрі живо вбилися їй в тямку, зложити в оден образ. Се, любко, талант. А тепер скажи, чи нема єго і в Тебе,— ні, не кажи наперед, а трібуй. У Твоїм шкіцу, котрий Ти міні прислала вперед, я бачив його проблиски і то дуже живі,— я бачив місця, при котрих якось дивно скімит у серци,— се мова таланту, по котрій мож єго пізнати. Стрібуй тілько вибрати собі оден предмет і представити єго живо,— а побачиш сама.

Ах, я розбалакався про талант, а забув відповісти ще на одно Твоє запитанє,— як бачу, дуже люте. Ах, Ти заздрісна! «Чи не зіпсули мене тоті женщини, що ту бували?» Хто ж так питаєся на сьвіті? Що значит тото слівце: «зіпсули»,— що воно значит,— прошу міні сказати, і тоді аж росповім, які женщини бували і бувают у мене. Ав, що за женщини..! Жаль, що не бувают часто!.. Але ні,— прошу сказати, що се за «зіпсули»,— тоді росповім усе до цоту, висповідаюся (тямите, ласкава Пані, як ми колись-то сповідалися, колись, колись!) і покаюся,— але швидше ні.

А тепер скажу. Колись-ту вночи снилося міні, ласкава Пані, що я ніби сп'ю, ніби не сп'ю, а так такі дрімаю,— а ту

двері тихесенько шелеснули (у нас вони не скрип'ят) і Ви (я знав у сні добре, що то Ви, ніхто другий, розумієте) прийшли стиха-стиха, стали надо мною і відтак поцілували мене так любо та солодко, що Христос його знає, як так могло бути. Я ніби крізь сон простягаю руки, щоб обіймити Вашу прекрасну шийку і лап, — хопив Терлєцького (ми спимо оба разом за недостачею місця) за бороду. А Ви десь щезли! Що з Вас за псотниця! Фе,— прийшли, поцілували та й втекли! Се негарно,— не робіт того на другий раз. Цілуєте Ви,— дайте ж і себе поцілувати, не раз, а сто, тисячу,— за сей оден раз бігме варто. Так справедливість каже, правда?

Іван.

34. До Ольги Рошкевич

Львів, 2/1 1879.

Дорога мою Ольдзю!

Вчора, на новий рік, получив я Твій лист, в сам прикрий час. У нас трех вчора не було і цента грошей і не було надії получити їх аж до другого місяця. То погано,— для того ми ходили, як самі не свої. Але ось прийшов Твій лист, Твої кохані, сердечні слова,— міні стало весело, і ми всі розвеселилися, розговорилися і вечер пройшов благополучно. Але що з мене за нудяр.— Починаю лист такими мізерними новинами! Вчора, поклавшися спати, я довго думав о Тобі і о тім, як написати сей лист, як переляти в него весь той жар, що в мині палає,— а нині годі. Що ж, напишу, як умію, і коли не по-граф'ю Тобі зробити своїм листом такої радости, як Ти міні своїм, то бодай постараюся троха розірвати Тебе, дати Тобі дещо до думаня, оживити деякі споминки,— що ж, і то, думаю, не буде лихо.

Насамперед росповім Ти дещо про наші тутошні діла. Анна поїхала ще того самого вечера, коли я вислав Тобі попередний лист, — писала до брата про свою подорож, але я не читав єї листу. П-к щось там росповідав міні, якісь «забавні» сцени, але мені вони показалися дуже трівіяльними і зовсім не забавними. Олескова нема тутка вже далі місяць,— сидит дома, для того не знаю, чи він смутний, чи веселий. Знаю тілько, що взяв до читаня деякі книжки, котрі здалось би й Тобі попрочитувати,— ну, але про се відтак, як побачимося. Рознесли були ту чутку, що в Кієві вибух бунт студентів і битва з войськом і поліцією, причім мало згинути 80 люда, — за певність однако не ручат. На польських сьвятах не були ми ніде і кінчимо тепер друкованє нашої книжки «Молота», ко-

трий чень буде готов сего тижня. Він буде два рази так за великий, як «Дзвін» (около 19 аркушів). Більше новин у нас нема, окрім хіба того, що тепер на хвилю залишив'єм писати «Івася Новітного», а виладжую до друку триактову комедію політично-літературну «Жаби», в котрій будут висьміяні «до крайних преділ» наші літературні та професорські поваги, Ільніцький, Шараневич, Огоновський, Барвінський, Партицький і Площанський. Нині або завтра надіюся скінчити сесю штуку,— треба буде відтак переглянути і поправити дещо, а вийде доста цікава. Але тьфу, — я щось заліз в дебрі писанія,—годі далі їхати,— урву.

10 година вечір. Іно що скінчив «Жаби», читав християнам, — сьміялися до роспуку. Сідаю наново кінчити се письмо, щоби завтра післати.

Зачну від деяких приміток на Твій послідний лист. Ти називаєш мене «недотиком», думаєш може, що я образився тим словом «зіпсували», — впрочім ні, Ти того не думаєш, бо ту й нізащо ображатися. Але в певнім згляді я справді недотик,— в якім, знаєш запевно. Щодо женщин, які ту бували у мене, то скажу Тобі ось що: 1) Ольга Косачева, Драгоманова сестра, с чоловіком. Баба дуже приємна, хоть не зовсім хороша і не зовсім міні подобалася. Ми балакали доситл — о літературі і пр. 2) Марія,— се була така собі певна Марія, проїжджа з Варшави, полька, соціалістка,— дівчина літ коло 22,— не хороша, але дуже говірка, розумна і еманціпована. З неї справді мож бачити примір того, які є женщини в Росії. Була у мене раз — я у неї в готелю два чи три, все в товаристві,— бавила тутка два дни. 3) Друга Марія,— дуже говірка, брунетка — сьміється голосно, — приходила майже щодень, заки була Анна. Я дуже любив з нею говорити і жартувати. Ах, що за приємна людина, хоть має 55 літ і є тілько проста служниця, що в нас замітала і мила підлогу. Більше женщин, крім Анни, у нас не бувало. Що ж, досить Тобі?

Але ще одно! Ти називаєш мене «пестієм». Madame, wus haisst dus? * Я пестій? Хто ж мене роспестив? Може Ви, ласкава Пані? Чи не тогди Ви мене роспестили, як я від осьмої кляси до другого року філ. вздихав, мучився і кляв сам на себе, щоб сказати Вам одно «ти», почути Ваше «люб'ю», обняти, поцілювати Вас? Чи то може Ви роспестили мене за той тиждень, коли справді насеріо забиралися мене пестити? Як Ви гадаєте? Правда, добрі люде перервали Вашу роботу і почали пестити мене на інчу нуту «протів волоса». Або може Ви роспестили мене в тих коротких хвилях, котрі ми ще відтак бачилися с собою? Як гадаєте? Е, Олю, Олю! Житє моє зло-

---

* Пані, що це значить?

жене с паперу та всякої погані, — а й любов, той єдиний цьвіт — також переважно папіровий! Доки воно так буде? Чи може навсігди? А ще до того мій нещасливий темперамент! Ти дармо боїшся, щоб я не полюбив другу. Ти думаєш, що се для мене можлива річ? Ні, серце моє! Я такий чоловік, що як привикну до чого, а ще радо,— то відтак нічо, бачится, не може м'я від того відорвати. Я не запалююся в хвили. Для мене нема певних надто сильних вражінь (вони в мене всі досить сильні), — я мушу вперед зжитись з думкою о певній річи,— а відтак ажень привикну до тої річи самої, бо вона міні видаєся давно знакомою. Зваж тілько то, що красота людська, — чи то мужчин, чи женщин, — все робит на мене дуже сильне вражінє,— я не раз цілими годинами броджу по місті, роботу покидаю в хаті,— щоб тілько досита надивитися на лиця хороших людей, — а прецінь до залюбленя міні дуже, дуже далеко. Впрочім женщини тутошні відстрашуют, ні, відражают мене. З мужчинами я сьмілійший. Ти не знаєш певно, що коли хто міг би бути предметом Твоєї заздрости, то скорше мужчини, ніж женщини. Я більше мужчин любив у своїм житю, ніж женщин знав. І знаєш що, — се в мене якась неприродна, дика любов. Я не раз не знаю чоловіка зовсім, але стрічаю єго часто в певнім місци,— лице єго міні подобаєся,— ну, і я сиджу та дивлюся на него,— часом забалакаю,— відтак уже коли стрітимося, подаємо собі руки, витаємся, — і на тім конець, міні приємно. Часом знакомство заходит ближче,— ми заходимо в розмову,— я виджу, що той чоловік дурак, в переконаннях зо мною не східний,— а я прецінь люб'ю єго, то є, люб'ю на него дивитися, доки нічо не говорит,— а заговорит,— зачинаю «сокрушати». Ти скажеш може, що се глупо. Ну,— що ж робити,— але Ти знай, що такими глупостями заповнена більша половина мого житя. Міні встидно і страшно не раз, коли почну викликувати в своїй пам'яти ті лиця, що міні подобалися і притягали мене до себе,— але що ж я можу зробити? Я знаю, що причина того неприродного потягу до мужчин дуже проста — вихованє, зовсім відособнене від женщин,— але чи ж міг я се змінити? Ти знов може скажеш, що і се дурниця, — але воно зовсім не дурниця! Ти не знаєш, люба Олю, як не раз страшно болят такі споминки, — як живо не раз приходит чутє: ти не цілий чоловік, нерозвитий, як треба! Така мука, гризота заповнює другу велику часть мого житя, і вона ніколи сильнійше не виступала, як в перших трох роках нашої любови. Ех, якби Ти була знала тоді, що в мені діялось, який біль кіпів не раз, —Ти певно... Але що говорити про минуле! І тепер ще діло не зовсім ліпше, — і тепер не раз біль вертає з дивною силою і міні не раз хочеся зійти з ума, щоб все, що тепер є ціле та впоряд-

коване в голові, поломалося і перемішалося в одну сіру, безбарвну масу, в котрій би ні я ні ніхто другий не міг найти ладу. Зірко моя ясна, а так далека, — коли Ти прилетиш до мене? Чи успокоїш, чи улічиш Ти мій біль?..

Але що се? Я впав в елегічний тон, а хтів написати Тобі щось веселого на свьята!.. Та ні, воно й ліпше так. Веселости у Тебе й так буде досить у товаристві, — може мій лист навіє Тобі пару серйозних думок серед тої веселости, — Тобі з ними так до лиця. А знаєш, я це пишу, іно що скінчивши писати комедію, — бачится, під час писаня сьмішних річей зібрався в мині елєгічний матер'ял, а тепер виливаєся. Нехай і так. Ще одну елєгічну замітку.

Ти питаєш мене, чи дуже я сьміявся с твого магічного перстеня? Ах, Олю, Олю, — коли що, то той перстінь навіяв на мене сумні думки. Щось такого, як почутє слабости, безнадійність, — щось темного, холодного... А знаєш чому? Ти мимо волі, може й мимо свідомости висказала там свої думки: якого би житя Ти бажала зо мною? Чого потрібно би Тобі до щастя? Правда, моя голубко? Я с того не хочу Тобі робити найменчого закиду. Я сам давно знаю, якого житя Ти бажаєш: руху, товариства, а зовсім не сиджіня в селі, в пустини. Я знаю, що воно природно, конечно, — знаю однако, що Ти пристала би в разі конечности на всяке житє, — але бажанє — одна річ, а конечність — друга. Чи зможу я виповнити Твої бажаня? А тілько тоді знов я зможу бути щасливим. Замкнути Тебе в вузку клітку с собою, де Ти, може й охітно для мене, але навкірки своїх природних бажань, мусіла б сидіти та звільна в'янути,— ах, се було би для мене найбільшою мукою. Але що ж, — в тім згляді ще ніщо журитися, — побачимо, що буде, і не перестанемо старатись. Може і з нас будут люде!

Чи скоро ви приїдете сюда? Я не знаю ще, як се буде. Кружок балю сего року не дає, а тілько таньцюючі забави, — чи ви схочете приїхати на таку забаву. Думаю, що для вас воно тим ліпше. Строї пів-галя, значит, — дешевше, а на всіх таких забавах звичайно ліпше бав'ятся, ніж на балях. Впрочім програм такий самий. Щодо запрошеня, — чи не замовити тутка через кого, щоби вам післали, — бо може не догадаются самі. Не знати тілько, коли то ще буде! Може, приїхавши, застанеш ту тілько мене самого, бо П-к леда день надієся з Відня рекурсу, котрий може го загнати на 6 місяців до Іванової хати, а Терлецький, бачу, хоче їхати або додому на село, або до Одеси, де має надію получити заробок.

Ти підписуєшся моєю нареченою. Серце моє, — якось собі не можу пригадати, коли то були наші заручини. Коротку, бестія, пам'ять маю. А може то тілько...

Що ж писати більше? Сповідатися ще перед Тобою — не

хочеся, та й може гріх, як гадаєш? А новин я не знаю цікавих, — що-м знав, то-м написав. А то, що цілую Тя сердечно в усточка, личко і очка, «в самую точку» і що люб'ю Тя так гарячо, як... як... ну, розуміється, як нічо більше в сьвіті, — то Тобі не новина. А там під час сьвят не забудь вечерами дещо собі позанотовувати, — може деякі колядки, слова тощо, може сцени, анекдоти, характеристики людей, — се ж усе для Тебе, будущої писательки, самі важні річи, і придадутся дуже. А тепер притискаю Тя ще раз до свого серця і посилаю Ти сердечне добраніч і веселих сьвят і всего, всего доброго і хорошого. А може під час сьвят будеш могла написати дещо до мене. Я напишу, хоть може там лист полежить пару день на почті. Як приїдеш коли-небудь (рад би-м здибати Тебе в дорозі), то застанеш готовий. Прощай, моє серце. Цілює Тя сердечно і горячо Твій

Іван.

П-к кланяєсь Тобі, цілує ручки панні Міні і гніваєсь, що не напише нічо до него.

Посилаю катехізм і перший н-р «Pracy». Добре би було, як би-с запренумерувала, — як ні, то я впрочім присилатиму для Тебе й так. Небогато в ній цікавого буде для Тебе, але все-такі що-небудь скористаєш і Ти і панна Міня.

35. До Ольги Рошкевич

Львів. Середа 15/I.

Кохана Ольдзю!

Не писав я до Тебе листу, як був обіцяв, бо мав через сьвята богато роботи, ледво упорався. Тре було ладити 2 н-р «Pracy», притім з Відня написав Озарк, щоб конче до «Слав'янського альманаха» написати деяку повістку. Присівши, написав я одну довшу, а три коротенькі шкіци, — самі споминки з давного мого дитинства; дві с тих коротших будут може друкуватися ту у Львові по-польски: одна в «Tygodniu», а друга в новій робітницкій газеті «Obrońca». Крім того, хотячи позапренумеровувати деякі наукові газети німецькі я взявся переводити для «Tygodnia» ескізи Альфонса Доде, друковані недавно в «Отеч. записках», — а ту ще була робота коло закінченя «Молота», передруку «Думи про Наума Безумовича», так що годі було писати.

Знаєш, люба моя, — вчора, одержавши Твій лист, я був дуже лютий на себе. Що за погана в мене натура — жартувати, коли не вмію делікатно, а кождий жарт виходит такий грубий, незграбний і разит кождого! По якого чорта міні ро-

бити гризоту людім своїми глупими жартами, а ще перед усім робити гризоту Тобі, моя зірочко, Тобі, котру я рад би видіти найщасливійшою, веселою, хорошою понад усіх! Але що ж зробиш зо мною! Кілько разів я сам на себе лючуся за такі річи, а все-такі мене не покидає тота погана вдача! Одно тільки мене дивує, — як Ти, знаючи таку мою натуру, могла мене полюбити, — даруй, любочко, може знов ображую Твоє чутє, але я сам бачу, що нізащо мене любити! Але тьфу, — покину тоті погані думки, — і так з них ні міні радости ні Тобі. Пощо нам мучитися всякими поганими рефлєксіями тепер, поки наша любов ще горячо палає, поки ми ще молоді і маєм силу до боротьби з житєм? Прийде старість, то тоді й без нашої волі «Бабуня-Грижа» засяде коло нас, а тепер цур їй! Неправда, серце моє?

А знаєш, що вчора ввечір, не можучи довго заснути, я думав собі — написати до Тебе цілий лист в елєгійнім настрою. Та добре, що-м не писав го вчора вночи і що м'я зацікавила була історія старих Перзів, але писанє відложив'єм аж донині. Ну, нині, богу дякувати, — день, а день проганяє чорні мисли, і хоть і хочеш, та годі писати елєгійно. — Впрочім і думка міні прийшла, що такий лист нетілько для мене мука, кілько для Тебе, бо при писаню вражіня і мисли міняются швидко, а при читаню одно що-небудь застрягне в мозок мов шило і сидит там і вертит довгий-довгий час.

Але о чім би ту веселім написати Тобі? У нас у Львові все йде так монотонно, одностайно, мов машина. Знакомства ні с ким не заводимо, сидимо раз на раз у хаті, — тілько й нашої дороги, що на обід, до друкарні та до кав'ярні вечером на нові газети. При такім житю небогато новин наберешся. От що в Тебе, то й але новин. Але видиш, Ти не добра, не пишеш міні обширнійше про своїх нових конкурентів. Адже хочу Ти також повінчувати, то аби-м бодай знав, до чого. Славко не богато міг ми повісти про пана Кулачковського, але то, що говорив, — das klingt etwas unwahrscheinlich, märchenhaft und ich möchte sagen — verdächtig*. Що се за Кулачковський? Ти бачилася з ним коли-небудь і відки він з Росії простою дорогою забрив до Лолина? Напиши, що знаєш про него, — воно щось дуже цікаве, може я ту зможу дещо розвідати. А другий — якийсь адвокат зі Станіславова, — чому не згадуєш про него? Чи припадком пан Бучинський не закохався в Тобі на старість? То було би раз забавно!

Тішит мене дуже, що помимо сьвят найшла час на літературну роботу, на котру я дуже цікавий. Ага, — в тім згляді я, бачу, ще не писав Тобі, що на другий рік наші наукові, стати-

---

* Це звучить дещо неправдоподібно казково і, я сказав би, підозріло.

стичні і белетристичні праці будут друкуватися в Женеві, у «Громаді» Др-ова, де вже, значит, мож буде сьміло писати, як хто думає, і підписуватися повними іменами, бо за то, що надруковане за границею, в краю не можут чіпати. Думаю, що й Ти і панна Міня приладите також по пару шкіців з народного і попівського житя. Не знаю ще, коли буде мож друкувати Золя, бо ще нема грошей та й навіть нема на них швидко й надії.

Посилаю Ти нині разом з листом «Tydzień» с паном Денисом, на котрого була-с цікава, і другий нумер «Pracy». Не знаю, ци посилати Ти Молота, ци може ліпше, як би-с го взяла сама, будучи тутка. Коби-с могла дістати перший нумер, то мож би ту оправити разом всі штири книжки докупи.

Вечір, 11 година.

Даруй, моя любочко, що мушу швидше, ніж думав кінчити сей лист. Іно що дістав поему англійського поета Шеллі, котру взявся переводити. Олеськів нині приїхав, був у мене. Від Полянського довідався, що Кружок дає забаву с танцями 28 (лат) сего місяця, понимаєш, 28. Ти приїдеш на сесю забаву, надіюсь! Я дав Пол. адрес о. Руденського. Ах, 28 ми будем бачитися! Розуміється, вам треба приїхати бодай день наперед, так що можна Твій побут у Львові числити на 3 дни. Що за радість, — три дни знати, що моя кохана Ольдзя близько мене, що бодай раз на день, бодай здалека буду міг єї бачити! Не можу писати богато, — перо випадає з дрожачої руки, думка все відкладає на пізнійше, на тоті солодкі хвилі, коли побачимося. Кружок при кінци запуст, кажут, буде давати ще й другу забаву; але Ти на то не спускайся, то ще хто знає, надвоє баба ворожила,—Ти приїзди на першу. Добраніч Ти, серце, цілую Тя сто раз, не раз. А щоб друга картка не виглядала так незносьно-пусто, то я ось що, — перепишу Ти початок тої поеми, котру переводжу в тій хвили, серед щасливих надій, про котрі навіть подумати не можу, щоб вони не сповнилися. Най дух великого поета *Шеллі*, котрого мисли я сьмію перекабачувати, — літає над Тобою і най вітхне Тобі таку любов, таку ніжність, якою сам палав, пишучи слідуючі строфи:

ЦАРИЦЯ ДУХІВ.

(поема Персі Шеллі).

(Ніч. Кімната. На ліжку хора дівчина, коло неї коханок в глубокій задумі).

І смерть і сон, мов брат с сестрою, —
Як чудно гарні вни обоє!
Вона понура і бліда,
Мов місяць, що з-за хмар завою

Тремтяче сьвітло льє рікою,
А він рожевий, мов зоря,
Коли над фалі морські блисне,
На горах пурпуром зависне!..
І сон і смерть — минущі чуда два!

Чи ніч понура, ледовня,
Що в гробах вічно проживає,
На серце налягла єї?
Чи ж мусит згинути так рано
Краса та, на котру як гляне
Любов, — сама дрожит в любві?
Ту кожда жилка — синя річка,
Що полем сьніговим пливе, —
Те любе, зимнеє лице
Се мармур, а в нім тліє ще
Бліда тремтяча жизні сьвічка, —
Чи все ж те так зів'яти має,
Чи все ж те гниль гидка піжре?
Чи ж не останеся нічого
Із сеї пишної краси,
Крім горя і жалю в души,
Жалю на сьвіт, житє і бога?..

А може се лиш любий сон,
Що біль утишує і горе,
Закрив півсумерком твій трон,
Моя рожева, ранна зоре?
Коли прокинешся, о люба,
Потішиш вірне серце те,
Котрому біль твій — мука, згуба,
А усьміх — сьвітло, рай, житє?
О, ти прокинешся! Хоть тіло
Пречудне, мов мертве, лежит,
Солодкі уста занімілі,
І голос медовий мовчит, —
Той голос, що мов тони раю
І тигра серце би зм'ягчив,
Що людські би чутя збудив
І в братобійців, у царів,
Що в людській крови ся купают!
Не видят очи тусклі дня,
Бо на повіці, що вкриває,
Мов хмарка срібна, прозірна,
Ті ясні очи, — спочиває
Дитя-сон: тихо спит-дрімає.
Волося фалі золотії
Обляли чудну, сніжну грудь,
Мов виноградники гинкії
Здовж мармурових стін ся пнуть!!..
Але що се? Срібні тони
Пронеслись крізь тиху ніч!
Фаля фалю ловить, гонить...
Що се за чудова річ,
Що за шепт, мов легіт віє
С-понад сонних десь руїн?
Що за шум? Мов море мріє
Десь із сумрачних сторін?
Звуки дикі і свищучі,

Мов з невидимих печер,
Котячи градові тучі,
Вихри шайнули тепер!..

Цариця духів се несеся:
Блеск, тони, барви — путь єї,
На конях стрій проміннний в'ється,
Фалюючий етер кладеся
Гладкою стежкою в їзді.
Над ліжком хорої дівчини
Цариця стала.

На сей раз досить. Жду Твого листу і остаю — Твій щиролюб'ячий наречений

Іван.

36. До Ольги Рошкевич

Лв. 26/1 1879.

Олю, серденько моє кохане!

Нині получив Твій лист, котрого від кількох днів ждав дуже нетерпіливо. Зовсім не засмутився тим, що Ти не приїдеш на баль, але засмутився хтось другий, — nieszczęśliwy p. Oleskòw, * аж поки я го не потішив, що може незадовго приїдеш. А знаєш, се навіть ліпше, як Ти приїдеш не на забаву, а так; будеш мати більше вільного часу, будем могли довше бачитися. А то я й так уже міркував собі, що Твій приїзд на баль наробит тілько жалю нам обоїм, то є, будем видітися зовсім коротенько або й зовсім ні. Бо порахуй. Приїздите до Львова, возьмім, рано в понеділок,— перед полуднем видітися годі, хіба сполудня або вечером, а на другий день приготования до балю, вечір баль, а в середу від'їздите та й по всьому. А так то маю надію, що будем могли бачитися хоть зо три рази, та й то не на коротенький час, а бодай с по на кілька годин. Правда, любцю? Ах коби-то вже раз діждатися тих солодких, так горячо пожаданих хвиль, коли буду міг побачити Твоє любе личко, стиснути Твою руку, притулитися до Тебе, як до сестри, до приятеля щирого! А знаєш,— я, кілько разів подумаю о Тобі, все уважаю Тебе чимось вищим від себе, сказав би-м,— сьвятійшим (не гнівайся за тото слово),— і міні робится так лехко і любо при такій споминці, немов я справді сиджу коло Тебе серед пречудної лолинської природи,— сиджу так близько-близько, що чую, як б'єся Твоє серце! Ах, Олю моя, коли то щезне той простор, що тепер так незносьно-

---

* Нещасливий пан Олеськів.

широко лежит межи нами? Але ні,— не на сей темат! Ти ж прецінь незадовго приїдеш до Львова,— простор той бодай на пару день — щезне! Як я тішуся наперед Твоїм приїздом,— який я живий, веселий тими днями! П-к жалуєся, що єго тепер напав песімізм, неохота до праці і житя,— а я немов і не розумію, що се такого. Але може воно й с тої другої поїздки нічого не буде? Як гадаєш? Такі люде, котрі потраф'ят насерійо сваритися о «вчасно» і «пізно»,— потраф'ят змінити своє рішенє в одній хвили. Ах, се було би нефайно! Не бачити Тебе більше як півроку, а бути на волі,— не в тюрмі,— я, бачится, не видержав би! Свойов дорогов, що на весну, по великодних сьвятах, думаю постранствувати до Лол., як ті турки до своєї Мекки,— але до того часу ще зима, холод, сьніг, смерть!

П-кови хочеся дуже, щоб Ти приїхала, ще заким прийде йому «декрет смерти», щоби міг побачити Тебе,— так само Олеськову, котрий Тебе «lubi, nie kocha»,— «lubić to cokolwiek sładsze i s... niż kochać».* Я му пропоную, щоби, як Тебе не буде зимі тутка, поїхав зо мною на весні «auf abenteuerliche Reise», **— він, бачится, був би не від того, хоть боїтся, щоби «не перешк...».

Дуже мене заінтригувала історія с Кулачк. Чи се припадком не який московський шпіон або що? Таку догадку поставлено у нас на об'яснене сего необ'яснимого факту, хоть я не виджу в тім нічо так надзвичайного, окрім оповідань про «село і професуру на університеті». Впрочім що с того! Най собі буде, хто й що хоче, — міні до всяких шпіонів і Кулачк. діла мало. А с п. Бучиньским я би радив Тобі познакомитись. Се цікавий екземпляр українофіла, колись радікала і ніби — соціаліста, котрий тепер «страха ради юдейска» стає поступовим раком і stulił ogon.*** Рад я знати, як він буде перед Тобою розвивати свої політичні і соціяльні погляди, і чи буде їх взагалі розвивати. А «конкуренції» я зовсім не боюся і заздрости-ти Тобі не можу, як Ти бесідуєш і зносишся з мужчинами. Того не бійся. Ти ж знаєш, що я не егоїст в жаднім згляді, а найменче в такім, як любов, котра при всякім ограниченю і стісненю мусит щезнути, котра йде в парі тілько з свобіднім поступованєм. Ти знаєш, що для Тебе іменно бажаю якнайрізнороднішого товариства, пізнавання всяких характерів, — се ж усе для будущої повістеписательки — скарб. А щодо такого разу, якби Ти залюбилася в кім другім, — не гнівайся за таке разсужденіє, воно чисто *теоретичне,* — моїм пером не керує плохо укрита заздрість, ані безпідставний якийсь гнів, — то і в

* «Любить, не кохає», «любить дещо слабше і с...» ніж кохати».
** Подорож з чудними пригодами.
*** Стулив хвіст.

такім разі я знаю, що серцю не розкажеш», і глубоко вірю в слова Шеллі, котрий каже:

Darin ist wahre Lieb' ungleich dem Staub
Und Gold, dass Teilung ihr kein schnöder Raub.
Sie gleichet dem Verstand, der sich erhellt,
Je mehr der Wahrheit ihm ins Auge fällt.
Eng ist und klein
Das Herz, das Einem nur mag Liebe weihn,
Das Hirn, in dem nur Ein Gedanke brennt,
Das Leben, das nur Einen Zweck erkennt.

Я довго думав над тими словами і пізнав, що вони дуже правдиві. Житє се така сила в чоловіці, котра не зуживаєся через інтензівне діланє, але через одностайність. В однім часі можут в чоловіці істнувати різні сильні чутя, а вони тілько на хвилю покривают одно друге, але оконечно не ослаблюют своєї взаїмної сили. І любов і заздрість і гнів і вдячність і інчі чутя можут бути в серци рівночасно (розуміеся, відносячися до різних предметів), в даній хвили переважає одно, але прочі, хоть на часочок, так сказати, закриті тамтим, оживают знов, з давною силою при спосібности. С того зовсім звичайного факту легко вивести то, що погляди наших моралістів о «вірности» не мают належитої підстави в організації чоловіка, що, як каже Шеллі, можна, на примір, любити рівночасно двох людей або й більше. Так міні здаєся також, але се впрочім натепер тема далека для нас, хоть і не лишна. Любов така, якою вона повинна бути у людей образованих і свобідних від усяких пересудів, повинна опиратися на стислій науковій аналізі власних характерів, цілей, змагань, се раз, і по-друге, на докладнім пізнаню людської природи взагалі, на пізнаню тих прав натуральних, котрим підлягає людський дух і людське тіло. Тоді всяка зміна, котра незнающих людей поражає, мов грім з ясного неба, а не раз навіть зводит їх з розуму, — для них буде ділом природним, конечним і справедливим, не відбере їм супокою, бо позволит їм слідити причини в перших зав'язках і обрахувати наперед скутки. Такі тілько люде зможут любитися сильно, спокійно, довго, так, як любиться своє житє, сонце, воздух, природу, думку, котрій посьвятилося свої сили, переконанє, — бо кохана людина буде для них також частиною всего того, значит потребою житя. Але силуваня, присяг, приречень ніяких ту не повинно бути. Видиш, любцю моя, як я то гарно вифільозофував, — тепер лишень жди, як витягну с того внесок до свої особи і langer Rede kurzer Sinn* — скажу, що отсе, так і так, — я закохався в панні Н. Н. і т. д. Ха, ха, ха, то було би потішно! Але що ж — так, бачиться не буде, — а хоть

* Короткий смисл довгого балакання.

коли й буде, то ще дуже не швидко, — так, що, значит, тоту цілу росправу о вірности потребуєш тілько «przyjąć do wiadomości»,* а в крайнім разі, коли схочеш єї передумати і розібрати (в ній богато слабих місць!), то не зле би було, якби-сь написала в будущім письмі на ню репліку, опровержениє.

Просиш мене — писати о собі, о тутошних новинах. Що ж Тобі напишу, окрім старої історії, що раз у раз сидимо дома і виходимо лиш на обід, на університет та вечером на газети (і то П-к не йде). Я від часу послідного листу переводжу Шеллі раз у раз (вже зладжені дві глави, тепер працюю над третою, а всіх 9 і ще до того приміток майже друге тілько, що поеми). При кінци сего листу подам Ти (auf die Gefahr, Dich mit meinen Versen zu Tode zu langweilen!)** уступ с переводу третої глави, де характеризуєся положенє царя серед прочої суспільности, — с того вноси о характері всеї поеми.

Що ж Тобі більше доносити? Знаєш, таке житє, як ту ми жиєм, убоге новинами, так, як загалом всяка робота для свого викінченя потребує тишини. Кругом нас тишина, але то мертва. Ага, пані Федоровічова була колись-то у нас з візитов — уже третий чи четвертий раз. «Bardzo mi miło, że mi bardzo przyjemnie!» — «Pańska grzeczność jest moją powinnością»,*** — а в гунті річи «пане Франків, може би, теє то, як єго... грошей. Ви ж чень не схочете бідну вдову кривдити, — ви не кс. Тошкевич, котрий 8 р. урвав»...

Кс. Яворовский від Юра дійсно віддався в руки, але не «справедливости», лиш прокураторії. Він, раб божий, сидит і має процес за дефравдацію кільканайцяти тисяч з різних фондів. Чи Ти там не чуєш дещо про Мандичевского? Чи зробив він докторат, чи ні? Чи женится? і т. д.

А на закінченє хтів би-м Тобі ще раз сказати, як я Тебе люб'ю, як сильно, щиро я Тебе люб'ю, як рад би-м Тебе побачити, поговорити с Тобою, як завидую п. Руденьскому і всім тим, котрі бачут Тебе щоденно, бесідують с Тобою, забавляются... але ні, о тім не буду говорити, се занадто болит. Прощай, душе моя, до звиданя! до швидкого, милого звиданя!

ІС ПОЕМИ ШЕЛЛІ «ЦАРИЦЯ МЕБ»

Ось царський двір гордий пишаєсь
Посеред міста золотим
Верхом. Понуро перед ним
Варти стоят рядом німим.
Хто в нім жиє, — вже ж той не знає

---

* Прийняти до відома.

** З небезпекою занудити Тебе на смерть моїми віршами.

*** «Дуже мені любо, що мені дуже приємно!» — «Ваша чемність є моєю повинністю».

Свободи, щастя! Чуєш крик?
То сироти го проклинают,
То бідні мучатся, конают!
Цар переходит коло них,
Не бачит їх. На груди в нього
Ланцюх блищится золотий:
Ним дух царя прикований
До всего підлого і злого.
Дурний, дурний! Двірня безвстидна
Його «владітельом» зове,
А він не бачит, що жиє
В неволи найнижчих, огидних
Забаганок. Роспуки стон,
Що серця бідних роздирає,
Нічим йому. Він усьміхаєсь,
Коли нещасного проклон
До него здали долітає.
У роскоши гидкій дрожит
Єго безкровне серце, люте,
А люд голодний лебедит,
(Щоб смерть страшенну відвернути
Від жінки і дітей дрібних!)
Оті крішки, котрі спадают
В мерзенних бенькетах з єго
Стола. Коли почує, що
Народ мре в нужді, що конают
Мільйони, — з усьміхом звертаєсь
До своїх облесних дворян,
Котрих громада увихаєсь
Круг него, — і вони царям
Народ із мисли витискают,
Придавлюют послідний встид,
Що (як часом про люд згадают)
Бліді їх лиця червонит.

Але досить. На закінченє ще перепишу Ти по-німецки поезію Шеллі в переводі Штродмана. Напись єї «Elegie», і вона міні дуже-дуже подобалась. Особливо перша строфка, єї судорожно тремтячий ритм і склад, се дійсно — чудо. Послухай!

ELEGIE

Wenn die Lampe zerschmettert,
Ist ihr Licht im Staube verglüht;
Wen die Ros' entblättert,
Ist ihr Duft im Winde versprüht;
Wenn die Laute zebrochen,
Ist ihr lieblicher Klang verhalt;
Wenn die Lippen gesprochen,
Ist ihr Wort vergessen, wie bald!

So wie Klang und Schimmer
Nicht Lampe und Laut' überlebt.
Stummer Seel' auch nimmer
Sich wieder ein Licht enthebt, —

Nur ein trübes Träumen,
Wie der Wind durch Trümmer streift,
Wie der Woge Schäumen
Dem Schiffer sein Grablich pfeift.

Liebten sich zwei Herzen:
Bald flieht, ach, die Lieb' aus dem Nest;
Das schwächre hält in Schmerzen
An seiner Liebe noch fest.
O Lieb', die alle Wesen
Der Schwäche du zeihst so arg,
Was hast du dir erlesen
Den Schwächsten zur Wieg' und zum Sarg?

Sein Sehnen wird dich wiegen,
Wie der Sturm die Raben wiegt,
Vernunft wird Ruk dir lügen,
Wie die Sonn' im Winter lügt.
Dein Nest wird ganz zerfallen,
Deines Adlerhorstes beraubt.
Wirst du ein Spott sein Allen,
Wenn der Herbst die Flur entlaubt.

Що ту Шеллі говорит про «zwei Herzen»*, то се він і єго перша жінка Герріет, котру він, маючи 17 літ, викрав і с котрою сейчас оженився. Але подружє не було щасливе, — по трех літах вони розвелися, а Шеллі мусів виїздити з Англії, де міністри, узнавши єго за атеїста, відобрали му навіть дітей, о чім він згадує в послідних стихах послідної строфки. «Das schwächre Herz»** він розуміє не жінку, а себе. Цілую Тя, серденько моє любе. Добраніч!

Понеділок 27.

Іно що прийшов П-кови декрет — сидіти. Ось погань. Значит, годі му вже буде бачитися с Тобою. 6 місяців сидіти, — за 8 день має йти. Scheint sehr niedergeschlagen zu sein. Armer Mensch!***

Прощай, люба моя!

Іван.

37. До Ольги Рошкевич

Львів, 7/II (п'ятниця вечір).

Люба моя, сердечна Олю!

Ах, як же то довго, страшно довго було ждати Твого листу. Надіявся на неділю, а одержав аж у п'ятницю, — правда, гарно! Але, бачу, Ти вислала його швидше, коли пишеш, щоби

---

* Два серця.
** Слабше серце.
*** Видається дуже прибитим. Бідна людина.

відповідь була вже у Тебе в четвер вечером. Жаль, що після п'ятниці не наступає середа, — тоді би дійсно в четвер відповідь була у Тебе. Але Ти, любочко моя, не вважай се ніяким закидом для себе. Я знаю, що Ти мусіла мати різні перешкоди, бо інакше Ти була б відписала давнійше. Шкода також, що Славко не міг швидше мені листу доручити. Найгірше то, що Ти, серце моє, будеш ждати письма і так мучитися та вичікувати, як я тими днями. Що се таке, що літом, коли ми ледво раз на місяць обмінювалися кількома словами, міні було якось не так вкучно ждати Твого письма, — а тепер, коли письма стали приходити частійше, я формально з розуму сходжу, сам не свій, коли нема від Тебе листу в той день, коли після мого вирахування повинен би бути. Ах, та ні, я знаю, що се таке! Як чоловік сидит в душній тюрмі, то споминає, правда, з жалем про чистий воздух, — але поволи відвикне від него, — але коли на хвилину вийде на двір, дихне сьвіжим, ясним, здоровим воздухом, — а відтак єго женут назад в тісну погану клітку, — ах, тоді смерти хочеся. Так і Ти, люба моя, стала тепер, коли можу частійше обмінюватися з Тобою думками, — неначе чистий воздух для мене, немов сонце ясне, с котрим чоловік не може розстатися. Ах, сонце моє,— в днях поганих, в днях смутку, роспуки, самоти, погани—я відвик був від Тебе, я думав, що зможу зовсім Тебе забути, думав, що зможу вічно жити в тій погани, — а може думав і ще що їнче, — та чорт побери і ті дни і ті мисли! Але тепер, коли Твій образ знов відживив перед моєю душею в цілій давній красі, коли Твоя любов наново огріла мене і отрясла з леду і всякої погані,—люблю моя, тепер я не можу подумати собі, чим би я був без Тебе,— не може представити собі, на які би я зійшов дороги, якби прийшло розстатися с Тобою навсігди! Я тепер ажень пізнав, який неоцінений скарб для мене—Твоя любов. І тими днями, коли довго, дармо я ожидав Твого листу,—міні переходило вже через думку, чи не загнівалася Ти на мене за мій послідний лист (він на око може видатися не то дурний, але й достаточно *поганий*), а особливо, коли-м довідався від Олеськова, що ти написала до Славка, а ту Славко не приходив до мене! Ах, се було вчора, в четвер,—я сидів за роботою, а Олеськів прийшов і зачинає повідати, що «панна Ольга приїде на баль».

— Відки се знаєш? — питаю єго. — «Славко ми казав». Я не питався далі, але—та що впрочім росповідати,—міні встидно, що я тепер зробився такий слабий і чувствительний. Хотів би-м ще відповісти на теоретичну часть Твого листу, заким перейду до нових, котрих натепер назбиралося достаточне число і — досить цікавих, як побачиш.

Правда, після послідної, неудачної теоретичної росправи (вона тому неудачна, що неповна і порозривана) я зарікся

писати в листах теоретичні росправи. Воно неладно, як німці кажут—schulmeisterlich.[1] Але тепер годится ще відповісти на деякі питаня, котрі Ти поставила, бо вони справді важні. 1/Ні Шеллі ні я не говорив і не говору, щоб мож було кількох нараз любити однакою любов'ю (як коханків), а тільки бесіда була о любві поочередній. 2/ Я не говорив сего для того, щоб або резервувати собі на будуще вихід,— се було би *підло*,— ані для того, щоб Тобі закинути Твою заздрість. Любцю моя,— Ти хибно думаєш о міні, що я вважаю Тебе такою дуже заздрісною. Хіба я не знаю, яке мусит бути Твоє положенє серед таких обставин, в яких ми тепер находимося? Хіба ж я не чую по собі, що розірванє зв'язи між нами підтяло би всю мою силу, всю надію на будуще щастє? І хіба, значит, бажанє — вдержати тоту зв'язь мож назвати заздрістю? Ні, ніяким сьвітом! Се ж іменно любов, чиста і сильна ущасливлююча,—а не заздрість, котра боїтся кождого самостійного кроку, кождого вільного слова другої людини. Такої заздрости ані я ані Ти не знаємо і не можемо знати, доки з наших голов не вивітріли думки про вільність кождої людини, а, надіюся, тоті думки не вивітріют з них ніколи. Правда, душе моя? Будь прото спокійна в тім згляді! Так, як я був заздрісний, заким Твій перший поцілуй ущасливив мене,— такий заздрісний я й тепер — то є, бажаю так само, щоб Ти любила мене, не питаючи, що далі, що крім того! Та й впрочім, думаю, занадто й характерними ми вдалися такі, що не зуміємо лехкодушно розлюбитися, а зав'язати нові зв'язи,— а такі характери то для заздрости дуже камениста ріля.

І ще одно, чисто теоретичне питанє. Ти висказала в своїм листі коротенько Свій погляд на супружество,— що ніби воно установлене задля довірія між супругами. Се,—даруй ми, любочко,—в історичнім згляді не вірно,—та оно впрочім не сюди належит. Незадовго чень я розберу се питанє в осібній розправі, то й побачиш, з якого жерела повстало супружество. Так само й мій лист не конче такий без цілі, хоч ціль єго трохи далека, і признаюсь, предмет був вибраний троха не в пору; але прийде такий час, коли се питанє будем мусіли розв'язати грунтовно. Та се ще далекі річи. Ах, коби вони були близькі!..

А тепер чи не ласка послухати наших новинок! Зачну від себе, то є, від найменчих річей. Своїм звичаєм я перервав позачинані роботи і пишу для «Правди» повістку зі свого шкільного житя,— але не з Дрогобича, а ще з села. Не знаю, чи надрукуют єї,— але як надрукуют, то я пришлю Тобі. Може троха напудишся мого портрету, який там змальований,— але думаю, що аж з цілого ряду таких портретиків з різних літ моїх

---

* Повчально.

шкільних часів потрафиш пізнати, який дикий і поганий чоловік я був до знакомства с Тобою і яку огромну, користну переміну в цілім моїм характері зробило тото знакомство і моя любов. Крім того, редакція «Tygodnia» заангажувала мене до написанє студії про Альфонса Доде, — думаю, що слідуючого тижня студію тоту зладжу. Терлецький не поїхав і береся тепер до своєї давно задуманої праці про Іосифа II, до котрої має нагромаджену огромну масу матеріалу. П. Олеськів нині несподівано поїхав додому, бо прийшла вість, що єго батько слабий. Негарно було би, якби він забавився там довше і не побачився с Тобою. А він бідолаха так рад би Тебе побачити! Вчора, видячи, що я такий роздразнений, аж му сльози стали в очах. Для потіхи пішли ми всі три с Т-цким на шклянку вина,— але не то що не потішилися, але ще гірше стало нам сумно, коли Т-цкий зачав оповідати історію своєї родинної нужди. Всюди горе, моя любцю, і дивлячись на других, чоловік мимоволі питає себе, що, чи ще твоє лихо не найменче? Бо і що ж, чоловік здоров, сильний, до праці є охота,— ну, що не раз тужно, вкучно, не раз нестане дечого,—ах, та що се значит против біди других! . .

Нас ту тепер три,— я, Т. і Бандрівський, правник с третого року, мій шкільний колєга ще від 2 нормальної,—єдиний, котрий від того часу лишився. Се чоловік дуже добрий, мислячий і тихий,— також син бідних селян, не мав де жити, бо платити за нізащо, — ну, і жиє у нас. Подумай собі, як він жиє, коли відколи приїхав по сьвятах, не більше як 3 рази був на обіді! Все хліб та хліб,— ще я часом куп'ю бриндзі або що, і їмо разом. А я хоть і рад би заплатити за него обід, та нема грошей.

А П-ка, серденько моє, Твій лист де-де не застав! Ще того самого дня, коли писав лист до Тебе,— виїхав до Женеви. Нині вже дісталисмо книжки з Жен., адресовані єго рукою. Не знаю, що він там писав до Тебе,— казав тілько, що будеш сьміятися с того і що властиво то, що там пописано, повинно би бути адресоване до другої особи. Завтра жду письма від него. Дома у него ще не знают нічо. Поліція знає лиш тілько, що го ту нема, бо коли по случаю конфіскати «Наума Безумовича» і «Гриця Турчина» комісар поліції забіг був до нас, то питався о него, а йому сказали, що виїхав додому, бо єго сестра хора. Що далі буде,— ще не знаю.

Ну, ось більше меньше наші новинки,— правда, не дуже веселі, але що ж робити. Ага,— ще про Поляньского. Ти чень пригадуєш собі його? Тепер уже академік,— на послідну забаву стратив 6 гульденів і дуже жалуєсь бо грошей у него дуже скупо,—але казав, що як Ти будеш, то піде ще й на другу забаву. Ну, видиш, будеш бодай дансера мати, хоть, надіюсь, не сего лиш одного.

Ах, а тепер позволь і міні пофантазувати трошка о Тобі, о Твоїм приїзді, о нашім звиданю, котрого ожидаю, як той москаль каже, «с заміранієм сєрца». Моя Оля приїде,— я буду міг бачитися з нею,— вона буде у мене, в моїм помешканю! Ах, се може замного надій, замного роскоши! Яка шкода, що Ти вже не зможеш відписати міні на сей лист! Я би роспитався, котрим потягом приїдете до Львова,— я би вийшов насупротів, щоб бодай здалека, неспостережений, бачити Тебе на бангофі, проводити очима, куди заїдете! Але й так,— що міні, буду бачити! Чи панна Міня також приїде? Чи Ти будеш могла сама або с Славком видалитися з готелю на довший час, на кілька годин? Кілько день забавите у Львові? Надіюсь, що чень більше, ніж три, бо на такий спосіб ми могли б ледво развидітися. Олю моя, серце кохане,*... коли погадаю про Твій приїзд, тисячі надій, ожидань і трівог переходят по моїй голові. Але що,—буду ждати,—побачимо, що с того вийде.

Вже 12 година. Кінчу, бо завтра тре вставати о ½ до 9, йти на виклад або кінчити повість. До звиданя, зірко моя, — до скорого, милого звиданя! Ах, ще 6, чи там 5 день,— як їх переждати, а не впасти в горячку? Цілую Тя щиро, горячо

Твій нар.

Іван.

Субота рано.

Не можу відослати сего листу, щоб не написати ще кілька слів до Тебе, моя любочко. Се ж тілько всего нашої розмови, а я рад би, щоб тота розмова не то що була якнайдовша, але щоби ми не потребували єї ніколи переривати. Вчора, лежачи в ліжку, я ось як роздумував собі. Сей лист буде в місци в неділю сполудня, так що, значит, ще будеш го мати. Ви виїдете,— так я числю, в вівторок вечір, так що на середу рано будете у Львові, десь о 5 годині. Старі покладутся спати — і Ти спочинеш де так до 9 години,— а відтак може будеш могла шмигнути до мене. Як буде Славко, то з ним,— а якби його задержала служба, то попросту сядеш на фіякра і скажеш везтися на улицю *Сикстуску, тою улицею просто вгору, на Клейнівську.* Там, при самім скруті с Сикстуської стоїт по правім боці огромна каменица,— всего одна на тім боці,— в ній я жию, на третім поверсі, другі двері направо. Впрочім, у середу від 8 до 12 я буду ждав на улици,— від 12 — 1 іду на обід,— а пополудни знов буду визирав Тебе, моя дорога Олю. Якби ви виїхали з дому аж у середу, так щоб на четвер бути у Львові, а в п'ятницю вертати назад, то се було би досить фатально для нас. Ну, але що діяти,—і то може бути. Думаю, що Ти по-

---

* Далі кілька слів замазано.

трафиш ся викрутити від своїх Руд-ських на той час, коли завитаєш до мене, так, щоб вони не підозрівали нічого. Якби-с могла ще написати до мене пару слів перед від'їздом, то також було би добре,— а іменно, щоб я знав, коли ви приїдете і коли Тебе ждати. Се лихо, що нам на вулици не мож разом показуватися, бо ту богато людей знає мене,— зараз би пішли всякі пльотки і чорт зна що,— а я того не хочу. А до Тебе до готелю міні зайти також не мож, хоть би під маскою якого-небудь Славкового приятеля або що,— чорт знає, може також бути не зовсім гарно. Значит, єдиний вихід, що Ти будеш у мене. Ах, як я тішуся наперед тою хвилею, може більше тішуся, ніж треба, — але що ж, таке вже тото мізерне серце людське: es will die Freude schnell auskosten. Прощай, моя Олю дорога, моє житє кохане, і старайся уладити якнайліпше все, що тільки буде від Тебе залежати. Я, з своєї сторони, также постараюсь зробити, що зможу.

Цілую Тя сердечно і стискаю Твою ручку

Твій *Іван.*

38. До Ольги Рошкевич

Дорога Олю!

Сповнюю свою обіцянку,— котра притім не є для мене «гірким обов'язком», а противно — потребою. Зачну від оповіданя о своїй подорожи. Правда, нічо в ній не було незвичайного,— але все ж таки воно може Тебе заінтересувати . . .* На двірци зелізниці здибав я Брилінського і розбесідувався з ним троха. Казав йому, що їду с Калуша, де-м мав інтерес приватний. Він оповів ми про весіля двох панів, чи ні, отців — Бурачиньского і Каратніцкого, оба інтересні случаї. Бр. пробуває тепер у Боднарові, де го панни трактували Плосколобом. Розставшися з ним, сів я на зелізницю і поїхав. По дорозі почув я страшне змученє,— і не говорив у вагоні ні до кого й слова, хоть візаві мене сидів якийсь молодий капраль,— бачу, німець,— бльондин дуже ясний,— досить з лиця подібний до мене,— ні до мого наймолодшого брата. Міні було дуже приємно дивитися на него, але позаяк їхав до Кракова, то я рішився не казати через цілу дорогу ані слова до него — і не казав. Він певно здивувався троха, чого я так раз у раз дивуюся на него, але також не казав нічого. А що, правда,— інтересноє tête à tête!

А приїхавши сюда, застав п. Т. в хаті — дуже втішився мною,— Бан. не менче — кажут, що рахували ту мінути, коли

---

* Далі півтора рядка замазано.

я приїду, що вкучно їм було й хата видавалася пустою. Передав їм Твої уклони. Пол. ще не бачив. Ну,—звісна річ, с приїздом і поезія кінчится. Пішли на melange* до кав'єрні, бо я був голоден,— відтак я пішов до друкарні, взяв «Pracu» для наших прен., далі на універс. на виклад Огоновського, котрий настроїв мене досить гумористично, а вернувши до хати, сів робити резюме з Auslandu для наукової хроніки до «Правди». Ось і все. Про Тебе, подорож et caet.** не було бесіди і християне не цікаві. Вночи спав я досить твердо,— над раном снило ми ся, що десь на якійсь улици обпали м'я пси, — три менчі, білі, кудлаті гавкают на мене зблизька, а далі напротів оден величезний, бронзової масти с чорними і білими пругами, гладкий. Я став і стою тихо,— вони гавкают. Далі я обернувся і поступив до тих дрібних, вони розскочилися,— але великий в тій хвили кинувся на мене і вхопив м'я за руку і відразу прокусив наскрізь. У мене не було ніякого способу боронитися,— я с цілої сили вхопив страшного звіря за пащеку,— одною рукою за долішну, другою за горішну, ростягнув і держу,— а сам зачав кричати. В тій хвили збудився,— але руки такій справді заціпеніли в такій поставі, як коли би-м держав пса. Збудившися, оповідаю сесь сон Т-кому і почалисьмо жартувати з него, згадавши, що арештанти звичайно толкуют подібні сни в такий спосіб, що великий, сорокатий, лютий пес — то прокураторія.

Се була б невеличка фактична історія сих двох днів. Але вона Тебе не дуже певно заняла. Цікавійша буде для Тебе історія «внутрішна»,— то є, мої думки і мисли після ... для того хочу і о них написати Тобі вірне справозданє,— може бути, що вони де в чім Тобі пригодяться, успокоят «deine möglichen Zweifel».***

Передовсім мушу Тобі сказати, що після цілої історії чуюся таким сильним, здоровим, вдоволеним, веселим, охочим до роботи, що, бачится, тепер зможу переломати всякі трудности, які міні послідними часами насувалися. Нині вечером думаю засісти далі до «Івася Новотного»,— се буде найліпша користь, коли теперішну силу ужию на тоту роботу. Und alles das dank ich dir, mein Herz,****— справді, щоб бути правдивим поетом, писателем, щоб змочи цілковито «вийти з себе», перелятися в тих людей котрих описуєсь, треба вперед самому пережити такі хвилі, як ми пережили, такі погідні, щасливі, веселі хвилі, котрі заповняют собою всю єго істоту, зміцняют єго організм і не лишают по собі ані одної тіни, ані одної прик-

---

* Білу каву.
** Й інше.
*** Твої можливі сумніви.
**** І все це завдяки Тобі, моє серце.

рої споминки, ані одного внутрішного закиду, що-ось се було зроблено недобре, се нехорошо, сего замало, сего забогато. Такі хвилі правдивого, органічного вдоволеня, полученого з удоволенєм психічним, духовим трафляются рідко в житю людей і то в житю тих навіть немногих людей, котрі до него спосібні. Постій, в моїй повісти «Івась Нов.» я опишу любов двоїх «проскрібованих», свого рода також цікаву, хоть зовсім не подібну до нашої, де вкажу, як самі вдоволеня тіла без причинки вдоволеня духа можут виродити любов стосунково сильну і чисту.

. . .* — правда, се були Твої слова, люба моя. Справді, штука сказати, що я тепер гадаю о Тобі,— хіба би-м хтів виразити се звичайними, плиткими фразами, що поважаю Тя, як упереД, — а люб'ю далеко дужче, бо ліпше знаю, — що вражіня, які я виніс, були такі хороші і щасливі і чисті, що з них не могло виродитись нічо погане або нечисте, або сумне. Чи се толковане ясне досить? Думаю, що ні, бо воно ані не виражує моїх мислей досить сильно, ані не оперте на докладній аналізі тих вражінь. Ах, до такої аналізи в мене ще не було часу! Я так, як той купець, що привіз з Індії повен корабель всяких дорогоцінних скарбів і тішится ними, любуєсь наперед їх красою, хоть ще не мав часу роспакувати їх і придивитися кождому кавалкови зосібна. І в тім нема нічо злого. Я ж звичайний чоловік і не можу — не хочу аналізувати сейчас кожде хороше вражіне, котре мене вдоволює, тішит ущасливлює само собою, без усякої аналізи. Впрочім і до того буду мав пізнійше досить часу,— а тепер можу тілько взагалі тішитись всіми хвилями, пережитими с Тобою. Чо...**, через котру бачу в будущім богато подібних, ще щасливійших і кращих хвиль,—і чого ж більше бажати? Жалувати, що ми розсталися? Адже ж стрічаючись, знали ми добре, що розстатися мусимо,— навіть думали, що швидше, ніж справді розстались. Журитися тим, коли то ще побачимось? А се що поможе? Побачимось, як обставини дозволят,—а тоді, значит, і подружитись час буде, не тепер. Ось які мої мисли!

Я щасливий, Олю . . .*** Але правда,— мій лист мав бути короткий, а я своїм звичаєм натис уже цілу статю,— так, що пора кінчити і на обід іти, бо вже 12 година. «Pracu» посилаю в коверті. Вчора арештовано в Кракові ще якесь «índywiduum»,**** і то де, — в кав'ярни,— «podejrzane o knowania socjalistyczne, — і zrewidowawszy go, znaleziono przy nim pa-

---

* Перед «правда» кілька слів замазано.
** Далі майже три рядки замазано.
*** Дальший текст цього рядка й сім дальших рядків замазано.
**** Індивід.

piery zabrano»* — додає «Czas» своїм звичайним ломаним штилем. Чорт зна, що се все значится! Прощай, кіцю! Цілую Тя сердечно твій

Іван.

39. До Ольги Рошкевич

Льв. субота, пів до дванайц. веч.

Люба моя, Олю-серденько!

Ino що скінчив я перевід Геккеля «Відки взялися люде на земли», — і, відітхнувши лекше, сідаю, щоб бодай зачати лист до Тебе, — завтра скінчу і дам на почту. Твій лист дуже мене втішив, а особливо порадував мене Твій ясний і розумний погляд на цілу історію «пахажденій». Так, серденько моє, треба дивитися на житє, так треба дивитися передовсім женщині, а ще женщині образованій і еманціпованій від нашого звичайного вузкоглядства і пересудів. Ти знаєш, що такою женщиною я все уважав Тебе і гордився Твоєю любвою с тої причини...** — се Твоє слово, — wie interessant doch das Wort klingt!..*** Und was mag in einer Mädchenbrust geschehen, wenn ein junger Mann spricht...**** Але що се я пишу! Ти готова подумати, що я «стратив поважанє» або щось подібного, — а я хтів би тілько, як той Черниш. каже, «панєжітся». Може бути, що міні се не до лиця, і для того мої ніжности виходят все якісь медведьоваті, ні, краще — валиловаті. Хіба не правда?.. Але що ж, — nimm mich hin, wie ich bin!***** Ти ж сама казала, що якби я був не той, що є, то Ти би й не любила мене.

А в нас, серце, нового нема ніц, — тілько на Заході чорні хмари, та не знати, чи буде з них грім, чи ні. Ах, — трохи не забув. Haben wir einen reizenden Gast gehabt!****** Правда, коротесенько, ну, але що ж робити. А справді хороша «баришня», крутлолица, — того типу, що панна Міня, тілько — не уриваючи панні Міні краси,—краща від неї. Голос ніжний, а притім рішучий, усьміх «ачаравательний». Їхала з Жен. до рос. границі і вступила до нас по П-кові папері. Тер. знає і ще з Відня, де була, бачу, на курсі акушерії. Українка, — але говорит по-мос-

---

* Підозрілі в соціалістичних затіях, — і зробивши трус у нього, забрано знайдені при ньому папери.

** Решта тексту рядка й дальші три замазано.

*** Але як інтересно звучить слово (перед «und» півтора рядка замазано).

**** І що може діятися в дівочих грудях, якщо говорить молодий мужчина.

***** Бери мене до себе, як я є.

****** Ми мали чарівного гостя.

ковськи. Тілько Ти не думай, що я закохався, — се було б трохи занагло, — in zehn Minuten wird man sich doch nicht verlieben, oder wie denken Sie, Madame?*

Друга стара новина в нас та, що на гроші сухоти зайшли. Ну, але сему тілько одна рада, ждати листоноша, котрий дуже добре вміє такі річи приносити запечатані в коверті, — шкода тілько, що досить рідко. А тепер урву і піду с-с-спать!

Неділя рано.

Любцю моя, — як то гарно, скоро встанеш, сейчас перша думка, перше слово о Тобі, а ще краще — до Тебе! Але гов! Щоб не запускатись у фільозофованє про «колись було», росповім Тобі, що міні сеї ночи снилося. Між інчим бачится міні, що я в тюрмі. Казня, правда, огромна і уладжена з великим комфортом, — підлоги восковані, коври по підлозі і пр., — зо мною є ціле якесь товариство, — панове, дами. С панів пізнаю лиш одного, — бувшого професора, а тепер депутата Охримовича. Балакаємо весело, сідаємо до обіду, — двері отвираются і злодії вносят—арештанцкий хліб. Міні стало не рехт. Я немов пригадав собі, що маю сидіти 6 місяців, і думаю собі: ов, се погано,—прийдеся знов пересидіти весну і літо, — а я маю на весні бачитися з Олею. Та й ще коби хоть було що читати. І вже-м напівпробудився, — а все ще журюся, — аж ту отвираю очи,— ах ти! Сонце сьвітит, ясно, гарно на дворі, сьніг блищиться насупротів на дасі, — я ще на волі!

Ну але се прецінь послідний мій лист до Іваниківки, — і хто знає, коли буду міг відтак написати до Тебе. Так, значиться, треба би якось закінчити тоту окрему періоду нашої переписки. Ти тямиш, як я перший лист до Тебе написав — повен питань, на котрі розуміеся, відповіди не швидко діждався. Ось тепер прийшла міні думка написати до Тебе лист, але повен прозьб. Прозьби сі я хотів би розложити по пунктам,— та не знаю, чи набереся тих пунктів більш як 3. Впрочім — wie haisst?** — стрібуймо!

1) Дуже би було добре, якби Ти, приїхавши додому, засіла вечерами до писаня ескізів або повісток. То само панну Міхаліну проси. Скажи, що на папері ще ліпше видавалось би «Міхаліна Рошкевич»,— але се впрочім буде залежати від єї волі. Шкіци ваші будут друковані в «Громаді», котрої галицку часть ми редагуватимем тутка. Ті записочки н. н. «Підслухане», котрих Ти назбирала кілька, я також зведу вкупу і надрукую між вістями з Галичини. Будь ласкава як-

---

* Але в десятьох хвилинах не закохаються, або як думаєте, пані?
** Як думаеш?

найбільше таких штучок посписувати, особ. про Івнкв. А крім того,— я прошу,— зачни свою житєпись,— або, як можна, докладний опис Твого (внішного і внутренного) житя у Проскурніцких. Се буде цікава штука.

2) Не забувай також при спосібности про «L'Assommoir». Якби могла бути по сьвятах великодних готова перша частка (перший капітель), то пришли, а ми надрукуємо в Дрібній бібліотеці. А може б ліпше на початок «Abbe Mouret?» Впрочім, як зачата Assommoir, то вже не відривайся,— нам все одно, чи одно вперед надрукувати, чи друге. А друкувати будем частками, та, щоби оден зошит виніс 1—2 аркуші. Я думаю, що розділи у Золя якраз такого об'єму.

3) Слова, фрази і прикладки народні списуй,— се все, що Ти тепер привезла, матеріял дуже цінний, — шкода тілько, що много слів у піснях випунктовано,— а я їх не можу дорозумітись. З весною я пришлю Тобі обширнійші табельки до статистичних обрахунків,— а тепер подаю лиш се одно: про помешканя. Ходячи весною на спацер по Лол., обрахуй, 1) кілько є хат (де жиют люде), 2) кілько прочих будинків і яких, 3) описати б докладно, як виглядає хата *порядна,* як *середна*, а як убога. При описаню треба взяти увагу, на 1) кілько вікон і які вони великі (треба змірити докладно довготу і ширину. 2) який простір у середині, 3) як високо стеля, 4) який поміст, 5) яка піч, 6) які прочі знаряди, 7) які двері, 8) сіни, 9) стріха, 10) комен і пр. Далі треба докладно посписувати, кілько люда мешкає в кождій хаті (Vieh und Schweine eingerechnet * під осібною рубрикою). Се найліпше, зроби собі такий регістер всіх хат с поіменованєм газдів і відтак поволи доповнюй одного за одним. Панна Міня і служниці можут Ти в тім богато допомочи. Незле би також було, якби-с могла посписувати страви, які їдять день в день богатші газди, які середні, а які біднота. Думаю, що таке завданє хоть може трошка потяжке, буде дуже вдячне для Тебе, бо покаже Ти докладнійше той сьвіт, котрого с попівства дуже небогато і дуже неясно видно. А притім се буде комоція і припочивок по других роботах. Якби-с могла ще перед великодними сьвятами описати міні в такий спосіб бодай одну-дві хаті (одну найбіднійшу, одну найбогатшу) з їх мешканцями, то був би-м Ти дуже вдячний, бо міг би-м використати той матер'ял до вістей з Галич., котрі маю слати ід сьвятам до Женеви. А сесю інструкційку, котру я Тобі тут (пункт 3) списав, Ти перепиши собі для пам'яти і після неї возьмися до діла, вважаючи, розуміеся, більше на докладність самої річи, ніж на сесю інструкцію.

---

* Врахувавши худобу і свині.

4) Чи не могла б Ти, сейчас по своїм приїзді, прислати міні (на Славкові руки) «Wazława z Oleska» пісень, бо міні їх дуже треба. Висилай під перепаскою так, як газету.

Се би було все. Помимо найщиршої волі більше жадань чи прозьб осібних до Тебе не маю, бо такі штуки, як «не забувай», а «пиши», а «любити не перестань» і т. д.,— се такі річи, о котрі ніщо просити. Sie sind ja selbstverständlich!*

А тепер про наші новини. Олеськ. ще нема, ані не пише нічо, — мов у воду втонув чоловік. Бандрівський подав таку гадку, чи не могла б Ти приготуватися дома до екзаміну на другий рік семінарії уч. Я вивідаюся, яких там треба наук, і напишу Тобі. Може, якби-с здала на другий рік, то татко взяли б та дали Тя на третий сюда,— und das wäre ja schön.** Якби-с мала охоту стрібувати, то напиши,— я би вистарався о книжки,— а математику треба би відтак с ким перед екзаміном (з Олеськ.) переробити, якби-с сама не могла.

Хотів би-м докінчити сего паперу, щоб не лишилося нічо білого,— але годі,— ні про що цікавого писати, а балакати пусте боюся. Так, значится, прощай натепер, моя зірочко! Цілую Тя щиро-щиро в Твої очка і в усточка et caet.***

Твій *Іван.*

Літератури Др-ова посилаю 2 прим під перепаскою.

40. До Ольги Рошкевич

Люба моя, дорога Олю!

Не гнівайся, що-м не написав вчасніше, але годі було, бо-м не бачився с Славком, аж нині, а він, чую, відослав лист до Тебе вже пару день тому. Але що робити,— думаю, що хоть і пізніше написати, то щоб тілько написати, Тобі буде одно приємно. Але перейду до річи. Лист Твій з Ів., де було писано про Проп. чол., дістав'єм, але другого по нім ні. Ол. нема ві Львові. Власне дістав'єм від него лист, в котрім пише, що, їдучи додому, перестудився і лежит слабий. Буду писати до него, але чи зможе бути на весні не знаю. Книжки, котрі Ти вислала, дістав я. Жаль, що-с не прислала L'Assommoir першої частки. Я писав Тобі, що ту рішено друкувати по сьвятах *іменно* L'Assommoir, яко найзнатнійшу повість Золя, а крім того, взяту з робітницького житя. La Curee буде друку-

* Вони самозрозумілі.
** А вже ж це було б гарно.
*** Й інше.

ватися відтак або й рівночасно, бо зошити будут виходити не одним тягом, але переплітані. Для того будь ласкава прислати перший розділ переводу, а як мож, то відорви с книжки й відповідний текст, тілько так, щоб не роздирати аркуша. Присилай в коверті або під перепаскою, — найліпше на Славків адрес. А листи до мене волиш адресувати: Jar. Rosz. poste restante,— Ти вже не бійся о відбірку,— ручу Ти, що далеко певнійше, ніж на руки Сл., а то с тої причини, бо Сл. тепер іде до кумпанії і не буде міг виходити так часто, так що Твій лист міг би лежати у него не раз і тиждень.

Ось нині першого, а у нас кругом біда,— центів нема, ні за вікт ні за станцію нема чим заплатити, — притім в друкарню за Геккеля ще ся винно. Каїн також готовий, лиш друкувати. Лихо та й годі. Тр. ходит, мов сам не свій, збираєся їхати на село, та ні о чім. Ну, але що діяти,— треба тревати!

Прощай, моє серце кохане! Цілую Тя щиро Твій

Ів.

41. До Ольги Рошкевич

Львів, 13/II (?III) 1879.

Кохана Олю!

Довго, дуже довго ждав я Твого листу. Надіявсь, що, якєс обіцяла, напишеш до мене перед своїм від'їздом з Іван., але дармо. Впрочім се не важно, а важно то, що у Тебе діло благополучно. Дуже мене се тішит, і думаю, що хоть татко пізнійше й дізнаються, то час затре вразливість. Але й сего не треба.

Пиши міні, як можеш найчастійше, хоть би й я не міг Тобі так часто відписувати. Що назбираєш з матеріялів або напишеш сама,— присилай по кусникови в листах. Особливо добре би було, щоби-с тепер попри читанє і оригінальну роботу взялася до L'Assommoir, котрий хтів би-м на весну зачати друкувати наперекір нашим українцям і поліції. Нині для мене був день не зовсім хороший, бо саме кілька мінут перед одержанєм Твого листу я довідався, що поліція сконфіскувала мій перевід Геккеля. Се скандал — і я маю надію, що міні віддадут увесь наклад, — а ні, то будем писати і кричати по газетах. Чи сяк се буде, чи так,— я все-такі думаю друкувати Дрібну бібліотеку дальше, се є, в слідуючім зошиті Байронового Каїна, а як мож найшвидше Золя. Присилай, любко моя, по кусникови, покілько зможеш, і то так, щоб якнайшвидше зібрався

перший розділ. А щодо Твоїх і Мініних орігінальних праць, то вони, як сказано, напечатаются в Женеві.

У мене впрочім нема нічо нового. Von Aussen * не чувати нічого, окрім що саме нині приїхав п. Олеськів, котрий дуже жалує, що не бачився с Тобою, і каже, що вже кількаиайцять раз ладився писати до Тебе величезний лист, але все — напише та й підре. Ей, щось то не просто з моста?... Ти міні ту далі поочаровуєш всіх хлопців, так що кождий, замість робити що пригідного, буде писав до Тебе листи і відтак сам дер, що написав!

Одно в нас не добре,— се грошеві обставини,— ну та цур їм! П-кова сестра сидит ту в арешті, а я не знаю навіть, за що і під котрим судією; як дізнаюся, а грейцарі будут, то хочу піти до неї на візиту. Ось також нещастє ся дівки чепило! Не дают лихі вороги дихати на сьвіті!

У нас на університеті курс кінчится позавтру, — так що тепер я вже можу уважатися укінченим академіком.** Терлецький радит ми записатися ще на оден курс, щоби-м мав право сидіти у Львові. Думаю, що се не зле, тілько грошей дещо коштує.

Се всі новини, які мав я Тобі сказати. Та й що у мене за новини! Християнин сидит та й пише, читає і годі. Що ж,— гадаю, Ти не загніваєшся, як я с тим ураз і закінчу се письмо. Не гнівайся, солодка моя Олю,— бо тою проклятою цитриною так гидко писати, — чоловік мусит сліпати, щоб не згубити сліду, а поки що, то й усі мисли з голови чорт побрав. Як буде мож по-людськи, то я відплачу Тобі за се коротке письмо. А притім у мене ще нині й робота й гризота по поводу тої навідженої конфіскати,— так що й придумати годі, о чім с Тобою говорити. Ах, коби то Ти ту була, коби я міг раз у раз дивитися на Твоє личко, в Твої ясні очи, то до мене не приступала би така погань, як тепер! А то що зробиш.

Прощай, моє серце, моя люба, люба Олю!

Цілую Тя сердечно Твій

Іван.

42. До Ольги Рошкевич

Неділя сполудня.

Кохана моя, дорога Олю!

Власне відобрав Твій лист і зараз же сідаю писати Тобі. Дякую сердечно за адрес: се велика річ, бо тепер чоловік принаймі міг буде написати письмо, як бог приказав. Лиш не знаю

---

* Зовні.

** Студентом.

ще, хто ми заадресує, хоть се, як видиш, — байка. Насамперед хотів би-м написати Тобі о тім, що ту у нас чувати, а відтак уже перейду на другі, важнійші річи. Грошей поки що — я ще не получив, — значит, станція, їда, услуга на борг. Але маю надію, що сего тижня будут, так що чень не прийдесь зовсім вішати зуби на кілок. Тілько біда, що всяка власть, — запевно для публичного і нашого беспеченьства, раз у раз мішаєся в наше житє. Ось і нині мусів'єм послідних 3 гульдени заплатити в поліції яко кару за то, що Бандр. переночував у мене кілька ночей незамельдований. Щодо Геккеля, то его мінi віддадут цілого, — надіюсь, завтра. Не знаю, чи і як буду міг переслати Тобі хоть оден примірник: певно, найкраще буде в коверті або через Озаркевича. Але що Ти, кохана моя, бачу, викидаєш собі чи стараєшся викидати собі те, що ніби я через Тебе ген-то зробив собі видаток чи як там, — то се міні зовсім не подобаєся, — і прошу Тебе в тім згляді робити так, як я роб'ю, то є, думати тілько о тім «ген-то» а не о коштах, о поемі, а не о хемічнім складі атраменту, котрим вона писана. На тім настаю дуже рішучо, щоб Ти в остатнім разі не подумала собі, що я вже такий м'якушка, що не потраф'ю для Твої і свої приємности відчислувати — a lumpichtes Glichter von 10 G.* Ні, серце, — не то 10 г., а й житє і все щастє своє я рад би посьвятити для Тебе, то є, коли б се для Тебе принесло щастє. Але впрочім — що я говорю! Ти прецінь — ураз зо мною — давно відкинула теорію всяких жертв і посьвячень і знаєш, що в житю нічо не робится с посьвяченя якогось ідеального, а все робится з розумного обрахування, з розумного егоїзму, котрий віддає менче добро, щоб набути більше, — і що житє само ніяких других превиспренних жертв від нас ніколи не вимагає.

Ти питаєшся, чи я вже записався на другий курс унів. Мушу Тобі сказати, що записи на другий курс зачнутся аж по сьвятах, так що, значиться, се діло ще, побачимо, як буде. Запис мій буде залежати від того, чи буду мав потрібних 13 гульд. Як не буде, то побачуся змушеним від'їхати на весну і на літо до Наг., бо ту не буде відки вдержатися. Впрочім тепер уже я стараюсь відкрити яке, хоть малесеньке жерело зарібку, щоб міг'єм бодай тілько грошей роздобути, кілько тре буде на поїздку до Відня і на перші потреби в войськовій службі. Не знаю, чи писав я Тобі, що редакція «Правди» заангажувала мене тепер (уже другий раз) до сотрудництва і віддала мені веденє науково-літературної хроніки заграничної, а прит'м обіцялася друкувати цілий ряд моїх повісток про школярське житє. Се би могло принести який-небудь дохід. Також чув'єм, що просьвітяне хотят дати міні другу роботу — переглянути,

---

* Мізерний дарунок за 10 гульденів.

поповнити і загалом обновити репертоар театральний. Сего ще напевно не знаю, але якби так справді мало статися, то се була би робота значна, заняла би весь мій лишній час до військової служби і принесла би гарний дохід. Та се все ще тілько рожеві надії, котрі можут збутися або й ні, — а поки що — я стою ще на леду.

А займаюсь я тепер головно одною працею: «Погляд на дітей у слав'янських народів, а передовсім у Русинів». Се має бути обширнійша наукова росправа, котру хотів би-м викінчити на по сьвятах і надрукувати в польськім «Album młodzieży akademickiej na cześć Kraczewskiego». Альбум се має бути зложене с праць наукових самих академіків,* так що, може бути, — приймут і мою, — а се було б для мене дуже на руку, бо — надіятись — альбум розбудит різні критики і толки, обговорене буде самим Крашевським, що для мене може мати немале значінє набудуще — не так, яко прославленє якесь, о котре міні дуже мало йде, — але більше в практичнім згляді, бо може з'єднати вступ для моїх праць у деякі поряднійші журнали. Я просив многих знакомих — і Тебе також — о матер'яли до сеї роботи, але не получив ніяких і, здаєсь, буду мусів перестати на друкованих та на тих, котрі удалось зібрати, затямити або посписувати міні самому. Але якби Ти могла де тепер у Лолині розвідатись дещо, то, будь ласкава, посписуй і пришли ми; особливо важні були б для мене ось які матер'яли:

1) Повірки й забобони, дотичущі жінок в тяжи: як їх трактуют, що їм годится робити, їсти, слухати, говорити, оглядати («задивитися»), як обходятся з ними під час слабости, що говорят, як така жінка умре перед породом і т. д.

2) Повірки і звичаї при породі, а особливо такі, котрі дотикают самої матери, дитини, вітця, баби-повитухи. Які забобони і ворожби при породі, — як задивлюются на близнят, на мертвороджених, калік. Які примови і обряди при породі і т. д.

3) Обряди і звичаї при хрестинах і молитвинах, — коли дитина вмре нехрещена, — пісні при хрестинах, які співают, — обряди при купаню дітей, забобони і ворожби і т. д.

4) Повірки, забобони і спосіб трактованя дітей в дальшім протягу слабости дітей і їх лічене — нічниці і полудниці — від чого вони походят і як на них задивляются, — відмінчята, ідіоти — повірки о снах дітей, о їх стані умисловім і т. д.

5) Всякі пісні, приповідки і фрази сталі, в котрих згадуєся про дітей, також забави дітей, пісні і приказки, котрими забавляют і уколисуют дітей.

---

* Студентів.

6) Всякі прочі повірки і забобони, відносячіся до дітей (на примір, коли їм випадают молочні зуби і пр.).

Якби-с могла що-небудь із тих шести розділів випитатися, — а я думаю, що мож буде і то немало, — то будь ласкава описати хоть по часту і прислати міні з листом або і в самім листі. Також буду Тя просив, як зможеш, посписувати якнайбільше таких «підслуханих» та «прикладів», то будь ласкава; се все має велику ціну для мене, бо хотів би-м с того, що вже є в мене зібрано, звести по сьвятах статю: «Причинок до характеристики психольогічного і культурного стану нашого попівства», котра має поміститися в «Громаді». До такої статі маю матер'яли від п. Олеськ., Кокоруза і від Тебе: чим більше їх буде, тим ліпше. Особливо посписуй чимнайбільше про оо. Руд. і Колянк., а також про кого ще зможеш. На «L'Assommoir» жду з великим натягненем (mit grosser Spannung*).

Окрім росправи про дітей пишу, як часом прийде анімуш, повістку про Гриця премудрого школяра і забираюся до переводу Шекспірового Ліра та деяких наукових росправок Гекслі. Ага, — може-с де-небудь чула, що приїхав сюда славний італіянський актор Ернесто Россі і дає у Львові представленя. Давав доси: Гамлєта, Отеля і Ліра. На тім послідним булисмо вчора с Тр. Що за грандіозна штука і що за майстерська гра! Особливо перші сцени — найтруднійші до представленя, де Лір ще виступає яко великий король, гордий, звисока смотрячий на все, роспоряджаючий долею мільйонів, навиклий до послуху, покірности і підхлібства, де він роздає донькам кавалки свого царства, немов жебракам кавалки хліба, — сесі сцени найкраще відограв Россі. Хоть не розуміти було єго бесіди, але кождий рух, кождий гест, кожда інтонація говорила так голосно і виразно, що чоловік... ну, та що й говорити,— Ти знаєш, що я досить твердий на сльози, — а вчора сплакався, як мала дитина.

Щодо Твоєї літературної роботи, то зовсім не страхайся ані не трать надії. Ту тілько щоби охота і пильність та старанність, то мож дійти до значної висоти, не потребуючи притім бути ані генієм ані навіть великим талантом. Адже ж гляди тілько, які люде задают тон у нашій журналістиці! Жінко, — і Ти би не встидалася вже тепер, якби Тебе порівнав з ними, хоть Ти не написала ще нічо оригінального, а вони своїми оригінальними дурницями позадруковували стоси паперу! Пиши наперед то, що Ти ся найліпше удає, — коротенькі ескізики, розмови, замітки, не питаючи, що з них вийде і до чого вони здадутся. Всякий образ, який Тобі насунеся, старайся якнайвірнійше схопити на папір і такі уривочки поки що складай

---

* З великим напруженням.

докупи, то є, до шуфляди. Колись, як достаточно випробуєш своїх сил в таких кусничках і проясниш свій погляд на цілість житя і на глубше значінє фактів, — то і прийде така хвиля, коли якийсь незвичайний факт поразит фантазію і більша цілість немов сама собою зложится с призбираного матер'ялу. Таким способом працюют всі знатні реалісти, особливо Доде і Золя, — таким способом треба й Тобі працювати. Особливо постав Собі таке правило: не пропустити ані одного дня, щоб бодай маленького свисточка, дрібонької записочки не доложити до колекції. А се дуже лехка річ, — бо хоть би цілий день і яка робота Тебе занимала, то все ж таки підслухати і підглянути можеш тисячу фактів, — а вечером, заким ляжеш спати, — сядь на хвильку і спиши на карточці або до нотатки, що Ти з усего найсьвіжійше лишится в пам'яти. Се єдина дорога — виробити свій талант, і я думаю, що Ти стрібуєш на ню ступити.

А тепер перейду до діла с п. Оз. Не бійся, не стану дорадджувати Тобі — йти за него, бо сам чую аж надто добре, що стративши Тебе, — стратив би-м всяку опору в житю, всяку надію і пропав би-м, як пес на ярмарку. Твоє захованє і відповідь, яку Ти дала таткови, зовсім похваляю, так само і тоту неохоту до роздаваня кошів, яку почуваєш супроті д. Озар. Думаю, що сему лиху буду міг я допомочи таким способом, що напишу до Оз. лист від себе і роскажу му отверто і чисто, як з нами стоїт діло, — а тоді Ти не будеш потребувала критися і увертатися перед ним, але зможеш також говорити з ним на чистоту. Я се думав собі уже давно і, бачу, навіть говорив Тобі, — для того будеш знати, що се не є ein übereilter Gedanke von mir* і що, пишучи до него, буду старався написати якнайделікатнійше і найосторожнійше, так, щоби не сказати ані замного ані замало, впрочім копію листу перешлю й Тобі для ліпшого зорієнтованя. Се буде по моїй думці єдине розумне діло, яке можу я зробити в тій справі. Над стилізацією листу, котра представляє немало трудностей свого рода, подумаю докладно і думаю, що не скажу там нічо такого, що приносило би або Тобі яку-небудь уйму або могло як-небудь неприємно вразити єго. А чень відтак, коли таким способом зрівняєся дорога, зможеш Ти лекше приступити до виконаня *свого* пляну.

Таким способом всі головні предмети, про котрі я мав писати до Тебе, були б вичерпані. Арешт Мань. зробив був на перших порах немалий переполох, — тепер християне потроха утихли. Тр. вибираєся їхати на село, скоро гроші будуть, хоть, очевидячки, дуже тому нерад. Якби й я мав їхати на село, то напишу Тобі, що і як. Щодо «весни», — ну то воно благодать, тілько ще, бачу, не швидко. «Harren und hoffen!»** А правда,

* Поспішна думка від мене.

** Чекати й надіятися.

що Brandes хороший! Тепер Славко також читає другий том (Romantische Schule)*. Чи п. Міня читає Решетникова по-російськи? І що каже на него, на єго язик і на єго шкіци? Чернишевського економію читай пильно, — се дуже важна книга! Адресуй до мене так само, як і послідний лист, — се найпевнійша дорога. Надіюсь від Тебе письма в четвер, п'ятницю або суботу. Прощай, любцю!

43. До Володимира Озаркевича.

Дорогий Добродію.

Передовсім мушу перепросити Вас за дві річи: — одно те, що сьмію пригадатися Вашій ласкавій пам'яті і віднестись ні с сего ні с того до Вас в ділі, так сказати, внутрішної політики, в ділі інтімнім, в котре би не повинен втискатися постороннній чоловік,— а друге те, що не підписую свого імени під листом, — не для якої там небудь анонімности, — а так, для уникненя можливих неприємностей політичної і поліцейської натури. А тепер позволю собі приступити просто до діла.

З листів панни Ольги Рошкевич до єї брата, а мого доброго знаємого і товариша довідався я, що Ви задумали старатись о єї руку. Може я зле виразивсь,— простіт, що не сказав інакше, але я хтів лиш то написати, що справді довідавсь. Що Ви сего діла не берете так, як берут другі укінчені богослови, то є, справді стараются о руку, заким вспіли пізнати і полюбити дівчину, — за се ручит Ваш чесний характер і Ваше поступованє. Ви бували в Лолині кілька раз, вспіли запевно пізнати панну Ольгу і полюбити єї, — що впрочім річ зовсім природна, — значится, я не можу Вам ні в чім ні одним словом докорити. Я знаю, крім того, як Ви осторожні і майже несьмілі були до виявленя їй свого чутя, заким рішилися почати діло насеріо. Значит, і за се Вам моє повне поважанє, навіть моя щира подяка.

Пощо ж затим сей лист,— спитаєте Ви? Сейчас постараюсь Вам відповісти.

Не знаю, чи звісно Вам, що я в протягу кількох літ, поки ще був лєгальним чоловіком, а не проскрібованим і не зачумленим, бував у о. Рошкевича і — розуміеся — пізнав і полюбив панну Ольгу і просив також родичів о єї руку. Відповідь одержав я зовсім розумну: ми не противні, — але впрочім до сего діла ще маєте час. Ніяких формальних заручин, розуміється, не було, бо ані о. Рошкевич ані в послідньом ряді й я не

* Романтична школа.

великі охотники до формальностей. Чи і як відповіла панна Ольга на моє чутє, — про се я не буду Вам говорити, про се Вона скаже Вам докладнійше, скоро заговорите до неї зовсім отверто і щиро. Значится, — головний предмет мого листу вже поданий. Позволю собі зробити з него кілька виводів практичної якости.

— Ну, добре, міг би сказати дехто (надіюсь, що Ви, знаючий характер панни Ольги, сего не скажете), — любила, але чи конче ще любит? Може перестала? Звісна річ, що страта надії на житє з любленою людиною і любов саму може підтяти. На се питанє я також не відповідаю, — але жию і держусь на сьвіті лиш тою надією, що *не перестала* любити, що дівчина, котру я так добре пізнав і так горячо полюбив, не могла так швидко заперти для мене свого серця. Прошу не брати сего за якесь «Selbstüberhebung»*; я не говору ту о собі, ані ми то в голові виводити на сьвітло якісь власні, — більше або меньше фантастичні преімущества; я лиш хтів то сказати, що *вона* не вміє швидко забувати, вона с тих характерів, котрі ломлятся, а не гнутся, і полюби вона всякого другого на моїм місци, — зробила би так само.

А друге питанє зовсім a contrario.** Чоловік, як Ви, котрий пізнав і полюбив єї горячо і сильно, — має право спитатися мене: а хто ж ти такий, що стаєш мінї поперек дороги? На якій підставі сьмієш ти *жадати* єї любови для себе, коли перед тобою нема будучности, а йно пустиня? Чим ти їй потрафиш винадгородити єї любов? Чим ти потрафиш забезпечити єї й свою долю? І чи не повинен ти, коли єї любиш, сам зречися єї любови, сам наклонювати єї до того щоби пішла за мене, котрий ї забезпечит житє і будучність?

Ах, Добродію любий, — такі питаня трафляют мене глубоко і я чую їх правду і чув єї віддавна і, кілько вона муки принесла мінї, сего не буду Вам говорити. Скажу Вам тілько одно, що се, що виражене в послідним питаню, я *вже робив:* дізнавшись, що Ви стараєтесь о єї руку, я через брата радив їй забути о мні і йти за Вас, раз для того, що з Вами все ж такі жити можно по-людськи і краще, як с ким-небудь другим, а відтак і задля тої обеспеченої будучности. Яка була відповідь на ту раду, — я Вам не маю права сказати, — вона може. А щодо моєї будучности, котра ні с сего ні с того стала ту, мов баран у парастасі, — то можу сказати Вам, що я не трачу ще надії і не сьмію єї тратити, поки жию і держусь на ногах, бо знаю добре, що, що роб'ю, — роб'ю для неї, для єї колишнього щастя.

---

* Зарозумілість.
** З протилежного боку.

Я скінчив. Надіюсь, що слова мої не зроб'ят на Вас такого неприємного вражіня, яке б міг зробити прямий відказ з єї сторони. Сьмію догадуватись з єї слів, писаних до брата, що такий відказ був би й для неї самої дуже неприємний, бо вона вміє цінити і поважати вас за Вашу щирість і Ваші гуманні, чесні мисли. Якби я сьмів Вам радити, то радив би-м поїхати до Лолина і поговорити з нею зовсім отверто і без церемоній, як товариш с товаришом. Для обезпеки, що я не збрехав ні в однім слові, — можете показати їй або й кому вважаєте,— мій лист.

Думаю притім, що така справа, як наша, не може стати на заваді нашій приязни і що, противно, любов до такої людини, як панна Ольга, — зблизит і нас більше, і в тій надії остаюсь

Ваш приятель.

44. До Ольги Рошкевич

Відписуй на Ем. Гор. poste restante.

Люба моя, кохана Олю!

Саме що получив Твій лист, відписую на місци, хоть рука ми дрожит, дух запирає, — ах, буду старавсь коротко.

Люб'ю Тебе, тілько не так як давнійше, а сто раз сильнійше, стораз глубше, щирійше, сердечнійше, відколи знаю, що й Ти скомпромітована, як я, що й Ти терпиш. Ти кажеш, що ми мужчини судимо остро, — може бути, — але я тепер нічонічо не хочу судити, — я тепер себе і все кладу в Твою руку,— роби, як знаєш, як думаєш. Рішайся і будь переконана, що я все буду Тебе любити і вічно буду Тобі вірний і потраф'ю для Твого добра так само терпіти, як Ти для мого. Рахуючи, вважай мене не чоловіком з живим серцем, а єдиницею. Не вважай се зі іронію! Я знаю, що в важнім разі я би потрафив так само не вважати на Твоє серце і вважати Тебе такою ж єдиницею і нічим більше. Вважай, що моя доля — вітер в поли і що хто знає, куди мене кине. Вважай, окілько різниця меже долею моєю і Оз., і рішай. І зваж ще одно, — впрочім ні, погоди. Прочитавши сесь лист, напиши мінї, як рішаєш, — а тоді будемо далі бесідувати. Коли б Ти рішилась за Оз., то я буду мав оден варунок, — не бійсь, не страшний.

До Оз. я написав, як Ти певно будеш уже знати. Не знаю, чи получиш лист, котрий я вислав на ім'я Пос., — як ні, то байка.

Assom. приготований до друку і швидко буде друкуватись. Присилай далі. Повірок від Сл. не одержав. Прощай! Цілую Тя, серце моє! Твій навсігди!

Ів.

*45. До Ольги Рошкевич**

Люба! — Я не гніваюсь на Тебе, бо і до чого се придастся, мені жаль дуже, що в листі, переданім Тобі через Пол. я може зарізко говорив, може занадто і несправедливо вразив Тебе. Але Твій лист, присланий через Олескова, страшно вразив мене. Я не знав, що гадати о Тобі, я враз з надією на будучність стратив був і віру в доброту і чесноту, я почув, що єдина опора, на котрій я держався тілько літ, самохіть усуваєся передо мною. Пощо Ти писала той лист, та і в такий спосіб, що то і добре, Тебе ніхто не силує, тілько забаглося Тобі попадею бути, ну, і йдеш за попа. Люба, подумай собі, які думки мусів насунути мені той лист! Послідне Твоє письмо то успокоїло мене, властиво слабість, чи дістав кровоток, чи так якби кождого дня приставив лявожкам(?), ну, та й плаває спокійно кров, і лагодит біль внутрішний, і дай бог, щоб скоро було по всім, волю здохнути, ніж жити в такім отупіню і ідйотизмі, в якім тепер находжусь. А ну, але се моє діло, уже м'я втішило то, що пишеш, що полюбиш Оз. і будеш щаслива. Я не сумніваюсь о тім, з щирого серця бажаю Ти щастя за всі ті муки перенесені дома; тілько, що Ти говориш о моїм щастю, видаєсь ми іронією. Наші шанси не рівні, Ти щаслива вже тим, що можеш вибрати межи мужчинами чесними і розумними, а таких тепер уже досить, і с часом буде більше. Але мені нема вибору, аніякого: стративши Тебе, я стратив надію на любов чесної і розумної женщини, а притім такої, котра б могла зв'язати свою долю з моєв. Пощо ж Ти ми говориш, о щастю, і чи Ти думаєш, що хоть би і найшлася така женщина — твонина (?) що і найдутся, але пізнійше, — то я міг би полюбити єї так щиро і глубоко, як Тебе: я чую, що сила мого чутя підтята, і мені здаєсь, що ожити наново не може, та й впрочім нащо ми го тепер! Але жалуючи на долю, що позбавила кар'єри мене і подібних мені, не забувай, що іменно наша недоля причинилась до витворення і скріпленя нових характерів, чесних, розумних і мислячих людей, між котрими Ти і другі можут виберати. Але нащо писати о собі, нащо будити дармий жаль. Я надіюсь, що Ти добре обдумала свій крок і не робиш собі ніяких ілюзій щодо

---

* Цей лист не автограф, а копія Ольги Рошкевич.

«формального брака». Ти вважай, що при наших обставинах і обставинах Оз. се неможливо і нечесно навіть думати так, що о тім нема що й думати! Не бути нам разом, а затим ніщо і рватись, мучитись ілюзіями; для того прошу Тебе, як коли будеш писати дещо до мене, не пиши нічо о своїм поводженю, житю, щастю, а тілько о ділі, котрим занимаєшся, чи то о літературнім чи науковім, особистих своїх справ не тикай, бо все то дуже болит і ослабляє мене. Я с свого боку зроблю то само.

«Assom.» друкуєся тепер два розділи відразу і так піде й далі, що може би д кінцеви сего місяця Ти могла зладити 4, а на другий 5 і 6 розділ. Від осени буде у нас виходити наша газета «Нова основа» по два рази на місяць; об'єм два аркуші. Може би Міхаліна могла написати який шкіц. До неї, надіюсь, що й по весілю зладиш дещо. «Assom.» хтів би я надрукувати до нового року; весь він вийде також цілою книжкою с портретом Золя. Будь ласкава, поквапся с переводом. Пиши до мене або так, як послідний раз, або пришли через Оз. п'ятий том Золя і в нім допиши, що ласка; пришли й решта рукописи, ту дуже тра. Прощай! Посилаю через Оз. «Науку» — і так — ще раз прощай і не поминай лихо свого

Івана.

46. До Ольги Рошкевич

Львів.

Люба! Надіюсь, що Ти получила вже з рук д. Озарк. Науку Нр 4, котрої жадала-с від мене; а коли ще ні, то получиш певно незадовго, скоро він приїде. Твої письма оба на Ж. адр. я одержав і дякую Ти сердечно, — вони роз'яснили ми то, чого я вперед ніяк не міг вирозуміти, — вони вспокоїли мене, то є, радше довели до повної резигнації, вказали ми, що для таких людей, як я, — єдине щастє в житю — не надіятися щастя, такого щастя, якого доступают усі люде. На то й проскрібований! Правда, — рік тому назад Ти сьміялася с тої оклички, а тепер бачиш і сама, що вона не пуста. Та впрочім годі, — раз рішився не писати о собі, то й не буду.

Завтра їду, здаєсь, до Бубнища, — буду, значится, в Болехові, — а в повороті з Бубн. (в вівторок) Озарк. меньший буде у вас і передасть Ти се письмо. Заразом одержиш від него Довбню і повість Гонкурів Жерміні Лясерте. Не знаю, як там буде с Твоїм дальшим переводом Довбні, — на коли зможеш приготовити IV розділ. Манускрипт, де є конець II і початок III, сейчас дай Оз., най пришле до мене, бо треба го буде для передруку. Як побачиш, ми самі, Терлєцкий і я,

старались долатати то, чого нестає, — не знаєм тілько, чи не наробилисмо биків, — а на всякий спосіб Твій текст потрібний для захованя одностайного тону в переводі. Добре би було також, якби-с зладила перевід «Николи Знаменского». Я ту маю деякі дані до біографії Решетнікова і мож би видати хороший випуск, котрий певно наробив би шуму. Довбню роскхапують, — за два дни розібрали 50 прим., що в нас майже нечувана річ у Рутенії, окрім хіба брошур політичних. Ім'я женщини переводчиці всіх вабит. Наш язикослов Верхратський читав і уносився над бесідою переводу і лехкостю складу, — закидав тілько деякі польонізми (шльомпа і др.). Люде, котрим Дрібн. бібліот. смерділа гноєм, починают роздрухуватись і купувати, коли побачиш, що-с-поза І. Ф. висуваются ще й другі люде. Зразу гадали, що се все моя робота і що я тілько підписую других, щоб їх в біду ввести, — але тепер починают провиджувати. Надіюсь, що Нова основа, газета, маюча виходити ту від 1 пазд., ще ліпше їх пробуркає. Озарк. росповість Ти про газету і я гадаю, що не відмовиш нам, коли запросим Тебе і Міхаліну на співробітниць до неї. Се річ зовсім натуральна, — зроби тілько так, щоб моглисте обі чим гідним запрезентуватися. Я не вимагаю, щоб роботи ваші були готові на осінь зараз, — хоть і се було б дуже добре, — але в крайнім разі взимі треба вам буде взятися до продукованя ескізів чи й обширнійших повістей як до сили і охоти. В перших н-рах буде друкуватися перевід Діккенса Sylvesterglocken (Белей) дальша повість з мого Бориславa «Борислав сьміється», Початки економії Міля — Чернишевського, хроніка наук природничих, моя статя критична о літературі галицькій в першій половині 1879 р. і вкінці бібліографія, то є, спис нововийшовших книжок с короткою оцінкою при кождій.

Напиши міні — і перешли через Оз. або як, — що порабляєш, що думаєш, як жиєш? Ти не гадай, що я пніваюсь на Тебе, — се не мало б ніякого сенсу, скоро я раз переконав себе, що нам не жити разом. Як кажу, я спокійний тепер, — я одно тілько надіюсь, що Ти не то що не покинеш розумних переконань і праці для будженя мисли, — але, противно, тепер будеш могла ліпше взятися до неї, а зносячись живійше з людьми близьких переконань, вжиєшся краще в ті переконаня, розрушаєш більше власну думку і ініціятиву, аніж се могло статися в Лолині. А щодо чесних людей, в очах котрих Ти боїшся впасти, — то сего не бійся! Ті чесні люде знают Тебе с Твоїх діл, а чим більше і чим кращі будут Твої праці, тим вище Ти станеш в очах тих людей, — значит тепер, маючи спосібність до такої праці, Ти можеш тілько зискати. По скінченю Довбні може засядеш до Жерміні, — коли може не буде до того часу Нана Золя або що таке друге. Я надіюсь,

що Ти будеш щаслива на вибраній дорозі і не покинеш Оз. для якогось там Кулачк., якби се мож було вирозуміти с Твого послідного письма. А будучи щасливою, як Ти й сама надієшся і чого я Ти з серця бажаю, — не будеш потребувала писати міні таких серце роздираючих листів, як послідний. Правда, люб'ячи Тебе, я повинен і терпіти враз с Тобою, але Ти не забувай, що моє давне місце в Твоїх особистих ділах заняв другий, і до него все те належит в найближчій степени. Між нами можут бути тепер тілько зносини ділові, не інші, і чим скорше ми — по моїй думці — відкинемо всі особисті спомінки і зв'язки, чим скорше уладимо такі чисто літературно-наукові зносини, тим меньше прийдесь нам терпіти непотрібного жалю, — тим повнійше будем могли повернути всю свою силу в діло, котрого домагаєсь від нас наше переконанє!

Прощай, дорога Приятелько!

Твій *Іван.*

47. До Ольги Рошкевич

Люба!

Лист Твій, писаний ще спочатку вакацій, я получив аж недавно в Скв., а другий, писаний через Славка, получив аж позавчора, — значит, на час відповідати було годі. Але що спізнилося, то не пропало, — тож я сідаю отсе написати до Тебе дещо. Листи Твої дуже мене зрадували, — вони пішли тепер троха в курс, то є, читают їх такі люде, котрим я маю підставу у всім завірити, — мої щирі приятелі, Олеськ., Пол., Кос. Ти не гнівайся за то, — ті листи, особливо той з вакацій, варта, щоби їх люде читали, щоб відтак знали, які вимаганя ставити до своїх жінок або й так до дівчат, с котрими хотят зайти в ближчі зв'язки.

Признатись Тобі по правді, я за ті часи старався вибити собі з голови все, що тикалось Тебе та нашого стосунку, і не раз лютився на Ол., коли той вечерами починав заговорювати про Лолин. Я старавсь увесь затопитися в роботі, але бачив, що коли йде ми яка робота, то лиш механічна — переводити, компілювати, а взятися до повісті я не міг. Я старавсь переважно бути в полях, водах і лісах, — ми волочилися з Ол. то за грибами, то за рибами, то за хрущами, то чорт зна за чим. С того скористав я лиш тілько, що-м троха видужав с передвакаційної слабости. Я справді мав кровоток і то кілька раз, хоть не дуже моцний, — я не балакав о тім нікому, а лиш пішов до доктора — strzeż się pan od nadmiernego wzruszenia, regularnie żyć, ruszać się, wodę pić,*— ще якісь там порошки

* Бережіться надмірного зворушення, правильно жити, рухатися, воду пити.

чортівські дав, — ну, і я потроха віджив. Тепер міні нічо, тілько як троха придовше посиджу або полежу, то голова ми крутится.

Але коли прийшов Твій лист, то я дурень дурний зрадувався, я сам не знав чого. В мене вступила якась глупа надія, що ось я чень побачу Тебе, хоть здалека, коли приїдеш восени з мужем сюда, — Ти здаєсь, приїдеш на єго посьвячене? — Правда, се чутє дуже сантиментальне, нерозумне, — ну, але що ж робити, в кождім з нас сидит, хоть і що дій, — частка первісної дикости і первісної глупости. Та й, крім тих надій, мене зрадувала Твоя постанова — працювати, де і як зможеш, для доброго діла, для люду. Се хорошо, так треба. А притім і самій учитися. Щодо директора, то не турбуйся. Олеськ., правда, сесь рік не зможе приїхати, бо йде до войська але на своїм весілю Ти пізнаєш Коса, чоловіка, котрого я вважаю найкращим (щодо характеру) і найспосібнішим з усіх моїх знакомих. Я вже говорив йому зглядом Твоєї математики й фізики, — Ти можеш му також сказати. Але головна річ буде для Тебе, як і для всіх нас: після того простудіювати біольогію і соціольогію, — до чого впрочім Нова основа буде подавати поволи відповідні сказівки.

Я ту стараюся виправити якнайбільше своїх людей на Твоє весілє. Знаєш, може б зробити таку штуку — на весілю загадати складку на Дрібну бібліотеку та Нову осн., — здерти гостей, накілько ся дасть. Наші християне попрут такий внесок, тілько ваша вже там буде річ випхати когось першого, а вдерти добре старих попів та ляхів, як які будут — най хоть тілько з них буде хісна для блага людського.

Щодо Твоєї Довбні, то єї V і VI друкуватись буде правдоподібно аж в 15 або 16 книжочці, бо тепер 13 вже друкуєся, а в 14 може піде драма Островського «Буря» переводу П-ка. Значит, — спішитися дуже ніщо с переводом. За Довбнею може би-с поволи переводила Жерміні Лясерте. Захланність буде друкована в Новій основі, тілько може передом ще піде перший том, — сего добре не знаю. Довбня вийде, крім Дріб. біб., — осібною книжкою в цілости с портретом Золя.

Щодо ладканок із Лолина, то я не знаю ще, коли ми їх надрукуємо. Може бути впрочім, що пустимо їх в Дрібн. бібліотеку, а за ними й прочі пісні, нами назбирані. Хоть то знов, з другого боку, така ту маса наукових та белєтристичних річей жде друку, що матеріял етнографічний сам собою мусит уступати набік.

Аж при самім кінци вакацій зачав я отсе писати свою повість до Нової основи: «Борислав сьміеся». Се буде роман троха на обширнійшу скалю від моїх попередніх повістей і побіч житя робітників бориславських представит також «но

вих людей» при роботі, — значит, представит не факт, а, так сказати, представит в розвитку то, що тепер істнує в зароді. Чи вдасться міні така робота, — не знаю, але я взявсь до неї сьміло, — тре буде троха понатужитись ну, і чень дещо вийде. Головна річ — представити реально небувале серед бувалого і в окрасці бувалого. Для того то я й відложив набік Івася Новотного до кращої пори.

Знаєш що? Ти, думаю, зимою заберешся до писаня оригінальної повісти. Стрібуй на тлі фактів, які сама-с бачила дома і у Проск., — описати вихованє женщини у нас. Предмет сесь у нас не був оброблений, а тим меньше не тикали єго самі женщини. Коли б Ти пристала на таку роботу і обдумала плян до неї, то перекажи міні, — а я постараюсь достатчити Тобі деяких книжок про жіноче питанє та й сам роскажу, що думаю о нім щоб, пишучи о певних фактах, Ти знала заразом, з якого становища тре дивитисє на них. Ти може пригадуєш собі, що оден чоловік у нас день і ніч думає о жіночім питаню, — се П-к. Тілько ж у всім, що він писав або говорив міні, не було згадки якраз про те, — як виховуєсь у нас женщина. Оброблене сего питаня в повісти було б для него несподіванкою, а міні самому взятись до него — неможлива річ, бо я женщин знаю аж надто мало, а про їх вихованє у нас ще того меньше.

Я тепер роб'ю катальог нашої бібліотеки, для того просив би-м Тя при спосібности (по весілю, як люде будут від'їздити до Львова) передати через них усі книжки, яких не потребуєш, а щоб мож було втягнути їх до спису, щоб уже раз завести лад с тими книжками.

Як Ти буде треба яких книжок, — напиши до мене, то я постараюсь їх дістати. Ту я тепер запренумерував два дуже хороші виданя наукові: «Wunder der Schöpfung»*, популярне представленє наук природничих (I часть геольогія, астрономія і фізика, а друге Encyklopädie der Naturwissenschaften** — виданє глубше наукове, — перша часть: ботаніка, зоольогія і антропольогія та математика. Крім того, дістаю виходячу книжками всесьвітну історію Онкена з дуже гарними ілюстраціями і оброблену хорошо. Все це будут річи і для Тебе дуже цікаві.

Не знаю, чи Ти дістала мою коротеньку цитринову замітку при листі від Славка, писану місяць тому назад. Я тоді не міг писати більше, бо був дуже злий на то, що ту робилося, літав по Львові мов скажений, і не міг добитися ні с чим ніякого ладу.

---

* Дива всесвіту.
** Енциклопедію природничих наук.

В голові ми мутится, — не можу сидіти і писати і мушу що кілька рядків вставати та ходити по хаті, — а за той час перезабуду все, що-м мав ще Тобі сказати. А мав я так богато говорити Тобі всякої всячини, та, здаєсь, тре лишити на потім. Одно тілько скажу Тобі: не гнівайсь на мене за все то, що я міг Тобі в попередних листах написати глупого, а той нечесного. Чоловік не раз сам не знає, що пише, а особливо в зрушіню і слабости. Тепер я роздумав троха докладнійше ціле діло і здаєсь ми (з жалем признаю се), що воно ліпше, що так сталося, як сталося. Ліпше на всякий спосіб, хоть би й не збулася ні одна с тих блискучих, принадних надій, котрими навіяний Твій лист з вакацій. Лиш тоді не ліпше, коли б Ти покинула роботу, до котрої в Тебе є сила і спосібність. Для того я думаю, що Ти не маєш причини ділитися на дві істоти, про які згадує Твій лист, і що для чого ж Тобі не бути одною одноцільною істотою, такою, якою Ти була доси, — люб'ячою, щирою, хоть і без сантіменталізму, а притім обдумуючою все і с сильною волею. Розділ одної істоти на дві, правда, річ можлива, — говорю про розділ психічний, — але рідко лучаєся у людей реальних та здорових. Се слабість — і то слабість чисто романтична (згадай Карля Амедея Гофмана). Я переконаний (і Твої власні письма дают ми тверду підставу до такого переконаня), що Тобі до тої слабости далеко, так само, як далеко Ти до аскетизму і умертвленія плоти. Писав би-м далі, але дам спокій, — тре встати і йти, і так я вже нагородив того більше, ніж треба, тож прощай, дорога Олю!

Твій *Іван*.

48. Вірш Франка правдоподібно на день шлюбу Ольги Рошкевич

Не раз нагадую ті дни,
Коли ми враз гуляли, —
І в самоті не раз вони
Відрадою ми стали.

Немов листки два на воді,
Так ми в життю зійшлися,
Но серця наші молоді
Навіки враз зрослися.

Заскоро розділила нас
Рука могуча долі,
Но нашой приязні весь час
Не ослабить ніколи.

Згадай же й ти часом мене!
Я згадую тя тоже, —
А нині враз прийми моє
Сердечное: «Щасть боже!»

ПРИМІТКИ ДО ЛИСТІВ

№ 1.

* Піп Тома Баревич був директором гімназії в Дрогобичі в 1867—1872 рр., а Ян Керекєрто — в 1874—1879 рр., Михайло Рошкевич належав до святоюрців, що сформувалися в так звану москвофільську партію.

№ 3.

Омелян Бачинський був директором української театральної трупи в Наддністрянщині.

На великодні свята 1875 р. Франко заїхав до Рошкевичів і разом з ними гостював у Велдіжі в попа Хризанта Колянковського.

Іполит Погорецький був сином Йосифа Погорецького, що був попом у Вацовичах.

Омелян Огоновський, піп, професор української мови і літератури у Львівському університеті.

№ 5.

Йосиф і Пилип Рейхерти, восьмикласники й товариші Франка по гімназії. У восьмому класі було всіх учнів 14 (8 поляків, 4 українці і 2 євреї). При іспитах на атестат зрілості єдиний Франко був відмінником.

Іван Гвоздецький побував у Волосянці Великій (помер 16 січня 1878 року).

23(11) липня — день іменин Ольги Михайлівни.

№ 9.

Зустріч була, найімовірніше, в Жиравці коло Львова, де попував Порфір Руденський. Мати Ольги Михайлівни походила з Руденських.

№ 10.

Повість, яку Франко мав докінчити, це «Петрії і Довбущуки».

Франко одержував стипендію з фонду Самійла Гловінського.

О. Е. Огоновський — отець Еміліян Огоновський.

Джеджалик — перший псевдонім Франка.

В Кружку — в «Академіческім Кружку».

«Три князі на один престол» — учнівська драма Франка.

Михайло Вагилевич — автор повісті «Денис» у «Друзі».

№ 11.

Михайло Галіковський попував в Ілем'ї.

Календар — це «Дністрянка. Альманах с календаром на рік звичайний 1877». У Львові, 1876. Повість — це «Сімнадцяті і двадцять перші уродини. Оповідання Марії Софії Шварц» (стор. 33—50) в перекладі «Надежди***», тобто Ольги Рошкевич.

№ 12.

Переворот — перемога народного напряму в «Академіческому Кружку» та його органі «Друг».

№ 13.

Олександр Черепахин і Сергій Ястремський — українці з Наддніпрянщини.

Іван Мандичевський — один із товаришів Франка в редакції «Друга» та соціалістичному процесі 1878 року.

Іван Белей, студент Львівського університету, пізніше редактор «Світу».

Лев Васильович — народний учитель у Сапогові.

№ 14.

Федоровичева жила по Бенедиктинській площі й здавала кімнату Франкові.

№ 16.

«Громадський друг» — прогресивний журнал, що почав виходити 1878 року.

«Что делать» — роман Миколи Чернишевського.

«Війна за волю» і «Виховання феодала» — твори Гліба Успенського.

№ 21.

Конст. Константинович.

«Свод» — це «Малорусские народные предания и рассказы» Михайла Драгоманова. Київ, 1876.

«Война за волю» Іванова — Гліба Успенского.

№ 23.

Анна — це Анна Павлик, сестра Михайла Павлика.

«Tydzień» це «Tydzień Literacki, Artystyczny, Naukowy i Społeczny». Львів.

«От. зап.» — «Отечественные записки».

Ол-ова — Олескова Йосипа, сина попа в Скваряві під Жовквою.

Д-ни — Долини.

№ 25.

«Дзвін» — продовження «Громадського друга».

Карло Бандрівський, Василь Полянський, Йосип Олеськів, Василь Білецький, Євген і Лонгін Озаркевичі, Дідицький, Іван Мох — студенти університету й товариші Франка.

Міня — Михайлина Рошкевич.

Петро Шанковський був сином Лева Шанковського, що побував у Дулібах.

«Мої й люцькі гріхи, а панська та попівська правда» надруковані в «Дзвоні» Львів, 1878.

Болеслав Лімановський — емігрант з Королівства Польського, правий соціаліст (ППС).

№ 28.

Історія революції 1789 р. Беккера — це брудний памфлет Бернгарда Беккера проти діячів Паризької комуни «Історія і теорія революціонерів Паризької комуни». Бернгард Беккер був німецьким соціалістом-лассальянцем.

«Мартовское движение студентов Киевского университета 1878 года» видав М. Ткаченко-Павлик у Львові 1878 року.

В Іванківці коло Станіслава побував Іван Руденський.

№ 31.

Остап Терлецький — товариш долі Франка в судовому процесі 1878 року.

Франко розкрив, що герой третього нарису з «Рутенців» під заголовком «Знеохочений» Денис — це Михайло Вагилевич.

Н. С. — Андрій Кос з Комарна.

№ 32.

Р-ому — Руденському.

«Соціалістичний катехізис» вийшов без заголовка польською мовою у Львові накладом місцевих робітників.

№ 33.

Стаття Івана Левицького-Нечуя в літературному виданні «Правди» 1878 р. має назву «Сьогочасне літературне прямування». Вона надрукована без зазначення автора. Франко розбив правдянську статтю в «Молоті» в статті «Література, її завдання і найважніші ціхи».

№ 34.

Піп Василь Ільницький — учитель середніх шкіл.

Сидір Шараневич був професором історії у Львівському університеті.

Огоновський — Омелян Огоновський.

Володимир Барвінський — провідник народовців.

Омелян Партицький — учитель середніх шкіл і редактор «Газети школьної», пізніше редактор «Зорі».

Венедикт Площанський — редактор «Слова» так званого москвофільського напрямку.

Іванова хата — тюрма.

№ 36.

Мелітон Бучинський — адвокат.

№ 37.

«Дума про Наума Безумовича» Франка і «Гриць Турчин. Пісня про рекрутське життя» Романа Гудзмана надруковані в «Молоті».

№ 39.

Ксенофонт Охримович учителював у дрогобицькій гімназії в 1870—1873, 1874—1876 рр.

Проскурницький — піп в Усті над Прутом.

№ 42.

Ілля Кокорудз — студент університету, пізніше учитель і директор середніх шкіл.

№ 43.

Володимир Озаркевич — син попа в Белелуї, брат Наталі Кобринської.

Найдавніший збережений в архіві Франка лист Ольги Рошкевич до нього має дату 22 січня 1879. Це відповідь на лист Франка під № 35. Ольга писала, що Франко запізно сповістив про бал, тому вирішено поїхати до Львова на другий бал, а якщо другого балу не буде, то за якимись закупками.

Найближчий хронологічний збережений лист Ольги має дату 28 лютого 1879. В листі Ольга роздумує над тим, як подивиться батько на її подорож з Іваниківки до Львова. Коли вона повернулася зі Львова до Іваниківки, то написала до батька, що вона мала їхати на бал, але заслаб дядько, і що їй трапилось отримати дешевий залізничний квиток, що у Львові вона заїхала до пані Городиської тощо; а головне просила прислати гроші за дорогу, яких ще й досі не діждалась.

Третій збережений лист Ольги Рошкевич до Франка писаний 15 і 18 червня 1879. В ньому Ольга писала, що життя її у батьків стало нестерпним, Франко не може дати їй допомоги, тому вона приймає допомогу від іншого приятеля і виходить заміж за Озаркевича. З цього Франко повинен радіти, бо вона буде вільна і їй буде добре з Озаркевичем. Франко захотів волі і сидів за це 8 місяців у тюрмі, а Озаркевич не тюрма й вона краще окупить свою свободу. Полянський називав її шлюб формальним, але це справа не ясна; вона знала тільки, що Озаркевич читав «Что делать» Чернишевського і вона читала, але вони не говорили між собою про цю справу.

Не отримавши відповіді від Франка, Ольга Рошкевич написала до нього 29 червня 1879. Повторювала причину свого одруження з іншим,— щоб мати волю. Батьки вже умовились, що шлюб має бути восени.

В дальшому листі Ольга Озаркевич дякувала 13 липня 1879 Франкові за прислані випуски «Дрібної бібліотеки». Писала, що відчувала деякі труднощі, читаючи в «Науці» листа Наумовича, але вже зрозуміла. Дивувалася, що в її перекладі замінили заголовок «Обух» на «Довбня». Бажала побачити «Жаби» Франка надрукованими, — хай «не задавнюється». Питала чи дійсно він мав кровотечу, чи то вона погано прочитала в «Науці». Відповідала на другий лист Франка, а на перший — з «Науки»,— ще нічого, хоча має багато дечого сказати.

Писаний 19 серпня 1879 лист Ольги Рошкевич починається повідомленням, що найближчого дня вона поїде до Станіслава за покупками і з цієї нагоди писала листа. Прохала негайно відповісти на адресу «Paulina Hojnacka, poste restante* Stanisławów». Питала Франка, чому він, будучи два рази в Бубнищі, не прийшов у «буковинку». Рада була побачити надрукованими в «Дрібній бібліотеці» свої «Ладканки», але не з іншим «підписом, лиш Ольга Рошкевич конечно».

Дальші листи Ольги Рошкевич до Франка писані вже після заміжжя. Вірші IV—VII з «Картки любові» — це частинний відгомін їх дальшого листування.

---

* На пошті до запитання.

Д. Я. ЛУК'ЯНОВИЧ

ЛИСТИ І. ФРАНКА ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

1

Листування визначних людей завжди збуджувало цікавість як важливий засіб для характеристики авторів, а посередньо й адресатів. Крім самого біографічного значення, листи авторів широкого світогляду і зацікавлень звичайно висвітлюють сучасні авторам важливі події і допомагають уявити добу.

Безперечно, таке ж саме значення мають листи І. Франка навіть раннього періоду, тобто 70-х і першої половини 80-х років. Це треба сказати перш за все про Франкові листи до М. Драгоманова і М. Павлика. Першорядну біографічну вагу слід визнати за листами до Ольги Рошкевич, першого кохання І. Франка. Хлоп'ячі, писані на шкільній парті в Дрогобичі листи до В. Давидяка[1], висвітлюють риси характеру та вдачі Франка. Вже у цих перших листах виявив Франко здібність до самокритики, жадобу знання, незвичайне, всебічне зацікавлення літературою, зокрема демократичною, прогресивною російською літературою, як важливим фактором формування його світогляду.

Листування Франка-студента з Ольгою Рошкевич в основному закінчилось в 1879 році. Через кілька років 27-літній, відомий на всю Галичину публіцист, письменник і поет, можна сказати, врівноважений і збагачений життєвим та громадським досвідом, почав друге, цікаве та важливе листування, яке де в чому можна вважати наче продовженням попереднього. І не принагідним воно було, а тривало з перервами кільканадцять років. Це — обмін листами з двома сільськими вчительками і поетесами Юлією Шнайдер, відомою під літературним псевдонімом Уляни Кравченко, і з Климентією Попович, згодом Боярською. Обсягом ширше і багатше змістом було листуван-

[1] І. Франко. Статті і матеріали, збірник другий, видання Львівського державного університету, 1949 р., стор. 132—145.

ня з Уляною Кравченко (народж. 1862 р.). Вона закінчила жіночу вчительську семінарію у Львові, де працював педагогом відомий літературознавець і видавець двох газет («Зоря», «Газета школьна») Йосиф Партицький. Він зацікавився талановитою ученицею і в 1881 р. на сторінках «Зорі» надрукував її першу літературну спробу — оповідання «Калитка». Друге оповідання «Марта» разом з іншими дрібними, передане Франкові як фактичному редакторові «Зорі», не було надруковане. Незабаром, у листопаді 1883 р., до рук Франка потрапив віршик «Згадай мене». Автор вірша написала йому листа, і так почалося листування з Уляною Кравченко, що закінчилося тільки в 1916 році.[1]

Виходить, що Франко обмінювався з нею листами на протязі 33 років. Насправді було не так, бо тільки в першому році (листопад 1883 р. — грудень 1884 р.) вони відчували потребу розмовляти за допомогою листів, і Франко вислав їх тоді близько тридцяти, з яких збереглися 22 листи. В 1886 і 1887 рр., коли Франко редагував виданий Наталією Кобринською й Оленою Пчілкою жіночий альманах «Перший вінок», він написав до Уляни два листи, в яких порушувались питання літератури. Такого самого характеру, але від редакції «Життя і Слово», Франко надіслав Уляні Кравченко у 1894 і 1895 рр. чотири листи. П'ятого листа є тільки фрагмент, шостий — коротка записка, що торкається зустрічі під час переїзду Франка через Дрогобич.

Останній лист Франка (9 січня 1916 р.), написаний за чотири місяці до смерті, був відповіддю на привітання Уляни, передане йому усно через своїх дочок.

Такі довгі перерви в листуванні (2, 7, 20 років) на перший погляд дивні, а проте дружня розмова між Франком та Уляною Кравченко мусила урватися з різних причин. Саме в 1885 р. Франко був у таких відносинах з редакціями «Зорі» та «Діла», що вже не міг друкувати тут вірші У. Кравченко. До того ж Уляна Кравченко в 1885 р. кілька місяців проживала у Львові. Були й інші причини. Не можна було приховати зростаюче духовне віддалення: Франка й Уляну Кравченко розділяв світогляд, інтереси, горизонти, плани, мета і завдання поезії. Уляна перебувала у міщанському оточенні і визволити її з нього й піднести вгору не вдалося.

Уляна Кравченко, дочка адміністративного урядовця, жила у віддаленому від Львова районі (Миколаїв над Дністром), згодом у Львові, але в явно реакційному оточенні. В Галичині почала тоді вже розхитуватись патріархальна родина. Але

[1] Лист І. Франка від 14. XI 1883 р. за своїм змістом є першим його листом до неї. Немає тут ніякого натяку на якийсь попередній лист. Немає також потреби, а головно немає підстави вважати його за другий лист, як про це зазначає У. Кравченко у своїх спогадах.

популярна в ті часи польська реакційна письменниця Климентія Гофман-Танська своїми писаннями (особливо «Виховання») мала великий вплив на галицьких жінок. Танська обмежувала освіту жінки: досить того, коли жінка вмітиме написати листа, вести домашні рахунки і вивчить історію Польщі. Цей рецепт галицькі жінки застосовували до себе. А в ту пору наддніпрянки поруч із сестрами-росіянками виїздили вчитися за кордон і проживали там без опіки, без тітки і бабуні. Про них розказувала галичанкам Олена Пчілка в оповіданні «Товаришки» (жіночий альманах «Перший вінок», Львів, 1887, стор. 231), а згодом і Франко («Молода Україна», Львів, 1910, стор. 6).

Танська вимагала від жінки, щоб та була в побуті покірною та невтомною прислужницею. У взаєминах з чоловіками вихованки Танської були фальшиво стримані, обмежені «добрим тоном» (бонтон), дуже далеко було їм до вільної, гідної і справжньої товариської культури прогресивної жінки. Про це писав Франко Уляні: «У наших женщин щирість і чутє і любов звичайно єсть тілько там і тілько тогди, де і коли «випадає», а поза ту границю ні-ні-ні... Чи як там Ваші правила доброго тону кажуть?» (8-й лист).

Франка вражала старосвітська і нещира, фразами підшита чемність у листах Уляни, і зараз-таки в першому листі він написав їй про це. Такі підходи тому різко вражали Франка, що він завжди і всюди був правдивий, одвертий і щирий. Та й знав же він особисто прогресивних жінок з Росії, які зупинялись у Львові під час переїзду за кордон, чи з-за кордону. Про одну з них, не названу на прізвище Марію, Франко писав ще Ользі (лист від 2. I 1879), згадував про неї він в листі до Уляни, накреслюючи ідеальну жінку, до якої Уляна повинна була наближатися. Виклав він Уляні і свої погляди на любов так, як колись у листах до Ольги, тільки не так грунтовно і широко (листи 1, 3 та ін.).

Остаточний край усяким непорозумінням, які не важко помітити в листах, поклало одруження І. Франка з київською курсисткою Ольгою Хоружинською в травні 1886 року. 22 листопада цього ж року Уляна одружилася з учителем Неметовським і з того часу працювала педагогом на Дрогобиччині, в тих самих школах, де й він.

Учителювати почала Уляна в містечку Бібрці, недалеко від Львова. Коли шкільна влада надіслала її на село, Франкові товариші виклопотали для неї посаду вчительки в приватній школі під доглядом черниць-василіянок у Львові (з 1. II 1885 р.). Того ж року вона виїхала на село, де працювала вихователькою в поміщика у Львівському повіті, а в наступному році вийшла заміж.

2

Основною темою листування І. Франка з Уляною Кравченко була її літературна праця. Над матеріалами, які йому надсилала Кравченко, Франко працював як редактор і як критик-учитель. У його листах, починаючи з першого, багато порад, настанов, навіть нагадувань, коли його вказівки не мали бажаних наслідків.

Все це було необхідним, бо Уляна Кравченко, вихована на основах, проголошених реакційною польською письменницею Гофман-Танською, була і в літературній творчості вірним послідовником відсталих літературних течій та напрямів, залишків німецького сентименталізму і польського романтизму кінця XVIII ст. та ще з таким поглядом, що мета «делікатної» літератури полягає в тому, щоб під її впливом люди «шляхетніли». Щоб переконатись, якої важкої праці завдав собі Франко, дослідникам треба прочитати оповідання Уляни Кравченко «Калитка», надруковане в «Зорі» (1881, №№ 1, 2), передруковане в збірці «Замість автобіографії» (Коломия, 1934, видання «Загальна книгозбірня»). Не в тому вся біда, що Уляна Кравченко написала таку халтурну казку, але в тому, що Партицький надрукував її, а ще більше лихо, що професор Омелян Огоновський 1889 р. в своїй історії літератури (частина II, відділ 2, стор. 698) висловився позитивно про це оповідання. Огоновський пише у названій статті, що в 1883 р. друковані ліричні вірші Юлії Ш. («Зоря» №№ 21—24) «дехто з галицьких письменників повитав радо як первісне вдатне змагання її музи». Крім автора і Франка, ніхто не знав, скільки працював Франко над віршами. Він намагався стягнути поетесу з ідеалістичних надхмарних висот на землю і зробити з неї реалістичного письменника. Щоб не появлялися «калитки» і «марти», він радить їй займатись ліричною або описовою поезією, яка б обмежувала буйність фантазії, радить перекладати вірші, але незабаром — не без рації — радить кинути переклади. Весь час Франко застерігав Уляну від пустих фраз (листи 1, 2). Так, у лютому 1884 р. (лист 11) він пише: «Треба реально дивитись, покиньте етери, солов'їв та мотилів, а ні — то пісні розлетяться у тони і перестануть бути зрозумілими для людей». Навчаючи, як слід писати, Франко надіслав Уляні Шевченкову поему «Марію», щоб поетеса мала зразок, як «можна речі, на око прозаїчні, піднести до високої поезії». Повертав Франко Уляну лицем до народної творчості, наводив їй зразки іноземної поезії.

Такий учитель був з Франка: знаючий, суворий, щирий. Франко подбав і про публікацію Улянних писань у газетах, журналах, альманахах («Зоря», «Діло», «Життя і Слово»,

«Літературно-Науковий Вісник», «Перший вінок», «Ватра», «Акорди»).

Першу збірку її віршів (див. лист 12) він передав Євгенові Олесницькому до його «Русько-української бібліотеки»[1]. Там вона і появилась як 5-ий випуск у 1885 р. під назвою «Пріма вера» (перша весна). Другу збірку Улянииних віршів випустив Франко у своїй власній «Літературно-науковій бібліотеці» 1891 р. На цій збірці виразно виявився вплив І. Франка. Взагалі треба сказати, що ім'ям і становищем в українській літературі до першої імперіалістичної війни Уляна Кравченко завдячувала виключно Франкові.

Невтомний «титан праці» вимагав праці і від своєї учениці. Вимагав, щоб вона до кожного листа додавала якісь вірші. Коли ж ні — писав їй Франко — то доведеться кинути листування, бо яке йому діло до вчительки Юлії Шнайдер? Він знає тільки поетесу.

Крім літературних справ, І. Франко порушив у листах чимало інших тем. Згадував про деякі важливі події, про свої творчі замисли та роботи, а іноді й про свої настрої. Приміром, у 3 листі пише він цікаве для нас: про свої щоденні заняття, в кількох інших скаржиться на надмірне перевантаження, часто згадує про поганий стан здоров'я і захворювання, описує своє життя на дозвіллі в Нагуєвичах, признається в захопленні риболовством і мандрівками по країні.

У 17-му листі подав він цікаву для франкознавців відомість, що в червні 1884 р. почав переклад Лессінгової драми «Натан Мудрий» і задумав видати цей переклад з поясненнями та передмовою. У 4-му листі описує, як він складав вірш, приспівуючи собі мелодію. З іншого боку, цікавий уривок 6-го листа, в якому Франко сам характеризує себе ось якими словами: «...що для такого спільника, котрий би своєю натурою і своїм розумом коригував хиби моєї натури і мого розуму, готов би (я)[2] понести великі жертви, на се показала історія цілого мого життя, мій приятельський стосунок с Павликом, Белеєм і деякими другими людьми».

3

Уляна Кравченко написала про І. Франка три спогади і віршик «Озвалось серце» («Література і мистецтво», Львів, 1941, № 5). У тому самому номері журналу появився спогад «Щирий

---

[1] Галичани називали себе русинами, прикметник — руський, а поки прийнялось *українець, український*, було вживане: Русь — Україна, українсько-руський.

[2] Тут в оригіналі викреслення.

друг і вчитель», де говориться про літературні справи й особисті взаємини з І. Франком. У журналі за 1940 р., № 2, під назвою «Велика дружба» появилася нова редакція першого спогаду «Моя дружба з І. Франком» (друкованого в газеті «Жінка», 1936 р., № 11—12).

Спогади, написані на основі фактів і з метою доповнити та вияснити інші джерела, мають історичну вартість. Але досить часто автори спогадів пишуть більше про себе, ніж про того, про кого пишеться спогад. Тим небажаним звичаєм скористувалась і Уляна Кравченко. Її спогади дуже мало придатні для дослідника, бо в них є зайві, нецікаві цитати з якихось пожовклих неопублікованих записок екзальтованої дівчини — хаос високопарних фраз і недомовлень, повторюваний для того, щоб із-за хмар поблискувати головною темою. А та тема — якась любов, чи до Франка, чи з Франком.

«Вашій редакції потрібна стаття... Для вас це тема, але для мене це життя, хвилювання, боротьба. Це тиха драма, що її у статті для журналу ніяково висказати». Так Уляна Кравченко писала в першому спогаді (газ. «Жінка» 1936 року), і таких прикладів багато.

В 20-річчя смерті Великого Каменяра У. Кравченко вдруге пише спогади.

Знайомство Франка з Уляною Кравченко почалось з середини грудня 1883 р. Франко відвідав Уляну в м. Бібрці, і з цього часу у них зав'язалось листування.

У своєму першому листі Франко сподівається, що вони довго йтимуть і працюватимуть «спільно для нашого нещасного краю». Кожному ясно, що Франко мав на думці суспільну працю. Проте в двох наступних листах (5 і 6) він мусив виразно застерегтись проти Улянииного іншого тлумачення його слів, причому не відмовлявся від дальшої літературної допомоги Уляні. Слід додати, що веселої вдачі, жартівливий, Іван Франко серйозні місця в листах переплітав жартами чи насмішками, наприклад закінчення 6-го листа можна вважати двозначним.

Під кінець 1883 і в перші дні 1884 рр. зустрічаємо метушню листів Уляни від 28 і 30 грудня, від 2, 3, 4 і ще раз 4 січня 1884 р.

Отже, від Франка: обдертий і неповний лист шостий з кінця грудня, фрагмент сьомого листа, мабуть, від 2 січня, і з восьмого листа, написаного приблизно 20 січня, залишився тільки постскриптум. Два чи три листи, і то дуже важливі, не збереглися в Уляни, і через це дослідник має в руках одностороннє нарікання Уляни Кравченко.

Коли вся справа проти Франка була нею розглянута і в другому листі від 4 січня 1884 р. остаточно вирішена, виходить

безсумнівно і ясно, що до усної розмови не дійшло, дарма що Франко вимагав її у шостому листі, і на що спершу погодилась Уляна 28 грудня 1883 р. Та вже в листі за 30 грудня вона пише: «До Львова не можу їхати — люті морози»; в листі за 3 січня 1884 р. читаємо, що мати тяжко хворіє. Виходить, треба розв'язати справу на основі самих листів. Тут виявляється: 30 грудня 1883 р. Уляна приймає зроблену Франком пропозицію (очевидно: спільного життя), але ж додає: «Радості виявляти не можу, бо Ви застерегли, що пишете абстракційно і я без мамці не можу нічого рішуче казати». Якщо його плани незмінні, Юлія перестане писати до Мирона[1], а поговорить практично з Іваном.

У наступному листі (від 3. І. Архів І. Франка 216(18) — вже грають весільної та й плещуть свахи. Уляна пише: «Коротко скажу, що на життя наше на селі цілком згоджуюся, тиха праця фізична, украшена духовною, зближення і пізнання нашого бідного люду — се було моїм бажанням і має для мене повабу, тож рада я, щоб план Вами предложений удався — впрочім лишаю вам дальший заряд... Спішу з листом, бо маєте виїхати».

Гарна ідилія в стилі пані Танської, тільки не для Франка. І насправді, через 24 години в листі від 4. І 1884 р. уже «не треба мамці». Уляна дорікає Франкові за те, що він не хоче пам'ятати змісту попереднього листа, що «винен її ідеалізм», і тяжко їй «ще цілком реально споглядати». Називаючи себе нареченою, вона робить закид, що Франко бажає посідати її серце, «коли його серце б'є для іншої», і пише: «Не минуле, а теперішні дуалістичні чувства, котрі ясно проявляються в Вашім попереднім листі, діткнули мене». Франкову просьбу, щоб «заховали одне для одного щиру приязнь», вона приймає, аби тільки він був їй вірний. І закінчує: «Ви хотіли (чому «не хочете?» — *Д. Л.*) вицофати Ваше слово, що половично було дане». Для вияснення треба сказати, що тільки лист Уляни від 6 січня відкриває заслону, хто стояв між Уляною Кравченко й Іваном Франком. У згаданому листі Уляна пише, що буде бога молити, щоб він прихилив Юзине серце до Франка. Про Юзю (Йосипу Дзвонковську) згадується в примітках до 3-го листа.

Подані тут факти треба доповнити й тим, що в другому листі з тією самою датою (4. І 1884) Уляна писала Франкові, що мамі трохи легше, а вона грошовою допомогою (від нього) поки що не буде користуватися. Виходить, що Франко мав би надіслати Уляні також два, на жаль, знищені нею листи. В одному, мабуть, він не відрікався від Дзвонковської, в дру-

[1] Мирон — відомий літературний псевдонім І. Франка.

тому, може, відрікся або залишив без вирішення. Знаємо, що відмову Юзя передала Франкові листом своєї матері, датованим 20 жовтня 1883 р., але спільні приятелі (головно Дашинський старший) старалися ще і влітку 1884 р. повернути Франка до Юзі. Крім цього, спілка (Франко, Павлик і селяни) мали купити від Дзвонковських господарство під містом Станіславом. Перше і друге не здійснилося.

У 80-х роках можна було сказати, що нема диму без вогню, не забуваючи, що після досвіду з листами 4, 5, 6 потрібна була обережність і то немала. В 1936 р. треба було спитати, який сенс мала публікація неважливих, нічим не підтверджених деталей, які не залишили ніякого, хоч би найменшого сліду в творчості великого поета і не мали ніякого впливу на його життєвому шляху. Нетактовними треба назвати зроблені Уляною в газеті «Жінка» натяки на якусь законспіровану кореспонденцію з допомогою оголошень у «Кур'єрі Львовському» під умовленими псевдонімами. Ніхто не повірить у ці вигадки. Показати задрукований оголошеннями шматок газети і казати, що це записка від Франка (див. примітку до 28 листа) — це вже щось більше, ніж покликатись на порізані ножицями, то згублені, то знищені листи. Отже, листів немає, але відомий неопублікований досі автобіографічний лист чесного і завжди правдивого І. Франка, писаний до А. Кримського в серпні 1898 р. з Криворівні. Читаємо там про Франкове кохання з Ольгою Рошкевич і його сліди в поезії, а далі: «Пізнійше я познайомився з двома руськими (тобто українськими — *Д. Л.*) поетесами Юлією Шнайдер і Климентією Попович, але жадна з них не мала на мене тривкого впливу. Більше вражінє зробила на мене знайомість з одною полькою Йосипою Дзвонковською. Я хотів женитися з нею... та вона... відправила мене...»

Отже, кохання не було. В поезії «Тричі мені являлася любов» Франко не зарахував Уляни до трьох зірок свого інтимного життя. В одному з двох листів, написаних у перші дні січня 1884 р., Франко голосно й необережно подумав, мабуть, про життя з Уляною, але того самого дня за тією думкою випустив у погоню іншу, протилежну, і надіслав Уляні.

Така є найприхильніша для Уляни інтерпретація її спогадів про І. Франка.

4

Своє становище у літературі У. Кравченко повинна завдячувати виключно І. Франкові. Під його впливом вона привчалася оформляти свої «хмари-мислі», гамувати потік зайвих слів і надто гучних фраз. Вона взяла до серця його ідеологічні

заклики і передавала їх віршованим словом своїм сестрам-жінкам. Так і каже про неї І. Франко у «Южнорусской литературе» 1904 р., стор. 325: «Зовет галицко-русскую женщину «на новый шлях», побуждает ее учиться и работать, но с тем, чтобы она успешнее могла служить своему народу».

На жаль, після смерті свого вчителя У. Кравченко не зберегла його традицій і пішла іншим шляхом. Це виявилося в її збірках «Для Неї — все», «На визвольному шляху» і в добірці «Замість автобіографії».

5

Кілька слів про те, як ми здобули копії Франкових листів. Адресатка, незважаючи на прохання Наукового товариства імені Т. Шевченка в десятиріччя смерті Франка (1926 р.), не віддала листів до архіву при бібліотеці названого товариства та ще й чомусь ховала їх у себе під матрац. В кінці 1927 р. мені було доручено обов'язки директора української гімназії і нагляд за Дівочим інститутом у Перемишлі. Там привітав мене зять У. Кравченко, адвокат, мій шкільний товариш. У нього я познайомився з його свекрухою, 65-літньою поетесою, яка тоді з різних причин дуже турбувалася про онучку, випускницю Дівочого інституту. Моє знайомство з зятем поетеси, її журба про онучку і наші розмови про І. Франка, якого я знав особисто, — розкрили мені дорогу до У. Кравченко. Вона дозволила зняти копії з листів І. Франка, залишаючи за собою право контролювати усі публікації. Та ще вимагала, щоб була написана драма чи хоч би повість про Мирона (І. Франка) і Марту (У. Кравченко).

Робота над копіями посувалася повільно, затягнувшись чи не на півроку. Працювати можна було тільки в кімнаті адресатки, яка любила хвалитися, яких женихів вона мала: чорнявого кучерявого Ігоря, за якоюсь заслоною стояв Вольдемар, за хмарою — загадковий і демонічний пан де-Печка, який написав їй безладні фрази про кохання, загрожував самогубством.

Ліворуч тексту були написані цифри від 1—8, але це не був поділ на вісім листів за змістом, а був він довільний, механічний. Не диво, що І. Франко, прочитавши ці мазки, написав польською мовою і польським шрифтом:

«О, мілосці,
Лам'єш косці
Нєх ці нікт
Нє заздросці!»

Тільки через той автограф я згадав тут про де-Печку.

Коли зять Уляни Кравченко переселився до Львова, вона з молодшою дочкою залишилась у Перемишлі. Згодом, під час німецької окупації, я відвідав поетесу. Вона проживала тоді на Підзамчі. Звільнене від гітлерівських банд місто залишилося по той бік радянсько-польського кордону, а тому немає певних відомостей про У. Кравченко і написаних до неї листів І. Франка.

ТЕКСТИ ЛИСТІВ ІВАНА ФРАНКА ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

№ 1

Ласкава Пані і дорога Товаришко! Ваш сердечний і щирий лист дуже мене врадував, не менше також і Ваш вірш, котрий я за Вашим дозволом прилагоджу для «Зорі». Позаяк лист Ваш кінчиться запитанням і прозьбою о вказанє книжок, які би Вам по моїй думці треба читати, щоб надолужити те, чого Вам досі не стає, то я іменно з кінця й зачну відповідати на Ваше письмо. Ви виражаєте там сумнів: чи писати Вам дальше вірші, чи взятись радше до прози? Такий то вже у нас звичай, що всім починаючим поетам звичайно радиться взятись радше до прози. С поетками, конечно, я досі ще не мав діла, тож і не знаю, як їм другі радять. Але що до Вас спеціяльно, то мушу Вам признатися, що я зачав читати Вашу повість, прислану[1] до п. Парт. і вона міні — не подобалась. Не гнівайтесь за сей різкий суд, я витолкую Вам, для чого так суджу, і надіюсь, що Ви признаєте міні правду. Діло в тім, що до написання доброї повісти треба не тілько сили чутя, але також сильної і ясної фантазії, котра би все, що там описуєсь, докладно представляла авторові перед очі, треба ще й тої сили, котра би раз представлений образ так довго держала ясним і виразним перед очима фантазії, поки перо не зможе єго описати, — треба того, що називаєся «наглядностею», «пластикою», — а у Вас того нема. Впрочім і сего ще замало, бо для написаня доброї повісти в наших часах треба також великого очитаня в повістевій літературі других народів, треба виробленої методи і великого запасу знаня. Конечно, я не думаю відмовляти Вам ані методи, ані найголовнійшого при повісти знаня — знаня серця людського, бо хто вміє своїми, хоч і нескладними що до форми віршами глубоко потрясти серце другого чоловіка, той мусить — свідомо чи інстинктово — знати дорогу до серця. Та тілько все те переконує мене, що у Вас є далеко більша спосібність до поезії, і то до ліричної поезії, ніж до повісти, і я радив би Вам працювати на тім полі, і то

працювати систематично, витревало. Під працею на полі поезії я не розумію самого тілько писаня віршів, в якій попадеся формі, або й без ніякої. Зважте тілько на то, що всі предмети, які тілько ми можемо обробляти в поезії, були вже оброблювані далеко більшими від нас майстрами: не познакомившись с тим, що вони робили і як робили, ми будем мимоволі тілько повторяти в невдалий спосіб то, що вони говорили далеко краще, і ніколи не поступимо наперед. Особливо наша руска поезія по смерти Шевченка іменно від того заснітилась, що кождий уважав, що поезії можна писати без студії, без приготованя: сядь і мажи, що тілько на думку наверне́ся, щоб тілько зримувати як небудь: а о тім, що говорилося в віршах, і як говорилося — байдуже! При такій роботі поезія у нас мусіла стратити кредит і поети у нас перевелися. Тепер нам, молодому поколіню, треба зачати з іншої бочки, треба настроїти ліру на новий лад, треба озирнутись по світі, о чім і як співають другі люде. Конечно, я через те ще не раджу наслідувати чужих, — я тілько раджу вчитись від них методи, форми, підглядати, відки вони черпають в своїм житю живущу воду поезії, і дошукуватись так само і в нашім житю подібних жерел. Може я се все говорю занадту[2] премудро і незрозуміло,— то простіть! В мині (так само як і в Вас) є кавалочок німця, а Ви знаєте, що як німець хоче щось вияснити, то зараз мусить статися незрозумілим.

Але який же сенс моральний усеї моєї бесіди: що Вам читати? Отже поперед всего я радив би Вам перечитати собі денебудь в граматиці про «прозодію і будову вірша», познакомитись, що се єсть ямби і трохеї, і дактилі, і амфібрахи, і всі прочі того рода дивогляди. А відтак, конечно, читати поезії чільних майстрів. Коли б може у Вас не було такої книжки, де було щонебудь о прозодії (о кілько собі пригадую, є о ній в граматиці Осадци), то будьте ласкаві написати міні, — я зараз Вам вишлю. Дальше конечна річ — познакомитись с поезією русскою, ну, і з другими. Я не знаю в загалі, що Ви доси читали, тож будьте ласкаві, написати міні, чи є у Вас в загалі які книжки чи то рускі чи які інші, с поезіями (чи маєте і чи читали н. пр. Котляревського, Шевченка, або хоч би Антольогію), дальше Міцкевича, Словацкого і в загалі польських поетів, с котрими конче треба Вам буде познакомитись. Правда, взірців з них брати не можна, бо у них будова віршів трохи инша ніж у нас. Дальше будьте ласкаві написати міні, якими ще бесідами крім польскої і рускої Ви владаєте настілько, щоб могли в них читати? Особливож радби я знати, чи владаєте німецкою і французкою, так як для належного виобразованя в поезії конечно би Вам пізнати таких авторів, як Гете, Гейне, Ленау, Віктор Гіго і др.

Ви справедливо кажете в своїм листі, що тепер минули часи трубадурів і бандуристів, що ми мусимо користати зо всего, що людскість доси нагромадила. Але то не зовсім правда, що давні трубадури також співали так собі, як їм сподобалось. В їх творах спотикаємо більше праці, більше штучности — і то нераз навіть надмірної штучности — ніж в творах нинішних поетів. Або такий великий і давний лірик, як Петрарка! Аджеж се був оден з найученійших людей свого часу, не говорячи вже про великого мудрця — Данта. Щож доперва говорити про таких поетів, як Гете, котрих ум обнимав собою цілий світ людскої мисли і науки. Ні, не думайте, що колинебудь без великої праці і без широкого знаня можна було написати що небудь великого і вічно-живучого!

А тепер позволу* собі заняти Вас на хвильку моєю особою — конечно, не для того, як колиб я любив занимати кого небудь нею, або думав, що моя особа варта того, щоби хто небудь нею занимався. Чиню се лиш для того, що Ви самі в своїм листі надто ентузіястично о ній виразились. Розуміеся, я далекий від того, щоб брати Вам за зле то, що Вам подіктувала тілько горяча любов до нашого рідного слова, рівно милого Вам як і міні, а котрому я по силі-можности стараюсь служити. Певна річ, що Ваші щирі слова признання для моїх слабих праць мусіли бути міні приємними, але міні здаєсь, що ви переціюєте мої заслуги, а се не годиться робити, навіть говорячи с чоловіком або пишучи до него приватний лист. Я прінціпіяльний ворог всяких компліментів і ворог тих, що говорять компліменти — а я дуже не хотів би, щоб і ви попали в число тих людей. Я думаю, що між Русинами, а особливо між молодим поколіньем а вжеж найбільше між поетами повинна панувати тепла, сердечна, але безоглядна щирість, далека від всякої пересади і всякої гіпокризії. Я принаймі поклав собі таке поступованье за засаду, від котрої не відступлю: кілько міні воно доси з'єднало явних чи скритих ворогів — се мене не обходить: то тілько знаю, що таким поступованьем я здобув собі приязнь кількох людей, дорожчу і важнійшу для мене від вражди цілого легійону людей безхарактерних.

А Ви вже й зібрались вінчати мою голову! Зачекайте, не кваптесь! Поперед всего, я ще доси нічого такого[3] не зробив, за щоб міні міг належатися хоч один лавровий листок — єслиб в загалі роздаванье їх було в моді! — а по друге, я далеко не такий великий талант, як се може здалека здаєся. Я собі звичайний чоловічок і сам дуже добре почуваю свої хиби,— але почуваюся до обов'язку — працювати що можу, працювати

---

* Так в оригіналі: замість позвольу — *Д. Л.*

не для того, що я потрафлю якусь річ зробити д о б р е, але для того, що другі або зовсім нічого не роблять, або роблять ще гірше від мене. А в порівнаню с правдиво добрими і талантливими роботами всі мої роботи — більше або менше зручне партацтво. Се я дуже добре знаю, — але се ще мене не знеохочує, бо «на безриб'ї і рак риба», як каже приповідка.

Казав міні п. Парт.[4], що Ви недавно були у Львові: який жаль, що я не познакомився з Вами! Надіюсь, що будучи на будуще у Львові Ви зволите сповістити мене о часі свого приїзду і схочете особисто познакомитись с тим чоловіком, котрий рад би бачити Ваш талант в як найкращім розвою, рад би бачити Вас оздобою і красою нашої рідної літератури. При тій спосібности я може й приладив би для Вас і деякі книжки, а з розмови може би і Ви і я міг скористати. Надіюсь, що Ви не будете вважати зухвальством і нескромностю того мого бажаня, котре випливає тілько з щирого почитаня для Вашого таланту і з дбалости о єго як найкращий розвій. Жду Вашого листу з відповідями на поставлені висше питаня.

Ваш щирий друг

Іван Франко.

Львів, дня 14 падолиста. Ul. Lindego № 3 mieszk. p. Nahornego*

P. S.** Засилаю Вам на карточці Вашу поезійку перероблено*** трошка під зглядом форми. Побачите самі, порівнуючи з оригіналом, що я як лиш можу і вмію, стараюсь не затерти Вашої мисли, не здути того ніжного золотого пилку, котрий мов легкою мракою обслонює Ваше чутье, вилите на папір. Конечно, я надіюсь, що Ви швидко й самі так запануєте над формою, що не будете потребувати помочі від такої не зручної руки, як моя.[4а]

---

* Ул(іца) Ліндего, № 3 (мешк(анє) п(ана) Нагорнего — вул. Лінде, квартира п. Нагірного.

Нагірний Василь, інженер-архітектор, закінчив політехнічний інститут у Швейцарії, в Цюріху. Там познайомився з наддніпрянськими студентами-соціалістами, між іншим і з Сергієм Подолинським. У Львові в перших роках праці причислявся до лівих. Поки він вільнодумствував, Франко користувався його квартирою і написав для нього доповідь про економічне становище Галичини, прочитану Нагірним на другому «крайовому вічі» 1883 року. Доповідь зробила велике враження і чимало шуму. Сам Нагірний досить скоро став правим і відвернувся від архітектури. Він кинувся до купецтва і був одним із засновників «Народної торгівлі» і ремісничого товариства «Зоря». Помер у 1921 році.

** П. С. — постскриптум.

*** перероблену.

№ 2.

Дорога Товаришко! Так і є! Я не маю щастя до женщин від давна і не буду мати єго ніколи, і все через свою незручність! Говорю до них на серіо — знуджу, а зачну жартувати, то так, як медвідь — і вражу. От таке й моє з Вами. За Ваш— не то що невинний, а й дуже любезний жарт я хотів і собі відплатити Вам жартом, — і написав Вам «сокрушеніє» і бог знає що ще, — а тепер бачу з Вашого листу, що мій грубий жарт таки болюще вразив Вас. Добре міні так, — але то, що міні жаль, то не заплатить Вам навіть за одну хвильку прикрости, яку я Вам справив. Я знаю, Ви не признаєтеся до того, але з слів Вашого листу тремтять утаєні сльози. Щож я маю робити? Гніватись на себе — за пізно і дарма робота. Просити Вас о прощенє — ну, Ви й просьби тої не приймете і скажете по просту, що нізащо перепрашати. Постійтеж, я Вам покажу, за що Вас мушу перепросити.

Ви перепрашаєте мене за свій «жарт». Очевидна річ, що з мого листу Ви вичитали, що буцімто я не люблю жартів. А воно як раз противно, бо іменно сам мій лист цілий був жартобливий. Не вжеж таки Ви гадаєте, що чоловік може так перенятися «ідеями», що нічого чоловічого в нім не останеся? Алеж він тоді й не чоловік, а якийсь фільозофічний страхопуд! А притім же, прошу Пані, я й зовсім не ідеаліст, але противно, тяжкий реаліст. Я й зовсім не такий поет, як Вам може з моїх віршів видалося, але сухий Bücherwürm[46], котрий поезії складає часом, раз на місяць, а день в день пише довжезні хрії про податки і банки, і каси пожичкові, про статистику і економію і чорт зна що такого. Коли часом читаєте «Дѣло», то знайте, що всі статі найнуднійші, такі, котрих женщини ніколи не читають, а мужчини мало коли розуміють, — що всі вони походять з моїх рук. А Ви мене в ідеалісти проізвели! Міні зовсім не бажаєся стрітитися з Вами аж в якійсь святини — до святинь жадних я ніколи не ходжу і не маю до них ніякої претенсії, — але противно, я думаю, що се булоби хосенно для мене і для Вас, як би ми могли часом побачитись туй, на тій нужденній земли, котра остаточно єсть для нас важнійша і дорожша, ніж всякі святині. Конечно, я дуже був би рад побачити Вас нехай уже і в салі Народного Дому на вечерку Шевченка, та тілько се далека історія, а притім я не знаю, чи буду міг на тім вечерку і в загалі чи в місяцю лютім буду у Львові. Здаєся, що буду мусів виїхати до Вікна до п. Федоровича* на довший час, бо я працюю тепер над обширним

* Володислав Федорович — поміщик у Скалатському повіті, спольщений, проте в 1873—1876 роках був головою «Просвіти», бо готувався зробити інтерес на українстві. Та обманувся. — *Д. Л.*

житєписом єго батька, і може бути, що як раз тоді, коли Ви будете тут на вечерку забавлятися, я буду сидів над старими, пожовклими паперами і сліпав над їх відчитуванєм та переписуванєм. Гіркий наш ідеалізм!

Я хотів би не поетичнійшого місця для нашого звиданя, не степів України, на котрих вітер дуже сильний і — холодний, — але хотів би практичнійшого місця і скоршого часу. Впрочім, як гадаєте. Я знаю, що Ви несвобідні, заняті, а навіть перетяжені роботою і що Ваш ідеалізм так само, а може ще й більше гіркий, ніж мій, — і то власне будить в мині[5] живу участь для Вас. П. Парт.* говорив міні о Вашім тяжкім житю, — і я був би Вам дуже вдячний, як би Ви самі росказали міні дещо о собі. Міні дуже б було жаль, як би Ви с своїм талантом мусіли марно пропадати в нужді і надмірній а не вдячній роботі. І ще одно — як гадаєте? не буде се нечемно з моєї сторони, якби я предложив Вам від себе яку невеличку поміч? Правда, средства мої невеликі, але я потребую дуже мало, так що міг бим Вам може дечим прислужитися, чи то газетами, чи книжками, чи й[6]. Надіюсь, що Ви не прогніваєтесь на мене за се предложенє, пливуче з щирого серця. Я не радо повіряю єго письму, і хотів доперва при нашім звиданю устно Вам то предложити — тоді мож(е)[7] б було міні удалось винайти делікатнійшу форму. Але тепер я бачу, що звиданє наше ледво чи й наступить коли, а як і наступить, то бог знає коли, а до того часу може б моя скромна поміч могла достарчити Вам хоч кілька спокійних і безжурних хвиль для студій, для досконаленя і вправи своїх сил. Правда, що Ви не прогніваєтесь за моє предложенє?

Скажу ще дещо про те, що Ви говорите о любові і чуствї женщин, а розумі мужчин. Се трошка не так, як Ви кажете. Кожда поезія моє діло тілько с чутєм, з него мусить плисти і на него впливати. Значится й мужчина, коли він поет, жиє так само — а може ще й інтензивнійше — чутєм як женщина. Я принаймі знаю багато поетів, у котрих чутє було розвинене так надмірно, що вкінци й помрачило їх розум і завело їх в дім божевільних, — женщини-поетки такої міні доси не доводилось знати. Алеж позвольте собі сказати, що любов «плотская», geschlechtliche Liebe[8], як німець каже, то ще не єсть все чутє, — противно, єсть се одна з низших степенів чутя. Любов до всіх людей, а особливо до всіх нещасливих, покривджених і понижених — єсть чутє далеко висше і святійше. Чи може по Вашій думці женщина вміє любити тілько мужчину і то тілько одного певного якогось мужчину, і то, яку нас на...[8a] своїй любови? Мене злість бере, коли тілько подумаю о тім! Як би яка женщина —

---

* Пан Партицький, див. у примітках — *Д. Л.*

не дай боже — мене любила і задумала, хочби й з найбільшим талантом, оспівувати мої сірі очі і мою скулену поставу і свої медові хвилі зо мною, — то бог мене побий, як би я єї вірші не кинув в огонь, а їй самій не вліпив кільканайцять солених «пац» на єї ніжні ручки. Не вжеж таки тілько така низка любов має бути змістом цілого житя нашої женщини? Ні, Пані, — єсли Ви так гадаєте, то Ви або й зовсім не поетка, або Ваша поетична сила ще не дозріла, Ваше око не прояснилось ще на стілько, щоб твердо, а притім з глубоким, сердечним чутєм глядіти на світ і на житє людске. Впрочім, зачекайте, нехай та Ваша леліяна любов опалить Вам крильця, розранить серце і виточить зо дві беребениці[9] сліз з Ваших очей, тоді Ви не тої заспіваєте!

Даруйте, що я так нечемно виражаюся, — я простий мужик, делікації великої не розумію, а предмет сам для мене досить дразливий. Ваш послідний лист — не утаю сего перед Вами — видавсь мені троха нещирий, троха, як німець каже, verschwommen[10] — конечно, за мою провину. Але все ж таки я думаю, що коли ми від разу зачнем с собою лукавити, то до нічого доброго не дійдем. Для того я надіюсь, що від тепер Ви будете писати до мене по щирости, так як до своєї колєжанки, без високих фраз, котрих я навіть не розумію (бігме, що не розумію того, що Ви написали о поезії! критик з Вас не буде!), а так собі по просту, отверто і без церемоній. Я так і думаю, що або мусите писати в той спосіб, а ні, то перервати переписку, бо на Ваші ідеальні листи — будьте певні — я потрафлю відповісти грубіянствами такими, як нині. Та тількож, прошу Вас, не гнівайтесь і не ображайтеся нічим, а те, що в моїх листах найдете вразливого, беріть як раз навиворіть — жартобливо, бо тілько в такім дусі воно й писане. На закінченє сего листу мушу Вас похвалити за Ваш вірш, присланий міні минувшого разу, — іменно вірш, котрий свідчить, що часом і Ваша думка вириваєся з вузких рамок плотскої любови і вилітає на широке поле. Вірш той («Все никне, гине на житя дорозі») — з невеличкими[11] .... ками буде напечатаний в слідуючім н-рі Зорі, і по[12] ..... найкрасше з усего, що Ви доси написали. Правда[13] ..... покоєною цікавостею чекати, поки не буде надрукований, цілі дві неділі. Чи Ви може не цікаві? В такім разі кривди Вам не буде. А поки що, бувайте здорові!

Ваш *Іван Франко.*

№ 3.

Дорога Товаришко! Поперед всего позвольте знов гарненько наганьбити Вас...[14] Прошу я Вас, що се має значитися? Вже два листи від Вас дістаю, а вірша ані одного. Хибаж се

так годится? Та коли так, то я й кореспондувати з Вами покину, бо до учительки Юлії Шнайдер міні яке діло? Я маю діло тілько до поетки Юлії Ш., а коли вона міні не ласкава запрезентуватися, то я рушаю собі на чотири вітри. Чи може я своїми науками знеохотив Вас до писаня віршів? З Вашого послідного листу щось подібного видко, — в такім разі я дуже жалую своїх наук. Але ні. Я знаю, що у кого є дар правдивий до поезії, того ніяка наука не знеохотить, той і з затрутого зіля потрафить мід виссати, як пчола. Для того я не боюся за Вас. Тількож не тратьте віри в себе, не тратьте охоти до житя і працюйте, що можете. Я знаю й сам, що Вам усяка праця над собою не легко приходить при навалі урядової роботи і для того я так само як і Ви радби, щоб Ви видобулися с тої поганої Бібрки і перенеслись н. пр. де до Львова, де би могли крім праці на хліб працювати над своїм образованєм, виправляти свої сили. Я знаю дуже добре, що Вам шкода тратити сили і вік на учительство, та щож, коли наші школи не дають женщинам ширшого образованя, котре б робило їм можливим який небудь інший, свобіднійший заробок. Конечно, я не говорю через то, що інший заробок єсть уже для них справді не можливий, і о тім Вам треба подумати. Надіюсь, що ще в будущих листах про се діло поговоримо.

Ви жалуєте мене, що буцім то я з досвідченя пишу про «опалені крила», і для того маю злість на любов і т. д. Ні, ласкава Пані, — моє досвідченє зовсім не дає міні причини злоститись на любов, — противно, хвилі, в котрих я любив,[15] т. є. любив не «всіх людей», як Ви кажете, а одну людину, спеціяльно одну женщину, були може найкрасші в моїм житю, — жаль тілько, що були се заразом хвилі найтяжшого болю, якого я доси зазнав, а не чистої радости. Се троха довгі історії, і не добре під ніч нагадувати і щось починає боліти в груди, — так я й не почну Вас нудити моїм оповіданєм, котре впрочім Вас не інтересувалоб (бо я думаю, що й Ви так само як і я інтересуєтесь тілько Мироном поетом, а не Іваном Франком, наймізернійшим з усіх Іванів), а що в тій історії є інтересного і навчаючого, сего я не сховаю для себе, а спишу колись при спосібности в повісти, тай доси списав уже дещо (Ви читали «На дні» і «Картку любови»?*). Та тількож всі ті досвіди, то значиться властиво той один досвід, зовсім ще не зробив мене ворогом женщин, а коли я кажу, що не маю щастя до женщин, то кажу се для того, що справді не вмію ніколи роздобути для себе сімпатії женщини. Доки мя знають зо слуху, то може не одна й думає собі: а цікава б то річ пізнати, що се за звір

---

* На дні. 14-й випуск Дрібної Бібліотеки 1880. «Картка любови». «Світ», 1881, № 6. — *Д. Л.*

такий. Але скоро котра побачить мене, хоч би й з далека, то певно відійде їй охота бачити мене другий раз, а тим більше знакомитись зо мною. Доси, о кілько знаю, дві женщини тільки любили мене — не числячи моєї матери — але на нещастє вони обі були такі, що я їх не міг любити, хоч і з ріжних причин. Що ж тикаєсь пісень любовних, то я не за то ганьбив Вас, що Ви пишете їх, але за то, що вони не зовсім удалі. А впрочім єсли Ви любви такої доси не зазнавали — о чім я впрочім сумніваюся — то яким же Ви правом о ній пишете? Як можна співати о тім, чого чоловік не знає? Ні, ні, не відпирайтесь, Ви любили, і то хто знає, чи не також нещасливо! Ну, та се у нас, скажу я Вам, звичайна, і подекуди навіть конечна річ. Возьму тілько себе самого: чи трудна річ, що женщина якась міні сподобаєсь — і на ціферблят[16] увійде і говорить яко тако, — а як чоловік приглянеся близше — кукла, або, як мій приятель Павлик каже «мясо». А не вжеж можна мясо любити? І зараз готове розчарованє, — а нехай така річ трафиться якому не будь Масляковi або Грабовичеви*, так він Вам сяде і том поезій напише, вихвалюючи те мясо, що таке воно румяне і біле, і мягке і пухке, і таке мало волосє і такі очи і такі руки — фі, аж гидно слухати. А о тім, що те мясо не мало ні серця, ні мозгу, ні характеру — він і не згадає. Та ба, не в тім ще лихо, — а в тім, що таке мясо відтягне від іншої, реальної праці і того, хто пише вірші і тих, що будуть їх читати. Я розумію любов, але 1) тілько для людини, с котрою я можу порозумітися, с котрою міг би поруч працювати і вчитися і 2) розумію любов не яко головну ціль, але яко окрасу житя, розумію її не як хліб, але як масло, котрим той хліб посмарований, щоб гладше йшло. (Прошу не гніватись за трівіяльне порівнанє!) Впрочім може бути, що я й помиляюся, бо щож, я старий чоловік, своє давно пережив, остуденів і заморозився в тисячних сухих і твердих річах, серед котрих пройшла моя молодість. Може я й помиляюся, — о тім Вам, молодшим, знати.

Але цур їй, тій любві, — яке міні діло до неї, а отсе я намазав Вам цілу статю о ній. Ви кажете, що Вам прикро було, що я в такий спосіб не порозумів Вас (навмисно, прошу Пані, навмисно, — пізнайте з того, який я злосливий чоловік!), буцім то Ви не знаєте висших чувств крім любови до мужчини — тумана 18-того. Ви досить виразно писали о висшій любві, але міні видалось, що Ви за богато ваги поклали на тоту низшу, і для того я написав Вам сокрушеніє. А що до «сірих очей», то можете собі о них писати, колько Вам злюбиться, хоч би й до очей Наполеона (от уже що женщина, то женщина, з історії

---

* Іларій Грабович, Володимир Масляк — маловідомі другорядні поети 1880—1890 років. — *Д. Л.*

всемірної хоч то знає, що Наполеон мав сірі очи, а я й студіював історію і не знав того. Ігій!) — я за те не прогніваюсь. Я тілько прогнівався б за таке, що би тикало мене особисто, а у мене, богу дякувати, очи пивни![17]

Що до моєї подорожі, о котрій Ви раді б знати, то діло маєсь так, що я пишу тепер велику книгу про житє і часи Івана Федоровича. Тепер працюю над тим ділом що ночи звичайно до 12-тої, в день рано сиджу або в бібліотеці Осоліньских* або в редакції Діла, а по полудни або в редакції Діла, або знов праця для «Кружка»**, для «Зорі» і для інших деяких газет, котрі ту приготовуються, тай листи. Отжеж то праця моя про Федоровича обнимати буде, здаєсь два томи, з котрих перший я повинен скінчити до нового року, а відтак мусів бим поїхати до Вікна (6 миль за Тернополем) на 2—3 місяці, виписувати матеріял до другої части. Є там около 5000 листів і інших документів, котрі треба перечитати, що важнійше переписати, крім того перечитати кількадесять томів книжок, по чім можна буде засісти до писаня. Тяжка робота, але що діяти, знаєте, як отсе сиджу два місяці у Львові, то можу сміло сказати, що як бим поробив так з 10 літ, то певно, що моїх писань вийшло би на яких 50 здорових томів. Та тілько то благодать, що чоловік не з зеліза і не довго видержить. Я майже весь той час нездоров, — поки чоловік сидів на селі і робив в полю, то й здоровлє держалося. Я бажав би де коли троха зробити собі на пару день екскурзію, — що скажете на то, як би я вибрався до Вашої Бібрки — і не далеко і, надіюсь, провів би час не без хісна. Та тілько господь знає, чи урву натілько часу! Побачимо впрочім, що Ви на то скажете.

Відписуйте. Я вже гадав, що Ви по моїм послідним листі загніваєтесь і не будете писати більше — троха міні було прикро, щом так остро до Вас написав. Та я надіюсь, що Ви не подивуєтесь старому, згризливому, хорому, кулявому та поганому чоловікови, котрого часом по просту завись бере, що суть другі люде молоді, здорові, хороші, що жиють, веселяться, люблятся, а нам, — гов тпррру!..

Бувайте здорові.

Іван Франко

Львів дня 30 падолиста 1883.

Позаяк на другій стороні[18] місце вільне, то шлю Вам для проби або й для забавки один мій вірш, котрого доси нема печатаного — а може й не буде швидко. Позаяк Вас інтере-

---

* На розі теперішньої вул. Стефаника і Коперніка. — *Д. Л.*

** Очевидно «Етнографічно-статистичного» при студентському товаристві «Академічне братство», заснованому восени 1883 р. — *Д. Л.*

сують вірші любовні, то прошу, полюбуйтеся й моїми, троха може не мудрими, ну, але се у нас, кепских поетів, щоденна історія. Вони писані в вересню сего року — аж самому смішно, що старий чоловік ще в такі дитиньства потрафить бавитися[19].

До І. Д.*

І.

Не схиляй своє личко прекрасне,
Не затулюй повіками віч,
Із котрих то мигоче то гасне
Луч надії в життя мого ніч!

Дай мні пити з жагою голодного
Теє райске проміне живе,
Що з таємних глубин благородного,
Непорочного серця пливе.

Щоб тебе над житє я кохаючи
Так добро тож і правду кохав,
Про твоє ущасливленє дбаючи,
Я й про бідних, покривджених дбав.

Ти будь іскрою мні громовинною,
Що в мертвеччині збуджує рух,
Будь вітхнення струєю невпинною,
Що рве вгору і серце і дух!

Най у серці мні віру в будущеє
Оживлять твої ніжні слова,
Відновлять пісень жерело бющеє,
Що зморозила жизні зима!

Розігнавши всі сумніви й муку
Ти цілим мене мужем зроби,
Щоб с тобою я жив рука в руку
Для добра, для людей, для борби!

ІІ.

Я й забув, що то осінь холодна,
Я й забув, що то смерти пора,
Я й забув, що ти — «. . . .»,
Що між нами безодня стара.
Що між нами народній сльози,
Що любитись не мож нам, не слід,
Я й забув, що відвічні погрози
Відлучили від твого мій рід!
Я забув — ні, я думав, безумний·
Що засипалась бездна стара,

---

* До Józi Dzwonkowskiej — До Юзі Дзвонковської — *Д. Л.*

Заповнили їй трупи і трумни!
Отжеж ні! Ще мабуть не пора!
Ох, забув я про мур той спижевий,
Що між нами границею став,
І тебе я, мій цвіте рожевий,
Як лиш міг, як умів, покохав!
Я й забув, що вже цвіти повяли
І ні з чого віночки плести,
Що вони не міні й розцвитали —
Я забувсь! І тяжкую нести
Доведесъ мені кару за тее!
Я забув, моя біла лилее,
Що моею не можеш назватися ти —
Я забувся, прости!

№ 4.

...ра знає о чім, — а там гляди, і зробить яку небудь дурницю, котра показує, що за поетом сидить туман вісімнайцятий. Чи як Ви кажете? Пригадую собі, що Ви виразили намір — приїхати тими часами до Львова. Отсе було б гарно! Розуміється, я надіюсь, що Ви звістите мене, коли наступить Ваш приїзд, щоб я міг вийти напротив Вас на дворець? Чи може не схочете сего зробити? Розуміється, я не маю претенсії на то, щоб моє товариство було Вам приємне, — я знаю тілько то, що міні Ваше товариство було б дуже миле і що дни* Вашого побуту у Львові були би для мене маленьким празнаком — розуміється, єсли бим в тих днях, міг як найдовше бути в Вашім товаристві. Ануко зробіть фігля тай приїдьте, якто буде славно! А тілько звістіть мене докладно, коли і котрим потягом приїдете, щоб я часом на той сам час не виїхав куди небудь, — бо й се у мене може лучитися.

Чи Ви здорові і веселі? Чи були в школі в понеділок? Мамця Ваші чи здорові? Прошу кланятись від мене.

От і скінчився мій лист і міні остаєсь тілько переслати Вам моє щире поздоровленє і переписати обіцяні вірші, — щоб ви знов не казали, що Вас ставлю на тяжку пробу. Цілує Вас[20]

Ваш *Іван***

ПРОЩАЛЬНА ПІСНЯ

Будь здорова, моя мила,
Я не твій!
Розлучила
Нас могуча сила!

---

* Так в оригіналі, замість *дні* — *Д. Л.*

** На звороті листка як продовження переписав Франко цю пісню — *Д. Л.*

Де поставить кого доля,
Там і стій,
Моя ж доля —
Вітер серед поля.

Вона мною щодень близше
В грі страшній
Мече, прише
На побоєвище.

Важко, душно, пітьма груба...
В хвили тій,
Моя люба,
Жде мя може згуба!

Жаль, що не можу Вам передати й понурої та дикої мельодії сеї пісеньки! Мельодія, як я сказав, мадярська. Не менший жаль, що не знаєте й мельодії до «Похоронів», здаєсь, композиції Шуберта; обі ті пісні укладав я до мельодії і після мельодії, співаючи, і тілько в співі вони можуть зробити вражінє. Тілько прошу Вас не прикладайте змислу тої пісні, а особливо єї закінченя, до себе. Я надіюсь, що наші дороги не розійшлися, але противно, що ми довго ще будемо йти і працювати спільно для нашого краю. Чи як Ви гадаєте? Ваш Ів.[21]

№ 5.

Ласкава панно Юліо! Гніваюсь на Вас! Раз за то, що так довго дали Ви...[22] лист, по друге для того, що Ви відкрили в м....[23] якусь «несвобідність», чи навіть нещирість, по третє для того, що присилаєте міні по тиждни чеканя всего на всего один віршик, а по четверте, що й той один віршик, смію Вам сказати, єсть дуже невдалий що до....[24] і недодуманий що до змісту.

Вам видався мій послідний лист несвобідний, не такий як попередні, де побіч полевих цвітків і всякої іншої хопти були також бодачки. О, єсли Вам лиш того треба, то я готов цілий отсей лист наповнити самими бодачками, але то такими колючими, що певно Вам і «пацок» не треба буде.

Отжеж прошу, любуйтеся моїм букетом! Зачну від вражіня. Закидаєте міні «несвобідність», а тимчасом то, що Ви сказали о вражіню, одержанім з моїх відвідин, єсть що найменше також несвобідне...[25] «Яке вражінє може лишити мудрий чоловік»? Панбіг знає яке, — я доси не стрічав жадного такого, але міні здаєсь, що «мудрий» чоловік може дуже часто лишити по собі дуже дурне вражінє. Розуміється, я й не маю претенсії ані до «мудрости», ані також до того, щобим лишав по собі надто добре вражінє, — але для чого ж би Вам не ска-

зати отверто, а тілько обвиваючи в бавовну? Отже я завстидаю Вас і розкажу Вам отверто, яке вражінє Ви на мене зробили. Тілько ще хвилечка терпливости — мушу Вас перед тим крихту понудити і відповісти пару слів на інше Ваше реченье. Чи справді я питав Вас: чи будемо разом працювати? Я собі якось такого питання не пригадаю, а воно навіть в моїх устах при теперішнім Вашім положеню булоб зовсім не на місци[26]. Бо як ми можемо працювати разом, сли я сиджу до якогось часу у Львові, незадовго може мною повіє мара знає куди, а Ви бакаляріте[27] в Бібрці? Що тут говорити о спільнім працьованю? Тож єсли я справді поповнив таку нетактовність і написав або сказав Вам щось подібного, то простіть! Але сли не сказав — бо зовсім собі не можу пригадати — і сли то Ви самі на мене таке вигадали, то що тогди? Ей, панно Юліо, — зачинаю гніватись на Вас!

Розуміеся, з того ще не випливає, як коли б я мав гадку — відмовити Вам своєї помочи і поради в Ваших літературних працях тепер і на будуще. Ні, противно, — я навіть покладаю надію на ті праці, — але се прецінь не можна назвати спільною роботою. Спільну роботу я собі представляю зовсім інакше, — але поки Ви в Бібрці, то о тім ніщо й говорити...[28] котрі би не тілько не спиняли мужчину від ...ої борби, але противно, загрівали єго до неї, заохочу...му в ній товаришили. Я знав одну таку женщину,...[29] Я до нині споминаю її, як святу, хоч вона жиє, тілько що далеко, в Парижі, чи десь там в Франції. Ну, але не о ній бесіда. Мельодія пісні прощальної така проста, що раз учувши затямите її. Ну, але вражінє, вражінє, — скажете Ви. Прошу, ось Вам оно! Правду кажучи, Ви мені зовсім не подобались. Взріст за високий, руки за малі, очи не блискучі,...[30] -ми, -ну, але то правда, що кого панбіг обдарував гарною, золотою душею, той повинен тим одним вдоволятися. Але щож, душі на чолі не побачиш, впрочім вражінє, яке робить поверховність, єсть що іншого, а вражінє, яке робить душа, знов що іншого. Я, яко поет, обожатель красоти, і єсли судити Вас з того становища, то сміло можу сказати, що Ви міні не сподобались. Та тілько прошу належито зрозуміти, що я через те хочу сказати. Уподобанье єсть чувство чисто естетичне, котре по при себе допускає многі інші чувства. Мінї лучалось бачити богато гарних лиць жіночих, — але поговоривши пять мінут з властителькою того лиця, я зачинав почувати до неї якесь милосердє, котре с часом переходило в злість або погорду. Для того я, кажучи, що Ваша поверховність міні не подобалася, не сказав тим ще нічого, і для доповненя свого суду мушу сказати, що помимо Вашої поверховности я полюбив Вас, як сестру, як друга,— може навіть і трошка більше — докладної міри поки що ще не маю. Може я зле роблю, говорячи Вам те,

може стягну тим на себе Ваш гнів або, що більше, підозрінье, що от чоловік дурень, не вміє обходитися з женщиною, як с товаришем, тілько зараз «dopuszcza się serdeczności»*. Все те дуже можливе, — але щож знов, — скажу я й на свою оборону, — хібаж міні не вільно любуватися красотою чужого лиця або чужого серця, не вільно признатися до того, і хібаж то що перешкаджає в правдиво приятельських зносинах?..

Розгнівали Ви мене трохи, панно Юліо, і самі викликали сесю мою, може і невчасну щирість. Коли ж і Ви тепер розгніваєтесь на мене, то се буде тілько справедливо з Вашої сторони. Але тепер може Ви порозумієте се, єсли Вам скажу, що дуже нетерпеливо дожидаю Вашого приїзду до Львова? Ануко зробіть фігля і тепер таки, в польскі свята, сли не будете куди запрошені на приємнійшу забаву, та приїдьте! От ми собі побалакаємо! Правда, у Вас фондів на дорогу не густо насіяно, ну, але коли на то прийде, то я готов звернути Вам кошти сеї подорожі. Цікавий я, чи зберетесь на відвагу.

Перепрашаю Вас, що на тім і кінчу сей лист. Доношу Вам тілько, що вірш Ваш (нині присланий) уже переданий Партицкому і дуже єму сподобався, — заховав го до 1-го н-ру Зорі слід. року. Чи знакома Вам троха дещо учителька панна Ольга Біліньска? Надіюсь листу від Вас в вівторок. А коли Вас самих надіятись? Може також в вівторок або в середу досвіта?

Ваш *Іван Фран-*

№ 6.

Ласкава Пані!

Мій колючий, будяковий букет приняли Ви с такою добротою і незлопамятностею, що, розумієсь, і не надіявся від Вас іншої. І не жалую своєї злосливости, коли вона дала міні пізнати в Вас так багато красних сторін. Однакож я надіюсь, що Ви з гори о тім єсте переконані, що моя злосливість не походить з злого серця, а борше нераз з злого гумору, з духа, котрий бажає сильних, горячих вражінь, а находить на світі самі млаві, несмілі, зачахлі і недороджені річи, вражіня, людей і діла. Що на те порадити? Я гадав, що моя колишня недуга, що многі нещастя, розчарованя, тяжкі упокореня і упослідженя, котрих я доси перебув так богато, як рідко хто другий, — що все остудить мене, притупить вразливість, а голов-

---

* Допуща сеу сердечносьці — дозволяє собі вдаряти в сердечні струни — *Д. Л.*

но підріже крила моїй фантазії, котра єсть мій ворог і котра малює міні добро, щастє, висоту і чесноту всюди, і там, де їх нераз дуже мало або й зовсім нема. Та здаєсь дармо! Яким чоловік вродився, таким і згине, непоправним і непорядним. То тілько лихо, що через те я своїм змінним гумором нераз мучу людей, котрі дорогі мому серцю. Я бачите, не вроджений на учителя ані провідника, — я можу бути добрим учеником, добрим Parteimann'ом*, добрим товаришем, і тілько такого становища треба міні шукати. А коли я Вам ні з сего ні з того накинувся на учителя, то непрогнівайтесь, коли я швидко покинув свою ролю і зачав ударяти в інші струни, небезпечні для нас обоїх, бо ніжні, бо звенячі довго і болюще, сли раз зістануть порушені. Впрочім з Ваших листів виходить так, як коли б Ви того не догадувалися, і може бути, що се й правда. Але тим не менше правдиве єсть посягательство з моєї сторони. Впрочім ні, — я знаю добре, що Ви женщина, а кожда женщина в ділах серця дуже догадлива, хоч би не мала о тім і жадного іншого попередного досвіду, і що Ви мусіли також догадатися, що стосунок так ведений, як ведеся між нами, дуже легко може дійти й до чогось більшого, аніж «сестрини чутя». До чого він може дійти і до чого я хотів би єго довести, сего я й сам ще не знаю і думаю, що о тім найлїпше було б нам «на чистоту» поговорити, а не писати. Ви кажете вправді, що при писаню Ви свобіднійші, — я о собі того не можу сказати і думаю, що тілько особисто розговорюючи з Вами міг би довести до якої небудь ясности те, що мене займає і о чім писати — по просту якось перо не надаєся — не для того, як коли б я в листах був несмілий або не вмів свої погляди та чутя належито висказувати — Ви самі знаєте, що так не єсть, але для того, що листовне полагодженье таких справ має[31]... мене богато важних недогідностей. Оставляю затим все те в завішеню, а також оставляю без відповіди Ваші поетичні вираженя о приязни, котрі хоч дуже красні, однакож менше правдиві, а найменше практичні. Замічу також, що Ви і сим разом не порозуміли (або не хотіли порозуміти) мене що до «вражіня», — але нехай собі, се діло менше важне в виду тих слів, котрі Ви «повторили».

Хотів бим тілько розписатися троха ширше о тім, що Ви називаєте спільною працею, — але й то не знаю, чи міні се вдасться. Бо то видите, питанє се хоч само собою й недразливе, а все може бути уважане за дразливе. Прошу затим те, що скажу дальше, брати зовсім абстракційно, теоретично, без стосованя до кого небудь!

Я понимаю спільну працю там, де двоє або більше людей,

---

* Партейманом — членом партії — *Д. Л.*

постійно с собою стикаючись, обмінюючись думками і вражінями, мають перед собою одну ціль і стараються взаімно допомогати собі до достиженя тої ціли. Прошу докладно передумати ті слова! До понятя спільної праці не вистарчає мати спільну ціль і йти до неї, хоч окремо, без порозуміня і ріжними дорогами. Бо тоді н. пр. два потяги желізниці, що на одній точці (у одної ціли) вдарять на себе і взаїмно подрухочуться, працювали би спільно. Спільно працювати не значить також робити щось однаким способом, хоч би й для однакої ціли. Бо тоді н. пр. всі музиканти на світі, котрі для забави людської грають після онакого такту, також працювали би спільно. А коли я часом щось зроблю, а другий злучайно надійде і міні допоможе тай піде далі, то чи се значить, що ми спільно працювали? Отжеж ні!

Коли я говорю про спільну працю, то я розумію се так, що спільник мій буде де в чім користати від мене, а я буду де в чім користати від него, щоб ціль наша була тим ліпше достижена.

Що я такої спільної праці бажаю і що для такого спільника, котрий би своєю натурою і своїм розумом коригував хиби моєї натури і мого розуму, готов би[31a] понести великі жертви, — на се доказом історія цілого мого житя, мій приятельский стосунок с Павликом, Белеєм і деякими другими людьми, в кінци мій любовний стосунок с панною Ольгою Рошкевич, котрий тревав около 7 літ і приніс міні в результаті за кілька хвиль правдивого, хоч і не повного щастя 7 літ тяжкої муки, тисячних терпінь та трівог. Стосунок той розірвався давно вже, — панна Ольга нині вже пані Озаркевичева, — житье не оправдало моїх надій, але я можу сказати, що я старався щиро, щоб наше спільне житье, на котре я надіявся, було справді спілкою людей мислячих, перенятих одною думкою і однакими цілями.

Якжеж — спитаєте Ви — було се можливо, через 7 літ помилятися або ошукуватися? Отжеж скажу Вам, що ані помилки, ані ошукуваня не було, що панна Ольга справді могла б була статися людиною пожиточною для загалу і писательскою[32]... в товаристві других, — дуже міні подобався її характер, — але того, що називаєся любовю я для неї не почував уже хоч би для того, що се було ще підчас мого стосунку с панною Ольгою Рошкевич. А що до Ольги Біліньскої, то я питався Вас, чи не єсть вона Ваша колєжанка. Єсть се сестра (нерідна) одного з моїх добрих знакомих, — і я запрошений до неї на свята, а впрочім дано міні свободу приїздити коли хочу, та тілько що не можу вибратися. А видівся я з нею всего раз, всего з пів години. Славна дівчина, — було б з неї дві такі, як Ви, і ще би може дещо троха лишилося[33].

Але, але! Ви пишете, що Ви хорі щось! Не вжеж небезпечно? Чому не пишете, що Вам такого є? Коли гадаєте вмирати, то звістіть, хоч на кілька день наперед, що б я міг бути при Вашій смерти, сли вже не можу бути при весілю і щоб міг хоч на устах вмираючої Юлії зложити «братерский» поцілуй, так як надіїсь....[34] зложити їх ще достаточне число на устах живої. Прошу Вас дуже, не хоруйте, вже хоч би зо взгляду на то, що міні одна гадка о Вашій слабости може на цілий день відібрати гумор! Але знов не важтеся іменно з того взгляду затаювати передо мною, єсли Ви справді недужі!

Я ждав властиво Вашого листу вчера, а не одержавши єго, ходив цілий день, як не свій. А ту в вечер прийшлось писати для завтрішного «Діла» статію про екзекуції податкові! Тепер завдано міні нову роботу, на котру ре-[35]

№ 7.

. . . . . .[36]

Але щож то, чи Юлія вже забула вірші писати?[37] ...в новий рік, каждий стараєся показатися с чимось ліпшим ніж доси, а панна Юля ані ду-ду. Так дуже заняли її думку особисті пляни, що для бідної рускої літератури вже нема ані одної думки, ані хвилини часу? Чи вже від тепер зачнеш занедбуватись? Чи кожда женщина лиш поти поступова, еманципована, с посвяченєм, з запалом і с поезією, поки не замужна? Рад бим знайти![38]

№ 8.

P. S.*

Признаюсь Вам — думаю, що не прогніваєтесь за се признанье — що я мав велику охоту заїхати на йорданьскі свята до Вас до Бібрки, і навіть все у мене було до тої дороги приготоване. Діставши нині Ваш лист, я побачив, що Вам мій приїзд був би тепер дуже неприємний і для того покинув сей плян, тим більше, що і Ви ані словечком о нім в своїм листі не згадали. Ну, розуміється, Вам ніколи було, а може й «не випадало», — бо то у наших женщин щирість і чутє і любов звичайно єсть тілько там і тілько тогди, де і коли «випадає», а по за ту границю ні-ні-ні! А коли Вам не випадає написати до мене одно словечко: приїдь! — то міні тим більше не випадає приїздити. Чи як там Ваші правила доброго тону кажуть?

Засилаю Вам і Вашій мамці сердечне поздоровленье

І. Ф.

---

* П. С. — постскриптум. Див. примітку до листа № 8 — *Д. Л.*

№ 9.

Дорога Товаришко!

Отсе хиба нещастя, що я, мавши як раз їхати до Вас, тай заслаб, — вправді не тяжко, але всеж так, що виїжджати було годі. Тож не прогнівайтесь за мою несловність! Сам не знаю, коли буду міг бути в Бібрці Вашій. Я гадаю, чи не можна би заїхати туди в суботу нічю, а вернути в неділю вечером? Бо в понеділок рано буду мусів поїхати до Дрогобича. Що Ви на те скажете? Ваш

Іван Франко.

№ 10.

Дорога Юліо!

Ваш щирий і сердечний лист глубоко зрушив мене. В нім відбиваєся як в зеркалі Ваше добре, невинне серце, і я чую се добре, що судячи з того взгляду, я ледви чи міг би найти женщину, котра зрівнялась би з Вами. А[39] ... кого т... ... сего я не знаю, так само не знаю, які наслідки за собою потягне. Побачимо.

Я в суботу не їхав до Станіславова, але їду в середу до Нагуєвич на весілє сестри, а відтам разом з батьком просто до Станісл. В неділю був я на вечерку за Барвіньского, — очевидно, що даремне виглядав за Вами. Вечерок впрочім був дуже красний, бесіда Белея загально подобалась. По вечерку було невеличке пянствіє громадське — около 50 люда, між ними й дві пані — потяглося до першої в ночи. Маса многолітствій пили і співали, — розуміеся, що й мене не минула та участь, а розохочені студенти підхопили мене на руки, так що тут таки пішла між людьми чутка, що я між молодежею маю велику популярність.

Д. 26 лютого буде вечерок за Шевченка, на котрім, здаєсь, я буду мав деклямацію, — принаймі Акад. Братство[40] запросило, — не знаю, як на то старші подивлятся. На всякий спосіб надіюсь, що Ви будете.

Уриваю лист, бо прийшов чоловічок, с котрим треба і балакати і йому дещо передати. Хочу, щоб лист нині пішов, то і кінчу. Бувайте здорові і пишіть, а не забувайте за вірші, — шліть як найбільше, щоб було до вибору. З віршем до друга ще сам не знаю, що зроблю. Стискаю Вашу руку

Ваш *Іван*

№ 11.

Дорога панно Юліо!

Я на всі вигади гадав, що Ви загнівались на мене, що так довго не получав від Вас листу. Я вже гадав, чи не хорі Ви

і як раз забирався писати до Вас, ущипнувши хвилю вільного часу, коли в тім листонош приносит міні Ваш лист. Ну, богу дякувати, Ви ані не слабі ані не загнівались на свого друга, котрий частенько таки Вас згадує. Але Ви спізнилися до сего н-ру Зорі с своїми віршами, — от що шкода! З тих, що Ви тепер при ... в два, хоч один слабший. За то вірш «Я ваша» ...і -ага, прецінь я зловив...[41] — удався Вам: він безперечно є найліпший зо всего, що Ви доси написали і буде окрасою нашої лірики. Не дуже тим гордітся, бо я зачинаю говорити компліменти. Але про то мушу Вам замітити, панно Юліо, що Ви на ховзкій дорозі! Покиньте етери і фалі, і соловїв, і мотилів, — усе то дрянь не варта Вашого пера — глядіть на річи троха реальнійше, — а то пісні Ваші швидко зовсім розплинутся в тони і перестанут бути зрозумілими для людей. Посилаю Вам Шевченка «Марію». Єсть се по моїй думці найкрасша перла нашої поезії, — читайте її і вчитуйтесь добре і пильно придивляйтеся, як можна річи на око прозаічні піднести до високої поезії, — як можна малими средствами, кількома простими словами викликати велике вражінє. Для Вас конечно є студіюм поезії рускої, реальної, — Конорніска* заведе Вас на бездорожє.

Моя поїздка осталась безплодною: до згоди в Станіславові не прийшло, бо господарство запущене, видатків треба би надто великих, а у нас з батьком нема грошей, — а притім орендувати не оплатилось би зо всім. Що далі буде зо мною, не знаю; прийдесь, бачу, сидіти дальше в Львові самотою та поневірятися між чужими людьми — доки? Бог знає. Вечерок за Шевченка буде аж десь коло 10 марта. Нині уряджує свій вечерок «Акад. Кружок»... буду. Деклямувати не буду здаєсь... -тся ще мене. Нехай собі. Вірша нія-...[41a] -ше, шкода праці.

Отсе суть короткі і не потішні новини за послідні два тиждні. Про мої близші особисті стосунки не пишу Вам, бо ті Вас не будуть обходити. А жаль, що Ви не могли доси приїхати. На 10 (лат.) марта надіюсь Вас на всякий спосіб, — мав бим з Вами поговорити о деяких дуже важних річах, — котрих написати не подоба. Як би Вам потрібно грошей на дорогу або до якого приготованя, то напишіть без женади до мене, — я постараюсь прислати. Тут деякі люде хотять Вас бачити, ну, а як хто обібрався грибом бути, то лізь в кошіль, т. є. колисте обібралися за поетку, to pokażcie się narodowi.** Аякже, панно Юліо!

---

* Конопніцька Марія, польська поетеса, писала на народні мотиви — *Д. Л.*

** то покажцє сє народові — то покажіться народу.

Цікава буде для Вас річ, що тутка я сими днями відновив знакомство з одним Вашим дуже милим знакомим, п. Гордієвичом. Дуже хвалив Вас. Чи й Ви єго?[42]

Прощайте, а пи-...[43]

в. *Фр.*

№ 12.

Дорога панно Юліо!

Не гнівайтесь, що я аж доси не відписав Вам, — але у мене так всякої роботи, що годі було. Лист Ваш, а особливо Ваша посилка утішила мене дуже. Ваші вірші прислані сим разом, майже всі дуже гарні. Ще такі дві-три посилки, і буде можна справді видати маленьку книжечку Вашого первоцвіту. Партицкий в сих н-рах «Зорі», що вийдуть сими днями вийде* напечатає дещо. Про осібне виданє я ще з ним не говорив, але скоро буде матеріял, я сам приймуся за єго упорядкуванє і передам все готове до друку. Тілько Ви працюйте дальше, а особливо вчитуйтесь в Лєнау, студіюйте єго форму і спосіб вираженя.

В нашій редакції Ви лишили по собі дуже милі споминки. Наші товариші, Горбачевский** і Грабович дуже були засумовані, що Вас не могли видіти. Корженко*** на серіо вибираєся до Бібрки, — може вже сеї неділі, сли тілько погода позволить. Конечно, і я з ним. Запевно приїдемо рано. Але до того часу надіюсь ще від Вас дістати лист.

Засилаючи поздоровленє Вам і Вашій мамі остаюсь

Ваш слуга *Ів Фран*

№ 13.

Дорога панно Юліо!

Що се з Вами? Чи Ви до Америки виїхали, чи загнівались, чи може — крий боже! — занедужали, що ані словечком не зволите озватись до мене? Чи може переписка зо мною не представляє уже для Вас ніякого інтересу? Я й сам не знаю, що се може бути! А може Ви спустилися на те, що я перший до Вас напишу, а видячи, що я на тілько нечемний і не пишу нічого, затялися й собі і не пишете також нічого. Алеж бійтеся Бога,

---

* зайве слово.
** Горбачевський Антін — редактор «Діла» в 1883—1884 рр. — *Д. Л.*
*** Псевдонім літературознавця Вол. Коцовського — *Д. Л.*

панно Юліо, не погубляйте душі невинної. Я дуже занятий, так занятий, що хоч коли й трафится хвилина вільного часу, то я такий змучений, утомлений, зденервований, що зовсім годі прибратись міні до писаня листів. Для того я й богато других важних листів відкладаю отак з дня на день, з тиждня на тиждень,— а від Вас то таки що день чекаю листу, і все надармо. Правда, ви послідним разом прислали міні кілька віршів і то гарних, так що запас той вистарчить ще на... але хібаж уже крім присилки віршів Ви не маєте міні нічого сказати? Правда, ...яких толкованьь, але я думаю, що найліпше с тими річами здержатись ще троха, — з ріжних причин. Будьтеж ласкаві, напишіть міні... до Бібрки, і як жиєсь тепер і чи дуже гніваєтесь[44] — а сяк чи так, присилайте найновійші плоди своєї музи, котрі міні будуть дуже пожадані. Як знаєте Ви — коли вже бесіда про музу, ще маєте конкурентку в особі також учительки, панни Климентини Попович, котрої вірші зачнуть печататись — не знаю, чи від сего чи від слідуючого числі Зорі. В сім н-рі іде Ваше: «Кілько дум ту переснилось», — крім того я[45].

№ 14.

Ласкава Пані!

Не гнівайтесь, що так довго не пишу до Вас. Знаєте, що я не здоров і ще до того маю таку масу ріжних праць. Ми с Коц.[45a] приїхали щасливо і без ніяких авантур. Тут у нас доси нема нічого нового.

Напишіт, як Ви поживаєте і що робите. Я надіюсь, що Ви за ті часи напродукували дещо троха ліричної дробини, і дуже був би цікавий побачити Ваші нові співаня. «Любиш чи не любиш» напечатане — без моєї вини. Але просто подобаєсь людям, — видять новий зворот в Вашій ліриці, від Конопніцкої до пісень народних. «Руска дівчина» раз тілько кохаюча всюди стрічає опозицію,— от — і Белей* вчора носом крутив. Ось для Вас наука — писати і в поезії і всюди тілько правду, т. є. тілько те, о чім Ви переконані, що се так. Що напишете о собі самій, се буде найпевнійше, що о других, те вже треба через дуже тонке сито сіяти.

Вид Бібрки від каплички — дуже гарний і піддав міні гадку — пропонувати Вам, щоб Ви описали єго, розуміеся, віршами. Се була би перша (а властиво друга, по «Бескидах») Ваша проба поезії описової. Ану ко трібуйте, — як Вам се вдасться. Конечно, чим більше в опис внесете свого я, свого власного серця і чувства, тим він буде інтереснійший і цікавій-

---

* Іван Белей — головний редактор «Діла» в 1884—1902 рр. — *Д. Л.*

ший. Заразом се привчить Вас — ограничувати крила своєї фантазії, глядіти поетично на річи близькі, видобувати поезію з дійсности, т. є. зробить Вас поеткою більше реалістичною, ніж Ви доси могли показатися. Я дуже би бажав, щоб Ви перенялися тою гадкою і доложили всіх сил до такого кроку. Коли Вам не вдастъся, робіт другий і третий раз, на інший спосіб, іншою дорогою, але робіт, Übung macht den Meister[46].

Будьте ласкаві донести міні, чи Ви здоровійші вже і що робит панна Валєрія, котрій засилаю сердечне поздоровленє. Коцовский, здаєсь, напише до Вас окремо. Я виїжджаю до[47] Львова по 15-тім, Партицкий їде зараз з початком слідуючого тиждня.

Стискаю Вашу руку і остаюсь

Ваш щирий *Іван Франко*

Львів д. 9. V. 1884
ул. Ліндого 3

№ 15.

Ласкава Пані!

Отсе вже кілька день збираюся писати до Вас, тай все годі. Так то вже на світі: до людей чужих і незнакомих я повисилав за ті дні кілька листів, а до тих, котрі міні близькі — нічого. Наперед знаю, що не прогніваются, а ту ще й міні тепер тяжко писанє приходит, — ну, і виходит занедбанє кореспонденції.

І нині мушу Вам писати коротко. Ваші вірші дуже мене врадували...[48] майже всі до друку—і надрукував усі в «Ділі», котре Вам нині посилаєся. Белеєві і Корженкові вони дуже подобалися. Розуміеся, що й Ваша герезія також надрукована, і то після Корженкового суду єсть она найкрасшим з усіх віршів. На мене Ваші обі коломийки зробили вражінє дуже приємне, — бачу в них поворот до реалізму і мелодії пісень народних.

Я виїжджаю в неділю або в понеділок, і то насамперед до Станіславова, де пробуду 2—3 дни; відтам їду на коротенький часок до Болехова, а відтам до Нагуєвич, де хотів бим забавити з тиждень. Відтам верну назад до Болехова, де забавлю весь прочій* час моїх вакацій[48a].

Поручаю Вам — працювати дальше витревало на ниві поезії, а з листами до мене здержатися, поки не напишу сам і не подам Вам адреси.

Будьте ласкаві вислати поезії Конопніцкої під (пе-)репаскою на адрес: Wielm. Pani Ant. Dzwon(ko)wska Stanislawów,

---

* так в оригіналі: *прочій* замість *прочий* — *Д. Л.*

ul. Sapieżyńska, za rampą Tyś(mie)niecką[49]. Прошу для безпеченьства рекомендувати.

Що се у Вас за якась маленька «Валерійка» найшлася? Будучи в Бібрці, мав я честь пізнати панну Валєрію, панну, о кілько я міг зміркувати, зовсім дорослу. Чень же се не она?

Засилаючи Вам і панні Валєрії і Вашій мамці щирі поклони остаюсь

Ваш щирий *Іван Франко*

Корженко каже, що боїтся писати. Може Ви будете знати, що се значит, — я не знаю.

І. Ф.

Львів д. 16/V 1884.

№ 16.

Ласкава Пані!

Дуже дивуюся, чому доси нічогісінького від Вас не маю, хоч я відїздячи зі Львова написав до Вас кореспонденткою[50] доносячи о своїм адресу. Тепер приходжу до того переконання, що Ви мусіли не одержати кореспондентки і для того не знаєте й доси мого адресу. Сумно в такім разі устроєні порядки на бобрецкій почті!

Я сиджу, отсе в середу буде вже два тиждні, в Нагуєвичах і чуюся крихту здоровійшим. Лажу по полю, ловлю риби і пишу дещо з Федоровича і для Діла. Більше ніяких праць я й не брав для себе зі Львова, а навіть для Зеркала[51] нічого не зладив помимо просьб Шухевича. Ось Вам і всі факти мого вбогого в факти тутешнього житя. А думки? Тих, признаюсь Вам, ще менше. Не думаю нічого, а найменше усього про себе самого. Жию так як той, що з завязаними очима йде просто наперед себе, не питаючи, чи там гладко чи може пропасть. Нехай їй чорт, тій будущині. Досить чоловікови гризоти робить те, що є, не то ще би гризся тим, чого нема, але аж колись буде!

Я, здаєсь, десь так за тиждень вертаю назад до Львова, а вже аж відтам зроблю екскурзію до Станіслава, а може — коли позволите — по дорозі й до Бібрки провести деньок в товаристві поетичної «надбібрянки» чи як би то її назвати. А напишіть міні, чи панна Валєрія єсть ще у Вас і доки?

Надіюсь також, що Ви пришлете міні тепер, по так довгій павзі хоч двайцять своїх поетичних цвітків, хмарок та соловейків, котрі так очарували старого пророка Танячкевича* породили в єго голові звістні Вам через мою недіскретність

---

* Про Танячкевича див. в примітках — *Д. Л.*

пляни, о котрих я рад би знати як Ви тепер думаєте, і котрі, о кілько міні здаєсь, так як майже всі широкі пляни сего пророка, остануться замками в воздусі.

Пишіть міні обширно. Кожде слово людей милих серцю мому і вяжучих мене до світа єсть для мене ту в нашій пустині подвійно дороге. Рівночасно однакож не гнівайтесь, що я так небогато пишу, — довге сидженє для мене не здорове, о особистих ділах писати не хочеся, а від публичних я далекий теперечка. Значиться — годі.

Прийміть сердечний устиск дружної руки

Вашого *Івана Фр.*

Нагуєвичі, почта Дрогобыч[52]
Д. 1 червня 1884.

№ 17.

. . . . . .

Партицкому.

Мого Федоровича я за ті 3 тижні значно посунув наперед— написав майже тілько, як половина цілого Беркута, — чень-же признаєте, dass das tichtig gearbeitet heisst.[53] За то більше не робив нічогісінько крім пару віршів для Зеркала, 3 статей для Діла і перекладу одного акту Лессінгового Натана Мудрого, котрий мене від давна занимає і котрого я хотів би видати з обширною передмовою та поясненями. Ось Вам коротке справоздане з моєї діяльности, — хіба що до того додати около 50 щупаків, около 10 яльців і дещицю прочих рибок та около десятка листів написаних до ріжних людей. Так виглядали мої ферії.

З Вашого листу починаю переконуватись, що будь що будь

. . . . . .

небудь найліпший плян о. Данила, який він зглядом Вас уложить (не уложив, але уложить)! Einverstanden[54] Стискаю Вашу руку

Ваш *Іван Франко*

Нагуєвичі д. 12/VI 1884.

Д. 12/VI 1877 р. повертав я до Львова по найщасливійших хвилях мого житя, по дорозі уложив плян Boa Constrictor* і в слідуючих днях написав першу частину, а за тиждень — зістав арештований і зіпхнутий на само дно нещастя, в таку бездну, о котрій тепер без дрожі і замираня серця подумати не можу. Дивно колотить нами доля.

І. Ф.

---

* Боа Констріктор — *Д. Л.*

№ 18.

Лист Ваш глубоко зворушив мене, особливо вість про слабість Вашої мамці, котра Вам також мусит причинювати чимало гризоти. Що в Бібрці Ви не дістали сталої посади, се не дуже мене гризе, — чень Вам удасться де инде і ліпше приміститись, — з Бібркою Ви слюбу не взяли. Нині пишу до Стрия до п. Вахнянина і надіюсь швиденько донести Вам, що там чувати.

Дивує мене, що Ви серед таких обставин находите ще час і спосібність до писаня таких прекрасних віршів як той, що Ви сим разом міні прислали.

О. Танячкевич, котрий як раз був у мене, коли прийшов Ваш лист, довідавшись про Ваше положенє, обіцяв незадовго навідатись до Вас до Бібрки, — в якій ціли, сего не знаю. Ми вибирались також оба з Коцовским туди, але не знаю, чи при неперестаючих дожджах і при тих обставинах, в яких Ви тепер находитесь, буде се можливе і чи було би для Вас пожадане. Даруйте, що для браку часу не пишу, — роботи так много, що кожда хвилина почислена.

Ваш щирий *Іван Франко*

№ 19.

Дорога Сестричко!

Дуже жалую, що в неділю слота перешкодила міні бути в Бібрці, тим більше, що тепер не знаю вже, коли буду міг туди завитати.Сеї неділі, як знаєте, зачинаєся вандрівка молодіжи, на котру й я повинен їхати, бо маю в неділю держати відчит в Дрогобичи.

От би гарно було, як би бобрецка пташка розвинула свої крила і прилетіла в суботу до Львова, а в неділю разом з веселою громадкою молодіжи до Дрогобича і дальше в гори. Кошту на то великого не треба, 10—15 гульденів вистарчит, але за то Ви скористали б дуже а дуже богато.

Коли б однакож се для Вас було неможливе, то напишіт. Повертаючи з вандрівки я може би заїхав на деньочок до Вас. Не прогнівайтесь, що й тепер пишу так коротенько, — инші роботи лежат під рукою і полошат всякі свобідніші гадки. А затим прощайте, а радше до звиданя в суботу!

Надіємось, що в вандрівці возьмуть участь і инші дами, так що Ви не потребувалиб женуватися мужеского товариства.

Ваш *Іван Фран.*

Львів д. 23/VII 1884.

№ 20.

Дорога Сестро!

Отсе я мабуть відповідаю разом на два Ваші листи, — чистий скандал! Та що діяти, — так уже мабуть і судилось міні раз враз ображати наших ніжних женщин в їх найніжнійших чутях. Що я в неділю не приїхав, сему виною було те, що випало діло і треба було поїхати до Дрогобича. Може бути, що зберусь слідуючої неділі, сли Ви скорше не зберетесь до Львова. Бо я маю ще надію. Діло таке, що як бачу з Вашого листу, Вам треба тілько плюнути на Стоки і ждати до ліпшої пори. Не бійтесь, скарбів великих на втратите. Тут міні о. Січиньский, посол, робив таку пропозицію, чи не приняли б Ви у него в домі посаду гувернанти над єго дітьми. Будете мати все, що потрібно до житя, вигоду і досить вільного часу, бо уживаючи слова «гувернантка» я не властиво виразився, так як Ви будете тілько учителькою, бо у дітей є й мати. Коли б мамця Ваші могли на якій час приміститися де у яких свояків, то міні здаєсь, що се було би місце тимчасово для Вас відповідне, тим відповіднійше, що о. Січиньский як посол і впливовий чоловік міг би Вам в кождій хвили вистаратись о посаду далеко красшу ніж Ваші мізерні Стоки. Надумайтесь добре і відписуйте!

Ваш щиро прихильний

Іван Франко[55]

З віршів Ваших до сего н-ру «Зорі» даю Ніягару, котра покаже здивованій Руси Ваш талант переводженя. Белей Вам кланяєсь і виразив бажанє надрукувати знов один фелєтон Ваших віршів в Ділі. У мене нема на тілько готових, — трібуйте рушити концептом!

Стискаю Вашу рученьку

Ваш *Ів.*

№ 21.

Дорога Юліо!

Злучайно будучи у п. Коцовского, я рівночасно з ним дізнався з Вашого листу про тяжке нещастє, котре Вас постигло, про смерть Вашої дорогої мами, і спішу зараз же і від себе дописати Вам пару слів. Так і виходить, що всі горя сприсяглись сего року на Вашу бідну голову. Представляю собі, яка мусить бути Ваша доля в тих нещасних Стоках, Ваше успособленє,

Ваше житє — і міні страшно робиться за Вас. Я думаю, що здоровлє Ваше мусіло страшно утерпіти на всіх тих пригодах і що Вам треба подумати таки о зміні місця і способу житя, а головно перенестися чим борше зо Стік, де все нагадує Вам Ваше горе, де надто кожда хвиля в гризоті і надсильнім труді підриває Ваше здоровлє. Розуміється, я не радби наклонювати Вас до жадного необдуманого кроку і бажав би дізнатись від Вас про близші обставини Вашого житя і о тім, що і як Ви думаєте дальше діяти.

Будьте ласкаві, напишіть міні до Вікна (почта Грималів), де я ще до 15 або й троха довше забавлю.

Стискаю Вашу руку

Ваш *Іван*[55a]

№ 22.

Дорога Сестричко!

Поперед всего інтерес. Просять пани Кахникевичі, щоб Ви приїхали між рускими а польскими святами до Львова і остаточно угодилися з нашими попами о місце у Василіянок, чого, розуміється, і я бажаю. Надіются Кахникевичі, що чейже зможете виторгувати від них бодай 200 срібла.

А тепер до другого діла. За прислані вірші дуже дякую; всі вони дуже гарні і, що цікавійше, не будуть лежати в теці. Я задумав в тій маленькій «Руско-українській Бібліотеці» видати всі вірші нікої Юлії Шнайдер — Ви єї мабуть не знаєте— а позаяк дотеперішних віршів ледви стане на аркуш друку, то просив бим Вас ще о кільканайцять нових — може дещо є й готового, а дещо доперва в головці цвіріньокає,— от і зладиться збірничок, котрий утвердить дотеперішну славу моєї дорогої сестрички, а їй самій принесе хоч кільканайцять гульденів на нове господарство.

Дожидаю затим Вашого коротенького листу і великої посилки віршів. Друк розпічнеся аж десь по польских святах, коли скінчаться «Сонні мари», — значиться часу ще досить. Засилаючи Вам моє сердечне поздоровленє остаюсь Вашим

Іван.

Львів д. 21/XII 1884.

№ 23.

Дорога Товаришко!

Лист Ваш і прекрасні вірші дістав, і дуже Вам дякую за них. Жаль, що Ви в Лопатині не бачились з Коц.* і не розбалака-

* з Коцовським — *Д. Л.*

лись з ним дещо троха; він був би може троха порадував Вас. У нас то зовсім не так кепсько йде, як Вам здаєся. Я просив уже, щоб Вам висилали Зорю, бодай від 1-го н-ру. В 1-ім н-рі годі міні помістити що небудь з Ваших віршів, але надіюсь, що можна буде в другім. На святах, здаєсь, буду в Болехові у Озаркевичів. Бажаю Вам щасливого нового року, щасливійшого; ніж був прожитий!

Стискаю Вашу руку

Ваш *Іван Франко*

Львів д. 1/I 1886.

№ 24.

Львів, ул. Голембя ч. 9

Шановна Пані!

Отсе вже аж негарно з моєї сторони, що я так довго не писав Вам і навіть не побажав щастя на Вашій новій дорозі. Ну, та я надіюсь, що Ви й без того певні, що я Вам бажаю всего доброго і хорошого. Звісно, поперед всего я бажав би, щоб Ви не забували нашої спільної приятельки — рускої поезії, котра познакомила нас з собою, і надіюсь, що й на дальше удержить в добрій дружбі. Правду сказати, я й тепер пишу до Вас в літературнім ділі, а іменно в ділі «Жіночого альманаха», о котрого виданю Ви може дещо й чували. Отож до того альманаха впакував я більшу часть Ваших недрукованих ще поезій, які у мене осталися (доси надруковано 6 сонетів і дві осібні поезії, а до кінця ще піде кілька). Та от зайшла така штука. Пані Кобринська задумала між іншим подати «очерки з житя жіночого», і між ними, розуміє ся, очерк про житє «учительки». Очерк той написала вона, але на лихо вийшов він доволі слабий, так що якось ніяково його друкувати. Так от я рішив звернути ся до Вас з просьбою: чи не могли б Ви написати свої споминки про своє учительске житє в Бібрці і Стоках, від початку до кінця, з єго добрими сторонами і злими. Головно звернути би треба увагу на відносини людей, дітей і товаришів-учителів до учительки, — і здаєсь, що про все те Ви будете могли розказати богато цікавого. Статейку будьте ласкаві написати по просту, без прикрас, без рефлеєсій, давайте самі факти, подайте копії (дословні) листів тих дівчат, що до Вас писали і розкажіть про ту історію, котра закінчила Ваше учительство в Бібрці, з вираженєм імен або й без вираженя, як Вам сподобаєсь. Я, яко редактор Альманаха, дуже бажав би, щоб така статя Вашого пера була в нім надрукована. Обємом не стісняйте ся пишіть докладно, — як буде що лишнє, то я скорочу.

На зелені свята рускі ми з Олею думаємо бути в Нагуєвичах. Чи не могли б і Ви тоді загостити до нас? З Лужка недалеко. Виїхавши рано, на Мокряни та на Медвежу (через толоку) можете на обід бути на нашій слободі. От би гарно було! Будьте ласкаві напишіть, чи буде статя (а єї треба хоч би й за тиждень, а найдалі за два тижні) і чи приймаєте запросини? Кланяємось Вам

І Фра

Szanowna Pani Niementowska, nauczycielka m. Łużku dolnym p. Kranzberg (via Drohobyz).

№ 25.

Шановна Пані!

Лист, Ваш і кореспонденцію* Вашого мужа дістав. Кореспонденцію передав Реваковичеви, бо се єго спеціальний реферат; не знаю, що він з неї зробив.

Що до Ваших віршів я[56] тілько сьогодні найшов хвильку вільного часу, щоб прилагодити[57] їх до друку і в тих днях передам їх Беднарскому для пересилки Лукичеви[57a]). Вірші гарні, хоч троха занадто етеричні, метафізичні та абстракційні, як уся Ваша поезія. Може воно тепер і модно так.

Я з жінкою і з дітьми виїжджаю завтра на село — вони на пару неділь, а я тілько на день-два. Сли у Вас будуть тепер деякі нові вірші, то пришліть: я тепер буду мати троха більше вільного часу, то буду міг приладити чи для Ж. і Сл.**, чи для Зорі. Чи для Ж. і Сл. Ви не переклалиб дещо із Ленау? Я хотів би на чолі кн. 6 подати вязанку перекладів з ріжних поетів европейських.

На сім кінчу сих кілька слів і здоровлю щиро Вас і Вашого мужа.

Іван Франко

Львів 4/8 94.

№ 26.

Вельми Шановна Пані!

Даруйте, що доси не відписав на Ваш щирий і ласкавий лист і не висла[58] Вам книжок. Пишу тепер пару слів, щоб дати знак, що жию і памятаю про Вас. Висилка книжок спізнила ся головно для того, що деякі були розпозичені і тілько тепер я

* Допис, очевидно, для «Кур'єра Львовського». Див. примітки — *Д. Л.*
** «Життя і Слово».

постягав їх і сими днями вишлю. За переклади із Ленау щиро дякую: прийшли в саму пору і я постараю ся зробити з них ужиток ще в 6 книжці, котра в сих днях починає ся друкувати.

Стискаю Вашу руку

Ваш*

Високоповажна Пані Юлія Неметовска учителька в Сільци п. Трускавець[59].

№ 27.

. . . . . .

Вам її позавидувати кождий із наших живучих поетів: жива, ріжнородна змістом і тоном і,[60] ...гарна під зглядом форми. Сонети я заховую на другу серію, коли будуть видруковані фрагменти. Та поки що позволю собі порадити Вам одно: покиньте перекладати! Пишіть далі оригінальні річи, а в тих оригінальних як *найменше філософуйте,* а як найбільше *оповідайте та описуйте.* Все те, де Ви, забувши ся часом, перестаєте філософувати, а оповідаєте чи то те, що у Вас в душі *діє ся* (не те, що в голові думаєся[61]) або те, що довкола Вас — виходить дуже гарне, коли натомність у філософії поза банальні фрази Ви не можете вийти. Я дуже радо повитаю від Вас новий ряд фрагментів писаних в тім напрямі і будьте певні, що й чита-...

...-ло на доцентуру, хоча, здається, інші люде більше собі мною клопочуть голову, ніж я сам. Не знаю ще, як випаде ся справа.

Чи Ви не вибираєте ся коли небудь сими часами до Львова? У Вас там певно сніги та заметі. У нас в тій хвили шумить вітер таким басом, що не дай Господи! Я збирався в другий день свят їхати до Крехова, та мабуть не поїду. «Житє і Слово» одержите сими днями .Чи Ви не моглиб міні з уст своїх знайомих селян і селянок записати дещо до рубрики «Із уст народа?». Особливо до відділу легенд пожадано б міні було як найбільше причинків, а також до відділу мітів і вірувань (про чортів, відьми, упирів, страччуків[62]). Будьте ласкаві, зверніть на се увагу!

Здоровлю Вас і Вашого мужа

Ів Франко

*№ 28.***

. . . . . .

-и ся зі свого... Як і коли — се залежати буде більше від Вас, ніж від мене.

---

* підпису немає — *Д. Л.*

** Див. примітку до 28-го листа — *Д. Л.*

№ 29.

Вельми Шановна Пані!

Замісць відповіди на Ваші листи посилаю Вам вирізку з 1 арк. IV, кн. Ж. і С., де найдете свої народні мотіви. Я впер їх усі три, викинувши один, по мойому, невдатний. У мене ще лишилися Ваші Сонети, котрі надіюсь також дати в одній з дальших книжок Ж і Сл.

На зелені свята вибираюся з жінкою й дітьми на пару день на село, до Яйковець коло Журавна. Куди подіємось на вакації, ще не знаю. Що буде з моєю доцентурою, поки що також незвісно. Про затверджене міністерське доси нічого не чути.

Даруйте, що не пишу більше, бо дуже ніколи. Щиро кланяюсь

Ваш *Ів Франко*

24/4 95.

№ 30.

Вельми Шановна Пані!

Моя жінка з дітьми пробуває в Нагуєвичах. Вибираюся до них на пару день. Виїду зі Львова в суботу на ніч, підночую в Дрогобичи у Величків, а опісля почимчикую до Наг. Рад би я при тій нагоді побачитися з Вами, та не знаю, як би се зробити. Може Ви би могли в неділю раненько бути в Дрогобичи, то я би зачекав.

Стискаю Вашу руку

Ваш *Ів Фр*

22/VIII 95

№ 31.

Львів д. 9 січня 1916 р.

Високоповажна Пані Добродійко!

В тій хвили маю приємність бачити коло себе обох Ваших дочок — нехай здорові будуть! — та чути їх бесіду. Втішила мене їх звістка про Ваше житє та про те, що Ви щасливо перебули час російської інвазії не мусівши виїздити з краю, а здивувала відомість, що Ваш муж уже кілька літ учителює в Нагуєвичах. Я в тих літах кілька разів був у На[63] гуєвичах у своїх: і був би радо відвідав його. Я отсе вже майже рік окрім каліцтва обох рук хорую на тяжку внутрішню слабість, котра за той час неймовірно ослабила й висушила мене і бували такі дні й цілі тижні, що я не міг без болю та душности ані лежати,

ані сидіти, ані ходити, а що до вікту*, то майже весь сей рік жию на неправдоподібній майже дієті, при тім не можу їсти ні хліба, ні булок, ні мяса, а звичайно, нічого квасного, нічого сирого, печеного, твердого і т. п. Тре висилювати фаназію,[64] аби придумати їду — не все той сам клеїк, — а тут як на побільшенє лиха загальний брак живности та дорожнеча віктуалів**. Проте дякую Богу — не молитвами, а своїми трудами — не опускає мене тверезість та ясність ума, добрий гумор та охота до праці. Пишу лівою рукою бачите як, кожду букву окремо; хоч помалу йде, то волю писати сам, ніж діктувати, що мусів робити кілька літ до смерти сина. Мій матеріяльний стан досить забезпечений і я пишу тепер переважно на запас, кождого дня пару сторінок, остатнього року переважно віршами. Коли то доведеться друкувати? Чи не могли б Ви звернути мені маленьку книжечку «Aus Staub und Asche»***, яку я Вам позичив колись. Я переклав би її. Здоровлю сердечно

Др. *Іван Франко.*

НОТАТКИ ДО ЛИСТІВ І. ФРАНКА

[1] В оригіналі: присландо. [2] Треба: занадто. [3] Слівце: «такого» повторено. [4] Партицький. Про нього в примітках до листа № 1. [4-а] Перекреслено нерозбірливе слово. [4-б] Bücherwürm — Бюхервурм (нім.) — книжкова міль. [5] Слівце «мині» написане дуже нечітко. [6] Грубо закреслене слівце, мабуть, треба: «грішми». [7] В оригіналі «мож». [8] geschlechtliche Liebe, гешлехтліхе лібе. [8-а] Вирвані два рядки, збереглось слівце «того». [9] Бербениця — невелика бочілка. [10] Фершвоммен (нім.) — розпливчастий, затемнений. [11] Тут вирваний шматочок паперу. [12] Знову вирваний шматочок. [13] Вирвані кінцеві рядки третьої сторінки. [14] Тут одне слово закреслене, над ним написане інше, але зовсім нерозбірно. [15] Перекреслено: «а таких хв.» [16] Нім. слово: в годиннику плитка з цифрами годин, а також грубий вислів про обличчя. [17] У Франка очі були сіро-сині. [18] Насправді 4-та сторінка листового паперу. [19] Збоку Уляна Кравченко написала олівцем: Józia Dzwonkowska Stanisławów (Юзя Дзвонковська, Станіслав), див. примітку до 3-го листа. [20] Слова «цілує Вас» закреслив сам Франко спіральною лінією таким самим атраментом, яким написаний лист. [21] На викрапкованих місцях слова так позаливані, що ніяк не прочитати їх. Адресатка у списку листів поставила дату «грудень». [22] Краї двох рядків видерті. [23] Видерто клаптик. [24] Теж видерто, проте можна розшифрувати слівце «форми». [25] Закреслені 2 букви, мабуть «і», «д». [26] Порівняй суперечні цьому останні рядки листа № 4, хіба що там була спільна праця в широкому значенні, а тут звужена до приватно-особистого. [27] Бакаларити — вчителювати. [28] Лист написаний на одному листку, а він зверху порваний і підрізаний ножицями, так що на звороті залишилися вгорі поодинокі повні і неповні слова «у нас щ-»...нок». [29] Ножицями вирізане ім'я жінки «Марія». З листа І. Франка, написаного в січні 1879 року до Ольги Рошкевич, довідуємося, що тут мова про жінку «Марію». Писав про неї Франко з захопленням. У ній пізнав він російську

---

* їжі — *Д. Л.*
** харчів — *Д. Л.*
*** Аус Штауб унд Аше — з пилу і попелу — *Д. Л.*

жінку-соціалістку. [30] Вирваний кінець рядка. [31] Вважаємо, що тут пропущене слівце «для». [31-а] Одне нечітке слово викреслено. [32] Обдерта верхня чвертка другого аркуша. На згибі слова «у неї був кільканадцять разів». [33] Скреслено слова: «Надіюсь, що тепер я за». [34] Замість надіюсь. [35] Дальшого тексту бракує (див. примітку до листа № 6). [36] Немає початку листа. [37] Вирваний шматок паперу. [38] Тут адресатка дописала: «і я не знаю». [39] Після«А» вирвано один рядок, після «кого ж» — другий. [40] Студентське товариство «Академічне Братство» (до 1882 р. називалось «Дружній Лихвар») стояло під безпосереднім впливом І. Франка. [41] Клаптики паперу повиривані. [41-а] Крапки означають, що в усіх трьох місцях повиривані шматочки паперу. Франко чи не помилявся, бо Шевченківські вечірки влаштовувало «Академічне Братство», а не царофільський «Академічний Кружок». [42] Після слів «Чи й Ви єго» адресатка дописала «зовсім ні». [43] Тут знову вирваний шматок паперу. [44] В трьох крапками зазначених місцях чорнило позаливало слова. [45] Вирваний клаптик паперу, а нижче обірвана вся картка, тому немає кінця листа, а на краях обірваного шматка зациліли слова: «вірш о сонцю золотячім хмари» і «св... вірш». [45-а] Коцовським; з ним Франко відвідав Уляну Кравченко в Бібрці 4 травня (Арх. І. Франка 243(74). [46] Ібунг махт ден майстер (нім.) — вправа робить майстром. [47] Повинно бути зі Львова. [48] Вирваний шматок паперу з кількома словами, тому речення неповне. [48-а] Вакації — канікули. [29] Вельможна Пані Ант. Дзвон(ко)вска (Станіславув, ул. Сап'єжинська, за рампов Тись(м'є)нецков; пропущені склади дописано, але взято їх у дужки. Ця адреса — підкреслена рукою Франка. [50] Кореспондентка — поштова карточка. [51] «Зеркало» — гумористично-сатирична газета. [52] Адреса підкреслена рукою Франка. Так в оригіналі: Дрогобычь. [53] Дасс дас тіхтіг геарбейтет гейст — що це називається: здорово попрацювано. [54] Ейнферштанден? — згода? [55] На звороті довга дописка: «З віршів...» і т. д. [55-а] Лист 21 спричинений звісткою про смерть (29. X 1884 р.) матері Уляни Кравченко. Довший лист до У. К. писав Франків друг Коцовський, який почав залицятись до Валерії Шнайдер, молодшої сестри Уляни. Він записав три сторінки листового паперу, Франко дописав на четвертій. Текст листа Коцовського поданий у «Приміт-ках». [56] Замазано 9 рядків так старанно, що не можна прочитати. [57] Слівце «йіх» написано поверх іншого, закресленого. [57-а] Беднарський К. — директор друкарні, Лукич-Левицький — редактор «Зорі»; перебував у Станіславі. [58] Повинно бути «вислав». [59] На адресі Франко підкреслив прізвище, село і пошту. Адресатка записала дату IX 1894 р.[60] Вирвано шматок паперу. Так само в дальших двох місцях, зазначених тут крапками. [61] Курсив означає, що у Франка підкреслено. [62] Покинуте, занедбане дитя (Словн. Желехівського). [63] Під «На» латинським шрифтом «verte» (верте) — оберни, на звороті: гуєвичах і т. д. [64] Повинно бути: фантазію. На цьому урвалося листування з Уляною Кравченко.

ПРИМІТКИ ДО ЛИСТІВ І. ФРАНКА

До 1-го листа. Перші слова цього листа вказують на те, що Франко відповідає на попередній лист Уляни Кравченко. Але вона твердить, що перший обізвався Франко, тільки той його перший лист згубився. Проте позначаємо лист від 14. XI 1883 р. номером першим і початком листування вважаємо лист У. Кравченко в архіві Франка, том 222, стор. 305.

Партицький (1840—1895 рр.) — викладач учительської семінарії, автор декількох наукових праць: прим. про Слово о полку Ігоря, про Скандинавщину в давній Русі і інші; уклав німецько-український словник, видавав «Газету школьну», а з 1880 року «Зорю», письмо для родин. Співробітником «Зорі» був Франко. Йому Партицький шкодив у житті чимало.

Лист № 1 написаний фіолетовим атраментом на рожевому папері, середнього формату. На 2, 3, 4 сторінках у кількох місцях атрамент порозпливався від вогкості. Набрані курсивом слова були в оригіналі підкреслені автором.

До 2-го листа. Лист без дати. Адресатка на окремому аркуші записала дату: листопад 1883 року. Лист звичайного формату, папір білий з рожевим відтінком, ще більше, ніж перший, зіпсований вогкістю. Крім цього, другий аркуш понадриваний внизу і зверху, фіолетовий атрамент місцями порозмокав. Через вогкість літери, а то й цілі рядки повідбивались на інших сторінках.

До 3-го листа. Юзя Дзвонковська, красуня, сестра відомого в Станіславі соціаліста Володислава Дзвонковського. З ним, ще студентом, Франко познайомився і зустрічався у Львові. Згодом, у збірці «Зів'яле листя», Франко зарахував Юзю до своїх трьох зірок. Поставив її обік Ольги Рошкевич і Целіни Зигмунтовської у поезії «Тричі мені являлася любов». Ось вона:

Явилась друга — гордая княгиня,
Бліда, мов місяць, тиха та сумна,
Таємна й недоступна, мов святиня.

З тією «гордою княгинею» розпрощався Франко віршиком «Я й забув, що то осінь холодна», так як з Ольгою у тріолеті «Картка любові». Віршик «Я й забув...» написаний у цьому листі в двох колонках, переділених рискою: в першій колонці 13, у другій 11 рядків. Під першою Франко написав: «А те місце, що викронкуване, трібуйте докомпонувати, — побачу, чи вмієте згадувати». Уляна Кравченко, відгадуючи, дописала олівцем: «любить негодна», над колонкою «кров благородна». Під другою колонкою Франко написав: «Що ви скажете на ті віршованя, розуміеся, завсігди тямуючи, що все те, хоч і сумне собі, але збрехане?..».

До 4-го листа. Він був написаний на темнорожевому папері, формату попередніх листів, темносинім атраментом, але збереглася лише верхня чверть другого аркуша і внизу шматок цього самого аркуша. Долішня чверть цього другого аркуша відірвана досить рівно, так що, як сказано, залишився долішній клаптик. Тому дійшли до нас тільки фрагменти листа, а, мабуть, і «Прощальної пісні». Цю пісню Франко надрукував у збірці «З вершин і низин» під назвою «До NN» і поставив дату 14—18 грудня 1883 р. В друку вона має сім строф, у листі чотири; третя більше, четверта менше виправлена для друку. Подвійна дата може вказувати на те, що 18 грудня дописано три строфи і виправлено третю та четверту.

До 5-го листа. Лист написаний тільки на одному темнорожевому аркуші темносинім атраментом. Дати нема, у списку адресатки зазначено: XII 1883. Відповіла на нього У. Кравченко 7-им листом, який викликав Франків лист № 6.

До 6-го листа. Він написаний на рожевому папері дотеперішнього формату, але верхня чвертка другого аркуша відірвана, тому не знаємо повного тексту. Отже, немає і дати, але адресатка у своєму списку справила первісно поставлену дату; так що, виходить, лист написаний в грудні 1883 року. В цьому листі Франко порушив інтимні свої справи: кохання з Ольгою Рошкевич, слабі перегуки чи не з Ганною Павлик і наближення до сільської вчительки у Львівському районі О. Білінської, родички Вол. Коцовського, що був близьким приятелем І. Франка у 80-х роках. Коцовський одружився з молодшою сестрою Уляни Кравченко. Листи Білінської з березня і квітня 1884 року зберігаються в архіві Франка. На цей лист відповідь від 28. XII 1883 (Архів Франка 222/327), і продовження (Арх. 222/328).

До 7-го листа. Зберігся у формі дуже знищеного клаптика рожевого паперу, обдертого з двох боків — згори і ліворуч. На незаписаному звороті від вогкості тільки відбилися сліди іншого листа.

При цьому листі є малесенький шматочок темнорожевого паперу, зверху обдертого, знизу відрізаного ножицями. На ньому — три рядки:

нерівної і небезпечн
вали а навіть самі є
. . . . . (?) нерозбірне)

на обороті: «міні чекати на свій
оїм послідням листі

верхні 2 рядки в'яжуться з 5-м листом.

Уляна Кравченко зазначила у своєму списку дату 2. I 1884 р.

До 8-го листа. Зберігся тільки постскриптум на шматку білого, внизу обдертого листового паперу. Дати немає, у списку адресатки — «по 19. I 1884 р.».

До 9-го листа. Написаний на шматку білого паперу з водними лініями фіолетовим атраментом. Внизу він відрізаний ножицями. Без дати. У списку У. Кравченко зазначила — «поч. II 1884 р.», тобто початок лютого.

До 10-го листа. Це відповідь на лист Уляни Кравченко з перших днів лютого 1884 р. (Арх. І. Франка 216/30). Він написаний звичайним чорнилом на рожевому папері формату ранніх Франкових листів, у списку адресатки поставлена дата «II, тобто, лютий, 1884 р.» Лист попсований, в двох місцях надірваний, а вгорі передертий надвоє впоперек.

До 11-го листа. Написаний на картці білого паперу, понадриваного і в одному місці передертого. Адресатка зазначила дату II (лютий) 1884 р.

До 12-го листа. Написаний фіолетовим атраментом на невеликому аркуші білого, настільки тонкого паперу, що лист цілком відбився на звороті. Адресатка зазначила дату «березень 1884».

До 13-го листа. Лист дуже попсований, написаний на зеленкуватому аркушику паперу поганим чорнилом, яке порозпливалося. Адресатка зазначила дату «квітень 1884».

Климентина Попович-Боярська, сільська вчителька, писала мало, але була талановита, дотримувалась лівих поглядів (атеїстичний вірш «Де бог мій?»).

До 14-го листа. Написаний фіолетовим атраментом на аркуші білого масивного паперу, оздобленому буквою «Ф», менше ніж середнього формату.

Валерія — сестра Уляни, згодом дружина Коцовського.

До 15-го листа. Написаний фіолетовим атраментом на аркуші зеленуватого паперу з буквою «Ф» синього кольору. Внизу ліворуч картка розірвана впоперек.

В Болехові проживала Наталія Кобринська, відома провідниця жіночого руху за рівне право жінкам («емансипація»). Вона зав'язала листування з Франком і знайомство з ним довело до редагування Франком жіночого альманаху «Перший Вінок». 1887 р. Франко мав на думці поселитися у Станіславі, Павлик умовляв його переїхати до Коломиї; одне і друге розбилося, і Франко, на щастя, лишився у Львові.

До 16-го листа. Написаний на зеленкуватому папері формату попередніх листів, прикрашеному буквою «Ч», синім атраментом, але на ньому повідбивалися сліди окремих слів з інших листів.

Франко назвав попа Данила Танячкевича пророком за його стиль. Цей «пророк» обрався сватом Уляни Кравченко, за її словами, щоб розбити плани Франка одруження з нею, але з листів виходить, що таких планів Франко вже не мав. Танячкевич належав до українських шестидесятників, навіть до «вечерничників» (групи навколо першого українофільського журнальчика «Вечерниці»). Разом з народовцями він відкотився від Наддні-

прянщини, вростаючи в місцевий галицько-рутенський грунт. У. Кравченко наївно обвинувачувала його в тому, начебто він відхилив Франка від планів на одруження з нею.

До 17-го листа. Франко гірко згадує про свій перший арешт 1877 року. В автобіографії, в 1890 р. дату цього арешту він теж пересунув на один місяць раніше (на липень), але ж за судовими актами він був арештований 12 червня 1877 р. Дивно, що і раніше, тобто вже 1884 р., він помилився в хронології. З листування І. Франка з Ольгою Рошкевич знаємо, що він просив у неї зустрічі на 15 або 16 травня 1877 року. Спогад у нашому листі до У. Кравченко може стосуватися тільки до повороту Франка з Лолина в травні 1877 року.

Лист був написаний на папері із слідами зеленавого кольору, синім атраментом. Уся верхня чвертка обірвана, долішня підрізана внизу ножицями. В тому місці, де аркуш обірваний, залишились три цілком нерозбірливі слова без верхньої половини букв. У результаті нищення листа залишилися з нього лише два ясні уривки — початок і середина не говорять нічого.

До 18-го листа. Написаний звичайним чорнилом на одному аркуші зеленкуватого листового паперу. Вгорі наддертий, тому й нема заголовку. Адресатка визначила у своєму списку дату «по 18/6».

До кількох загублених листів належить і той, що на нього Уляна Кравченко дала відповідь, збережену в архіві Франка № 243/173. Цей лист варто уважно прочитати.

До 19-го листа. Написаний на білому папері з буквою «Р».

Мандрівка молоді влітку 1884 р. була важливою подією у галицьких українців. Вихідною точкою був Дрогобич, метою Устєрики на Буковині, де зливаються Чорний і Білий Черемоші. Мандрівка відбулась частково під проводом Івана Франка, з участю випускника київського університету Федора Миколайчика (зокрема, автор праці «Сіверська Русь») і двох поляків (Гумніцького, Бондзинського). В літературі є слід мандрівки: брошура 16 стор. 8°, в якій була поетична програма, написана І. Франком на 14 сторінках[1].

До 20-го листа. Написаний на білому папері з буквою Р.

До 21-го листа. Лист спричинений звісткою про смерть (29. X 1884) матері Уляни Кравченко, писав його Коцовський, а Франко дописав на 4-й сторінці.

До 22-го листа. Написаний на сірому листовому папері звичайного формату.

До 23-го листа. Написаний на картці сірого листового паперу звичайного розміру. Озаркевич Іван — піп у Болехові, в якого проживала його дочка, вдова Наталія Кобринська. Його син Володимир, теж піп, одружився з Ольгою Рошкевич, першим коханням І. Франка.

До 24-го листа. Написаний на скарбовій «листовій картці», тобто подвійному поштовому аркуші з надрукованою поштовою маркою, помазаному по краях клеєм. Обидва аркуші зліплювалися — не треба було ні листового паперу, ні конверту.

В травні 1886 р. Франко одружився з Ольгою Хорунжинською, а в листопаді того ж року Уляна Кравченко вийшла заміж за поляка, сільського вчителя Яна Неметовського. Разом із загостренням польсько-українських взаємовідносин в Галичині у Неметовських наростала родинна драма.

Адреса на «листовій картці» польська, а в перекладі вона звучить: Шановна Пані Юлія Неметовська, вчителька в Лужку Долішньому, пошта Кранцберг, через Дрогобич. Дата на поштовій печатці: 20. 5. 87.

---

[1] Нашим молодим вандрівникам в дорогу! (Відбиток з «Нов. Зеркала» без назви і дати на обкладинці, ілюстрація, в середині титул «В дорогу!»).

До 25-го листа. Написаний на білому листовому папері. Обірвана долішня чвертка другого аркуша. Франко в той час працював уже в органі польських «міських демократів» «Кур'єр Львовский». Редактором щоденника був спольщений русин, попович, Генріх Левакович. Редактором «Зорі» був Володимир Лукич-Левицький у Станіславові; Карло Беднарський був директором друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, де друкувалась «Зоря».

До 26-го листа. Написаний на «листовій картці», як і 24-ий лист, адреса українська, на поштовій печатці дата 9. 9. 94. У списку адресатки «IX 1894 р.» З листової картки залишилась тільки верхня половина, тому й немає підпису.

До 27-го листа. Написаний на грубшому листовому білому папері. Залишився аркуш, списаний на обох сторінках, і чи був другий аркуш — важко вирішити. Аркуш надірваний зверху, так що залишились тільки два уривки. На самому листі адресатка дописала: «січень 1895», у списку «8. I 1895 р.».

До 28-го листа. Це малесенький клаптик паперу, на якому написано два рядки, з яких одне слово вирване. Цей листок і клаптик якоїсь польської газети з інсератами (оголошеннями) всунені в конверт від якогось листа з першої половини 80-х років, адресований: Високоповажна Пані Юлія Шнайдер, учителька в Бібрці. Ліворуч унизу польським шрифтом Бібрка. На поштовій печатці 19/6, рік нерозбірний. В газеті відзначений чорнилом анонс польською мовою «Anna Marja. Przybywaj! To, czego pragniecz, spełnionem być może» (Анна Марія. Пшибивай! То, чего прагнєш, спелньонем биць може) в перекладі звучить: «Ганна Марія. Приїдь. Те, чого бажаєш, можна сповнити!» На листі дописала адресатка олівцем: 1894 і «ніколи». На газеті дописала вона чорнилом: 1895, у списку: «26. I 1895 р.» і польським шрифтом «Кур'єр Львовскі». Баламутство не доречі.

Це єдиний конверт із усього листування. На звороті конверту стилізована буква «Ч» і печатка в сургучі.

До 29-го листа. Написаний на аркуші білого паперу звичайного формату.

До 30-го листа. Написаний на «листовій картці», як 24 і 26, адресований по-польськи Wielm. Pani Julia Niementowska nauczycielka w Truskawcu... (Вельм(ожна) Пані... Юлія Нєментовська, вчителька в Трускавці.

До 31-го листа. Написаний на поштовій карточці, яку Франко особисто вручив дочкам Уляни Кравченко для передачі матері.

Цією карточкою, написаною за чотири місяці до смерті І. Франка, закінчилось у 1916 році листування з У. Кравченко, почате в 1883 році.

СТАТТІ
ТА
ДОСЛІДЖЕННЯ

М. М. ПАРХОМЕНКО

ІВАН ФРАНКО — СТУДЕНТ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Ім'я Івана Франка — найвизначніше з імен, записаних в історію Львівського університету. В 1875 р. Франко вперше переступив поріг університетського будинку на вулиці Миколая (нині в. Щербакова). З цього часу і до наших днів ім'я його лишає незгладимий слід у науковому і суспільному житті університету. З 1875 р. по 1880 р. Франко — студент. На кінець навчання він уже відомий поет і прозаїк, визначний журналіст і громадський діяч. Його художні твори та публіцистичні статті — предмет найпильнішої уваги не лише австрійської поліції, а й порівняно широких кіл галицької громадськості і зокрема студентів університету.

Після університету настає справжній розквіт творчої діяльності Франка — поета, прозаїка, а незабаром і драматурга. Передова частина студентства шанує Франка, бачить в його особі великий літературний авторитет і звертається (зокрема початкуючі літератори) до нього зі своїми літературними запитами. Часом Франко допомагає студентам розібратись у таких проблемах, у яких не могла допомогти їм університетська професура. Так, у 1888 р. університетський «Кружок слов'янський» запросив його прочитати на зборах «Кружка» доповідь, Франко погодився, і в газеті «Діло» від 4 липня 1888 року з'явилося таке повідомлення: «П. Іван Франко відчитає нині о год. 7 вечором на засіданню цього кружка в XV залі університету свою розвідку «Про літературу російську в XIX віці».

На другий день газета «Kurjer Lwowski» писала: «Вчора відбулося останнє цього шкільного року засідання Кружка слов'янського. При численній участі членів і гостей прочитав надзвичайний член Іван Франко свій твір про російську літературу XIX ст., доводячи цю доповідь до смерті Пушкіна в 1837 році».

Як бачимо, студенти вшанували Франка обранням у надзвичайні члени своєї організації, а доповідь його вже була

святковою подією в університеті і стягнула велику кількість не лише членів гуртка, а й гостей.

Можна вважати, що Франко виступав перед студентами не один раз і, мабуть, під час цих виступів зародились мрії молодого вченого про викладання в університеті. Але, як виявилося пізніше, для «скомпромітованого» в соціалістичних процесах це мрії нездійсненні.

18 березня 1895 р. відбувся габілітаційний колоквіум для призначення Франка на посаду доцента української літератури. Габілітація була складена успішно, і 22 березня того ж року Франко прочитав спробну лекцію про поему Шевченка «Наймичка». Прослухавши лекцію, рада професорів одноголосно ухвалила признати габілітаційну доповідь за цілком відповідну і рекомендувала австрійському міністерству освіти затвердити Франка на посаду доцента.

Як відомо, міністерство не затвердило кандидатуру Франка «з причин політичного минулого», як сказав про це Франкові один з депутатів парламенту Романчук. Польські та українські реакціонери побоялись допустити на кафедру передового громадського діяча, «проскрибованого» соціаліста.[1]

Але й це не могло розірвати зв'язки Франка з студентством університету. Дальший їх розвиток ознаменувався в 1904 р. організацією вакаційних викладів для «учнів вищих шкіл», на яких чи не найбільшу частину слухачів складали студенти університету і де Франко з величезним успіхом читав лекції з історії української літератури.

Такі найголовніші моменти розвитку зв'язків Івана Франка з Львівським університетом за життя великого письменника.

Вивчення теми «Іван Франко і Львівський університет» має велике наукове значення і є поряд з розробкою інших питань франкознавства прямим і почесним обов'язком науковців університету. Значний колектив наших науковців працює над різними проблемами франкознавства. За останні роки в університеті видано чотири книги збірника «Іван Франко. Статті і матеріали». У видавництві Львівського університету, а також у видавництвах Києва, Москви та Ленінграда з'явилися книги, брошури про творчість Франка та передмови до видань його творів, написані науковцями кафедр української та російської літератур Львівського університету. Часткове висвітлення знайшла в згаданих працях і тема «Іван Франко і Львівський університет». Але із спеціальних праць на цю тему можна назвати лише згадану статтю М. С. Возняка

[1] Дивись про це працю М. С. Возняка «Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті». «Іван Франко. Статті і матеріали». Збірник другий, видання ЛДУ, 1948.

та його ж працю «Рядки з доповіді І. Франка про російську літературу», передруковану нещодавно в збірці публікацій і розвідок М. С. Возняка «З життя і праці Івана Франка» (Київ, Держлітвидав, 1955).

Більшість питань, що торкаються згаданої теми («Іван Франко і Львівський університет»), залишаються науково недослідженими. Зовсім не досліджене питання «Іван Франко — студент Львівського університету».

Тимчасом наукове висвітлення цього питання дуже важливе для поповнення біографічних відомостей про Франка, для вияснення деяких його наукових зацікавлень, які зародилися ще на студентській лаві, і для встановлення первісних творчих поштовхів і стимулів в окремих наукових і белетристичних темах та творах, для встановлення прототипів і життєвих джерел багатьох ситуацій особливо тих творів, де згадується університет або висвітлюється вплив університетської науки на освіту і світогляд героїв.

Сьогодні про все це можна сказати дуже небагато, бо матеріали про навчання Франка в університеті не лише не вивчені, але й не зібрані. Не опубліковано жодного університетського документа, пов'язаного з іменем Франка-студента.

Виходячи з усього цього публікуємо фотокопії кількох документів, які характеризують перебування і навчання Франка в університеті, з деякими поясненнями до них.

Восени 1875 р. Іван Франко одержав довідку про імматрикуляцію його як студента, тобто про запис до складу студентів університету. Як свідчить цей документ, Іван Франко був записаний до університету 14 жовтня 1875 року.

Незабаром після цього в «Hauptcatalog der ordentlichen Studierenden der philosophischen Facultät zu Lemberg für das Wintersemester des Studienjahres 1875/6» було внесено перелік лекційних курсів і семінарів, на які записався Франко — студент першого року навчання. В графі «Vorlesungen, für welche der Studierende an einer oder an verschiedenen Fakultäten eingeschieben ist» (фото 1) зазначено, що Ів. Франко слухав лекції у професора Омеляна Огоновського з історії української літератури та про Літопис Нестора — 2 години щотижня, а також слов'янську міфологію — одну годину щотижня. У професора Венцлевського Франко слухав 5 годин щотижня «енциклопедію і методологію філології класичної» та брав участь у семінарі, присвяченому вивченню «Електри» Софокла. Нарешті, у професора Черкавського він слухав лекції про поетику Арістотеля.

На літній семестр того ж навчального року Франко записався (фото 2) до професора Венцлевського слухати історію римської літератури (5 годин на тиждень), на семінар

«Пояснення цицеронової «Pro Archia poeta» та продовжував відвідувати семінар, присвячений вивченню «Електри» Софокла (по дві години на тиждень). У професора Огоновського він слухав курс порівняльної граматики старослов'янської та української мов, історію української літератури XIII—XVI ст., а також лекційний курс «Об'ясненье Правди рускои»[1] (одна година на тиждень).

Лекції згаданих професорів скоро розчарували Франка. У відомому автобіографічному листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. він згадував про це: «Лекції в університеті зовсім мене не заняли і не дали мені нічогісенько — ані методу, ані здобутків. Я слухав класичну філологію у покійного Венцлевського й зівав, слухав українську граматику й літературу у доктора Огоновського.»

Від характеристики лекцій Огоновського Франко, як бачимо, утримався, бо Драгоманов сам одного разу був присутній на лекції Огоновського і мав власне уявлення про нього та про його професорський талант. Ось як про це згадує Іван Франко в передмові до листів Драгоманова:

«Михайла Драгоманова бачив я уперше десь у початку 1876 року, коли він, емігрувавши з Росії, їхав до Відня. Я бачив його тільки коротку хвилю в авдиторії Ом. Огоновського в університеті; Огоновський своїм псевдокласичним стильом дякував йому за те, що «зволив почтити його авдіторію своєю присутністю», а по його відході мав Драгоманов до кружка молодіжі, який обступив його (я не був між ними) сказати, що скільки бував по Росії і в Європі, а таких глупих викладів, як у Львові, не чув ніде.»[2]

Огоновський, мабуть, не знав цього відгуку М. Драгоманова, зате наведений вище відгук Франка дійшов до нього, і цитоване нами місце викликало з боку Огоновського таке зауваження: «Дивнимъ дивомъ марикує собе тут Франко, що на университете не могъ нечого путнього навчитись. Все-жь покойний Венцлевскій бувъ професоромъ тямущим и відтакъ зь его школы выйшло чи-мало добрыхъ учителевъ класичнои фильольогіе; та й мабуть у Омеляна Огоновского можна дечого навчитись...»[3]

Зовсім інакше, ніж Огоновський, характеризує тодішню університетську науку Іван Франко. «Львівський універси-

---

[1] Так записано цей курс професором Огоновським у «Program wykładów w C. K. uniwersytecie imenia cesarza Franciszka we Lwowie» на 1876 рік.

[2] М. Драгоманов. Листи до Івана Франка та інших. Том перший, Львів, 1906, стор. 56.

[3] О. Огоновський. Історія литературы руской, часть III, Львов, 1893, стор. 924—925.

18	Franko Johann 20. I. gr kl A-13 III. gimnazjalna	Nahujowica I	Kominek	Chronik Rektors	2	D Ogonowsk.
			Krayer	Ruthen. Literaturgesch.	2	"
			Kaworlak	Slawische Mithologie	1	"
			Landmann	Encyklopedya i metodol. filol. klas	5	D Wecławsk.
			m Nahujowica	Sofokles Elektra	2	"
				Poetyce Arystotelesa	1	D Cieslawsk.

Фото 1.

17.	Franko Jan 20 I. gr I kl. plac Bozliki № 7.	Nagahujowice II	Jurkab	Historya literatury rzymskiej	5	Dr Wecławski
			Landmann	Objaśnienia Cycerona do Archio poeta	2	"
			m Nahujowica	Objaśnienia Sofoklesa Elektry	2	"
				Por. gramatyka starożyt. i polska	2	Dr Ogonowski
				Historya literatury ruskiej III.	2	"
				Objaśnienia Pisarzy ruskich	1	"
				Stenografia polska i ruska	3	K Ukrainski

Фото 2.

15	Franko Jan 21. I. gr. bł. kl. I Klas. benedyktyński	Nabujowice III	Hermund	Starożytności rzymskie	3	D-r Węclewski "
				Horacyusza sztuka	2	
			Grenzer	Objaśnienie Klauta Menaechmi	2	D-r Ćwiklinski "
			Kawrylak	Starożytności greckie	3	
				Tucydydesa kśiąg: wojny peloponeskiej	2	D-r Ogonowski "
			Lendzinow	Objaśnienie Eurypidesa Cyklops	2	
				Gramatyka porównawcza języka słowiańskiego i ruskiego	2	D-r Czerkawski
				Objaśnienia star. zabytku „Pieśń Igora	1	D-r Ochorowicz
				Historya literatury ruskiej w XVII i XVIII	2	
				Historya pedagogii w XVIII wieku	2	
				Psychologia	3	

Фото 4.

14.	Franko Johann 21. I. gr. kth. pl. benedyktyńskie 1.	Nahujowice IV	Hermund	Starożytności rzymskie	3	D: Węclewski "
			Grenzer	Lem. łac. Klauta Menaechmi	2	D: Ćwiklinski "
			Kawrylak	Starożytności greckie	2	
			Lendzinow	Objáń. Homera Odyssei	3	D'Ogonowski "
				Gramatyka porówn. języka starosł. i ruk.	2	
				Objaśnienia gramt. ewangielii Ostrom.	1,	D: Czerkawski "
				Kśił. literatury ruskiej do 1848	2	
				Psychologia	3	D: Ochorowicz

Фото 5.

тет, — пише він, — не був тоді ніякий світильник у царстві духа; що більше, його можна було б порівняти з закладом для культури безплідности in spiritualitus.

Ще сьогодні беруть мене холодні дрижачки при згадці про педантичні, безглузді лекції Венцлевського, Черкавського, Огоновського, про тяжке пережовування мертвої книжкової вченості, про це рабське додержування друкованих зразків і словесних формул. Один з найздібніших учителів того часу Ф. Зырудловський мав звичку після того, як перейшов на пенсію, щоразу, приходячи до нового товариства, рекомендуватися так: «Я є той Зырудловський, що протягом тридцяти літ забивав памороки молоді римським правом, а коли нарешті мені прояснилося в голові, то не мали мене за злочинця, а тільки за божевільного». Інші, більш безглузді панове не втратили свого розуму, але пережовували спокійно і з святою повагою пашу аж до свого блаженного кінця .

Треба додати, що тоді у львівському університеті не викладали ні філософії, ні психології, ні славістики, ні романістики. А психологія, філософія і педагогіка були в руках одного професора Євсевія Черкавського, українця родом, польського шовініста з замилування і політика з професії. Як депутатові, лишалось йому мало часу для університету, а буваючи там, мав звичку читати страшним гробовим голосом з старих зошитів яке-небудь пусте верзіння, що не мало ні початку, ні кінця, — мабуть, це був курс, який він розтягав не на семестр, а на ціле п'ятиліття.

Я пристрасно прагнув знання, але одержав тільки мертвий крам, а його треба було проковтнути, якщо бажалося дістати цісарсько-королівську посаду. Студіювання ради хліба, а не науки,— це було гасло тодішнього львівського університету, може, крім єдиного винятку,— історика проф. Ліске, але я не ходив на його лекції.

Я розчарувався, відчув огиду і почав шукати знання поза університетом».[1]

Університетська наука не задовольняла Франка своєю відірваністю від гострих проблем громадського і політичного життя. Про це пише в своїй історії літератури (в главі про творчість Івана Франка) і Огоновський, звичайно, складаючи вину на самого Франка: «Опроче професорамъ фильольогіе годе займатись пытаннямы про соціольогію, котри Франкови відъ р. 1877 були по-нутру.»[2]

Однак обвинувачувати Франка в лінощах або недостачі знань не міг навіть Омелян Огоновський. Вчився Франко доб-

---

[1] І. Франко. Твори в 20 томах. Том І. Київ, 1955, 415—416.
[2] О. Огоновський. Исторія литературы руской, часть III, стор. 925.

ре, надолужуючи самостійною працею те, чого не могла дати йому університетська професура. Високий рівень знань Франка-студента відмітив і Огоновський своїми оцінками (фото 3).

На другому році навчання інтереси Франка, як свідчить інший документ (фото 4), значно зросли і набули більшої цілеспрямованості. Треба зауважити, що тоді в університеті теми семінарів і лекційні курси студенти вибирали відповідно до своїх наукових зацікавлень та уподобань. Франко, слід думати, належав до найбільш ініціативних студентів з уже до певної міри сформованими науковими інтересами. Про це свідчить перелік курсів і семінарів зимового семестру 1876—1877 навчального року, на які записався Франко-студент другого року навчання: у того ж професора Венцлевського слухав він три години на тиждень «Старожитності римські», лекційний курс (по 2 години на тиждень) «Сатири Горація» і семінар — «Пояснення «Менехмів» Плавта». У професора Цвіклінського слухав лекції про «Старожитності грецькі», лекційний курс на тему «Фукідідова історія Пелопонеської війни» та відвідував семінар — «Пояснення Евріпідового «Циклопа» (по 2 години на тиждень). У професора Черкавського слухав лекції з історії педагогіки XVIII ст., у приват-доцента Охоровича — курс психології (також по 2 години на тиждень). Записався Франко і до професора Огоновського на його лекції з історії української літератури XVII—XVIII ст., на лекції з порівняльної граматики старослов'янської та української мов (по 2 години на тиждень), а також на лекційний курс «Объясненье старинного памятника «Слово о полку Игореве».

У виборі лекційних курсів та семінарів виявилися і ті зацікавлення, які склалися ще на шкільній лаві: «Слово о полку», грецька та римська історія, грецькі та римські поети і драматурги, зокрема — Евріпід і Плавт.

На літньому семінарі того ж (другого) навчального року Франко продовжував відвідувати (фото 5) у професора Венцлевського лекції про «Старожитності римські» та семінар, присвячений «Менехмам» Плавта. У професора Цвіклінського він слухав далі «Старожитності грецькі» та записався на лекційний курс «Пояснення «Одисеї» Гомера». Відвідував лекції доцента Охоровича з психології, у професора Огоновського Франко слухав лекції з порівняльної граматики старослов'янської та української мов, з історії української літератури (до 1848 р.) та записався на лекційний курс, названий професором Огоновським у програмі так: «Граматичне об'ясненье гдекотрых глав евангелія Остромирового».

Отже, все більше вияснюються ті наукові інтереси Франка, які пізніше посідали таке значне місце в його науковій

Число

Свѣдоцтво.

Господинъ Иванъ Франко

звычайный слухачь выдѣлу философичного

въ пôворочью I. р. шк 1876. пôддавъ ся сегодня ексаминови при-

ватному (colloquium) изъ Несторовой лѣтописи

въ ивли

и вôдбувъ тойже отлично.

Вô Львовѣ. дня 1. маѣ 1876.

Др. Е. Огоновскій.
ц. к. професоръ университета.

Фото 3.

діяльності і літературній творчості. Мабуть, ще самостійними заняттями Франка-студента розпочалась його плодотворна праця над «Словом о полку Ігореві», Остромировим Євангелієм та іншими проблемами з історії стародавньої літератури.

12 червня 1877 р., на третьому році навчання в університеті, Франко був заарештований, просидів у слідчій в'язниці до початку процесу, що відбувся 21 січня 1878 р., був засуджений на 6 тижнів ув'язнення і вийшов на волю 15 березня 1878 року.

Перший судовий процес проти соціалістів і зокрема проти Івана Франка розколов усю громадськість Галичини і студентство університету на два протилежних табори, з яких один (тоді ще малий і слабий) — друзі, а другий (більший) — вороги Франка. «Та не сама тюрма,— згадує він пізніше,— була для мене найтяжчою пробою: засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі; сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усієї суспільності, кинений на нас, страшенно болів мене».[1] «...швидко я побачив,— читаємо в передмові Івана Франка до листів М. Драгоманова, — ...що серед галицько-руської суспільності панує перестрах, що нас оминають як заповітрених наші недавні знайомі, а ті, що хочуть мати якесь діло з нами, дають нам рандеву десь по кутках, щоб ніхто не бачив».[2]

В «Спогадах про Володимира Наумовича» Франко, однак, пише: «Серед загального переполоху, який панував тоді серед старших поколінь нашої інтелігенції, невважаючи на заборони і кари з боку шкільних властей, молодіж, а бодай живіші, гарячіші з-посеред неї, горнулися до нас, «нелегальних» та підозрених...»

Незважаючи на скептичне ставлення до університетської науки, Франко після звільнення з в'язниці мусив знову записатися в університет. Йому, як одному з редакторів журналу «Громадський друг», були вкрай потрібні систематичні знання. «Признати треба,— писав він у вже цитованому автобіографічному листі до Драгоманова,— що до видавання такого часопису, як «Громадський друг», ми оба з Павликом були зовсім неприготовані, не мали ані достаточної підготовки теоретично-наукової, ані практичного знання свого краю і людей. Старі народовці й попи нас цуралися, при нас стояла тільки горстка молодіжі, тим часом, коли нам самим треба було ще багато вчитися. Я впрочім не покинув університету».[3]

---

[1] Іван Франко. Твори, том I, Київ, Держлітвидав, 1955.

[2] М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка та інших. Львів, 1906, стор. 7.

[3] І. Франко. Твори, том I, Київ, Держлітвидав, 1955, стор. 16.

На третьому році навчання Франко слухав (фото 6) лекції Огоновського з історії української літератури новітнього періоду, у професора Цвіклінського — метрику грецьку, лекційний курс про одну з ранніх трагедій Софокла —«Аякс» та вивчав у нього ж на семінарі промови Лізія. З найбільшою увагою, як бачимо далі, Франко ставився до лекцій доцента Охоровича з історії новітньої філософії природи та лекцій з сучасної психології. «Я впрочім не покинув університету і користав,— продовжує Франко в листі до М. Драгоманова,— головно з викладів д-ра Охоровича, который читав філософію, психологію, антропологію й прегісторію. Пару курсів я працював у нього в семінарі, слухав також курс економії у професора Білінського, бував на викладах римського права професора Зьрудловського, німецької літератури професора Зауера, не покидаючи й викладів професора Огоновського».

В наступному (зимовому) семестрі 1878 — 1879 навчального року Іван Франко записався до професора Охоровича аж на три предмети (фото 7): спеціальний курс «філософії фізики» і практичні заняття з філософії та семінар з психології, на якому Франко прочитав два реферати.

В передмові до листів М. Драгоманова Франко, описуючи тяжкі умови, в яких доводилось жити і вчитись, згадує і про ці два реферати: «Вийшовши з тюрми зимою, я почув себе мов спущений на дно. Правда, наразі я перейшов жити до Павлика, що тоді жив у Львові зі своєю сестрою, по якимсь часі до нас прилучився Остап Терлецький, і ми жили разом усе літо 1878 року. Я сам не мав ніякого джерела доходу і жив коштом Павлика, тесте Драгоманова, як співробітник «Громадського друга». Павлик станув на тій думці, що всі університетські студії тепер ні до чого, бо посади він ані я не дістанемо. Я одначе записався на університет і засів до семінарійної праці про Лукіяна, а рівночасно предложив декілька розвідок і виголосив пару рефератів у психологічній семінарії проф. Охоровича.»[1]

Франко відвідував також лекції професора Білінського з суспільної економії та записався до Огоновського на семінар під назвою «Критично-естетична оцінка творів Шевченка».

Можна з певністю сказати, що студент Іван Франко на той час знав про Шевченка значно більше, ніж професор. З праці над цією темою під час семінарських занять пізніше виросла одна з найталановитіших розвідок Івана Франка про Шевченка «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка», надрукована в 1881 році в журналі «Світ». Очевидно, з початку

---

[1] М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка та інших, Львів, 1906, стор. 7.

14	Franko Jan 22 fr. gr kłf. ul. Kleinowska 4	Nahujowice V		Dzieje nowszej filozofii przyrody	2	D. Ochorowicz
				O współczesnej psychologji	2	"
				Medycyna grecka i starożytnosc semicka	3	D. Cwiklinski
				Sofokles Ajos	4	"
				Sem. Nauki Lyryczne	2	"
				Nowszy period literatury ruskiej	2	D. Ogonowski

Фото 6.

10.	Jan Franko lat 22 gr kat ul. Kleinowska 14	Nahujowice Rusin VI	uczęszczam Grecgor Nauczyła się polnie w Nahujowicach	Wykład ekonomii społecznej	6	D. Bilinski D. Ochorowicz " " D. Ogonowski
				Wykład psychologii	3	
				Filozofia Jizyki	1	
				Lucrecia filozoficzne	1	
				Krytyczne estetyczne tworów		
				Szewczenki	1	

Фото 7.

21 Franko Lat 23 ze Stat Kmenia ruského Gym.	Nalyjovce Rusin VII	spiekun	Encyklopedya pedagogii	3
		Gregor	Dzieje literatury starożytnej	4
		Wyrzykowski	Dzieje Polski za panowania J. K.	3
		Adamek	Historya psychologii	2
		"	Ogólna historya literatury	2
		Nalyjovcach	Ćwiczenia gimnazyalne	4

Dr. Cankowski	
Dr. Schiller	
Dr. Hirschberg	
Dr. Ochorowicz	
"	
"	

Фото 8.

занять погляди і настанови професора викликали гостро-критичне ставлення з боку Франка, що згодом знайшло свій відбиток і в згаданій науковій праці. Почавши її коротким оглядом шевченкознавства, Франко найбільш критикує в ній саме Огоновського і його «студіум» про поему Шевченка «Гайдамаки», з яким Франкові довелось познайомитись ще на згаданому семінарі або на лекціях з історії української літератури. «Взагалі критика д. Огоновського,— пише Франко в журналі «Світ»,— переважно формально-естетична, але й на тім полі критик якось не входить вглуб річи, не розаналізовує основи критикованого твору, не добираєсь хоть би тільки до психологічних, коли вже не до суспільних пружин, порушаючих дійствуючі в нім особи, як се, наприклад робив Бєлінський в першій, естетичній добі своєї діяльності. Добродій Огоновський пояснює хіба, коли і де написався який твір, кому і за що був присвячений, пояснює також приходячі в тексті географічні та другі назви, т. є. те, що в філології зветься realia, а впрочім ограничуєсь на випискаx, переказах та цитованню «паралельних місць», котрі вже й зовсім нічого не вияснюють.

Іменно по поводу праці добродія Огоновського ми й пишемо сю свою замітку. Праця та має надпис: «Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка. Студіум д-ра Омеляна Огоновського», і була насамперед читана автором на університетських прелекціях, відтак оголошена друком в «Правді» 1879 року, а також видана окремою відбиткою».[1]

Франко відвідував університет і в літній семестр 1878—1879 року. Однак учбової документації університету за цей семестр відшукати нам не пощастило, і сказати докладніше, що саме вивчав тоді Франко в університеті, не маємо змоги. Мабуть, саме на цьому семестрі відвідував він згадані ним виклади римського права та історії німецької літератури, яких не зазначено в знайдених нами документах.

Останній із знайдених нами документів (фото 8) відноситься до зимового семестру 1879—1880 навчального року. Як бачимо, вирішивши ще рік відвідувати університет, Франко під час зимового семестру найчастіше відвідував заняття у доцента Охоровича (разом 6 годин на тиждень) слухав лекції про доісторичну людину (2 години), лекції з історії психології та брав участь у практичних заняттях з філософії.

Заняття у професора Охоровича, на нашу думку, мали повний вплив на розвиток деяких наукових зацікавлень Франка і після закінчення університету. Про це свідчить, наприклад, його пізніший естетичний трактат «Із секретів поетичної твор-

[1] «Світ», 1881 рік, № 8—9, стор. 159.

21	Jan Franko lat 23 gr. Stan Nauczyciel publiczny Gimnazyum	Rusin	VII	opiekun	Encyklopedya pedagogii	3
				Gregor	Rozprawy i zwiastuny literackie	2
				Wawrykiewicz	Dzieje Polski za panowania J. K.	3
				Jolowicz	Historya psychologii	2
				"	Ogólne dzieje literatury	2
				Nałęczowski	Ćwiczenia stylistyczne	4

Dr. Czekowski	
Dr. Gołyszewski	
Dr. Hirschberg	
Dr. Ochorowicz	

Фото 8.

занять погляди і настанови професора викликали гостро-критичне ставлення з боку Франка, що згодом знайшло свій відбиток і в згаданій науковій праці. Почавши її коротким оглядом шевченкознавства, Франко найбільш критикує в ній саме Огоновського і його «студіум» про поему Шевченка «Гайдамаки», з яким Франкові довелось познайомитись ще на згаданому семінарі або на лекціях з історії української літератури. «Взагалі критика д. Огоновського,— пише Франко в журналі «Світ»,— переважно формально-естетична, але й на тім полі критик якось не входить вглуб річи, не розаналізовує основи критикованого твору, не добираєсь хоть би тільки до психологічних, коли вже не до суспільних пружин, порушаючих дійствуючі в нім особи, як се, наприклад робив Бєлінський в першій, естетичній добі своєї діяльності. Добродій Огоновський пояснює хіба, коли і де написався який твір, кому і за що був присвячений, пояснює також приходячі в тексті географічні та другі назви, т. є. те, що в філології зветься realia, а впрочім ограничуєсь на виписках, переказах та цитованню «паралельних місць», котрі вже й зовсім нічого не вияснюють.

Іменно по поводу праці добродія Огоновського ми й пишемо сю свою замітку. Праця та має надпис: «Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка. Студіюм д-ра Омеляна Огоновського», і була насамперед читана автором на університетських прелекціях, відтак оголошена друком в «Правді» 1879 року, а також видана окремою відбиткою».[1]

Франко відвідував університет і в літній семестр 1878—1879 року. Однак учбової документації університету за цей семестр відшукати нам не пощастило, і сказати докладніше, що саме вивчав тоді Франко в університеті, не маємо змоги. Мабуть, саме на цьому семестрі відвідував він згадані ним виклади римського права та історії німецької літератури, яких не зазначено в знайдених нами документах.

Останній із знайдених нами документів (фото 8) відноситься до зимового семестру 1879—1880 навчального року. Як бачимо, вирішивши ще рік відвідувати університет, Франко під час зимового семестру найчастіше відвідував заняття у доцента Охоровича (разом 6 годин на тиждень) слухав лекції про доісторичну людину (2 години), лекції з історії психології та брав участь у практичних заняттях з філософії.

Заняття у професора Охоровича, на нашу думку, мали повний вплив на розвиток деяких наукових зацікавлень Франка і після закінчення університету. Про це свідчить, наприклад, його пізніший естетичний трактат «Із секретів поетичної твор-

[1] «Світ», 1881 рік, № 8—9, стор. 159.

чості», яким Франко вирішив «познайомити нашу освічену громаду з деякими способами і здобутками новішої психології спеціально на полі естетики.»[1]

Крім лекцій професора Охоровича, Франко слухав у професора Черкавського «енциклопедію педагогіки» та у професора Хіршберга лекції з історії Польщі.

Як видно з обслідуваних нами справоздань університету, зимовий семестр у ті роки, коли вчився Іван Франко, починався 1 жовтня і закінчувався 20 березня. Отже, ще до закінчення зимового семестру 1879—1880 навчального року, а саме 4 березня, Франко був заарештований і вийшов з тюрми лише через три місяці, 3 червня 1880 року. Після ув'язнення Франко жив кілька місяців у Нагуєвичах, а потім повернувся до Львова і записався в університет та відвідував його восени 1880 р.

Про те, як довго перебував він ще в університеті і що тоді вивчав — певних відомостей ми не знайшли. Відомо лише, що Франко — геніально обдарована людина, видатний вже на той час письменник — так і не зміг закінчити Львівський університет, — йому не дала його закінчити австрійська цісарська поліція, а також реакційний уряд самого університету.

Про ставлення тодішнього університетського уряду до Франка красномовно свідчать такі факти. У 1890 р. Франко, тоді вже найбільший і найславетніший з живих українських письменників і видатний науковець, закінчив працю над докторською дисертацією про Івана Вишенського і звернувся до Львівського університету з проханням допустити його до захисту дисертації. Однак сенат університету відмовив йому в цьому, бо він, мовляв, не прослухав лекцій за останній семестр. Тоді Франко звернувся з проханням дозволити йому прослухати курси цього семестру, але і в цьому йому було відмовлено. Франкові довелося прослухати ці курси (вірніше здати відповідні іспити) у Чернівецькому університеті, а докторську дисертацію (на іншу тему — «Варлаам і Йосаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія») захищати у Віденському університеті. 28 червня 1893 р. Віденський університет присудив Івану Франку вчену ступінь доктора філософії.

Документи, показані на фото 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, ми знайшли у Львівському обласному архіві, а пояснення до них (що відноситься до лекційних викладів, а що до семінарів і практичних занять) зроблені на підставі архівних матеріалів Львівського університету, зокрема «Program wykładów» C. C. uniwersytecie imenia cesarza Franciszkal we Lwowie» за роки 1875 — 1880.

---

[1] Літературно-науковий вісник, 1898 р., том I, стор. 26.

С. В. ЩУРАТ

ПОВІСТЬ ІВАНА ФРАНКА «ПЕТРІЇ І ДОВБУЩУКИ»

У квітні 1875 р., коли Іван Франко ще вчився в Дрогобичі, редакція журналу «Друг» оголосила літературний конкурс на повість з історії або сучасного життя Русі, призначаючи за найкраще написані твори грошові премії.[1] Вже у вересні цього самого року редакція повідомила читачів, що на конкурс надіслано (з деяким запізненням) три повісті: «Петрії і Довбущуки»[2], «Спасенні серця» і «Напотемки», а також драму «Три князі на один престол», віршований переклад «Електри» Софокла та одне невеличке оповідання.[3]

Із згаданих творів перша повість, драма та переклад належали перу Франка. Драма і переклад були написані ще до оголошення конкурсу, наприкінці 1874 року. Щодо повісті, то, без всякого сумніву, Франко розпочав її писати на конкурс.[4]

Повість «Петрії і Довбущуки» — це твір, який і з погляду на час його появи, і з погляду на його ідейний зміст зв'язує попередній, дрогобицький період перших літературних спроб письменника з його наступною соціально загостреною літературною творчістю революційно-демократичного напрямку. Тому ця повість має неабияке значення для дослідження літературної біографії письменника.

Дореволюційні дослідники української літератури майже не зупинялися на Франковій повісті «Петрії і Довбущуки». Їх висловлювання про неї, за винятком цікавої і об'єктивної думки М. Коцюбинського, не спиралися ні на фактичне знання твору, ні на розуміння творчості і еволюції світогляду письменика. Внаслідок цього всі вони були поверховими, а інколи і помилковими, як, наприклад, засуджуюча оцінка буржуазного націоналіста С. Єфремова (1913 р.), що викликала гострий протест з боку самого Франка.

[1] «Друг», № 7, 1875, стор. 176; № 8, стор. 200.

[2] В журналі «Друг» повість має назву «Петрії і Добощуки».

[3] «Друг», № 18, 1875, стор. 439—440.

[4] Приїхавши до Львова у вересні 1875 р., Франко подав редакції тільки початок повісті.

В післяжовтневий період видавництво «Рух» випустило п'ятитомник творів І. Франка, в якому була вміщена чимала за обсягом стаття Р. Заклинського, присвячена повісті «Петрії і Довбущуки».[1] На жаль, дослідження Р. Заклинського не позбавлене помилок вульгарносоціологічного характеру. Автор статті переоцінив вплив М. Драгоманова на розвиток світогляду Франка та на його повість, допустив неточності в літературному аналізі повісті і в змалюванні її суспільного тла, посилався на тенденційні оцінки твору буржуазними націоналістами. Тому, не залишаючи спостережень Р. Заклинського поза увагою, вважаємо доцільним повторне дослідження повісті.

«Петрії і Довбущуки» почали друкуватися в 19-му номері журналу «Друг», 13 жовтня 1875 р. — вслід за оголошенням наслідків конкурсу. Перша частина повісті (20 розділів) з'являлася послідовно в кожному черговому номері журналу і закінчилась у 5-му номері — 18 березня 1876 р. Друга частина (12 розділів) почала друкуватись з 6-го номеру журналу, 27 березня 1876 р., і закінчилась у 17-му номері, — 13 вересня того ж року. В друкуванні другої частини повісті були три перерви: у 8-му (27 квітня), 12-му (27 червня) і 16-му (27 серпня) номерах повість не друкувалася. Нарешті, третя, найменша частина повісті (9 розділів)[2] почала друкуватись у 18-му номері журналу — 27 вересня 1876 р., і закінчилась у 20-му номері — 27 жовтня того ж року. Отже, друкування повісті тягнулося майже безперервно цілий рік.

В 1913 р. у Чернівцях була перевидана повість «Петрії і Довбущуки». В передмові і післямові до повісті Франко зазначав, що вона була написана в перші два роки його університетського навчання для скромного літературного заробітку.[3] Точно встановити, коли і в яких поміжках часу письменник працював над нею, сьогодні досить важко.

---

[1] Стаття Р. Заклинського була опублікована під заголовком «Перша повість І. Франка». В 1932 р. вона вийшла окремим відбитком у Харкові.

[2] Заголовки окремих розділів повісті такі:

Частина перша: І. Два противники; II. Донос; III. Прощання товаришів шкільних; IV. Оповідання Петрія; V. Особлива рукопись; VI. Сповідь о півночі; VII. Довбущуківка, VIII. Погоня; IX. Ісак Бляйберг; X. Іванко; XI. Любов Андрія; XII. Стара в пустині; XIII. Андрій у Довбущука; XIV. Із в'язниці; XV. Поворот Петрія; XVI. Олеся; XVII. Стара на чатах; XVIII. Урятований; XIX. Месть товаришів; XX. Кінець-початок.

Частина друга: I. My house ist my castle! [sic!]; II. Внучка воєводи; III. Знахідка в Розгірчі; IV. У Петрія; V. Старі знайомі; VI. Олекса і Петрії; VII. Просвітителі жидів; VIII. Іще один старий знайомий; IX. Останнє зібрання в Жидачеві; X. Подвиги двох братів; XI. Нічні мари; XII. Олекса.

Частина третя: I. Час діяння; II. Умерлий; III. Zdrajca mospanie; IV. Коноводи; V. Невеличкий; VI. Граф Т.; VII. Довбушеві скарби; VIII. Сенько і Ленько; IX. Кінець-початок.

[3] Іван Франко. Петрії й Довбущуки. Повість у двох частях. Друге перероблене видання, Чернівці, 1913, стор. 5, 289.

Спираючись на повідомлення про час конкурсу, можна вважати, що первісний план повісті визрів ще у Дрогобичі, і можна припускати, що її вступні розділи були написані в селі Лолині під час літніх канікул 1875 року.

Проте, основну частину роботи над повістю Франко виконав у Львові, пишучи її фрагментами від одного номера журналу до іншого.

На те, що в основному повість була написана у Львові, вказують насамперед її розділи з описами подій у Львові (VIII розділ другої частини — «Іще один старий знайомий», IX розділ третьої частини — «Кінець-початок»). Не менш переконливо свідчить про це і поворот в ідейному спрямуванні повісті. З цього приводу сам Франко в автобіографії, написаній в 1890 р., зазначає, що його повість закінчувалась «вже потрохи в іншому дусі», ніж була почата.[1] Цей поворот в ідейному спрямуванні повісті пояснюється початком важливого зламу в світогляді Франка, який стався на протязі 1876 і 1877 років.

Збереглися також архівні дані, які стосуються хронології написання повісті. В листі до Ольги Рошкевич від 2 лютого 1876 р. Франко, прохаючи адресатку надіслати йому запрошення на весняні канікули до Лолина, писав, що під час цього дозвілля йому необхідно закінчити повість.[2] У протоколі засідання редакційного комітету журналу «Друг», яке відбулося 12 травня 1876 р., знаходимо ухвалу виплатити Франкові 10 зл. р. як аванс за третю частину повісті.[3]

Хронологія цих згадок значною мірою висвітлює причини перерв у друкуванні повісті. В «Другові» за 27 квітня 1876 р. повість не друкувалася, бо в той час (аж до перших днів травня) Франко перебував у Лолині, де продовжував її писати. У другій половині травня і на початку червня Франко знову був у Лолині. Друга перерва в друкуванні повісті («Друг», 27 червня 1876 р.) пояснюється, очевидно, відсутністю письменника у Львові, тим більше, що цим разом, перебуваючи в Лолині, Франко повісті не писав, а виконував літературні роботи, зв'язані з випуском альманаха «Дністрянка». Друкування другої частини повісті закінчилося в подвійному, 14—15 номері «Друга» (5 серпня 1876 р.). Відсутність продовження повісті в черговому номері журналу (27 серпня 1876 р.) знову була зв'язана з перебуванням письменника на літніх канікулах у Лолині, під час яких і була закінчена третя частина повісті.

---

[1] Іван Франко. В поті чола. Львів, 1890, стор. IX.

[2] Акад. Михайло Возняк. Автобіографічний елемент в оповіданні Франка «На дні». Радянське літературознавство, № 5—6, 1940, стор. 85.

[3] Протоколи редакційного комітету «Бібліотеки повістей» і журналу «Друг». Архів Франка, № 78, стор. 320—341.

Для більш детального розкриття хронології авторської роботи над повістю матеріалів немає. Невідомо також, які виправлення внесла редакція «Друга» в повість Франка. Про те, що під час редакційної роботи над повістю мали місце деякі скорочення її тексту, маємо свідчення редактора журналу А. Дольницького, який у своїх спогадах про Франка писав: «Особливо Франко відзначався великою фантазією у своїй повісті «Петрії і Довбущуки», так що я вважав за *вказане* не раз цілі уступи пропускати, бо здавались мені фантастичними, неймовірними».[1] На жаль, рукопис повісті, який знаходився в руках А. Дольницького, згорів в м. Бродах[2] під час першої світової війни.

Зауваження про хронологію написання повісті допомагають зрозуміти деякі особливості композиції цього твору. Приступаючи до написання повісті, Франко планував розгорнути її дуже широко. Згодом, відповідно до еволюції світогляду письменника, змінювалося і його ставлення до давно задуманого твору, який треба було продовжувати. Це в першу чергу проявилося в поступовій тенденції обмежувати розмір наступних частин повісті: перша частина має 20, друга — 12, третя — 9 розділів.

Нові погляди на ряд питань, що торкались ідейного змісту повісті, примушували письменника виправляти її первісну тенденцію та прискорювати закінчення твору. Поряд з цим і значна невпорядкованість композиції повісті, наявність у ній епізодів, не конче потрібних для просування дії вперед, а введених пізніше під впливом окремих нових вражень (наприклад, опис втечі Демка Довбущука із в'язниці у Львові), а також невмотивованість деяких описуваних явищ та ситуацій і інші непослідовності в фабулі повісті головним чином мають свою причину в писанні цього твору фрагментами.

---

[1] А. Дольницький. Спомини про молодого Івана Франка (написані у січні 1927 р. у Відні) (Архів Франка, № 591).

[2] Відсутність рукопису не дає можливості дізнатися, які поправки в мову повісті Франка внесла редакція журналу. Те, що повість була написана «маловиробленою мовою», відзначив сам Франко. Проте, до середини 1876 р. «Друг» видавався так званим «язичієм» і всі твори, що вміщувались у ньому, виправлялися в напрямі цієї мовної мішанини. Тому мова повісті Франка макаронічна, пересипана старослов'янськими словами (ужасний, движеніе, воображеніе) і так званими твердими галицькими словами (воспиталище, ругательний). В ній багато діеприкметникових форм і синтаксичних огріхів.

Тільки в серпні 1876 р. (див. «Друг», № 14 і 15, 1876, стор. 244) редакція повідомила, що змінює правопис журналу, а щодо «Петріїв і Довбущуків», то, по суті, залишає первісну форму, в якій Джеджалик написав свою повість, бо тільки «баламутні елементи» «перекабачували її то так, то сяк». І справді, з 5-го розділу другої частини повість Франка почала друкуватись значно чистішою мовою, ніж раніше.

Необгрунтоване вирішення розв'язки дії повісті можна пояснити складним періодом у житті письменника, на протязі якого він писав цю повість і під час якого формувався його революційно-демократичний світогляд. Все це дуже тонко відчув сам письменник, — і тому в авторському епілозі-зверненні до читача назвав свою повість тільки прологом до справжньої повісті, романтичною «пригравкою» до пісні справжнього життя.

«Тут уривається моя повість. Но вона тут не кінчиться. Що досі, то був лиш пролог до властивої повісті, лиш казка перед історією, лиш пригравка до пісні. Історія ділання і пожертвования — то, може, не так романтична, но остілько інтересніша і поучительніша від історії страдання, оскілько тяжче життє жиється, як казка кажеться».[1]

Сюжет повісті заснований на фольклорних оповіданнях про народних месників — карпатських опришків та їх славного ватажка Олексу Довбуша. Складну фабулу повісті Франко побудував на вигаданій історії ворогування за Довбушів скарб між нащадками Олекси Довбуша і нащадками його приятеля і повірника таємниць, також ватажка загону карпатських опришків, Івана Петрія.

У повісті розповідається, що в 1772 р. Олекса Довбуш і Іван Петрій вирішили покинути опришківство і використати нагромаджені скарби на користь народу. Саме тоді Західна Україна перейшла з-під панування польської шляхти до рук австрійських окупантів. Панська Польща, знесилена шляхетськими суперечками, не мала сили розправитися з гордим капітаном опришків. Австрійський же уряд пильно переслідував рух опришків і за голову Довбуша призначив високу нагороду. Необхідно було переховуватися. Знесилений гоніннями, Довбуш знаходив захист у підгірському гошівському монастирі.

Одного разу, ночуючи у монастирській бібліотеці, у сонному видінні він довідався, що житиме, доки його сім'я не збільшиться до семи членів, і що тільки після його смерті можна буде покористуватися скарбом для поліпшення долі народу. Сприйнявши це як своєрідну покуту, Довбуш вирішив цілком відмежуватися від світу, обійти свій край і всіма можливими способами допомагати знедоленому народові. Згодом, коли Довбуш переконався, що його нащадки «задля вродженої їм дикості, самолюбства, марнотратності і лінивства неспосібні пройнятися якою-небудь вищою гадкою», піклування про свій скарб і виконання заповіту щодо нього він поклав на Івана Петрія і його нащадків.

---

[1] «Друг», № 20, 1876, стор. 312.

Усі ці події з минулого письменник розкриває в окремих розділах першої частини повісті. Справжня ж дія повісті розгортається в 1856—1866 рр. і її головні події зосереджуються в карпатському селі Перегінську, де живуть нащадки Олекси Довбуша та Івана Петрія.

Сам Олекса Довбуш ще живий, але він зображується в повісті як постать, що стоїть на грані реального і ірреального світів. Його роль — бути втіленням ідеї, піклуватися про Іванового правнука Андрія Петрія, на долю якого випала місія виконати Довбушів заповіт про використання скарбу в інтересах трудового, поневоленого народу.

Скарб Довбуша знаходиться в руках Іванового внука Кирила Петрія — хазяйновитого селянина в селі Перегінську. На свого сина Андрія Кирило Петрій покладає велику надію щодо патріотичного використання Довбушевого скарбу. Він забирає сина із школи в містечку Болехові і урочисто зобов'язує його бути вірним заповітові Довбуша. Таким чином, Андрій Петрій поряд із своїм батьком стає центральним персонажем повісті.

З нащадків Олекси Довбуша в Перегінську живуть його внуки Олекса і Демко Довбущуки, які зовсім не знають про заповіт їх предка, і, віддаючи перевагу своїм особистим інтересам, добиваються повернення скарбу, ненавидять Петріїв, ворогують з ними, вважаючи їх загарбниками законно належної їм спадщини.

Довбущуки — люди лихі, напівдикі. Олекса Довбущук є ватажком опришків. Але опришки, якими керує Олекса, — це не ті давні карпатські опришки, що діяли в ім'я високої соціальної мети. Це — грабіжники, що дбають тільки про себе. Сам Олекса Довбущук зберігає зв'язок з ними лише для того, щоб помститися над Петріями, відібрати Довбушів скарб, а після цього підступно зрадити їх. Олекса і Демко Довбущуки прогнали від себе свого батька, первородного сина ватажка опришків Довбуша, який також звався Олексою Довбущуком. Вони знущаються над рідною матір'ю Горпиною, яка засуджує їх вчинки. Олекса Довбущук направляє на шлях злочинності своїх синів Сенька і Ленька, і вони стають грізними суперниками Петріїв.

Другий син Олекси Довбуша, вихований євреями (про своє походження він не знає), виступає у повісті під прізвищем Ісака Бляйберга. Він не бере безпосередньої участі в боротьбі Петріїв з Довбущуками, але своїм намаганням проводити прогресивну суспільну роботу серед євреїв нібито підготовляє грунт і створює умови для здійснення заповітної мети Довбуша та Петріїв. Цим виправдовується його дійова роль у повісті.

Всупереч бажанню Петріїв примиритися з Довбущуками (бо тільки при умові любові, згоди і єдності між ними можна покористуватися скарбом Довбуша для роботи над поліпшенням долі народу) боротьба за скарб раз у раз загострюється.

В повісті бере участь велика кількість головних і другорядних персонажів, які представляють різні суспільні верстви і прошарки. Це селяни (куркулі, бідняки, наймити), карпатські опришки, польські феодали, поміщики і аристократи, монахи і сільські попи, євреї-корчмарі та гендлярі, конокради і контрабандисти, чиновники адміністративного апарату, жандарми, прикордонні і тюремні сторожі, в'язні і т. д. В результаті боротьби за скарб гинуть трагічною смертю всі її головні учасники, за винятком Андрія Петрія і Бляйберга-Довбущука.

Виявивши значну енергію і силу духа у своїх перших сутичках з Довбущуками, Андрій Петрій несподівано забуває про заповітну мету Довбуша, виконавцем якої повинен бути. Проти волі батька він одружується з дочкою графині Дозею Кралінською і віддається забезпеченому і спокійному життю в економічно зміцненому коштом Довбушевого скарбу маєтку дружини. Тільки подружня невірність Дозі, конфлікти з нею на соціальному і національному грунті та хитрість Ленька Довбущука, якому підступно вдається здобути довір'я свого ворога, примушують Андрія нагадати про покладені на нього завдання. Переконаний в тому, що примиренням з Леньком вже досягнуто умовленої любові, згоди і єдності між Петріями і Довбущуками, Андрій вирішує розпочати діяльність на користь народу з допомогою Довбушевого скарбу. Він іде з Леньком до Перегінська і показує йому сховище скарбу. Однак Ленько разом з братом Сеньком зраджують Андрія, викрадають скарб та переносять його в інше місце. Зараз же після цього вчинку, оточені жандармами і селянами, покликаними наймитом Петрія, Ленько і Сенько Довбущуки трагічно гинуть, не розкривши таємниці, де захований скарб.

Після такого катастрофічного завершення довготривалої боротьби за скарб, що мав послужити засобом для здійснення високої патріотичної мети, Андрій Петрій поселився в Перегінську. Незабаром він щиро потоваришував з Ісаком Бляйбергом, який, зазнавши повної поразки у своїй діяльності серед євреїв, довідався про своє справжнє походження і, як син ватажка опришків, прибрав належне йому ім'я Олекси Довбущука. Під впливом Бляйберга-Довбущука Андрій Петрій переконався, що не «Довбушевими скарбами, а власними силами, власним пожертвуванням, власною працею треба підносити нам цей народ».[1]

[1] «Друг», 1876, № 20, стор. 311.

Прибувши в 1866 році до Львова на десятирічний з'їзд шкільних товаришів Андрія Петрія, приятелі спільно використовують цю нагоду для здійснення свого нового плану. Вони організовують громадське товариство, члени якого зобов'язуються віддати всі свої сили для добра трудового народу.

Такий сюжет повісті.

* *
*

Коли залишити осторонь напружену дію повісті, її романтичну фантастику і багатство декоративних елементів та слідкувати за її ідейним змістом, то насамперед впадає в очі намагання письменника загострити увагу читача на актуальному соціальному питанні сучасності, яким в 60—70-ті роки було в Західній Україні питання про економічні і культурні заходи по поліпшенню становища трудового народу — в основній своїй масі селянства. На трудовий народ, головним чином, на селянство, необхідно було спиратися зростаючій національній буржуазії в її боротьбі з австро-німецькими і польсько-шляхетськими суперниками за ринки промислового і торгового капіталу. Поскільки ця боротьба, що велася в інтересах буржуазії, була актуальною і для національних низів, яких не менш болюче зачіпали економічні і культурні утиски з боку іншонаціональної командної верхівки, постільки питання про економічне і культурне піднесення трудових мас було в ті часи значною мірою актуальним в «загальнонаціональному» масштабі.

Отже, не дивно, що виходець з народних низів Франко, не байдужий до народних злиднів, але ще не свідомий справжньої вартості освітніх і економічних заходів, що їх пропагували москвофіли і народовці, щиро перейнявся ними і питання про них поставив у центрі ідейного змісту повісті. Для розробки цього питання в повісті Франко придумав цікаву дію, яку відніс до 50-х і 60-х рр., та одночасно зробив спробу пов'язати її з революційними традиціями минулого країни — з живими серед народних мас відгомонами класової боротьби західноукраїнського селянства періоду пізнього феодалізму. Такого поєднання сучасності з минулим вимагав як задуманий романтичний стиль повісті, так і перспектива збільшити ним вагу її головної проблеми. Звичайно, розробити поставлене питання в повісті початкуючий письменник зумів тільки в міру тогочасного рівня його соціальної свідомості і творчої спроможності. Слід не забувати, що повість була написана, коли Франко ще не вмів вирішувати подібних питань з революційно-демократичних позицій.

Загальним історичним матеріалом, потрібним для змалювання романтичної обстановки повісті, послужили для Франка легенди про карпатських опришків, їх ватажка Олексу Довбуша і його захований скарб, поширені по всій території Західної України — надбання усної народної творчості. Франко знав їх добре з рідних околиць карпатського Підгір'я. Ряд подібних оповідань про якогось селянина Петрія (чи Патрія), який збагатився знайденим скарбом, Франко чув, як він сам про це згадував[1], від свого дрогобицького знайомого — Лімбаха. Виявивши вже в драмі «Три князі на один престол» типовий для юнаків нахил до опису небувалих пригод, Франко захопився народними розповідями про славного захисника пригнобленого народу і задумав використати їх для наміченої на конкурс повісті. Щоб матеріал легенди, який стосувався минулого, зв'язати з центральною проблемою повісті, взятою із сучасності, Франко примусив Довбуша жити аж до середини XIX ст. і зробив дійовими героями повісті вигаданих нащадків самого опришка і його близьких товаришів.

Образ Олекси Довбуша розвивається в повісті у двох планах — реалістичному і романтичному. В цілому Довбуш зображується людиною чесною, революційна діяльність якої в минулому була виразом соціальної боротьби пригноблених мас трудового народу. Проте, в ролі активного месника за народні кривди Довбуш виступає тільки в тих частинах повісті, дія яких відбувається в середині XVIII ст. І саме там, де письменник показує справжнього Довбуша на тлі подій минулого, він створює інтересні реалістичні картини, що їх завершує опис відчайдушного нападу опришка на замок гордого польського воєводи Шепетинського. Натомість Довбуш, який живе в сучасності і має пряме відношення до дії повісті, характеризується романтичними рисами, запозиченими з літературних зразків. Правда, блукаючи по рідній країні, цей Довбуш також страждає горем народним, допомагає знедоленим, бажає піднести і просвітити свій народ та «показати йому, хто він, кому він служить і служив і чим він колись був»[2]. Але те, за що він колись боровся засобами революційної дії, в сучасності він хоче досягнути засобами надбаного скарбу.

В період написання повісті Франко ще не був спроможний визнати шлях революційної дії єдино правильним. Тому його Довбуш, хоч свідомий соціальної мети, в ім'я якої вдавався до насильства, залишає «страшне розбійницьке ремесло». Живучи і в сучасності, він вважає пройдений ним шлях злочинним, відрікається від світу і приймає на себе спокуту. Містичним виро-

---

[1] Іван Франко. Петрії й Довбущуки. Чернівці, 1913, стор. 6.
[2] «Друг», 1875, стор. 525.

ком долі він засуджує себе на довговічне життя (доки його рід не матиме семи членів) і відкладає здійснення свого заповіту на час після своєї смерті. В цьому відношенні образ Довбуша є значною мірою ірреальним. В основному ж постать Довбуша в повісті Франка не є дійовим персонажем, а тільки поетичним втіленням провідної ідеї твору. Вона має завдання звеличувати цю ідею, показати, що це ідея, за здійснення якої боролись предки в минулому і яку необхідно здійснювати в сучасності.

Так скориставшись постаттю Довбуша і зробивши дійовими героями повісті нащадків самого опришка та його товаришів, Франко зв'язав минуле з сучасністю — революційні традиції опришківства XVII і XVIII ст. з сучасними йому намаганнями розгорнути роботу навколо економічного і культурного піднесення трудових мас народу.

Активними носіями і виразниками ідейного змісту повісті є її дійові персонажі — Кирило і Андрій Петрії та Бляйберг-Довбущук. Шляхом зображення діяльності цих персонажів у повісті двічі робиться спроба вирішити центральне питання її ідейного змісту. На початку повісті відповідь на це питання висловлюється устами Кирила Петрія, і вслід за цим вона ілюструється картиною даремних намагань Петріїв здійснити заповіт Довбуша.

Вдруге — у закінченні повісті ця ж відповідь більш реально з'ясовується устами Бляйберга-Довбущука. Основним засобом для поліпшення народної долі письменник висуває тут вже не Довбушів скарб, а реальну самовіддану працю на користь трудового народу. На цьому повість обривається. Замість нової ілюстрації, яка вимагала б нової розробки теми, письменник в кінцевому авторському зверненні до читача оцінює свою повість як романтичний пролог до справжньої історії дії та пожертвування.

Ранні погляди письменника на питання ідейного змісту повісті можна прослідкувати на зображенні діяльності персонажів Кирила та Ісака Бляйберга. Онук Довбушевого товариша, Кирило Петрій, хазяйновитий і розумний селянин, має на меті виконати заповіт Довбуша, примирити Петріїв з Довбущуками і спільними зусиллями використати Довбушів скарб для добра народу. Програму громадської діяльності Кирила Петрія письменник розкриває в описі задушевних мрій цього героя.

Ось про що снував мрії Кирило Петрій, ідучи до містечка Болехова, щоб забрати сина із школи та зробити його співучасником своєї місії: «Його уява розкривала йому перед душею широкі картини майбутності. Він бачив, як за Довбушеві скарби здіймаються по цілому краю народні школи і виховні заклади, дістають утримання і освіту тисячі убогих сільських дітей, підноситься землеробство і промисел, підноситься і облагород-

нюється працюючий клас, виробляється руська інтелігенція, — а всі ці великанські діла ростуть, дозрівають під проводом його щасливих наслідників — Петріїв. Зникає, немов чорна хмара, незгода між Петріями і Довбущуками, — за цим прикладом і інші партії, які спорили досі про останки майна своїх батьків, замість щоб мали спільною працею їх побільшати і удержувати, подають собі руки в згоді. І його душа, полонена блиском цих чаруючих картин, не могла від них відірватися, а уява його під впливом нескінченно просторих ланів, які він бачив очима, поширювала щораз далі світ його душевний, показувала йому цілу велику неподілену і неподільну Русь, квітучу й веселу, щасливу, славну й могутню!»[1]

Слідкуючи за діяльністю своїх сучасників, москвофілів і народовців, що по-своєму намагалися ширити освіту серед селянства та вели розмови про шляхи поліпшення економіки сільського господарства, І. Франко також задумувався над завданнями громадської роботи і пробував у своїй повісті накреслити її ідеальну програму. Однак і його програма в основному не виходила за межі окремих освітніх та економічних заходів. На прірву між реальними інтересами народних мас і намаганнями сучасних йому діячів письменник вкаже тільки в закінченні повісті, а поки що він ще розвиватиме мрії про здійснення накресленої програми за допомогою скарбів Довбуша.

У зв'язку з центральним питанням про поліпшення долі українського трудового народу письменник поставив у повісті також питання про становище євреїв у Західній Україні. Громадською роботою серед євреїв займається в повісті другий її головний персонаж — Ісак Бляйберг, син Довбуша, який вважає себе євреєм. Після нападу карпатських опришків на його корчму Ісак Бляйберг переконався в тому, що єврейське питання в Західній Україні вимагає активного втручання. Євреї, замість того, щоб бути корисними громадянами країни, замість того, щоб працювати для народу, серед якого живуть, перетворилися, на думку Бляйберга, в паразитів, які живляться соками цього народу. «Лихва, пияцтво, шахрайство, — висловлюється Франко устами цього персонажу, — це є ті фурії, яких вони напустили на народ, які його обезсилюють».[2] Відчувши на власному досвіді наслідки такого ненормального становища євреїв у суспільстві, Бляйберг вирішив решту свого життя присвятити справі їх морального перетворення. На його думку, шляхом відкривання єврейських шкіл можна добитися того, що євреї почнуть дружньо працювати і будуть повноцінними громадянами країни.

---

[1] «Друг», № 20, 1875, стор. 465.
[2] «Друг», № 1, 1876, стор. 9.

Отже, і відносно єврейського питання письменник також висунув крихку «культурницьку» програму, що, крім того, грунтувалася на невірній оцінці єврейського населення Галичини, на відсутності розуміння класової диференціації євреїв. Франко ще не добачував євреїв-трудящих і, підлягаючи зовнішнім впливам, помилково вважав, що всі євреї — експлуататори.

В пізніших своїх творах письменник чітко відрізняє єврейську буржуазію від єврейської бідноти та глибоко висвітлює класовий антагонізм між ними. У таких своїх творах, як «Жидівські мелодії», поема «Сурка», оповідання «До світла», а також у багатьох своїх повістях І. Франко змальовував яскраві картини злиднів єврейської бідноти, яким протиставив образи євреїв-експлуататорів, хижаків і спекулянтів.

У «Петріях і Довбущуках» досягти цього письменник ще не зумів. Щоб висвітлити в повісті питання про становище євреїв, він перетворив одного з нащадків Довбуша у єврея і успіхам його діяльності частково підкорив здійснення планів Кирила Петрія щодо поліпшення долі селянства. Ясно, що ця сюжетно-композиційна особливість повісті була обумовлена не чим іншим, як невірним поглядом письменника на єврейське питання і його наївними уявленнями про можливість наукою й освітою стирати грані класових суперечностей.

Непереконливість своїх поглядів у цьому питанні сам Франко відчув дуже скоро, ще до закінчення повісті. Тому, продовжуючи її, він справу Бляйберга засудив на невдачу. На зборах «патріотичних євреїв» у містечку Жидачеві цей герой повісті здався перед насильством дрібної єврейської буржуазії і, довідавшись там про своє походження, назвав себе належним йому ім'ям Олекси Довбущука, поселився в с. Перегінську, заприятелював з Андрієм Петрієм і разом з ним став міркувати над більш реальними методами громадської роботи. В закінченні повісті письменник використав цього героя по-новому, віддавши в його руки ініціативу виступити з новим планом такої роботи.

Поскільки справа заходів для поліпшення долі селянства, яка розглядалась у повісті, з соціального і національного боків ускладнювалася перебуванням польських поміщиків в Західній Україні, Франко і цього питання не випустив із свого поля зору.

Син Кирила Петрія Андрій, одружившись з дочкою польської графині Дозею Кралінською, не знайшов щастя в сімейному житті. Класових суперечностей між селянським сином і аристократкою не могло знищити почуття любові, не засноване на єдності поглядів і прагнень. Гармонії сімейного життя молодих Петріїв не сприяли також національні суперечності. Життя в незвичному класовому оточенні спочатку відвело Анд-

рія далеко від ідеї, яку він повинен був здійснювати. Але сімейні чвари з дружиною поступово почали знову привертати його увагу до покладених на нього громадських завдань. За безпосередню причину, яка кінець-кінцем примусила Андрія порвати з новим, невідповідним для нього оточенням, Франко обрав польське повстання 1863 року. Вимога Дозі Кралінської підтримати це повстання коштами Довбушевого скарбу гостро нагадала Андрію про його обов'язки відносно свого народу.

Розв'язуючи таким способом ідейний конфлікт на шляху прямувань цього героя повісті, Франко у двох її розділах — «Zdrajca, mospanie» і «Граф Т.» — зробив декілька сатиричних описів, направлених на викриття експлуататорської ролі польської шляхти на Україні. На жаль, справедливому бажанню молодого письменника засудити гніт польського поміщицтва на Україні в той час не відповідало ще вміння підходити до вирішення соціальних питань з широко демократичних позицій. Засуджуючи поміщицько-шляхетську ідею відродження історичної Польщі, Франко разом з цим невірно і несерйозно висвітлив у повісті політичну тенденцію польського повстання, на прогресивну роль якого вказали Маркс, Енгельс і Ленін.

Таким було первісне коло головних питань ідейного змісту повісті. Як бачимо, спроби письменника розв'язати ці питання не були оригінальними; вони зводились до традиційних поглядів і переконань більшості сучасної письменникові західноукраїнської інтелігенції, обмеженої світоглядом дрібної буржуазії, яка вийшла з села.

* *
*

Саме в той час, коли наближалась пора закінчувати повість, світогляд письменника помітно прогресував. Наприкінці весни 1876 р. сформувалися погляди Франка на проблему національного питання в Галичині. Франко остаточно зрозумів, що наддніпрянський і наддністрянський народ — це один український народ, який має спільну мову і літературу. Одночасно під впливом течій російського революційного народництва і російської революційно-демократичної літератури творчість Франка почала розвиватися в напрямі до реалізму й демократизму. Тому і повість свою Франко не міг закінчити так, як це раніше передбачалось. Нова атмосфера, що складалася тоді в гуртку молоді, який редагував «Друга», висунула вимогу по-новому розробити провідну ідею повісті, внаслідок чого її закінчення стало несподіваним і надуманим, органічно не зв'язаним з внутрішнім характером цілого твору.

Спадкоємцем Довбушевого скарбу і виконавцем заповіту після смерті Кирила Петрія залишився його син Андрій. З цього моменту Андрій Петрій стає центральним героєм повісті, устами якого висловлюються думки і погляди автора. Тому й не дивно, що на характеристиці Андрія Петрія, як і на характеристиці Андрія Темери з пізнішого оповідання «На дні», частково відбилися риси самого Франка.

Спочатку Андрій Петрій не мав власних поглядів щодо використання Довбушевого скарбу. Він ішов по старому, вказаному батьком, шляху, аж поки скарб внаслідок незгод між Петріями і Довбущуками не загинув і коли, тим самим, старі засоби досягнути мету стали нереальними. Тоді Андрій і Бляйберг-Довбущук, обміркувавши свою попередню діяльність, упевнилися в тому, що їх плани досягти мету з допомогою скарбу не були надійними, бо змушували орієнтуватися на сторонні фактори (тобто на Довбушів скарб) і знищували в них віру у власні сили та власну працю. Шукаючи нагоди поставити громадську роботу на новому, більш реальному грунті, вони вирішили використати для цього з'їзд шкільних товаришів Андрія у Львові — заснувати на ньому товариство, яке мало б завдання «об'єднати всі сили, спосібні для праці для народу».

Описом цього з'їзду і спробою викладу нових демократичних і начебто реальних методів громадської роботи Франко закінчив свою повість. До шкільних товаришів Андрія, які по традиції зібралися у Львові під бастіоном москвофільства — «Народним домом», Бляйберг-Довбущук зовсім несподівано для читача звернувся з критикою тих політичних верховодів у Галичині, перед фальшивим авторитетом яких ще не так давно схилялась молодь, згуртована навколо «Друга».

«Я боюся того лева і тої скали [1], що там стоїть на тім «Народнім домі». Той лев пригадує мені хищність і лютість наших давніх князів, що утискали наш народ, а котрих пам'ять ви, рідні діти того народа, позолотили фальшивим блиском! Я боюся смотріти на тоту скалу у стіп лева, бо вона пригадує мені темноту народа, із котрої користали його князі-грабителі, вона пригадує мені упір і безсердечність теперішніх його проводирів, що її там виставили, яко знак своєї власти. Ні, панове, не лев і скала — наша хоругов; наша хоругов — плуг і книга![2] Плуг — то наша сила; книга, просвіта — то наша будучність!»[3]

На противагу мальовничому краєвидові, що з руїн Високого Замку розгортався на підміські поля та села, Бляйберг-

[1] На фасаді «Народного дома» була вміщена емблема, що зображала лева на обриві скелі.

[2] «Плуг і книга» — символ народницьких ідей.

[3] «Друг», № 20, 1876, стор. 311.

Довбущук розкрив перед зібраними картину злиденного життя народу.

«Пречудний край!» Но коли б ви зійшли згори і вступили під стріхи тих хат, вступили в тоті села, заговорили з людьми, що в них жиють, і побачили й сами їх життє, ви б, певно, сказали: «Нещасний край»[1].

«Неволя, страшна неволя», «работа єгипетська» гнете той народ! — говорив далі Франко устами цього героя повісті. — Неволитъ його закон, котрого злодушні люди уживають против нього, неволить його нужда і недостаток, неволить його грижа сердечна, неволить його жид-лихвар і коршма, неволить його темнота, неволить його навіть тото слово, о котрім кажуть, що воно «слово боже», закон любви і свободи»![2]

Вслід за цим Бляйберг-Довбущук у формі урочистої присяги, складеної від свого та Андрієвого імені, вказав на нові шляхи та нові завдання громадської роботи:

«А ми оба присягаєм вам, що не спочинем і хвилі, і підем по селах —живим словом покріпляти братів в нужді і розносити між них науку і світло! Не спочинем, сли бог життя продовжитъ, аж заложених буде тисяча читалень, зав'язаних тисяча товариств стремезливости, збудованих тисяча шкіл і шпихлірів громадських, аж тисяча жидів-лихварів та арендарів опуститъ наш край. А тогди пустіть поклик і зізвіть нових діятелів, — тогди почисліться з силами, а побачите, що діло наше сильніше, як діло тих, що тут панували і умирали».[3]

Які ж зміни в світогляді Франка привели до такого закінчення повісті?

Закінчення повісті насамперед вказує на те, що Франко разом з гуртком прогресивної молоді, що видавала «Друга», в середині 1876 р. рішуче порвав з традиціями тієї реакційної частини західноукраїнської буржуазії, яка, настирливо оголошуючи себе представником народних інтересів, на ділі цілком порвала з народом і його мовою, поринула в пансько-попівському «патріотизмі», в своїх політичних прямуваннях орієнтувалась на офіціальну і самодержавну Росію, стояла на позиціях офіціальної народності. Коли ще в початкових розділах повісті Франко був схильний вбачати у своїх Петріях ту частину національної інтелігенції, «народолюбницькі» заходи якої знаходили свій вираз в діяльності М. Качковського і І. Наумовича, то в міркуваннях Бляйберга-Довбущука відносно емблеми на фасаді «Народного дома» він вперше виступив з відвертою критикою її політичних прагнень, вперше спробував скинути машкару з її антинародного обличчя.

[1] Там же, стор. 312.
[2] Там же.
[3] Там же.

Висунута в закінченні повісті нова програма громадської роботи свідчить про те, що в той час Франко ще не мав сили повністю вийти з атмосфери, яка оточувала його. Правда, він у деякій мірі вже піддався тоді впливам російського народництва, але, не розуміючи як слід революційної суті цієї політичної течії 1870-х рр., у своїй новій програмі роботи серед народу обмежився вказівками на такі недалекосяжні завдання, як ходіння в народ, як необхідність насаджувати школи й освітні установи, як потреба поширювати протиалкогольні товариства та закладати громадські склади для зерна. Все ж, незважаючи на бідність і нереальність цієї програми, сама заміна емблеми «лева на скелі» емблемою «плуга і книги» була на даному етапі розвитку політичних переконань письменника дуже значним кроком вперед.

Разом з тим важливо відзначити, що в закінченні повісті вперше знайшли вираз зовсім нові погляди і думки письменника, які переконують в тому, що він зумів вирватись з вузького кола світогляду москвофілів і народовців, почав глибше розуміти життя. Маємо на увазі перші прояви усвідомлення письменником тієї класової прірви, яка розділяла політичні прямування західноукраїнської буржуазії від реальних потреб трудових мас свого народу, його справді щире бажання віддати свої сили служінню цьому пригнобленому народові, а також його висновок покінчити з романтичними традиціями у власній творчості і піти в майбутньому по шляху реалізму й демократизму.

З останніх сторінок повісті голосно прозвучав виклик, сміливо кинутий письменником в обличчя національній буржуазії, прогомоніли перші заклики піддати критиці юридичну і релігійну системи капіталістичного ладу. Образне протиставлення «пречудного краю» «нещасному краю» і, особливо, підкреслення того, що «закон» і «слово боже» використовуються злодушними людьми, як засоби для поневолення трудового народу, — є зародками тих програмних тез, що їх письменник через два роки вже зовсім чітко сформулював і оголосив у своєму відомому вірші «Товаришам з тюрми».

* *
*

Літературну оцінку повісті частково зробив сам Франко, готуючи її для нового видання, яке вийшло в Чернівцях 1913 р.[1] В авторському апараті, доданому до цього видання,

[1] Повість вийшла на початку 1913 р. під заголовком «Іван Франко, Петрії й Довбущуки. Повість у двох частях. Друге перероблене видання із 6 образками і портретом автора». Видало її дрібне чернівецьке видав-

Франко розкрив літературні джерела твору та дав йому об'єктивну характеристику. Оцінюючи свою повість з перспективи кількох десятків років, Франко назвав її «документом молодечого романтизму»[1] і зазначив, що вона була написана «в значній мірі під впливом лектури польських романтиків (Міцкевича, Словацького та Красінського), а також польських белетристів трохи пізнішої доби, таких, як Крашевський, Корженьовський, Дзєржковський, Захарясєвич та Валерій Лозінський, які в своїх оповіданнях дуже часто оброблювали в напівромантичнім і в напівреалістичнім дусі українські теми».[2] Там же Франко згадав також про впливи Шекспіра та Шіллера і, зокрема, вказав на те, що в повісті можна знайти ремінісценції з його гімназичного читання, головним чином з німецьких романів Е. Т. А. Гофмана «Кіт Мурр» і «Еліксир диявола», з французького романа Ежена Сю «Вічний жид» та з популярної пригодницької повісті «Рінальдо-Рінальдіні — великий італійський бандит».

Щодо національного колориту повісті, то Франко вказав на народні оповідання про карпатських опришків і Олексу Довбуша, на такі ж оповідання Лімбаха про селянина Петрія[3] та

ництво «Бібліотека для молодежі». Дозволу видати повість видавництво попрохало у Франка ще в 1908 р. Письменник, тоді вже важко хворий, редагував текст повісті дуже поволі й тільки невеличкими частинами надсилав його до видавництва, яке такими ж частинами набирало повість в друкарні. «Передмову» до повісті Франко написав у жовтні 1910 р., додане ж до неї післяслово («Postscriptum») — тільки в листопаді 1912 р. Готуючи для молоді це видання повісті через 38 років після її написання, Франко вносив у текст багато різних змін. Він зовсім відкинув третю частину повісті, яка мало посувала дію твору вперед і своїм ідейним змістом не могла бути актуальною для молоді 1910-х рр. З другої частини повісті залишився в первісній редакції тільки її перший розділ, а вже другий розділ зазнав грунтовних змін, поскільки Ісак Бляйберг виведений у ньому не як син Олекси Довбуша. Це потягло за собою необхідні зміни і в дальших розділах, хоч багато нового Франко вніс до фабули повісті незалежно від трактування постаті Бляйберга (наприклад, Андрій Петрій є студентом у Львові; він закохується не в дочку графині, а в міщанку, іншу роль виконує Невеличкий, інакше висвітлюються відносини Кирила Петрія з старим Довбущуком і т. д.). Крім того, редакційна робота на протязі чотирьох років, а також хвороба письменника спричинили ряд непослідовностей і диспропорцій у будові нової редакції повісті. Деяких подій, згаданих у першій частині повісті (як, наприклад, зустріч гімназистів у Львові), письменник або не доводить до кінця, або подає їх згодом у значно скороченому вигляді. Все ж по чіткості композиції повість у своїй новій редакції є, безперечно, досконалішою. Проте вона частково втрачає щодо кола тих ідейних питань, які робили її актуальною для свого часу і які можуть цікавити читача з уваги на пізнання еволюції світогляду і визрівання художньої майстерності письменника.

[1] Іван Франко. Петрії й Довбущуки. Чернівці, 1913, стор. 7.

[2] Там же.

[3] Там же, стор. 290. Цікаво, що в 1886 р. на листовне прохання Драгоманова до Павлика пригадати йому, де він міг чути в Галичині леген-

одночасно підкреслив те, що значна кількість описів у повісті походила з його власного досвіду, з «автопсії» письменника.[1]

Називаючи таких письменників, як Шекспір і Шіллер, а також представників польського романтизму, Франко мав на увазі загальний вплив літературної течії романтизму. Так само згадана Франком повість А. Ейхгорна про пригоди Рінальдо-Рінальдіні могла тільки підсилювати юнацьке захоплення молодого письменника пригодницько-романтичними описами. Лише в такому розумінні можна говорити про вплив згаданих письменників і творів на першу повість Франка.

У зв'язку з проблематикою повісті та особливостями її стилю Франко згадує також польських романістів.

Відомі польські прозаїки — Корженьовський і Крашевський зверталися у своїй творчості до сюжетів з народного життя. Юзеф Крашевський був автором ряду романів («Історія Савки», «Уляна», «Бондарчук», «Ярина» і ін.), написаних на захист пригнобленого селянства та пройнятих бажанням допомогти йому.[2] Юзеф Лозінський, Валеріан Дзєржковський і Ян Захарясєвич були другорядними польськими романістами, що жили в межах Західної України і писали в 1850-і й 1860-і рр. В оповіданні «Гірчичне зерно» Франко згадав, що ці «dii minorum gentium» (другорядні боги) польської літератури були в його дрогобицькій бібліотеці.[3]

Своєрідністю стилю цих письменників було поєднання в їхніх романах типових ознак пізнього романтизму з реалістичними сюжетами, зачерпнутими з місцевого життя, твори цих письменників спрямовували інтерес читача до національного питання в Галичині і, особливо, до справ селянства та дрібної «ходачкової» шляхти. Звичайно, усі ці проблеми висвітлювались згаданими письменниками з польсько-шляхетських позицій.

Деякі з цих письменників, головно Захарясєвич і Лозінський, розробляли у своїх романах сюжети, які своїми окремими рисами в дечому нагадують сюжет повісті Франка. Наприклад, у повісті «Закопані скарби» Я. Захарясєвич описав завзяте ворогування між двома шляхетськими родами за закопаний скарб небувалої вартості. Повість Ю. Лозінського «Чорний

ду про те, начебто Олекса Довбуш не загинув, але живе десь у печері і т. п., Павлик відповів, що таку легенду розробив у своїй повісті Франко, який, однак, каже, «що се сам сочинив, а в народі нашім в його сторонах такої віри нема». (Див. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895). Чернівці, т. V, 1912, стор. 116).

[1] Іван Франко. Петрії і Довбущуки. Чернівці, 1913, стор. 7.

[2] В пізніших своїх романах Крашевський намагався пропагувати класовий мир між селянством і поміщиками, бажаючи віддати піклування про інтереси селянства в руки «освічених» поміщиків.

[3] Іван Франко. Малий Мирон і інші оповідання. Львів, 1903, стор. 139.

Матвій» Франко згадує в оповіданні «Гірчичне зерно». Ця повість цікава тим, що в ній багато заплутаних таємничих пригод і що її дія відбувається в Карпатах.

Чорний Матвій — це романтична постать давнього карпатського опришка Максима Боротьби, який, покинувши опришківство і відрікшись від світу, став жити самотньо на високих карпатських верхів'ях. Дійсну роль цього персонажа письменник обмежив піклуванням про справжнього героя повісті, який, як виявилося, був його сином.

В одній із кращих своїх повістей «Зачарований двір» Юзеф Лозінський зобразив конспіративну діяльність польського поміщика, який, одружившись з селянкою, пройнявся напередодні 1846—1848 рр. демократичними ідеями. В оточеному таємницями і народними легендами покинутому дворі поміщика, із старовинними портретами і підземними ходами, відбувалися нічні зібрання конспіраторів. У дворі знаходився також золотий скарб, який можна було використати лише «pro bono publico» (для загального добра). Романтичній фантастиці цієї повісті протистоять реалістично змальовані картини з побуту галицького села.

Отже, сюжети з місцевого, західноукраїнського життя, інтерес до питань про економічне і культурне становище селянства, інтерес до національного питання в Західній Україні, а також сплетіння ознак романтизму і реалізму були характерними рисами творчості згаданих Франком польських письменників. В деяких їхніх творах розроблювалися теми опришківства. Романтична заплутаність сюжету, легенди про закопані скарби, підземні сховища, таємничі портрети і взагалі пригодницький характер багатьох романів цих письменників притягали до себе юнацьку увагу Франка і згодом знаходили відгомін у спробах його власної літературної творчості.

Коли на згаданих польських письменників Франко посилався саме з уваги на вищевказані особливості їх творчості, які мали вплив на тему і стиль його повісті, то на романи Е. Т. А. Гофмана і Е. Сю він вказав, бажаючи вияснити літературні джерела побудови сюжету повісті та деякі деталі її зовнішньо фантастичної декоративності.

Німецький романтик Е. Т. А. Гофман (1776—1822 рр.) був майстром пов'язувати прозу реального життя з казковістю світу фантазії, об'єднувати суперечні настрої, зображувати картини жаху. Дія його оповідань і романів розвивається звичайно у двох планах — реальному і фантастичному. Персонажі поділяються на три категорії: одні з них живуть життям реальних людей, другі стоять на межі реального і ірреального світів, треті є представниками світу фантастики і в реальне життя втручаються тільки винятково. Сюжет творів Гофмана

засновується на боротьбі принципів в душі героя. Реальний світ звичайно манить героя легко доступним щастям, а поетичний вимагає від нього геройства в ім'я ідеї.

Особливості творчості Гофмана в деякій мірі характерні також і для повісті Франка. У повісті «Петрії і Довбущуки» також поряд з реальним світом існує світ фантастики. Представниками реального світу в повісті Франка є Довбущуки. Петрії, хоч в основному не позбавлені рис реальності, проте мають незвичайний зв'язок із світом фантастики та є представниками ідеї, що одночасно є ідеєю поетично-легендарного світу. Постаттю із цього світу у повісті Франка є Довбуш, який до подій реального життя втручається тільки винятково. Сюжет повісті Франка також будується на боротьбі між самолюбством і служінням ідеї. Герой повісті Андрій Петрій вагається. Його вабить вигода філістерського життя з дочкою графині, аристократкою, але остаточно перемагає ідея.

В дечому близькою до повісті Франка є повість Гофмана «Еліксир диявола». Романтично зображена постать батька героя могла стати для Франка літературним зразком щодо засобів пов'язати минуле і постать Довбуша із справжньою дією повісті «Петрії і Довбущуки», що відбувається в 50—60-і роки. Навіть два розділи повісті Франка, в яких описується таємне відвідування Довбушем бібліотеки гошівського монастиря, склались під безпосереднім враженням аналогічного опису в повісті Гофмана, що має заголовок «Додаток о. Спіридіона, бібліотекаря монастиря капуцинів в Б.»

Деякий матеріал для сюжету і романтичних декорацій повісті Франко запозичив з романа французького письменника Ежена Сю «Вічний жид». Роман був написаний в 1844—1845 рр. В середині XIX ст. він здобув широку популярність. Ежен Сю був ознайомлений з течіями соціалізму, але, як висловився про нього В. Бєлінський[1], у своїх творах спекулював на відображенні страждань народу. Ідеалістична конструкція романів Сю, їх християнське моралізування і філантропія викривляли реальне відображення дійсності на догоду буржуазії. Саме за це твори Сю піддавали критиці Маркс і Енгельс.[2]

Як в романі Ежена Сю, так і в повісті Франка сюжет заснований на заплутаних подіях упертої боротьби за скарб. У романі Ежена Сю ця боротьба ведеться між орденом єзуїтів і нащадками старого французького роду Ренепонтів за скарб, що був надбаний наприкінці XVII ст. предком Ренепонтів — протестантом, який постраждав від єзуїтів та зобов'язав своїх

[1] Див. В. Г. Белинский. Парижские тайны. Избр. сочин. в трех томах, т. II, М., 1948, стор. 632 і далі.

[2] К. Маркс и Ф. Энгельс. Святое семейство. Соч., т. III, М.—Л., 1929, стор. 76—100.

нащадків засобами цього скарбу організувати в противагу розбещеному єзуїтському орденові товариство для соціальної допомоги пригнобленим.

У романі, поряд з реальними і напівреальними персонажами, зображуються також постаті світу фантастики — єврей-скиталець і його сестра, які, покутуючи, страждають горем людства і сприяють нащадкам Ренепонта. Дія романа відбувається в 1830-х рр. а скарб в той час зберігається в старовинному будинкові Парижа (обов'язково з таємними підземними ходами і старовинними портретами) в руках нащадків приятеля Ренепонта — єврея Ісака Самуеля. Роман закінчується трагічно: скарб пропадає, а з семи нащадків Ренепонта шестеро гине внаслідок ворожих затій ордена єзуїтів. Роман має прогресивну викривальну тенденцію, спрямовану проти офіціальної релігії і деяких зовнішніх форм буржуазного ладу, що також знайшло відгомін у повісті Франка.

Як видно, вплив згаданих Франком романів Е. Т. А. Гофмана і Ежена Сю позначився на особливостях стилю його повісті. Цей стиль храктеризується заплутаністю, своєрідною «екзотичністю» сюжету та фабули, фантастикою і таємничістю, що інколи переходять у містицизм, персонажами з ірреальними властивостями духа і фізичної сили, замилуванням описами диких гірських краєвидів, закопаних скарбів, підземних ходів, пристрасної любові, завзятого ворогування, кривавої помсти і муки, сили прокляття і т. ін.

Саме тому, що ці літературні впливи були міцними, що вони приглушували в повісті те, що було в ній оригінальне і природнє, Франко визнав її твором мало зрілим, написаним «під живими впливами не стільки традицій народних, скільки Е. Т. А. Гофмана і Е. Сю»[1], справедливо назвав її «документом молодечого романтизму» та сказав, що її композиція не продумана і неприродна, а її топографія — фантастична».[2] До недоліків повісті Франко зарахував також деякі зайві описи і ситуації, авторські звернення до читача, ліричні відступи, рефлексії і моралізації. Він назвав їх плодами «незрілої фантазії та невироблено літературного смаку» і пояснив існуючою тоді в галицько-українському письменництві модою.[3]

Проте повість «Петрії і Довбущуки» має історично-літературне значення щодо дослідження раннього періоду розвитку її автора. Не можна заперечити і наявності в ній ряду реалістичних елементів.

---

[1] Михайло Возняк. Матеріали до життєпису Франка (з додатком двох недрукованих його автобіографій), «За сто літ», 1927, Книга перша, стор. 171.

[2] Іван Франко. Петрії й Довбущуки. Чернівці, 1913, стор. 290—291.

[3] Там же, стор. 290.

В повісті Франко з властивим йому талантом спостерігати і реально відбивати у своїх творах «істотні сторони дійсності» змальовує реалістичні картини з життя селян і мешканців дрібних містечок, дає привабливі описи природи, правдиво зарисовує портрети багатьох персонажів. Усі ці елементи повісті нагадують перші Франкові оповідання з циклу «В поті чола» з їх високою майстерністю реалізму.

Готуючи другу редакцію повісті, Франко з цього приводу зауважив: «Мене самого здивувала різнорідність і навіть, можна сказати, пестрість її змісту, безліч виведених в ній осіб, різнорідність описів, із яких деякі, наприклад, опис гошівського монастиря, вже тоді полягали на автопсії».[1] Франко вірно відмітив те, що в його повісті «виступають особи з різних суспільних верств, від найвищих до найнижчих, виступає і князь, і священик, і економ, і міщанин, і селяни, багатіші і бідніші, виступає також досить виразно обрисованих кілька типів євреїв».[2] Далі Франко вказав, що в його повісті «порушено і змальовано *живими сценами*[3] такі суспільні явища»[4], як ворожнечу між двома сім'ями, відносини сільського попа до польського двора в XVIII ст., опришківство XVIII і розбійництво половини XIX ст., монастирське життя і життя поміщицької сім'ї, спроби вільнодумного руху між євреями і рабінську реакцію проти такого руху, конокрадство, втечу в'язня і т. п.

З позитивних рис композиції Франко відзначив те, що деякі епізоди його повісті мають місце у XVIII ст., хоч уся її дія відбувається в 1850-х рр. «Усе це, — підкреслив Франко,— було тоді новиною в галицько-українському письменстві і не перестало бути новиною й тепер».[5] І дійсно, з одного боку, його повість ставила й намагалася розв'язати ряд питань соціального характеру і має свою вартість в ряді художніх реалістичних картин, з другого, — вона разом з повістями І. Нечуя-Левицького в 1870-их рр. значно поширювала діапазон тематики української художньої прози.

Зокрема слід відзначити, що в той час, коли західноукраїнські письменники з числа москвофілів і народовців писали на теми, далекі від життя і дійсності, коли вони вважали, що їх твори повинні або виходити ідиліями у стилі німецької сентиментальної прози XVIII ст., або займатися «вищими» темами, матеріали для яких треба шукати тільки в минулому Київської Русі, увагу Франка у повісті «Петрії і Довбущуки» привер-

---

[1] Іван Франко. Петрії й Довбущуки. Чернівці, 1913, стор. 290.
[2] Там же, стор. 291.
[3] Підкреслення Ів. Франка.
[4] Там же.
[5] Там же.

нула до себе не історія князів і вельмож, а історія народу. Він опрацював сюжет, що стосується XVIII і XIX ст. і поставив у центрі ідейного змісту повісті ряд актуальних питань сучасності.

Змальовуючи у своїй повісті неприкрашені картини з життя сучасного йому села і міста, Франко шукає у цьому житті контрастів і конфліктів, необхідних для художнього твору. З цієї точки зору повість «Петрії і Довбущуки» слід оцінювати, як вихідний пункт для дальшого розвитку жанру художньої прози в наступній творчості письменника. І, слідкуючи за дальшим розвитком Франка-прозаїка, ми справді бачимо, як те, що в повісті «Петрії і Довбущуки» є ще тільки частковим, на всю широчінь розгортається вже в його найближчій повісті «Гутак», яку він розпочав писати напередодні свого ув'язнення в 1877 р. Із сторінок цієї незакінченої повісті вже зовсім зникає незріла фантастика, — і перо письменника з підвищеною майстерністю починає описувати сповнене класових суперечностей життя пригнобленого галицького села. Варто відзначити, що головні проблеми ідейного змісту повісті «Петрії і «Довбущуки» і пізніше часто розроблялись у різних творах письменника, наприклад, у його повісті «Лель і Полель», в деяких його оповіданнях і в поезії, а також були темою його палкої публіцистики.

Реалізм першої повісті Франка, щедро розсипаний по романтично-фантастичній канві цього твору, був тим плодотворним зерном, з якого незабаром розвинулись свіжі паростки перших реалістичних оповідань письменника з життя селян і, згодом, його оповідання і повісті про робітників нафтової промисловості Бориславa. Вже в повісті «Петрії і Довбущуки» реалізм цей силоміць продирається крізь усі щілини в зовнішньоромантичній декорації твору і переконливо промовляє до читача чаром художньої правди в зображенні дійсності. Ось, наприклад, портрет Довбуша, що його в противагу багатьом нереальним рисам, якими гримується в повісті ця постать, змальовує Франко устами одного з Довбущуків, що розгнівався на Петрія:

«Поглянь, ти, пропаща душе, — говорить Олекса Довбущук до свого ворога Петрія, — поглянь кругом на тії гори, поглянь на край той, котрий і тобі, собако, таким чудним видався, на тую необозриму рівнину, поглянь і скажи ми: хто був недавно князем і владиков тих гір, орлом того воздуха, оленем тих борів, паном тих панів аж ген по Дністрові води? Довбуш! Перед ким дрожали смілі і сильні, корилися горді? Перед Довбушем! На кого надіялися слабії, біднії і утисненії? На Довбуша! Хто був красою наших гір, начальником наших легінів? Довбуш! Той сам Довбуш, котрого рука в молодості садила

тії буки, видобула з каменя отсю воду, — той сам Довбуш, котрого рука забрала безмірнії скарби від панів і вельмож, уділяючи здобутого бідним браттям...»[1]

І ще з більшою виразністю письменник обрисовує взаємовідносини між бідняками-Довбущуками і багатіями села Перегінська, майстерно розкриваючи типові класові суперечності між сільським пролетаріатом і експлуататорами сільської бідноти — багатіями, війтом і присяжними. Ось яку вихоплену з життя картину описує Демко Довбущук своєму братові Олексі:

«— От і маєш, — ти ся допитуєш, будьто не знаєш, як може чоловіка біда вчепитися на гладкій дорозі. Пасе вчора хлопець худобу на облозі, — он там, знаєш, на тім куснику, що припирає до Козубишиного. Нетреба хлопчище, чи задрімався, чи що, досить, що худоба пішла по царині. А собака Батлан, польовий, як не прибігне, та хлопчину палицев. Я недалеко там якусь пеню на полі робив, чую крик, — пек ти, бідо, що такого? Обертаюся, а ту Батлан хлопця гет обкервавив, гет ти му голову розчерепив костуром. Я поверг роботу, порвав якусь паровину, та до Батлана. Троха-м го там обтесав, зачався крик, — чи не біда ж то? А ту, як би на даний знак, немов з-під землі, виринуло з півсела, війт, присяжнії, вся голота, — та до мене. Я не питаю, держу навіженого Батлана під ногами, — якось нас розірвали, та й тогди в крик, а наконець війт, як ти кажу, виповів нам село. «Най ми ся, — каже, — ніхто із вас не важит показати межи чесними людьми, бо го сейчас кажу зв'язати і віддам до циркулу. Не бійтеся, найдеся ту у нас досить ключок на вас, найдуться і свідки, — затаскаєм вас там, де не побачите світа божого».[2]

Таких реалістичних описів і картин у повісті чимало. В боротьбі з літературними впливами течій романтизму вони самотужки здобувають собі право на життя в рамках цього першого великого твору Франка. Інколи під їх враженням, замість Довбущуківки, в уяві читача мимохіть з'являється Сторожівщина з написаного Франком у 1878 р. оповідання «Моя стріча з Олексою», в якому своїм новим Довбущукам, символічно названим у згаданому оповіданні Сторожами, письменник-революціонер беззастережно віддає вже всю свою любов і прихильність.

Проте, треба сказати, що основне значення повісті історично-літературне. Повість «Петрії і Довбущуки» перш за все цікава для нас тому, що вона відбиває період ідейних шукань і посиленої еволюції світогляду І. Франка. Вона показує нам,

---

[1] «Друг» № 19, 1875, стор. 446.
[2] «Друг» № 23, 1875, стор. 540—541.

як у творчості письменника поступово наростав, міцнів і здобував собі перевагу реалізм, як посилювались у ній демократичні тенденції. Вона розкриває перед нами результат цього процесу — перший значущий злам у світогляді і творчості письменника. Перечитуючи повість, бачимо, як у творчій свідомості Франка почало ламатися старе та народжувалось нове, як з давнього незрілого Джеджалика, який з номера до номера писав фантастичну повість для непомітного студентського журналу, народжувався новий письменник Мирон Сторож, що сміливо став на сторожі людських прав трудового народу і загострив своє слово для боротьби з безправ'ям капіталізму.

Цю історично-літературну цінність першої повісті І. Франка дуже влучно визначив видатний класик української літератури М. Коцюбинський. З'ясувавши історичні умови, в яких з'явилась повість, він про неї сказав: «Отже не диво, що перша повість, яку пише Франко для журналу «Друг» (ця повість називається «Петрії і Довбущуки») не дуже далеко одійшла от тодішньої галицької белетристичної продукції. Буйна фантазія молодого письменника, розпалена фантастичними оповіданнями німецького белетриста Гофмана, знаходить широкий простір у тій першій Франковій повісті. Тут повно всякого страхіття, розбійників, заклятих скарбів, привидів, душегубства і оживаючих мерців. Але, *невважаючи на те, ми бачимо в ній вже й соціальні мотиви, добачаємо зародок того таланту, що незабаром розвився так пишно у других творах Франка».*[1]

---

[1] М. Коцюбинський. Іван Франко. Київ, 1917, стор. 12—13. Курсив наш — *С. Щ.*

М. НЕВРЛІ
(Прага)

ІВАН ФРАНКО І ЧЕСЬКА КУЛЬТУРА[1]

I

Революційний демократ Іван Франко (1856 — 1916 рр.) в українській літературі і в історії революційного руху на Україні стоїть на другому місці після Тараса Шевченка. Ім'я Франка шанує не лише український народ, але й інші народи світу.

Іван Франко жив, творив і боровся на грані XIX і XX ст., коли Галичина й інші західноукраїнські землі (Буковина і Закарпатська Україна) перебували під гнітом цісарської Австро-Угорщини, а Східна Україна аж до перемоги Великої Жовтневої революції стогнала під гнітом царату. Ці насильно розірвані частини України, східна і західна, несли тяжкий соціальний і національний гніт. Великий український революціонер і патріот боровся і проти гніту цісарської Австрії, і проти насильств царської Росії.

В межах Австро-Угорської монархії, крім західних українців, жили також чехи, словаки, поляки, серби, хорвати, словінці й інші народи, і всі вони перебували під тяжким ярмом австрійського абсолютизму. Однак найтяжча доля в тій «середньоєвропейській тюрмі народів» (так називав Франко Австрію) припала українцям.

Українці, крім віденського арапника, в період габсбурзької монархії гостро відчували на собі кривавий арапник польської шляхти, на поталу якій була віддана Галичина.

Як поборник соціалізму на своїй батьківщині, а також як поет і вчений, Франко ще за свого життя переріс кордони своєї землі і належав до найбільш прогресивних людей тієї доби. В абсолютистському режимі він бачив головного ворога людського поступу і вільного розвитку слов'янських народів. Сло-

[1] Стаття подається у перекладі С. Масляка з чеської мови.

в'янська програма Івана Франка випливала з його революційно-демократичного світогляду і спиралася на конкретні життєві домагання поневолених слов'янських народів.

Майже половину століття Франко був на Україні тим мостом, який з'єднував українську культуру з культурним життям інших слов'янських народів. Як письменник Франко вважав доконечним обов'язком для своїх земляків знайомство з найвидатнішими творами слов'янських літератур і тому перекладав на українську мову класичні твори російської, польської і чеської літератур. Як науковець він працював також в ділянці науки інших слов'янських народів, а найбільше російського, польського і чеського. Як політичний діяч він глибоко цікавився політичним життям росіян, поляків і чехів — найближчих для українців народів. Франко, який знайомив своїх земляків з культурним і політичним життям народів інших країн, вважав також конче потрібним інформувати їх про культурні основи і життя свого народу.

В ділянці слов'янських взаємовідносин, а головно — чесько-українських культурних зв'язків Іван Франко вже мав попередників. В бурхливу добу національного відродження це були передусім Шашкевич, Головацький і Вагилевич, Срезнєвський, а також члени Київського «Кирило-Мефодіївського братства».

До Франка на ниві чесько-українських культурних зв'язків найбільше працювали, крім вже названого Срезнєвського, професор Московського університету Осип Бодянський і професор Київського університету Михайло Максимович.

В галузі художньої літератури найбільші заслуги має геніальний український поет і мислитель Тарас Шевченко, який назавжди ввійшов в історію чесько-українських взаємовідносин своєю знаменитою поемою «Єретик» або «Іван Гус», а також Степан Руданський, Павло Грабовський і Леся Українка. Особливої уваги заслуговує революційний демократ Павло Грабовський, перу якого належить перший український переклад чеського національного гімну «Де моя батьківщина». Цей талановитий поет, який все своє життя поневірявся по царських тюрмах, на українську мову перекладав майже з 20-ти мов. Так, з чеських і словацьких авторів Павло Грабовський переклав деякі вірші Вацлава Ганки, Й. К. Тила, Гуго Томана, Вацлава Шульца, Карла Тупого-Яблонського, Само Халупка, Ондрея Сладковича, Йосифа Гурбана і Людовіка Штура.

Вершиною чесько-українських культурних зв'язків в кінці XIX і на початку XX ст. став Іван Франко. Всі його попередники в цій галузі не досить глибоко торкалися основи чесько-українських культурних зв'язків. Їх праця була здебільшого

випадковою і не зовсім систематичною. І тільки Франко на дійсно науковій основі розгорнув якнайширшу діяльність на полі чесько-українських культурних зв'язків. Цього він міг досягнути завдяки незвичайному талантові і різноманітній, всесторонній діяльності. У Франкові поєднувався в однаковій мірі поет, науковець і політичний діяч.

Надзвичайно працьовитий і воістину енциклопедично освічений, Франко невтомно працював у всіх галузях української культури. Перу цього титана праці належить майже п'ять тисяч творів. Це вірші, оповідання, романи, драми, наукові і політичні твори, літературна і театральна критика, переклади і т. д. Про глибоку обізнаність Івана Франка з класиками світової літератури свідчить те, що він переклав на українську мову найкращі твори з дванадцяти мов 60 авторів з світовим ім'ям.

Ця невтомна діяльність Франка, літературна, наукова і політична, протягом усього життя письменника була опромінена гарячою любов'ю до пригнобленої батьківщини, любов'ю до трудового народу. Франко, який палко бажав збагатити рідну культуру і тим принести користь загальному прогресові, вибирав із скарбів світової культури все найцінніше і віддавав українському народові. Він був свідомий того, що для світового прогресу народам конче потрібний взаємний обмін культурними надбаннями.

Як справжній вчитель свого народу, Франко завжди вишукував і підкреслював у житті, головним чином, слов'янських народів явища і приклади, які варто було застосувати і наслідувати пригнобленій українській нації.

Франко був великим поборником слов'янського братерства. Одна з визначних заслуг на цьому полі — активна участь у зміцненні культурних зв'язків між чеським і українським народами.

II

Чеським народом і його культурою цікавився Іван Франко все своє життя. Перші чеські теми — переклад Краледворського рукопису він опрацював ще будучи учнем старших класів Дрогобицької гімназії. Його останні чеські роботи — переклади творів Карела Гавлічека-Боровського, найулюбленішого письменника Франка з усієї чеської літератури — відносяться до 1914 року.

Крім літератури, Іван Франко цікавився ще й іншими сторонами чеської культури. З історії чеської культури найбільше його зацікавила доба відродження, благодатний вплив якої вбачав він також у національному українському відродженні.

Особливо високо Франко оцінював чеську революційну думку і національну боротьбу проти головного чеського ворога — німців, а також і проти реакційної католицької церкви. Щодо науки, то найбільший інтерес у нього викликали філологічні питання і, насамперед, в зв'язку з боротьбою за рукописи та питання етнографічного і культурно-історичного характеру. З великою цікавістю слідкував він також і за успіхами чехів у галузі економіки, причому завжди ставив прикладом для своїх земляків практичне усвідомлення чехами важливості промислу і торгівлі. Ці погляди Франко розвивав, головним чином, у своїх публіцистичних працях.

Але найбільше Франка приваблювала багата чеська література, і він знайомив з нею свій народ, майстерно перекладаючи на українську мову твори таких авторів, як Карел Гавлічек-Боровський, Ярослав Врхліцький, Ян Неруда, Сватоплук Чех, Елішка Красногорська, а з найновіших письменників — Заєра і Махара.

Виникає питання, хто перший познайомив Франка з життям Чехії. Загальна відсталість тодішньої Галичини, батьківщини поета, не створювала потрібних умов для культурного розвитку молодої людини з соціально пригноблених класів. З автобіографічних даних поета відомо, що в часи його перебування в Дрогобичі найбільший вплив на розвиток його літературного смаку мали два гімназичні вчителі: українець Іван Верхратський і поляк — Юлій Турчинський. Верхратський був природознавцем, філологом і поетом, Турчинський — літературним критиком і белетристом. Саме вони перші побачили надзвичайний талант ковалевого сина і взяли його під свою опіку. Вони давали йому читати книжки, були першими читачами і критиками його початкових літературних робіт, і тому немає сумніву, що й переклад Краледворського рукопису здійснювався під їх керівництвом. Вступну статтю до цієї своєї першої праці з історії чеської літератури «Дещо про рукопис Краледворську» Франко написав багато пізніше, аж в 1882 р., що свідчить про його сталий інтерес до чеських пам'яток. Однак молодий український дослідник став жертвою фальсифікату так само, як і багато його попередників у Чехії та інших країнах, бо бурхлива рукописна боротьба закипіла дещо пізніше. До 1885 р. джерела обох чеських пам'яток, Краледворського і Зеленогорського рукописів, щойно почали викликати підозріння. Перші сумніви, як відомо, висловили Шембера, Ягіч, Вашек та Фейфалік. За пристрасною і цікавою рукописною боротьбою слідкував також і Франко.

Немає сумніву, що, крім Краледворського рукопису, в Дрогобичі була ще й інша чеська література. Тоді Франко, очевидно, в основному читав польські, німецькі, і російські книж-

ки. «Я перечитав, — як пригадує він пізніше в автобіографії, — все, що лише було цікавого в гімназійній бібліотеці». Грунтовне знання трьох слов'янських мов дуже допомагало йому у вивченні чеської мови. Спочатку Франко знайомився з класиками світової літератури, в тому числі і з чеськими за посередництвом польських, німецьких, а частково і російських перекладів.

В Галичині, яка разом з Чехією і Моравією входила до складу Австрії, чеські книжки найшвидше можна було знайти у Львові, де було порівняно багато чеської інтелігенції. Ці чеські патріоти були жертвами Відня, який їх висилав з чеської землі у далекі околиці Австро-Угорської монархії. Так, наприклад, в Західній Україні опинились і три відомі чеські письменники: Коубек, Запп і Рітерсберг. Вони відіграли в Галичині роль зв'язкових між чеською і українською культурою в час національного відродження. Подібна доля привела до Галичини і чеського етнографа Франтішека Ржегоржа, який жив і працював там досить довгий час і за прикладом Коубека, Заппа і Рітерсберга багато зробив для обміну культурними надбаннями між українцями і чехами. Ім'я Франтішека Ржегоржа особливо пов'язане з дослідженням Гуцульщини. Разом з галицько-українським етнографом Шухевичем він має в цій галузі чималі заслуги. Перед смертю Франтішек Ржегорж відписав свою цінну бібліотеку Львівському культурно-освітньому товариству «Просвіта».

Чеська інтелігенція жила у Львові своїм культурним життям; мала свій клуб — так звану «Бесіду», при якій була заснована досить багата бібліотека. До львівських українських, польських і німецьких редакцій регулярно надходили чеські газети і журнали, що допомагало підтримувати постійні живі зв'язки між Чехією і Галичиною. З нагоди визначних культурних і політичних подій в Галичині до Львова приїжджали представники чеської преси, чеські культурні делегації тощо. І навпаки, галицькі представники часто виїжджали в Чехію. Досить, наприклад, пригадати гостювання галицьких українців в Празі з нагоди відкриття Національного театру. В 1893 р. у Празі на етнографічній виставці побував і Франко. За час свого майже безвиїзного перебування у Львові Франко мав нагоду безпосередньо зустрічатися з чехами. З особливою приязню він ставився до Франтішека Ржегоржа, бачив у ньому не лише чеського патріота, але й талановитого етнографа і щирого товариша. Франтішек Ржегорж у 1884 році подарував Івану Франкові поетичні твори Гавлічека, видані в Празі 1850 року.

Хоч, безсумнівно, ім'я Гавлічека Франко знав уже раніше — із статті Первольфа, яку прочитав на початку 1884 р.,

про що він сам згадує, проте подарунок Ржегоржа дав можливість українському поетові безпосередньо в оригіналі познайомитися з творчістю Гавлічека. Франтішек Ржегорж подарував Франкові також ілюстроване видання твору Гавлічека-Боровського «Хрещення святого Володимира». І це видання знаменитого Гавлічекового твору справило на Франка сильне враження. Тут він побачив тему з доби світанку історії своєї батьківщини.

Так само зрозумів Франко гостру політичну тенденцію «Хрещення святого Володимира», скеровану проти деспотичних режимів, зокрема проти австрійського абсолютизму і царського самодержавства.

Гавлічекова революційна діяльність і особиста трагедія зробили на Франка велике враження. Український поет бачив в Гавлічекові свого попередника в боротьбі проти спільного ворога — австрійського абсолютизму. Адже і Франко вже двічі сидів у тюрмі і зазнав тяжкої долі політичного в'язня. У Франка було багато спільного з Гавлічеком в характері і в темпераменті.

Хоч обидва поети жили і боролися в різні часи, проте їх однаково немилосердно цькував і переслідував один і той самий ворог — австрійська і власна реакція — за один і той самий «гріх» — прагнення до прогресу і боротьбу за звільнення своїх пригнічених народів.

Гавлічеком Франко захопився, як він сам зазначає, з першого ж знайомства з його творами: «...Ті писання я швидко майже всі вивчив напам'ять. Вони так легко підходять і під наші народні мелодії, і раз зіллявшися з ними в одну цілість, вони солодили мені не одну гірку хвилю в житті, додавали мені сили і смілости не в одній важкій пригоді».[1]

Безсумнівно, Гавлічекові вірші потрапили в благодатний грунт і викликали в українського поета бажання перекласти їх на свою рідну мову. «Само собою явилось бажання присвоїти хоч дещо з тих перлин чеської літератури моїй рідній мові. Але перші проби не заохотили мене до цієї праці. Я відразу пізнав величезну її трудність. Незвичайна простота Гавлічекової поезії, це тільки зверхня маска; вона криє в собі незвичайну глибину і сміливість думки і незвичайну влучність та епіграматичну презицію вислову. І хоча мій рідний український язик також незвичайно багатий на такі самі ресурси, якими чарує нас Гавлічекова поезія, то все таки перестроєння тої поезії в українську норму давалось дуже не легко задля

---

[1] З передмови Івана Франка до львівського видання Карела Гавлічека-Боровського «К. Гавлічек-Боровський». Вибір поезій, переклад Івана Франка, Львів, 1901.

зовсім відмінних правил нашої акцентуації й інших формальних причин».[1]

Можливо, ці слова Франка нам допоможуть вияснити, чому саме він свої перші переклади творів Гавлічека надрукував щойно в 1888 р., тобто через чотири роки після грунтовного знайомства з його творчістю. Це були епіграми — «Пророк Йонаш» і «Пересторога». Поет опублікував їх під псевдонімом Мирон у радикальному журналі львівських студентів «Товариш» (№ 1, стор. 30—31). В своєму листі до Фр. Ржегоржа від 9. IX 1888 р., тобто в час, коли саме вийшов перший номер цього журналу, Франко писав: «По можливості будемо звертати увагу на річи слов'янські. В 1-м номері найдете переклад двох епіграм Гавлічекових, а в другім номері думаю дати переклад його тирольських елегій, котрий власне нині я скінчив... Чи не були б ви такі добрі написати для нас коротеньку біографію Гавлічека, котра би пішла таки до другого номеру разом з листом Г. до Палацького з Бріксену, яко пояснення до тир. елігій... Подайте нам також адреси деяких чеських писателів і патріотів, котрим би ми могли 1-ий № на оказ вислати».

У зв'язку з тим, що Іван Франко у наступному (1889) році був знову, вже втретє, ув'язнений, другий номер журналу «Друг», на жаль, не вийшов. Обіцяний переклад «Тирольських елегій» був надрукований лише у 1894 р., тобто тоді, коли Франко вже мав свій власний літературно-науковий журнал «Життя і слово».

Треба підкреслити, що Франко почав перекладати Гавлічека вже як загальновизнаний поет і науковець, який мав цілий ряд своїх книжок і перекладів творів світової літератури. З того часу Франкові переклади творів Карела Гавлічека-Боровського систематично з'являються в українських журналах і літературних рев'ю аж до 1914 року.

Новим поштовхом для поета було його знайомство з професором Т. Г. Масариком у Відні в 1893 р. Через два роки Франко надрукував в «Житті і слові» свій переклад твору Гавлічека-Боровського «Король Лавра». У 1895 р. цей переклад був виданий окремо як другий номер «Світової поезії», яка виходила у львівському видавництві Сидора Голубовича (Карел Гавлічек-Боровський «Цар Лаврін», з чеського переклав Іван Франко, Львів, 1895 р.).

В наступному році після першого українського видання «Короля Лаври» перекладач одержав від Масарика його розвідку про Гавлічека. В присвяті писалося: «Шановний пане доктор, я не знаю, що ви любите Гавлічека, і тому Вам посилаю

---

[1] Там же.

свою книжку. Думаю, що Гавлічек досі є добрим дорадником в політичних справах, особливо для народів менших і несамостійних, і я впевнений, що й ви там знайдете те, що завжди відповідає Вашим умовам».

Треба сказати, що в ту добу ця Масарикова праця, як і інша його літературна і політична діяльність, була прогресом в порівнянні з демагогічним націоналізмом чеської буржуазії. Масарик як керівник реалістичної партії, яка домагалася від віденської влади конкретних політичних поступок, був для Австро-Угорської монархії далеко небезпечніший, ніж лідери шовіністичної чеської буржуазії з молодо-чеського табору з їх порожніми фразами. Масарик, як соціаліст, все ж таки вів за собою частину чеського народу, тоді як до молодо-чехів пристава-вало тільки чеське міщанство. Однак треба відзначити, що Масарик відкидав класову боротьбу і в історії робітничого руху відомий як ревізіоніст, що з марксистсько-ленінських позицій є зрадою робітничого класу. А те, що його книжка про Гавлічека мала позитивний вплив на прогресивну галицьку інтеліген-цію, треба віднести на рахунок тогочасної загальної відсталості Галичини. Західні українці значно відстали і в політичному і культурному розумінні від більш зрілого чеського народу, який вже в той час боровся в основному за свої політичні права.

Саме з цього погляду треба оцінювати першу українську збірку вибраних творів Гавлічека, яку в 1901 р. Франко видав у Львові. Видання цієї збірки значною мірою по-в'язане з працею Масарика про Гавлічека. «Книжку, яку випускаю в світ, осмілившися дати в її заголовку ваше шановне ім'я, — пише Франко у вступі-листі до тієї збірки, — зобов'язана у великій мірі вам за своє докін-чення і появу в світ». «...Ваш прекрасний твір про Гавлі-чека («Карел Гавлічек. Снаги і прагнення політичного пробуд-ження», в Празі, 1901) разом з вашими попередніми працями «Чеське питання» і «Наша теперішня криза» висвітлив мені велике значення Гавлічека для розвитку чеського народу, на-вчив мене шанувати і подивляти політичного діяча і борця там, де я дотепер любив і подивляв поета».

Останні слова Франка свідчать, що його виключно культур-ні і чисто літературні інтереси до життя чехів у той період почи-нають поширюватися також і на область політичного життя чеського народу.

До львівської збірки вибраних творів Гавлічека («Карел Гавлічек-Боровський». Вибір поезій. Переклад Івана Франка. Львів, 1901) Франко включив переклади, зроблені за весь минулий період, і цілий ряд нових. З більших поезій тут був уславлений твір «Хрещення святого Володимира», «Тирольські елегії» і «Король Лавра». За тими найвизначнішими Гавлічеко-

вими поезіями йшли переклади десяти менших віршів («Думка на Бательовській горі», «Моя зірка», «Жежулька нам пише», «Китиця», «Пісня чехів з 1850 року», «Вічне життя», «Могила» і т. д.) і дванадцять епіграм.

Свою збірку перекладів з Гавлічека Франко присвятив професорові Т. Г. Масарикові «в доказ віддапої пошани». Перекладач надрукував замість вступу свій лист цьому, тоді визначному, чеському політичному діячеві. В листі він висловлює бажання, щоб революційні думки письменника додавали сили і відваги також і українському народові, бо «те, проти чого звертав свої огняні стріли Гавлічек, не звалене й досі».

До цього першого не лише на Україні, але й на всіх слов'янських землях, вибраного видання перекладів з Гавлічека, Франко вмістив портрет К. Гавлічека-Боровського, а також і велику статтю про його життя і творчість.

Для дослідників давніх чесько-українських зв'язків у цій статті є багато цікавого матеріалу. Франко згадує кількатижневе перебування Гавлічека у Львові, в гостях у свого земляка Заппа, доброго приятеля українських письменників — Я. Головацького і І. Вагилевича. Франко також досліджував зв'язок Гавлічека з українською громадськістю в Москві. «Треба пригадати, — пише Франко, — що в своїх листах з Москви він (тобто Гавлічек — *М. Н.*) згадує з великою пошаною нашого земляка Бодянського, який був тоді професором Московського університету. Тоді в російській літературі появилася збірка геніального М. В. Гоголя. Гавлічек читав не лише окремі оповідання, але й видатний його твір «Мертві душі».

Карела Гавлічека-Боровського Франко оцінює переважно як національного чеського поета. Однак, порівнюючи Гавлічека з іншими слов'янськими сатириками, Франко дав йому перебільшену оцінку. Гавлічек, за твердженням Франка, це найбільший слов'янський сатирик взагалі, бо «великі російські сатирики Гоголь і Щедрін хоч і робили свої підкопи глибше і ширше, але їх огнисті ракети не летіли вище і не горіли ясніше, ніж Гавлічекові».

Працюючи над перекладами Гавлічекових творів, Франко передусім намагався ні в якій мірі не порушити соціального ядра і народного характеру його поезій і епіграм. З цього погляду дуже цікаво порівняти третю епіграму (так звану демократичну). В цій епіграмі перекладач заміняє чеського Гонзу, якого Гавлічек застерігає, щоб він берігся панів, бо зломить собі ноги, типовим українським Грицем.

Nechod Honzo s pány na led	Не йди Грицю на лід з паном
Mnohý příklad máme,	Знай се в осторогу:
Že pan sklouzne a sedlak si	Пан поховзнесь, а за нього
Za něj nohu zláme	Хлоп зламає ногу.

Критики вже підкреслювали, що реалістичне сприймання дійсності, критицизм і епіграмна точність виразу були в однаковій мірі властиві і Гавлічекові, і Франкові. Саме тому чеський поет знайшов в особі Івана Франка такого майстерного перекладача.

Іван Франко вже з першого знайомства з творчістю Карела Гавлічека-Боровського зрозумів, що за надзвичайною простотою його віршів завжди ховається глибокий зміст і смілива думка.

Франкові переклади віршів Гавлічека відіграли визначну роль у зростанні політичної свідомості українського народу і з цього погляду є важливою ланкою давніх чесько-українських зв'язків. Своєю збіркою вибраних творів Гавлічека Франко дав можливість українцям познайомитися з ним не тільки як з поетом, але й як з видатним борцем за політичні права пригніченого народу.

Можна сказати, що Франкова, на той час відносно найповніша збірка перекладів віршів Гавлічека, була одною з перших у всіх слов'янських країнах[1].

Чехи, як і українці, радісно привітали Франкові переклади віршів Гавлічека. В третьому річнику «Слованского пршеглєду» на Франкові переклади написав рецензію сам Адольф Черни: «Сьогодні можемо повідомити про прегарний переклад Гавлічекових поетичних творів, який належить перу цього знаменитого поета і українського вченого. Хто уважно перечитає Франкові поезії, знайде зовсім природним те, що саме він взявся популяризувати Гавлічека за допомогою перекладів на українську мову і це завдання досконало виконав; та ж тут перекладав Гавлічека поет в значній мірі конгеніальний. Всі труднощі подолав прекрасно; його переклади наближаються дійсно до ідеальної точності і характеру оригіналу».

Після перекладу цих вибраних творів Франко повертався до К. Г. Боровського ще в 1907 і 1914 роки, але тоді він перекладав уже тільки епіграми. Прикутий до ліжка тяжкою хворобою, Франко ніби шукав у них підкріплення в своїй боротьбі з неминучою смертю.

Вірші Гавлічека користувалися великою любов'ю серед українського народу. Найгостріша політична сатира «Хрещення святого Володимира», в якій алегорично бичується царський і австрійський деспотизм і клерикалізм, у Франковому перекладі перевидавалася у Львові, Києві і Празі. Навіть останнім часом серед українців ніхто не береться конкурувати з Франковими перекладами віршів Гавлічека. В 1928 р. у Львові вийшли два видання «Хрещення святого Володимира» в перекладі Івана

[1] Це саме відзначає Вацлав Чейхан у своїй статті «Гавлічек в російській і українській літературі». «Слов. пршеглєд» № 6. Прага, 1936, стор. 190.

Франка. В 1929 р. цей твір був виданий в Харкові, а в Києві він був надрукований у збірці творів Івана Франка разом з іншими його перекладами[1].

В 1929 р. у Львові було перевидано збірку перекладів Франка з 1901 р. В тому ж році ця збірка була видана також в Празі[2]. Празьке видання має портрети К. Г. Боровського і Ів. Франка з передмовою від видавництва. Пізніше появився широкий біографічний твір про Гавлічека-Боровського, написаний Г. Омельченком. Цьому ж автору належить також невелика стаття «К. Г. Боровський та Іван Франко» (66—78).

III

Другим чеським поетом, який мав великий вплив на Франка, був Ярослав Врхліцький (власне ім'я Еміль Фріда). Гавлічека Франко цінив головно як політичного поета, а Врхліцький вражав його передусім своєю незвичайною багатою фантазією і майстерністю в опрацюванні найрізноманітніших літературних задумів і форм, які тільки існують у світовій літературі. Франко і сам був у цьому близький до Врхліцького.

«Говорити в невеликій статті про літературну діяльність Врхліцького, — писав Франко[3], — се значить силкуватися ложкою вичерпати море. Ся діяльність просто феноменальна по своїй безмірній ширині. Ані в Слов'янщині, ані загалом в Європі нема й не було поета, що охопив би своєю поетичною творчістю таке широке поле і міг би конкурувати з Врхліцьким з погляду на пильність пера і плодючість фантазії... Він один із найбільших гуртівників літературних тем і форм, яких видала людськість, один із наймогутніших посередників у міжнародній обміні літературного добра. Те, що де інде роблять цілі гурти, цілі генерації поетів, для чехів, для Слов'янщини він зробив сам...».

Франко підкреслює у Врхліцького незвичайну майстерність форм і досконале володіння чеським поетичним словом. Врхліцький, на його думку, «підняв чеську поетичну мову із ступеня сільської дудки або маломіського клярінету на ступінь органів або могутньої оркестри, де сотні ріжних інструментів, ведучи кождий свої властиві тони і мелодії, зливаються в одну гармонійну музику. Не брак у тій оркестрі і рідних дудок та

---

[1] Ів. Франко. Твори. З чужих літератур. Київ, 1929.

[2] Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка. З біографією Гавлічека. Видавництво чесько-українська книга. Прага, 1929.

[3] Нова чеська література і її розвій. Ярослав Врхліцький, його життя і творчість. Бар-Кохба, ЛНВ, т. VIII, 1899.

клярінетів, але вони не головні інструменти, а дуже часто й зовсім тонуть у повені інших тонів»[1].

Як бачимо, Франко досить ясно розрізняв у творчості Врхліцького задуми чисто чеські і найрізноманітніші міжнародні, які з часом привели великого чеського поета на бездоріжжя певного космополітизму. Але Франко-критик був також і поетом, і тому його дещо захоплювала ця універсальність Врхліцького. Внаслідок цього він досить слабо критикував деяку відірваність Врхліцького від віруючого навколо життя, тоді як його чеські сучасники, головним чином Святоплук Чех і видатний критик прогресивного табору Ф. Кс. Шальда, далеко серйозніше закидали Ярославу Врхліцькому його втечу від конкретної дійсності.

Франко цінив Врхліцького передусім як лірика, поета глибокого почування і творчої фантазії, але його філософські цикли відкидав рішуче: «Признаюсь, що усі ті поезії мені видаються одною великою помилкою. Їх найважливіша хиба та, що вони вкучні. Поет обертається в колесі загальників і старих утертих шабльонів. Його філософія не має в собі нічого оригінального; се звичайна собі еклектика, що висловлена прозою, без поетичних прикрас, була би нераз банальною»[2].

Цілком зрозуміло, що Франко як поет-реаліст, з цих філософських циклів Врхліцького жодного не перекладав на українську мову. Він брав до уваги ті твори, в яких вирішувалися якісь конкретні життєві питання, що допомагали людині шукати правди не на небі, а на землі.

Для першого перекладу Франко вибрав з Врхліцького поему «Дрімаючий монах»[3], яку переклав у 1885 р. і того ж року під псевдонімом Мирон надрукував у 18-му номері галицької «Зорі». Франкову увагу прикувала життєва трагедія монаха, який мусить зносити сухий формалізм безсердечної монастирської моралі і не звертати уваги на бурхливе навколишнє життя. Подібні психологічні конфлікти вирішував також і український поет. Так, ідейно найсильнішою з них є його історична поема «Іван Вишенський», в якій борються патріотичні почування і суспільний обов'язок з божою покорою аскета, відірваного від світу.

Це ж мірило було вирішальним і при виборі поетом твору Врхліцького «Бар-Кохба» (1897). З нього Франко переклав лише пролог, спів IV «Обранець господній» і спів VI — «Тур-Сімон». Дуже шкода, що український поет не переклав усього

---

[1] Нова чеська література і її розвиток. Ярослав Врхліцький, його життя і творчість. Бар-Кохба, ЛНВ, т. VIII, 1899.

[2] Там же.

[3] Так назвав Франко поему Врхліцького «Амарус» з «Нових епічних віршів».

цього твору, бо після його смерті не знайшлося нікого, хто б продовжив цю працю. Свої переклади з «Бар-Кохби» Франко надрукував у журналі «Літературно-науковий вісник» незабаром після того, як Врхліцький (в 1898—1899 рр.) написав свій твір.

Біблійний задум «Бар-Кохби» — трагічна доля староєврейської держави і народу — був Франкові, як науковцю, добре відомий. «Бар-Кохба» подобався йому насамперед тому, що в цій поемі Врхліцького, як він писав, «...гудуть де тихіше, де голосніше, тони сучасних поетові болів, змагань і розчарувань». [1] Незважаючи на те, що Франко цей твір в цілому дуже гостро критикував і закидав Врхліцькому передусім нереальність його героїв, все ж таки поодинокі частини цієї величної фрески вважав поетичними перлинами.

На думку Івана Франка, Ярослав Врхліцький особливо майстерно опрацював пролог, збори євреїв в долині Бет-Рімон, муки євреїв в Тур-Сімоні і діалог між Адріяном і Акібою на горі Гарізім.

Творчості Врхліцького, зокрема його «Бар-Кохбі», Франко приділяв увагу також як учений і літературний критик. У 1899 р. у Львові вийшла в світ його знаменита праця про чеську літературу, завдяки якій українці вперше познайомилися з Ярославом Врхліцьким і його творчістю.

Ярослав Врхліцький і Іван Франко були майже сучасниками. Обидва поети шанували один одного і співробітничали на літературному полі. Франко, як найбільший між своїми сучасниками — українськими науковцями і письменниками, був для Врхліцького авторитетом у питаннях української літератури. Трапилось також, що Врхліцький як редактор «Збірника світової поезії» мав два рукописи чеських перекладів твору Тараса Шевченка, а саме Йозефа Колара і Ружени Єсенської. Тому він звернувся до Франка з проханням, щоб той вирішив, котрий переклад кращий. Франко визнав кращим переклад Рожени Єсенської, після чого Врхліцький включив його до 69 тому «Збірника світової поезії». Завдяки цій співпраці в Празі в 1900 р. було видано вперше чеською мовою книжку вибраних творів найбільшого українського поета. Літературна дружба двох великих поетів відбилася і на творчості Франка. Український історик літератури Костянтин Чехович бачив в його «Мойсею» і «Івані Вишенському» деякі впливи біблійних задумів Ярослава Врхліцького. Однак, як цей критик говорить, «справа літературних впливів у Франка надзвичайно складна. Його велика обізнаність з європейською літературою мусила залишати деякі сліди у його власній творчості. Багатство впливів лише підкре-

[1] ЛНВ, 1899, т. VII, стор. 297,

слює його велику ерудицію і здібність творчо використати різні чужі елементи у своїй власній новій мистецькій цілості»[1].

Але незважаючи на те, що Врхліцький і Франко належали до одного покоління і своєю універсальністю були дуже близькі, все ж як люди і письменники вони належали до двох різних таборів. Причина тут значною мірою і в їх соціальному походженні. Врхліцький походив з міщанської родини, тоді як Франко був сином сільського коваля. Переважна частина життєвої дороги Врхліцького була вистелена трояндами, а Франко все своє життя жив у злиднях. Врхліцький, будучи професором університету і членом австрійської палати, належав зовсім до іншого суспільного класу, ніж типовий пролетарський інтелігент Франко, який був цілих десять років, як сам з гіркотою говорив, «на панщині у сусідів». Життя Врхліцького минуло спокійно, без вихорів і бур, тоді як Франко — перший носій соціалізму у відсталій Галичині — сидів три рази в тюрмі і власті цькували його і переслідували до останніх днів життя. Зрозуміло, що все це мусило мати також відгомін у творчості обох письменників. Врхліцький був представником ідеалістичної буржуазної естетики, а Іван Франко як революційний демократ стояв на позиціях матеріалістичної естетики. В боротьбі з декадентами і своїми ідеологічними противниками Франко завжди підкреслював, що єдиним естетичним мірилом є саме життя. Зрозуміло, що Франко як письменник-реаліст і як людина дуже прогресивна, взагалі не приховував свого критичного ставлення до формалістичних нахилів і еклективізму Врхліцького.

Можна сказати, що Франкові були властиві як Гавлічекові революційний дух, так і величезний літературний талант Врхліцького. Франка зближувало з Врхліцьким незвичайне багатство фантазії, творчої винахідливості, досконале знання іноземних мов, добра обізнаність із світовою літературою, широка перекладницька діяльність, а також і невтомна працьовитість. Франко і Врхліцький для своїх народів були найсильнішими ланками в міжнародному обміні літературних надбань. Щодо багатства і діапазону літературної спадщини, яку вони залишили своїм народам, ці велетні мають мало рівних собі в історії світової літератури. Однак, як вже було підкреслено, в ідейному спрямуванні своєї творчості Франко і Врхліцький ішли зовсім різними шляхами. Отже, для культурного розвитку своїх народів вони мають неоднакове значення.

Франко для українців є зразком поета-громадянина, безстрашного борця за соціалізм. Цього, однак, не можна сказати про Врхліцького, який займає в чеській літературі перше місце

---

[1] Костянтин Чехович. Чеські впливи на Франкового «Мойсея» та «Івана Вишенського», Прага, 1937, стор. 8.

передусім щодо кількості своїх творів, які є для неї найбагатшою і найкращою антологією іншомовної і рідної поезії. На прикладі Врхліцького, який був, без сумніву, геніально талановитим поетом, можемо бачити, чим могла б стати його творчість для всього народу, коли б вона була опромінена тією революційною думкою, яка пронизувала твори Івана Франка і Карела Гавлічека-Боровського. Ці поети мали великий вплив на своє покоління, тоді як Врхліцький в свій час був лише школою парадного академізму.

IV

Сучасником Франка був також Йосиф Сватоплук Махар (1864—1942), якого Франко найбільше цінив з молодого покоління чеських письменників. Махар подібний був до Франка не лише своїм живим темпераментом, але й багатою літературною діяльністю і гострим пером пристрасного публіциста і сатирика. На думку Адольфа Черного, українського поета з Махаром поєднувала також і особиста дружба. Вони познайомилися під час тижневого перебування Франка в Чехії з нагоди Празької етнографічної виставки 1895 року. Після повернення до Галичини Франко знайомить своїх земляків з постаттю і творчістю молодого чеського поета. Спочатку Франко хотів тільки рецензувати привезену ним з Праги Махарову «Магдалену», видану за рік до того, але добра характеристика і докладний аналіз твору поширили Франкову рецензію на невелику працю про Й. С. Махара. Критик в ній переплітався з поетом і перекладачем — свою працю Франко ілюстрував знаменитими уривками з «Магдалени».

Франко оцінив Й. С. Махара як найбільш талановитого чеського поета з молодого покоління, а також як одного з його ідеологічних провідників. З усіх творів Махара Франкові найбільше подобалися ті вірші, в яких чеський письменник відважно і пристрасно вирішував соціальні питання. Опозиційне ставлення Махара до буржуазного суспільства і його молодечий революційний соціалізм дещо затемнили Франкові індивідуалістичні нахили Махара, які місцями переходили навіть в нездоровий культ Ніцше. Ясно, що ідеологічні коливання Й. С. Махара треба якнайгостріше критикувати.

В творах Махара український поет цінив критику буржуазного ладу та новаторство його політичної поезії і не хотів погодитися з поглядом, що Махар — це представник «чеського декаденсу», який на чеському грунті, був, на його погляд, лише модою свого часу. «Чеський темперамент, — пише Франко в своїй роботі, — сангвінічний, повнокровний та енергічний,

склонний розвиватися радше в шир ніж в глибину, не радо забігає в темні лабіринти психологічних тонкостів, не любить ритися у власнім нутрі та філософувати над «вічними» і нерозрішимими загадками буття, коли довкола кипить голосне, рухливе, національне життя, йде на тисячних полях палка культурна робота. От тим то поняття «чеський декадент» являється нам якимось «contradictio in adiecto», а коли сьогодні говорять, що Махар є не тільки сам «модерніст», але надто й голова та проводир чеських «модерністів», то мені завсігди ввижається тільки модна етикетка, під которою треба зуміти шукати властивих, питомих прикмет таланту Махара, його талановитих або й безталанних молодих товаришів»[1]. Це твердження Франко основує також на аналізі Махарової сатиричної поеми «Божі воїни» (Boži bojovníci), в якій чеський письменник дає вільний хід своїм політичним поглядам. «Вже те одно, — пише Франко, — що Махар забігає залюбки у своїх поезіях на політичне поле, гаряче займається політичною боротьбою свого народу, не лякається бути в різкій опозиції до найсильнішої тепер політичної партії, і навіть осміяв ту партію в цілій сатиричній поемі «Божі вояки» — вже те одно показує, що він не є ніякий декадент, а просто собі талановитий поет, жвавий і гарячий чоловік, чех з сучасною європейською освітою, що вміє симпатизувати з боротьбою і еманципаційними змаганнями свого народу, та при тому вміє і критично дивитися та має відвагу безпосередньо бичувати безхарактерність та шахрайство, якого допускаються на народних інтересах тіснозорі або егоїстичні політики»[2].

Немає сумніву, що Франко деякою мірою був у захваті передусім від «Магдалени» і що свій погляд на неї переніс і на всю творчість чеського поета. Він слушно вважав її найбільш зрілим твором Махара і оцінював як відважну спробу реалістичного зображення сучасного чеського політичного і культурного життя. Особливо майстерне, на погляд Франка, є високопоетичне змалювання картини природи і живий повнокровний опис празького літнього вечора. Немале культурно-історичне значення має також вдале зображення боїв між старочехами і молодочехами. Ці жагучі партійні суперечки автор змалював на фоні прогнилого міщанського життя в чеському провінціальному містечку. І саме це підсилює соціальний і політичний характер творчості Махара, характер, який сягає вершини в зображенні постаті Магдалени — дівчини з п'ятого празького району. Її поет змалював як жертву нездорових суспільних відносин.

---

[1] Іван Франко. З нової чеської літератури, «Життя і слово», 1895, том IV, стор. 306.

[2] Іван Франко. З чужих літератур, ЛНВ, 1897, стор. 71.

Цікаві думки Франко розвиває також в дальшому аналізі цього твору Махара: «Як бачимо, Махар вповні оправдує вимоги новочасного натуралізму, що жадає від поета докладного і вірного обмалювання тла (milicu), т. є. природи і людей серед котрих жиють і обертаються герої... Махар, очевидно, пробував удати з нього щось подібне до Пушкінового «Онєгіна», та звісно, не вдав, бо Онегінів серед сучасної чеської суспільності нема... «Магдалена» заслугує на повну увагу не самої тільки чеської, а й загалом слов'янської публіки ...як проба сміла з погляду на сюжет і на опозиційного духа, що ним наскрізь пронята...».

Свою «Магдалену» Махар протиставив лицемірній і боязливій моралі існуючого буржуазного суспільства. Саме тому Франко бачив у «Магдалені» найглибше соціальне ядро творчості Махара і саме тому український поет, який завжди боровся за соціальний прогрес і стояв завжди на боці пригноблених, палко привітав Махара. Великому українському реалістові було особливо близьке Махарове реалістичне ставлення до життя, якого Франко завжди сам домагався від українських письменників.

В 1904 р., коли чеський народ відзначав сорок років з дня народження Й. С. Махара, Іван Франко написав йому в «Літературно-науковому віснику» вітання від українців.

Крім уривків з «Магдалени», Франко переклав на українську мову також Махарову поему «Гусова мати» і надрукував її у першому номері «Літературно-наукового вісника» 1908 року. В 1905 р. він опублікував у XXX томі цього журналу також переклад «Ореанди» з книжки «Прогулка до Криму». У рукописній спадщині Франка під № 484 зберігаються ще дальші переклади з Махарової «Прогулки до Криму»: I, II і III частини циклу «Летом через Галичину». Відомо, що Й. С. Махар ще в часи габзбурзької монархії служив у Перемишлі в армії і свої враження від перебування на українській землі передав потім у циклі «Летом через Галичину» («Летем пршес Галіч»).

Найбільше переклав Франко з Гавлічека, Врхліцького і Махара. Про його чутливість до соціальних культурних цінностей свідчить те, що він знайшов дорогу і до великого засновника нової чеської реалістичної літератури Яна Неруди, і майстерно переклав уривок «Космічних пісень», насичених позитивізмом матеріалістичного характеру. Це XXII спів, який Неруда почав словами: «Свою батьківщину над все ти кохай». Характерно, що саме цю пісню вибрав український поет і включив переклад її до народного видання (Календар «Просвіта» з 1891 р. по укр. «У зорях небесних великий закон»).

Ще в 1885 р. в першому номері «Галицької Зорі» Франко надрукував свій переклад соціальної балади «Дитя музиканта»

Святоплука Чеха, автора уславлених «Пісень раба». В українському перекладі цей вірш чеського революційного письменника мав назву «Скрипач».

Того ж року Франко переклав також соціальне оповідання Юлія Заєра «Із записок». Воно було перекладене з 1000-го номеру празького «Свєтозору» і надруковане у XVIII номері львівської «Зорі».

До перекладів Франка з чеської літератури належить також ліричний віршик Елішки Красногорської «Ой ви ластівочки», який був у 1891 р. надрукований в 9-му номері львівського дитячого журналу «Дзвіночок». У 15-му номері цього журналу (за той же 1891 рік) був надрукований вірш «Скринька» (прізвище автора не було подане). Під перекладом вірша було лише зазначено: «з чеського переклав І. Ф.». В празьких архівах, на жаль, цього журналу немає і тому не можна вияснити прізвище чеського автора.

Як відомо, Франко перекладав в загальному творі семи чеських авторів. Свої переклади він публікував в основному в різних українських літературних журналах, а найчастіше в тих, які сам редагував, або в яких співробітничав («Зоря», «Життя і слово», «Літературно-науковий вісник» і т. д.). І лише його переклади творів Гавлічека з'являлися також окремими виданнями.

Переклади українського поета були майстерні. Франко як перекладач був для багатьох українських письменників не лише добрим дорадником, але й вчителем. За свідченням сучасників (Адольфа Черного і інш.), Франко знав чеську мову досить добре, вмів відчути її найтонші відтінки. Найкращим свідоцтвом цього є його переклади чеських творів.

Франко, виходячи з правильного висновку, що література кожного народу — це найкраще дзеркало його життя, намагався своїми перекладами чеських творів познайомити українських читачів з життям і культурою чеського народу. Незважаючи на те, що Франко працював в цій ділянці несистематично, причиною чому було його важке й бурхливе життя, все ж таки вся його праця була завжди цілеспрямована, опромінена полум'ям слов'янської взаємності.

V

Іван Франко знайомив свій народ з чеською культурою не лише майстерними перекладами з чеської літератури, але також і публіцистичними та літературно-науковими працями. Цю діяльність він проводив не лише як просвітитель і історик культури, але і як прогресивний політик і журналіст. Будучи люди-

ною високоосвіченою і наділеною критичним і незвичайно бистрим розумом, він бачив, що культурний розвиток українського народу в порівнянні з іншими народами дещо відстає.

Франко спостерігав бурхливий культурний розквіт малочисленного чеського народу, який переможно боровся проти німецького засилля. Поет і завжди готовий до бою журналіст, Франко слідкував за культурним і політичним ростом своїх слов'янських братів безпосередньо з чеських газет і книг.

Як історик культури і публіцист Франко цікавився усіма галузями життя чехів і всюди підкреслював їх культурну і цивілізаційну зрілість, а також високу національну і політичну свідомість.

Аналізуючи «Магдалену» Махара, Франко підкреслював, що чеський народ сильний і здоровий, повний енергії і впевнений в свої сили, далекий від всякого переситу, навпаки, усіма силами бажає здобути нові і нові світи.

Вже в 1883 р. Франко знайомить галичан з життям чеського народу. В 128-му номері львівської газети «Діло» він надрукував статтю «Народ собі». Те, що автор обрав для заголовку славлене чеське гасло в *чеському* звучанні, свідчить про його пошану до життєвої сили усього народу, який своєю довголітньою працею і наполегливістю збудував для себе велику святиню культури. Цікаво, з журналістським темпераментом, Франко розповідає про збудування Празького Національного театру та катастрофу, яка спіткала його в 1881 р., коли пожежа знищила результат тринадцятилітньої всенародної праці. З радістю згадує й те, як в 1868 р. при закладинах фундаментного каменя під Національний Театр були присутні і західноукраїнські депутати Степан Качала і редактор Богдан Дідицький. Не менш цікаво розповідає він і про урочисте відкриття Національного театру в 1883 р. В цій великій маніфестації взяли також участь і гості з Галичини: професор Ізидор Шараневич, Володимир Федорович і депутат Юліян Романчук, який вітав чехів від імені всього українського народу. Франко закінчує статтю побажанням, щоб ця велика маніфестація чеського народу стала «початком нової дружної праці за слов'янську волю, взаїмність і поступ, та щоб залишилася невміручим символом чесько-українського братерства».

Інтерес Франка до життя чеського народу був дуже різносторонній. Його цікавило все: чеське слов'янство («Слов'янська солідарність чехів», «Кур'єр Львовскі», 1887, № 207), чехи і Росія («Чехи, Росія і Слов'янізм», «Кур'єр львовскі», 1887, № 209), чеське село («Село в південній Чехії», «Народ», 1882, № 1), зусилля молодочехів створити слов'янську коаліцію у віденському парламенті («Коаліція слов'янська», «Кур'єр львовскі», 1893, № 321) і т. д.

З найважливіших публіцистичних праць, які говорять про культурні успіхи чехів, пригадаємо «Працю чехів на освітньому полі», надруковану в 11-му номері польської газети «Кур'єр Львовскі» в 1888 р. (в польському звучанні «Praca Czechów na polu oświaty»). Франко тут пише про бурхливий культурний розвиток у Чехії вже спочатку XIX ст. і, як на живий приклад культурного зростання чеського народу, вказує на працю в справі народної освіти та про живу і ініціативну видавничу діяльність. Цей високий культурний і господарський рівень чеського народу Франко ставить за взірець своєму народові. Він з захопленням пише про чеську центральну приватну шкільну установу «Устржедні матіце школьска» і видавництво «Матіце ліду», а також про інші загальнонародні організації і установи, які мали велике значення в справі поширення народної освіти в Чехії. Праця цих чеських товариств, як зазначає Франко, може бути прикладом не лише для інших, поки що відсталих слов'янських народів, але й для народів «цивілізованих», які «привикли дивитися на слов'ян як на варварів».

Журналіст Франко, як і класик чеської журналістики Карел Гавлічек-Боровський, на все дивився власними очима. Жодна важлива подія не могла минути його уваги і до всього він мав своє власне критичне ставлення.

Як прогресивний політик і як журналіст Франко завжди гостро виступав проти всіх реакційних явищ не лише в житті свого, але й інших народів, в тому числі і чеського.

З цього погляду дуже характерна є вступна стаття «До відома панів Чехів» (дослівно польською мовою «Do wiadomości panów Czechów»), надрукована в 1887 р. в 228-му номері польської газети «Кур'єр Львовскі». В українських галицьких газетах Франко в цей час не мав можливості вміщувати свої статті. В цій статті Франко застерігає чеський народ від звабливого царського панславізму, з якого випливала орієнтація на царську Росію, Росію Каткова і подібних до нього реакціонерів, а не Росію прогресивну, Росію Чернишевського, Добролюбова і інших революційних демократів. Цю свою атаку проти чеської ліберальної буржуазії, яка кокетувала з царською Росією, Франко підкріплює голосами французьких прогресивних публіцистів Малона і Х. Лонгвета, які також виступили проти реакціонера Каткова. Далі Франко в своїй статті пояснює чехам, що аж ніяк не можна ототожнювати російського народу з царем і його деспотичним режимом, що немає однієї Росії, а є лише з одного боку прогресивна і революційна Росія, а з другого — Росія царська і деспотична.

«Зрозумійте панове чехи, — звертає Франко увагу чеських лібералів, — що як хочете об'єднатися з Росією, то якщо ви не втратили людської гідності, ви можете це зробити лише

з найбільш шляхотною частиною російського суспільства, це значить з Росією Тургенєва, Салтикова, Чернишевського, Добролюбова, Писарева, а не з Росією Мещерського, Суворіна і Каткова...» А саме Катковим, який був ідеологічною опорою російського самодержавства, найбільше обганялася чеська буржуазія в своєму некритичному русофільстві. Тому не дивно, що Франко в своїй статті найбільше атакує Каткова: «Вважати Каткова представником цілої Росії значить не мати найменшого поняття про Росію і глибоко ображати значну частину російського суспільства...»

Цією статтею Франко ще раз підкреслив своє негативне ставлення до царської Росії і до її реакційної панславістської концепції. Франко як революційний демократ солідаризувався в цих питаннях з поглядами найкращих людей своєї доби, які ненавиділи самодержавство і стояли на боці прогресивної Росії. В названій статті Франко пропагував між чехами прогресивну російську літературу, яка приносила з собою до Європи не криве дзеркало російської дійсності і закликала до соціальної революції.

З цілої низки публіцистичних статей Франка, надрукованих при нагоді також в українських газетах, ми бачимо, як він добре орієнтувався в тодішній чеській політиці. Як прогресивний політик він гостро критикував реакційність молодочехів, а в їх партії бачив безпрограмність, крикливе фразерство і крайній націоналізм. Для Франка як діяльного учасника робітничого руху позиція молодочехів у питаннях соціальних була зовсім не прийнятна. Їх реакційне розуміння слов'янського питання, низькопоклонство перед російськими панславістами були йому до краю бридкі. В прогресивній віденській газеті «Ді цайт» (Die Zeit), 1898 р. Франко порівнював антисоціальну і антинародну політику молодочехів з політикою польських шляхтичів. Так само безкомпромісно Франко демаскує політику цієї партії чеського міщанства в статті «До опозиції» («Кур'єр Львовскі», 1887, № 244). Він написав її як відповідь молодочехам-депутатам, які видали під такою назвою брошуру.

Незважаючи на те, що Франко не погоджувався навіть з реалістичною партією, більшість якої складала чеська ліберальна інтелігенція, все ж таки в порівнянні з молодочехами він вважав її набагато прогресивнішою. Найбільше він симпатизував групі чеської революційної молоді з «Омладіни». В 1894 р. в другому номері «Народу» (орган радикальної партії) Франко захищав «Омладіну» проти процесу, який тенденційно розпочав проти неї віденський уряд. Стаття була конфіскована, бо Франко виступав у ній проти державного прокурора в Празі і проти влади. Писав про членів «Омладіни», як про жертви пануючих відносин. Він відважився перед вироком на недозволену кри-

тику карного процесу і закликав читачів йти слідами обвинувачених. Франкові як борцеві проти австрійської реакції найбільш подобалася в «Омладіні» її революційна безкомпромісна відвага в революційних виступах.

Франко вважав чеський народ першим слов'янським фронтом проти німецького засилля. Як політик і журналіст він неодноразово боронив чеські інтереси від атак німецької і мадьярської реакційної преси («Кур'єр львовский», 1897, № 214 — «Чехи, Мадяри і Австрія»). В «Народі», 1891 р., Франко надрукував резолюцію чеської університетської молоді і закликав українських депутатів у Галичині, щоб вони усіма силами підтримували законні домагання чеських студентів вищих навчальних закладів. Це все є доказом того, що Франко розглядав слов'янство з прогресивних і революційно-демократичних позицій. Захист інтересів поневоленого народу для Франка був справою честі.

В 1895 р. Франко як кореспондент «Кур'єра львовского» поїхав у Чехію з нагоди празької етнографічної виставки. В Празі він був уперше, очевидно, в 1891 р., коли виступав з промовою на з'їзді «Слов'янської прогресивної молоді Австро-Угорщини», бо про його виступ на вищезгаданому з'їзді повідомляє «Газета пшемиска» (№ 58, 19. VII 1891 р.)[1]. Можна припустити, що йшлося тут про з'їзд «Омладіни», якій Франко, український радикал, щиро симпатизував. Про Франкову промову на з'їзді чеської «Омладіни» пише також чеський автор Антонін Веселі. На 56-ій сторінці своїх спогадів він зазначає, що на з'їзді, який відбувся в Празі 15—18 травня 1891 р., виступав з промовами між іншими також Іван Франко: «18 квітня відбувся знову на Жофіні блискучий бенкет, на якому говорилося від серця до серця те, чого не можна було сказати на спільному з'їзді. Слово взяли: В. Шухевич, доктор Р. Яросевіч, Іван Франко...»[2].

Другий приїзд Івана Франка у Прагу тривав цілий тиждень і залишив незабутні враження. Франко увічнив їх у своїх чотирьох статтях — «З гостювання в Празі» («Z gościny w Pradze») надрукованих у 210, 212, 213 і 215-му номерах «Кур'єра львовского» 1895 р., і підписаних — Др. І. Ф. «Золота матуся Прага» справила на українського поета враження живого і культурного слов'янського центра з багатими і славними історичними традиціями. Особливо радісно привітав Франко чисто чеський характер міста. Він бачив у ньому коріння прадавньої слов'янської минувшини. «Якщо говоримо, що на початку XIX століт-

[1] Порівняй «Матеріали до української бібліографії», т. IV, кн. 2, Львів, 1930, стор. 91, під № 2275.

[2] А. П. Веселі. Омладіна і прогресивний рух. Друком робітничої друкарні, Прага, 1902.

тя Прага мала характер німецького міста, перед нашими очима проявиться незвичайна картина, яка підносить думку і серце, картина народу, що знову народжується, як народжується здорова гілка на старому, громами знищеному пні» («Кур'єр львовскі» 1895 р.). Празька етнографічна виставка в 1895 р. мала, на думку Франка, не лише етнографічне, але, насамперед, культурно-цивілізаційне і історичне значення. На ній виявилося все, що може дати багата чеська земля і її надзвичайно працьовитий і енергійний народ. Український письменник висловлює подив і пошану до чеського відчуття смислу порядку і хвалить «послідовність, з якою зорганізовано виставку спільним і повним пожертви зусиллям усього народу». В своїх статтях Франко подає також сучасну картину чеського села, де «кипить сила, напруженість, а також свіжість культурної праці». Свої статті про Прагу Франко кінчає висловленням впевненості в недалекій перемозі чеського народу: «Чехи в своєму бою невідступні, сповнені запалу і віри в недалеку перемогу».

Під час тижневого перебування в Празі в 1895 р. Франко особисто познайомився з засновником «Слованского пршеглєду» Адольфом Черним, Яр. Врхліцьким, Руженою Єсенською і, мабуть, з видатними чеськими вченими Їржі Полівкою, Люб. Нідерлє, поетом Й. С. Махаром та і з іншими видатними представниками чеського культурного і наукового життя.

VI

Франко був також ученим. У цій галузі його заслуги перед українською культурою такі ж великі, як і в інших ділянках. Як науковець і історик літератури Франко глибоко цікавився іншими слов'янськими літературами, передусім російською, польською і чеською. Першою його працею з чеської літератури була коротка стаття про рукопис Краледворський (в 1882 р.). В 1893 р. він пише свою працю про «Літературне відродження України і Яна Колара» і видає її з нагоди століття з дня народження автора «Доньки слави» в ювілейному збірнику «Ян Колар 1793—1852», під редакцією Ф. Пастрнака. В цьому ж році Франко надрукував у газеті «Народ» (орган української радикальної партії) чотири статті про «Слов'янську взаємність» за концепцією Яна Колара» (I — № 16, II — № 18, III — № 21 і IV — № 23—24). В газеті «Чеський люд» (річник IV, 1895 р.) вийшла Франкова робота з фольклору «Повість про ліскову палицю Пшемисля і билиці про квітучий ціпок».

Отже, бачимо, Франко не тільки галичан знайомив з визначними науковими явищами чеської літератури, але також і чеську наукову громадськість знайомив з українською культурою. Як

учений, він високо цінив чеську науку і ставив її за приклад українським ученим. Траплялося, що він захищав чеських учених від німецьких нападок.

В літературно-науковому журналі «Життя і слово» Франко вміщує статті про наукові роботи чеського вченого Ченека Зібрта і оцінює його, як одного з найкращих слов'янських фольклористів. «Доктор Ченек (Вікентій) Зібрт, молодий чеський учений, тепер доцент історії культури в чеському університеті, займає видне і досить характерне місце між слов'янськими фольклористами. Вибравши собі спеціальність звичаї і обичаї чеські, головно ж старочеські, він трактував їх зразу як причинки до історії чеської культури, хоч, звісно, ніколи не закриваючи очей на зв'язки, які заходили між тими проявами чеського життя і аналогічними проявами у інших (іменно сусідніх народів). Можна сказати, що в перших своїх працях д-р Зібрт був більше істориком ніж фольклористом, громадив пильно культурно-історичний матеріал, перешукуючи старочеську літературу, рукописі та акти і не вдаючися в дискусію тих фольклористичних питань, які піднімаються по поводу значення початку вандрівки чи саморідності даних явищ... Автор не вдається в ніякі теорії, а зводить до купи матеріал, порядкуючи його в ясну та прозористу цілість, де-не-де освічуючи його широким міжнародним порівнянням та все таки переважно, так сказати б обома ногами стоячи на чеськім національнім грунті»[1].

Франко визнавав Зібртові заслуги в галузі дослідження слов'янського фольклору, але все ж таки, будучи критично настроєним, закинув йому нерішучість в полеміці з німецьким фольклористом Феккенштетом. Мова йшла про народний переказ старочеської легенди — так звану «Жижкову шкуру». «Полеміка була тим дивніша, — пише Франко, — що доктор Зібрт не робив власне жодних висновків, крім двох, які випливали прямо наперед з факту, що легенда про Жіжкову шкуру є лише легендою, а не історичним фактом, і по-друге, що до віри чеського люду перейшла з книжок... Феккенштет пустився до звичайних мітологічних фантазій... і щасливо дійшов до цього, що в оповіданні про Жіжкову шкуру збереглася прастара мітична традиція, пам'ятка на прастаре божество неба і грому. «Замість того, щоб вдарити з усією силою по тому шарлатанству і показати, що обидва Феккенштедтові оповідання це власне мізерна копія переказу про Жіжку, доктор Зібрт тільки обороняється і до того ще й досить несміливо,— проти їх міфічного пояснення і на цьому залишає всю цю справу».

Що доктор Зібрт високо цінив критику Франка, бачимо з його ставлення до українського вченого в празькому фольклo-

[1] «Життя і слово», Львів, 1894, II, стор. 312—320.

ристичному журналі «Чеський люд» («Česky lid», 1897, стор. 303) за редакцією Л. Нідерлє і самого Ч. Зібрта.

Дуже прихильно оцінив Франко також праці видатного чеського вченого Ф. Пастрнка. Як жваво реагував український письменник на наукове життя Чехії, свідчить і те, що в 1902 р. у львівському «Літературно-науковому віснику» (том XVIII) він інформує про Масарикові лекції в Чікагському університеті. Важливим документом про давні чесько-українські зв'язки є також листи українських працівників у галузі культури до Ганки. Їх копії прислав Франкові до Львова Їржі Полівка, тодішній доцент Празького університету, і Франко у 1895 р. надрукував у IV томі «Життя і слова», де виніс подяку чеському вченому за те, що він дав можливість українській громадськості з ними познайомитися. Особливо цікавий був останній лист, в якому читаємо: «Якщо чуємо про вас чехів, як жертвенно працюєте, радуємося з цілого серця. Ви запалили в середині слов'янського світу такий вогонь, що за вами і нас буде краще видно»[1].

З чеських журналів, в яких Франко найбільше друкувався, можна назвати «Слованский пршеглєд», із засновником якого Адольфом Черним Франка єднала довголітня дружба, і чеський етнографічний орган «Чеський люд». Найбільше українських матеріалів Франко давав до «Слованского пршеглєду». Вже в першу річницю цього журналу, який має великі заслуги перед усім слов'янським світом, була надрукована велика стаття Франка про сучасну українську літературу (в №№ 1 і 2 за 1898 р.). Він написав її з нагоди святкування столітньої річниці новітньої української літератури (1798—1898 рр.) і її засновника Івана Котляревського, автора славної «Енеїди». Цей огляд літератури Східної України і Галичини був, мабуть, першим систематично побудованим нарисом з історії української літератури, з яким чехи могли познайомитися на своїй рідній мові. Друга частина цієї Франкової праці була надрукована роком пізніше в «Слованскому пршегляді» (1899 р., стор. 6). Це був огляд розвитку української драми, починаючи з давніх часів і закінчуючи діяльністю класика української драматургії Ів. Карпенка-Карого. В цьому номері «Слованского пршеглєду» була також вміщена фотографія Франка. Цього ж, 1899 р., в четвертому номері другого річника «Слованского пршеглєду» Франко надрукував статтю про найвизначнішу українську письменницю Лесю Українку. В четвертому номері третього річника «Слованского пршеглєду» за 1901 р. була вміщена важлива стаття Франка «До історії чесько-українських зв'язків».

З цих його праць прогресивна чеська громадськість знайомилася не лише з українською літературою, але й з усією Украї-

[1] «Життя і слово», Львів, 1894, II, стор. 312—320.

ною і її багатою культурою. В той час це була не легка справа, бо для української революційної думки кордони царської Росії були замкнені. Франкові праці находили в Чехії щире вітання. Чеські прогресивні літератори і вчені (Ад. Черни, І. Полівка, Й. Пата, Франт. Главачек, Ян Махал, Їржі Горак та інші) писали про них, високо оцінювали і посилалися на них.

Перед першою імперіалістичною війною, підкошений тяжким недугом, Франко в 1911 р. написав статтю до чеського ювілейного збірника «Т. Г. Масарикові — в день 60-х народин» під заголовком «Мої зносини з проф. Масариком». Український текст був надрукований в тому самому збірнику на стор. 16—18 («Мої зносини з проф. Масариком»).

VII

У зміцненні зв'язків з Чехією Франкові допомагали також його особисті знайомі з кіл чеського культурного і громадського життя. Він познайомився з ними під час своїх трьох наукових поїздок до Відня і недовгого перебування в Празі. Коло його чеських друзів було досить велике. Поки що відомо, що він особисто був знайомий з Франтішеком Ржегоржом, Ад. Черним, Т. Г. Масариком, Й. С. Махаром (можливо, з останнім познайомився ще у Відні), з Руженою Ясенською, Яр. Врхліцьким, Фран. Главачком і Яр. Розводою. За неперевіреними відомостями, знав він також особисто І. Полівку, Ч. Зібрта, Л. Нідерлє і Руд. Брожа.

З більшістю цих своїх чеських приятелів Іван Франко листувався. На жаль, ця його кореспонденція ще досі не була видана, і багато листів поета до його чеських приятелів з часом загубилося.

В кінці минулого року М. Мольнару, який в Празькому університеті вивчав україністику, вдалося виявити в архівах Народного музею в Празі листи Івана Франка до Франтішека Ржегоржа, написані в 1887—1895 рр.[1]. Але пізніше виявилось, що ці листи були в 1929 р. надруковані в Київському збірнику «За сто літ» кн. IV. Помилка сталася з тієї причини, що епістолярна спадщина Франка ще досі не була видана вся разом. Франкова кореспонденція до Франтішека Ржегоржа була, однак, для молодого дослідника поштовхом зайнятися долею і решти його кореспонденцій до інших чеських громадських діячів. Цього року вдалося йому знайти десять листів видатного українського

[1] В ЧСР вперше надруковані в журналі «Радянська наука-література» («Советска веда-литература») № 2. Листи будуть також надруковані в Київському XX-томнику творів Івана Франка, яке поступово видається з 1950 року.

письменника до чеських представників літератури і науки — Я. Врхліцького, Ч. Зібрта, Ї. Полівки і З. Тоболькн. Загалом останнім часом знайдено вже 20 листів Франка.

Листи Франка до Франтішека Ржегоржа викликали живий відгомін у наукових колах Радянської України. Нещодавно науковий працівник Академії наук Української РСР Марія Деркач повідомила нас, що в літературному архіві Івана Франка, що зараз зберігається у Києві, є багато листів із Чехії до Івана Франка (напр. Фр. Ржегоржа, Я. Врхліцького, Й. С. Махара, Р. Єсенської, Ад. Черного, Ч. Зібрта, Фр. Главачка і ін.). В Чехословаччині також встановлено, що листи Франка до Ад. Черного, Й. С. Махара і Р. Єсенської були знищені. Видання листування Франка з чехами допомогло б глибше вияснити не одну прогалину у Франкових зв'язках з чеським народом.

Франко найбільше листувався з Фр. Ржегоржом і Ад. Черним. З доступних нам листів довідуємося про дуже цікаві речі, не стільки особистого, як суспільного характеру. В листі, посланому із Львова 9. IX 1888 р., читаємо: «Дуже мене утішило те, що ви пишете про Чехів і про їх ріст... Поступайте вперед і розвивайтеся, може то і ми коли-небудь зможемо вашим слідом піти. Та коли то буде! Наші верховодники (найімовірніше Франко робить натяк на галицьких політиків з табору «ліберальних народовців» — *М. Н.*) ані не думають допомогти народові, а думають хіба об тім, щоб його ще більше обідрати». Цей лист Франка, як справедливо писали 1954 р. Г. Коновалов і М. Пилинський в київській «Літературній газеті», дуже характерний для нього. Він цілком відображує палкий темперамент Івана Франка — борця, велетня, спутаного режимом Австрійської монархії, а також свідчить про його дружні зв'язки з чеським народом протягом усього його життя[1]. В листі від 5. II 1894 р. Іван Франко просить Франтішека Ржегоржа, щоб він йому налагодив обмін журналу «Життя і слово», який сам редагував, на якісь чеські журнали, головно на «Чеські лід» і «Квєти». В кінці Франко пише: «Я дуже радо приїхав би до Праги, та не знаю чи зможу вибратися. Маю думку виїхати в кінці сего місяця до Відня і до Праги, та се залежить від того, чи будуть дрібні. В Празі я мав би поробити деякі виписки в бібліотеці музею Крал. чеського... Хотів би я також познайомитися особисто з Вашими баснікамн, особливо з Врхліцьким...» Франко познайомився з ним роком пізніше на празькій етнографічній виставці.

Деякі листи Франка овіяні смутком і болем. Письменник скаржиться на перевтому, часто нарікає на те, що в нього дедалі

---

[1] Г. Коновалов, М. Пилинський. Нові листи Івана Франка «Літературна газета», Київ, 1954, № 8.

більше болять очі, а також на те, що немає «дрібних», тобто грошей. Нема сумніву, що про такі речі Франко міг писати лише своїм щирим приятелям, бо він був людиною гордою і з твердим характером.

В листі, написаному в Празі 26. VII 1895 р., з якоюсь безнадійністю Франко пише до Ф. Ржегоржа про те, що віденське міністерство не допустило його до посади доцента української літератури у Львівському університеті і шкодує, що не зможе віддатися своїй улюбленій праці: «Та все таки жаль, що не буду міг посвятити своєї праці і сили тому ділу, до котрого найбільше маю охоти».

Наведені приклади переконливо свідчать про широкий політичний зміст листування Франка з чехами і показують, як необхідно зібрати і глибоко вивчити це листування.

VIII

Чехи не залишилися в боргу перед Франком, оцінивши його любов і цікавість до їхньої культури. Ще за життя поета почали з'являтися перші переклади його творів. Одним з перших перекладачів була Богуслава Соколова, яка видала в 1892 р. в «Освітній бібліотеці» («Вздєлаваці бібліотека») його оповідання «На дні». Твори Франка перекладали на чеську мову більше п'ятнадцяти перекладачів, і протягом усього часу, аж до наших днів, вони були видані близько 30 разів, у тому числі також і в періодиці.

Після 1945 р. чеською мовою були видані поки що лише 4 книжки Івана Франка.

З нагоди 35-ї річниці з дня смерті Івана Франка (1916—1951) в Празі була вперше видана чеською мовою монографія про його життя і творчість[1]. Її завданням було популяризувати серед чеських трудящих ім'я і твори їх великого українського друга. Ця робота була присвячена *«Іванові Ольбрахту, щирому другові українського народу»*. Ім'я цього видатного чеського письменника-комуніста, який в передмюнхенівській ЧСР захищав від чеської та німецької буржуазії інтереси українських трудящих, назавжди залишиться в серці українського народу як живий символ чесько-української дружби.

До сторіччя з дня народження Івана Франка (1856—1956 рр.) в чехословацькому державному видавництві художньої літератури, музики і мистецтва готуються до друку його вибрані твори в кількох томах.

---

[1] Мікуляш Неврлі. Іван Франко український поет-революціонер, «Життя і творчість», видавництво «Праця», видання «Жива спадщина», Прага, 1952.

В справі чесько-українських культурних зв'язків Іван Франко має великі заслуги. Він був одним з найбільших пропагандистів чеської культури і освіти на Україні і водночас української серед чеського народу.

В той час, коли Чехію наводнювала французька декадентська суперлітература, Франко пропагував прогресивну українську літературу і, як вірний товариш зброї Герцена, Добролюбова і Чернишевського, пропагував також прогресивну російську літературу.

Відомо, що царська Росія обмежувала всякі зв'язки України з іншими народами і за своїми щільно замкненими кордонами тенденційно іменувала визначних українських письменників і учених, так само, як і їх твори, як щось загальноросійське. Проти цієї шовіністичної політики рішуче виступали найбільш прогресивні люди тодішньої доби. Боровся проти неї також великий український революціонер Іван Франко.

З допомогою своїх літературних, наукових та публіцистичних робіт він поширював серед чеського народу правду про тодішню Росію, гостро виступав проти царського самодержавства, вчив чехів бачити дві Росії — Росію прогресивну, революційно-демократичну і Росію царську і реакційну. Як прогресивний письменник, Франко пропагував своїми працями реалізм, як публіцист і політик — революційно-демократичні думки, ідеї прогресу і соціалістичної гуманності, як слов'янин — проповідував єдність слов'янських народів, а його розуміння слов'янського питання було невіддільне від його революційно-демократичних поглядів.

Чеська прогресивна літературна і наукова громадськість, — а в її рядах Іван Франко мав також багато особистих друзів, — оцінила його заслуги на полі чесько-українських зв'язків ще за життя поета: Іван Франко був обраний членом-кореспондентом чеського королівського наукового товариства. Високі оцінки наукових і літературних творів Франка належали перу найвизначніших представників чеського наукового і громадського життя.

В 1916 р., коли український народ в неспокійні дні першої світової війни відзначав сорок років літературної, наукової і політичної діяльності Франка, був виданий у Львові великий ювілейний збірник «Привіт доктору Івану Франкові». В ньому взяли участь також чеські друзі і прихильники Івана Франка і його творчості.

Адольф Черни (під псевдонімом Ян Рокіта) як редактор «Слованского пршеглєду» вітав юбіляра своїм віршем, присвяченим життю і творчості Франка, а видатний чеський вчений Їржі Полівка вшанував свого українського друга науковою розвідкою.

Те, що Франко і його творчість близька чеським революційним почуттям і поглядам, чехи зрозуміли ще за його життя. Прогресивний чеський критик, оцінюючи одну з Франкових книг, ще півстоліття тому писав, що в книжці українського письменника і в усій його поезії дороге нам є те, «що вона так близька нашим чеським демократичним почуттям, я сказав би Гавлічковим почуттям»[1].

Тим більше Іван Франко, якого академік М. Возняк назвав титаном праці — лишається нам близьким в сучасну добу. Український поет, вчений і незламний борець за соціалізм в своєму житті керувався простою і глибокою мораллю трудящої людини, про те, що

«Лиш праця світ таким як є створила,
Лиш в праці і для праці треба жить».

Ці слова поета, які стали живим і дійовим заповітом для його народу, нині єднають нас з ним ідейно набагато більше, ніж в минулу добу. Сьогодні Іван Франко дорогий нам, будівникам соціалістичного суспільства, своїм гарячим ставленням до праці, своїми прогресивними слов'янськими почуттями і революційною думкою.

Тому в Чехословаччині перекладали Франка незрівняно більше, ніж інших українських письменників старшого покоління. Своєю самовідданою працею на ниві чесько-українського зближення ім'я Івана Франка може бути символом прогресивного слов'янства.

Те, що Іван Франко промовляв колись на зборах чеської «Омладіни», засновником якої був чеський радикальний демократ Й. В. Фріч, свідчить, що з уст українського революціонера проникала до чехів революційно-демократична думка, яка закликала молоде революційне покоління нашого робітничого руху до дії.

ЛІТЕРАТУРА

Матеріали до української бібліографії, том IV, кн. 1, Львів, 1918; том IV, кн. 2, Львів, 1930.

Фр. Главачек — Іван Франко. «Час», № 50/51, Прага, 1894.

Ів. Франко «Украдене щастя». Переклав і вступ написав Яр. Розвода. Видавництво Отти, Прага, 1898.

Іван Франко. Галицькі образки. Перекл. Я. В. Бур'ян, вступ написав Ад. Черни. Видав. Отти, Прага, 1907.

Ян Махаль. Іван Франко, «ЧМЧ», Прага, 1915.

Й. Пата. Іван Франко, «Люмір», Прага, 1915.

А. Колеса. Погляд на історію українсько-чеських взаємин від X—XX століття, Прага, 1924.

---

[1] «Слованський пршеглєд», IX, Прага, 1907.

Ів. Брик. Іван Франко. Слованский пршеглєд. XVIII, Прага, 1926.
М. Омельченкова. Чесько-українські зв'язки. Прага, 1928.
Г. Омельченко. Карел Гавлічек-Боровський та Іван Франко.
К. Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка. Прага, 1929.
Вацлав Чейхан. Гавлічек в російській і українській літературі. Слованский пршеглєд, № 6, Прага, 1936.
Костянтин Чехович. Чеські впливи на Франкового «Мойсея» та «Івана Вишенського», Праці українського історично-філологічного товариства в Празі, том II, Прага, 1939.
М. Возняк. Титан праці, Львів, 1946. — Іван Франко, статті і матеріали. Збірник перший, Львів, 1948.
Иван Франко. Избранные сочинения в пяти томах. Том V. Статьи о литературе. Москва, 1951.
М. Неврлі. Іван Франко — український поет-революціонер, Прага. 1952.
Ф. Р. Тіхі. Книга про Івана Франка. «Нови живот», № 3, Прага, 1953.
М. Готтліб. Про книжку М. Неврлі. «Іван Франко — український баснік революціонер». «Советска веда — философие», № 4, Прага, 1953.
М. Якобєц. Іван Франко — Українські поета і революціоніста. Квартальник институту польско-радзецкего, Варшава, 1953.
П. Гонтар. Традиція великої дружби. «Вільна Україна» № 279, Львів, 26. XI 1953.
П. Гонтар. Украинско-чешские литературные связи в XIX веке. Автореферат диссертации. Изд. ЛГУ имени Ивана Франка, Львов, 1954.
М. Пархоменко. Иван Франко и русская литература. Изд. II дополненное. Москва, 1954.

ЧЕСЬКА ФРАНКІАНА

(Склав *М. Неврлі*)

Статті і розвідки[1]

1. До з'їзду слов'янського прогресивного студентства в Празі. (Уривок з вступної промови Івана Франка на з'їзді, що відбувся в Празі в 1891 р. — *М. Н.*). «Часопис чеського студентства» річник III, № 11, Прага, 5. VI 1891, стор. 178—183.

2. На дні. (Рецензія на чеський переклад Бог. Соколової Франкового оповідання. Автор підписаний крептонімом —б— *М. Н.*) «Часопис чеського студентства», річник IV, № 20, Прага, 28. XI 1892, стор. 371—373.

3. Рж. (Франтішек Ржегорж — *М. Н.*) Франко Іван. Оттів науковий словник, т. IX, Прага, 1895, стор. 625 — 626.

4. 25-літній ювілей літературної діяльності Франка (Без підпису — автор статті Франт. Главачек — *М. Н.*) «Час», № 14, Прага, 1897.

5. До ювілею д-ра Франка (Без підпису), «Час», річник II, № 16, Прага, 1897, стор. 128.

6. Адам Міцкевич (Без підпису. Це відома Махарова стаття, що стосується Франкової статті «Поет зради» — *М. Н.*) «Час», річник II, Прага, 1897, стор. 309—310.

7. Д-р Іван Франко. (Без підпису) «Час», річник III, Прага, 1898, стор. 151.

---

[1] Передмови, післямови і статті до поодиноких чеських видань Франкових творів подаємо в бібліографії чеських перекладів — *М. Н.*

8. «Украдене щастя» Івана Франка. (Автор підписаний крептонімом йв — це підпис відомого театрального критика Й. Водяка — *М. Н.*) «Час», річник 12, Прага, 1898, стор. 692—693.

9. Франтішек Главачек. Іван Франко, до 25-літнього ювілею його літературної діяльності. «Час», річник 12, № 50—51, Прага, 10 та 17. XI 1897, стор. 788—789 і 805—806.

10. С. Ландо. Іван Франко. «Новий культ», № 81—85, Прага, 1898.

11. Рж. (Франтішек Ржегорж — *М. Н.*). Привіт Івану Франку, «Слов'янський огляд», річник I, № 2, Прага, 1898, стор. 116.

12. Рж. (Франтішек Ржегорж — *М. Н.*). Ювілей 25-літньої літературної діяльності Д-ра І. Франка. «Слов'янський огляд», річник I, № 3, Прага, 1898, стор. 159—160.

13. Антонін Православ Весели. Молодь і прогресивний рух. (Численні згадки про Івана Франка і його українську радикальну партію — *М. Н.*) Видання Робітничої типографії, Прага, 1902.

14. Іван Франко, Мойсей (Рецензія на твір — підписано крептонімом х — очевидно В. Харват — *М. Н.*). «Слов'янський огляд», річник VIII, Прага, 1906, стор. 145—146.

15. Д-р Йосиф Пята. Д-р Іван Франко — Галицько-руські народні приповідки. (Рецензія) «Слов'янський огляд», річник II, Прага, 1909, стор. 457—458.

16. Франко Іван (Без підпису — *М. Н.*) Оттів словник науковий, том 28 (Додатки), Прага, 1909, стор. 447.

17. Альберт Пражак, Галицькі образки (Рецензія чеського видання 1907 р. з передмовою Ад. Черного — *М. Н.*) «Слов'янський огляд», річник 12, Прага, 1910, стор. 141—142.

18. Ю. Полівка. «Галицько-руські народні приповідки» (Рецензія) «Етнографічний чехословацький вісник», 1906, № 4.

19. Ю. Горак. «Пісня про Правду і Неправду» (Рецензія) «Етнографічний чехословацький вісник», 1908, № 2—3.

20. Г. Бочковський. Іван Франко, український народний будитель і піонер. «Бесіди Народного огляду», Прага, 2. V 1913.

21. Г. Бочковський. Іван Франко. «Збірник соц.-демократичної молоді», Прага, 1913, № 17—18.

22. Ян. Махал. Іван Франко. «Часопис Чеського Музею», Прага, 1915, стор. 85.

23. Ян. Пята. Іван Франко. «Лумір», Прага, 1915, стор. 43.

24. Франко Іван (Без підпису — *М. Н.*) Масариків науковий словник, том 2, Прага, 1926, стор. 860.

25. Ф. Вольман. Словесність слов'ян. Прага, 1928.

26. Я. Махал. Слов'янські літератури. Том III, стор. 273—283. (З бібліографією українською мовою) Прага, 1929.

27. Вацлав Чейхан. Гавлічек в російській і українській літературі. «Слов'янський огляд», Прага, 1936, № 6, стор. 193—194.

28. Іван Франко — поет боротьби. (Автор підписаний крептонімом «оз». «Руде право», Прага, 29. V 1945.

29. М. Неврлі. Поет революції і прогресу. «Народне відродження», Брно, 30. X 1949, № 255.

30. М. Неврлі. Іван Франко — український поет-революціонер. До 35-ліття з дня смерті (1916—1951). Життя і діяльність. Прага, 1952.

31. К(ухар). Монографія про українського поета і революціонера. «Народна демократія», Брно, 24. IV 1952, № 97.

32. Й. Бубла. Український поет і революціонер. «Літературні новини». Прага, 3. V 1952, № 13.

33. Й. Голота. Про діяльність поета-революціонера. «Вільне слово», Брно, 26. VI 1952.

34. Ф. Р. Тіхи. Книга про Івана Франка. «Нове життя», Прага, 1953, № 3.

35. М. Готліб. Про книгу Мікулаша Неврлого «Іван Франко — український поет-революціонер». «Радянська наука — Філософія», Прага, 1953, № 4.

36. Б. Лело. Перша чеська монографія про Івана Франка. «Слов'янський огляд», Прага, 1953, № 10.

37. І. Панькевич. Нова література про Івана Франка. «Славія», Прага, 1953, № 2—3.

38. М. Мольнар. З кореспонденції Івана Франка чеським письменникам. «Радянська література», Прага, 1954, № 2.

39. Новий вклад в історію чесько-українських взаємин. «Слов'янський огляд», Прага, 1954, № 4.

40. Делегація радянських письменників від'їхала до Москви. ЧТК. «Руде право», Прага, 12. IV 1954, № 101.

41. П. Гонтар. Традиції великої дружби. «Прага—Москва», Прага, 1954, № 8.

42. М. Мольнар. На полях статті Гонтаря про чеську монографію про Івана Франка. «Прага—Москва», Прага, 1954, № 8.

Переклади творів Івана Франка.

1. На дні. Переклала Богуслава Соколова. Прага, 1892, «Бібліотека освіти».

2. На дні. Переклала Богуслава Соколова. Хрудім, 1892, «Голосн з Хрудіма».

3. До світла. Переклав Франтішек Главачек. Брно, 1895, «Весна».

4. Маніпулянтка. Переклав Йосиф Свозій. Оломуц, 1896, «Слов'янський огляд», № 32—35.

5. Між добрими людьми. Переклав Франтішек Главачек. Прага, 1896, «Книгарня Бесіди люду», № 9.

6. Свинська конституція. (Перекладач невідомий). Новий Биджов, 1896, «Страж на Цідліне», № 15.

7. Свинська конституція. (Перекладач невідомий). Кладно, 1896, «Свобода», № 14—15.

8. Боа Констріктор. Переклав Франтішек Главачек. Прага, 1897, видавництво Й. Отта «Світова бібліотека», № 28—29.

9. Гострий староста. Переклав д-р Й. Гербен. Прага, 1897, «Час».

10. Гонитва за бідою. Переклав Броніслав Угленфельд. 1897, «Народна бібліотека», № 13, 14.

11. Украдене щастя. Драма. Переклав і написав передмову Ярослав Розвода. Прага, 1898, видавництво Й. Отта «Світова бібліотека», № 59.

12. Історія одної конфіскати. (Перекладач невідомий). Острава, 1899, «Остравський огляд».

13. Яць Залипуга. Переклав А. Куделька (О. С. Ветті). Брно, 1904—1905, «Глас».

14. Добрий заробок. Переклав К. Куделька (О. С. Ветті), Брно, 1904—1905, «Глас».

15. Галицькі образки. Переклав Ярослав В. Бур'ян. Вступ написав Адольф Черни. Прага, 1907, видавництво Й. Отта, «Світова бібліотека», № 625—627.

16. Добрий заробок. Переклав Франтішек Тмей. Прага, 1909, «Село», № 130.

17. Поки звірята говорили. Переклав Франтішек Гомолка. 1913, Новий світ, «Бібліотечка молоді», № 4.

18. Оповідання («Гриць у школі» і «Олівець»). Переклав В. Харват, 1913, Новий світ, «Бібліотечка молоді», № 9.

19. Маніпулянтка та інші новели. Переклала К. Грушкова, 1920, «Чесько-моравське видавництво».

20. Гірський орел. (Скорочено із пов. «Захар Беркут»). Переклав і написав післямову Юрій Гаєвський.

21. Шон шрайбен. Переклала Марія Неврла. Брно, 1949, «Народне відродження», № 255.

22. Рубач. Переклав Рудольф Гулка. Прага, 1951, видавництво Свободи, «Світове читання», 35.

23. На Черемоші. Гуцульські оповідання. Переклав Рудольф Гулка. Прага, 1951. Видавництво Мелантріх.

24. Борислав. (Боа Констріктор, Борислав сміється). Переклав Рудольф Гулка. Передмову написав д-р Мікулаш Неврли. Прага, 1951, Видавництво Праця, видання «Жива спадщина», зб. 14.

25. Оповідання. Уривки з творів. Передмова Євгена Кирилюка, Прага, 1951, «Слов'янське видавництво».

М. С. ШАПОВАЛОВА

ЛІТЕРАТУРА НІМЕЦЬКОГО ПРОСВІТИТЕЛЬСТВА В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

Статті й висловлювання Франка про різні явища західноєвропейських літератур привертають свіжістю і багатством думки, вірністю спостережень і точністю характеристик, переконливою обгрунтованістю тверджень і висновків.

Однак українське радянське літературознавство приділяло ще дуже мало уваги вивченню цих статей і висловлювань. А вони цікаві й для спеціаліста західноєвропейських літератур, а також дають багато матеріалу для доповнення висвітлення діяльності Франка і стану української революційно-демократичної критики.

В цій статті розглядаються думки Франка про німецьку літературу XVIII віку, які становлять лише невелику частину поданої ним характеристики різних питань західноєвропейських літератур.

Німецька література XVIII віку привертала його увагу як епоха створення могутньої суспільно-значущої національної літератури. Це був той час, за висловленням самого Франка, коли в обставинах «політичного конання» знеможеної своїм роздробленням Німеччини, «розцвіла пишним цвітом національна література», а «такі велетні, як Лессінг, Вілянд, Гердер, Гете і Шіллер виковували непобориме духове оружє»[1], щоб збудити народ до активного суспільного життя.

Франкові міркування про німецьку літературу зводяться в основному до з'ясування особливостей її становлення, її суспільного та історичного значення, а також до характеристики важливих рис творчого методу окремих письменників.

Процес створення німецької національної літератури Франко зв'язує з діяльністю Лессінга, Шіллера й Гете, відносить їх до «славної доби велетнів німецького слова», а тому саме про них висловлюється докладно і широко.

[1] Ф. Шіллер. «Вільгельм Телль». Передмова. Львів, 1887, стор. 4.

* *
*

Ім'я Лессінга з досить широкими коментаріями часто зустрічається в статтях Франка з 1881 по 1908 роки. Його висловлювання торкаються різних сторін діяльності німецького просвітителя. В першій передмові до перекладу «Фауста» (1881), в статтях «Мозес Мендельсон» (1886), «Із секретів поетичної творчості» (1899), «Ярослав Врхліцкий, його життя і тзорчість» (1899) Франко говорить про Лессінга як теоретика мистецтва; в статті «Сучасні досліди над святим письмом» (1908) він оцінює полеміку Лессінга з церковними мракобісами; про Лессінга-драматурга Франко згадує в статті «Мозес Мендельсон» — передмові до власного перекладу уривку з драми «Натан Мудрий». Іноді Франко користувався окремими влучними висловами з творів Лессінга як у статтях «Антін Петрушевич» 1901, «Замість дискусії — цвітки полеміки» — 1901.

У діяльності Лессінга Франко бачив втілення цілого ряду літературних норм і громадянської поведінки, які він сам схвалював і високо цінив.

Відомо, що німецька буржуазна критика та історіографія, особливо в другій половині XIX ст., свідомо спотворювала діяльність Лессінга і його мужнє благородне обличчя. Такі дослідники, як Шерер, Еріх Шмідт та інші представляли Лессінга як вірного прислужника пруського короля, людину примхливого і дріб'язкового характеру. Піднесення в німецькій літературі того часу пов'язували не з діяльністю Лессінга, а з ім'ям короля. Цей спотворений погляд буржуазних дослідників уже з 70-х років прийняла і пропагувала буржуазна преса як незаперечну істину.

В протилежність такій фальсифікації смисл діяльності Лессінга, його роль в розвитку німецької культури науково були визначені в працях К. Маркса і Ф. Енгельса. У відомих порівняннях Лессінга з Добролюбовим і Чернишевським розкривався демократизм Лессінга, вказувалось на силу його літературного таланту.[1] Карл Маркс, зокрема, писав, що створення німецької національної літератури нерозривно пов'язане з ім'ям Лессінга: «Если немец оглянется назад, на свою историю, то главную причину своего медленного политического развития, а также и жалкой литературы до Лессинга он увидит в «компетентных писателях».

Профессиональные, цеховые, привилегированные ученые, доктора, бесцветные университетские писатели XVII и XVIII столетий, с их косичками, их благородным педантизмом и их ме-

---

[1] Див. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. XV, стор. 325; т. XXVI, стор. 164.

лочными микрологическими диссертациями, стали между народом и его духом, между жизнью и наукой, между свободой и человеком. Некомпетентные писатели создали нашу литературу. Готшед и Лессинг — выбирайте между ними, кто «компетентный», кто «некомпетентный» автор»[1].

Для вірного висвітлення Лессінга багато зробив Ф. Мерінг у своїй праці «Легенда про Лессінга» (1891). В цій книзі автор викривав буржуазних фальсифікаторів і подавав справжній образ Лессінга, людини демократичних переконань і виняткової принциповості, діяча, зв'язаного з передовими силами німецького суспільства.

Видатну сторінку прогресивної літератури про Лессінга становить відома монографія М. Г. Чернишевського, створена в 50-х роках. На багатому фактичному матеріалі автор переконливо розкриває революційні риси чесного та мужнього Лессінга і його діяльності, як одного з основоположників німецької класичної літератури.

В цьому руслі передової критики про Лессінга в справді науковому висвітленні його діяльності розгорталися й оцінки Франка. Цікаво згадати, що у листах до Драгоманова в 1882 р., саме тоді, коли Франко найповніше висловлювався про Лессінга, він згадував монографію Чернишевського про німецького письменника.

Найбільше місце серед Франкових висловлювань про Лессінга займає висвітлення головних положень і загального значення його естетичної теорії. Для Франка Лессінг — «найбільший критичний геній Німеччини того часу».[2] Його видатне історичне значення він бачив у тому, що Лессінг сміливо виступив проти нікчемності тогочасної німецької літератури, в якій «про все писали й співали, крім життя, крім сучасних людей»,[3] збудив до активного життя передові сили інтелігенції та дав рішучий поштовх до створення національної літератури. На голос Лессінга «мов гриби по дощі виростають і Гердер, і Гете, і Шіллер — виростає ціла правдива німецька література»[4]. За роллю і значенням у розвитку літератури своєї країни Франко порівнював Лессінга з Бєлінським.

Справедливо характеризуючи Лессінга як одного з основоположників німецької літератури, Франко з'ясовує й реальні джерела великої сили впливу Лессінга на його покоління.

В одній із своїх статей він висловив принциповий погляд, що «не поєдинчі люди викликають факти історичні, — а обставини і факти творять та викликають людей. Теорія та погляди

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. I, стор. 184.
[2] «Зоря», 1886, річ. 7, стор. 114.
[3] Іван Франко. Літературно-критичні статті. Київ, 1950, стор. 77—78.
[4] Там же, стор. 78.

не приймаються там, де нема для них відповідного грунту...»[1] В дусі цього переконання говорить Франко і про вплив теорії Лессінга. «Чи справді слово Лессінга або Бєлінського мало якунебудь чарівну силу, викликало цілу літературу з небуття? Ні. Вони тільки були люди чуткі і чисті серцем, — а до таких людей щоденні, звичайні факти говорять голосно, хоч, може, мовчать для других. Вони бачили, що розлад між інтелігенцією і життям дійшов крайніх меж і далі йти не може; вони бачили, що всі щирі люди почувають обридження до пустомельщини та фальші, зупиняються і шукають нового ходу, — і ось вони вказували новий хід, якраз протилежний старому. І за ними пішли, зразу небагато, а відтак і всі, бо вони самі були противенством до старого, — у них було те, чого не було у давніших — безпосереднє, живе відношення до життя, любов до правди і добра і переконання, гаряче, нам'єтне переконання про конечність і можливість того добра між людьми. Тільки те переконання, котре, мов невгасимий вогонь, горіло в їх крові додало їм такої великої сили, потягнуло за собою їх сучасних і потомних, зробило їх фундаторами нової школи... напрям мислі, що ворушився неясно, інстинктово в сучасній їм суспільності, вони висловили ясно і голосно, вказуючи тим самим свідомі цілі майбутній літературі»[2].

Отже, секрет дійової сили Лессінга полягав не в якійсь чарівній властивості слова критика, а в тому, що він ясно висловив настрої і вимоги часу, з'ясував неминучий і бажаний передовим поколінням шлях розвитку літератури.

Наведений вислів розкриває і погляд Франка на зв'язок особи письменника з його діяльністю, а також характеризує особу Лессінга. Німецький критик зумів стати провідником і натхненником піднесення та розквіту літератури тому, що був тісно зв'язаний з життям, був мужньою і чесною людиною, безмежно відданою справі «правди і добра». Не прислужник монархії, а гуманіст і демократ — таким виступає Лессінг у висвітленні Франка.

Загальний зміст теорії Лессінга Іван Франко бачив у проголошенні головного принципу реалістичного мистецтва, що «найвища ціль літератури, поезії, штуки, так, як і науки, є чоловік, правдивий, живий чоловік, людська одиниця і людська громада»[3].

Тут, як до речі, і в характеристиці ролі і особи Лессінга, у Франка велика спільність з положенням монографії Чернишевського. На основі аналізу творчості Лессінга, зокрема його «Лаокоона», Чернишевський зробив висновок, що «человеческая

[1] Іван Франко. Публіцистика. Держлітвидав, 1953, стор. 12.
[2] Іван Франко. Літературно-критичні статті. Київ, 1950, стор. 78—79.
[3] Там же.

жизнь поставлялась единственным коренным предметом, единственным существенным содержанием поэзии»[1].

Великий інтерес становить міркування Франка про те, що й реалістична теорія Лессінга, й збуджена ним до життя реалістична література служили запереченню усякої теології і попівщини, були зв'язані з матеріалістичним поглядом на світ. Він писав, що після Лессінга «література зійшла на землю, між людей, немов той гомерівський дух, напилась теплої, живої крові, почала говорити, чути і дивитися на світ по-людському. І як уперед література мучилась, підтягаючи дійсність догори, «на висоту» свого надприродного становища, так тепер література, ставши на становищі дійсності, почала зводити на своє становище все, і сам надприродний світ духів та казкових творів фантазії. Не тільки люди, але й духи, боги та демони стали людьми, щоб до людських серць по-людському заговорити. Те вчоловічення надприродного було найбільшою перемогою новішого часу над середньовіковою трансцендентальністю. Замість в надприроднім загробнім світі, чоловік побачив ціль свою в дійсності. В тім значенні Лессінг був попередником Фейєрбаха та Маркса»[2].

Не можна не визнати справедливості Франкового твердження про зв'язок реалістичного мистецтва з матеріалістичним світоглядом, а також і визнання ролі Лессінга в утвердженні атеїзму.

Зупинявся Франко і на окремих положеннях естетичної теорії Лессінга.

Визначаючи специфіку відображення дійсності у живопису і поезії, Франко в своїй статті «Із секретів поетичної творчості» полемізував з Лессінгом з приводу того, що він вбачав «головну, бодай чи не одиноку різницю між поезією і малярством в тім, що малярство панує виключно в категорії місця, а поезія в категорії часу»[3].

Франко вважає, що «се становище вже давно пережилося і потребує значної поправки, бо «хоч не в однаковій мірі, а все-таки обі ті галузі штуки простягаються в обох категоріях — простору і часу, мають у собі спокій і рух»[4].

Треба визнати справедливість цього твердження Франка. Дійсно, різні види мистецтва можуть властивими їм засобами відобразити всі сторони дійсності, але повнота і сила відображення, засоби різних видів мистецтва не однакові. Та по суті цього не заперечував і Лессінг. Він тільки всю увагу приділив

---

[1] Н. Г. Чернышевский. Лессинг, его время, его жизнь и деятельность. Соч., т. IV, стр. 152.

[2] Іван Франко. Літературно-критичні статті. Київ, 1950, стор. 79.

[3] ЛНВ, 1899, т. VI, стор. 77—78.

[4] Там же, стор. 79.

визначенню тих ділянок реального життя, які з найбільшою повнотою можуть відображуватись засобами пластичних мистецтв і засобами поезії. Таким чином, він зупинявся тільки на одній частині питання про специфіку різних видів мистецтва. Очевидно, тому й не задовольнило Франка визначення Лессінга.

Франко зосереджував увагу і на іншій стороні питання. Він вбачав головну різницю між живописом і поезією у специфіці засобів, якими володіють поет і живописець та в особливостях їх впливу на людські відчуття. Засоби живопису дають можливість створювати такий образ матеріального світу, який сприймається тільки людським зором. Поезія користується словом, і воно має в собі здатність відбити всі сторони матеріального світу, які доступні людському сприйняттю. Тому поезія може створити такий образ матеріального світу, який впливає на всі види чуттєвого сприйняття. «...Поет дає нашій уяві далеко більшу задачу, малює їй не одну сцену, не одну постать, а звичайно цілі, нераз безмежно широкі панорами з колірами, постатями, з рухом, запахом, смаком, дотиком»[1].

Свої міркування Франко підсумовує так: «... поет малює іншим способом, ніж маляр. Бо коли маляреві риси, раз положені на полотно, лежать на ньому недвижні і в нашій уяві лишають тільки недвижні, мов замерзлі образи, навіть коли тими образами символізується рух — то поетові риси (слова), вірші, хоч лежать також недвижно на папері, але в нашій уяві репродукують рух, зміну, величезну різнородність життєвих проявів. Отсе й є та поправка, якої потребує різка Лессінгова дістінкція. Не те відрізнює маляра від поета, що теми одного лежать виключно в категорії місця, а другого в категорії часу, а те, що техніка одної штуки зв'язана нерозривно тільки з одним змислом зору, коли тимчасом друга дає можливість апелювати до всіх змислів»[2].

Лессінг і Франко зупинялися тільки на окремих частинах складного і важливого питання про специфіку різних видів мистецтва. Не можна не погодитись з Франком у тому, що визначення Лессінга, хоч і відіграло видатну роль у розвитку німецької літератури, далеко не вичерпує питання про специфіку живопису і поезії.

З повним схваленням говорив Франко про Лессінгове розуміння драматичного конфлікту, висловлене в перших статтях «Гамбурзької драматургії». Критикуючи трагедію класицизму, Лессінг іронізував над її героями, для яких «мученицьки постраждати і померти однаково, що випити шклянку води»[3]. Він вимагає від героя драматичного твору напруженої, нади-

[1] ЛНВ, 1899, т. VI, стор. 79.
[2] Там же, стор. 80.
[3] Лессинг. Гамбургская драматургия. Академия, 1936, стор. 10.

ханої багатим змістом внутрішньої боротьби, яка викликалась би причинами, справді достойними мук і значними в очах глядача, вимагав, щоб ця боротьба в усьому була згідною з характером даного героя. Тоді й драматичний образ буде переконливим і хвилюючим для глядача. Щоб створити такий драматичний образ, потрібно брати й відповідний близький і життєвий матеріал, який до того мав би і виховне значення. Так, наприклад, мучеництво за віру не може служити таким матеріалом, бо самими сучасниками релігія не сприймається як діло, достойне мучеництва. «Хороший письменник...: завжди має на увазі найбільш освічених і кращих людей свого часу і вважає гідним писати тільки те, що їм подобається, що їх може хвилювати»[1].

Ці положення Лессінга, які визначали шляхи утвердження реалістичної суспільно-впливової драми, цілком схвалював і підтримував Франко. У статті «Ярослав Врхліцкий...», відмічаючи слабість твору «Бар-Кохба», він посилався на Лессінга: «Ще у XVIII віці Лессінг, критикуючи Корнелевого Полієвкта, підніс дуже вірно, що догматичні борби і конфлікти, муки і смерть за віру не можуть бути основою трагедії, бо не дають місця для властивого трагічного конфлікту в душі героя і не в силі збудити в нас повного, щиро-людського співчуття»[2].

Це визнання Лессінгового положення, яке зберігає своє значення для реалістичної драматургії і на сьогодні, кидає світло й на характер думок самого Франка щодо проблеми драматургічного конфлікту.

Високо цінив Франко і Лессінга — борця проти церковних мракобісів.

Відомо, що в тяжкі роки свого життя у Вольфенбюттелі Лессінг сміливо продовжував боротьбу проти церковників з характерною для всієї його діяльності безкомпромісністю і мужньою послідовністю. Розпочавши цю боротьбу виданням творів Германа Реймаруса, він створив цикл неперевершених памфлетів «Анти-Геце», видатних не тільки своїм бойовим змістом, а й тим, що вони чимало сприяли розвитку німецької літературної мови. На це звернули увагу К. Маркс і Ф. Енгельс. К. Маркс, зокрема, користувався у полеміці з своїми противниками висловами з останніх памфлетів Лессінга[3].

Саме про останню полеміку Лессінга Франко говорив у своїй статті «Досліди над святим письмом». Він згадує, що видання Лессінгом фрагментів Реймаруса «стало початком завзятої боротьби протестантських ортодоксів з ославленим пастором

---

[1] Лессинг. Гамбургская драматурия. Академия, 1936, стор. 10.
[2] ЛНВ, т. VIII, 1899, стор. 168.
[3] К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. I, «Запрещение Лейпцигской газеты», 1929, стр. 302.

Геце в першім ряді ... проти смілого видавця»[1]. У зв'язку з цією згадкою Франко звертає увагу на послідовність і непримиренність Лессінга: «Лессінг дав доказ великого геройства і сили характеру, достойно і талановито видержавши сю боротьбу»[2]. Ці слова прямо заперечують брехливі твердження буржуазних критиків, які останню полеміку Лессінга з'ясовували, як старече бурчання, породження особистого роздратування.

В тій же статті Франко визначив і високо оцінив характерні риси майстерності згаданих памфлетів. Він писав, що ця полеміка «дала німецькій літературі незрівняні і неосягнені ще й до нині взірці полемічної прози, острої як бритва, влучної і вбійчої як шпада в руці першорядного майстра фехтунку»[3].

З драматичних творів Лессінга Франко згадував і високо ставив «Натана Мудрого». В статті «Мозес Мендельсон» він підкреслював, що ідейний зміст «Натана Мудрого» найтісніше зв'язаний з полемікою з церковними реакціонерами. В 1906 р. він надрукував свій переклад уривку з V акту драми (оповідання Натана про три персні), а до цього перекладу подав невеликий власний вступ та переклад статті про «Натана Мудрого» з віденського журналу «Neue freie Presse», надрукованої там з приводу 100-річчя з часу першої вистави цієї драми в Австрії. Франко цю статтю хвалить. Треба сказати, що в цій статті не все є безспірним, але в цілому в ній високо оцінюється драма Лессінга, засуджується її переслідування і заборона її вистав, підкреслюється принциповість, стійкість і сміливість думки Лессінга, визначається, що з мудрості «Натана» «промовляє багатство думок великих новаторів, які витиснули своє п'ятно на вісімнадцятім столітті»[4].

У своєму вступі Франко сам не аналізує драми. Він тільки називає її «архитвором», визначає її ідею, як ідею «релігійної толєранції», розповідає історію її заборони в Австрії і згадує про своє давнє зацікавлення цим твором, що підтримувалося також Драгомановим[5].

Очевидно, що увага Франка до цієї драми, її переклад, висока оцінка мали своє певне призначення у боротьбі Франка проти попівської реакції.

Узагальнюючи наведені міркування Франка про Лессінга,

---

[1] ЛНВ, 1908, т. 41, стор. 330.

[2] Там же.

[3] Там же.

[4] ЛНВ, 1906, т. 33, стор. 533.

[5] Франко у вступі писав, що друкований переклад уривку драми зроблений наново, а раніше виготовлений ним переклад Лессінгової драми загубився. Очевидно, він мав на увазі переклад, про який писав ще у 1887 р. Драгоманову, що він лежить у нього готовий вже два роки. (Матеріали до культ. й громадської історії України, т. I, 1928, стор. 247).

можна сказати, що Франко, у дусі передової критики, характеризував Лессінга як письменника-борця, одного з основоположників німецької національної літератури, показував, що зміст його творчості й приклад чесної мужньої діяльності зберігають своє значення у боротьбі і праці за створення демократичної реалістичної літератури.

* *
*

Про творчість Шіллера Франко написав спеціальну передмову до українського перекладу драми «Вільгельм Телль», виданого у Львові 1887 р., а також висловлювався в статтях «Гергарт Гауптман, його життя і твори» (1898), «Ярослав Врхліцкий, його життя і творчість» (1899), «Михайло П. Старицький» (1902), «Іван Гушалевич» (1903).

Все це хоч і не становить всебічного розгляду творчого розвитку Шіллера, все ж дає вірну характеристику визначальних рис його творчості та розкриває її революційне значення.

Франко сприймав Шіллера як великого гуманіста. Подібно Бєлінському, який писав, що серце німецького поета «вечно исходит самою живою, пламенною и благородною кровию любви к человеку и человечеству»[1], Франко не раз говорив про Шіллера як «великого чоловіколюбця».

Характерною ознакою творчості німецького поета і драматурга він вважав її тісний зв'язок з сучасністю, запитами живих людей, пристрасне вираження в ній найболючіших потреб суспільного й політичного розвитку країни. В передмові до драми «Вільгельм Телль» Франко писав, що Шіллер «був з усіх тодішніх великих писателів німецьких найбільш чуткий на болі і потреби живих, сучасних людей; і сам він найбільше зазнав біди, найбільше думав про суспільні та політичні відносини»[2].

Подібними твердженнями Франко перегукувався також з Герценом, який у своїх «Записках молодого человека» відзначав Шіллерову «любов до людей» і «симпатію до сучасності».

У своїх узагальнюючих оцінках і більш детальних характеристиках Шіллерових драм Франко головним чином відмічав сміливий захист прав пригноблених людей, вираження протесту проти тиранії і насильства над людиною і народами, тісний зв'язок з найпередовішими ідеями та запитами часу.

Франко високо цінив ранні п'єси Шіллера «Розбійники» та «Коварство і любов», які називав знаменитими. У передмові до «Вільгельма Телля» він звертав увагу на те, що ці п'єси спрямовані проти тогочасної феодальної дійсності, що вони були

[1] Собр. соч., т. XI, стр. 245—246.
[2] Ф. Шіллер. «Вільгельм Телль». Передмова. Львів, 1887, стор. 4.

«повними гарячих і досадно висказаних протестів проти усієї гнилі сучасного життя»[1].

Через деякий час Франко докладніше висловився про драму «Розбійники», схопивши при цьому найбільш суттєве в її ідейному змісті та особливостях творчого методу раннього Шіллера. У статті «Гергарт Гауптман...», заперечуючи почуте ним твердження, неначе «Ткачі» Гауптмана були для XIX ст. тим самим, чим Шіллерові «Розбійники» для XVIII ст., Франко писав: «В «Розбійниках» Шіллер сотворив справді революційну, тенденційно-революційну драму. Для сеї цілі він вивів на сцену освічених людей свого часу і намалював їх вище звичайного людського росту. Устами Карла Моора він висказав багато таких думок, що в ту пору були мрією, ідеалом власне найгарячішої передової часті суспільності (республіканство, неограничене вільнодумство, соціальна справедливість). Нічого подібного в «Ткачах» нема... Шіллерові «Розбійники» своїм ідейним змістом перли в будущину»[2].

Франко вірно помітив і виділяв важливе і своєрідне в темпераменті, в побудові характерів Шіллерової п'єси, вірно визначив її місце в розвитку ідейної боротьби того часу. Відомо, що в усій німецькій літературі не було більш палкого проголошення передових ідей, більш гнівного засудження свавілля і несправедливості, ніж в драмах Шіллера.

Та головне в цій характеристиці Франка — розкриття революційного значення драми, як твору, в якому з великою силою пристрасті пропагувались найпередовіші ідеї часу, виражались потреби боротьби за краще суспільство.

До видатних творів Шіллера Франко відносив також драми «Змова Фієско», «Дон Карлос», «Орлеанська діва» й особливо високо ставив «Вільгельма Телля». В передмові до перекладу цієї драми він висловив загальний погляд на три перші п'єси й докладно зупинився на характеристиці останньої.

Не схвалюючи відходу Шіллера у цих творах від національного сучасного сюжету, Франко тут же підкреслював, що драматург продовжував у них розробляти тему свободи й ставити та проголошувати питання, які відповідали на запити сучасного національного життя, і тому названі п'єси залишалися усім своїм змістом сучасними. «Коли переглянемо такі його твори, як «Фієско», «Дон Карлос», «Орлеанська дівчина», «Вільгельм Телль», то побачимо у всіх них одну основну струю, ту саму струю, котра таким багатим ключем триснула була в «Розбійниках» і в «Інтригах і любові»: *увільнення народа пригнетеного чужого тиранією* — ось що становить основу всіх тих

---

[1] Там же стор. 6.
[2] ЛНВ, 1898, т. I, стор. 125—126.

великих творів, до них можна би долучити ще Димітрія Самозванця, що остався недокінчений» (підкреслення Франка — *М. Ш.*)[1]. Далі Франко відмічав, що в драмах на історичні сюжети тема свободи починає звучати на відміну від перших драм вже як тема свободи цілого народу, що в них змальовується боротьба народу проти тирана заради утвердження демократичного суспільства, яке Шіллер уявляв в дусі доктрини Руссо про суспільний договір і природний стан людей. Шіллер шукав таких сюжетів в історії, зауважував Франко, які надавалися для розроблення цієї теми, для пропаганди в Німеччині передових ідей французької революції. «В історії всіх часів і народів шукає Шіллер моментів, котрі більше або менше відповідали тому тематові, в уста своїх героїв... він вкладає мови похожі радше на мови членів французького парламенту авторів прав чоловіка, ніж на мови історичних лиць, і таким робом, хоч далекі своїм сюжетом від сучасного життя, драми Шіллера сталися огнистою проповіддю думок великої французької революції, сталися самі революцією в Німеччині. Особливо «Вільгельм Телль» послідня викінчена драма Шіллера має у тім згляді велике значення»[2].

Наведені положення Франкових міркувань не в однаковій мірі можна віднести до всіх названих драм. Але ніякого заперечення не може викликати загальна думка, що ці драми були актуальними, ставили невідкладні питання суспільної перебудови, виражали інтереси національного розвитку.

У найбільш повній мірі, як зауважує і сам Франко, його міркування відносяться до драми «Вільгельм Телль».

Франко зробив досить докладний аналіз цієї драми. Він уважно розглянув її сюжетні джерела, конкретну історичну обстановку, в якій вона була написана, говорив про суб'єктивні наміри Шіллера, але наголошував на з'ясуванні її ідейного змісту, її суспільного й історичного значення.

Особливої уваги заслуговує положення Франка, що Шіллер, пишучи свою драму в обставинах хазяйнування Наполеона в Німеччині, змальовував боротьбу проти чужого тирана за встановлення демократичного суспільства, проголошуючи одночасно ідеї французької революції. Тут по суті подано узагальнення змісту всієї драми.

На початку XIX ст. в феодально-розпорошеній Німеччині Наполеон, за висловом Маркса, вичищав її Авгієві конюшні[3], здійснював її об'єднання, прокладав шлях для буржуазного розвитку. Але таке об'єднання зовні хоч і мало в своєрідних обставинах феодальної Німеччини свої прогресивні наслідки,

[1] Ф. Шіллер. «Вільгельм Телль». Передмова. Львів, 1887, стор. 8.
[2] Там же.
[3] Див. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. V, стр. 143.

поєднувалось з політичним та економічним поневоленням країни і не могло у всьому відповідати інтересам німецького народу, викликаючи його незадоволення. Боротьбу проти Наполеона вели й пруські феодали. Але ця боротьба пруської феодальної реакції не відповідала інтересам національного розвитку країни. Пруські феодали, прикриваючись патріотичною фразеологією, розгорнули пропаганду націоналізму, лютої ненависті до революційної Франції й передових демократичних ідей. Лицемірно виголошуючи гасла національної свободи, вони захищали і прагнули зміцнювати в Німеччині феодальні порядки.

Шіллер виявляв незадоволення національним поневоленням країни. Але його вимоги національної свободи не мали нічого спільного з «патріотизмом» реакційних феодалів. Ці вимоги були для нього невіддільні від вимог перебудови суспільного життя на демократичних началах в інтересах розквіту народу та його вірного розвитку, а не для відновлення феодальних порядків. Шіллер сприйняв демократичні ідеї французької революції. Хоч він зі страхом відвертався від її революційного терору, але велику справу перебудови людського суспільства він, безперечно, прийняв і засвоїв. Все це знайшло свій вияв у драмі «Вільгельм Телль». Тут мотиви національно-визвольної боротьби найтісніше пов'язані з питанням перебудови суспільства в дусі демократичних ідей французької революції та утопії Руссо.

Цей смисл драми, який робив її співзвучною з інтересами національного розвитку, і визначив Франко.

Франко також указував на революційний характер драми та її суспільне значення. «Написаний як раз в сумній добі політичного конання німецького цісарства... він (Вільгельм Телль — *М. Ш.*) потрясає не тільки сценами Німеччини, як того надіявся Шіллер, але ще дужче потрясає серцями німців, причинився до розбудження в них почуття політичного... «Вільгельм Телль» був твором революційним»[1].

В своєму аналізі драми Франко також особливо виділив ту обставину, що зв'язок драми з передовими запитами народу, правдиве і сміливе розкриття великої ідеї національної свободи забезпечили творові довготривалу цінність. Він писав, що Шіллер «сотворив діло безперечно велике і могуче... Драма... вийшла вповні і в найкрасшім значенню сучасна, сучасна не тілько для Німеччини доби Наполеонської, але сучасна для кождого часу і кождого народа, що стогне під чужим політичним і суспільним гнітом і бажає з-під нього вибитись на волю. Був се могучий, безсмертний заповіт поета, того самого, котрому французький конвент признав право горожанства в фран-

---

[1] Ф. Шіллер. «Вільгельм Телль». Передмова. Львів, 1887, стор. 11.

цузькій республіці за сміду оборону прав людських — заповіт лишений цілій людськості, всім народам позбавленим політичної самостійності, спинюваним внішною ворожою силою на дорозі правильного суспільного розвою».[1]

Висловлювався Франко також про поезію Шіллера і виділив деякі властиві їй загальні риси. Німецького поета він не раз називає геніальним, але не робить з нього кумира, а тверезо відзначає і сильні, і слабкі сторони його поезій.

Так у статті «Ярослав Врхліцкий...» він вірно відзначав, що характерною особливістю поетичних творів Шіллера є насиченість їх філософською думкою. Особливо співчутливо говорив він про їх гарячу революційність, могутній пафос і глибокий драматизм[2]. В іншому місці він не схвалював у поезіях Шіллера оспівування досить абстрактної свободи. Також відзначив Франко невдачі Шіллерової лірики, в якій, на його думку, не вистачає легкості й праці[3].

У своїх висловлюваннях про творчість Шіллера, особливо ж про його драматургію, Франко виділив все найцінніше в ній, розкривав її революційне значення, а також ті її риси, які роблять Шіллера близьким і потрібним всім чесним передовим людям світу.

* *
*

Гете Франко сприймав, як «одного із творців німецького національного почуття»[4], але одночасно називав його «універсальним поетом», у тому розумінні, що «він умів відчути красу і людськість усюди, де тільки зустрів її, без огляду на мову, костюм і національну закраску»[5]. Він схвалював здатність поета обійняти «цілий світ ідей, чуття і краси» і тут же підкреслював, що все це служило тому, щоб «чим сильніше любити, тим вище піднести своє рідне»[6].

Цим поглядом визначався й зміст Франкових висловлювань про Гете, який майже цілком зводився до вияснення його ролі в піднесенні і розвитку духовного життя німецького народу, а в зв'язку з цим і його прогресивного значення для людства.

Творчість письменника Франко спеціально розглядав у передмовах і поясненнях до власного перекладу першої частини «Фауста», третього акту другої частини цієї трагедії, до «Гер-

---

[1] Там же, стор. 11—12.
[2] Див. ЛНВ, т. VIII, 1899, стор. 160.
[3] Див. ЛНВ, т. XVIII, 1902, стор. 132.
[4] «Гелена і Фавст» (В честь стоп'ятьдесятих роковин уродин Гете). ЛНВ, 1899, т. VIII, стор. 59.
[5] Там же.
[6] Там же.

мана і Доротеї». Різного роду окремі висловлення розкидані в численних статтях, як: «Слівце критики», перша передмова до перекладу «Фауста», «Слово про критику», передмова до перекладу «Вільгельма Телля» Шіллера, «Із секретів поетичної творчості», «Ярослав Врхліцкий», «Сила землі в сучасному романі», деякі передмови до українських перекладів драм Шекспіра, «Принципи і безпринципність», рецензія на розвідку Ів. Борусовського, «Мефістофель в Гетевім «Фавсті» і Люцифер в «Каїні» Байрона» та інші.

У принагідних висловленнях Франко говорив про місце Гете в розвитку окремих жанрів, про деякі особливості його поетичного методу, його особи, часто згадував трагедію «Фауст». Підкреслюючи геній Гете, Франко разом з тим вимагав тверезої оцінки німецького письменника. Сам він, зокрема, засуджував Гете за ізольованість від злободенних питань політичного життя країни і докоряв йому за те, що він «робить досліди анатомічні на полі битви, де французи побили єго земляків»[1], тоді, як час вимагав від нього активного втручання в політику. Крім того, вказуючи на значення прози Гете в розвитку європейського романа, Франко одночасно застерігав від фарисейської оцінки його романів, вимагав чесно визнати хоча б те, що «вкучні місця у Гомера так само нас нудять, як вкучні балакання в Гетевім «Вільгельмі Мейстері»[2].

В окремих висловлюваннях Франка ясно виступає розуміння того, що не все в творчості Гете однаково цінне і може бути прийнятим. Але Франко на цьому докладно ніде не зупинявся. У передмові до перекладу «Германа і Доротеї», написаній в 1913 р., він зробив спробу подати періодизацію творчості Гете. Та визначив тільки хронологію періодів, перерахував твори кожного з них, не з'ясувавши ідейно-художнього розвитку письменника. В оцінці ж консервативного твору «Герман і Доротея» він і сам помилявся.

У своїй поемі, написаній в античній формі, Гете протиставив сентиментальну ідилію міщанського життя в Німеччині бурхливим подіям, які відбувалися у Франції. Поема звучала гімном німецькій міщанській обмеженості і філістерству. Російська революційно-демократична критика, високо ставлячи Гете, разом з тим рішуче відзначила консервативність поеми. Зокрема, Чернишевський різко висловився про «шкідливу сентиментальність і пустоту її змісту».

Франко позитивно оцінив поему, вбачаючи в ній вияв патріотизму, а в зверненні до сучасного національного сюжету — виявлення національної свідомості. З цим не можна погодитись.

---

[1] «Вільгельм Телль» Ф. Шіллера. Передмова, Львів, 1887, стор. 6.
[2] Іван Франко. Літературно-критичні статті. Київ, 1950, стор. 41.

Замилування філістерством, задушливим міщанським спокоєм не тільки не могло виразити патріотизму і національної свідомості, а було прямо протилежне їм.

Але ця помилкова оцінка окремого твору не затемнює глибокого і вірного розуміння Франком творчості Гете в цілому і смислу головних його творів.

З усіх творів Гете Франка особливо цікавив «Фауст», як твір цілого життя поета. Його розгляд займає найбільше місце серед сказаного Франком про Гете і своїм змістом у всіх відношеннях заслуговує особливої уваги.

Уже саме коло питань, які цікавлять Франка і які він прагне вияснити в аналізі і оцінці «Фауста», і сам підхід до аналізу твору є показовими для Франка-критика. Твір Гете він сприймав і розглядав як єдине ціле, визначав ту провідну думку, яка об'єднує окремі частини, розкривав зв'язок твору з реальним життям епохи і його велику суспільну вартість.

Не раз Франко зазначав, що «Фауст» побудований за єдиним планом, його композиція є наслідком величезної свідомої праці думки поета. На «Фауста» він указував як на зразок твору, що має глибоку внутрішню єдність, строго осмислену композицію «...зміст і композиція поетичного твору, його, так сказати, скелет в значній мірі мусять бути ділом розуму, обдумані, розважені, розмірені, і де сего нема, там і найгеніальніше виконання деталів, не окупить браку цілості. Повна гармонія еруптивної сили вітхнення з голодною силою розумового обмірковання показується у найбільших велетнів людського слова, таких, як Гомер, Софокл, Данте, Шекспір, Гете і небагато інших»[1].

У своїх передмовах він висловлював намір дати з'ясування «провідної мислі «Фавста»... тої «живої» нитки, котра в'яже поєдинчі сцени в одну цілість»[2]. У характеристиці ідеї трагедії зауважував: «Говорячи про «Фавста», я говорю про обі його часті, котрі я вважаю нерозривною цілістю»[3].

Виходячи з такого розуміння трагедії, Франко заперечував повторюване буржуазними критиками банальне твердження, що друга частина «Фауста» темна і незрозуміла. Він не відкидав того, що вона не є твором популярним, «але з погляду на композицію цілості цей твір дуже ясний і зрозумілий»[4].

Також відкидав Франко метод тих критиків, які розглядали трагедію як суму символічних, алегоричних картин, зводили свій аналіз до розкриття символів. Він писав, що «влазливе дошукування символіки у всіх деталях не тільки розпанахує її

---

[1] ЛНВ, т. I, 1898, стор. 85.
[2] Іван Франко. Твори, т. 28, стор. 116.
[3] Там же, стор. 115.
[4] Там же, стор. 328.

поетичні чари, але нагромаджує труднощі і суперечності, що спиняють розуміння твору»[1].

У плані цих поглядів Франко подавав характеристику третього акту другої частини «Фауста». Він розглядає зміст цього акту у зв'язку із змістом всього твору. Зауваживши, що цей акт «є самостійною трагедією Гелени і Фавста», що зміст його в якійсь мірі пов'язаний з подіями визвольної боротьби в Греції і з образом Байрона, він підкреслив, що повно і ясно його смисл розкривається тільки у «композиції цілості», у розумінні смислу цілої трагедії. А трагедія в цілому була образом «життя й змагань високоосвіченого чоловіка свойого часу»[2], «представником думок, поглядів і змагань мислячого покоління революційної епохи в Німеччині»[3]. Окремі частини і сцени трагедії дають поетичне змалювання, згідно з відповідною авторською тенденцією, окремих етапів на шляху життя і шукань цього покоління.

Тільки такий розгляд твору давав можливість вірного розуміння й оцінки знаменитої трагедії. Погляд Франка заперечував укорінену тоді в буржуазному літературознавстві провідну псевдонаукову тенденцію заглиблюватись у дріб'язкове вивчення деталей при ігноруванні цілісного розгляду трагедії, часто й прямого заперечення її внутрішньої єдності.

Зміст «Фауста» Франко ставив у найтіснішій зв'язок з усією тогочасною боротьбою за знищення феодальних порядків і середньовічного мислення «в ім'я вроджених прав людини-одиниці». Він писав, що вищий вираз цієї боротьби — буржуазна французька революція, а в Німеччині ідейна течія „Sturm und Drang" дали основу для появи «Фауста», визначили його зміст, його революційний характер. «Велике революційне, історичне значення «Фавста» лежить іменно в тім, що показана в ньому боротьба сильної одиниці не тільки як каже Люіс «проти границь її духовного існування», але й проти гнетучих пут суспільного існування. Бо коли в початку першої часті трагедії Фауст справді шемечеться в тісних границях людської природи й бажає вирватися з пут земного тіла, в котрих ми не можемо пізнати нічого понад те, що нам показують наші змисли.., то вже зараз при кінці першої часті він приходить у різкий конфлікт з суспільним ладом, і стоячи перед тюремними дверима, за котрими в несказанім болю мучиться його любима дівчина, збираючись проти засуду суспільності увільнити її від смерті, він чує, що «все горе людськості встає перед ним», іменно те горе, котре роблять людям люди, котре пливе не з природної конечності, а з хибного суспільного устрою. Розуміється, ніщо

[1] Там же, стор. 330.
[2] Там же, стор. 329.
[3] Іван Франко. Літературно-критичні статті. Київ, 1950, стор. 80.

й згадувати про другу часть, котра майже вся обертається на полі суспільно-політичної боротьби»[1].

Франко вважав, що особливостями тогочасної революційної боротьби обумовлений і той індивідуалізм, яким характеризується перша частина трагедії.

Український критик ясно розумів, що поза всім іншим революційна боротьба буржуазії XVIII віку утверджувала індивідуалізм та егоїзм, «мусила статися свободою сильних», «сильної особи, сильної економічно (багатирства)», «а тим самим свободою значної меншості багатирів... а не цілої маси простого сірого люду»[2]. «Та свобода тільки сильному приносила певну суму щастя»[3].

Усвідомлюючи, що індивідуалізм першої частини «Фауста» виражав обмеженість революційної боротьби тієї епохи, Франко заперечував думки деяких польських критиків, які цей індивідуалізм звертали на німецький немов би егоїстичний характер. Він висловлював, що змалювання боротьби «в імені одиниці і для одиниці», «перевага особистості, егоїзму в першій часті «Фауста», це і є її найважніша історична ціха»[4].

Але Франко не зводив увесь зміст «Фауста» до відображення напрямку революційної боротьби XVIII в. чи ідейних шукань, зв'язаних з цією епохою. Він бачив, що Гете не задовольнявся досягненнями і результатами боротьби XVIII віку, а пішов далі в своїх шуканнях, і його твір, як ріка «найширшим і найглибшим ложиском пливе і в XIX віці»[5]. Провівши свого героя через змагання до особистого щастя, щастя тільки для себе, спочатку у вузькому світі індивідуального життя, а потім і суспільного, Гете показав його глибоке незадоволення таким щастям і, зрештою, в кінці дав йому усвідомлення щасливої хвилини, яку «Фавст бачив тільки в *будучині*, приймав тільки *можливість* такого щастя, а то тоді, *коли кожна особа на те тільки матиме повну свободу, щоб якнайширше покористуватися нею в служенню суспільності, в служенню всім слабшим і упослідженим*. До такого виходу дійшов Фавст і той вихід спас його»[6].

У кінцевому висновку трагедії Франко бачив вияв великої мудрості і великої правди, які й надавали творові високої вартості. Про велике прогресивне загальнолюдське значення трагедії він висловлювався неодноразово. В другій передмові до перекладу «Фауста» він писав: «З тим історичним значен-

---

[1] Іван Франко. Твори, т. 28, стор. 112—113.
[2] Там же, стор. 112.
[3] Там же, стор. 118.
[4] Там же, стор. 113—114.
[5] Там же, стор. 115.
[6] Там же.

ням «Фавста» безпосередньо в'яжеться й його загальнолюдське значення. Ані наука сама собою, ані свобідне й безжурне життя, ані почесті, ні слава,— ніщо те не може ущасливити чоловіка, як довго той чоловік усе й усюди має на оці тільки себе самого. Аж коли він усі свої здобутки, усю свою силу поверне на працю коло ущасливлення других, коло запевнення їм безпечного хоч і ненастанним трудом окуплюваного життя й розвитку, тоді чоловік може бути щасливим. Ця велика правда, котрою завершується «Фавст», надає тому творові ще й тепер, у наш вік, живу революційну силу».[1]

Великої ваги в оцінці «Фауста» Франко надавав тому, що трагедія не тільки позбавлена теології та схоластично-богословської премудрості, а й відкрито спрямована проти них, виражає передовий світогляд того часу. В передмовах і поясненнях Франка до перекладу «Фауста» велике місце займає з'ясування того, що трагедія послідовно створює усвідомлення неправдивості, вигаданості й безсилля всього надприродного і чудесного, понад усе ставить людину, звичайний земний світ, чужий усякій надприродності.

В розгляді змісту трагедії, основаній на легенді, в якій так багато чудесного, Франко постійно підкреслює, як Гете перемагає його. Так, зауважується, що уже в пролозі Гете стоїть на грунті раціоналізму XVIII віку і «його архангели виголошують чисто світську похвалу творцеві, голосять хвалу сонця, звізд і природи».[2] У сценах чародійства Гете по суті знущається над ним, створює тонку пародію на страшні уявлення про чарівниць. У картині «Кухня чарівниці» Гете здужав «...надприроднє й таємниче зробити природнім, і хоч з одного боку сама повість про «Фавста» наказувала йому не залишати й представлення чарівниці, так з другого боку спосіб представлення показав в авторі чоловіка зовсім новіших понять. Чари, котрим піддається Фавст, це пуста формальність: вони не змінюють ані його внутрішньої особи і вдачі, ані не усувають його вольної волі, як це показується іменно в слідуючих сценах з Маргаретою».[3] Також і в сценах «Вальпургієвої ночі» земний Фауст, — як зауважує Франко, — з своїми чисто людськими ублагороднюючими почуттями далеко сильніший від усього бісівського, від Мефістофеля з усіма його чарами і хитрими путами».[4]

Щодо образу самого Мефістофеля, то й тут Франко підкреслював, що Гете був далеким від теологічних уявлень про

---

[1] Там же.
[2] Там же, стор. 315.
[3] Там же, стор. 320.
[4] Там же, стор. 322.

біса. Мефістофель, провідною рисою якого була «грандіозна іронія», був «уособленням певних ідей самого поета».[1]

Ця ж думка про чисто земний смисл трагедії Гете, про заперечення у ній всього надприродного приходить і через узагальнюючі оцінки ідеї твору. В одній з них Франко писав: «...думки цілої тої епохи, духовного відродження чоловіка, духовної його емансипації з-під гніту надприродності, найкраще, найясніше виразив великий поет Гете в своїм головнім творі «Фавст». Те вчоловічення не тільки чоловіка, але й надприродних сил, господа з Мефістофелем, та боротьба здорової природи людської з безплодною спекуляцією і вихід, який находить Фавст в діяльності для добра суспільного,— ось що становить велику правду цієї драми».[2]

Наскільки високо цінив Франко цю сторону творчості Гете, говорить і його власне свідчення, що своїм перекладом «Фауста» на українську мову поза всім іншим він мав на меті «оскільке це можна, виміряти удар проти всяких позаприродніх, позалюдських і фальшивих поглядів глибоко закорінених в нашій суспільності».[3]

Тут Франко розглядав Гете в дусі російської революційно-демократичної критики[4] і близько підходив до Енгельсової характеристики Гете.

Енгельс в одній із своїх праць писав: «Гете неохотно имел дело с «богом», от этого слова ему делалось не по себе; он чувствовал себя как дома только в человеческом, и эта человечность, это освобождение искусства от оков религии, именно и составляет величие Гете».[5]

Висловлення Франка про німецьких письменників XVIII ст. вірно визначали головний зміст їх творчості та її суспільне й історичне значення.

Ці висловлення цікаві й для характеристики самого Франка, як революційно-демократичного критика, який оцінював літературні твори, виходячи з вимог тісного зв'язку літератури з реальною дійсністю і створення активного суспільно-значущого мистецтва.

---

[1] ЛНВ, т. 39, 1907, стор. 158—159.
[2] Іван Франко, Літературно-критичні статті, Київ, 1950, стор. 79.
[3] Там же, стор. 80.
[4] Див. В. Г. Белинский, Соч., т. XI, стр. 67—68.
[5] К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. II, стр. 345.

М. М. ПАРХОМЕНКО

ТВОРИ ІВАНА ФРАНКА В НОВИХ НІМЕЦЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

I

Розквіт соціалістичної культури в Країні Рад викликає дедалі більшу увагу трудящих мас усього світу до нашої соціалістичної дійсності і разом з тим поглиблює їх інтерес до історичного минулого радянських народів. Це ми бачили на власні очі в Німецькій Демократичній Республіці. На німецьку мову тепер перекладається майже кожен справді цікавий твір радянської літератури. На сцені театрів Берліна, Лейпціга та Веймара нам довелося бачити вистави п'єс Горького «Єгор Буличов та інші», «Василь Достігаєв та інші», «Мати» — у переробці Бертольда Брехта, Корнійчука «Загибель ескадри». В інших містах виставляються п'єси К. Треньова, О. Крона, В. Любімової, В Шкваркіна і багатьох інших радянських драматургів. Існує спеціальний і досить об'ємистий двомісячник «Kunst und Literatur» для публікації самих лише перекладів теоретичних статей з естетики та літературознавства, взятих з радянської періодики. Німецькі газети і журнали ведуть на своїх сторінках постійну хроніку політичного і господарського, культурного та мистецького життя радянських народів.

Перша-ліпша зустріч німецьких трудящих, особливо молоді, з радянськими гостями обов'язково перетворюється на жваву розмову про найновіші твори радянських письменників, про розквіт національних культур, співдружність та братерство радянських народів і національних літератур у Радянському Союзі.

Поряд з цим дедалі частіше на книжкових полицях книгарень (а видавничу справу і книжкову торгівлю в Німецькій Демократичній Республіці поставлено прекрасно) з'являються переклади творів класиків російської дожовтневої літератури; в театрах і концертних залах звучить музика Глінки, Чай-

ковського, Мусоргського та інших геніальних російських композиторів, ідуть п'єси Гоголя і Островського, Чехова і Толстого. Дедалі ширшого розмаху набуває справа перекладу наукових праць радянських вчених про історичне минуле російського та інших радянських народів, з'являються наукові дослідження німецьких вчених з історії культурних зв'язків Німеччини із слов'янськими народами. Тільки за останні два роки побачили світ три ґрунтовні праці дійсного члена Академії Наук Німецької Демократичної Республіки професора Едуарда Вінтера «Halle als Ausgangspunkt der deutschen Russlandskunde im 18. Jahrhundert» (Akademie-Verlag, Berlin, 1953), «Die Pflege der West und Südslavischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert» (Akademie-Verlag, Berlin, 1954), «Die Tschechische und slovakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert» (Akademie-Verlag, Berlin, 1955) та книга професора Лео Штерна «Die Auswirkungen der Ersten russischen Revolution von 1905—1907 auf Deutschland» (Berlin, 1954).

Останнім часом значно посилилась увага й до духовних скарбів українського народу. До кращих виявів цієї уваги слід віднести переклад художніх творів Івана Франка на німецьку мову.

Найбільша заслуга в цій почесній справі ознайомлення німецьких читачів з творчістю геніальних співців українського народу належить видатному німецькому поетові Еріху Вайнерту (1890 — 1953 рр.) Його переклади поезій Тараса Шевченка, видані в 1951 р. в Берліні під назвою «Die Haidamaken» (з перекладом передмови радянського літературознавця Олександра Дейча), і ним же зроблені переклади поезій Івана Франка (про них і йде мова у цій статті), мають справді величезне значення у розвитку культурних зв'язків трудящих Німецької Демократичної Республіки з Радянською Україною. Можна не сумніватися, що майбутній історик культури німецького народу, а тим більше історик німецької літератури відмітить вихід у світ цих двох книжок перекладів як визначну подію в розвитку німецької культури і особливо — німецької поезії. Полум'яна революційна муза Шевченка і Франка знайшла в серці перекладача саме той відгук, при якому тільки й може народитися поетичне натхнення, а переклад піднімається від літературного ремесла до рівня справжньої поезії. Та це й не дивно. Еріх Вайнерт ще за часів Веймарської республіки посів видатне місце серед революційних поетів німецького народу і ще тоді завоював визнання і любов мільйонів трудящих, перед якими він, поет-трибун, поет-оратор, виступав на масових зборах і мітингах поряд з Ернстом Тельманом. Вся його поезія, у всіх жанрах, як і поезія Франка,

характерна своїм публіцистичним розмахом і сповнена революційного пафосу.

Винятковий політичний темперамент, який вивів Вайнерта на шлях ораторської, політичної поезії, відіграв певну роль і в виборі для перекладу саме поезії Шевченка і Франка та сприяв такому успіхові перекладача, що видання зазначених перекладів стало подією не лише в історії культурних зв'язків двох народів, а й визначною подією в історії німецької революційної поезії.

Книга поетичних перекладів Еріха Вайнерта з літературної спадщини Великого Каменяра вийшла в світ у 1951 році[1] і немовби заново відкрила Франка-поета німецьким читачам.

* *
*

Перша імперіалістична війна призвела до різкого послаблення культурних зв'язків німецького народу з народами інших країн світу, особливо з слов'янськими народами. Після короткого періоду пожвавлення визвольної революційної боротьби трудящих мас Німеччини (1918—1923 рр.) знову взяли верх сили реакційної буржуазії. Вже в 1924 р. відбулася перша, хоч безуспішна, спроба фашистського перевороту. Із встановленням у 1933 р. фашистської диктатури на німецьких кордонах виріс глухий мур, який надовго відгородив цілу країну від усього прогресивного в духовному житті навколишніх народів. Фашизм виступив як лютий ворог світової культури, а в період другої імперіалістичної війни оскаженіло руйнував та знищував її. Отже, не дивно, що в час закінчення цієї війни знайомство німецьких читачів з літературами слов'янських народів і, зокрема, з українською літературою стояло на надзвичайно низькому рівні.

У передмові до збірки перекладів поезій Франка Еріх Вайнерт пише про це: «Наші знання,— я кажу про німців взагалі, — з слов'янських літератур ганебно малі. Найкраще стоїть справа з російським романом, який ось уже сто років не лише відомий у Німеччині, але й істотно вплинув на розвиток німецької літератури і всього німецького духовного життя. Гірше — з російською поезією, на яку в Німеччині ніколи не звертали великої уваги, бо більшість перекладів була така неохайна або суха, не поетична, що зовсім не могла дати уявлення про красу і силу оригіналу. На жаль, ще й сьогодні ми часто видаємо недосконалі переклади з Пушкіна, Лер-

[1] Iwan Franko, Ich seh ohne Grenzen die Felder liegen. Ausgeweälte Dichtungen, aus dem ukrainischen voh Erich Weinert. Verlag «Kultur und Fortschritt». Berlin, 1951.

монтова, Некрасова, та інших, переклади, в яких зовсім немає ні виразності, ні мелодійності оригіналів.

Про літератури інших слов'янських народів: українців, поляків, чехів, словаків, сербів, болгар у нас,— це можна сміливо твердити,— лише ті дещо знали і знають, для кого культура слов'янських народів є фахом — науковою спеціальністю. Навіть такого визначного поета, українського класика, як Тарас Шевченко, знають сьогодні у Німеччині хіба що на ім'я. Я сподіваюсь, що мій переклад поезій Івана Франка, як і мій недавно виданий переклад значної частини поем і віршів Шевченка, буде поштовхом для німецьких поетів і перекладачів ще більше наблизити нас, німців, за допомогою гарних перекладів до великих скарбів слов'янської поезії.

У цій книжці хочу я познайомити німецьких читачів ще з одним українським поетом, ім'я якого у нас зовсім невідоме, хоч мова йде про визначного поета, що був ближчий, ніж Шевченко, до духовного життя і революційного руху західноєвропейських народів».

Перш, ніж навести дальші рядки з передмови Еріха Вайнерта, вважаємо за потрібне зауважити, що в уже цитованих рядках, сповнених благородних поривань і поваги до слов'янських народів та їх культури, є деякі перебільшення там, де автор пише про цілковиту необізнаність німців з творчістю Шевченка і особливо з творчістю Івана Франка. Адже ніяк не можна твердити, що німцям ім'я Франка «зовсім невідоме». Скоріше можна сказати, що на той час, коли Вайнерт взявся перекладати твори Франка, воно було забуте. Фашистська диктатура намагалась (і не завжди безуспішно) закреслити в пам'яті німців не одне це ім'я, а й багато інших імен передових письменників, учених та громадських діячів. У свій час ім'я великого українського поета було досить широко відомим в Німеччині, бо Франко друкувався німецькою мовою у віденських газетах і журналах («Die Zeit», «Arbeiter Zeitund», «Neue Revue», «Neue freie Presse», «X-Strahlen» та інш., які читалися і в Німеччині. Більше того, він друкувався і в самій Німеччині. Так, наприклад, його стаття: «Die ukrainische (ruthenische) Literatur» була надрукована ще в 1901 р. в журналі «Aus fremden Zungen» (Stuttgart und Leipzig) Heft 8, а стаття «Polono-Ruthenica aus Galizien» була вміщена того ж року в німецькій «Allgemeine Zeitung» (München). Ще одна стаття «Kirchenslavische Apokrypha von den 72 Namen Gottes» побачила світ у берлінському «Zeitschrift des Vereins für Volkskunde» (1904. Heft 4).

Публіцистичні статті Івана Франка були такі актуальні, що їх з віденської преси передруковували німецькі газети. Так, наприклад, стаття «Der galizische Bauer» з «Die Zeit» була пере-

друкована в «Frankfurter Zeitung» та «Münchener freie Presse». Друкувалася в німецьких газетах (про що мова буде йти далі) і художня проза Івана Франка в його власних перекладах. Додамо до цього, що ще в 1921 р. в Німеччині вийшла збірка віршів Тараса Шевченка та Івана Франка, де було вміщено п'ятнадцять віршів останнього.

Про популярність Франка як громадського діяча і письменника в Німеччині на початку XX ст. свідчить хоч би ще й те, що вже тоді німецька громадськість хотіла більше знати про нього і користувалася кожною нагодою щось почути про нього від тих, хто його знав чи навіть тільки бачив. Про це свідчить ще не опублікований лист берлінського кореспондента російської газети «Новости дня» М. Сукеннікова. Відвідавши Франка у Львові в 1902 р., Сукенніков 30 листопада звернувся до нього з Берліна з таким листом:

«Многоуважаемый д-р Франко, целый ряд срочных работ, а также моя недавняя поездка воспрепятствовала мне до сих пор так широко обработать мои впечатления в Львове, как бы мне того хотелось. Во всяком случае я напечатал в С.-Петербургских Ведомостях целый ряд корреспонденций из Львова — дальнейшие еще появятся — и все номера с моими статьями я посылаю в редакцию Діла. Напечатав теперь в московской газете Новости Дня обширный очерк о Вашей литературной деятельности, я посылаю Вам эти два номера. Я буду Вам очень благодарен, если Вы покажете эту статью также редакции Діла. Но к моему большому сожалению, я эти номера должен у Вас попросить обратно. Дело в том, что при известной неаккуратности русских редакций мне будет трудно достать вскоре же эти номера, а мне они нужны, так как я намерен прочитать здесь (в Берліні — *М. П.*) на будущей неделе реферат о Вашей литературной деятельности. Надеюсь, что Вы исполните эту мою просьбу, а также не откажете прислать мне самые последние Ваши произведения».

Про характер реферата, читаного М. Сукенніковим в Берліні, можна скласти уявлення з його ж статті: «В гостях у Ивана Франко», про яку йде мова у щойно наведеному листі і яка була опублікована в «Воскресном приложении» «Новостей дня» 3 листопада 1902 р. В ній М. Сукенніков пише про Франка-письменника з великою пошаною, а про його політичні погляди та громадську діяльність — з певним співчуттям. До цього слід додати, що німецька критика ще за життя Франка неодноразово згадувала його, а на його смерть німецька преса відгукнулася кількома некрологами та повідомленнями.

А втім повернемося до вступної статті Еріха Вайнерта. Так благородно розуміючи призначення своєї книги поетичних пере-

кладів, Вайнерт дає в передмові стислу характеристику основного пафосу, ідейної спрямованості франкової поезії. «Франко,— пише він,— був одним з найбільш пристрасних борців за возз'єднання українського народу, батьківщина якого на протязі століть була розірвана на окремі частини, над якими панували царські, польські і габсбургські деспоти. Та частина України, де жив і помер Франко, перебувала під австрійською владою; але Франко бачив у всіх українцях, хоч де б вони не жили — в Австрії чи в Росії — своїх співвітчизняників і братів. Тільки через багато років після його смерті, у 1939 році, Західна Україна змогла, нарешті, повернутися в лоно великої матері-України.

Радянські письменники та літературознавці після визволення Західної України виїхали до Львова, щоб зібрати та впорядкувати франкову спадщину.

Західний світ лишав Франка у забутті. Тим більш живими ставали його твори серед радянських народів».

Еріх Вайнерт подає короткі відомості про дитинство Франка, про умови, в яких формувався ідейний та естетичний світогляд поета і революційного борця. Зокрема вказується на роль творів Шевченка в житті Франка. «Так загорівся в юному серці,— пише Вайнерт,— вогонь протесту, який не погасав ніколи. Хоч сам Франко пізніше вибрав собі шлях інтелігента, його серце билося на протязі всього життя для справи трудящих. Праця була для нього високим ідеалом; він прославив її в багатьох віршах. Найбільш гарячим почуттям в його творах є любов до свободи і батьківщини, бо ще з дитинства полюбив він пісні Шевченка, що в своїх хвилюючих творах оспівав боротьбу за свободу багатостраждальної батьківщини».

Автор передмови не забув і про місце й значення російської літератури в житті і творчості Франка, відзначив він також інтерес поета до ідей наукового соціалізму та велику працю Франка в справі популяризації і пропаганди марксизму серед трудящих колишньої Галичини. «Ідеї свободи, — продовжує Вайнерт,— які висловив молодий Франко, почали непокоїти польську шляхту, яка в тодішній Галичині виконувала поліційну службу на користь Австрії і проти українців. 1877 року з Відня було вперше дано вказівки про заарештування Франка. Він був засуджений за соціалістичні заміри. Незабаром після відбуття покарання стався другий арешт, другий суворий вирок. І з цього часу до кінця свого життя Франко залишався під поліційним наглядом. Проте, незважаючи на всі репресії, він зберіг вірність своїм соціалістичним переконанням».

Коротко схарактеризувавши участь Франка у робітничому революційному русі, а також творчий доробок Франка-письменника, публіциста і науковця, Еріх Вайнерт підкреслює єдину ідейну спрямованість творчості Великого Каменяра: «Якщо оглянути весь доробок його, з якого в цьому томі можна подати лише скромну частину його лірики, виявиться, що він не тільки великий вчений і письменник, але також і справжній соціаліст».

Хоч як коротко, стисло схарактеризовано в цій передмові Івана Франка, однак цінність такої характеристики важко перебільшити. Почута з уст одного з улюблених поетів, вона привернула увагу тисяч нових читачів до поезії Франка, а разом з тим і до українського народу, що дав людству таких геніїв, як Шевченко і Франко.

II

До книги перекладів увійшли 30 віршів Івана Франка і три поеми — «Сурка», «Гадки на межі» і «Мойсей». Вибір віршів для перекладу заслуговує повного схвалення. Серед перекладених віршів знаходимо програмні вірші — полум'яний «Гімн», величних «Каменярів», сповненого любові до трудового народу «Наймита», гнівну інвективу «На суді», грізну пересторогу гнобителям — «Беркут», сповнені заклику до боротьби вірші «Товаришам», бадьорий ритмами і настроєм, пройнятий світлою вірою в перемогу «Semper idem» і «Товаришам із тюрми».

Є серед перекладених і вірші, що становлять поетичне credo поета, як от «Semper tiro», «Декадент», «Пісня і праця». Переклади Вайнерта з «Вольних сонетів» (перший, другий і сімнадцятий) ніби продовжують виклад естетичної програми Франка, трактуючи питання поетичної форми, і разом з тим стверджують, що, взявшись до сонетів, поет «не кинув каменярського молота», бо й сонет може бути доброю зброєю у боротьбі за краще майбутнє.

З «Тюремних сонетів» Вайнерт переклав два останніх (сорок четвертий і сорок п'ятий), не забувши додати у примітці, що «багном гнилим» і «тюрмою народів» Франко називає в цих сонетах Австрійську імперію.

Пейзажна та філософська лірика Франка репрезентована віршами «Гримить! Благодатна пора наступає» і «Земле моя, всеплодющая мати...»

Лише з неперевершеної (особливо щодо справді драматичної напруги почуття) інтимної лірики Франка Еріх Вайнерт вибрав для перекладу чи не найменш характерний лагідний віршик «Твої очі, як те море» (З «Першого жмутка», «ліричної

драми» «Зів'яле листя»). Додамо, нарешті, що серед перекладених віршів бачимо один з «Галицьких образків» — «В шинку», гумористичний вірш «Як там у небі» і три вже згадані поеми. Отже, в невеликій збірці показано майже всі сторони поетичного таланту Франка справді вдало підібраних кращих зразках його творчості.

Перекладаючи вірші і поеми Франка на німецьку мову, Еріх Вайнерт, як пише він сам у передмові до збірки, намагався передати «зміст і форму оригіналу так точно, як тільки це було можливо».

В перекладах збережено всі жанрові особливості творів, ритм і розмір вірша. Особливо вдалі переклади віршів з публіцистичною настановою. Тут подібність таланту перекладача і таланту поета, якого він переклав, проявилась найбільш яскраво. Революційний пафос віршів передано з величезною силою. Для прикладу наведемо знамениту третю строфу з «Каменярів», в якій громово звучить заклик поета:

Es war in jeder Hand ein schwerer Eisenhammer,
Und eine Stimme scholl vom Berg wie Donnerlaut:
„Zerschlagt den Felsen! Lasst nicht ab, trotz Not und Jammer,
Trotz Hunger, Glut und Forst und eurer Ketten Klammer!
Denn ihr seid ausersehn, dass ihr den Stein zerhaut!"

Як бачимо, переклад, майже адекватно передаючи форму вірша (до рими включно) відтворює також всю силу його експресії і характер образного висловлення, досягаючи цього, однак, зовсім не шляхом буквалізму, і рішуче відмовляючись від калькування оригіналу.

Ще досконаліше перекладено «Гімн». І здається, ми не помилимося, поставивши цей переклад вище від всіх відомих нам перекладів цього твору на іноземні мови, а також і на мови братніх народів СРСР. А втім, і Еріху Вайнерту не вдалося до кінця витримати розмір, наприклад, у другому рядку третьої строфи, а це дещо послабило стрімкий, як «лавина», що її згадує Франко, ритм вірша. Та ці незначні недоліки перекладу не знижують його високої якості як одного з кращих зразків перекладацької майстерності останніх років (і то не лише в німецькій літературі).

Наведемо як красномовний доказ хоч би першу строфу з цього перекладу:

Ewiger Revolutionär,
Geist, zur Tat gereift auf Erden,
Dass wir frei und glücklich werden,
Nein, ihr tötet ihn nicht mehr!
Nicht der Pfaffen Bluthandwerker,
Nicht der Zaren finstre Kerker,

Noch dressierte Bataillone,
Noch das Fangnetz der Spione,
Noch geladne Batterien
Schreckten noch zerbrachen ihn.

Нещодавно у Москві вийшла німецькою мовою збірка вибраних творів Еріха Вайнерта.[1] В ній поряд з оригінальними віршами поета доречно надруковано кілька кращих його перекладів, у тому числі переклади з Шевченка і Франка. Зокрема, з перекладів Франкових віршів до збірки ввійшли «Гімн», один з «Вольних сонетів», «Semper idem», «Супокій», «Пісня і праця» і «Моя любов».

Можна сподіватися, що цими перекладами, як і всією книжкою перекладів з Франка, Еріх Вайнерт успішно здійснив свій благородний намір зробити Франка «відомим серед німецьких читачів» та заохотити останніх до читання його поезій.

Намагаючись дати всебічне уявлення про поезію Франка, характерну таким великим жанровим, стилістичним і тематичним багатством, Вайнерт і серед поем Великого Каменяра вибрав три зовсім різні, неподібні одна до одної — «Сурку», «Гадки на межі» і «Мойсей».

Багато ніжності і теплоти вклав Вайнерт у переклад поеми «Сурка». Поет знайшов потрібні слова і барви, щоб змалювати душу і серце матері, щастя материнства і розпуку, почуття материнської любові і самозречення:

Dunkel wird es,
Und das Kind fing an zu weinen.
Da ich fühle, dass die Brust noch
Milch hat, setz ich an den Zaun mich
In den Schnee im dunklen Winkel,
Dass ich seinen Hunger stille.
Und auf einmal fängt das Kleinchen
Fest und gierig an zu saugen —
Denn noch fühlt es nicht die Kälte.
Aber rote Bäckchen hat es.
Und es trinkt, mit schwarzen Augen
Blickt's mir ins Gesicht und schaut so,
Ganz verständig, so als wollt es
Mir mit seinen Augen sagen:
„Brauchst dich nicht zu fürchten, Mama!"
Und da war mir's so, als wär es
Um mich mild und hell geworden
Und der Schnee schon weggeschmolzen.
Und es wehrten warme Winde,
Und es winkten grüne Zweige...
Und mein kleines Englein seh ich
An und kann mich gar nicht sattsehn —
Ungemach und Leid vergass ich...

[1] Erich Weinert, Gedichte. Verlag für fremdsprachige Literatur. Moskau, 1955.

. . . . . .

Und vor nichts im Leben schreck ich,
Hab ich nur mein Kindlein bei mir.
Dafür will ich alles leiden...

Ще ближча перекладачеві була мрія Франка про майбутнє. З великим хвилюванням і глибоко пережитим пафосом передав він німецькою мовою саме ті рядки з «Гадок на межі», де перед очами поета вставала прекрасна картина «безмежних полів»:

Управлена спільним трудом, та рілля
Народ годувала щасливий, свобідний.

Мрія Франка про щастя українського народу виявилась близькою і Вайнерту, бо це була мрія «про людське братерство нове». Вайнерт-комуніст вірно відчув у цій мрії і прагнення до комунізму, і дуже реальне передчуття його.

Дещо змінюючи ритміку франкового вірша, Вайнерт з великою поетичною наснагою і пристрастю звертався до цього майбутнього:

O neue menschliche Bruderschaft,
Kommst bald du zu uns in die dunkle Haft?

І не випадково саме тут взяв він наступний рядок вірша, щоб дати його як назву всієї книги своїх перекладів з Франка: «Ich seh ohne Grenzen die Felder liegen».

Німецький і український народи з щирою вдячністю згадують Еріха Вайнерта за переклад геніального франкового «Мойсея».

У короткій передмові до свого перекладу поеми Еріх Вайнерт пояснює символічне значення цього твору, цитуючи для цього статтю Максима Рильського «Франко — поет», вміщену в першому томі п'ятитомного видання творів Франка в російських перекладах, а також передмову самого Франка до поеми «Мойсей». «Ніхто, — цитує Вайнерт Рильського, — з українських поетів, письменників і мислителів не відчував єдності всього українського народу в його етнографічних межах так ясно, не жадав возз'єднання свого народу в такій мірі і не закликав до цього возз'єднання так полум'яно, як Іван Франко».

Ці слова, без сумніву, глибоко схвилювали Вайнерта, як схвилювала його і поема Франка, а особливо пролог до неї.

У свій переклад франкового шедевра Вайнерт вклав власні думки про долю Німеччини, свої власні прагнення до возз'єднання батьківщини як миролюбної і демократичної держави і палке бажання кращої долі для неї:

O nein! Nicht nur der Trauer ewige Plage
Ist dir bestimmt! Ich weiss, dein Geist hat Waffen
Und wird erheben sich am Aufstandstage.

І здається нам, зовсім не випадково «день воскресний твойого повстання» перекладено не як «Aferstehung», що можна було б виправдати прагненням до урочистості, а як «Aufstandstage», тобто день повстання:

...dein Geist hat Waffen
Und wird erheben sich am Aufstandstage.

Про озброєний дух народу, готового піднятися на боротьбу, на повстання, мріяв Вайнерт разом з комуністами Західної Німеччини, які ведуть і зараз героїчну боротьбу за кращу долю свого народу, за визволення його як від фашистського дурману, так і від всіх форм капіталістичного гноблення, які проводять боротьбу за право всього німецького народу йти до свого кращого майбутнього тим шляхом, яким ідуть 18 мільйонів трудящих Німецької Демократичної Республіки.

Цю мрію висловив він і у власних віршах, написаних у тому ж році, коли Вайнерт працював над перекладами з Франка:

...Deutschland geht nicht verloren,
Wenn die Arbeiterklasse zusammensteht.
Er hat sie mit warnender Stimme beschworen,
Die Einheit zu schaffen, bevor es zu spät.

А ще в одному вірші, названому «Der Friede ist stärker», він так сказав про свій народ і його майбутнє:

Und unser Volk wird brüderlich geeint sein,
Und Reichtum schaffend, friedlich,
frei und gross!

Патріотичні мрії Франка і його поетичні вислови залишили глибокий слід в серці Вайнерта — перекладача і поета. І час від часу ремінісценції з перекладених віршів лунали в його оригінальних творах. Так, у вірші «Für ewige Freundschaft», написаному через рік після виходу книги перекладів, Вайнерт пише про те, як Радянська Армія визволила німецький народ від фашистської неволі, щоб він —

Und endlich Herr im eignen Haus zu sein...

Ці слова можна було б вважати за переклад останнього рядка з франкового вірша «Наймит»:

І в власнім краю сам свій пан!

І це не було б далеким від істини, бо в перекладі Вайнерта згаданий рядок звучить так:

Und Herr im eignen Lande sein.

Один з циклів своїх оригінальних віршів Вайнерт назвав

«Und es kam der Tag!», що близько нагадує рядок з перекладу пролога до «Мойсея», де читаємо: «Doch kommt die Zeit...»

Отже, поезія Франка глибоко схвилювала серце Еріха Вайнерта — поета, борця, комуніста, збагатила його могутньою силою почуттів нашого Великого Каменяра і додала йому поетичного натхнення.

До всього цього треба зауважити, що Еріх Вайнерт добре знав російську мову. Свою працю над перекладами Франка він розпочав за рік до війни, а повернувся до неї в кінці 40-х років, коли перший том п'ятитомника російського видання творів Івана Франка вже побачив світ. Проте детальне вивчення перекладів свідчить, що Вайнерт робив їх не з російської, а з рідної мови Франка.

В світлі цих даних праця Вайнерта-перекладача є справжнім поетичним подвигом.

Ми не маємо наміру зіставляти тут переклади Вайнерта з оригіналом та російськими перекладами і обмежимося лише одним прикладом.

На підтвердження нашої думки наведемо вже згадуваний вірш Франка:

Твої очі, як те море
Супокійне, світляне:
Серця мого давнє горе,
Мов пилинка, в них тоне.

Твої очі мов криниця
Чиста на перловім дні,
А надія, мов зірниця,
З них проблискує мені.

А ось російський переклад, зроблений Вірою Інбер:

У тебя глаза как море
В далях светлоголубых:
Нестареющее горе,
Как пылинка, тонет в них.

У тебя глаза — источник,
Где надежда светит мне
Сквозь мерцанье вод проточных,
Как жемчужина на дне.

І, нарешті, німецький переклад Еріха Вайнерта:

Deine guten Augen schauen
Wie das Meer, das ruhig blinkt,
Meines Herzens Leid und Grauen
Wie ein Stäubchen drin versinkt.

Deine Augen, quellenfeuchte,
Sind so rein und so gesund,
Und der Hoffnung Wetterleuchte
Schimmert mir aus ihrem Grund.

Як бачимо, в російському перекладі надія проблискує вже не «як зірниця», а «как жемчужина» (що зовсім інше і значно гірше) з чистої криниці дівочих очей. У Вайнерта нема цієї «жемчужины», у нього знаходимо «der Hoffnung Wetterleuchte» або ту саму зірницю надії, яка є в оригіналі.

Те ж саме можна сказати і про переклад «Мойсея». Пор. строфи оригіналу з їх німецьким та російським перекладами:

Сорок літ проблукавши Мойсей
По арабській пустині,
Наблизився з народом своїм
О межу к Палестині.

Тут піски ще й червоні, як ржа,
Голі скелі Моава,
Та за ними синіє Йордан,
І діброви, й мурава.

По моавських долинах марних
Ось Ізраїль кочує;
За ті голі верхи перейти
Він охоти не чує.

Ці строфи в російському перекладі Петра Дятлова, вдосконаленому одним з кращих перекладачів Франка Б. Тургановим, звучать так:

Сорок лет проблуждал Моисей
В Аравийской пустыне
И с народом своим, наконец,
Подошел к Палестине.

Здесь — лишь ржавый песок, и над ним
Рдеют скалы Моава,
Но вдали Иордан голубой,
И деревья, и травы.

По моавским долинам сухим
Всё Израиль блуждает;
Перейти через грани вершин
Он давно не мечтает.

І, нарешті, ось ті ж строфи в перекладі Еріха Вайнерта:

Als Mose schon vierzig Jahre zog
In arabiens Wüstensande,
Kam er mit seinem Volke nah
An Palästinas Rande.

Auch dort war noch Sand, und rot wie Rost
War Moabs Felsgesteine,
Doch hinter ihnen der Jordan blau
Und Gras und Eichenhaine.

Und siehe, es schweifte Israel
In Moabs öden Schlünden;
Doch seine Kahlen und schroffen Höhn
Mocht es nicht überwinden.

Як бачимо, у першій строфі всі три тексти майже дослівно відповідають один одному, але синтаксис німецького перекладу ближчий до оригіналу, ніж синтаксис російського перекладу, бо підрядне речення часу у синтаксичному відношенні адекватно передає дієприкметниковий зворот оригіналу: «Сорок літ проблукавши Мойсей по арабській пустині...». А в російському перекладі вся перша строфа з простого речення з дієприкметниковим зворотом перетворилася на велике просте речення без такого звороту. До речі, у цій же строфі Мойсей у Франка «наблизився... о межу к Палестині», а в російському перекладі він просто «подошел к Палестине». Вайнерт точно зберігає франківський образ і пише, що Мойсей «kam er... nah an Palästinas Rande».

Таке збереження образності оригіналу спостерігаємо і в дальших строфах німецького перекладу. Так, у другій строфі є порівняння:

Тут піски ще й червоні, як ржа.

В російському перекладі образ цей зберігається, але порівняння замінено епітетом:

Здесь лишь ржавый песок...

У Вайнерта

Auch dort war noch Samd, und rot wie Rost..,

тобто збережений і образ червоного, мов іржа, піску і порівняння, яким цей образ дано в оригіналі. У Франка за цими пісками «... синіє Йордан, і діброви, й мурава». У російському перекладі цей пейзаж замінено лише конкретним зоровим образом: «Иордан голубой и деревья, и травы». Вайнерт і тут ближчий до оригіналу, бо його

...der Jordan blau
Und Gras und Eichenhaine

є перекладом не з російського перекладу, а, безперечно, з українського оригіналу.

III

Дещо інакше стоїть справа з перекладами франкової прози. Як відомо, їх першим перекладачем на німецьку мову був сам Франко. У № 188 віденської «Die Zeit» за 1896 р. було вперше надруковане його оповідання «Свинська конституція» під назвою «Die Recht des Schweines, Eine politische Erzählung aus Galizien».

З цієї газети його передрукували того ж таки року дрезденська «Sächsische Arbeiter-Zeitung» і «Munchener Post».

В «Die Zeit» друкувалися також оповідання «Острий, преострий староста» («Der stramme Bezirkshauptmann», 1897), «Історія однієї конфіскати («Die Geschichte einer Confiskation», 1899), «Галицька історія про створення світа» («Die galizische Schöpfungsgeschichte», 1901) і ряд інших оповідань. Деякі з них були передруковані німецькими газетами. Наприклад, оповідання «Die Geschichte einer Confiskation» було того ж 1899 р. передруковане в «Berliner Tageblatt».

Деякі з оповідань Франка були написані і вперше друкувалися саме німецькою мовою і лише пізніше — українською. Наприклад, про оповідання «Хома з серцем і Хома без серця» Франко писав, друкуючи його в 1911 р. у «Літературно-науковому віснику»: «Оце оповідання в скороченій і менш обробленій формі було написане по-німецьки і надруковане в недільнім додатку до віденської газети «Die Zeit» № 626 із дня 19 червня 1904 року».

Після смерті Франка його проза довго не з'являлась у нових німецьких перекладах, аж поки в 1953 р. не побачила світу збірка його оповідань під назвою «In der Schmiede» («В кузні»), а незабаром, у 1954 р. і друга збірка оповідань «Міgon und der Riese». Перша вийшла в Лейпцігу, у видавництві «Reclam», друга — в Берліні, у видавництві «Aufbau-verlag».[1] На титульній сторінці першої збірки читаємо: «Aus dem Russischen übertragen von Elisabeth und Wladimir Wonsiatsky». На титулі другої збірки написано: Aus dem Russischen übersetzt von Erich Salewski».

Отже, в обох випадках переклади зроблено з російського видання, а саме з п'ятитомника творів Франка, виданого «Государственным издательством художественной литературы» (Москва, 1945—1951). Перша збірка складається з оповідань «У кузні», «Історія моєї січкарні», «Вугляр», «Ріпник» та двох сатир «Історія кожуха» та «Історія однієї конфіскати» — тобто з оповідань, взятих з різних розділів другого, третього та четвертого томів згаданого російського видання творів Франка.

Друга збірка складається з шістнадцяти оповідань, вибраних з третього і четвертого томів того ж видання, отже, включає всі оповідання Франка, вміщені в цих двох томах.

Деякі із заголовків оповідань другої збірки іноді змінені перекладачем. Так, оповідання «На дні» у перекладі зветься „Die Verdammten", тобто «Засуджені» — відповідно до становища героїв оповідання. Оповідання «Моя стріча з Олексою»

[1] Перекладачі першої збірки у коротенькому Nachbemerkung помилково заявляють: «Mit dem Vorligenden Bändchen werden *erstmalig* auch einige seiner Erzählungen dem deutschen Publikum zugänglich gemacht».

має заголовок „Geächtet" відповідно до першої фрази перекладу, де сказано «Ich bin verflücht, gehaßt, ausgestoßen aus dem Kreis der «ordentlichen» Leute — mit einem Wort ich bin geächtet».

Прикметником geächtet автор передає у перекладі поняття «проскрибований». «Heiße Herzen» — так названо у перекладі оповідання «Батьківщина» з огляду на справді гаряче і вірне в коханні серце його героя Опанаса Моримухи. Нарешті, оповідання «Під оборогом», назву якого перекладач, очевидно, не був спроможний зрозуміти, бо в російському перекладі вона залишена без зміни «Под оборогом», а в примітках забули чи не знайшли потрібним пояснити її, у перекладі на німецьку мову має заголовок «Miron und der Riese», тобто «Мирон і велетень».

Отже, всі зміни заголовків більш чи менш узгоджені зі змістом оповідань. І все ж таки треба критично поставитись до такої сваволі перекладача. У справжнього майстра, яким був Іван Франко, назва твору не є чимсь випадковим. Заголовок завжди відбиває певну точку зору, з якої сам письменник бачить зображувану ним сферу життя; разом з тим заголовок робить наголос на якесь місце чи думку твору, щоб указати читачеві на вихідний принцип композиції або розуміння зображених подій. Змінювати назву твору — значить порушувати творчий задум автора, його творчу волю, не кажучи вже про те, що така зміна створює багато бібліографічних труднощів. Обгрунтувати чи пояснити ці зміни якимись технічними труднощами неможливо. Здебільшого це результат невправності перекладача, недостатнього знання ним мови оригіналу. Особливо красномовно свідчить про це переклад оповідання «Під оборогом».

Як вже було сказано, в російському виданні, з якого й перекладено це оповідання на німецьку мову, перекладачі забули пояснити збережене ними українське слово «оборіг». Не знайшовши цього слова в російських словниках, Еріх Залевський в тексті оповідання переклав його, виходячи із змісту твору, німецьким словом der Heuschober, що буквально означає «копиця сіна» .Трохи далі в тексті оповідання слово «оборіг» зустрічається знову. Цим разом його перекладено значно правильніше словом das Schuppen. Очевидно, не знаючи, яке з двох німецьких слів могло б точніше передати назву франкового оповідання, перекладач і вирішив дати творові іншу, свою назву. До того ж ця нова назва більше інтригує читача і цим більше відповідає дуже поширеній на Заході практиці ефектних, інтригуючих заголовків.

Є недоліки і в перекладі самих оповідань як у першій, так і в другій збірці. Деякі з них пояснюються в першу чергу тим,

що це перекладі з перекладів, так би мовити копія з копії, а, як відомо, переклад може лише з приблизною точністю передати оригінал. Чи не ясно, що при перекладі з перекладу точність іншомовного відтворення оригіналу ще більше знижується. А проте цих недоліків не так багато, щоб підірвати авторитет видання.

У невеличкому «Слові від редакції», надрукованому на суперобкладинці збірки «Miron und der Riese», так сказано про Франка:

«Український поет Іван Франко (1856—1916) — син коваля. Як тільки в зимовий час починав лунати молот у батьковій кузні, збиралися тут у темному, освітленому іскрами з горна приміщенні — селяни. І поки коваль справляв пощерблену сокиру або направляв шину на колесі, розповідали вони один одному про свою роботу та свої клопоти або обмінювались спогадами і переживаннями. Це й були події, які знайдете ви тут (тобто у цій книзі оповідань — *М. П.*) змальованими письменником...

...Вже кінчається сота річниця з того часу, як вони були написані, вогонь у батьківській кузні давно погас, та все ще пломеніють в них, завдаючи болю, спогади тих часів, про гніт яких красномовно свідчить кожне слово цих оповідань».

Збірка оповідань у німецькому перекладі робить доступними світло і тепло невгасимого вогню українського генія і для німецького народу.

І все ж — це лише початок великої справи наближення творів Франка до німецьких читачів. Будемо сподіватися, що письменники Демократичної Німеччини створять нові переклади ще не перекладених віршів і поем, оповідань, повістей і драм Івана Франка.

Ф. М. НЕБОРЯЧОК

ІВАН ФРАНКО — ПЕРЕКЛАДАЧ ПУШКІНА

Серед величезної і різноманітної спадщини, що залишив Івана Франко як перекладач, помітне місце займають перекладені ним на українську мову твори О. С. Пушкіна. Коли врахувати, що завдяки Франкові вийшла перша і єдина в дорадянські часи книжка творів Пушкіна на українській мові, що Іван Франко написав та опублікував ряд критичних статей про Пушкіна і його твори, то без перебільшень можна сказати, що праця Франка як перекладача і критика-популяризатора Пушкіна на Україні не має собі рівних в усій дожовтневій українській літературі.

Франкові переклади творів Пушкіна не втратили і сьогодні історико-літературного інтересу. Особливо цікаві ці переклади як один з виявів титанічних зусиль Івана Франка, скерованих на популяризацію прогресивної російської літератури та її діячів серед українського народу, на зміцнення зв'язків між двома братніми народами.

Франкові переклади творів Пушкіна, як і всі інші його переклади, є виявом тих реалістичних принципів художнього перекладу, що проголошував і утверджував він у численних своїх статтях та реалізував на практиці.

Перш ніж перейти до аналізу Франкових перекладів творів Пушкіна, розглянемо теоретичні погляди Івана Франка на мистецтво художнього перекладу.

* *
*

«Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народа являються важним культурним чинником, даючи можність широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духа, що в інших краях у ріжних часах причинялися до ширення просвіти та підіймання за-

гального рівня культури».[1] Ці слова Івана Франка якнайкраще характеризують принципи і мету, задля яких великий Каменяр перекладав на українську мову іншомовні твори.

Франко робив вірний висновок, що переклади — справа, в якій зацікавлені широкі народні маси, і тому відбір творів для перекладу завжди повинен визначатися інтересами народу. На думку Франка, перекладати треба лише ідейно значущі твори, тобто ті, що мають впливову, виховну силу.

Подібні висловлювання про художній переклад зустрічаємо в ряді статей Івана Франка. В передмові до перекладу на українську мову збірки творів прогресивного чеського поета Карела Гавлічека Франко писав: «Подаючи українсько-руській громаді перекладом отсей вибір Гавлічекових поезій, я бажав би вкрїпити у неї ту думку, ...що розвій національності мусить іти невідлучно з розвоєм свободи думок і свободи політичної...»[2].

В іншій статті Франка читаємо: «Зрештою думаю, що не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає своєму народові, а в тім, який напій він подає йому, чи чисте покріпляюче вино, чи наркотик на приспання. Я наркотиками не шинкую».[3] Переклади, які виконав сам Франко, а також ті, які він редагував та видавав, переконливо підтверджують наведені його слова. Франко незмінно підкреслював необхідність вибирати для перекладу такі твори, за допомогою яких легше було б «виміряти удар проти всяких позаприродних, позалюдських і фальшивих поглядів, глибоко закорінених в нашій суспільності», та щоб з їх допомогою «бодай в молодшім поколінню роздути той пекучий, але благодатний вогонь — бажання правди і добра».[4]

Як бачимо, Франко вважав одним з перших обов'язків перекладача — пам'ятати про виховну силу перекладної літератури і завжди мати на увазі, — що саме, «по що й для кого перекладати».[5] Ось, наприклад, як пояснював Франко тематичний підбір творів К. Гавлічека-Боровського, які він переклав на українську мову: «Аджеж те, против чого звертав свої огняні стріли Гавлічек, не звалене й досі; і те, від чого терпів він, і досі не стратило свого жала...»[6] Такі міркування визначали тематику творів, до перекладу яких брався Франко.

---

[1] І. Франко. Дещо про штуку перекладання. «Каменярі», Львів, 1912, стор. 5.

[2] К. Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка, Львів, 1901, стор. VII.

[3] І. Франко. Поеми, Львів, 1899, стор. 5.

[4] М. Возняк. Вимоги Франка від української літератури, «Література і мистецтво» № 1 за 1941 р., стор. 39.

[5] К. Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка, Львів, 1901, стор. VI.

[6] Там же, стор. VII.

В цьому відношенні І. Франко нічого спільного не мав з тією категорією перекладачів, яких М. Горький називав «переводчиками и перевозчиками», що вносили в Росію все, «що потрапляло їм на очі, зовсім не розуміючи цінності товару і не задумуючись над можливими застосуваннями його в російському суспільному житті».[1]

Іван Франко розцінював перекладну літературу як могутній засіб для духовного зближення народів, для задоволення культурних запитів і вияву любові одного народу до найвидатніших прогресивних діячів іншого. Так, перекладами творів К. Гавлічека-Боровського Франко прагнув вчинити українському народові «близькою, рідною й саму постать Гавлічека, такою ж близькою й рідною, як єсть вона для кожного чеха».[2] Ясно, що про це ж дбав Іван Франко, перекладаючи на українську мову твори Пушкіна, Некрасова, Чернишевського та багатьох інших письменників.

Іван Франко справедливо вважав художні переклади великою школою мистецького вдосконалення для перекладачів, а також для всієї літератури, на мову якої перекладаються твори. Зокрема, Франко за допомогою перекладів творів великих російських реалістів боровся за утвердження критичного реалізму в українській літературі. Так, вже в 1877 р. в листі до М. Драгоманова він писав, що задумав «видавати бібліотеку найзнаменитіших романів і повістей заграничних» на українській мові і додавав, що завдяки цій перекладній літературі (називалися імена таких письменників, як Чернишевський, Гоголь, Гончаров, Тургенєв та ін.) «гадки набрали би далеко реальнішого напряму і погляду на життя».[3] В іншому листі Франко писав про намір перекласти на українську мову «Divina Commedia» Данте «головно задля недосяжимої простоти і грандіозності її стилю. Може удасться дещо й на наше бідне поле перенести».[4]

Від перекладачів Франко вимагав насамперед «доброї знайомості хоч найменше двох язиків, а власно того, на який він перекладає, чи се буде його рідний язик, чи ні, а потім того, з якого перекладає».[5] Перекладач повинен, як справедливо вказував Франко, вивчити той матеріал, який належить перекла-

---

[1] М. Горький. История русской литературы. М. 1939, стор. 59—60.

[2] К. Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка, Львів, 1901, стор. VIII.

[3] Лист Івана Франка до М. Драгоманова 6. II. 1877 р. «Матеріяли для культурної й громадської історії Західньої України», т. I, Київ, 1928, вид. ВУАН, стор. 4.

[4] Там же, стор. 291.

[5] І. Франко. Дещо про штуку перекладання. «Каменярі», Львів, 1912, стор. 6—7.

дати, вияснити соціальне обличчя автора оригіналу, політичну спрямованість його творів, визначити своє ставлення до них.

Сам Франко-перекладач суворо дотримувався всіх цих вимог у своїй практичній роботі.

Приступаючи до перекладу творів К. Гавлічека, він опрацював значну кількість літератури про нього, яка розкрила «велике значення Гавлічека для розвою чеського народу, навчила, — як зазначає Франко, — мене шанувати і подивляти політичного діяча та борця там, де я досі любив і подивляв поета». Природно, що Франкові, який все своє життя пройшов як письменник і політичний діяч та борець, була близькою та зрозумілою творчість Гавлічека і особа письменника. Тому у Франка «само собою явилось бажання присвоїти хоч дещо з тих перлин чеської літератури ... рідній мові».[1]

Перш ніж братися за переклади творів Пушкіна, Франко глибоко вивчає його творчість, про що свідчать критичні статті Франка про Пушкіна. Вартість перекладу Франко визначає реалістичністю відтворення оригіналу з максимальним збереженням його змісту і форми.

Отже, розкидані по різних статтях думки Франка про художній переклад дають уявлення про ті основні реалістичні засади теорії і практики художнього перекладу, якими керувався Франко, перекладаючи сам, або ж видаючи чужі переклади.

Їх він дотримувався також, працюючи над перекладами на українську мову творів велетня російської літератури і її основоположника — Олександра Сергійовича Пушкіна.

* * *

Іван Франко рано познайомився з творчістю Пушкіна. Його інтерес до геніального російського поета був глибоким і постійним. Так, уже в першій друкованій збірці Франка «Баляды и росказы» (1876) знаходимо «Шотландську пісню» та баладу «Русалка» («Над озером в глухих дубравах...»), перекладені, як зазначено в підзаголовку до них, «из Пушкина». В 1914 р. ці переклади з рядом виправлень та змін І. Франко передруковує у збірці «Із літ моєї молодості». В 1917 р., вже після смерті І. Франка, побачила світ остання велика його праця, виконана ще в 1914 р. — книжка перекладених на українську мову драматичних творів Пушкіна: «Александер С. Пушкін. Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка, Львів». У передмові до цієї книжки знаходимо (повні-

[1] К. Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка, Львів, 1901, стор. V.

стю чи уривками) 10 віршів Пушкіна, спеціально підібраних Франком для характеристики «найбільшого російського поета». Переклади цих віршів здійснив також Франко.

Як бачимо, Іван Франко починає і закінчує свою творчу діяльність зверненням до Пушкіна. Цей факт дуже показовий і його ніяк не можна розцінювати лише як простий збіг обставин. Звернення Франка в останні роки життя до творчості Пушкіна і здійснення давнього задуму — перекласти всі пушкінські драматичні твори — свідчить насамперед про те, що інтерес до Пушкіна у Франка не згасав на протязі усього його життя.

Слід нагадати, що окремі твори Пушкіна появилися на сторінках галицьких періодичних видань ще до виступу Франка в літературі.[1] Очевидно, це також в якійсь мірі спричинялося до того, що молодий Франко рано звернув свою увагу на творчість Пушкіна.

Юнацькі Франкові переклади творів Пушкіна (1876) значно слабкіші в порівнянні з перекладами 1914 р., але навіть вони вигідно виділяються на фоні тогочасної галицької оригінальної та перекладної літератури. Важливим є те, що ці переклади Франка були першими ластівками з великої російської літератури, яка з цього часу з кожним роком починає займати все більше місця не тільки в формуванні ідейно-художніх принципів Івана Франка, але й — в значній мірі завдяки Франкові — всього літературного процесу, ним очоленого. Щільний зв'язок з передовою російською літературою у великій мірі допоміг Франкові зорієнтуватися та обрати історично правильний шлях для спрямування розвитку української літератури (питання про завдання літератури, про характер реалізму, про відображення життя пролетаріату в художній літературі). Не маючи прямої потреби більше зупинятися на цих питаннях, розглянемо коротко перекладені Франком твори Пушкіна.

Молодий Франко сплатив чималу данину перекладницькій традиції вільного поводження з оригіналом — обробки і навіть часткової переробки його з допомогою народно-пісенної лексики й образів. Певною залежністю від цієї традиції можна пояснити і характерний вибір пушкінських текстів для першого перекладу: народна пісня («Шотландская песнь») і народна балада («Русалка»). В цих перекладах, як і у всіх ранніх творах Франка взагалі, кидаються у вічі діалектизми. На перевиданому в 1914 р. тексті бачимо, як Франко «підчищає» мову своїх творів, наближаючи її до загальнолітературної, шляхом заміни очевидних діалектизмів загальновживаними літературними сло-

---

[1] Див. працю М. Пархоменка. Пушкін і Західна Україна, зб. «О. С. Пушкін», вид. «Вільна Україна», Львів, 1949.

вами, зворотами. Поруч з повним текстом перекладу «Шотландської пісні» (1876 р.) наведемо (праворуч) ті зміни, які вносить Франко в цей текст в 1914 р., готуючи його до збірки «Із літ моєї молодості»:

Против крука крук летить	Проти...
Крук до крука так кричить:	
«Круче, як би нам *прознати*,	... те знати
Де обід будемо мати?	
Крук *те крукові в одвіт*:	... до крука у одвіт
«Знаю я, де нам обід.	
В чистім полі жовте жито,	
Там *богатиря* убито.	... козаченька ...
Хто *и защо го убив*,	... і за що вбив його
То єго лиш сокіл зрів	Знає лиш сокіл його
Конь вороний, та хиба ще	Кінь...
Єго *любочка гуляща*».	... люб'ятко гуляще
Сокол в пущі улетів,	
На коника ворог сів,	
Любка милого жде свого	
Не *убитого* — живого.	... вбитого, а...

В перших 5 рядках перекладу спостерігаємо виразний звуковий образ: про-, кру-, кру-, кру-, кру-, кри-, кру-, про-, кру-, кру-. З допомогою алітерацій та асонансів, вживаних в більшій мірі, ніж в оригіналі (у Пушкіна: -ор-, -ор-, кри-), Франко створює звукове враження «розмови» двох круків. Місце вбивства богатиря у перекладі Франка означене за народно-пісенною традицією, а не за оригіналом (II строфа).

Пушкін:	Франко:
В чистом поле под ракитой	В чистім полі жовте жито
Богатырь лежит убитый.	Там богатиря (козаченька) убито.

В народній пісні:

Ой, у полі жито
Копитами збито,
Під білою березою
Козаченька вбито.

Заміну в редакції 1914 р. «богатиря» «козаченьком» найімовірніше можна пояснити тим, що порушувався пісенний образ («вбитий в полі козак»), а також тим, що інакше в перекладі затемнювався зміст, думка, поскільки «богатир» в українській мові асоціюється з «багатим», «багатством».

Явно неточний, навіть дещо грубуватий переклад «хозяйка молодая» — «любочка гуляща». У передрукові 1914 р. Франко пробує змінити, пом'якшити вислів («люб'ятко»), але помітного успіху не досягає.

Та крім названих окремих недоліків, переклад Франка виділявся цілим рядом позитивних, нових для тогочасних перекла-

дів якостей. Насамперед слід відзначити уважне ставлення перекладача до загального характеру, ритмічного малюнку оригіналу і намагання якнайповніше відтворити все це в перекладі. Так, Франко зберігає загальний народно-пісенний колорит оригіналу, дотримується такого ж, як і в оригіналі, чергування чоловічої та жіночої рим і надає своєму перекладові такого ж «твердого і рішучого звучання», яке має оригінал. В перекладі збережено 5 пар (з 8) пушкінських рим, а також розмір оригіналу — 4-стопний хорей, усічений в перших двох рядках кожної строфи. Зіставлення словесного матеріалу оригіналу й перекладу, розподіленого за частинами мови, дає таку картину:

у Пушкіна: іменників — 21, прикметників — 6, дієслів — 12, інших — 23.

у Франка: іменників — 22, прикметників — 6, дієслів — 12, інших — 29.

В передмові до польського перекладу своїх «Каменярів» Ів. Франко, роблячи такі ж зіставлення перекладу та оригіналу, писав: «Коли слова перших трьох категорій творять головну основу словесного твору, надаючи йому зміст і акцію, то слова другої категорії (в нашому поділі — «інші» — *Ф. Н.*), се неначе тінювання в малярстві, що оживляє і упластичнює картину.»[1] Там же Франко відзначав, що збільшення в перекладі проценту слів основних трьох категорій в порівнянні до оригіналу веде до переобтяження перекладу змістом, до затемнення, а то й фальшування контурів. Перекладач повинен прагнути до збереження максимальної відповідності особливо перших трьох словесних категорій. Зіставлення показує, що Франко в своєму перекладі це словесне співвідношення зберіг досить точно.

Такі ж приблизно зауваження можна зробити і щодо перекладу «Русалки». Наскільки переклад не задовольняв Франка, видно хоча б з того, що в 1914 р. він вносить зміни в 38 рядків первісного тексту (всіх рядків — 56). Зміни ці в більшості досить значні.

Переклад 1876 р.	Зміни у виправленому виданні 1914 р.
На монаха глядить тужливо	
і пишні коси *йме чесать...*	Чеше в лад...
С страхом глядить старий на диво	Старий із острахом
На ту пречудну діви стать	Глядить чудову
Она го д'собі зве рукою	Вона головкою хитнула
То бистро кивне головов,	Рукою старцеві кивнула
І враз падучою звіздою	
В глуб сонних филь метне собов.	У хвиль глубінь пірнула.

[1] І. Франко. Дещо про штуку перекладання. «Каменярі», Львів, 1912, стор. 23.

Порівняймо з цією ж строфою оригіналу:

Глядит на старого монаха
И чешет влажные власы.
Святой монах дрожит со страха
И смотрит на ее красы.

Она манит его рукою,
Кивает быстро головой...
И вдруг падучею звездою
Под сонной скрылася волной.

Візьмемо ще одну строфу (за виправленим варіантом):

Пушкін:

Глядит, кивает головою,
Целует издали шутя,
Играет, плещется волною,
Хохочет, плачет, как дитя,
Зовет монаха, нежно стонет...
«Монах, монах! Ко мне, ко мне!..»
И вдруг в волнах прозрачных тонет:
И все в глубокой тишине.

Франко:

Глядить, манить його до себе,
Цілує, мов би знехотя
То грає, плюскається в водах,
Регоче, плаче, мов дитя.
...Монаха кличе і зітхає...
«Сюда! Сюда!» І звук бренить...
І знов у хвилях поринає
Серед нічної тишини.

Як бачимо, Франко дуже обережно поводиться з оригіналом, намагаючись не порушити ні ритміки, ні руху думки в ньому. Те ж саме можемо сказати і про останні строфи цього перекладу. Окремі невдачі перекладача не повинні нас дивувати: молодий Франко тільки розпочинав вивчати російську літературу, тільки виходив на широку дорогу критичного реалізму. Пізніші переклади Франка, в тому числі й переклад драматичних творів Пушкіна, як побачимо далі, є значним просуванням вперед і без перебільшення їх можна вважати вершиною перекладницької майстерності в усій дорадянській українській літературі.

Відомо, що Франко після 1876 р. неодноразово виступав з літературно-критичними статтями про Пушкіна, але безпосередньо до перекладів його творів приступив лише в 1914 році. Хвороба не перешкодила цьому невтомному трудівникові здійснити грандіозний задум: перекласти всі драматичні твори Пушкіна на українську мову. На жаль, хвороба, часи воєнної розрухи, які затримали друкування книги перекладів Франка, а потім смерть письменника були причиною того, що ця перша в українській літературі книжка творів Пушкіна вийшла в світ не остаточно оброблена перекладачем та не відредагована як слід. Адже книга була підготовлена Франком в дивовижно короткий час. Біографію Пушкіна, яка займає 34 сторінки книжки і в якій знаходимо 12 віршованих вставок-ілюстрацій з поезій Пушкіна (дві з них в уривках), перекладених Франком, написав Іван Франко протягом перших семи днів березня 1914 р. (в книжці, в кінці статті, зазначено: «Писано дня 1—10 марта 1914 р.»).

7 березня 1914 р. Франко вже писав Ів. Калиновичу, видавцю «Всесвітньої бібліотеки»: «Посилаю Вам життєпис Пушкіна Ал. Сей життєпис прийде на початок тома, далі піде пере-

клад Бориса Годунова. Бор. Год. *зачну перекладати слідуючого тижня»*,[1] (підкреслення наше — *Ф. Н.*). А за час з 8 по 27 березня Франко перекладає драму «Борис Годунов», «Сцену из Фауста» і «Пир во время чумы» перекладено Франком за один день (10. IV. 1914 р.), «Каменный гость» — протягом чотирьох днів (27. II — 2. III 1914 р.) і т. д.

Як видно з листа до Калиновича, Франко висилав переклади п'єс Пушкіна видавцю «Всесвітньої бібліотеки» частинами. Зробити остаточну правку кожного перекладеного твору, а потім усієї книги в цілому Франкові не вдалося. Це не могло не відбитися на викінченості окремих місць Франкових перекладів. І писаки з буржуазно-націоналістичного табору, яким ворожою була прогресивна українська і російська література, ворожим був Франко, активний агітатор і пропагандист великої російської літератури, докладали немало зусиль, щоб знецінити переклади Франка з Пушкіна. Лицемірно посилаючись на «хворобу та поспіх» Франка, різні филиповичі та зерови оголошували всі переклади з Пушкіна темною плямою в творчій біографії Каменяра.

Довгий час такі явно ворожі, антинаукові думки про переклади Франка залишались нерозкритикованими, нерозгромленими. М. Пархоменко у своїй роботі «Пушкін і Західна Україна» (1949 р.) викрив тенденційну вигадку про нібито художню неповноцінність Франкових перекладів з Пушкіна. Шляхом аналізу перекладів драматичних творів Пушкіна М. Пархоменко переконливо довів, що навіть при наявності окремих недоліків у них Франко не потребує ніяких скидок «на хворобу та поспіх» і що його переклади з Пушкіна до 1917 р. «були найкращими і до того ж найвірнішими перекладами віршів великого російського поета на українську мову».[2]

До віршів Пушкіна, використаних у передмові, Франко перш за все підійшов як критик, а не як поет-перекладач. Він мав на меті донести до читача не художнє ціле, а лише думку того чи іншого пушкінського вірша як ілюстрацію до своїх висловлювань про поета. Саме тому при потребі Франко використовує не цілі вірші Пушкіна, а лише уривки з них (а уривок з вірша «Чернь» навіть подає в оригіналі). Так, з вірша «Безверие» Франко спочатку перекладає лише 2 рядки (21—22), а потім ще 18 рядків (60—78) передостанніх, залишивши 2 останніх рядки неперекладеними. Ясно, що тут Франко про художню цілість вірша не дбав. Тому й знаходимо в цих уривках, хоч дуже рідко, такі невластиві для Франка невідповідності, як «сумні

---

[1] Львівський філіал бібліотеки АН УРСР. Архів, № 489.

[2] М. Пархоменко. Пушкін і Західна Україна, зб. «О. С. Пушкін», Львів, 1949, стор. 88.

зори водить», що повинно відповідати оригіналові — «печальный взор он водит»; або «Та перед вівтарем не вклонить і колін» замість «Там умножает он тоску души своей».

З оди «Вольность» Франко перекладає лише 48 рядків (6 строф з 12), причому, навіть порушує строфіку оригіналу (V строфа в перекладі складається з 4 перших рядків V і 4 останніх рядків VI строф оригіналу). Уривком з цієї поезії Франко мав на меті показати перехід Пушкіна від любовної лірики до політичної. Слід відмітити, що окремі строфи «Вольности» перекладені досить вдало (II, IV, VI). Наведемо приклад:

Пушкін:	Франко:
Открой мне благородный след	Відкрий мені спасенний слід
Того возвышенного галла,	Того високого душею Галла,
Кому сама средь славных бед	Якому серед лютих бід
Ты гимны смелые внушала.	Ти смілі гімни піддавала!
Питомцы ветреной судьбы,	Любимці змінної судьби,
Тираны мира! Трепещите!	Тирани світа, о здригайтесь!
А вы мужайтесь и внемлите,	А ви мужайтесь, підіймайтесь,
Восстаньте, падшие рабы!	Вставайте, гноблені раби!

Решта 10 поезій Пушкіна, використані Франком для статті, перекладені повністю. Це: «Деревня», сонет «Поэту», «Стансы» («В надежде славы и добра...»), «Друзьям» («Нет, я не льстец...»), «Послание в Сибирь», «Клеветникам России», «Бородинская годовщина», «Свободы сеятель пустынный», «Он между нами жил» і «Я памятник себе воздвиг нерукотворный».

Особливо майстерно переклав Франко «Деревню», повністю зберігши багатство думки і силу вислову оригіналу. З цього перекладу видно, як тонко, майстерно можна передавати Пушкіна українською мовою. І стає очевидною тенденційність, неприхована ворожість націоналістів до Франка — перекладача Пушкіна, які нападали саме на переклад «Деревни».[1]

Наведемо приклади з Франкового перекладу «Деревни».

Я твій. Люблю сей темний сад
З його затінками холодними й цвітами,
Той луг, усіяний пахучими стиртами,
Де чисті струмочки між корчами шумлять.
Тут бачу двох озер рівнини лазурові,
Де парус рибака біліє оддалік;
За ними ряд горбів і ниви, мов стяжки,
А оддалік розсипані хатки,
На берегах вохких воли скрізь та корови,
Зажурені стоги й крилаті вітряки, —
Скрізь трудиться й жиє в достатку чоловік.
. . . . . .

[1] Див. напр. передмову до «Вибраних творів» Пушкіна, «Книгоспілка», 1927 або 1930 р.

Оракули віків, тут я і вас вітаю,
Коли весною в холодку дерев
У самоті тій величавій
Відрадний голос ваш яснійше почуваю.
Він гонить лінощів понурий сон,
До праці родить пориви у мні
І ваші творчі помисли та думи
В душевній дозрівають глубині.

Звичайно, є окремі невдалі рядки і в перекладі «Деревни» (напр., рядок «Роптанью не внимать толпы непросвещенной» у Франка передано логічно і стилістично невідповідним: «Не слухать *капосних незнайків клевети»)*. Вдалий також переклад сонета «Поэту»: зміст, тон і настрій оригіналу збережено.

Наводимо приклад:

Пушкін:	Франко:
Ты царь: живи один. Дорогою свободной	Ти цар, то жий же сам! Дорогою свобідною
Иди, куда влечет тебя свободный ум,	Йди там, куди тебе веде свобідний ум!
Усовершенствуя плоды любимых дум,	Довершуй виплоди любимих твоїх дум,
Не требуя наград за подвиг благородный.	А нагород не жди за твори, хвали гідні.

Є, правда, відступи в перекладі Франка. Наприклад, перекладач вживає дактилічні закінчення чи архаїзм «всує», яких нема в оригіналі, дещо змінює образ в останньому рядку — у Пушкіна: (толпа) «... *в детской* резвости колеблет твой треножник»; у Франка: «Або *мов дітвора* твій п'єдестал штурмує!» Але ці неточності не виводять читача за межі ідей та образів оригіналу.

Більше зауважень можна зробити про переклад «Стансів» («В надежде славы и добра...»): не збережена ритміка оригіналу, невірно переданий зміст слів «Не презирал страны родной: он знал ее предназначенье» (у Франка: «Не гордував рідною стороною, і шлях її він укріпив без змін»). З іншого стильового плану вжите перекладачем слово «дривітник» (римується з «робітник») змінює урочистий тон всієї строфи.

Вірш «Друзьям» загалом перекладений вдало, але в деяких строфах Франко змінює відтінок думки оригіналу. Наприклад, у III строфі допущено ряд відступів, які навіть порушили зміст оригіналу:

Пушкін:	Франко:
О нет, хоть юность в нем кипит,	Хоч і киплять в нім сили молоді
Но не жесток в нем дух державный:	Дух не жорстокий в нім державний;
Тому, кого карает явно,	Тим, кого він карає явно,
Он тайно милости творит.	Він в тайні ласку робить іноді.

Одним доданим словом «іноді» в перекладі змінено думку оригіналу. Але таких відхилень мало. Переважна більшість строф перекладу дуже повно відтворює оригінал. Наприклад, остання строфа цього вірша:

Пушкін:	Франко:
Беда стране, где раб и льстец Одни приближены к престолу, А небом избранный певец Молчит, потупя очи долу.	Біда краєві, де підхлібники й раби Самі лиш близькі до престолу, А небом вибраний співець Мовчить, схиливши зір додолу.

Також вдало перекладене «Послание в Сибирь». Можна хіба не погодитися з перекладом останніх двох рядків II строфи. У Пушкіна: надія «Разбудит бодрость и веселье, придет желанная пора» і в останніх двох строфах розшифровується, що входить в поняття «желанной поры». У Франка ж читаємо: «Надія... бадьорість збудить, *дні веселі прийдуть, пожадана пора*». А далі — «Любов і приязнь і до вас...», тобто з дальших рядків не видно, що вони розкривають смисл «пожаданої пори», хоча в них і досить точно відтворені відповідні рядки оригіналу.

В перекладі вірша «Наклепникам Росії» загальному тонові, стилеві вірша ніяк не відповідають рядки в перекладі:

Чи *річечки* Слов'ян зіллються в руському морі,
Чи висохне воно, — ось *закавика*.

В «Бородинской годовщине» Пушкіна всі дев'ять строф мають однакову будову — bababdcfcf. Франко в 6 строфах точно дотримується такої системи римування (строфа III—VIII). Іншу будову мають II і IX строфи (acacbbeded і babacceded), а I строфа має лише 9 рядків (рядок «А чья звезда ее вела!..» в перекладі не відтворений). В цьому перекладі зустрічаємо ряд русизмів, як от: «хвастаючись», «клеветники» та інші. Русизмом є також слово «звізди» в добре перекладеному вірші «Свободы сеятель пустынный». Таких лише фонетично змінених в дусі української мови російських слів у перекладах Франка знайдемо немало («побіда», «решітка» та інші).

В перекладі поезії «Он между нами жил» можна знайти тільки два незначних відступи від оригіналу. Пушкінський рядок «Мы *жадно* слушали поэта» неповністю переданий у Франка: «І з *зацікавленням* ми слухали поета». Те ж саме бачимо у останніх двох рядках: у Пушкіна —

... Боже! освяти
В нем сердце *правдою твоей* и *миром*.

у Франка —

... Боже, *поверни свій мир*
У злобою наповненую *душу!*

Перекладений Франком «Памятник» точніше і краще передає оригінал, ніж переклад М. Старицького, проте не позбавлений окремих неточностей та недоробленостей. Вже в I строфі Франко невдало вживає два епітети, один з яких не цілком відповідає пушкінському («главою *непокорной*» — у Франка: «*гордою* головою»), а другий є непотрібним «доповненням» перекладача, яке вносить зовсім інший відтінок у текст оригіналу. Мова йде про епітет «славний» перед словами «александрійського стовпа». Пушкін не висловив свого ставлення до цієї «колони слави». У нього просто сказано:

Вознесся выше он главою непокорной
Александрийского столпа.

Франко ж зайвим епітетом підкреслює це ставлення:

Піднявся висше він гордою головою
Від *славного* александрійського стовпа,

Ні дальший текст оригіналу, ні вся творчість Пушкіна не дають підстав перекладачеві для ствердження від себе такого «захопленого» ставлення Пушкіна до емблем чи символів царської влади. Подібного роду «вільність» перекладачів недопустима. Правда, у Франка вона майже єдина, але й це його не виправдує, бо від такої «вільності» знижується рівень перекладу. Решта строф цього перекладу особливих зауважень не викликає.

Такий короткий аналіз перекладів Франка поезій Пушкіна. Ми спеціально зупинялися більше на недоліках цих перекладів, щоб показати, що їх було не так багато навіть тоді, коли Франко ставив перед собою не виключно перекладницькі цілі.

Там же, де Франко пам'ятав про закони перекладу і дбав про найповніше відтворення всіх ідейно-художніх компонентів оригіналу — в перекладах драматичних творів Пушкіна — подібних недоліків майже не знайдемо. Тому до цих перекладів можна підходити з іншою художньою міркою.

В усіх перекладах Франко зумів зберегти повністю зміст, найтонші нюанси оригіналу, загальний тон пушкінських драм, їх розмір (неримований п'ятистопний ямб). Цього Франкові вдалося досягти не тільки завдяки його перекладницькому талантові та великій перекладницькій практиці. Важливою умовою Франкового успіху була його глибока обізнаність зі всією пушкінською творчістю, зокрема вірне і тонке розуміння п'єс Пушкіна, про що свідчать його цінні критичні статті, додані до кожної з перекладених ним драм.

Майстерність Франка-перекладача в однаковій силі проявилася і в перекладі «національної російської драми» — «Бориса

Годунова», і в перекладі «Маленьких трагедий» Пушкіна. Відступи від оригіналу Франко дозволяє собі в цих перекладах лише такі, які не порушують образів оригіналу.

Адже цілком допустима заміна, наприклад, слова «город» — словом Москва в першій сцені «Бориса Годунова» («Наряжены мы вместе город ведать», — у Франка: «Наставлені оба ми берегти Москву»), бо від цього ні зміст, ні стиль оригіналу не зазнають втрат. В такому ж плані зроблена заміна: «*напав* на свіжії сліди» замість «*наехал* я на свежие следы», «*як невинний*» замість «*будто правый*» чи «*мабуть*» замість «*конечно*», яке у пушкінському тексті також має допустове, а не стверджувальне значення, «*зрівняться* з Годуновим» замість «*тягаться*» і т. д.

Франко обережно поводиться з синтаксичною будовою оригіналу. Майже скрізь, де це можливо (з врахуванням тих окремих розходжень в граматиці, які є в російській та українській мовах), Франко зберігає синтаксичну структуру п'єс Пушкіна. Окремі синтаксичні зміни мають той же характер, що й лексичні (не міняють загального тону, стилю, оригіналу). Наведемо приклад.

Пушкін:	Франко:
Неумолим! *Он* от себя прогнал Святителей, бояр и патриарха.	*Він* невмолимий! Відігнав від себе Священників, бояр і патріарха.[1]

Тут, як бачимо, перекладач лише переніс підмет з другого речення в перше, інші члени речення збережені у повній відповідності з оригіналом. Не змінює думки оригіналу і об'єднання двох речень в одно:

Пушкін:	Франко:
Московских беглецов Обворожил. Латинские попы С ним заодно.	Попів Латинських він з'єднав собі й московських Утікачів очарував собою.[2]

Ритміку оригіналу Франко старанно відтворює. Єдиний розмір (5-стопний ямб) зберігає він в усій п'єсі «Борис Годунов», вводячи його навіть у ті сцени, які в оригіналі написані іншим розміром. Так, Франко в своєму перекладі поновлює обидві сцени «Бориса Годунова», які не ввійшли у друковане видання п'єси 1831 р. Сцена «Ограда монастырская» написана в Пушкіна 7-стопним усіченим хореєм («Что за скука, что за горе наше бедное житье!..), а Франко її перекладає

[1] Александр С. Пушкін. Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка, Львів, 1917, стор. 7.

[2] Там же, стор. 40.

також 5-стопним ямбом («Яка нуда! Яке нещастне наше те бідне є життя!..»).[1]

VII і IX сцени «Палаты патриарха» і «Корчма на литовской границе» та початок XI сцени (розмова Ксенії з мамкою), написані в оригіналі прозою, Франко перекладає білим віршем, тим же розміром, що й інші сцени. Щоправда, в оригіналі проза цих сцен дуже близька до ритмізованої, віршованої мови (особливо це стосується реплік отця Мисаїла), але навіть це повністю не виправдовує перекладача.

Франко у сцені «Корчма на литовской границе» дуже вдало передає яскраву, образну, пересипану примовками та приказками, мову монахів.[2]

XIII сценою в перекладі «Бориса Годунова» Франко ставить не включену Пушкіним в остаточний текст п'єси сцену «Замок воеводы Мнишка в Самборе. Уборная Марины». Як відомо, ця сцена в оригіналі виділяється серед інших тим, що вона написана римованими віршами. Франко ж і цю сцену, як і всю драму, переклав білим віршем (кілька римованих пар зустрічаємо в цій сцені: вступав—дорівняв, спочине—прилине, королевич—цісаревич тощо). Аналогічну картину спостерігаємо і в перекладі «Сцены из Фауста»: Франко не відтворює римування оригіналу, переклавши всю сцену білим віршем.

Трагедія «Скупой рыцарь» перекладена Франком вправно. В перекладі збережене все словесне, а також ритмічне, інтонаційне багатство оригіналу (короткі речення, переноси, різні паузи, оклична і питальна інтонації тощо), завдяки чому переживання героїв стають конкретно-відчутливими, дістають життєву переконливість. Це стосується і майстерно переданих мовно-структурними засобами складних людських переживань у монолозі барона, і живих, напружених діалогів.

Ті кілька рядків з монологу барона, в яких переживання скупаря-батька досягають вершини емоційного напруження і перелому (від слів «Я царствую!..» до рядка «Едва умру, он, он! сойдет сюда»), в оригіналі заримовані (3 пари рим). Рима немов виділяє кульмінацію монолога; далі мова барона відбиває все більші хвилювання скупаря (слова повторюються: он—он—он, совесть—, совесть—, совесть; однакові клаузули підряд: совесть—собеседник—ведьма—могилы.., питальна та оклична інтонації і т. п.), і природно, що Пушкін знову переходить до білого вірша. Всі ці компоненти у значній мірі знаходять своє відтворення у перекладі І. Франка.

Трагедія «Моцарт и Сальери» — це єдина п'єса Пушкіна, що була надрукована в українському перекладі до появи книги

---

[1] Александр С. Пушкін. Драматичні твори... Львів, 1917, стор. 20.
[2] Там же, стор. 27—28, 32.

перекладів Івана Франка. В 1895 р. ця п'єса в перекладі М. Вороного була надрукована в «Зорі».[1] Вибір Вороним саме цієї п'єси Пушкіна (не політичний, не соціальний конфлікт, а «духовний», твір до певної міри «без тенденційної прикмети»...) не був випадковим. Не зупиняючись на цьому питанні, ми відзначимо, що філософської суті, всієї глибини думки трагедії Вороний не хотів та й не міг зрозуміти, і переклад його вийшов невдалим. У всіх відношеннях переклад Вороного поступається перед Франковим. І тільки одвертою тенденційністю, «духовною спільністю» редактора з перекладачем можна пояснити, що націоналіст Филипович у редагований ним збірник «Вибраних творів» Пушкіна в радянські часи включає переклад Вороного, а не Франка. Вороний часто робить непотрібні «доповнення» до оригіналу (наприклад, додає епітети: у Пушкіна — «как простая гамма», у Вороного — «як *звичайна* (?) проста гама»); неодноразово виявляє невідчуття стилю (*«чаша дружбы»* у нього перекладено: «чарка приязні»), нерозуміння тексту («в науке искушенный» перекладає в «науці здібний» (?!), «усильным, напряженным постоянством» — «через постійну, тверду (?) витривалість», «Ифигении начальны звуки» — «Іфігенії велебні звуки», «мучительно» — «запекло», «самоотверженья» — «самопожертви» і т. д.). У Пушкіна Сальєрі говорить, як він став ремісником у музиці:

«...перстам
придал послушную, сухую беглость».

У перекладі Вороного читаємо:

«Я... набув
метку дотриману рухливість...» (?)

Виходить, що не пальці, а сам Сальєрі став рухливим... Не тільки образ втрачено, але й логічний смисл. Кінець монолога Сальєрі (сцена 1-а) Вороний перекладає:

Запекло заздрю, глибоко... О небо!
Де ж правдота (?), коли дар *святий*,
Коли сам геній той не в нагороду
Любові щирої, самопожертви...

—«святий» замість «священный», «сам геній» замість «бессмертный гений», неточний переклад слів «мучительно» і «самоотверженья» і таке інше. Подібні неточності, смислові і стилістичні втрати властиві всьому перекладові. Слова Сальєрі — «посетит меня восторг и творческая ночь и вдохновенье» Вороний

[1] «Моцарт і Сальєрі». Драматичні сцени О. С. Пушкіна. На українську мову переклав Микола Вороний. «Зоря», 1895, стор. 469—471.

перекладає якимсь заплутаним, містично-релігійним «образом»: «відвідає мене *святий* закон і чарівне натхнення». Наведених прикладів, здається, досить. У перекладі Вороного багато чужорідного, непушкінського; у ньому все «святе», «чарівне», «небесне», далеке від землі, далеке від оригіналу. Бо великий реаліст, життєлюбець Пушкін був чужий, ворожий цьому містикові, заспівувачеві декадентизму Вороному. Переклад Вороного — це жалюгідна спроба декадента-націоналіста «пристосувати», обробити в своїх «смаках» Пушкіна.

Отже, невдача цього та всіх інших перекладів Вороного не тільки в технічних причинах, а головно в ідейних розходженнях, в різних творчих засадах перекладача і автора оригіналу. В перекладі виявилося соціальне обличчя перекладача. Подібних прикладів перекручування оригіналу, коли автор і перекладач стояли на різних класових позиціях, історія перекладної літератури знає дуже багато. Ці приклади є свідченням класової боротьби, що проявляється також і в перекладній літературі.

У працях класиків марксизму-ленінізму ми знаходимо неодноразові вказівки на те, що перекладач неминуче виявляє класове, партійне обличчя в своїх перекладах.

В одному з листів Маркса знаходимо дуже чітке висловлювання з цього питання: «Так как речь идет о книге *не для рабочего читателя*, — писав Маркс, — то было бы бессмысленно искать переводчика непременно внутри партии, которая не богата литературными силами, т. е. заранее исходить из того принципа, что переводчик должен быть *партийным человеком*».[1] (Всі підкреслення в цитаті наші — *Ф. Н.*).

Енгельс писав про Бродгауса, який перекладав твори Маркса на англійську мову, що він перекручує зміст оригіналу, «заставляет Маркса сказать как раз обратное тому, что он говорит».[2] Ленін у своїй праці «Аграрне питання і «критики» Маркса» зупиняється на перекладі Маркса ворогами марксистського вчення, заявляючи, що герої сучасної критики перекручують зовсім ясний зміст ворожого їм вчення шляхом вихоплення з контексту цитат і невірних перекладів.[3] В роботі «Матеріалізм і емпіріокритицизм» Ленін викриває «идеалистическую ложь или увертку агностика» махіста Базарова, який намагався перекрутити висловлювання Енгельса. Це була спроба «построить всю подделку Энгельса под Маха на искажении смысла цитаты, не более того».[4]

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XXVI, стор. 433.
[2] Там же, т. XVI, ч. I, стор. 234.
[3] Див. В. И. Ленин. Сочинения, т. 5, стор. 101.
[4] Там же, т. 14, стор. 102.

Наведені висловлювання класиків марксизму-ленінізму дають нам підставу зробити висновок, що система помилок у перекладі М. Вороного та йому подібних є не якоюсь випадковістю, а закономірним проявом ворожої, антинародної ідеології перекладача.

Переклад «Моцарт и Сальери» Франка має дещо більше неточностей і невдало перекладених місць, ніж інші його переклади. Очевидно, це пояснюється занадто вже коротким часом, протягом якого Франко здійснив переклад п'єси (2 дні — 18 і 19 січня 1914 р.). Але наявні неточності стосуються деталей, а дух, зміст, система образів і загальний колорит оригіналу Франком збережені. Ось приклади відхилень у Франковому перекладі від оригіналу, які підтверджують щойно сказане:

1) «Покинув *вчасно* я пусті забави» (в оригіналі: «Отверг я *рано* праздные забавы»). Трохи змінено відтінок думки в перекладі, але дальші слова Сальєрі немов підтверджують думку, що він дійсно вчасно відрікся від всього, що не стосується музики, і тому мав змогу «усильным, напряженным постоянством... в искусстве безграничном достигнуть степени высокой». Отже відступ від оригіналу незначний, він знаходить собі логічне виправдання.

2) В перекладі Моцарт розповідає Сальєрі:

Нічого, так, *дрібницю*. Вчора ніччю
Не брався сон мене, *як часто*
Була зо мною, і до голови
Прийшли дві-три *мелодійки*...[1]

Підкресленим нами словам перекладу в оригіналі відповідають: «безделицу», «бессоница *моя* меня томила», «мысли». Пушкінське «бессоница *моя*» виразно говорить про те, що для Моцарта безсоння — явище не нове і не рідкісне, отже, Франком додані слова («як часто була зо мною») не випадково — думка оригіналу при цьому не змінюється, а тільки передається з меншою словесною економністю. Так само мав Франко право замінити слово «мысли» на «мелодійки», бо думки композитора — це і є мелодії, а відтінок зневажливості до них («мелодійки») цілком природний в устах Моцарта, який навіть свій викінчений твір називає «дрібницею» («безделица»). Про деякі інші невідповідності оригіналові у Франковому перекладі цієї п'єси мова буде йти нижче.

До числа кращих Франкових перекладів, з яких можна навести багато прикладів творчого переосмислення, справді мистецького відтворення Пушкіна українською мовою, нале-

[1] Александр С. Пушкін. Драматичні твори... Львів, 1917, стор. 155.

жить також переклад «Каменного гостя». Мовна індивідуалізація, багатство інтонаційного малюнка, гнучкість думки, чіткість образів — все це дбайливо і високомайстерно відтворив у своєму перекладі Іван Франко. Окремі неточності не можуть знизити очевидних позитивних якостей перекладу. Майстерність Франка-перекладача досягає вершини в III сцені («Пам'ятник командора»), в якій передана перша розмова Дон-Жуана і Донни Анни. Вправно перекладені і всі інші сцени.

Недоліки в цьому перекладі, як і в перекладах інших п'єс, можна пояснити тим, що Франко не мав змоги їх відредагувати (наприклад, очевидні недогляди: «который год тебе» перекладено «скільки у тебе літ», «блестят» — «блискочуть», «участи» — «почесті» та інші). Найбільш помітні неточності такі: в 1-й сцені (розмова Дон-Жуана з монахом) Франко робить невиправдану перестановку реплік. У Пушкіна Дон-Жуан спочатку питає монаха «Что за странная вдова? И не дурна?», а потім, почувши, що «не может и угодник в ее красе чудесной не сознаться», говорить (і це цілком логічно):

Не даром же покойник был ревнив.
Он Донну Анну взаперти держал,
Никто из нас не видывал ее.
Я с нею бы хотел поговорить.

А в перекладі репліка Дон-Жуана після відповіді монаха складає лише один рядок: «Хотів би я поговорити з нею». Решта ж відповідних оригіналові слів з цієї репліки чомусь перенесена перекладачем в попередню репліку:

Ось дивна ще вдова. Не дармо то
Був заздрісний покійник, Донну Анну
Держав у заперті так, що ніхто з нас
І бачити її не міг. *А гарна з себе?*»[1]

В такій репліці невиправданим стає початок другого речення («Не дармо то...»), як невиправданою є перестановка взагалі.

В перекладі є два незначних пропуски з тексту оригіналу. Пропущено репліку Дон-Жуана з першої сцени: «Вставай, Лаура, кончено», та з 4-ї сцени: «Так, разврата я долго был покорный ученик». Крім цього, зустрічаємо неточні переклади окремих слів: «рабская» — «боязлива», «повеса» — «пустуне», «бедного» — «страшного» і т. п.

Але все це не знижує загального високого рівня Франкового перекладу. Наводимо уривок:

---

[1] Александр С. Пушкін. Драматичні твори... Львів, 1917, стор. 172.

Пушкін:

Или желать
Кончины, Донна Анна, знак безумства?
Когда б я был безумец, я б хотел

В живых остаться, я б имел надежду
Любовью нежной тронуть ваше сердце,
Когда б я был безумец, я бы ночи
Стал провождать у вашего балкона,
Тревожа серенадами ваш сон,
Не стал бы я скрываться, я напротив
Старался быть везде б замечен вами;
Когда б я был безумец, я б не стал
Страдать в безмолвии.. .

Франко:

Хіба кінця бажать.
О Донно Анно, се безумства знак?

Якби я був безумний, я б бажав

Живим лишиться, мав би я надію

Любов'ю ніжною зворушить ваше серце.
Якби я був безумний, я всі ночі
Проводив би край вашого балкона

І серенадами я б проганяв ваш сон.
Я не ховавби ся, а навпаки
Старався б скрізь вам кидатись у очі.
Якби я був безумний, я не став би

Терпіти мовчки...[1]

П'єсу Пушкіна «Пир во время чумы» Франко переклав за 2 дні (7—8 квітня 1914 р.). Пісня Мері та гімн на честь чуми Вальсінгама в перекладі, як і в оригіналі, складаються з римованих в такому ж порядку (bbadad) віршів. Переклад і цієї п'єси виконаний загалом вправно, без особливих втрат для оригіналу. Обмежимося одним прикладом:

Голова:

Такої я не знаю, але гімн
На честь чуми вам можу заспівати.
Я написав його в минулу ніч,
Коли розстались ми. Мені прийшла
Охота дивна до віршування
Вперве в життю. Послухайте ж мене!
Хрипливий голос мій тій пісні відповідний.[2]

(В оригіналі):

Такой не знаю — но спою вам гимн
Я в честь чумы: я написал его
Прошедшей ночью, как расстались мы.
Мне странная нашла охота к рифмам,
Впервые в жизни! Слушайте ж меня:
Охриплый голос мой приличен песне.

---

[1] Александр С. Пушкін. Драматичні твори... Львів, 1917, стор. 187.
[2] Там же, стор. 212.

В перекладі цієї п'єси є ряд невдало чи неповно перекладених місць, неточно відтворених образів оригіналу. Їх можна знайти вже на початку перекладу. Не зупиняючись на невідповідному для даного тексту звертанні «пане голово», «панно люба», вкажемо на пропуски, які ведуть за собою певні втрати — образні чи смислові — оригіналу. Ось, для прикладу, кілька рядків з перекладу, в яких, на наш погляд, оригінал відтворено не повно:

(В оригіналі)	(В перекладі)
О человеке *очень* нам знакомом.	1. Про чоловіка *нам знайомого*.

Не відтворено слово «очень», яке несе в контексті велике логічне навантаження, бо тоді стає зрозумілим, чому промовець навіть не потребує зразу називать ім'я того, про кого він говорить (бо «очень... знаком») і чому в таку хвилину першому йому приділена увага бенкетуючих.

Застольную беседу оживляли	Так часто *оживляв* обіди наші...
В холодные, *поздемные жилища*	*В холоднеє житло* там *під землею*...
...С диким совершенством...	Прекрасно, *так, аж страшно*...

В оригіналі молодий чоловік має явне тяжіння до урочистої, образної мови, а в перекладі його мова упрощується. Це змінює характеристику образу. (Слова в перекладі «Немного» і «Я предкладаю», що повинні б відповідати словам оригіналу «Но много» і «Я предлагаю», вважаємо просто описками).

Навстречу ей трещат *камины*,	Навстрічу їй (зимі. — *Ф. Н.*) тріщать *долини* (?)
И весел *зимний жар* пиров.	Гуде веселий *шум* пирів.

Тут втрачено яскравий образ оригіналу. Можливо, Франко не прочитав правильно слова «камин» і тому обидва рядки в його перекладі вийшли не просто невдалими, але й мало зрозумілими (щоправда, подібних помилок ми не знайшли більше в усій книзі). Можна сказати, що відсутність редакторської правки на перекладі «Пира во время чумы» відчувається в найбільшій мірі.

Останньою Франко переклав п'єсу «Русалка» (протягом 8—10 квітня 1914 р.). Цей переклад, як і переклад «Каменного гостя», відзначається дуже малою кількістю відхилень (і то незначних) від оригіналу. Він може бути прикладом високої перекладницької майстерності Івана Франка.

Детальне співставлення перекладу з оригіналом показує, що переклад «Русалки» — один з найкращих в усій книзі. В ньому не знайдемо змін, відхилень, які б затемнювали чи викривляли зміст оригіналу, збережено колорит, систему образів. Пропуски

в тексті, про які говорили деякі критики,[1] насправді не такі значні і робити тільки через це висновок про якусь «поспішність» та «недбалість» перекладача немає підстав.

В перекладі Франка ми знаходимо лише кілька послідовно проведених змін в плані надання всьому творові забарвлення в дусі українського фольклору. З Франкової післямови до перекладеної ним «Русалки» видно, що він вбачав невідповідність задуму і етнографічно-побутового фону в Пушкінській п'єсі. На думку Франка, тему п'єси Пушкін запозичив «з українського життя та вірувань українського народу», а образи, побутові подробиці (Мельник, його дочка, подарунки князя і т. п.) мають своїм джерелом російський фольклор.[2]

Переважна більшість «відступів» у перекладі Франка — це намагання уникнути згаданої невідповідності. Тому у Франка читаємо «коханчик» (в оригіналі — «милый друг»), «ви, тату» («ты...»), «здорові, пане мельник!.. ясний пане, гаразд із вами!» («здорово, мельник... Милостивый князь, добро пожаловать»), «коралі» («ожерелье»), «чівка» («повязка»), «покушать меду» («пожаловать на мельницу»), «таточку» («родимый»), «ліса» («верея»), «двір» («терем») і т. п. Такий характер мають твори Пушкіна у перекладі на українську мову Івана Франка.

При всій високій оцінці перекладів Франка ми не можемо не відзначити ряд «огріхів», недоробленостей і неточностей. Про більшість з них, а також про причини, що в значній мірі їх обумовили, вже говорилося вище. Важливіші з цих помилок можна розділити на такі групи:

1. Неточності внаслідок того, що перекладач помилково прочитав, невірно зрозумів значення окремих слів (в перекладі: «Переслухання» замість «ставка», «плачливі» замість «начальные», прочитане, мабуть, Франком як «печальные», «дивлюсь» замість «дивлюсь», тобто «удивляюсь», «ангел» замість «агнец», «участь» замість «почесть» та інші).

2. Неточності, викликані вставками в текст перекладу невідповідних оригіналові діалектизмів («галицизмів») як от: «газдине» («хозяйка»), «штука» («искусство»), «хосен» («польза»), «ховав би ся» та інші.

3. Неточності, викликані трудністю передати фразеологічні звороти і ідіоматичні вирази оригіналу (хоча в цілому Франко з цим успішно справився), як, наприклад: «Да в добрый час» перекладено «або під добру хвилю», «куда как нужно» — «ще того не ставало», «легко сказать» — «не жарт сказать», «вкусил он райское блаженство» — «доступив роскоші в раю», «добро пожаловать» — «гаразд з вами» та деякі інші.

---

[1] Див. В. Чапля. Пушкін українською мовою («Зоря», 1927, № 3).

[2] Александр С. Пушкін. Драматичні твори..., Львів, 1917, стор. 245—246.

4. Поодинокі приклади (ми знайшли тільки 3) зміни образу, змісту оригіналу, які, на нашу думку, також пояснюються неточним прочитанням оригіналу при перекладі та відсутністю редакторської правки перекладу. Ось вони:

а) в першій сцені «Скупого рыцаря» Альбер говорить:

Что дам тебе в заклад? Свинную кожу?
Когда б я мог *что заложить*, давно
Уж продал бы...

А в перекладі відповідного місця читаємо:

Що маю дати в застав? Чи свинячу
Сю шкіру? Якби міг *її заставить*,
Продав би вже давно.

Невірна передача думки оригіналу очевидна.

б) В сцені III «Каменного гостя» Дон-Жуан говорить, розглядаючи статую Командора:

А сам покойник мал был и щедушен,
Здесь, став на цыпочки, не мог бы руку
До *своего он носу* дотянуть.

В перекладі Франка ці слова передані так:

А сам покійник був малий та щуплий.
Тут ставши на вшпиньки, не міг би
Рукою досягнуть *йому до носа*.

в) В сцені з «Русалки» «Днепровская Ночь» князь, підходячи до «дуба заветного», бачить, як з нього раптом опадає листя, і говорить:

Передо мной стоит *он* гол и черн,
Как дерево проклятое.

І далі — ремарка: «Входит старик в лохмотьях и полунагой». А в перекладі:

Ось
Передо мною голий *хтось* і чорний
Стоїть, як дерево прокляте!
(Входить дідусь у лахміттю, напівголий).

Такі серйозні помилки є у Франкових перекладах драматичних творів Пушкіна. Немає сумніву, що і вони, і дрібніші недоладності могли бути виправленими, якби Франко мав змогу відредагувати свої переклади. Але й при наявних недоліках переклади Франка залишаються найвищим досягненням (і за якістю, і за кількістю перекладених творів) серед усіх дореволюційних перекладів творів Пушкіна на українську мову.

Т. І. ПАЧОВСЬКИЙ

ІВАН ФРАНКО — ПЕРЕКЛАДАЧ МІЦКЄВИЧА

В дослідженнях Івана Франка з польської літератури найвизначніше місце належить великому польському поету, палкому демократу, щирому поборнику дружби народів — Адаму Міцкєвичу.

З творчістю Міцкєвича Франко познайомився ще будучи учнем середньої школи в Дрогобичі. Пізніше він уважно вивчає життєвий і творчий шлях Міцкєвича,[1] досліджує публікацію творів,[2] дає характеристику прозової і поетичної спадщини письменника.[3]

Особливу увагу Франко приділяє українським перекладам поезії Міцкєвича. Так, наприклад, в 1885 р. на сторінках петербурзької газети «Kraj» в статті «Mickiewicz w literaturze rusińskiej», що згодом ввійшла до збірника під назвою «Pamięci Adama»,[4] Франко охарактеризував переклади П. Гулака-Артемовського, Л. Боровиковського, М. Костомарова, О. Навроцького, М. Старицького та інших і дав їм вірну оцінку. «З тих перекладів, — зазначає Франко, — можемо зробити висновки хіба про те, як скоро почався цей вплив (тобто творів Міцкєвича — *Т. П.*) і як далеко сягав на нашій землі, самі однак переклади мусимо вважати скоріше випадковими спробами поетичними, ніж серйозною працею, що її піднято з метою перелити у власне суспільство соціальні і політичні ідеї та прагнення Міцкєвича. Звідтіль і виникає, що такі капітальні твори поета, як «Конрад Валленрод», «Гражина», «Дзяди» не знаходили у нас перекладачів». Далі Франко цілком справедливо підкреслював, що перекладачі вільно поводились з оригіналом, не перекладали вірно його змісту і не додержувались форми. Порів-

[1] Пор. доповнення І. Франка до біографії А. Міцкєвича, доданої до драми «Wielka utrata», виданої у Львові 1914 р.

[2] І. Франко. Nowe wydanie dzieł Mickiewicza, «Kurjer Lwowski», 1893, № 14—15.

[3] Адам Міцкєвич. До галицьких приятелів. Переклав і пояснив І. Франко, Л., 1903.

І. Франко. Із поезій А. Міцкєвича, «Діло», 1907, № 255.

[4] «Pamięci Adama», Петербург, 1890, стор. 109—116.

нюючи баладу Міцкевича «Чати» з її перекладом М. Старицького, Франко дає таку характеристику перекладачеві: «Яка велика кількість непотрібних додатків, незважаючи на викінчену віршову форму. Зразу ж видно, що тут працює ремісник форми, а не мистець натхнення».[1] Немає сумніву, що все це зумовило в деякій мірі появу перекладів Франка з поетичної творчості А. Міцкевича.

Франка як перекладача Міцкевича в загальному охарактеризував Г. Вервес у роботі «Адам Міцкевич в українській літературі». В розділі «Іван Франко і Адам Міцкевич» він дав перелік Франкових перекладів з творів Міцкевича і висловив декілька думок щодо передачі форми оригіналу. Зміст майже не привернув його уваги.[2]

Перш ніж розглядати Франкові переклади творів Міцкевича, ми коротко зупинимося на поглядах Франка щодо художнього перекладу.

Франко вважав, що за переклад поезій повинні братися «не холодні ковалі», але справжні поети, «золотарі, — як писав він у рецензії на невдалі переклади німецькою мовою поезій Т. Шевченка, зроблені Шпойнаровським, — з дуже делікатним струментом і дуже ніжною рукою».[3]

Особливу увагу приділяв Франко точній передачі змісту, що тісно пов'язано із збереженням і вірною передачею художніх прийомів. З цього приводу в рецензії на польський переклад «Слова о полку Ігоревім» про один з найкращих образів цієї поеми Франко писав: «Незрівняне староруське «Ничить трава жалощами, а древо съ тугою къ земли приклонилось» передано рядками:

Więdnie trawa stepowa od żalu,
Drzewa tęskniąc gałęzie schylają.

Гарно, а все ж таки... те «stepowa» можна було-б лишити на боці, і «gałęzie» додано не зовсім добре, а за те пропущено характерне «къ земли» — ні, над передачею сього місця, — пише Франко, — варто було б попрацювати. Рецензент радить «резигнувати з новочасних поетичних прикрас», перекладач повинен «як мога найглибше вникнути в духа і значення оригіналу».[4]

Відносно передачі віршової форми Франко широко висловлюється у статті «Дещо про штуку перекладання», написаній з приводу польського перекладу його вірша «Каменярі».[5] Про форму свого твору Франко писав: «Відповідно до основно-

---

[1] Газ. «Kraj», 1885, № 46.

[2] Г. Д. Вервес. Адам Міцкевич в українській літературі, Київ, 1955, стор. 204—205 і 213—217.

[3] ЛНВ, 1906, т. XXXV, стор. 508.

[4] Там же, т. XXXIII, стор. 589—590.

[5] І. Франко. Каменярі. Укр. текст і польський переклад. Львів, 1912.

го настрою поема написана довгими, 13-складовими віршами т. зв. олександрінами і строфами, з яких кожна зложена з п'яти віршів, римованих по схемі **а б а а б**, при чім **а** має женські, а **б** мужеські рими. Все те несвідомо, працею поетичної творчості обчислене на те, щоб під час читання строфи заперти дух, а при кінці відітхнути свобідніше».

Перекладач «Каменярів» на польську мову, як пише далі Франко, «ужив той сам 13 складовий розмір (при мужеському римі він робиться 12 складовим) і оминув трудність римування тим способом, що дає скрізь женські рими. Се надає кожній строфі лагіднішу неначе м'якшу тонацію, ніж чергування женських римів з мужеськими».

Як бачимо, Франко з формою вірша тісно поєднував зміст і тому вимагав від перекладача точної передачі віршових розмірів та римування.

Для перекладу Франко рекомендував підбирати твори, цінні змістом і формою. У статті «Із поезій Адама Міцкєвича» Франко писав, що, перекладаючи твори цього поета, він керувався «життєвим змістом їх, сумою чуття, яке вложив у них автор, і їх артистичним обробленням».[1]

З творчості польського поета Франко підібрав для перекладу характерні, типові для його поетичної спадщини твори, а саме балади «Втеча» («Ucieczka»), «Чати» («Czaty»), соціально-політичну поему «Фрагмент» («Ustęp») до III ч. «Дзядів», якій він дав назву «Петербург», такі вірші епічного характеру, як «До друзів росіян», «Ордонова редута», «Смерть полковника», «Нічліг» («Do przyjaciół moskali», «Reduta Ordona», «Śmierć pułkownika», «Nocleg»), ліричні поезії «Геть з моїх очей», «До матері польки», «Непевність», «В день від'їзду», «Судьбами різними в вир світа кинені» («Do matki Polki», «Niepewność», «Dumania w dzień odjazdu», «W imionniku K(aroliny) R (zewuskiej)» і два уривки з найбільшого твору Міцкєвича «Пан Тадеуш» («Pan Tadeusz»).

Більшість цих творів у власному перекладі Франко опублікував 1914 р. під заголовком «Вибір поезій» Адама Міцкєвича», як додаток до історичної драми «Wielka utrata», авторство якої він помилково приписував Міцкєвичу.

Уривки з «Пана Тадеуша», «Господарський вечір» і «Буря», складені для хрестоматій середніх шкіл,[2] були перекладені Франком в 1895 і 1896 рр.

Поема «Пан Тадеуш», написана в 1834 р., зображує життя польської шляхти початку XIX ст. Поет висловив думку, що

---

[1] Пор. «Діло», 1907, № 255.

[2] Читанка руска для другої кляси середних шкіл, Львів, 1895, стор. 156—157; Читанка руска для третої кляси шкіл середних, Львів, 1896, стор. 94—96.

шляхта не зможе відродити польську націю. Майбутнє належить новому поколінню, представником якого є Тадеуш Сопліца. У своєму творі Міцкевич висловив щирі почуття дружби до інших народів, наприклад до російського. Все це змальовує поет на широкому фоні життя і картин природи.

Саме дві такі картини — «Господарський вечір» і «Буря» — Франко переклав на українську мову.

До появи перекладів Франка в українській літературі відомий був перший розділ поеми Міцкевича, в якому саме містився уривок «Господарський вечір», в перекладі К. Волинця з 1874 р. Для порівняння наведемо переклад Франка і Волинця, а також текст оригіналу:

Міцкевич

Słońce ostatnich kresów nieba dochodziło,
Mniej silnie, ale szerzej, niż we dnie świeciło,
Całe zaczerwienione, jak zdrowe oblicze
Gospodarza, gdy prace skończywszy rolnicze
Na spoczynek powraca; już krąg promienisty
Spuszcza się na wierzch boru, i już pomrók mglisty,
Napełniając wierzchołki i gałęzie drzewa,
Cały las wiąże w jedno i jakoby zlewa;
I bór czernił się nakształt ogromnego gmachu,
Słońce nad nim czerwone, jak pożar na dachu;
Wtem zapadło do głębi; jeszcze przez konary
Błysnęło, jako świeca przez okiennic szpary
I zgasło.[1]

Волинець

При заході проміні сонце пускало
Менш сильні як в південь, хоч дуже й лискучі
И більше красніло, як з досвітком раннім
Днесь земю прощавши гадало вертати:
Мов з видом би повним, гладющим, румяним
Ишов кремязний кметь из праці до хати.
Йде мрака з низу, перечорний бір став,
Що дерев очима нельга розглядіти,
Як терем заклятий вдалі миготав,
Над верхом котрого пожар став горіти;
Бо искряво тамки над лісом звишни
Засияло сонце, в гилях миготало,
Мов свічка крізь віконниць шкалубинки
Аж в дальшому неба краю вже запало.[2]

Франко

Вже сонце на край неба круг свій похиляло,
Не так, як в днину ярко, та ширше палало,

[1] Dzieła Adama Mickiewicza. Wydał Dr. Henryk Biegeleisen, т. III, Львів 1893, стор. 6.

[2] «Пан Фадій». Переложив Кузьма Волинець. Книжка І. Господарство «Правда», 1874, № 1, стор. 10.

Ціле розчервоніле, мов здорові лиця
В господаря, що в полі вспівши обробиться,
Вертає на спочинок. Вже вогнисте коло
На бір спускаєсь: сумерк мов повзе навколо.
І пні й верхи й гілляки всіх дерев займає,
Мов в'яже їх до купи, мов ураз зливає,
Чорнієсь бір, мов палац той заклятий в лісі,
Над ним червоне сонце, мов пожар на стрісі.
Ось в глуб запалось, ще раз блисло поміж гілки,
Мов свічка між віконниць шпари мигне тільки. —
І згасло.[1]

Як видно з поданих зіставлень, Волинець вільно поводиться з текстом оригіналу, не зберігає повністю образів і художніх прийомів Міцкєвича, додає від себе окремі деталі і перекладає силабічним віршем, що зовсім не характерно для української системи віршування. Крім того, в перекладі чимало діалектизмів. Все це позбавляє переклад Волинця художності.

Після опублікування перекладу першої книги поеми Міцкєвича «Пан Тадеуш» Волинець, відчувши свою неспроможність, дальших її частин не перекладав.

Переклад Франка стоїть значно вище перекладу Волинця. Передусім Франко вдало розв'язує переклад польського 13-складового силабічного вірша, передаючи його олександрійським віршем, зберігаючи жіночі рими оригіналу.

Слід зауважити, що Міцкєвич для відображення кольорів заходу сонця вживав таких прийомів: «słońce mniej silnie, ale szerzej niż we dnie świeciło»; «całe zaczerwienione, jak zdrowe oblicze gospodarza»; «krąg promienisty»; «...i bór czernił się nakształt ogromnego gmachu»; «słońce nad nim czerwone, jak pożar na dachu»; «...przez konary błysnęło, jako świeca przez okiennic szpary».

Всю цю систему образів Франко передав так: «...сонце... не так, як в днину ярко, та ширше палало»; «ціле розчервоніле, мов здорові лиця в господаря»; «вогнисте коло»; «чорнієсь бір, мов палац»; «червоне сонце, мов пожар на стрісі»; «...блисло поміж гілки, мов свічка між віконниць шпари».

Вірно передав Франко також один з найкращих описів природи в творі Міцкєвича — картину бурі. Для порівняння наводимо приклад:

Міцкєвич

Nagle wichry zwarły się, porwały się w poły,
Borykają się, kręcą, świszczącemi koły
Krążą po stawach, mącą do dna wody w stawach,
Wpadły na łąki, świszczą po łozach i trawach,
Pryskają łóz gałęzie, lecą traw przekosy
Na wiatr, jako garściami snopów; wiatry wyją,
Upadają na rolę, tarzają się, ryją,

[1] І. Франко. Твори, т. XIV, Київ, 1955, стор. 331.

Rwą skiby, robią otwór wichrowi trzeciemu,
Który wydarł się z roli jak słup czarnoziemu,
Wznosi się, jak ruchoma piramida toczy,
Łbem grunt wierci, z nóg piasek sypie gwiazdom w oczy,
Co krok wszerz wydyma się, roztwiera ku górze,
I ogromną swą trąbą otrębuje burzę.
Aż z całym tym chaosem wody i kurzawy,
Słomy, liścia, gałęzie, wydartej murawy,
Wichry w las uderzyły, i po głębiach puszczy
Ryknęły jak niedzwiedzie. A już deszcz wciąż pluszczy.[1]

Франко

Втім схопились вітри, зчепилися з собою,
Мов борються, ревуть, скаженою юрбою
Танцюють по ставах, аж мул зо дна здіймають.
Поскочили на луг, по лозах, травах грають,
Рвуть листя, і гілки, і перекоси трав.
Летять, мов жменями волосся хто би рвав
То кучері — снопи. Вітри ще дужче виють,
Ось на ріллю падуть, клубляться, люто риють,
Рвуть скиби; вихор їх новий випережа,
Що вирвався з ріллі, мов земляна вежа.
Піднявся, сунеться, мов темний демон ночі,
Уперся лобом в грунт, пил сипле зорям в очі;
Що крок то ширше дмесь, а верх десь в небі губить
І величезною трубою бурю трубить.
Вкінці весь той хаос води, гілляк, листків,
Соломи, куряви і трав, піску й цвітків
Вітри погнали в ліс і в нетрах в пітьмі ночі
Мов тури заревли. А дощ раз враз плюскоче.[2]

В даному уривку Міцкєвич дуже майстерно змальовує рух за допомогою максимального використання дієслівної лексики. Так яскраво відобразити картину бурі допомагають йому також вдало підібрані порівняння і персоніфікації. Крім цього, поет застосував і звуконаслідування бурі, використавши чимало слів зі звуком «р» і шиплячими приголосними. Франко-перекладач пильно слідкує за художніми прийомами Міцкєвича і повністю зберігає їх у своєму перекладі. Художній рівень перекладу дещо знижують використані в обох уривках діалектизми (чорніє́сь, в глуб, днесь). В пізніших перекладах Франка їх майже вже не помічаємо. В цілому переклад Франка уривків поеми «Пан Тадеуш» як щодо змісту, так і форми повністю відповідає оригіналові. Тому не дивно, що М. Рильський, перекладаючи цю поему на українську мову, використав форму, обрану Франком.

Вдалим є переклад Франка вірша «Геть з моїх очей»,[3] зроблений, мабуть, у сторіччя з дня народження Міцкєвича. Згодом Франко вмістив його у біографію Міцкєвича, додану

[1] Dziela A. Mickiewicza, 1893, т. III, Л., стор. 205—206.
[2] І. Франко. Твори, т. XIV, стор. 333.
[3] ЛНВ, 1899, кн. 5, стор. 184—185.

до твору «Wielka utrata». Цей вірш, що своїм змістом так нагадує Франкову збірку «Зів'яле листя», був написаний в зв'язку з відвідинами Міцкевичем його улюбленої дівчини Марилі Верещак, яка вийшла заміж за іншого. Вірш Міцкевича, написаний 1822 р., закінчувався такими строфами:

Czy książkę weźmiesz, gdzie smutnym wyrokiem
Stargane ujrzysz kochanków nadzieje;
Złożywszy książkę z westchnieniem głębokiem,
Pomyślisz sobie: ach, to nasze dzieje...

A jeśli autor, po zawiłej próbie
Parę miłosną naostatek złączył,
Zagasisz świecę i pomyślisz sobie:
Czemu nasz romans tak się nie zakończył...

Wtem błyskawica nocna zamigoce:
Sucha w ogrodzie zaszeleszczy grusza,
I puszczyk z jękiem w okno zatrzepioce...
Pomyślisz sobie, że to moja dusza.

Tak w każdem miejscu i o każdej dobie,
Gdziem z tobą płakał, gdziem się z tobą bawił,
Wszędzie i zawsze będę ja przy tobie,
Bom wszędzie cząstkę mej duszy zostawił.[1]

Наведені строфи Франко переклав так:

«Читатимеш повість, де явно чи скрито
Кохануюпару розбила юрба,
То згорнеш ту книжку, зітхнеш сумовито,
Подумаєш: «Боже! Се й наша судьба!»

Коли ж їй дав автор закінчення гоже,
По злиднях коханцям дав щастя й талан, —
Ти, свічку згасивши, подумаєш може:
«Чому ж так і наш не скінчився роман?»

Втім, блискавка в пітьмі нічній замигоче,
Від шелесту листя проснеться тиша,
Пугач десь застогне, в вікно затріпоче, —
Подумаєш: «Може його се душа».

Так в кожному місці і в кожну хвилину,
Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всюди частину
Лишив я своєї душі.[2]

Хоча Франко, як стверджує порівняння приведених строф з оригіналом, в окремих випадках уточнює і міняє художні деталі, напр. фрази «Пошарпані побачиш коханців надії» (= Stargane ujrzysz kochanków nadzieje), «Суха в городі зашелестить груша» (= Sucha w ogrodzie zaszeleszczy gru-

[1] Dzieła A. Mickiewicza. Wydał Dr. Henryk Biegeleisen, т. IV, Л., 1893, стор. 46—47.
[2] І. Франко. Твори, т. XIV, стор. 314.

sza) змінив на «Коханую пару розбила юрба», «Від шелесту листя проснеться тиша», проте настрій ліричного героя передає вірно. Отже, Франко не був прихильником буквалізму, він тільки дбав про вірну передачу ідейного змісту.

Франко зберігає Міцкевичеве перехресне римування і наближається своїм 4-стопним амфібрахієм до 11-складового силабічного вірша оригіналу. Такого віршового розміру вживав Франко у збірці «Зів'яле листя» (пор. вірш «Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі»).

Твором Міцкевича, в якому, за словами Франка, «сконцентровано стільки могутнього чуття і бистрих обсервацій і високоартистичних висловів як мало трапляється навіть у найбільших поетів світової слави», була «Ордонова редута» (1832). Франко, публікуючи вперше переклад цього твору в 1907 р., підкреслював також, що «при всій односторонності патріотичного погляду автора... твір ...має й широке, загальнолюдське значення як вогнистий протест проти заборчої війни і як ярка картина жорстокостей тої війни».[1] Для підтвердження цього можна навести такі рядки твору Міцкевича:

Tam, kula lecąc, zdala grozi, szumi, wyje,
Ryczy jak byk przed bitwą, miota się, grunt ryje: —
Już dopadła; jak Boa śród kolumn się zwija,
Pali piersią, rwie zębem, oddechem zabija.
Najstraszniejszej nie widać, lecz słychać po dzwięku,
Po waleniu się trupów po ranionych jęku:
Gdy kolumnę, od końca do końca przewierci,
Jak gdyby środkiem wojska przeszedł aniół śmierci.
Gdzież jest król, co na rzezie tłumy te wyprawia?
Czy dzieli ich odwagę, czy pierś sam nadstawia?
Nie, on siędzi o pięćset mil na swej stolicy,
Król, wielki samowładnik świata połowicy.
Zmarszczył brwi, — i tysiące kibitek wnet leci;
Podpisał, — tysiąc matek opłakuje, dzieci.[2]

У Франковому перекладі цей уривок звучить так:

Куля ось летить, здалека грозить і шумить і виє,
Мов бугай реве до бою, шарпається й землю риє.
Вже допала, мов боа той у рядах свій скрут звиває,
Грудьми палить, рве зубами, самим віддихом вбиває.

Найстрашнішої не видно, тільки чуть її сичання,
Видно, як валяться трупи, чути ранених стогнання.
А як з краю в край колону провертить і просверлує,
То немов посеред війська ангел смерті промандрує.

Де ж король, що ті громади висилає на різню?
Чи дає відваги приклад, ставить грудь свою міцну?
Ні, сидить п'ятсот миль відси у своїй столиці нині,
Цар, великий самовладець всього світа половині.

[1] І. Франко. Із поезій А. Міцкевича, «Діло», 1907, № 255.
[2] Dzieła A. Mickiewicza, т. IV, Л., 1893, стор. 103—104.

Зморщив брови — і кибитки тисячами чвалом скачуть;
Підписав — і тисячами матері за дітьми плачуть.[1]

У формі перекладу Франко вживає 8-стопний хорей, що поділяється цезурою на дві половини. Початково цей вірш був і надрукований за схемою 4-стопного хорея, у 8-стопний хорей поєднав їх Франко тільки у другій його публікації, що більш відповідало 13-складовому епічному віршеві оригіналу.[2]

Балади Міцкєвича «Чати» (1827) і «Втеча» (1831) Франко переклав в 1908 р. Про баладу «Втеча» Франко писав, що вона є «майстерним зразком балади, обробленням тої самої теми, яку наприкінці XVIII в. обробив німецький поет Август Біргер під назвою «Lenore» і яку потім, більше або менше вірно наслідуючи його, обробляли різні поети, в тім числі російський Жуковський, польський товариш Міцкєвича Томаш Зан і український Левко Боровиковський. «Можна сказати без пересади, — читаємо далі, — що обробленнє Міцкєвича щодо літературної вартости та відданя тону людової поезії перевишає всі інші оброблення сеї теми, не виключаючи й Біргерове, декуди дуже многословне та манєроване». Обидві ці балади Франко «старався передати... нашою мовою як найближче до оригіналу, задержуючи при тім розмір віршів і рими».[3]

Для ілюстрації наводимо декілька зіставлень оригіналу з текстом.

Міцкєвич:

I

On wojuje — rok upłynął,
On nie wraca — może zginął.
Panno szkoda młodych lat,
Od książęcia jedzie swat.

XI

Słodko, prędko czas ucieka.
Wtem koń zarżał, jękła sowa,
Zegar wybił. — „Bywaj zdrowa,
Koń mój zarżał, koń mój czeka,
Albo wstawaj, na koń siądź
I na wieki moją bądź".

---

[1] І. Франко. Твори, т. XIV, стор. 321—322.

[2] В примітках до XIV тому творів І. Франка (К., 1955) на стор. 451 помилково зазначено, що текст перекладу друкується за першим виданням. У дійсності текст «Ордонової редути» в XIV томі відповідає своєю віршованою будовою публікації в 1914 р. (Пор. А. Міцкєвича. Wielka utrata, Видав. др. І. Франко, Л., 1914, стор. 236—238).

[3] Пор. додаток до «Wielka utrata» під назвою «Вибір поезій Адама Міцкєвича. Переклади й переднє слово І. Франка», стор. 202.

XII

Miesiąc świeci jeździec leci
Po zaroślach i po krzach,
Panno, panno, czy nie strach?

XIII

Rumak polem jak wiatr niesie,
Niesie lasem — głucho w lesie,
Tu i ówdzie wystraszona
W suchej jodle kracze wrona,
Po łozach wilcze źrenice
Migają się jako świece.

XXVII

„Czegoś stanął mój kochanku?
Zimna rosa mię spłókała,
Zimno wieje wiatr poranku,
Okryj płaszczem, bo drżę cała".

XXIX

Przeskoczyły cwałem mury,
Biją dzwony, pieją kury.
Nim ksiądz przyszedł na mszę ranną,
Zniknął koń z jeźdźcem i panną.[1]

Франко:

Він воює — рік минає,
Може, вмер, що не вертає...
Панно, жаль літ молодих!
А ось їде князь-жених.

Люба, мила йде розмова...
Втім рже кінь, сова гукає.
Час ударив. «Будь здорова!
Кінь мій рже, мій кінь чекає.
Або встань, сядь на коня,
І на віки будь моя!»

Місяць світить, їздець летить
По чагарах і корчах —
Панно, панно, чи не страх?

Кінь, як вітер, полем дмуха,
Несе лісом, в лісі глухо...
Тут і там в сухій ялиці
Ворон вистрашений кряче;
В лозах вовчії зіниці
Миготять, як ліхтарі.

[1] Dzieła A. Mickiewicza, т. I, Л., 1893, стор. 95, 97, 100.

«Чом ти станув, мій коханцю?
Зимні роси мене мочать,
Зимний вітер віє вранці...
Вкрий плащем, бо вся дрижу!»

Перескочив чвалом мур.
Дзвони б'ють, запіяв кур...
Поки блисла зірка ранна,
Щезли кінь, їздець і панна.[1]

Фактично переклад Франка докладно передає сюжет, в чому допомагає йому збереження художніх прийомів, наприклад: порівнянь (Rumak polem jak wiatr niesie — Кінь як вітер полем дмуха), епітетів (w suchej jodle — в сухій ялиці; zimna rosa — зимні роси). Крім цього, до оригіналу наближається перекладач також і формою, справедливо підбираючи для польського 8-складового вірша з жіночими і чоловічими римами 4-стопний хорей з застосуванням римування оригіналу.

Про те, що Франко дійсно намагався якнайдокладніше передати оригінал, свідчить також балада «Чати», яку до нього переклав на українську мову М. Старицький. Франко писав про цей переклад, що він «хоч без сумніву талановитий, усе таки поводиться з оригіналом далеко свобідніше від мойого і уложений трохи відмінним розміром».[2] Балада «Чати» складається з 14 строф, стільки ж їх у перекладі Франка. У перекладі Старицького на 6 строф більше. В цій баладі, побудованій на українському фольклорному матеріалі, змальовується образ жорстокого вельможі, що намагається смертю покарати свою дружину за невірність. Однак його наказ, про що розповідається в останній строфі, приймає іншу кінцівку.

Для виявлення різниці між перекладами Франка і Старицького наводимо строфу балади з оригіналу та перекладів.

Міцкєвич[3]

„Wyżej ... w prawo ... pomału ... czekaj mego wystrzału,
Pierwiej musi w łeb dostać pan-młody"
Kozak odwiódł, wycelił, nie czekając wystrzelił,
I ugodził w sam łeb — wojewody.

Франко[4]

«Вище! В право! За ціллю!
Жди, аж перший я стрілю!
Молодому дам добру догоду».
Козак змірив і вцілив,
Не чекаючи стрілив,
І потрапив в сам лоб воєводу.

---

[1] І. Франко. Твори, т. XIV, стор. 326, 328, 330.
[2] Вибір поезій А. Міцкєвича. Переклади й попереднє слово І. Франка, Л., 1914, стор. 202.
[3] Dzieła A. Mickiewicza, т. I, стор. 93.
[4] І. Франко, Твори, т. XIV, стор. 326.

Старицький[1]

Не схиб же! Ну, жваво! Ще вище!.. Направо!
Рушницю тримаєш погано!
Та слухай наказу, — ми випалим зразу:
Ти — в панну, а я — в того пана!

Козак те не слуха... рушницю до вуха
Мерщій притуляє... ой пробі!
Тарахнув з запалу... та схибив помалу:
Черкнув воєводу по лобі.

На прикладі цієї строфи бачимо, що Старицький вільно перекладає текст польської балади, а Франко старанно зберігає всі образи. Далі Франко користувався іншим розміром, вживаючи 3-стопний неповний анапест, що цілком передає ритміку 14-складового вірша, який переплітається з 10-складовим. Ямб, який вжив у своєму перекладі М. Старицький, не відповідав оригіналові. Треба відмітити й те, що в побудові строф Франко наслідував О. С. Пушкіна, який переклав цю баладу на російську мову.[2] Як і російський поет, Франко 4-рядкові строфи (з їх внутрішніми римами в перших і третіх рядках) замінює 6-рядковими.

Одним з найвизначніших творів Міцкевича вважає Франко його політично-сатиричну поему «Фрагмент», додану до III частини «Дзядів» (1832). В ній він бачив багато спільного із «Сном» Т. Шевченка. Міцкевич у своїй поемі, окремі частини якої мають назви «Дорога до Росії», «Передмістя столиці», «Петербург», «Пам'ятник Петра Великого», «Перегляд війська» і «Олешкевич», з одного боку, гостро викриває жорстоке обличчя царя і його прислужників, що пригноблюють широкі маси, і, з другого, виявляє в ній щире почуття дружби й глибокої пошани до тих росіян, що боролися за права народу.

Іван Франко, переклавши поему Міцкевича «Фрагмент», писав, що в ній виявився його епічний талант, дотепність та сатиричний хист. Усі ці художні прийоми збережені у Франковому перекладі, що підтверджують подані нижче зіставлення уривків:

Міцкевич

Przechadzka modna jest o tej godzinie.
Zimno i wietrzno, ale któż dba o to,
Wszak Cesarz tędy zwykł chodzić piechotą
I cesarzowa, i dworu mistrzynie.

---

[1] М. Старицький. Вибрані твори, К., 1950, стор. 103.

[2] Пор. А. С. Пушкин, Полное собрание сочинений, М., 1936, т. II, стр. 210—212.

A naprzód idą dworscy urzędnicy:
Ten w futrze ciepłem, lecz nawpół odkrytem,
Aby widziano jego krzyżów cztery;
Zmarznie, lecz wszystkie pokaże ordery;
Wyniosłem okiem równych sobie szuka,
I gruby, pełznie wolnym chodem żuka.
Dalej gwardyjskie modniejsze młokosy,
Proste i cienkie jak ruchome piki,
W pół ciała tęgo związane jak osy.
Dalej z pochyłym karkiem czynowniki,
Z podełba patrzą komu się pokłonić,
Kogo nadeptać a od kogo stronić;
A każdy giętki we dwoje skurczony,
Tuląc się, pełzną, jako skorpiony.

Z wieczora na dżdżu stali dwaj młodzieńce
Pod jednym płaszczem, wziąwszy się za ręce:
Jeden, ów pielgrzym, przybylec z zachodu,
Nieznana carskiej ofiara przemocy;
Drugi był wieszczem ruskiego narodu,
Sławny pieśniami na całej północy.
Znali się z sobą niedługo, lecz wiele —
I od dni kilku już są przyjaciele.
Ich dusze wyższe nad ziemne przeszkody,
Jako dwie Alpów spokrewnione skały,
Choć je na wieki rozerwał nurt wody:
Ledwo szum słyszą swej nieprzyjaciółki,
Chyląc ku sobie podniebne wierzchołki.[1]

Франко

Прохід тепер у сю годину в моді.
Мороз і вітер — та проте байдуже,
Адже ж сюди пройдеться пішо цар,
Цариця і всі охмістрині з нею.

Вперед ідуть чиновники надворні;
Сей в теплім хутрі та напіввідкритім,
Щоб бачили його хрести чотири;
Хоч змерзне, то покаже всім ордени.
Він гордим поглядом шукає собі рівних,
І грубий суне вільним ходом жука.
За ним гвардійці, модні головуси,
Тонкі і прості, як подвижні тики,
В півтіла туго зв'язані, як оси.
Далі чиновники з карком похилим
Глядять спідлоба, кому поклониться,
Кого штовхнуть, від кого сторониться,
А кожний з них гнучкий, зігнутий вдвоє,
Тісняться і повзуть, як скорпіони.

Два юнаки під вечір на дощі
Стояли під одним плащем рука в руці,

[1] Dzieła A. Mickiewicza, т. II, Л., 1893, стор. 212 і 215.

Один той путник з заходу прихожий,
Незнана жертва царського насилля;
Другий поет російського народу,
По всьому сівері піснями славний.
Пізналися недавно, але близько,
Лиш кілька днів — і сталися друзями,
Їх душі вищі понад світські звади,
Як дві споріднені альпійські скелі;
Хоч їх гірська ріка навіки розірвала,
Як вчують шум розлучниці своєї,
То хилять к собі піднебні вершини.[1]

Проте переклад відрізняється від оригіналу формою: Франко перекладав п'ятистопним неримованим ямбом, білим віршем, тоді як 11-складовий вірш Міцкєвича має рими.[2] Таких порушень форми у пізніших перекладах Міцкєвича не зустрічаємо.

В травні 1913 р. Франко переклав вірші «Смерть полковника» і «Нічліг», написані Міцкєвичем в 1832 році. В них змальовуються картини польського повстання 1831 року. Обидва ці вірші Франко називає поетичними оповіданнями і зазначає, що вони «в оригіналі дуже гарні, та насувають значні трудності для перекладу, і тому не диво, що мій переклад не може в повні передати красот оригіналу».

Початок і остання строфа вірша «Смерть полковника», в якому відображено кончину вождя повстанського загону, у Міцкєвича звучать так:

W głuchej puszczy przed chatką leśnika,
Rota strzelców stanęła zielona;
A u wrót stoi straż Pułkownika,
Tam w izdebce Pułkownik ich kona.

Z wiosek zbiegły się tłumy wieśniacze.
Wódz to był wielkiej mocy i sławy;
Kiedy po nim lud prosty tak płacze
I o zdrowie tak pyta ciekawy.

Lecz ten wódz, choć w żołnierskiej odzieży
Jakie piękne dziewicze ma lica?
Jaką pierś? — Ach, to była dziewica!
To Litwinka, dziewica-bohater,
Wódz powstańców — Emilia Plater![3]

Франків переклад наведених строф має таку форму:

Глухий ліс, хатка в нім лісникова,
Рота стрільців її окружає;
При воротах сторожа полкова,
А в кімнаті полковник конає.

[1] І. Франко. Твори, т. XIV, стор. 338—339 і 241.
[2] М. Рильський другий з цитованих уривків переклав вірніше, зберігши римування.
[3] Dzieła A. Mickiewicza, т. IV, Л., 1893, стор. 106—107.

З сіл селян посходилося троха,
Знана їм слава й міць того мужа;
Ся сидить при воротах й шльоха,
Той пита: «Чи пан скоро подужа?»

Та сей вождь, хоч в вояцькім убранню —
Яке гарне, дівоче лице!
Які груди! Ах, дівчина се!
Се литвинка-герой! Sancte Pater!
Вождь повстанців, Емілія Плятер![1]

Подані зіставлення текстів стверджують, що Франко не передає повністю краси оригіналу. В окремих рядках він змінює деталі оригіналу, наприклад: «tłumy wiesniacze» перекладає «селян... троха». Тристопний анапест не цілком передає 10-складовий вірш Міцкєвича. Не можна назвати вдалими використані рими в останній строфі (лице—дівчина се; Pater—Плятер).

Не всі переклади, зроблені в жовтні 1913 р. («В день від'їзду з Одеси», 1825; «Епілог» до «Пана Тадеуша», 1834; «Судьбами різними в вир світа кинені», 1825), можна назвати вдалими.

Мабуть, з цього ж часу походять і недатовані переклади віршів Міцкєвича «Непевність» (1825) та «До матері польки» (1830), що їх вмістив Франко, як і три попередні, в біографії польського поета, доданій до твору «Wielka utrata». Усі ці вірші за своїм характером ліричні, в них відгукується Міцкєвич на окремі випадки із свого життя («В день від'їзду з Одеси»), висловлює свої особисті почуття («Судьбами різними в вир світа кинені», «Непевність»), свій патріотизм («До матері польки»), заповітні мрії («Епілог»). Названі вірші, як і два попередні («Смерть полковника», «Нічліг»), Іван Франко перекладає у важких умовах, під час своєї хвороби, яка в 1913 році набрала гострих форм. Це позначилося в певній мірі на художній якості перекладів. Так, наприклад, у віршах «В день від'їзду з Одеси», «Непевність» і «До матері польки» спостерігаємо також невірно перекладені окремі рядки та значну кількість діалектизмів, що знижують художній рівень перекладів. Проте і в цей важкий час для творчої праці Франко майстерно переклав вірш Міцкєвича, вписаний в альбом Каролини Ржевуської, з якою польський поет познайомився в Одесі, та «Епілог» до «Пана Тадеуша». Ось уривки цих віршів в оригіналі та перекладі:

Міцкєвич[2]

Różnym losem rzuceni na świata powodzie,
Spotykamy się z sobą, jak dwie różne łodzie!

---

[1] І. Франко. Твори, т. XIV, стор. 318—319.

[2] Dzieła A. Mickiewicza, т. IV, Л., 1893, стор. 53; т. III, Л., 1893, стор. 6).

Twoja, barwą nowotną i pancerzem lśniąca,
Bisiorem wiatry chwyta, nurt piersią roztrąca;
Moja, na woli burzy i morskich straszydeł,
Wyrzucona bez steru, ledwo z resztą skrzydeł!
Gdy jej owad tajemny nawskróś piersi porze,
Gdy gwiazdy chmurą zaszły: kompas ciskam w morze.
Rozminiem się! i kiedyż w jedną pójdziem drogę?
Ty mnie szukać nie będziesz, ja ciebie nie mogę.
(W imionniku K (aroliny)
R (zewuskiej)
O, gdybym kiedyś dożył tej pociechy,
Żeby te księgi zbłądziły pod strzechy;
Żeby wieśniaczki, kręcąc kołowrotki,
Gdy odśpiewają ulubione zwrotki
O tej dziewczynie, co tak grać lubiła,
Że przy skrzypeczkach gąski pogubiła,
O tej sierocie, co piękna jak zorze,
Zaganiać ptastwo szła w wieczornej porze;
Gdyby też wzięły wieśniaczki do ręki
Te księgi, proste jako ich piosenki!..
(«Wstęp»)

Франко

Судьбами різними в вир світа кинені,
Стрічаємося ми, як різні два човни.
Твій в барвах все нових та в панцирі мигоче,
Шовками вітер ловить, брилянтами блискоче.
А мій на волю бурі та морських страшил
Несеться без стерна з останками вітрил.
Як черв таємний грудь наскрізь йому пропоре,
І звізди в тьму зайдуть, компас я кину в море.
Розминемось. Чи ще стрінемось? Не ворожу.
Ти не шукатимеш мене, а я тебе не зможу.[1]

О, щоб колись дожив я тої ще потіхи,
Щоб книга ся моя зайшла під сільські стріхи,
Щоб селянки, що там прядуть в зимовий день
І проспівавши вже улюблених пісень
Про дівчину, що так гру скрипки полюбила,
Що слухаючи гри та й гуси погубила,
Про ту царівну, що хоч гарна як зоря,
Що вечір череду зганяла до двора,—
Аби взяли й сю книжку до руки,
Так само просту, як їх пісеньки.[2]

Як бачимо, Франко, перекладаючи твори Міцкевича, вірно передавав зміст, образи та художні прийоми оригіналу. Вдало розв'язував також проблему заміни силабічного вірша на відповідні віршові розміри, властиві українській поезії. Метод Франка-перекладача від початку до кінця був послідовний.

[1] І. Франко. Твори, т. XIV, стор. 314.
[2] «Wielka utrata», Л., 1914, стор. LIII—LIV.

Франко боровся за якнайвірнішу передачу змісту і форми оригіналу.

Охарактеризовані переклади Франка становлять цінний вклад у вивченні поетичної спадщини А. Міцкєвича українською мовою. Франко значно поширив межі тих перекладів, які складались до нього. Він переклав повністю сатирично-політичну поему Міцкєвича «Фрагмент», кращі зразки ліричних віршів та окремі балади, а також дав перші спроби перекладу уривків з найбільшого твору польського поета «Пан Тадеуш».

І. Франко, перекладаючи твори Міцкєвича, високо цінив не тільки їх пізнавальне, художнє і виховне значення, але також з їх допомогою бажав зміцнити українсько-польське культурне єднання, вважав їх одним з важливих засобів цього єднання. Шкода, що життєві умови не дозволили Франкові охопити своїми перекладами більшої кількості творів великого польського поета.

Мрії І. Франка про якнайповніше видання творів А. Міцкєвича збудися тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Радянські поети переклали всі видатніші твори Міцкєвича. З його поетичної спадщини, крім цілого ряду ліричних віршів, балад, романсів і байок, перекладені українською мовою також збірка «Кримські сонети» й такі поеми, як «Гражина», «Конрад Валленрод», «Дзяди» і «Пан Тадеуш». Серед перекладачів творів Міцкєвича, в числі яких є такі видатні поети, як П. Тичина, М. Бажан і А. Малишко, найпочесніше місце належить М. Рильському, невтомному популяризаторові поезій Міцкєвича. Їх переклади ввійшли в двотомне видання творів Міцкєвича, опубліковане у 100-річчя з дня смерті великого польського поета.[1] У цьому найповнішому досі виданні творів А. Міцкєвича українською мовою міститься також балада «Втеча» в перекладі І. Франка. Це яскраве свідчення того, що переклади Франка творів Міцкєвича не втратили значення і в наш час.

---

[1] А. Міцкєвич. Вибрані твори в двох томах, Київ, 1955.

І. З. ПЕТЛИЧНИЙ

І. ФРАНКО В БОРОТЬБІ ЗА ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ СИНТАКСИС ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ГАЛИЧИНІ

І

«Література певного часу,— писав І. Франко,— повинна бути образом життя, бесіди і думок того часу». Таку літературу український письменник бачив «в найчистішій формі» в російських реалістів школи Писарєва — у Решетнікова, Островського, М. Успенського.

Визначаючи так літературу, І. Франко, безсумнівно, мав на увазі не тільки зміст, образи, ідейну спрямованість творів, але і їх форму.

Ось чому, оцінюючи художні твори українських письменників XIX і початку XX ст., він завжди говорив і про їх мову, яка, за його словами, є одною з ознак, що відрізняє одного письменника від іншого.

«Здається, мова, — твердить він, — се щось спільне над усім, а нема сумніву, що як кожна дитина в перших роках виробляє собі окремий жаргон, так і кожний письменник, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова...».[2]

Про мову поеми Т. Г. Шевченка «Наймичка» І. Франко говорить: «Читаєш її, а все здається таке ясне, так природно між собою пов'язане, а при тім висказане так просто і безпретенсіонально, немов кожний епізод, кожне слово поеми вихоплено прямо із душі читача, так що йому й здумати собі важко, щоб що-небудь могло бути не так, щоби в тій прямій, ясній та прозорій течії було можна що-небудь змінити, додати або відняти».[3]

---

[1] І. Франко. З останніх десятиліть XIX в. Літ.-крит. статті, 1950, стор. 347.

[2] І. Франко. М. П. Старицький, Літературно-науковий вісник (далі — ЛНВ), т. XIX, 1902, стор. 25.

[3] ЗНШТ, т. 6, 1895, стор. 1, («Наймичка» — Т. Шевченка, Виклад гібілітаційний).

Сказане І. Франком перебуває у повній відповідності до того, що говорив про мову художніх творів великий пролетарський письменник О. М. Горький.

Теоретичні погляди І. Франка на значення літератури і її «першоелемента» — мови й були тим, чим керувався він у своїй літературно-мовній практиці.

II

Яка ж була українська літературна мова в Галичині під час життя і творчої діяльності І. Франка? Чи вона своїм розвитком задовольняла потреби тогочасної літератури? Чи вона своїми особливостями відрізнялась від загальноукраїнської літературної мови, яка на той час вже добре була розвинена в творах Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного й інших?

У прямій залежності від відповіді на поставлене питання перебуватиме роль і значення І. Франка в історії розвитку загальноукраїнської мови, в поширенні її в Галичині.

Класики марксизму-ленінізму писали, що мову і закони її розвитку можна зрозуміти лише в тому разі, коли вона вивчається в нерозривному зв'язку з історією народу, якому належить виучувана мова і який є творцем і носієм цієї мови. Це зобов'язує кожного дослідника пам'ятати, що Галичина віддавна була відірвана від основної частини України, була довгий час справжньою колонією для польської шляхти і австрійських баронів.

Ні про які в той час політичні, економічні й національно-культурні права не могло бути й мови.

Таке становище українського народу в Галичині не створювало будь-яких умов для розвитку його культурного життя, а разом з тим і його літературної мови.

Не було також умов для поширення серед населення Галичини розвиненої вже на той час загальноукраїнської літературної мови, виробленої на основі полтавсько-київського діалекту. Перешкодою цьому було важке соціально-економічне становище народу, а також ті заходи, що їх вживали представники влади типу галицького губернатора барона Ганера, графа Лешка Борковського, які стверджували, що в Галичині «niema Rusi» і її мови.

Та й сама галицька інтелігенція не була одностайною в боротьбі за права народу. Будучи виразником прагнень різних класів, вона поділялася на «москвофілів», «народовців» і «рутенців», які по-різному дивились на роль народу у боротьбі проти поневолювачів, на шляхи боротьби, на значення в ній лі-

тератури і мови. Особливо сильно затримали розвиток і поширення загальноукраїнської літературної мови в Галичині так звані «москвофіли».

«Москвофіли» спочатку цілком солідаризувалися з політикою австрійського уряду. Але після того, як австрійський уряд, використавши їх допомогу для придушення польського повстання, почав знову спиратися у своїй політиці в Галичині на польську шляхту, «москвофіли» відвернулися від Австрії і стали орієнтуватися на царську Росію.

Для того, щоб виправдати свою політику, «москвофіли» утворили потрібну їм «теорію» про те, що русини — це не окремий народ, а частина єдиного російського народу, який займає простір «від Камчатки до Карпат».

Виходячи з такої теорії, «москвофіли» не визнавали існування української мови, вважали її наріччям російської мови, і, на їх думку, тільки російську мову можна й потрібно було використовувати в літературі.

Отже, ідея єдності українського і російського народів була спотворена реакційними поглядами «москвофілів».

Подивимося, якою ж мовою писали «москвофіли», наскільки вона, як літературна мова, була народною, в якій мірі вона сприяла розвитку культурного життя галичан-русинів.

БУЙ ТУРЪ ВСЕВОЛОДЪ, КНЯЗЬ КУРСЬКИЙ

Такъ добру вже хвилю Думці ждали; //Наконецъ двери отверлись сами, Войшолъ Туръ — Буйний; и всѣ зъ громады// Зъ креселъ подвиглись почести ради, //А князь поважно на престолъ сѣлъ,// Поклономъ Думу поздоровилъ, И якъ привѣти отбились взаемъ, //Речь такъ началъ своимъ звичаемъ: «Братья, дружино! Для важной справи,// Коли о благо ишло держави, //Ви тутъ збирались полнымъ соборомъ,// Якъ се стоитъ вамъ за договоромъ. Нынѣ хоть справа не така есть, //Но я желал всякую честь// Для васъ хранити, — письмомъ вчерашнимъ //Созвалъ васъ въ дѣлѣ моемъ домашнемъ. «Скажу коротко: Я залюбился, — //А так змѣнити жену рѣшился. // Извѣстно, замеслъ мой не безправный: // Жена безплодна, — я князь державный! Впрочемъ и братъ мой на то присталъ, // Игорь, що вмѣсто отца рѣшалъ; Еще ж имѣю по той же части //Соизволенье духовной власти... (Повѣсть основана на тлѣ историческомъ, составлена в трехъ пѣснях Богданом А. Дѣдицкимъ. Львовъ, 1860, стор. 58—59).

ЧОГО Я БАЖАЛЪ?

Поглянулъ емь въ книги старинныхъ событій, //Тамъ житье и высший духъ якійсь укрытый; // Явились предъ очи зъ за густых тумановъ // Лиця и поставы русскихъ великановъ: // Ярославъ, Мстиславичъ Романъ и Данило — Всѣ, якихъ на Руси много храбрыхъ было... // Но они в могилахъ — а тутъ не осталъ // Ни слѣдъ по ихъ жизни, — и я сновъ бажалъ!

(Іоннъ Глѣбовский, Чого я бажалъ? До «Альбуму», 1860, стор. 80).

* *
*

И отъ лѣтъ дѣтинныхъ — я въ горахъ родинныхъ // На твой край несчастный // Смотрю слезнымъ окомъ, // И въ жалю глубокомъ // Розсылаю ропотъ страстный. // Твое слово родно тутъ людям холодно; // Не хотятъ тя знати, // Хулятъ да ругаютъ, // Твой родъ оскорбляютъ, — //Чемъ же согрѣшила ты имъ маты? (Иванъ Наумовичъ, Пѣснь подъ Карпатского Русина. Там же, стор. 61).

Ми цілком свідомо навели багато прикладів для того, щоб показати ту мову, яку «москвофіли» нав'язували українському народові в Галичині, вважаючи її українською літературною мовою. Один з проводирів «москвофільства» Б. Дідицький вважав її дуже близькою до української народної мови і зазначав, що для вивчення її потрібно витратити не більше як «один час».[1]

І. Франко, критикуючи мовну політику «москвофілів», говорив, що їх «один час», який продовжувався 33 роки (з 1866 по 1900 рр.), був недостатній для них самих, щоб добре навчитися російської мови; адже вони фактично користувалися в літературно-мовній практиці не російською і не українською мовами, а «язичієм». Не випадково й академік А. Кримський у статті «Про нашу літературну мову» називає їх неуками, які «за своїм неуцтвом не вміють етимологічно написати навіть власного прізвища».[2]

Для того, щоб розкрити класову природу «москвофільства» і цим самим пояснити, чому не визнавали вони добре розвиненої вже на той час загальноукраїнської літературної мови і чому так зневажливо ставилися до живої мови народу, звернемось до тогочасної літератури, яка допомогла б нам побачити, як дивилися вони на народ і на його мову.

Сучасник І. Франка О. Терлецький у своїх «Увагах і спомінах про Галицько-Руське письменство 1848—1865 рр.»[3] викриває одного з ідеологів «москвофільства» Зубрицького, його ставлення до народу, яке, зокрема, він виявив у своїх листах до Погодіна. Наведемо ту частину статті Терлецького, в якій він цитує окремі уривки листів Зубрицького і відповідним чином їх коментує: «...Як ніякому розумному чоловікові не прийде на гадку просвічати свій робучий інвентар, своїх волів, коний, бо се неможливо, так і братися до просвіти мужика можуть лиш люди «сумасшедші». Найбільша уступка, яку він (Зубрицький — *І. П.*) робив, була та, що позволяв мужикови читати молитовник, катехізм і псалтирю; більше нічого. А язик мужи-

---

[1] Б. Дідицький. В один час малорусину виучитися по-великоруски. Львів.

[2] ЛНВ, т. XVI, 1901, Львів, стор. 39.

[3] Там же, т. XXIII, 1903, Львів, стор. 1—20.

цький! Хотіти, аби вчений і розумний чоловік писав язиком «галицької черни» можуть лише «мрачные изтупленники или скорее низкіе невѣжды, въ лѣни досели — проживавшие, пренебрегавшіе всякую науку собственного языка, употреблявшіе чуждое нарѣчіе, прислушивавшіеся только простонародному разговору собственныхъ слугъ и работниковъ».[1]

Автор статті не дивується, чому Зубрицький так думає про народ і його мову, бо «ніколи в світі він (Зубрицький — *І. П.*) не був русином «посполитим», і коли признавався до Руси, то лиш до тої, яку бачив у пам'ятках, якої порядки йшли під лад його консервативним поглядам і всьому тому, з чим зрослася вся його природа, всі його думки й переконання».[2]

Таких поглядів на народ «москвофіли» не змінили до кінця своєї діяльності. Підтверджується це, зокрема, змістом і спрямуванням газет «Русское слово» і «Галичанин», перша з яких видавалася для народу, а друга для інтелігенції. Уже саме відокремлення інтелігенції від народу, якому вона повинна служити і інтереси яких повинні бути спільні, красномовно говорить про неоднакове ставлення до них «москвофілів».

Про названі періодичні органи представник радикальної партії М. Лозинський у статті «Москвофільська облуда» писав: «Хто з селян читає «Русское слово», той знає, як «москвофіли» в тій газеті підлещуються селянам, як хвалять навіть такі селянські блуди, котрі треба викорінювати, як представляють себе одинокими приятелями селян. І деякі селяни навіть ловитесь на те їх балаканнє, не знають бідаки, що то за пташки, ті москвофіли, що вони думають і пишуть про хлопа поза очі». І далі: «Але є у Львові і друга москвофільська газета «Галичанин», котра виходить щодня для інтелігенції. Ту газету видає навіть той самий редактор, що і «Русское слово», проте здавалось би, що й дух в обох газетах повинен бути такий самий. Але стаття о. Гр. Третяка п. з. «Обратная сторона емиграційного вопроса», надрукована в 78 ч. «Галичанина», переконує кождого, що москвофіли в очі підлещуються селянам, а поза очі пишуть про них такі брехливі і просто лайдацькі речі, які міг би написати і найзавзятіший ворог хлопів — польський дідич».[3]

Для підтвердження сказаного М. Лозинський наводить такий уривок із статті «москвофіла» Г. Третяка: «...хлопи не мають найменшої причини емігрувати, а коли емігрують, то се тому, що їм забаглося краю дармоїдів. Дідичі, на думку о. Гр. Третяка, платять за роботу дуже добре.., а коли й мало платять,

---

[1] Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861) с предисловием и примечаниями П. Попова. Москва. Листи Зубрицкого. Лист від 21. 4. 1858, стор. 609.

[2] ЛНВ, т. XXXIII, 1903, стор. 85.

[3] «Громадський голос», «Москвофільська облуда», Львів, 1901, 9/5.

то добре роблять, бо якби більше платили, то не мали би робітника, бо хлоп, заробивши дещо, не хотів би опісля робити. Далі хвалить собі о. Гр. Третяк, що в нашім краю нема фабрик, бо тоді всі бідаки з села ішли би до фабрик на зарібки, а піп не міг би найти слуг, котрі за песій гріш цілий рік хотіли б гарувати на його господарстві. І тепер, жалується о. Гр. Третяк, що за доброго слугу, а тим більше за добру служницю дуже трудно, через що упадають попівські господарства».

Москвофільська газета «Русское слово» бачила важке життя селян. Про це говорять окремі статті, які час від часу друкувалися в ній. Так, в одній із них «Кто есть причиною нашои бѣды и як намъ еи стеречися?» («Русское слово», 23. II. 1901) автор намагається (і це цілком серйозно!) довести селянам, що вони не хочуть працювати і тому їм важко живеться. Він пише: «...Сегодня... панскій посѣпака не гонитъ тебе, брате, нагаемъ на панщину. Теперь ты, брате, такій панъ на своемъ грунтѣ, як дѣдичъ на своемъ. А все-таки бѣда и бѣда. Чому? Бо ты, брате, спишь, бо тобѣ не хочеся працювати, бо ти не хочешь користаты изъ тои свободи, которую тобѣ законъ дає...»

А в статті «Помагаймо сами собѣ!», надрукованій в газеті «Русское слово» 4. II. 1900 р., автор, висловлюючи аналогічну до попередньої думку, разом з тим застерігає селян, щоб вони не надіялися на одержання панської землі: «Головна причина нужди нашихъ господарей-селянъ, — пише автор статті, — есть малоземельнôсть... Якая отже на то рада? Конечно, найлучшая рада была бы такая, щобы господарямъ дати бôльше земли. Отки однако ей взяти? За дурно нихто земли не дасть, купити нѣтъ за що, а дуже часто нѣтъ отъ кого, а въ такіи глупости, щобы панскою землею хлопи могли подѣлитись безъ грошей, никто съ здоровымъ розумом не увѣритъ. ...не лишается ничого иного, якъ старатись изъ тои земли, которую они маютъ, бôльшую корыстъ, т. е. бôльший доходъ или взыскъ вытягати».

Зміст наведених уривків добре розкриває класову природу «москвофілів» і причину, чому вони орієнтувалися саме на царську Росію. І. Франко своєчасно зумів побачити, чиї інтереси вони захищають, і тому цілком справедливо про них писав: «Поки за Русь «великую» Наші тверді викрикують, То пани тимчасом тут Нам з-під ніг «малую» рвуть».[1]

Добре розкриває І. Франко «москвофілів» в оповіданні «Патріотичні пориви». Ось що говорить автор в оповіданні після того, як збір пожертвувань на газету «Русское слово» був закінчений: «Всі ті гроші носили на собі сліди поту, немитих, важких, грубих рук, а не один такий папір, бачилось, досить у долоні здавити, аби покапала з нього горяча людська кров, аби роздалися з нього стогнання та зітхання тисячів нещасних,

[1] І. Франко. Вандрівка русина з бідою. Збірка «З вершин і низин».

замучених, що з тими гульденами та дрібняками по частці життя і серця свого уткнули в жменю панотчикові. А завтра ті криваві, потом і сльозами напоєні гульдени та дрібняки підуть на руки «благородних» редакторів та «іздателів-патріотів», котрі своєю чергою порозкидають їх любенько по шинках, каварнях і інших, неменше, як самі вони «благородних» місцях!»

Для «москвофілів» спочатку зовсім не існував народ; вони писали різного роду хвалебні, в яких оспівували цісарів, намісників, єпіскопів. Лише з часом реальна дійсність змусила їх побачити народ й «писати» для нього, намагаючись всілякими облудними словами примусити його повірити в пропаговані ними ідеї і йти за ними.

Зміст і ідейне спрямування «москвофільських» писань позначились і на їх мові. Вона у «твердих русинів» становила собою «чудернацьку мішанину церковщини, російщини і польщини, розведену на галицько-руському діалекті».[1] «Москвофільство» занепало, за І. Франком, тому, що представники його, не маючи нічого спільного з народом, з часом ставали все більш «спаралізованими», «тратили живе чуття до живих потреб рідного народу і вимогів сучасності, забивалися в мертву і навіть безплодну старовину».[2]

І. Франко на прикладі москвофільського письменства показує ту взаємозалежність, яка існує між змістом і мовою. «Факт, — говорить він, — що в галицько-руській літературі чим мова чистіша і ближча до народної і чим більше фонетична правопись, тим живіший, більш артистичний і більше вартний буває й зміст, і навпаки, в міру віддалення від живої мови і її натурального виразу, фонетичної правописи й зміст писань робиться мертвий, далекий від народу, старомодний і важкий. Ілюстрацією цієї тези служить ціле галицько-руське т. зв. «москвофільське» письменство».[3]

Не менш різко проти «москвофільства» і його мови виступив М. Г. Чернишевський. Він говорив: «... наши малороссы уже выработали себе литературный язык несравненно лучший: зачем отделяться от них? Разве он так далек от языка русинов, что им нужно писать другим наречием?» Далі, спираючись на аналіз мови газети «Русское слово», автор питає: «Разве это — малорусский язык?.. Зачем же говорить о племенном единстве ломанным языком, каким никто не пишет нигде, кроме Львова?» І тут же він категорично заперечує «москвофільську» «претензию создавать свое особое литературное наречие из смеси мест-

---

[1] І. Франко. Із історії «москвофільського» письменства в Галичині. ЛНВ, 1899, т. 8, стор. 57.

[2] Двоязичність і дволичність, ЛНВ, 1905, т. 30, стор. 233—234.

[3] І. Франко. Із історії «москвофільського» письменства в Галичині. ЛНВ, 1899, т. 8, стор. 1.

ного народного говора с литературным языком других племен, в настоящем случае великорусского племени».[1]

Про те, що мова «москвофілів» не російська мова, а штучне витворення групки людей на базі інших мов і діалектів, говорить і російський вчений-філолог О. Пипін у статті «Особый русский язык». На його думку, «язык «твердых» русинов есть вообще нечто странное и путанное: когда они думают, что пишут... на русском языке; нашему читателю их писания напоминают вовсе не наш нынешний язык — язык Пушкина, Тургенева, язык современной научной литературы, а скорее язык прошлого века...».[2]

Протилежну «москвофілам» позицію займали так звані «рутенці». Вони, виражаючи прагнення своєї партії, яка в усьому орієнтувалась на Австро-Угорську монархію, виправдують її національну політику, говорять про те, що український народ у Галичині, Карпатах і Буковині нібито не тільки далекий від російського народу, але й від народу Східної України, його культури й мови. Вони, заперечуючи існування загальноукраїнської літературної мови, утвореної і добре вже розвиненої на той час на основі полтавсько-київського діалекту в Наддніпрянській Україні, хочуть писати свої твори мовою говорів Галичини, Буковини, Закарпаття.

М. Драгоманов, справедливо критикуючи мову галицької літератури, у своїх листах до журналу «Друг» писав: «...такого классификатора, который бы признавал особый галицкий язык, особый от украинского, на свете не было, по крайней мере, между сколько-нибудь учеными...».[3]

Очевидно, не під силу було «рутенцям» повернути колесо історії розвитку загальноукраїнської літературної мови назад і зупинити його процес. Історія змела «рутенців» з шляху, що ним ішов розвиток українського народу і його літературної мови, і вони не тільки не перетворили своїх мрій у дійсність, але й не залишили по собі в літературі будь-яких помітних слідів.

І. Франко ще в ранній період своєї письменницької діяльності помітив таких переродженців і добре змалював їх у ряді оповідань, які з часом видав окремою збіркою під назвою: «Рутенці. Типи галицьких русинів».

«Галицькі рутенці, — за І. Франком, — се не жадна етнографічна ані історична, се чисто технічна назва. Вона обіймає собою збір певних характеристичних прикмет... Її основою, — говорить він, — треба вважати буржуазійні (міщанські)

---

[1] Н. Г. Чернышевский. Национальная бестактность. Соч., т. 7, 1950, стор. 776—777.

[2] «Вестник Европы», 1888, т. VI, стор. 357.

[3] «Друг». Львів, 1876, стор. 77.

інстинкти... Осібники, визначені тими прикметами, не знають іще їх суті, хоч і носять у собі... Воно («рутенство» — *І. П.*) проявляється в різнородних видах... та про те воно все однакове в своїй суті».[1]

Це вони, «рутенці», устами Михася з оповідання «Молода Русь» на питання «А що ж таке українофільство?» відповідають: «То ти сего не знаєш? Так і видно, що приходиш із якогось китайського закутка! Українофільство, небоже, се така хороба, що заражені нею люди забувають говорити по-людському, а починають «базікати», ...і се називають «наським українським язиком».

Проміжною частиною між «москвофілами» і «рутенцями» були «народовці», які виступали й діяли в Галичині і Буковині майже одночасно з «москвофілами». Вони вважали, що населення Східної і Західної України є один український народ з єдиною українською літературною мовою, побудованою на народній основі. Під загальним впливом культурного життя і мови Східної України народовці роблять спробу відродити ті початки в мові, які були зроблені «Руською трійцею», вони виступають і борються проти «москвофілів».

Але правильні в основному їх думки щодо українського народу і його мови не могли бути реалізовані, бо, виходячи із своїх класових переконань, «народовці» боролися не проти основ «москвофільства», а лише проти їх мови, етимологічного принципу правопису, проти заперечення існування окремого українського народу. «Народовці» не були справжніми провідниками народу в його боротьбі за поліпшення умов життя, а, ототожнюючи російський народ і його культуру з царизмом, вони не бачили всього того прогресивного, що було в передовій російській культурі. У своїх началах вони мали вже ті зерна, з яких з часом виріс і розвинувся український буржуазний націоналізм.

Цілком правий був І. Франко, коли він, характеризуючи «народовців» і «москвофілів», писав: «Основа обох наших партій одна і та ж сама, а різниця між ними чисто формальна. Чи одна має верх чи друга — для народу користь з того однака — ніяка»[2]

Таким чином, нечисленна інтелігенція Галичини не була одностайною і не стояла єдиною лавою на чолі народу в його боротьбі за соціальні й національні права. Вона, навпаки, внутрішніми своїми чварами дезорієнтувала народ, послаблювала його сили, затримувала розвиток і поширення серед нього загальноукраїнської культури й мови.

---

[1] З передмови І. Франка до зб. «Рутенці», Львів, 1913, стор. 4—5.

[2] З. Франко. І. Франко — непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму, К., 1952, стор. 10.

Літературна мова в Галичині в часи життя й творчості І. Франка була в занепаді. Стан розвитку її так схарактеризувала редакція в передмові до критичної статті Чайченка «Галицькі вірші»: «Наша народна мова — нігде в світі так не занедбана, як у нас серед галицько-руської інтелігенції. Знаємо, що прикро буде се читати, прикро й нам про се казати, але годі й мовчати; бо вже й тепер про нас, судячи по мові, сміливо можна сказати, що «ми — не ми»... Кілька разів ми... вказували пекучу потребу озирнутися нашим письменникам на мову і не нівечити її на глум людям!»[1]

Проте мало сказати, що мова занедбана і що «письменники повинні озирнутися на неї й не нівечити її на глум людям». Необхідно сказати про те, що́ треба робити, щоб загальноукраїнська літературна мова ширилась і розвивалась у Галичині.

Те, чого не сказала редакція в передмові до статті Чайченка «Галицькі вірші», досить добре сказав І. Франко. Він не тільки констатує факт засміченості тогочасної літературної мови, але й намагається знайти причини цього, а також накреслити шлях, якого треба дотримуватися в питанні мови. «Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглину до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важкого питання — будущої єдності і одноцільності нашої літературної мови, будущої, повторюю, бо тепер ми ще її не маємо і задля звісних, дуже важких причин мати не можемо... не тільки інтелігенція, вихована в інших школах і серед інших обставин політичних, але й народ з його мовою, звичаями і творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все-таки проявляв багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися».[2]

Цілком правильно говорить І. Франко про те, що не тільки інтелігенція, але й народ, перебуваючи в незвичайних умовах життя, набули немало різних відтінків у мові, «котрих годі не бачити, на котрі важко гніватися». Дійсно, не гнівом, а тільки працею, боротьбою можна дійти до створення умов, потрібних для розвитку справді народної культури й мови.

І. Франко в статті «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» говорить про одну з «похідних причин» того дивного застою, тої «мерзості запустіння» на полі нашої літератури і науки: «Скажемо сміло і одверто: лежить вона в вадливім урядженню і ще вадливішім трактуванню науки руської літератури в наших середніх школах. Молодіж не виносить з них ані знання того, що досі зроблено у нас на

---

[1] «Слівце від редакції», Галицькі вірші, «Правда», Л., 1891, т. 3, вип. 7, стор. 103.

[2] І. Франко. Говоримо на вовка, скажімо і за вовка. «Зоря», 1891, стор. 357.

ниві літературній, ані — що за тим слідує — замилування до своєї рідної літератури. Зате учителі польської літератури... впоюють часто ученикам аж надто багато сліпого, безкритичного замилування до літератури польської...»[1]

Для підтвердження своїх слів І. Франко наводить уривок з лекції учителя історії літератури: «Шевченко є альфа і омега, але цілком недостойний наслідування, — навіть не можна осмілитись, щоб його порівняти з поетами других народів. Федькович-то урльопник. Історія Нечуя — то псевдоісторія. Дідицький — то єсть взірець історії...».[2]

З наведеного уривку лекції видно, що викладання української літератури в школах Галичини велося так, щоб відвернути молодь від неї і прищепити їй «безкритичне замилування до літератури польської».

В оповіданні «Молода Русь» І. Франко висміює принцип навчання в бурсах. «Тим часом ми... пішли на коридор, де власне з книжками в руках купками ходили бурсаки. Здалека вже чути було глухий гук, що виходив немов із величезного вулія; се будучі «підпори Русі» тарабанили латинські коньюгації, толкування з Лівія, або подиктовані паном професором пояснення до «Hermann und Dorothea». Видно було, що та наука для них мука, панщина, видумана тілько на те, аби давати їм зовсім непотрібну роботу». Та не краще стояла справа, як далі говорить І. Франко, і з вивченням рідної мови. Вона не займала належного їй місця в навчальному плані школи. «Хоч язик руський по закону вважається одною з краєвих мов, то все-таки в усіх гімназіях Східної Галичини (крім одної) уважається предметом надобов'язковим. На науку руської мови і літератури випадає звичайно дві години тижнево».[3]

Про навчання руської мови в школах Галичини говорить і стаття «Наука руського язика в гімназіях», що її було надруковано в газеті «Діло» 23. IX 1886 року: «Наука руського язика єсть тут в троякий спосіб управільнена. Обов'язковою єсть она лише в одній академічній гімназії у Львові... В других гімназіях всхідної Галичини єсть та наука лише зглядно обов'язковою, т. є. ученикам вільно записатись на науку сего язика і що недостаточний успіх в тім предметі спиняє перехід до вищої кляси. Ще в інших гімназіях єсть та наука лише надобов'язковою і трактується так, як наука язика французького, гімнастики, або співу».

Таке місце й роль української мови серед інших дисциплін поглиблюється ще й тим, що «науку ту, особливо в вищих гім-

---

[1] І. Франко. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах. «Зоря», 15. IV 1884, стор. 88.

[2] Там же.

[3] Там же, стор. 90.

назіях, поручається людям в рідких тільки случаях до неї кваліфікованим...» Учителі нерідко «знали менше, ніж ліпші поміж учениками».[1]

Зрозуміло, що такі вчителі не могли піднести й тримати на належній височині загальний авторитет української мови як дисципліни в школі, не могли навчити дітей навіть елементарній грамотності. Про це, продовжує І. Франко, красномовно говорять письмові роботи учнів, в яких «поправляються по найбільшій часті тільки похибки против одної з-поміж 25 етимологічних правописей, т. є., котра якимсь случаєм зістала авансована на «правопись шкільну»; що дуже рідко (в руських задачах) простуються більше разячі похибки против складні, і що о поправках і взагалі о класифікації праць письмових під взглядом стилю нема ані мови».[2] А між тим, далі говорить І. Франко, «...розумна аналіза стилістичної красоти таких класиків нашої прози, як М. Вовчок, Квітка, Федькович і др. могли би зробити дуже багато для вироблення смаку учнів».[3]

Подібну характеристику щодо фахової підготовки вчителів української мови дає також стаття «Руський язик в школах середніх»: «А погляньмо, яким «язичієм» виписані теми до руських задач в гімназії перемиській: Второе нашествие перзов на Грецію... Полза математики. Найбольшое зло есть вина... Важность точного знанія отечественного (!) язика» і т. д.

В тих кількох стрічках, виписаних професором руського язика, кілько похибок против духа язика руського і приписаної граматики! Коли б то була тема ученика з першої кляси, — то совістний учитель підписав би під нею: «Зовсім зле». А то, бачите, пишуть професори руського язика в гімназії!»[4]

В кінці статті І. Франко показує, на якому матеріалі «висококваліфіковані» вчителі навчають руської мови і яким методом: «Хто хоче научитись добре по-руськи, той повинен виучити напам'ять хрестоматію староруську, а особенно старослов'янську, бо то єдино добрий і чистий руський язик...»[5]

Вчителі інших дисциплін на своїх уроках також виправляли живу мову учнів на «язичіє». Цим і треба пояснити, чому автор статті «Наука руського язика в гімназіях...» рішуче висловлюється за те, щоб «в гімназіях кандидати піддавалися, як се вимагається від всіх інших учителів, іспитові з язика руського, яко язика викладового».[6]

---

[1] І. Франко. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах. «Зоря», Львів, 15. IV 1884 р., стор. 90.

[2] Там же.

[3] Там же, стор. 91.

[4] «Діло», Львів, 8. V 1886.

[5] І. Франко. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах, «Зоря», Львів, 1. VII 1884, стор. 101.

[6] «Правда», т. I, вип. 3, стор. 177.

Учні не могли й самостійно вивчати українську літературу й мову, бо «переважна часть гімназіальних бібліотек по провінції відзначається поперед всего блискучою недостачею всяких руських книжок, джерел, підручників».[1]

Але й така неповноцінна наука була доступна лише невеликій кількості українців. Так, за статистичними даними, наведеними в газеті «Діло» за 22. X 1884 р., в гімназіях і реальних училищах за час від 1875 по 1883 рр. всіх русинів навчалося 14973 чоловіки; поляків же за цей час навчалося — 59827 чол., євреїв — 16283 чол., інших — 1900 чол. Та й це невелике число русинів одержало освіту в основному на польській мові. З цього приводу газета «Діло» 5. VII 1885 р. писала: «Безперечно єсть великою аномальністю, що тримільйонний народ руський, на такій просторині, якою є всхідна Галичина для образованння своєї молодежі посідає лиш одну-одиноку середню школу, т. є. руську гімназію у Львові, коли, противно, для образованння польської молодежі в самій всхідній Галичині єсть 13 гімназій і 3 школи реальні, а для німецької — 2 гімназії...»

Не в кращому стані перебувала українська мова і в народних школах Галичини. Газета «Діло» 26. VII 1883 р. у статті «Руський язик в міських школах» писала про це так: «Бачимо, що число народних шкіл з викладовим язиком руським навіть по селах все зменшають, а що ж доперва говорити о місточках і містах! Не знайти нині — не кажемо вже міста, але місточка, в котрім в народній школі язиком викладовим був би язик руський! А пречінь суть місточка, где значну більшість мешканців становлять русини, а викладовим язиком в школі єсть язик польський!»

Ці слова послужили основою для статті «З подорожі українця по Галичині», яку було надруковано в газеті «Діло» 9 жовтня 1884 р. В ній читаємо: «Де ж отсе ся рівноправність, про котру я читав в австрійській конституції? Аж Галичину населяють нарівно русини й поляки, а в східній Галичині русини дома, мають велику перевагу. Чом же нігде по дорозі я не бачив хоть би зовнішніх доказів рівноправності?.. Їдеш залізницею, знаєш, що їдеш руською землею, бачиш руський народ, чуєш руську мову, — а нігде ні в чому на залізниці не бачиш конституційних прав руського народу! Всюди панує польська мова, польські назви.., польські написи! Що за диво? Дивіться скрізь по вокзалах написи: «Bogdanówka», «Maksymówka», «Tarnópol» і т. д. — а нігде, нігде нема: Богданівка, Максимівка, Тернопіль, Львів і т. д.!» На питання мандрівника, чому це так, поляк, який з ним їхав, відповів: «Бо то польський край...

[1] І. Франко. Конечність реформи.., «Зоря», Львів, 15. VII 1884, стор. 90.

тому панує польська мова. Польська мова є урядовою в Галичині».

Надзвичайно складні умови розвитку культурного життя Галичини, породжені колоніальним становищем населення її, були причиною того, що загальноукраїнська літературна мова на її території мала багато лексичних і фонетико-граматичних відмінностей.

Наведемо зразки, з яких видно особливості української літературної мови часів, коли вчився і починав писати І. Франко.

1. РУСКА ПЕРВА ЯЗЫКОУЧЕБНА ЧИТАНКА ДЛЯ II ОТРЯДУ ШКОЛЪ НАРОДНИХЪ ВЪ ЦѢСАРСТВѢ АВСТРІИ

ПОТОКЪ

Одного горячого дня мала Антося, глядаючи холоду, усѣла съ матерію надъ берегомъ чистого потока. Съ удовольствіемъ поглядала на камѣнье, лежачое на днѣ воды, на небо, дерева и цвѣты, отбиваючіися въ чистой и спокойной водѣ. Но нагло подулъ сильній вѣтеръ, змутилъ воду и зникли всѣ красніи образы. Антося засмутилася, а маты сказала ей на тое: «Видъ той най буде ти наукою: не хотячи бо видилась свой образъ. Покись невинна и спокойна, доты въ сердци твоемъ читати и все видѣти можно, доты отбиваеся в нѣмъ небо самое...» (Львôвъ, 1864, стор. 27).

2. РУСКА ТРЕТЬЯ ЧИТАНКА ДЛЯ ШКОЛЪ НАРОДНИХЪ ВЪ АВСТРІЙСКОЙ ДЕРЖАВѢ

КОНЬ

Межи всѣми домашними скотами єсть конь найкраснѣйшимъ и найблагороднѣйшимъ. Правда, що не много изъ тихъ свойствъ спостережемъ, если поглянемъ на коня, который щоденно до тяжкои працѣ употребляє ся. Але ж бо съ кóньми робочими гдекотри поступаютъ собѣ такъ, же чувствительному человѣку ажь жаль дивити ся на лихе годованье и немилосердне гарованье. Не раз дѣє ся, що отъ досвѣта ажь до поздного вечера плугъ или тяжкій вôзъ мусятъ тягнути, а коли изъ напряженья ослабнутъ такъ, що ледво ступати могутъ, то сѣче ихъ єще бичь немилосердно погонича. (Львовъ, 1864, стор. 71).

БУСК

Есть преданіе, будтобы въ то время Давидъ Игоровичъ, опасаясь такъ близкого ворога, рѣшился съ боярами об'ѣхати границы своего княжества и укрѣпити важнѣйшіи мѣста къ ихъ оборонѣ. Переправився чрезъ рѣку Бугъ и въ долгомъ пути среди трясинъ и лѣсовъ утомленъ, заявилъ князь желаніе отдохнути, не зная однако, гдѣ бы найти къ тому способное мѣсто. Стало быти, что тогда одинъ изъ княжескихъ слугъ, нѣкто Свойко, узрѣвъ кружащого в воздусѣ бузана, совѣтовалъ князю отдохнути на ономъ мѣстѣ, гдѣ та птица спустилась. Бузанъ сѣлъ вскоре потомъ недалеко нихъ между деревями. (Там же, 1871, стор. 67. М. Площанскій).

ПРОСВЕЩЕНИЕ НАРОДА

Нема у насъ справи, о которой бóльше бы говорилося и писалося, якъ о просвѣщенію нашого народа въ духу и направленію руськóмъ, но для справи той, óтъ которой успѣха залежитъ наше житье яко народа, зроблено дотеперь-сорозмѣрно — немного, или такой дуже мало.

Поединчіи люди робятъ вправдѣ на тóмъ поли много, но суть то переважно люди, богатыи лишь сильною волею и щирою къ простому народу любовію, а не имѣніемъ или впливами, коли насупротивъ люди заможныи или впливовыи относятся къ тому дѣлу или холодно, или лишь съ теплими словами, или ровнодушно.

(«Учитель» — письмо, посвящене справамъ шкóлъ народныхъ, господарству, промыслови, торговлѣ и пр., 1872 14/I, Львóвъ).

О НАУЦЕ ЯЗЫКА ВЪ НАРОДНЫХЪ ШКОЛАХЪ

Найлучше заставити дѣти, которы уже научилися троха писати, щобы каждой годины що иного писали на своихъ сошитахъ, а такимъ способомъ не лишь въ языковóмъ отношенію скористаютъ, но и наберутъ еще новыхъ понятій, понеже треба заставити ихъ еще, кромѣ того, вести разговоръ о написанóмъ. (Там же, 1872, 26/5, ч. 22).

О РУСКО-НАРОДНОМЪ ТЕАТРЕ

Въ томъ часѣ бувъ театръ пóдъ зарядом Ивана Биберовича... Театръ сей зобовязався бувъ звести и злучити въ свое товариство що найлучши силы, который то обовязокъ сповнивъ опосля якъ найточнѣйше, бо выказався такою численностею и рóжнородностею драматичнихъ силъ, що безъ труду выводити мóгъ на сценѣ и труднѣйши драматични твори руски, якъ трагедію «Ярополкъ» и прочи...

Въ кóнцѝ звернувсъ сегорочный Выдѣлъ товариства «Руска Бесѣда» увагу на одну точку, котра нынѣ есть справдѣ малою, бо еще въ зародѣ, але колись безперечно вплине рѣшучо на долю нашого театру. Досвѣдъ показавъ, що при всѣй строгости и совѣсти такъ Выдѣлу «Руска Бесѣда» якъ и дирекции театральнои товариство сценичне не може збитись и злятись коло народнои сцени такъ, щобъ становили одно тѣло, одинъ организмъ ровно образуючійся и поступаючій («Діло», 1883, 15.I, Львовъ).

III

Обдарованість, допитливість, любов до народу, читання прогресивної української і російської літератури, знайомство з ідеями класиків марксизму допомогли Франкові добре розібратися в суспільних відносинах і визначити своє місце.

Щоб підготувати народ до організованої боротьби за соціальне й національне визволення, І. Франко обрав слово, яке знайшло своє місце на численних сторінках художньої, наукової і публіцистичної літератури. Вперше він почав друкувати твори в 1874 р. у Львівському студентському журналі «Друг». З того часу і до кінця свого життя Франко не припиняв своєї роботи над художнім словом.

Чимало з написаних творів І. Франко перевидавав, причому рідко який з них при другому, а то й третьому виданні залишався без змін. Він намагався зробити все, щоб у творах його була якнайправдивіше відтворена дійсність, щоб мова їх не утруднювала процесу сприймання змісту широкими колами читачів.

Зразки того, як і якою мовою треба писати твори для народу, він знаходив у класиків російської і української літератури, у народній творчості, яку він любив і добре знав.

В одній з передмов до перевиданого твору І. Франко писав: «...Вибираючи свої давні вірші до оцеї збірки, я не вважав їх історико-літературними документами, котрі повинні друкуватися, не зміняючи «ніже титли, ніже тії коми». Я користувався авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, вироблення котрої до ступеня мови літературної за останні 20 літ все ж таки значно посунулось наперед, може й не без моєї скромної підмоги».[1]

Не менш ясно говорить І. Франко про причини, якими він керується, виправляючи свої твори, у передмові до другого видання «Лиса Микити»: «Нове видання «Лиса Микити» являється перед читачами значно змінено... багато дечого пододавано, повигладжувано, повиправлювано. Я дбав про те, щоби мова моєї перерібки, не тратячи основного характеру галицько-руського наріччя, все-таки й не разила українців і наближувалася до тої спільної галичанам і українцям літературної української мови, котрої витворення так дуже потрібне для нашого суспільного літературного розвою».[2]

Про те, що при перевиданні своїх творів І. Франко звертав увагу не тільки на мову, а й на зміст, говорять, зокрема, його слова до третього видання поеми «Лис Микита», яке вийшло 1909 р.: «Я перед друком шліфував та перебудовував не одну строфу, усуваючи дещо таке, що мені тепер видається менш відповідним або слабшим, і старався довести по змозі до того, щоб оповідання читалося гладко, плавно, було ясне й прозоре, щоб із кожної строфи віяло нашим рідним українським духом».[3]

Прикладом грунтовної переробки є повісті І. Франка «Boa constrictor», «Петрії і Довбущуки», поема «Лис Микита» й інші. Так, наприклад, «Boa constrictor» видання 1907 р. — це, власне, новий твір. Перша редакція її кількістю сторінок набагато менша від другої; вона складається з 67 сторінок, а друга — з таких же розміром 88 сторінок.

В другій редакції повісті Франко значно поширює окремі місця, вводить цілі сторінки нового матеріалу. Такі доповнення

---

[1] І. Франко. З вершин і низин, Л., 1893, стор. 2.
[2] І. Франко. Лис Микита, Л., 1894, стор. 153.
[3] Там же, 1909, III видання.

зроблені, зокрема, в другій частині на 206-ій сторінці першої редакції і на 348—349-ій сторінках другої, в якій автор художньо зображує Германа як либака. Інші частини повісті (третю і четверту) Франко майже зовсім не переробляє, а п'яту частину, якої не було в першій редакції, пише заново. Те ж саме можна сказати відносно редакцій повісті «Петрії і Довбущуки», перша з яких складається з 216 сторінок, а друга з таких же 144 сторінок. Не менші зміни вніс І. Франко і в різні редакції поеми «Лис Микита», яка, за словами автора, «значно поширена і доповнена; з дев'ятьох пісень першого видання зробилося дванадцять. І в тих частинах, що лишилися від першого видання, мало котра строфка лишилася без зміни, багато дечого пододано, повигладжувано, повиправлювано».[1]

Неоднакова кількість сторінок в названих повістях і поемі різних редакцій показує, що автор вніс в зображені ним картини грунтовні зміни, які позначилися не тільки на вдосконаленні мовних одиниць, але й на введенні чи скороченні певної кількості речень, абзаців, розділів.

Наведемо приклади, які саме зміни вносив Франко в будову речень, а також по можливості вкажемо й на причини, які викликали ці зміни.

1. Іван Франко переробляє складні речення, конструкція яких в першій (чи в перших) редакції його не задовольняла.

а) Одно речення членує на два:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Позаяк мої легені замкнули вихід і не пустять ні одного звіря звідси, то нам не потрібно розходитися оддалік одні от других («Захар Беркут»).	Мої товариші тухольці замкнули вихід і не пустять ані одного звіра звідси. Тимто нам не потрібно розходитися віддалік один від одного. (Там же).
За сим він пішов, щоби закликати своїх тухольських товаришів, і при їх помочі медведицю швидко обдерто, а малі медведята перенесено на збірне місце («Захар Беркут»).	Сказавши се, він пішов, аби закликати своїх тухольських товаришів. При їх помочі медведицю швидко обдерто зі шкіри, а малі медведята перенесено на збірне місце (Там же).
— І ти підлий, хамів роде, смієш рівнятися зо мною? Зо мною, котрий вік звікував між князями, котрий удостоївся княжої похвали і нагороди за рицарські діла, котрого донька може вибирати собі жениха між найпершими і найславнішими молодцями в краю? І я мав би її тобі, смердові, дати до	І ти підлий хамів роде, смієш рівнятися зо мною? Зо мною, що вік звікував між князями, вдостоївся княжої похвали і нагороди за рицарські діла. Моя донька може вибирати собі жениха між найпершими і найславнішими молодцями в краю, а я мав би дати її тобі,

[1] І. Франко. Передмова до «Лис Микита», 1896, II видання.

твого тухольського гнізда, де би вона зів'яла, зсохла і пропала в нужді («Захар Беркут»).

смердові, до твого тухольського гнізда, де би вона зів'яла, зсохла, пропала в нужді (Там же).

Наведені приклади показують не тільки те, що саме змінив у них Франко, але як і з якою метою. Особливо добре виявляється це при порівнянні змісту двох редакцій останнього речення. Адже перетворенням одного супідрядного речення в самостійне, а самостійного в частину складносурядного, значно рельєфніше показано боярське ставлення Тугара Вовка до своїх підданих, до сина Захара Беркута — Максима.

Тільки потребою більш різко виділити характерні ознаки епохи, коли жив і творив Т. Шевченко, можна пояснити також членування складнопідрядного речення мови першої редакції «Темне царство» на два окремі в другій:

1-ша редакція:

Щоб докладно зважити, який се був перелом, стоїть нагадати, що Шевченко жив тоді в Петербурзі, обертався серед високообразованих кружків, свобідний і люблений своїми земляками і чужими,— стоїть нагадати, що се за пора була в російській літературі в початку сорокових років, які думки носились тоді в головах передових російських людей і висказувались в передовій російській печаті. («Темне царство»).

2-га редакція:

Аби докладно зважити, який се був перелом, треба нагадати, що Шевченко жив тоді в Петербурзі, обертався серед високоосвічених кружків, свобідний і люблений своїми земляками та чужими. Треба нагадати, яка то пора була в російській літературі в початку сорокових років, і які думки носилися тоді в головах передових російських людей і висловлювалися в передовій російській печаті. (Там же).

б) І. Франко інколи звільняє складнопідрядні речення від зворотів, підрядних речень, обов'язкова наявність яких не викликалася змістом твору. Наведемо приклади з повісті «Захар Беркут»:

1-ша редакція:

Але медведиця, побачивши наглу втечу свого ворога, раптом кинулася в бік в густі ломи і поки Мирослава могла дослідити, де вона ділась, а вже медведиця стояла близько неї на камені, ревучи грізно.

Максим почав розставляти ловців в два ряди так, щоби вповні обсадити плай і перетяти звірям

2-га редакція:

Та ледве Мирослава могла дослідити, що робить медведиця, а вже звірюка стояла близько неї на камені, ревучи грізно.

Максим почав розставляти ловців в два ряди так, аби вповні обсадити плай. Доки плай ще вузь-

дорогу. Обчислившися з силами, Максим побачив, що при вході, де плай ще вузький, кождому ловцеві прийдеться стояти о п'ять кроків од другого.

... кленусь перед отим ясним сонцем, що саме своїми золотими устами дотикається землі, що сей молодець мусить бути моїм.

кий, кождому ловцеві прийдеться стояти о п'ять кроків від другого.

... кленусь перед отим ясним сонцем, що сей молодець мусить бути моїм.

в) Зрідка І. Франко перетворює безсполучникові складнопідрядні речення в сполучникові і навпаки. Наведемо приклади з 1-ої і 2-ої редакцій повісті «Захар Беркут»:

1-ша редакція:

— Вірити не хотять нинішні люди, виросли в нужді і притиску, в тисячних путах і залежностях.

Але скоро тілько Мирослава затрубила, коли в тім медведиця схопилася з леговища і виючи кинулася до неї.

2-га редакція:

— Вірити не хотять нинішні люди, що виросли в нужді і притиску, в тисячолітніх путах і залежностях.

Але скоро тілько вона затрубила, медведиця схопилася з леговища і виючи кинулася до неї.

г) Складносурядні речення заміняє складнопідрядними:

1-ша редакція:

... двері пирсли, а Клим почувся спохваченим в кріпкі руки... («Петрії і Довбущуки»).

2-га редакція:

... двері пирсли і Клим почув, що його руки зціпив хтось. ..(Там же).

д) Немало й інших змін вносить І. Франко в мову складнопідрядних речень перших редакцій. Наведемо приклади з повісті «Захар Беркут»:

1-ша редакція:

... очі його гляділи не змигаючи в поломінь вогнеща, слідили уважно за загараннєм червоних мов розжарене залізо полін, що тріскали в огні, злизувані поломінями.

... а в ярах і дебрях гомонят, рубачі, трачі і гонтарі, котрі ненастанно, мов невмираючий черв, підгризают і підтинают красу тухольських гір — столітні ялиці та смереки, і або спускают їх, потятих на великі батюки, долі потоками до нових парових тартаків, або

2-га редакція:

...його очі гляділи не змигаючи в полум'я огнища, слідили уважно за тим, як догорали червоні, мов розжарене залізо, поліна як тріскали вогні, злизуванні полум'ям.

... а в ярах і дебрях галякают рубачі, трачі і гонтарі, ненастанно, мов невмирущий черв, підгризаючи та підтинаючи красу тухольських гір — столітні ялиці та смереки, і або спускаючи їх, потятих на великі батюки, долі потоками до нових парових тартаків, або та-

такі на місці ріжут на дошки та на гонти.

... все те мішалося в якусь пекельну гармонію, що різала вухо і серце тим більше, що була в такій гарячій суперечності до ясного сонця, погідної, теплої днини і пречудової гірської природи.

кі на місці ріжучи на дошки та на гонти.

... все те мішалося в якусь пекельну гармонію, що різала вухо і серце, лунаючи під отим усміхнутим ясним сонцем, на тлі ситої землі смерекових лісів та під лад ненастанного шуму холодних потоків.

Як бачимо, Франко, працюючи над удосконаленням мови своїх творів, велику увагу звертає на будову складних речень, особливо складнопідрядних. Він нерідко вносить у них різні зміни при повторних виданнях: одні складнопідрядні речення він або членує на два й більше речень, або скорочує їх за рахунок необов'язково потрібних для змісту другорядних членів, зворотів, а то й цілих підрядних речень; інші складнопідрядні речення він поширює, розгортаючи окремі члени їх у підрядні речення, дієприслівникові або дієприкметникові звороти.

Іван Франко також перетворює один тип складного речення в інший.

Усі зміни, що їх робить І. Франко в складних реченнях, підпорядковані одному — забезпечити більш ясний виклад своїх думок, наблизити синтаксичні конструкції складних речень до конструкцій, властивих для загальноукраїнської літературної мови.

Але значно частіше вносить він зміни в способи організації слів у простих реченнях, у зв'язок їх в межах складного, в порядок окремих членів речення. На цих змінах, які займають у синтаксисі мови його творів досить значне місце і в яких, власне, особливо яскраво виявляється удосконалення синтаксичної будови речень у напрямі наближення їх до конструкцій речень загальноукраїнської літературної мови, ми й спинимо свою увагу.

II. І. Франко, користуючись з авторського права, часто замінює в підрядних реченнях одні сполучні слова іншими.

а) Особливо часто замінює він сполучне слово *котрий* (-а, -е), на *який* (-а, -е). Наприклад:

1-ша редакція:

...зброєю була важка копія, котрою треба було влучити противника... («Захар Беркут»)

Князі і бояри гляділи на те життя, в котрім для них не було місця, в котрім їх не потребовано. («Захар Беркут»)

2-га редакція:

... зброєю було важке копіє, яким треба було влучити противника... (Там же)

Князі і бояри гляділи на те життя, в якім для них не було місця, в якім їх не потребували. (Там же)

... все те надавало йому вид тарана, котрим в давнині розбивано мури. («Петрії і Довбущуки»)	... все те надавало йому вид тарана, яким у давнину розбивали мури. (Там же).
... жалібно позирав на вузлик..., з котрого долітав єго запах хліба і сира. («Слимак»)	... час за часом позирав на вузлик..., з якого долітав єго запах хліба і сира. (Там же)
Увійшли до сіней, в котрих було зовсім темно і страшно. («Грицева шкільна наука»)	Увійшли до сіней, у яких було зовсім темно і страшно. (Там же).

б) Значно рідше замінює І. Франко сполучне слово *котрий* відносним займенником *що:*

1-ша редакція:	2-га редакція:
... І батько, котрий радив остатися в таборі, мусив уступити її просьбам. («Захар Беркут», 1883)	... І батько, що радив остатися в таборі, мусив уступити її просьбам. (Там же).
... око світилося блиском мужа, котрий свої похоті усмирив, котрий умів панувати над собою. («Петрії і Довбущуки»)	... око світилося блиском людини, що свої похоті приборкала, що вміла панувати над собою. (Там же).
... твори їх, а особливо ті, котрі могли вважатись послідним словом кождого з них. («Темне царство», 1881).	... твори їх, особливо ті, що могли вважатись послідним словом кождого з них («Темне царство», 1914).
... шипить та крутиться вапно, котре гасять у великих дощаних скринях... («Муляр»)	... шипить та крутиться вапно, що його гасять у великих дощаних скринях... (Там же).

в) Замінює І. Франко сполучне слово *котрий* й іншими словами:

1-ша редакція:	2-га редакція:
... мусіли мучитися... до першої години, о котрій зачинався обід. («Пироги з черницями»).	... мусіли мучитися до першої години, коли починався обід. (Там же).
... в тій гидкій шкаралущі, в котру заперла його людська захланність і з котрої увільнила єго тілько смерть. («Слимак»).	... в тій шкаралущі, куди заперла його людська захланність і відки увільнила його тілько смерть. (Там же).
... почали палити на огні таких, котрих уважали ніби упирями. («Boa constrictor»)	...почали палити на огні таких, кого вважали ніби упирями. (Там же).
... описання подорожі, в котрій картини случайно чередуються і міняються. («Темне царство»).	... опис подорожі, де картини припадково чергуються і міняються. (Там же).

1. У тих випадках, коли сполучним словом *котрий* з'єднуються супідрядні речення, автор, щоб запобігти одноманітності, чергує між собою сполучні слова *котрий* і *який*. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Той самий Довбуш, котрого рука садила тії буки, ... котрого рука забрала безмірні скарби від панів, котрого підступно убив і обрабував... твій дід. («Петрії і Довбущуки»)	Той самий Довбуш, рука якого садила ті буки, рука котрого позагарбувала від панів безмірні скарби, той самий Довбуш, якого підступно вбив і ограбував твій дід. (Там же).

У мові творів раннього періоду І. Франко з'єднує означальні підрядні речення не тільки сполучним словом *котрий*, але також сполучними словами *який* і *що*. Очевидно, що вони залишаються в мові творів нових редакцій. Наприклад: «несли боярина, що погиб від лап медведя» («Захар Беркут», І і ІІ ред.); «винайде собі способи, о яких нам і не снилось» («Домашній промисл», І і ІІ ред.); «сам, допавши коня, погнав до табору, о якої може чверть мілі віддаленого від вартового вогнища» («Захар Беркут», І і ІІ ред.) й інші.

Зустрічаються випадки, коли означальні підрядні речення, з'єднані з головним сполучним словом *котрий*, залишаються в мові творів нових редакцій. «Вони підривали дуба, котрий їх кормив» («Захар Беркут», І і ІІ ред.); «Ах, се мусить бути монголи, о котрих приході говорив народ» (Там же).

В сучасній українській літературній мові відносне слово *котрий* рідко вживається в чисто відносному значенні. Частіше зустрічається воно в такому значенні в давній українській мові і в мові творів письменників першої половини XIX століття.[1] Широко користувалися ним письменники — М. Черемшина, Л. Мартович, В. Стефаник.

І. Франко, обмежуючи вживання його в мові своїх творів, очищав цим загальноукраїнську літературну мову в Галичині від діалектних особливостей — синтаксичних пережитків минулого.

2. І. Франко часто замінює в підрядних реченнях мети сполучник *щоби* на *аби*. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Нині треба мати добру голову, щоби доробитися маєтку. («Пироги з черницями»)	Нині треба мати добру голову, аби доробився маєтку. (Там же).
... узявся частити свого ворога, щоби хоч так його задобрити. («Муляр»).	... узявся гостити свого ворога, аби хоч так задобрити його. (Там же).

[1] Курс сучасної української літературної мови, за ред. Л. А. Булаховського, т. ІІ, 1951, стор. 186.

Я йду, щоби тебе записав. («Грицева шкільна наука»)	Я йду, аби тебе записав. (Там же).
... ціль штуки в тім, щоб вірно показувати дійсність. («Темне царство»)	... ціль штуки в тім, аби показувати правдиво дійсність. (Там же).

В сучасній українській літературній мові «рідше зустрічаємо в підрядних мети сполучник *аби,* який надає цьому реченню обмежувального значення».[1]

І. Франко розширив значення сполучника *аби* і нерідко вживає його в реченнях, які яскраво вираженого обмежувального відтінку не мають. Він робив це, очевидно, під впливом живої мови Галичини, в якій сполучник *аби* вживався не тільки в значенні загальноукраїнського *щоб,* але нерідко й польського *аби.*

3. У мові творів нових редакцій І. Франко замінює діалектні і польські сполучники й сполучні слова на єднальні мовні засоби загальноукраїнської літературної мови.

1-ша редакція:	2-га редакція:
Коби лиш стежку не залила та кладку не взяла, а то годі би було зайти до ластівок. («Циг.»).	Коли б тільки не заляла та кладки не забрала, бо тоді годі би було зайти до ластівок. (Там же).
— *Нігде* ані душі, ані голосу людського. («Циг.»).	— *Ніде* ні душі живої, ні голосу людського. (Там же).
— Найно, *ци* наш Галай і нині пустит худобу у царину, *ци* буде тямити вчорашні синці? («Лесишина челядь»).	— Найно, *чи* наш Галай і нині пустив худобу у царину, *чи* буде тямити вчорашні синці? (Там же).

Ци замінюється на *чи* і тоді, коли воно вживається в ролі питальної частки. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
— *Ци* не видите, — онде три ваші корови в вівсі? («Лесишина челядь»).	— *Чи* не видите, онде три ваші корови в вівсі? (Там же).
— Ніколи не говорив я тобі о тім, *но* тепер приходить уже пора. («Петрії і Довбущуки»).	Досі я ніколи не говорив тобі про те, *та* тепер приходить уже пора. (Там же).
... око світилося живим, *но* спокійним блиском... («Петрії і Довбущуки»).	... око світилося живим, *але* спокійним блиском... (Там же).
— *Но* мені дивно було («Два приятелі»).	*Але* мені дивно було (Там же).

[1] Курс сучасної української літературної мови, за ред. Л. А. Булаховського, т. II, 1951, стор. 285.

Як видно з прикладів, І. Франко замінює *но* словом *але* не тільки тоді, коли воно виступає в мові в єднальній функції, але і в іншій синтаксичній ролі.

Сполучник *заким* Франко замінює сполучником *поки*:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...*заким* розкажем, дальший перебіг тої погоні... («Петрії і Довбущуки»).	...*поки* скажемо далі про ту погоню... (Там же).

Сполучник *заким (заки)* може вживатися і в сучасній українській літературній мові, але з певною стилістичною метою.[1] Західноукраїнські письменники нерідко використовували його в мові своїх творів; зрідка його вживає М. Вовчок.

Сполучник *позаяк* Франко замінює сполучником *бо*:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Темно було в ній, *позаяк* отіняв її тернами оброслий кінчик («Петрії і Довбущуки»).	Темно було, *бо* отіняв її оброслий тернами кінчик. (Там же).
...будувати на тих самих фундаментах, *позаяк* старі іще були добрі («Петрії і Довбущуки»).	...будову ставити на тих самих фундаментах, *бо* старі були ще добрі (Там же).
— Позаяк мої легені замкнули вихід, то нам... («Захар Беркут»).	— Мої товариші тухольці замкнули вихід, тим то нам... (Там же).

І. Франко послідовно замінює сполучник *єслі (если)*,[2] який ще й сьогодні зустрічається в окремих говірках південно-західного діалекту, вживаними в таких випадках у загальноукраїнській літературній мові, словами — *як(би), коли б(и)*. Наводимо приклади з «Петріїв і Довбущуків» першої і другої редакції:

1-ша редакція:	2-га редакція:
— *Єслі* би воно до мене належало, я би віддав.	— *Коли* б вони були мої, я би віддав...
— *Єслі* не буде нічого, то повернемо...	— *Як* не буде нічого, повернемо...
...чому наполягаєте на мене, аби-м вертався, *слі* ніяк не можу.	...Чому наполягаєте на мене, щоб я вертав, я таки не можу.
— *Слі* тя нужда припре, можеш прийти.	— Як тебе нужда припре, можеш прийти.

---

[1] Курс сучасної української літературної мови, за ред. Л. А. Булаховського, т. II, 1951, стор. 261.

[2] Про походження сполучника «єслі» дивись статтю «К вопросу об образовании союза «если» в русском языке» В. А. Плотникова. «Труды института языкознания», т. 5, М., 1954.

Інколи І. Франко замінює й інші мовні засоби зв'язку речень, однорідних членів, питальних і підсилювальних часток, слів при порівняннях тощо. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
— Ходи! — сказали хлопчики і взяли Гриця з собою *між тим коли* батько пішов в город... («Грицева шкільна наука»).	— Ходи! — сказали хлопчики і взяли Гриця з собою, а *тимчасом* батько пішов в город... (Там же).
... Очі заблищали радостею не *для того*, що єму..., але *для того*, що... («Пироги з черницями»).	...Очі заблищали радостею не *тому*, що йому..., але *тому*, що... (Там же).
Колода, котра вітцю служила, *яко* стіл. («Петрії і Довбущуки»).	Колода, котра його батькові служила *за* стіл. (Там же).
Не диво *затим*, що Тугар вибирався на лови. («Захар Беркут»).	Не диво, отже, що Тугар вибирався на лови. (Там же).
— Кого обнесуть, *яко* злодія. («Лесишина челядь»).	— Кого обнесуть, *що* він злодійкуватий. (Там же).

Одні правки в наведених реченнях автор вносить з стилістичних міркувань зробити більш виразним виклад своїх думок; інші — досягнути конструкцій, вживаних в усіх своїх складових частинах у загальноукраїнській літературній мові.

Проте в нових редакціях мови творів І. Франка і в пізніше написаних зрідка зустрічаються розглянуті нами синтаксичні діалектизми і полонізми без додаткового стилістичного навантаження. Наявність їх у мові творів, мабуть, треба пояснювати станом розвитку тогочасної української літературної мови в Галичині, — а звідси й тими труднощами, що їх доводилося переборювати І. Франкові при виборі синтаксичних конструкцій в його літературно-мовній практиці.

У мові творів раннього періоду часто вживається сполучник *а* в єднальному значенні. Таке його значення було відоме у стародавній українській літературній мові,[1] з таким значенням вживається він ще й тепер в окремих говорах південно-західного діалекту. І. Франко в мові творів нових редакцій майже послідовно заміняє його в таких випадках сполучником *і*:

а) Сполучник *а* заміняється сполучником *і* тоді, коли ним з'єднуються однорідні члени речення:

1-ша редакція:	2-га редакція:
— Калка ріка по болоті тече *а* в Дон впадає. («Захар Беркут»).	— Калка ріка по болоті тече і в Дон впадає. (Там же).

[1] Див. Курс сучасної української літературної мови, К., 1951, т. II, стор. 164.

...показалася женщина з луком за плечима *а* блискучим топірцем за поясом. («Захар Беркут»).

— Ви ввечері межи годиною осьмою *а* десятою заставити у себе стіл. («Петрії і Довбущуки»).

...усі ліниві *а* бідні... («Boa constrictor», I).

— Аж прийшли перед обширний старий будинок під соломою *а* комином наверха. («Грицева шкільна наука»).

...легше могли статися бездушним *а* могутнім знарядом гнету й притиску. («Темне царство»).

...показалася женщина з луком за плечима *і* блискучим топірцем за поясом. (Там же).

— Ви ввечері між годиною осьмою *й* десятою заставити у себе стіл. (Там же).

...усі ліниві *та* бідні... (Там же).

Аж прийшли перед обширний старий будинок під соломою, з комином наверха. (Там же).

Легше могли статися бездушним *і* могутнім знарядом гнету й притиску. (Там же).

б) Сполучник *а* з єднальним значенням замінюється сполучником *і* також у складносурядних і складнопідрядних реченнях. Прослідкуємо це на прикладах з «Петріїв і Довбущуків»:

1-ша редакція:

...двері пирсли, *а* Клим почувся спохваченим в кріпкі руки.

Жодного руху не мож було дослідити в тій дивній прояві, *а* Андрій, узрівши її, і сам став.

...межи котрими жив довгі часи, *а* з котрими тепер мусив розстатися.

2-га редакція:

...двері пирсли *і* Клим почув, що його руки зціпив хтось.

Жодного руху не можна було дослідити в тій дивній прояві. *і* Андрій, побачивши її, й сам став.

...між якими жив довгі часи *та* з яким приходилося тепер розстатися.

Є. Ф. Карський пише: «Союз *а* в старинных произведениях, а иногда и в живом белорусском наречии встречается в роли соединительного союза, что наблюдалось в древнерусском языке и особенно распространено в настоящее время в польском языке»[1].

З таким значенням вживався він і в староукраїнській мові. Користуються ним літописці, зокрема, Самовидець: ...а знову, хто конми пашетъ, отъ коня полкопи, *а* по осмачцѣ жита — 90; не даючи оному упокою, *а* подъ часъ сліоти осѣнной — 63; Величко: ...онъ самъ, *а* нихто инший з нихъ — 141.

---

[1] Е. Ф. Карский. Очерки синтаксиса белорусского наречия. «Белорусы», т. II, изд. III, 1912.

В літературно-мовній практиці письменники західних областей України — В. Стефаник, М. Черемшина, Л. Мартович сполучник *а* вживали в значенні сполучника *і*. У цьому ж значенні, як видно з прикладів, його спочатку вживав і І. Франко.

4. У мові творів нових редакцій нерідко замінюються різні дієприкметникові звороти підрядними реченнями.

а) Особливо часто замінює автор активні дієприкметники теперішнього часу на *-чий* (*-а, -е*). Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
— Навіть з досвідченим знахарем, уміючим замовляти рани. («Захар Беркут»).	— Навіть з досвідченим знахарем, що умів замовляти рани. (Там же).
— ...роздавалося цюкання сокир, майструючих убійчі прилади на монголів. («Захар Беркут»).	— ...лунало невпинне цюкання сокир, що майстрували вбійчі прилади на монголів. (Там же).
— Тая уличка, як бачилося, вся потопаюча серед зелених садів. («Петрії і Довбущуки»).	— Та вуличка, що вся, як бачилося, потопала серед зелених садів. (Там же).
— На дорозі, ведучій з Дрогобича до Борислава, здибалися два молоді люде. («Слимак»).	— На дорозі, що веде з Дрогобича до Борислава, здибалися два молоді люде. (Там же).

б) Послідовно замінюються конструкції, в яких дієприкметники теперішнього часу мають частку *ся*. Порівняймо уривки з 1-шої і 2-гої редакцій «Петріїв і Довбущуків»:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...щез у гущавині бору, протягаючогося, як великанський вінець, у стіп.	...щез у гущавині бору, що тягся величезним вінцем у стіп.
...око Андрія доглянуло на дні якийсь предмет, легко рушаючийся.	...око Андрія доглянуло, що на дні рухалося щось.

Такі конструкції вживаються в польській літературній мові, а в українській мові вони не відомі. Як видно з прикладів, І. Франко користувався ними тільки в першій редакції твору «Петрії і Довбущуки». Мабуть, їх треба вважати полонізмами.

в) Інколи замінюються й такі звороти, в яких дієприкметники виражені в формі минулого часу. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...почувши від дітей, здужавших утекти... («Петрії і Довбущуки»).	...почувши від дітей, які здужали втекти... (Там же).

...мужчинам, виросли в боротьбі з супротивними обставинами. («Захар Беркут»).

...мужчинам, що виросли в ненастанній боротьбі. (Там же).

...стягали руїну на другі громади, узнані князями за бунтівничі і оддані боярам на розграблення. («Захар Беркут»).

...стягали руїну на інші громади, що їх князі узнавали за бунтівничі і віддавали боярам на розграблення. (Там же).

г) У статті «Темне царство» дієприкметниковий зворот на *-чий* замінено дієприслівниковим. Наприклад:

1-ша редакція:

— Неможлива річ, щоб Шевченко, живучий під той час в Петербурзі, не дав також захопитись тій великій филі поступового руху. («Темне царство»).

2-га редакція:

—Неможлива річ, аби Шевченко, живучи під той час у Петербурзі, не мав також захопитися тою великою хвилею поступового руху. (Там же).

д) Зрідка замінює дієприслівникові звороти підрядними реченнями. Наприклад:

1-ша редакція:

— А й самі бояри..., не радо бачучи «смерда» в своїм товаристві... («Захар Беркут»).

...чисті і незіпсовані і в своїй невинності навіть не думаючи о перепонах. («Захар Беркут»).

— Співав підскакуючи, крутячись на одній нозі, помахуючи в одній руці звоєм дроту, а в другій тим шилом, що горшки править. («Довбанюк»).

2-га редакція:

— А й самі бояри..., що нерадо бачили смерда в своїм товаристві... (Там же).

...чисті та незіпсовані, що в своїй невинності навіть не думали про перепони. (Там же).

— Співаючи, він підскакував, крутився на одній нозі, помахував у одній руці звоєм дроту, а в другій тим шилом, що горшки править. (Там же).

Не можна вважати, що І. Франко замінює всі дієприкметникові звороти на *-чий* відрядними реченнями чи будь-якими іншими конструкціями. Перевидаючи свої твори і пишучи нові, він виправляв чи уникав такі синтаксичні звороти, які або явно були чужі для української мови (наприклад біліючаяся), або в якійсь мірі утруднювали розуміння змісту.

III. Розглянемо найголовніші правки, що їх робив І. Франко в синтаксичних зв'язках слів, зокрема в керуванні.

1) Прийменник *о,* досить широко вживаний в перших редакціях мови його творів, у виправлених, а також у пізніше написаних ним творах звичайно замінюється:

а) прийменником *про:*

1-ша редакція:	2-га редакція:
— Ніякі докази *о* трудності дороги, *о* небезпеченстві на становищі, *о* силі і лютості звіря не могли переконати... («Захар Беркут»).	— Ніякі докази *про* трудності дороги, *про* небезпеку на становищі, *про* силу і лютість звіря не могли переконати... (Там же).
...книжки *о* них пишуть. («Домашній промисл»).	...книжки *про* них пишуть. (Там же).
...єго лице свідчить *о* перебутій слабості... («Слимак»).	...його лице свідчить *про* перебуту слабість. (Там же).
...гусак, таракаючи *о* чимсь з гусками, пішов передом. («Грицева шкільна наука»).	...гусак, таракаючи *про* щось нецікаве з гусками, пішов передом. (Там же).
— Але на гадку *о* роді мутилася радість воєводи. («Петрії і Довбущуки»).	— Але на згадку *про* рід воєводи каламутилася радість. (Там же).

б) Зрідка передає він їх конструкціями з іншими прийменниками. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
— *О* мене не бійся. («Захар Беркут»).	— *За* мене не бійся. (Там же)
— ...я *о* вас не забуду. («Добрий заробок»).	— ...я *за* вас не забуду. (Там же).

в) Часто І. Франко замінює конструкції з прийменником *о* безприйменниковими. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...спомини нагадують *о* щасливім житю предків. («Захар Беркут»).	...спомини нагадують щасливе життя предків. (Там же).
...і просить *о* провідника. («Захар Беркут»).	...і просить дати йому провідника. (Там же).
...забуваючи *о* всім окружаючім, *о* батьках, *о* громаді. («Захар Беркут»).	...забуваючи все довкола, батька, громаду. (Там же).
— Ось я знов у вас і прошу *о* роботу. («Сам собі винен»).	— Ось я знов у вас і прошу роботи. (Там же).
— *О* тоє нема чого боятися. («Петрії і Довбущуки»).	— Того нема чого боятися. (Там же).
...але *о* тім..., він так часто чув від батька. («Пироги з черницями»).	...але те..., він так часто чув від батька. (Там же).

Але в мові перевиданих творів зрідка зустрічаються і невиправлені конструкції з прийменником *о*. Наприклад: «Кажу тобі не *о* те ходить, щоб тут не зловили нас, а *о* час, *о* кожду хвилю часу!» («Захар Беркут», 1-ша і 2-га ред.). «Я не стою *о* життя!» («Захар Беркут», 1-ша і 2-га ред.). «Тут ішло *о* рятунок їх свояка. («Boa constrictor», 1-ша і 2-га ред.).

Синтаксичні конструкції з прийменником *про* в мові раннього періоду творчості І. Франка також вживаються, але порівнюючи рідко, наприклад: «...розповідає Захар *про* житє, *про* велику потопу, *про* велетів і їх царя». («Захар Беркут», 1-ша і 2-га ред.).

В українській мові здавна відомі конструкції з прийменниками *о, про* і *за*. Будучи спільнослов'янськими, вони збереглися в них неоднаково. Так, в російській, польській і чеській мовах запанували конструкції з *о,* в болгарській і сербській — з прийменником *за,* в українській мові — з *про*. Жива українська мова, зокрема говори південно-західного діалекту, ще й сьогодні зберігають словосполучення з прийменником *о*. В XVII—XVIII ст. такі конструкції вживалися ширше, ніж конструкції з *про*. Так, наприклад, в універсалах Б. Хмельницького немає словосполучень з прийменником *про,* а тільки з *о*[1]. Часто вживає їх літописець Самовидець: О кривдахъ мало знали — 5; о чомъ чернь не знала — 104; о той радѣ просячи — 73 і т. д.

Інколи вживали їх письменники минулого, зокрема І. Котляревський: «...*о* бідах їх пожурившись», Т. Шевченко: «І хоч би на сміх де могила *о* давнім давні говорила».

2) І. Франко, перевидаючи свої твори, майже послідовно замінює архаїчні конструкції давального відмінка з прийменником *ід(ид)*, конструкціями родового відмінка з прийменником *-до*. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...гнали монголів в напрямі *ід* лісові. («Захар Беркут»).	...гнали монголів в напрямі *до* ліса. (Там же).
...молодці рушили *ид* водопадові... («Захар Беркут»).	...молодці рушили *до* водопаду... (Там же).
— Вони сміло, безпечно підійшли *ід* пальмам. («Boa constrictor»).	— Вони сміло, безпечно підійшли *до* пальм. (Там же).
...хопила коновці з водою і побігла *ид* хати. («Лесишина челядь»).	...хопила коновці з водою і побігла *до* хати. (Там же).
— Ближче *ід* передньому планові картини троснику не стає. («Boa constrictor»).	— Ближче *до* переднього плану малюнка тросників не стає. (Там же).

[1] Див. Ф. Е. Ткач. Автореферат «Язык деловых документов канцелярии Богдана Хмельницкого», 1954.

Такий прийменниковий давальний відмінок поширений в говорах південно-західного діалекту. Широко ним користується М. Черемшина. Наприклад: «Семениха присуває цебрик... ближче *ід* дякові» («Основини»). «Віді не зайду *ід* нему» («Бабин хід»).

Значенням і властивістю керувати давальним відмінком такий прийменник є не змодифікована форма прийменника *до*, як, наприклад, в реченні: «Тоді теє люди зачували, одне д'одного словами промовляли» (П. Тичина), а давній прийменник *к*, який в українській мові з часом був заступлений прийменником *до*.

Л. Мартович інколи вживає його в мові твору «Мужицька смерть». Наприклад: «Короп приступив *ік* Грицеви». «Гриць повернув назад *ік* стіні та й прошептав».

До конструкцій давального відмінка з прийменником *к* звертаються в окремих випадках і сучасники. Так, у П. Тичини читаємо: «Ще ж як руку притулив *к* серцю *ік* свому». В живій мові збереглися такі конструкції в деяких фразеологічних зворотах[1]. Ним користувався І. Франко в мові перших своїх творів; у нових редакціях він послідовно замінює його конструкцією родового відмінка з прийменником *до*. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...просив крикнути на військо, щоб спішило *к* виходові. («Захар Беркут»).	...просив крикнути на військо, щоб спішило до виходу. (Там же).
...стать, віком *к* землі нагнена, простувала... («Петрії і Довбущуки»).	...стать, віком схилена до землі, простувала... (Там же).
...високо *к* небу зноситься монастирська церков... («Петрії і Довбущуки»).	...здіймається високо до неба монастирська церков... (Там же).
...ступав гірською стежкою *ко* своєму домові... («Петрії і Довбущуки»).	...гірською стежкою пішов до своєї хати. (Там же).
...путники зблизилися *ко* Перегинську... («Петрії і Довбущуки»).	...подорожні зблизилися до Перегинська... (Там же).

З цих прикладів видно, що автор вживав прийменник *к* і в польській формі — *ко*.

У давній українській літературній мові прийменник *к* вживався частіше, причому нерідко також і в формах польської мови. Порів. окремі приклади з мови літопису Самовидця:

---

[1] Курс сучасної української літературної мови. За редакцією акад. Л. А. Булаховського, К., 1951, т. II, стор. 87—88.

«Пойшолъ *к* Лиману; *ко* Днѣпру скочили; *ку* оному купилося» (стор. 7, 36, 67).

3) Одним із значень конструкцій з прийменником *через* в сучасній українській мові є означення певного відрізку часу, після якого відбувається дія. І. Франко інколи вживав такі конструкції на означення часу, протягом якого відбувається дія. У мові нових редакцій їх майже не зустрічається.

1-ша редакція:	2-га редакція:
...над відновленням він через 70-літ трудився. («Захар Беркут»).	...над відновленням він трудився протягом 70-літ. (Там же).
...він через довгі покоління не покидав... («Захар Беркут»).	...він довгі покоління не покидав. (Там же).
...я глядів на него через такий час, як цілий ваш вік, через 80 літ. («Петрії і Довбущуки»).	...я дивився на нього такий час, як цілий ваш вік — 80 літ! (Там же).

У другій редакції повісті «Boa constrictor» автор залишив таку конструкцію без змін. Наприклад: «...лишитися з ним *через* ніч коло слабого».

У такому значенні прийменник *через* ще й тепер вживається в говорах південно-західного діалекту; має він місце і в мові творів західноукраїнських письменників. Наприклад: «Ми оба обікрали громаду *через* шість рік». «Олексюки піклувалися мною *через* шість літ». (Ю. Федькович, М. Черемшина). Зустрічається він в такому значенні і в літературній мові XVII—XVIII ст., зокрема, в мові універсалів Б. Хмельницького: «Черезъ часъ немалий много шкодъ поносило»; в мові літопису Самовидця: «Подездовъ не отправовали нѣкуда *через* усе лѣто». Правда, Самовидець частіше вживає його в таких випадках у польській формі *през;* наприклад: «Замки зоставали *през* усе лѣто в обложенню» — 98.

Прийменник *через* з таким значенням вживався і в російській літературній мові XVII—XVIII ст. Наприклад: «*Чрез* семь сот лет едино племя Ты с Росским скиптром сохранил» (Ломоносов, Ода)[1].

Зрідка вживається прийменник *через* в конструкціях, які мають значення причини. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Пощо він через таке невиразне описанне злодіїв ризикував... («Петрії і Довбущуки»).	Чому, описуючи так неясно злодіїв, він ризикував... (Там же).

[1] Див. Л. А. Булаховский. Исторический комментарий к рус. лит. языку, 1951, стор. 261.

...а мені зробиш *через тое* дуже велику приємність. («Петрії і Довбущуки»).

...а мені зробиш *тим* немалу приємність. (Там же).

Прийменник *через* мав причинне значення і в мові староруського періоду. В російській мові, як говорить Л. А. Булаховський, «в течение XIX в. замирало причинное значение».[1] З таким значенням воно відоме і в стародавній українській літературній мові, зокрема мові літопису Самовидця. Наприклад: «Остатокъ *через* присягу здалися Хмелницкому» (стор. 146).

4) Прийменник *для(задля)* інколи вживається в мові перших творів І. Франка з незвичайним для сучасної української літературної мови значенням причини.

1-ша редакція:

...обом отцям стало знов, не знати *для чого,* грусно і моторошно. («Петрії і Довбущуки»).

А то для чого би-м не мав іти. («Петрії і Довбущуки»).

2-га редакція:

...обом стало знов, не знати *чому,* моторошно і сумно. (Там же).

А то *чому?* Я же мушу! (Там же).

Зрідка зустрічається він з таким значенням і в мові творів нових редакцій. Наприклад: «Взимі ніхто нею не ходив *задля* вовків і заметей сніжних» («Петрії і Довбущуки»); «Ближче ж підступати тухольці боялися *задля* затроєних стріл» («Захар Беркут»).

5) Конструкції з діалектним прийменником *помимо(мимо)* І. Франко звичайно заміняє конструкціями, властивими для загальноукраїнської літературної мови (*невважаючи, все-таки, хоч як*). Наприклад:

1-ша редакція:

...*помимо* горячої весняної днини боярин був в повній рицарській збруї. («Захар Беркут»).

...*помимо* згористої місцевості... («Захар Беркут»).

Однако ж, *помимо* його терпеливости і Германової пильности, вони через зиму недалеко зайшли. («Boa constrictor»).

— Але *помимо* всякого шукання, не знайшли в ній нічого. («Петрії і Довбущуки»).

2-га редакція:

...*Невважаючи* на горячу весняну днину боярин був в повній рицарській збруї. (Там же).

Невважаючи на згористу місцевість. (Там же).

Однако ж, *невважаючи* на його терпеливість і Германову пильність, вони через зиму недалеко зайшли. (Там же).

— Але *хоч як* шукали, не знайшли в ній нічого. (Там же).

[1] Там же, стор. 261.

Хоч: «Біле волоссє покривало його голову, яку, мимо дуже старого віку, носив просто вгору». («Петрії і Довбущуки», 1-ша і 2-га ред.).

Прислівник-прийменник *мимо* з таким значенням зрідка вживався в мові XVII ст., зокрема в універсалах Б. Хмельницького: «А которые бы *мимо* сей нашъ универсалъ, мели якую криду чинити, ...карати суворо. (XXI, 13); — А ежели бы которые своеволники *мимо* волю нашу чинили, кождого срокго карати» (XXX, III, 20).

Л. А. Булаховський про нього пише так: «Наречие-предлог *мимо,* употреблявшееся обычно с винительным падежом, лишилось значения *вопреки:* «Только вы, атаманы и казаки, мимо наше царское повеление и указа учнете на море ходить...» (Грамота царя Михаила, 1629)[1].

6) Архаїчні конструкції давального приналежності І. Франко звичайно передає формою родового відмінка. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Очі дико йому перевирталися в голові. («Петрії і Довбущуки»).	Очі його дико перевирталися в голові. (Там же).
Жаль давив їй серце. («Петрії і Довбущуки»).	Жаль давив її серце. (Там же).
Приречення Тугара Вовка облишило серце Максимові. («Захар Беркут»).	Приречення Тугара Вовка облишило серце Максима. (Там же).
Запалали йому очі. («Петрії і Довбущуки»).	Його очі запалали. (Там же).

Інколи такий давальний відмінок автор заміняє родовим з прийменником *для:*

1-ша редакція:	2-га редакція:
Тая *йому* неприродна лагідність контрастувала. («Петрії і Довбущуки»).	Та неприродна *для нього* лагідність прикро відбивала. (Там же).
Оборона сталася *монголам* неможливою. («Захар Беркут»).	Оборона сталася *для монголів* неможливою. (Там же).

б) І. Франко заміняє давальний відмінок родовим або знахідним також тоді, коли він означає об'єкт, до якого стосується дія. Наприклад:

---

[1] Там же, стор. 259.

1-ша редакція:	2-га редакція:
Мороз пробігає по тілі, коли добре *йому* придивитися. («Boa constrictor»).	Мороз пробігає по тілі, коли добре *у них* вдивитися. (Там же).
Кивав *йому*, щоби не йшов в ліс. («Петрії і Довбущуки»).	Кивав *до нього*, аби не йшов до лісу. (Там же).
...забезпечуванням свого краю против новому, досі нечуваному ворогові монголам. («Захар Беркут»).	...забезпечуванням свого краю против нового, досі нечуваного ворога монголів. (Там же).
Жінка ми вмерла. («Патріотичні пориви»).	Жінка в мене вмерла. (Там же).

Широке розповсюдження таких конструкцій в тогочасній живій мові Галичини пояснює, чому вони зрідка вживаються і в мові творів нових його редакцій. Наприклад: «Все, що пролетіло через думку *Грицеві*». («Boa constrictor»). «Зачав пильно придивлятися *тому чоловікові*» («Петрії і Довбущуки»).

Такі синтаксичні конструкції знаходимо в мові українських грамот, літописів, в говорах південно-західного діалекту. Наприклад: Аже єму побралъ вепрь — Грамота, 1413; Вѣрній приятель Брюховецкому — С. Величко; ему гетманство отнято; рушилъ на оборону воеводамъ — Самовидець.

Широко користуються ними західноукраїнські письменники минулого, зокрема М. Черемшина: «А мені жінка через біду вмерла» («Горнець»); «Коновкареві вириваєтьсяся стогін» («Чічка»). «Війтів пес скаче жовнірові на груди, твар йому лиже» («Село вигибає»).

7) І. Франко робить ще й інші зміни в синтаксичних зв'язках слів мови перших своїх творів, наприклад:

а) Заміни в безпосередньому керуванні:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Кинулися матері відшукувати свої діти. («Петрії і Довбущуки»).	Кинулися матері відшукувати своїх дітей. (Там же).
Не легко йому дати ради. («Захар Беркут»).	Не легко дати йому раду. (Там же).
...умовився... уживати зібраних грошей на добро народа. («Петрії і Довбущуки»).	...змовився... зібрані гроші віддати на добро народа. (Там же).

б) Частіше робляться заміни в посередньому керуванні:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Стеля мала оздобу завбільшки в добрий хліб. («Захар Беркут»).	Стеля мала оздобу завбільшки з добрий хліб. (Там же).

Чи ж я не рад їх був також на людей випровадити? («Петрії і Довбущуки»).	Хіба не рад я був їх також у люди вивести? (Там же).
...отець Спиридон був надзирателем невеличкої, хоть досить богатої в старі книги і письма бібліотеки монастирської. («Петрії і Довбущуки»).	...отець був доглядачем невеличкої монастирської бібліотеки, досить багатої старими книгами та рукописами. (Там же).
...ступав чоловік малого росту о живих хитрих, сірих очах. («Петрії і Довбущуки»).	...ступав чоловік малого росту з живими, хитрими, сірими очима. (Там же).
...обходив новий замок, обширні, після французького методу вибудовані, господарські забудування. («Петрії і Довбущуки»).	...обходив новий замок, просторі, на французький лад побудовані, господарські будинки. (Там же).
Скарби Довбушеві не до вас належать. («Петрії і Довбущуки»).	Скарби Довбушеві не ваші. (Там же).
— Не до нас? О я знаю, що не до нас! Але до кого повинні належати? («Петрії і Довбущуки»).	— Не наші! Я знаю, що не наші! Але чиї ж вони? (Там же).

в) Безприйменникові конструкції перетворює на прийменникові:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...два медведі напали на других в лісу. («Петрії і Довбущуки»).	...два медведі напали на дітвору в ліску. (Там же).

г) І. Франко один раз вжив синтаксичну конструкцію, в якій при пасивному дієприкметнику діяч виражений не орудним відмінком, а родовим з прийменником. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
— Спис їх, від него самого зділаний, хоронится ту. («Петрії і Довбущуки»).	— Реєстр їх, ним самим зроблений, зберігається в сьому місці. (Там же).

Такі конструкції, як говорить професор Потебня, зустрічаються «чаще в старинном языке, чем в современном»[1]. Підтверджуються його слова численними прикладами, зокрема, в мові літопису Самовидця. Наприклад: ...перенятий былъ от Васюти — 68; князь от его црского величества присланъ — 56 і т. д.

д) Інколи Франко заміняє віддієслівні іменники інфінітивами:

---

[1] Из записок по русской грамматике, т. IV, 1941, стор. 253.

1-ша редакція:	2-га редакція:
...приходить то пора не до говорення, але і до ділання. («Петрії і Довбущуки»).	...приходить уже пора не лише говорити, але й робити. (Там же).
Захар научав всіх пошануванню для чужого переконанню і чужої віри. («Захар Беркут»).	Захар навчав усіх шанувати чуже переконання і чужу віру. (Там же).

8) У мові ранніх творів І. Франка зрідка вживаються конструкції, в яких частина складеного підмета виражається формою не називного, а родового відмінка. Наприклад: «Нас кількох захотіло було присягти в церкві від горілки, щоб не пити її». («Великий шум»); «При столику, освітленім смеркатою лоївкою сиділо кількох... селян». (Там же). «Лиш бігайте кількох вас до сіней» («Петрії і Довбущуки»).

Такі синтаксичні конструкції зустрічаються в говорах південно-західного діалекту і в мові творів західноукраїнських письменників. У зв'язку з тим, що вони вживаються в польській мові, професор Потебня вважав їх польськими[1]. І. Франко передає такі конструкції в мові нових редакцій загальноукраїнськими зворотами. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...увійшло чотирьох селян. («Boa constrictor»).	...Увійшли чотири селяни. (Там же).
...сейчас двох товаришів кинулося до діла. («Петрії і Довбущуки»).	...зараз кинулися два товариші. (Там же).

9) І. Франко править такі синтаксичні конструкції, в яких предикативний член присудка, означення або додаток виражені прикметниками у формах родового, а не називного відмінка. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Але що се такого? («Захар Беркут»).	Але що се таке? (Там же).
Подивися, що се такого. («М. дуб»).	Подивися, що то таке? (Там же).
Побачу ближче, що се такого. («Петрії і Довбущуки»).	Ближче придивимось, що се таке. (Там же).

[1] Там же, т. III, стор. 454.

...Видно, щось страшного мусило статися. («Петрії і Довбущуки»).

...Видно, мусило статися щось страшне. (Там же).

...крикнула селянка, спіткнувшись о щось м'якого, лежачого під смерекою. («Петрії і Довбущуки»).

...крикнула селянка, спіткнувшися о щось м'яке під смерекою. (Там же).

...йому здавалося, що вуж принесе йому щось незвичайного. («Boa constrictor»).

...йому здавалося, що вуж принесе йому щось незвичайне. (Там же).

— Тут, може, щось недоброго коїться. («Петрії і Довбущуки»).

— Тут, може, щось не добре коїться. (Там же).

— Дурна, дівчино, сего не може бути! («Захар Беркут»).

— Дурна, дівчино, се не може бути. (Там же).

Зрідка зустрічаються такі конструкції і в мові творів нових редакцій. Наприклад: «Що се такого?» («Boa constrictor»). «Но щось тужного і сумного чути в шелесті тих буків». («Петрії і Довбущуки»).

10) У мовній практиці займенник *такий (-а, -е)* вживається не тільки в прямому своєму значенні, але й для підсилення вираженого ступеня якості в прикметнику, який у реченні виконує роль означення або предикативного члена. І. Франко зрідка користувався в таких випадках не займенником *такий,* а прислівником *так.* Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Так, здавалося, був сильний, ...так високий, так загадочний... («Петрії і Довбущуки»).	Такий, здавалося, був сильний, ...такий високий ростом, такий загадковий... (Там же).
...чи могли бути де два парубки, майже однакових літ, а так неподібні до себе вдачею... («Слимак»).	...чи могли де бути два парубки, майже однакових літ, а такі неподібні до себе вдачею... (Там же).
...що міг так страшного говорити її чоловік... («Петрії і Довбущуки»).	...що міг таке страшне говорити її чоловік... (Там же).

Зрідка зустрічаються такі звороти в мові літопису Самовидця. Наприклад: Такъ страшний пожаръ былъ — 135. Спостерігаються такі словосполучення і в мові творів західноукраїнських письменників.

11) І. Франко в мові ранніх своїх творів нерідко користується архаїчною дієслівною формою *суть* (*єсть*), замість звичайної в таких випадках нульової зв'язки:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...туманнє-то суть ті фурії, котрі вони напустили на народ... («Петрії і Довбущуки»).	...туманння-то ті язви, котрі вони напустили на народ. (Там же).
— А де ж вони суть?... («Петрії і Довбущуки»).	— А де ж вони?... (Там же).
— Хто знає, хто там єсть! («Петрії і Довбущуки»).	— Хто знає, хто там! (Там же).

12) У мові творів раннього періоду зустрічаються перфектні форми, які автор пізніше заміняє загальноукраїнськими зворотами. Наводимо приклади з повісті «Петрії і Довбущуки»:

1-ша редакція:	2-га редакція:
І знов зачали-сьмо іти...	І знов зачали ми йти...
Були би-сьмо їх обох мали тепер у руках!	Вже були би їх обох певне мали тепер у руках!
Або може-сте припадком згубили з десять ринських...	Або, може, ви припадково загубили з десять ринських...

Такі конструкції спостерігаються в говорах південно-західного діалекту, а також у мові західноукраїнських письменників.

13) Як показує дослідження літературно-мовної його практики, І. Франко велику увагу приділяв порядку членів речення. З аналізу наведених нижче прикладів видно, що він і в цій ділянці намагався наблизитися до установленого порядку членів речення в загальноукраїнській літературній мові.

а) Означення, які в мові творів перших видань часто вживалися без будь-яких стилістичних потреб після означуваних ними слів, у мові нових редакцій стоять перед ними. Порівняймо уривки з 1-шої і 2-гої редакцій оповідання «Захар Беркут»:

1-ша редакція:	2-га редакція:
Стараючись злагодити неохоту боярина до тухольської ради громадської...	Стараючись злагодити неохоту боярина до тухольської громадської ради.
...ідучи через табір монгольський...	...ідучи через монгольський табір...

б) У нових редакціях додаток звичайно вживається після керуючого слова:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...небагато могло *її* перевершити. («Захар Беркут»).	...небагато могло перевершити *її*. (Там же).

Ти смієш мені *науки* давати, гаде? («Захар Беркут»).	...ти смієш мені давати науки, гаде? (Там же)
...стать *віком* к землі нагнена. («Петрії і Довбущуки»).	...стать, схилена *віком* до землі. (Там же).
...краще вмерти, ніж так *на вільність* заробляти. («Захар Беркут»).	...краще умерти, ніж так заробляти *на вільність*. (Там же).

в) Змінюється порядок обставинних слів у реченні:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...насипана купа черниць, *свіжо* на торзі закуплених. («Пироги з черницями»).	...насипана купа черниць, *свіжо* закуплених на торзі. (Там же).
...видно було ковнір сорочки..., *старанно і зо смаком вишиваної*. («Петрії і Довбущуки»).	...видно було ковнір сорочки із тонкого полотна, вишиваної старанно і зо смаком. (Там же).

г) Присудок, віддалений від підмета іншими членами речення, вживається один поруч одного в мові нових редакцій. Прослідкуймо на прикладах з повісті «Захар Беркут»:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...поступити з ними так, як *громада* при повнім спокою і розвазі *осудить*.	...поступити з ними так, як *осудить громада* при повнім спокою і розвазі.
...хоч *вода* ледво до кісток ще *доходила* монголам.	...хоч *вода доходила* монголам ледве до кісток.
Адже ж *замала* твоїх тухольців *сила*...	Адже ж *замала сила* твоїх тухольців.

д) Звертається увага також на місце інших членів речення.

1-ша редакція:	2-га редакція:
...недавно *бо* князь дарував єму полонини. («Захар Беркут»).	...*бо* недавно князь дарував йому полонини. (Там же).
— Котра година? — Одинадцята за п'ять мінут. («Петрії і Довбущуки»).	— Котра година? — За п'ять мінут одинадцята. (Там же).

Проте незвичайний порядок слів у реченні інколи зустрічається і в мові виправлених творів. Наприклад:

1-ша редакція:	2-га редакція:
...спішив гірською стежкою, ведучою посеред чудесної карпатської околиці, селянин. («Петрії і Довбущуки»).	...спішив гірською стежкою, що вела посеред чудової карпатської околиці, селянин. (Там же).

* * *

Вивчення мови художніх творів різних редакцій, а також пізніше написаних, показало, що І. Франко багато працював не тільки над тим, щоб зміст й ідейне спрямування творів служили потребам народу у боротьбі за свої права, але й щоб мова і синтаксис творів *відповідали* тогочасній українській літературній мові.

Адже у зв'язку з своєрідними умовами життя Галичини «розвій духовий народу й інтелігенції... пішов значно іншою дорогою, ніж на Україні... Не тільки інтелігенція, вихована в інших школах і серед інших обставин політичних, але й народ з його мовою, звичаями і творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все-таки проявляє богато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися»[1].

Своєрідні умови й були причиною того, що літературна мова в Галичині мала багато відмінностей у всіх своїх складових частинах. І. Франко не мав можливості навчитися загальноукраїнської літературної мови в школі, не міг він її знайти і на сторінках тогочасної галицької художньої, наукової і публіцистичної літератури. Життя у великому місті також не допомогло йому розібратися в питаннях мови, бо «прийшовши до Львова до академічного кружка», він «опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі... були досі майже зовсім чужі і незрозумілі, то й очевидно не міг найти ладу і хитався довго то на сей, то на той бік»[2].

Допитливість І. Франка штовхнула його до читання української і російської літератури. Прогресивні російські і українські письменники допомогли йому побачити той шлях, якого треба триматися в питанні «першоелемента» літератури — мови. Франко зазначає, що мова, «не тратячи основного характеру галицько-руського наріччя», повинна «все-таки й не разити українців і наближуватися до... спільної галичанам і українцям літературної української мови»[3], яка виробилась; як він в іншому місці твердить, «над Дніпром». Про значення її для розвитку літературної мови в Галичині І. Франко писав: «...наша лі-

---

[1] І. Франко. Говоримо на вовка, скажімо і за вовка. «Зоря», 1891, ч. 18, Львів, стор. 357.

[2] З листа І. Франка до М. Драгоманова.

[3] І. Франко. Передмова, Лис Микита, 1896, стор. 13.

тературна мова в останніх десятиліттях таки значно виробилася. Кожний, хто брався писати тою мовою... мусів зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, М. Вовчка, Нечуя-Левицького, мусів бачити, що тут у мові тих письменників лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців»[1].

Провідна думка — зробити літературну мову загальнонародною українською мовою — червоною ниткою проходить через всю його літературно-мовну практику, через усі його мовно-теоретичні праці. Цим треба й пояснювати, чому І. Франко, перевидаючи свої твори, так багато робить у них мовних правок, які нерідко викликаються не прямими потребами змісту, а суто мовно-стилістичними моментами, бажанням автора уникнути всього того, що було б перешкодою до створення «спільної галичанам і українцям літературної української мови».

Отже, І. Франко, редагуючи мову перших своїх творів або пишучи нові, намагався, по-перше, виправити в них усе те, що не точно передавало потрібний для нього зміст; по-друге, те, що, будучи виражене мовними засобами, невластивими для загальноукраїнської літературної мови, в якійсь мірі ускладнювало розуміння написаного для всього українського народу.

Таким невластивим для літературної мови всього українського народу могли бути різного роду синтаксичні особливості, взяті з діалекту, полонізми або архаїзми. При виправленні синтаксису перших своїх редакцій І. Франко керувався перш за все тим, наскільки та чи інша конструкція була поширена в загальноукраїнській літературній мові, наскільки вона була добрим мовним засобом для вираження відповідного змісту.

Ця літературно-мовна практика випливала з теоретичних настанов І. Франка, які він, зокрема, досить чітко висловив у відповіді Брюкнеру на його пропозицію вживати в українській мові замість одних слів інші: «...Скажемо на се поперед усего, що коли українсько-руські писателі не вживають таких слів, як «господин», «вещ» і т. п., то не для того, немов би вважали їх російськими, а для того, бо вони не заховалися ніде в устах українського народа»[2]. Ці слова подібні до слів П. Грабовського, який, підтримуючи І. Франка в його боротьбі проти буржуазного націоналізму в творах Б. Грінченка, писав: «Я ніколи не був патріотом з язикового погляду... я не буду навіть допитуватися, якого війстя те, чи се слово, мені треба лишень знати — вжите воно народом, чи ні»[3].

---

[1] Там же, стор. 13.

[2] І. Франко. Українсько-руська титулатура, ЛНВ, 1900, т. XII, стор. 57.

[3] М. С. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського із Західною Україною Наукові записки ЛДУ, т. III, 1946, стор. 39.

І. Франко, пишучи свої твори, хотів, «щоб ті оповідання, прості та подиктовані сучасною громадською думкою, пішли не лише до рук нашої інтелігенції, але також під селянські стріхи і всюди будили те саме почуття, що було імпульсом до їх писання на протязі цілої чверті століття»[1].

Щоб твори мали таку дійову силу, говорить І. Франко, «писатель мусить поперед усього владати добре мовою свого народу, і то не мовою одного села, одного повіту або одної губернії, але мовою такою, котра була б однаково своя, зрозуміла і люба всім повітам, губерніям та селам, мовою літературною, мовою школи і інтелігентного товариства... Ми такої мови ще не маємо і кожний писатель мусить почувати на собі право і обов'язок — і самому почасті причинюватись до витворення тої мови»[2].

І. Франко взявся за велику справу «витворення тої мови», показуючи своєю літературно-мовною практикою й теоретичними висловлюваннями, що треба робити для розвитку і поширення загальноукраїнської літературної мови на території Галичини.

З усього сказаного видно, що І. Франко намагався уникнути в мові творів нових редакцій і в пізніше написаних ним не синтаксичних діалектизмів і полонізмів, а всього того, що не було органічною частиною системи загальноукраїнської літературної мови.

Питання ж про те, що слід вважати синтаксичним діалектизмом, а що полонізмом, — це спеціальне питання, яке може бути розв'язане тільки дослідниками історії формування діалектів української мови, зокрема південно-західного.

У зв'язку з цим слід пригадати такі слова І. Франка: «Все те — слова і форми, уживані галицько-руським народом; полонізмами можна назвати їх остільки хіба, оскільки і в польській мові є слова, витворені із тих самих пнів, але такі слова є і в мові московській, і в чеській і в других слов'янських: викидати такі слова з нашої мови тому тільки, що у інших слов'ян є подібні, се значило би добровільно обскубувати свою мову»[3].

З наведених слів випливає, що вважати синтаксичними полонізмами все те, від чого І. Франко звільнявся в пізніше написаних творах і що є спільним для південно-західного діалекту і польської мови, не можна. Як показало дослідження, чимало з того, що правив І. Франко, мало місце в староруській мові,

---

[1] І. Франко. Передмова до зб. «Добрий заробок», Львів, 1902, стор. 10.

[2] І. Франко. Наше літературне життя в 1892 р., «Зоря», Львів, 1893, стор. 16.

[3] І. Франко. Говоримо на вовка, скажімо і за вовка, «Зоря», 1891 ч. 18, стор. 357.

в давньоукраїнській, в мові письменників старшого віку, в польській мові, а деякий порядок членів речення — в західноєвропейських мовах.

Отже, І. Франко, виправляючи мову в творах нових редакцій, не ставив перед собою завдання очистити мову своїх творів від полонізмів, діалектизмів тощо. Його метою було — зробити мову творів зрозумілою для всього українського народу.

І. Франко творчо засвоїв все те, що було прогресивного в російського і українського народів, зорієнтувався в житті суспільства і розгорнув своєю науковою і літературно-мовною практикою багатогранну боротьбу за утвердження й дальший розвиток загальноукраїнської літературної мови в Західній Україні.

На прикладах прогресивної російської і української літератури він добре бачив велику роль літературної мови в організації і розвитку революційної свідомості народу і намагався зробити свої твори в усіх їх складових частинах, зокрема в частині «першоелемента» мови, такими ж дійовими. Саме цьому служили численні його правки синтаксичних конструкцій; якщо ж до цього додати ще ті виправлення, які він вніс у лексику, морфологію й фонетику мови своїх творів, то робота І. Франка в справі удосконалення української літературної мови на території Західної України постане в усій своїй величі.

У зв'язку з роллю художнього слова в житті суспільства великий Каменяр писав: «І коли сьогодні те наше слово блискотить богатством, красою і силою, і знаходить відгомін у серцях сорок тисяч синів України — Русі..., то все се горячий доказ на те, що слово, те марне летюче слово, найбільше, бачилось би, хвилевий і нетривкий витвір людського духу, проявило чудотворну силу, починає двигати з упадку ту масу, якій, бачилось, не було рятунку»[1].

---

[1] І. Франко. Із останніх десятиліть XIX в., ЛНВ, Львів, 1901, т. XV, стор. 131.

Н. П. КОРНІЄНКО

ІВАН ФРАНКО В БОРОТЬБІ ЗА ФОНЕТИЧНИЙ ПРАВОПИС В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

І. Франку, видатному письменникові і мовознавцеві, належить визначна заслуга в пропаганді й утвердженні фонетичного правопису на західноукраїнських землях. Яскравими документами цієї його діяльності, поряд з редагованими ним багатьма журналами революційно-демократичного напрямку, є статті «Етимологія і фонетика в южноруській літературі» (1894 р.), мовознавчі замітки до перевидання «Наських українських казок» Бодянського (1903 р.), стаття «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» (1913), а також ряд зауважень по цьому питанню в багатьох працях, зокрема в статтях «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах», «Із історії москвофільського письменства в Галичині» (1899 р.), в листуванні з М. Драгомановим (1880—1890 рр.), з редактором «Зорі» О. Борковським та іншими, в інформаціях, вміщених в «Kyrjer-i Lwowski-м» тощо. Питань правопису Франко торкнувся і в поетичних творах — у вірші «Етимологічний гімн» (1899 р.), сатиричній поемі «Ботокуди» та інших.

В час виступу І. Франка на літературну арену і до 90-х років XIX ст. в Західній Україні завдяки москвофільській партії міцно тримався етимологічний правопис. Фонетичний правопис, який під впливом літератури з Наддніпрянської України намагалась запровадити ще в 30-х роках «руська трійця», не міг в 40—50-х роках перемогти в Західній Україні. Саме в той час там велась так звана «азбучна війна», тобто боротьба польсько-шляхетських і урядових кіл за впровадження латинської азбуки для письменності західних українців.

Широку картину цієї боротьби змалював І. Франко в своїй праці «Азбучна війна в Галичині 1859 року», в якій він розкрив справжні політичні тенденції польської шляхти, підтримуваної австрійським урядом, — полонізувати західноукраїнське населення, витиснути українську мову на користь польської і не допустити розвитку української культури на західноукраїнських землях, остаточно роз'єднати український народ.

Опір з боку західноукраїнської інтелігенції та сильний вплив української культури, створеної на українських землях, що входили в склад Росії, не дали змоги польській шляхті здійснити ці свої наміри.

Характеризуючи слабий культурний розвиток Західної України в 50—60-х роках XIX ст., І. Франко з іронією говорив, що то «була доба славної «азбучної війни», доба, коли «Конюший» Дідицького вважався вершиною поетичного мистецтва, а назву урядового руського часопису «Вѣстникъ» справедливо травестовано на «Weiss niх». І той «Weiss niх», а обік нього не менше пуста «Зоря галицька», ціле десятиліття служили поживою для Галицької Русі!»[1]

Вже в той час, а особливо пізніше, як говорив Франко, прихильники етимологічного правопису — «москвофільство язикове» — шкодило національному розвиткові, як «ржа шкодить зросту стебла». «Воно не є причиною нашого слабого розвою, а наслідком нашої слабості, — писав Франко. — Се наша дитиняча слабість, наш кір, котрий треба перебути, з котрого треба лічитися, — то певно, та з котрого не можна отрястися, а треба вирости».[2]

В 60-х роках в Західну Україну проникають твори Шевченка, М. Вовчка, Квітки та українські видання, несучи з собою і фонетичний правопис. Однак, проти цього правопису виступають етимологи. Москвофільська інтелігенція Західної України, головним чином попівство, відстоюючи етимологічний правопис, як символ ніби-то 1000-літньої історії свого письменства, чинить сильний опір фонетичному правопису. Між москвофілами і народовцями протягом десятиліть ведеться вперта боротьба за букви, за правопис.

І. Франко як майстерний публіцист вмілим сатиричним порівнянням викрив безглуздість цієї дискусії, говорячи, що боротьба за правопис розбила українську читаючу публіку на два ворожі табори, які воюють між собою всякою дозволеною і недозволеною зброєю: «Це нагадує воюючі сторони у Сервантеса, — каже І. Франко, — які сперечаються, як кричить осел... Сперечаються, чи homo sapiens називається — «чоловік», чи «человѣкъ». Війна ця за ослячий крик дедалі все більше розпалюється, приймає остріші форми».[3]

Як доказ цієї безглуздо-фанатичної боротьби етимологів проти фонетиків І. Франко наводить такі типові факти: «В

---

[1] І. Франко. Шість листів галицьких старорусів, ЗНТШ, 1902, т. 48, кн. 4, стор. 2 (бібліографії).

[2] І. Франко. Зміна системи, «Життя і слово», Львів, 1896, т. 5, стор. 165.

[3] І. Франко. Етимологія і фонетика в южноруській літературі, «Народ», Львів, 1894, № 13, стор. 208.

60-х рр., — пише він, — отець Нечай палив фонетичні книжки (правда, не власні, а ті, що йому позичили до читання)»,[1] а «етимологічна» публіцистика твердила, що всі фонетики — предтечі антихриста. Коли в 60-х роках галицькі культурні діячі почали викидати Ъ в своїх виданнях і одним з перших зробив це Мох, то етимологи почали проклинати його:

Мох йор прогнав
Йори не взяв
Фіта лишив —
Бог би го вбив![2]

Виступ Франка в середині 70-х років XIX ст. міцно посилює позиції захисників фонетичного правопису, а його активна діяльність як письменника і вченого на протязі останньої чверті XIX і початку XX ст. відіграє дуже важливу роль в перемозі фонетичного правопису в Західній Україні.

* *
*

Правописними питаннями Франко зацікавився ще в гімназії; вже до Франка-гімназиста докотились хвилі суперечок між москвофілами та народовцями за правопис. Ознайомившись в Дрогобицькій гімназії з творами Шевченка та інших авторів з Східної України, Франко відразу став на бік їх фонетичного правопису. Як згадував сам Франко в одному з листів до М. Драгоманова, він вже в гімназії «писав фонетикою і провадив за неї гарячі спори з учителем історії і старорущини Антоновичем...»[3] Шкільний товариш І. Франка К. Бандрівський в своїх спогадах про письменника також наводить один з цих епізодів: «В 1872—3 рр. були ми в VI класі. З д-ром Антоновичем вів Франко спори на годині української мови про етимологію і фонетику, про «язичіє» «Слова» і народну мову так завзято, що вони обидва перебалакували звичайно цілу годину...»[4]

І після гімназії, коли Франко ввійшов в москвофільський «Академический кружок» університетської молоді у Львові і був при редакції журналу «Друг», він не відступив від фонетичного правопису. «...Хоч у «Друзі» мусив зразу друкувати «язичієм», то, все-таки, у себе писав фонетикою і народним

---

[1] І. Франко. Етимологія і фонетика в южноруській літературі, «Народ», Львів, 1894, № 13, стор. 209.

[2] Там же.

[3] Лист І. Франка до М. Драгоманова, 26 квітня 1890 року, «Матеріали до культурної і громадської історії Зах. України», стор. 323—324.

[4] К. Бандрівський. Спогади про Франка-школяра. Архів музею І. Франка, інв. № 64.

язиком»,[1] зазначав письменник в одному з автобіографічних листів. К. Бандрівський згадував, що вже в VI класі Франко писав вірші і деякі відсилав в журнал «Друг»: «Як він дістав два рази «Друг» до Дрогобича зі своїми віршами, то ледве їх пізнав, — так йому страшно покалічено мову, себто ніби поправлено на «язичіє...»[2]

Фонетичний правопис був невід'ємно зв'язаний з народною мовою, до якої першим в Західній Україні по-справжньому звернувся І. Франко. Щоправда, в перші роки своєї діяльності, в кінці 70-х і на початку 80-х років, він змушений був шукати виходу з тих складних обставин, що існували в Західній Україні в ставленні до фонетичного правопису. На той час вже так вкорінився серед переважної частини західноукраїнської інтелігенції етимологічний правопис, що виникла загроза існуванню й розповсюдженню видань з правописом фонетичним, про що писав І. Франко, говорячи: «нещастя наше, що більша часть нашої інтелігенції попи»[3] і що «багато «твердих» священників до нинішнього дня за нізащо в світі не перечитає української книги, друкованої фонетичним правописом».[4]

Журнали, друковані фонетикою, мали надзвичайно мало передплатників. Вже в 1877 р., задумавши видавати переклади творів Чернишевського, Золя, Діккенса та інших відомих авторів українською мовою, Франко жалівся М. Драгоманову на таке становище в Західній Україні. В листі від 13 лютого 1877 р., наприклад, він писав: «Друге питання, котре для Вас буде видаватися певно ще смішніше та пустіше, а у нас може статися каменем преткновенія, — се язик і правопис. Щодо язика, то, думаю, згодитесь і самі, що будемо передовсім старатися переводити галицьким народним язиком, котрий, конечно, і в Україні не зробить великих трудностей при читанні. Но головне діло: правопис! Писати какографією «Слова» й самим не хочеться, а напиши фонетикою, — ніхто не читатиме».[5]

Не дивлячись на це, вже в 1878 р. у виданнях «Громадський друг», «Молот», «Дзвін» І. Франко і М. Павлик запроваджують фонетичний правопис, так звану драгоманівку, або «женевку» (як називав її І. Франко — *Н. К.*). Не лише революційним змістом журналів, але й правописом вони кидають виклик реакційним колам Західної України. В «Дрібній бібліотеці»,

---

[1] Лист І. Франка до М. Драгоманова, 26 квітня 1890 року, «Матеріали...», стор. 323.

[2] К. Бандрівський. Спогади про Франка-школяра. Архів музею І. Франка у Львові, інв. № 64.

[3] Лист до Е. Ожешко від 13. IV 1886 р. (див. М. Возняк, «Е. Ожешко й І. Франко у взаємному листуванні», «Літ. критика», 1940, № 6, стор. 34)

[4] І. Франко. Partie rusinskie w Galicji, 1886, Архів І. Франка № 256.

[5] Лист І. Франка до М. Драгоманова «Матеріали до культурної й громадської історії Західної України», Київ, 1928, стор. 6.

що видавалась у ці роки (головно на гроші студентів), Франко вимагав, щоб переклади, зроблені ним та іншими представниками передової молоді 70-х років, друкувались фонетичним правописом, і, таким чином, щоб цей правопис прищеплювати все більше й більше в Західній Україні. Журнал «Світ» 1880—1881 рр., відповідальним редактором якого був І. Белей (в той період ідейний прихильник Франка), а фактично — сам Франко, видавався фонетичним правописом. В 1884 р., будучи змушеним працювати в народовецькому органі «Зоря», Франко намагався (та в значній мірі і здійснює) зробити її більш прогресивною і мав намір поступово перевести її на фонетичний правопис. Про це він писав М. Драгоманову: «Щодо правопису, то і тут, приймаючи етимологію, ми зовсім не з тим приймаємо її, щоб самі дорожили нею. Я гадаю навіть, що треба буде зараз в першім році давати деякі дрібнички і фонетикою, зразу вірші, відтак статті, присилані з України, поки публіка не привикне гаразд».[1]

Франко добре розумів, що таке рішення має компромісний характер, але він враховував ту обставину, що деяка частина інтелігенції, традиційних прихильників етимології, не передплачувала окремих видань із-за їх фонетичного правопису, хоч насправді за цим ставленням до правопису приховувались розходження ідейного порядку. Що це саме так, свідчить один лист І. Франка до Елізи Ожешко: «Погляд Ваш на нашу мову і правопис,— пояснював їй письменник,— зовсім справедливий; змагаємо ми до того, щоб завести який лад, але се не так легко. Та о тім треба б широко писати, і коли буде нагода, я й розкажу Вам дещо. То тільки скажу, що орфографії у нас зміняються не для змін язика, але для зовсім інших і дуже скомплікованих, тільки з літературою нічого спільного не маючих, причин».[2]

Франко підкреслював, що однією з причин падіння журналу «Світ», а також і буржуазно-націоналістичної народовецької «Правди» був фонетичний правопис. І тому, згоджуючись на поступку щодо правопису «Зорі», Франко мав на меті, незважаючи на правопис, донести через журнал передові думки, пропагувати корисні для народу ідеї серед інтелігенції. Про все це він ось що писав М. Драгоманову в одному з листів 1884 року: «Що Ви зробите, коли публіка у нас така дика під тим зглядом? (тобто щодо правопису — *Н. К.*). Скажете, може, що з боку поступовців і радикалів не ладно, не морально навіть зачинати своє видання такою уступкою, таким потакуванням дикості публіки, котру хочемо сяк чи так просвічати.

---

[1] Лист І. Франка до М. Драгоманова, листопад 1884 року, «Матеріали...», стор. 99.

[2] Лист І. Франка до Е. Ожешко, березень 1886 року.

А я скажу: що ж діяти, коли в іншій формі ви не підійдете до неї? Альтернатива тут представляється така: або зачати видавати фонетикою і згори засудитися на 100 пренумератів, т. є. засудити ціле діло на невдачу,— або зробити формальну уступку щодо правопису і старатись освічувати людей в ділах далеко важніших від правопису. Се, конечно, також опортунізм, але опортунізм, по моїй думці, зовсім природний і конечний — посвятити меншу користь для більшої».[1]

В тому ж році в «Зорі» з'явились статті інших авторів, спрямовані проти етимологічного правопису, що висміювали захисників останнього. Значний інтерес з цього боку являє собою фейлетон О. Маковея під назвою «Злий дух з рилом і фонетика»[2]. О. Маковей розвінчував абсурдні погляди «галицьких «твердих» русинів» щодо правопису, які вважали фонетику витвором злого духа. Він висміював прихильника етимологічного правопису Третяка, який виступив проти фонетики в своїх незграбних віршах.

Ось якими віршами картав Третяк прихильників фонетичного правопису:

Знать дурѣйки всѣ наѣлись,
На письмо бо напосѣлись:
Ъ, Ы, Ѣ выкидаютъ, —
Тым Русь-матерь убиваютъ.

Чому ж духъ злый пхае рыло
Тамъ, где нашь святый Кирило
Умно сдѣлалъ и прекрасно!
Лишь туманамъ то не ясно... і т. п.

Розглядаючи цю писанину, О. Маковей показував безпідставність аргументів і фанатизм захисників етимологічного правопису. В тому ж році в «Зорі» був вміщений твір І. Франка «Куди діваються старі роки»[3], де в одному з діалогів автор гостро і дотепно висміює «язичіє» москвофілів Західної України.

Відстоювання Франком фонетичного правопису, як єдиного для української мови, особливо яскраво виявилось в його діяльності 90-х років. Цим правописом він разом з М. Павликом видає журнал радикальної партії «Народ», збірки своїх творів, журнал «Життя і слово». На захист фонетичного правопису від нападів етимологів-москвофілів він виступає в 1892 р., коли крайова шкільна рада, нарешті, прийняла для шкіл фонетичний правопис, викликавши цим бурю протесту з боку

[1] Лист І. Франка до М. Драгоманова, 21 жовтня 1884 року, «Матеріали...», стор. 92.

[2] О. Маковей. Злий дух з рилом і фонетика, «Зоря», Львів, 1884, стор. 70.

[3] І. Франко. Куди діваються старі роки, «Зоря», Львів, 1884, стор. 8.

москвофілів. Коментуючи виступи останніх з цього приводу, Франко в «Kurjer-і Lwowski-м» розвінчував антинаукові твердження москвофілів про тисячолітню традицію етимологічного правопису, який, ніби-то, бере свої початки ще від Кирила та Мефодія, і писав: «Кожне століття, кожна ділянка літератури мають свій, властивий їм правопис, менше чи більше консеквентний і характерний. Це дуже добре знають бібліографи й палеографи, які по тих властивостях вміють визначити вік даного рукопису або друку.

Думка про якийсь єдиний руський правопис є думкою, розрахованою лише на баламучення простачків, і тому належить заслуга анкеті, що постановила зробити вже раз кінець тому хаосу і запровадити спрощений і пристосований до сучасної живої української мови правопис».[1]

Готуючись в 1893 р. до видання журналу «Життя і слово», Франко обмірковує в листах до М. Драгоманова характер правопису нового журналу, спиняється, звичайно, на фонетичному правописі, причому диференціює його: «Матеріали етнографічні, — пише він, — звісно, підуть женевкою (драгоманівкою — *Н. К.*), а решта нехай іде нашим правописом, котрий мені видається найбільш упрощеним варіантом кулішівки. Лишати кожному авторові до волі його правопис не вважаю потрібним, бо се могло б довести видання до хаосу».[2]

Саме таким правописом і друкувалось «Життя і слово» (розуміється, крім рубрики «Із старих рукописів», матеріали якої друкувались правописом оригіналу). Як бачимо з наведених слів Франка, головною його тенденцією було закріплення в Західній Україні фонетичного правопису, причому усталення його в якійсь одній формі. Драгоманівку Франко вважав зручною і доцільною не для всієї літературної продукції, а лише для наукової публікації матеріалів, зокрема народної творчості, і тому вживав для цього своєрідно модифіковану драгоманівку, яка «найдокладніше з усіх досі вживаних може віддати всі відтінки народної діалектології».[3] В фольклорних публікаціях «Життя і слова» (рубрика «Із уст народу») Франко вживає j, ґ, м'якість приголосних перед **і** передає через **ьі, є-је, я-ја, ю-ју, ї-ји**; вживає **ьи, щ-шч.**

Наприклад:

Кобим такиј голос мала, јак
співати вмију,
Тримав би ньі мій миленькиј лишень
про неґільу.

---

[1] «Kurjer Lwowski», 1892, № 152, стор. 3.

[2] Лист І. Франка до М. Драгоманова, 6 листопада 1893 року, «Матеріали...», стор. 428.

[3] «Життя і слово», 1894, т. I, стор. 141.

* * *

Активну боротьбу за розвиток фонетичного правопису проти захисників етимологічного правопису Франко вів не лише письменницькою і видавничою діяльністю, але й пером вченого. В 1894 р. він виступив із статтею «Етимологія і фонетика в южноруській літературі», в якій ясно вказав, що «нова українська література від самого свого початку *виросла на принципі фонетичнім,* основанім на приноровленні букв до вимовору, а не наломлюванні і фальшуванні виговору для букв».[1]

Глибокий знавець нової української літератури, Франко чітко підкреслив, що *«вона, оскільки була народною, остільки була й фонетичною, що кожна реакція проти фонетики до традиційного етимологічного хаосу була заразом реакцією проти живої народної мови і проти живого змісту...»* [2]

В своїх запереченнях фонетичного правопису етимологи постійно посилались на те, що цей правопис не має за собою історії, традиції, що він почався, ніби-то, від Куліша, ним запроваджений. Франко на основі фактичних даних відкидає цю невірну думку, він твердить, що фонетичний правопис розпочався щонайраніше від Котляревського, що перші українські письменники для свого правопису використали російську фонетику, добирали букви за її правилами, «щоб при російському виголошуванні букв виходило вірно українське слово».[3]

Як на зразки творів, написаних фонетичним правописом, Франко вказує на «Малоросійські приказки» Є. Гребінки з 1836 р., на факсимілє автографу Квітки, вміщене 1843 р. в «Молодику», говорить про першу спробу професора Метлинського в окремій статті систематизувати український фонетичний правопис.

Пізніше, в 1903 р., Франко розглянув правопис ще одного докулішівського видання з 1835 р.— «Наські українські казки» Бодянського, вказавши, що «правопис Бодянського не консеквентний, та в головному принципі фонетичний, зладжений для людей, що привикли читати гражданське письмо з російським виговором».[4]

Таким чином, Франко підкреслює значення російської мови для розроблення українського фонетичного правопису, наносячи цим самим сильний удар етимологам, які намагались використати дані російської мови, як засіб у боротьбі проти фонетичного правопису. Франко відзначив, що й головний прихильник традиційного етимологічного правопису на Україні —

---

[1] І. Франко. Етимологія і фонетика..., Коломия, 1894, стор. 15.
[2] Там же, стор. 11 (підкреслення Франка — *Н. К.*).
[3] Там же, стор. 12.
[4] О. Бодянський. Наські українські казки, Львів, 1903, стор. 22—23.

М. Максимович, «на котрого так люблять покликатися наші етимологи, на ділі так само виходив від живої мови і її потреб, а не від мертвої букви...» і що Максимович давав «довжезний ряд примірів на те, що южноруси писали ѣ замість і в найрізніших випадках в пику всякій етимології».[1]

Отже, фонетичні принципи правопису виростали разом з новою українською літературою, постійно супроводячи її розвиток. Вони скоро витиснули етимологічні основи правопису, як застарілі, невідповідні для літературної мови на народній основі. Підсумовуючи картину цього розвитку, Франко писав: «Таким способом бачимо, що властивий принцип етимологічний, котрий можна б назвати *підчиненням живого слова букві, з усієї полудневої Русі удержався і держиться досі тільки в Галичині, т. є. там, де южноруська література власне найслабше розвивалася, найменше видала творів справді цінних щодо мови і щодо змісту*».[2]

Щождо 1000-літньої правописно-етимологічної традиції, то Франко вважав її міфом. Надзвичайно багато працюючи в галузі оригінальної і перекладної давньої літератури, він постійно звертав увагу на характер правопису старих пам'яток і неодноразово вказував у примітках до своїх публікацій, в рецензіях на праці російських вчених по старій літературі та в своїх статтях на непослідовність у правописі старих пам'яток. При публікації та вивченні рідкісних старих творів Франкові необхідно було постійно займатися питаннями етимології слів, і це дало йому міцні наукові основи для заперечення основного аргументу москвофілів — захисників етимологічного правопису — про міцну і давню його традицію.

В роботі «Етимологія і фонетика» І. Франко наводить приклади різноманітних написань слів у старих пам'ятках: «Візьміть перше-ліпше руське слово і прослідіть його писовню через протяг тої 1000-літньої традиції! Ось, наприклад, «чоловік». Ми знаходимо в старих пам'ятках форми: «человѣкъ», «человѣк», «чьловѣкъ», «чьловек», «чловекъ», «чоловѣк», «чоловек», а для відміни також — «чоловікъ», «чоловік», «чоловик...» Інтересно знати, котра форма з тої традиції найліпше подобається нашим етимологам..? Як ліпше, етимологічніше писати — два чи дьва?»[3] На підставі цього Франко стверджував, що «майже кожне слово в протягу нашої 1000-літньої письменської традиції переходило через довгий ряд форм правописних, котрі колись відповідали виговорові, а з часом, пе-

---

[1] І. Франко. Етимологія і фонетика..., «Народ», Львів, 1894, № 15, стор. 223.

[2] Там же.

[3] Там же, № 13—14, стор. 210.

реставши відповідати йому, якийсь час держалися в письменстві силою інерції, поки в кінці таки не були усунуті».[1]

Цілим рядом прикладів Франко засвідчував непридатність етимологічного правопису, його консерватизм і шкоду для розвитку літературної мови. Яскравим доказом цього є те, що стара етимологія, як говорив Франко, просто «фальшувала характер нашої старої мови, вводячи в наше письменство юси, тобто знаки носових звуків, котрих в старорущині вже в ту пору, в XI і XII віці, не було і котрих затим у нас не вживано майже ніколи правильно...»[2] Так науковою аргументацією Іван Франко виступав проти етимологічного правопису, відстоюючи фонетичний, бачачи в ньому також важливий чинник народності літературної мови, спільності її для всіх українських земель.

Франко був рішучим противником азбучної дискусії, що понад півстоліття відбувалася в Західній Україні, гальмуючи розвиток не тільки мови, але й культури, відводячи увагу в бік форми від змісту й суспільного значення літератури. Він писав: «Найтяжче нещастя, яке зіслав на галицько-руську літературу пан біг, — це боротьба етимології і фонетики. Від самого початку нашого літературного відродження — від «Русалки» Шашкевича — ведеться ця боротьба з великим завзяттям (гідним ліпшої справи) і безмірною шкодою для літератури. За тією боротьбою за букви, — каже далі І. Франко, — занедбана ідея, форма, вислів, стиль, мова, проспали європейський і слов'янський романтизм, реалізм і народництво, розвиток наук природничих, історичних і суспільних, бо ще в 70—80-х рр. говорили про безпідставність дарвінізму, неможливість і пагубність соціалізму».[3]

Він з болем говорив про те, що інтелігенція не дбає за культурний розвиток народу, а ворогує між собою «за букви». Кожний раз він підкреслював убивчий вплив «язикових спорів», затіяних консервативною москвофільською інтелігенцією, головним чином попівством: «Хоч мало у нас інтелігенції, та й та розбита на атоми, *ворогує між собою за букви, за правопис,* за фантастичні мрії о будущині, а за той же час не дивиться на те, що її окружає, не робить того, що найближче рук... Нещастя наше, що більша часть нашої інтелігенції — попи».[4]

У вірші «Де єсть руська вітчина?» (1884 р.) поет з іронією і в той же час з сумом стверджував, що «руська вітчина» —

---

[1] І. Франко. Етимологія і фонетика..., «Народ», Львів, 1894, № 13—14, стор. 210.

[2] Там же.

[3] Там же, стор. 209.

[4] Лист до Е. Ожешко, див. М. Возняк, «Е. Ожешко й І. Франко у взаємному листуванні», «Літературна критика», 1940, № 6, стор. 34.

це зовсім не той край, де нема голоду, де воля, де процвітає наука і народ живе в достатках. Вона там,

Де голоден оре хлоп,
Де всі смирно хилять лоб,
Де плює на правду лож,

вона там,

Де незгода з давніх пор,
Б'ються лиш за Ь та Ъ,
Де безладний блудить мир,
А хто сліп, той проводир.
Ой, на-на! Ой, на-на!
Там то руська вітчина![1]

Боротьбу за **Ь** та **Ъ** І. Франко вважав ржею, лихом, що нищить і без того слабий культурний розвиток Західної України. Подібну думку висловив пізніше також П. Грабовський в одному з віршів, закликаючи до патріотичної роботи на користь народу замість пустопорожніх суперечок:

Закиньмо безглузді нікчемні посвари
За йори, за дашки та ять...
Хай сором на вас, баламутів, та кари,
Що губите люд свій уп'ять!
(Зб. «Пролісок»).

«Коли інші, числом слабші слов'янські племена (народи — *Н. К.*), — писав Франко, — брались совісно за управу рідної своєї літератури і спільними силами довели до істинно подивляючих результатів, — ми, мов закам'янілі, все стоїмо на одному місці, безпорадні, немічні, розбиті, висміяні! А безсильні стати супроти чужинецького напору, ми ще кинулись самі на себе, борючись за поодинокі букви і слова, добачаючи в тих буквах і словах не якесь средство до цілі, але саму ціль — єдиний і найвищий ідеал! А вдобавок той азбучний спір ми ще понесли і між народ, толкуючи «голодним і босим», що правопис з десятого століття був підставою нинішнього добробуту... Чи ж не ідіотизм?»[2]

У боротьбі проти цього «ідіотизму» москвофілів-етимологів у питаннях правопису Франко особливо влучно виявив свій гострий сатиричний талант. Так, вже в 1880 р. в своїй сатиричній поемі «Ботокуди» І. Франко відводить цілий розділ «найважнішому ділу ботокудів — славній битві за азбуку», де розвінчує ідейну пустоту і безплідність галицької москвофільської

[1] І. Франко. З вершин і низин. Твори, т. 20, «Рух», стор. 91.
[2] І. Франко. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах, «Зоря», Львів, 1884, № 12, стор. 91.

інтелігенції, що від невідкладних народних інтересів ховалася за ширму «азбучної війни»:

В йорах, ятях, — ви сказали, —
Тут вся наша вартість людська,
Вся будучність, сила, слава,
Вся надія ботокудська![1]

так висміював поет абсурдність позиції та ідеалів москвофільства.

Коли в 1899 р. почалась підготовка до відзначення 25-річного ювілею антинародного реакційного москвофільського товариства ім. Качковського, яке об'єднувало найзапекліших фанатиків етимологічного правопису й ворогів фонетики, І. Франко приготував свою «лепту на ювілейний празник» москвофілів у вигляді сатиричного вірша під назвою «Етимологічний гімн». В історії утвердження фонетичного правопису в Західній Україні цей гостро дотепний твір І. Франка відіграв чимале значення і був своєрідним засобом розвінчання етимологів, тому наводимо його повністю:

Далі, браття, буки в руки,
Муж до мужа, остро в бій!
Хоч би сікли нас на штуки
Кождий твердо стань і стій!
Уставайте з гробу мари,
Вилізайте раки з нор!
Загукайте аж до хмари:
«Йори, єри, йор, йор, йор!»
Фонетичну бийте гідру,
Щоб і духу не було!
За омегу очі видру!
Зуби виб'ю за зело.
А за фіту бий в ланіту,
Щоби знати пальців п'ять!
Наша пісня звісна світу:
«Ксі-псі, ксі-псі, ять-ять-ять».
Хто нам іжицю відчахне,
Того в міх, та й у ріку!
Буде знати, чим то пахне,
Хто нарушить унику.
Щоб на небі сонце згасло,
Щоб уся пропала Русь —
Нам найстарше наше гасло:
От-юс, от-юс, юс-юс-юс![2]

Вперта і наполеглива боротьба І. Франка проти т. зв. «твердоязичія», проти москвофільського етимологічного правопису в Західній Україні знайшла підтримку у відомих в той час філологів — у Ягича,[3] а з східноукраїнських земель — в А. Кримського та інших. Кримський, наприклад, називав галицьких москвофілів неуками в питаннях правопису, які не вміють етимологічно написати навіть власного прізвища і, не знаючи правопису російської мови, «підписуються, мов непись-менні: Луцыкъ, Дудыкевичъ»[4] тощо.

Виступи І. Франка в справі правопису — це один з проявів

[1] І. Франко. З вершин і низин. Твори, т. 20, «Рух», стор. 136.
[2] І. Франко. Етимологічний гімн, ЛНВ, 1899, т. 8, стор. 117.
[3] І. Франко в статті «Етимологія і фонетика...», «Народ», 1894, № 15, стор. 227 цитує слова Ягича з «Archiv für slavische Philologie: «Ich bin für die phonetische Schreibweise...» і т. д.
[4] А. Кримський. Про нашу літературну мову, ЛНВ, 1901, кн. 10, стор. 10.

його великої і важкої праці в галузі створення передової демократичної культури в Західній Україні. В діяльності Франка це не була звичайна «війна за букви», а відстоювання народності, реалізму і соціального служіння трудящим друкованим словом. Що саме таке значення мала боротьба І. Франка за фонетичний правопис, красномовно свідчать такі слова його статті «Із історії «москвофільського» письменства в Галичині»: «... в галицько-руській літературі чим мова чистіша і ближча до народної і чим більше фонетичний правопис, тим живіший, більш артистичний і більше вартний буває й зміст, і, навпаки — в міру віддалення від живої мови і її натурального виразу — фонетичного правопису — й зміст писань робиться мертвий, далекий від народу, старомодний і важкий. Ілюстрацією сеї тези може служити ціле галицько-руське т. зв. «москвофільське» письменство...»[1]

І. Франко завжди підкреслював, що фонетичний правопис повинен перемогти, бо за ним «промовляють іменно два найважливіші практичні згляди: конечність літературного і національного поєднання галицьких русинів з українцями і те, що між пишучими руcько-українською мовою коли не всі, то, певно, найчисленніші і найважливіші писателі уживали і уживають фонетику»[2].

І коли в середині першого десятиріччя XX ст. представники західноукраїнської інтелігенції масово почали переходити до фонетичного правопису, то в цьому була значною мірою заслуга Івана Франка.

* *
*

Обстоюючи фонетичні принципи правопису, І. Франко ніколи не вважав їх незмінними. Неодноразово вчений подавав свої міркування щодо вдосконалення правопису в напрямі спрощення та стабілізації його для всієї України. Найцікавішим виступом І. Франка з цього приводу був його лист до О. Борковського в 1889 р., в якому письменник піддав гострій критиці «безглузду «правдянську» фонетику» (правопис Желехівського, вживаний зокрема в буржуазно-націоналістичному західноукраїнському журналі «Правда»).

Проти цього правопису Франко виступав тому, що він, по-перше, неясний, складний в своїх засадах, і, по-друге, що він не відповідає живій мові всієї України, а лише деяким західноукраїнським говорам.

---

[1] ЛНВ, 1899, т. 8, стор. 1.
[2] І. Франко. Етимологія і фонетика..., «Народ», 1894, № 15, стор. 227.

Пишучи про це до редактора «Зорі» О. Борковського, Франко пропонував порушити правописну справу в «Зорі» і просив вмістити його зауваження. На жаль, в журналі не була здійснена ця дуже пекуча на той час справа, і зауваження І. Франка побачили світ лише в 1941 р. в статті С. Щурата «І. Франко в боротьбі за український правопис»[1].

Втративши практичне значення в зв'язку із введенням досконалого українського правопису, розробленого радянськими філологами, ці зауваження цінні з історіографічного погляду— як документ передових позицій І. Франка в питаннях правопису.

«Простота і ясність засад — се перші умови практичної писовні» — провідна думка зауважень І. Франка про правопис. І тому вчений виступає проти вживання *ї* на місці колишнього *ѣ* та проти зловживання м'яким знаком. «Де його писати *ї*, — зауважує Франко, — я ніяк не знаю. Чому писати *нїм*, а не *нім*? Чому *зїлє*, а не *зілє*? Чому *сьвїт*, а не *світ*? Чому *сїль*, а не *сіль*? У нас говорять *сіль*, *ніж* і т. д. І представте собі, що ся фонетика заведена буде в школах; то цікавий я дуже, як ви, не взявши до помочі цілого апарату етимологічного, витолкуєте дітям, де писати *ї*, а де *і*. А фонетика на те пречінь і є фонетика, щоб можна було писати нею без виводів етимологічних. Так само немудрим видаєсь менї надуживання того *Ь* (м'якого знаку — *Н. К.*) там, де він є тільки провінціальним говором («сьвіт», «зьвізда», «сьпівати» — говорять тільки в деяких частях Галичини, а *не говорять* на Покутті, над Збручем і в *цілій майже Україні*). А надто вже писання *ї* (=Ѣ?) в чужих словах (наївний — naiv, а не najiv) видаєсь мені зовсім невідповідним. Одним словом, мені здаєсь, що дотеперішні досліди наших філологів в нашім звуці *і* повинні були переконати нас, що при писанні того звука ми ніколи не дійдемо до ладу, коли схочемо віддавати всі його відтінки, і що найліпше буде уживати для нього одного знака *і* і лишити всякому до волі вимовляти його, як хоче, — грубше чи тонше, твердо, чи м'яко. Се, конечно, тільки для практичного, літературного вжитку; в науці так чи сяк принята буде правопись драгоманівська (*ji*, *ь — і*), котра для практичного вжитку мені видаєсь троха заскомплікована... Щодо ji, то й тут я не розумію, пощо б нам уживати ієрогліфа *ї*, т. є. знаку, котрий сам за себе нічого не мовить, а не писати *йі*; з консеквенції *ї — йі* виходило б писати *їго* замість *його*»[2].

Частина цих зауважень, зокрема щодо ь (м'якого знаку) і *ї* виявились дуже влучними і були застосовані в українському правописі. Не мав рації І. Франко, пропонуючи правопис *ї* че-

---

[1] «Література і мистецтво», Львів, 1941, № 5, стор. 44.
[2] Там же.

рез *йі* перед голосними; так само не була втілена в життя його думка про необхідність писати *ся* відокремлено від дієслів. В останньому випадку І. Франко вагався, пишучи *ся* то разом з дієсловом, то окремо. Наприклад, в уривку автографа оповідання «Цигани»[1], що зберігся в архіві Франка, *ся* виступає разом з дієсловом: «Понизше села Ластівок, Стрийського округа, стримить над Стрием рікою висока скала. Стіною *бовдурится* вона над самим плесом ріки і своїм стовбурчастим верхом, зеленим від мху та папороті, *роззирається* по довколичних горах... Ті мерзенні бойки *бояться* шандаря гірше чорта...» В іншому рукописі — «Домашній промисл»[2] — він пише *ся* окремо від дієслова: «не буду *хвалити ся*», «у мене з діда-прадіда той промисл *веде ся* і вже того *держимо ся*».

Відносно правопису *ся* в 1906—1908 рр. виникла дискусія, в якій взяли участь В. Гнатюк, Б. Грінченко, А. Кримський, І. Франко та інші. В своїй рецензії на «Украинскую грамматику...» А. Кримського[3] І. Франко вимагав писати *ся* окремо. Таку ж думку відстоював В. Гнатюк. В своїй же письменницькій практиці, як ми бачили, Франко послідовно не дотримувався цього правила і, як свідчать сучасники, більше поділяв той погляд, що «ся» слід писати разом. Так, вчителька О. Мочульська згадує про це: «Одного літнього вечора 1907 року я зайшла до знайомих, де стріла Івана Франка... Було там чимало молоді й два, чи три гімназійних вчителі. Розмова велася на модну тоді правописну тему — про займенник «ся»: чи писати його окремо (так, як в польській мові), чи разом. Ми, молоді, були тієї думки, що треба нам разом йти зі Східною Україною, а не створювати якісь провінціалізми. Наша думка подобалася Франкові, він почав спокійно доводити потребу з'єднання тутешньої мови з мовою Східної України»[4].

Таким чином, багатогранна й невпинна робота Івана Франка в боротьбі за широке запровадження фонетичного правопису в Західній Україні та його пропаганда «конечності літературного і національного поєднання галицьких русинів з українцями»[5] відіграли важливу роль у повороті від «язичія» і засміченої діалектизмами мови Галичини до літературної мови на загальнонародній основі та до фонетичного правопису.

---

[1] Архів І. Франка, № 429/5.
[2] Архів І. Франка, № 578.
[3] ЗНТШ, 1907, т. 77, стор. 231.
[4] О. Мочульська. Пам'ятні зустрічі, «Прикарпатська правда», Станіслав, 27 серпня 1946 року, стор. 3.
[5] І. Франко. Етимологія і фонетика в южноруській літературі, «Народ», Львів, 1894, № 15, стор. 227.

БІБЛІОГРАФІЯ

О. І. ДЕЙ, О. Н. МОРОЗ

НОВІ ДИСЕРТАЦІЇ ПО ФРАНКОЗНАВСТВУ (1952—1955)

Українське радянське літературознавство після Великої Вітчизняної війни домоглося значних успіхів. Працівники Інституту літератури АН УРСР створили великий курс «Історії української літератури» в двох томах, вийшло чимало монографічних досліджень про класиків української літератури і сучасних радянських письменників, вийшли і виходять науково упорядковані збірки творів ряду українських письменників.

Важливе місце в нашому літературознавстві займають дослідження великої і всесторонньої революційно-демократичної спадщини Івана Франка. Як відомо, протягом 1946—1950 років про творчість та діяльність І. Франка було написано біля 20 дисертацій,[1] на протязі останнього десятиріччя видано кільканадцять окремих монографічних досліджень та брошур про І. Франка, зокрема: 1) М. Возняк, Титан праці (Львів, 1946); 2) Ф. Колесса. Улюблені українські народні пісні Івана Франка (Львів, 1946); 3) Г. О. Паперна. Іван Франко про народну освіту (Львів, 1946); 4) Ю. Кобилецький. Поетична творчість І. Франка (Київ, 1946); 5) Є. Кирилюк. Іван Франко (лекція для студентів-заочників, Київ, 1949); 6) О. Г. Білоус. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка (лекція, Київ, 1949); 7) Ф. Т. Жилко. Мова Івана Франка (лекція для студентів-заочників, Київ, 1949); 8) М. Пархоменко. Иван Франко и русская литература (Москва, Гослитиздат, 1950); 9) З. Франко. Іван Франко — непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму (Київ, 1952); 10) О. Мороз. Іван Франко — гнівний викривач буржуазного націоналізму і клерикалізму (Львів, 1953); 11) М. Возняк. Іван Франко — популяризатор передової російської літератури (Київ, 1953); 12) М. Пархоменко. Иван Франко и русская литература. (Изд. второе, дополненное. Москва, Гослитиздат, 1954); 13) О. І. Дей. Іван Франко — дослідник народнопоетичної творчості (Київ, 1953); 14) М. Возняк. Іван Франко в боротьбі з Ватіканом, як лютим ворогом слов'янських народів (Львів, 1954); 15) М. С. Возняк. З життя і творчо-

[1] Огляд цих дисертацій див.: О. Мороз, О. Дей. До питання про вивчення спадщини І. Франка. Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 3, Харків, 1952, стор. 185—208.

сті Івана Франка (Київ, 1955); 16) О. Дей. Іван Франко і перша російська революція (Львів, 1955); 17) О. І. Дей. Іван Франко і народна творчість (Київ, 1955); 18) М. С. Возняк. Нариси про світогляд Івана Франка (Львів, 1955); 19) Д. Лук'янович. Іван Франко в боротьбі проти релігії, церкви і Ватікану (Київ, 1955); 20) А. М. Халімончук. Суспільно-політична сатира Івана Франка (Львів, 1955) та інші.

Поруч з 20-томником творів І. Франка, вихід якого наближається до кінця, видано також збірник «Літературно-критичні статті»[1], «Публіцистика» та «Вибрані статті про народну творчість» І. Франка, куди включено краще із спадщини письменника в цих ділянках.

Робота по вивченню діяльності Івана Франка особливо пожвавилась напередодні 100-літнього ювілею з дня народження письменника, що відзначається народами нашої країни в 1956 році. Багата, глибокозмістовна і всестороння духовна спадщина Каменяра притягає до себе увагу все нових і нових дослідників, дає багатий і свіжий матеріал для спеціалістів різних галузей суспільних наук. Особливо яскравим показником інтенсивної дослідницької праці останніх років в ділянці франкознавства є велика, весь час зростаюча кількість дисертацій. Оглядові їх за період з 1951 по 1955 роки і присвячена ця інформаційна стаття.

* *
*

Як і раніше, переважна кількість написаних в ці роки дисертацій присвячена вивченню творчості І. Франка. Однак характерно, що дисертанти, як правило, вдаються до дослідження творів письменника останньої чверті XIX віку, тобто того з його художньої спадщини, що вже більш-менш висвітлено в франкознавстві, і зовсім обминають найменш досліджений, останній період діяльності поета (1900—1916 рр.). Це — чималий недолік загального процесу вивчення Франка-художника. Творчості І. Франка присвячені дисертації О. О. Бойка, Є. Т. Кутковець, М. М. Мундяк, М. В. Семиволоса, В. А. Софронової, Т. І. Франка, А. М. Халімончука та С. В. Щурата; дисертації М. В. Гончаренка та І. І. Дорошенка висвітлюють естетичні погляди І. Франка.

Подаємо короткий зміст названих дисертацій.

1. Щурат С. В. Рання творчість Івана Франка (1871—1877 рр.) (Львівський державний університет ім. І. Франка, 1954)[2]. Робота складається з трьох розділів, перший з яких — «Ранні літературні зацікавлення» — є особливо цінним з наукового боку, бо вносить в франкознавство нові, ще невідомі матеріали і факти: найперші досі відомі його листи — до

[1] «Государственное издательство художественной литературы» (Москва) в 1951 р. закінчило видання п'ятитомника «Избранных сочинений» Франка. П'ятий том цього видання також складають літературно-критичні статті Івана Франка. Цей том вийшов з великою передмовою проф. М. Пархоменка «Иван Франко — критик и историк литературы».

[2] В дужках подається установа, де захищалась дисертація та рік публікації автореферату.

В. Давидяка, тексти деяких юнацьких поетичних спроб, назви ряду віршів 1871—1875 рр., що не збереглися. Разом з тим С. В. Щурат показує широкий діапазон ранніх творчих інтересів Франка, що пробував свої сили в поезії, драматургії, прозі, мистецтві перекладу і т. д.[1].

В другому розділі — «Перші кроки формування світогляду і художнього методу» — висвітлюється діяльність і творчість І. Франка з осені 1875 р. коли він прибув у Львів і став співробітничати в «Друзі», до літа 1876 р., коли він написав перше глибоко реалістичне оповідання «Лесишина челядь». В розділі особлива увага звернена на розкриття передумов і джерел, що спричинили початок формування світогляду, світосприймання і творчого методу письмечника. Автор детально спиняється на літературі, з якою тоді знайомився І. Франко і яка поклала відбиток на його світогляд. Аналізуючи твори письменника того часу, С. В. Щурат намагається розкрити в них зародки майбутнього великого реаліста.

В третьому розділі під назвою — «На шляху критичного реалізму» — аналізуються перші реалістичні твори І. Франка з селянського та робітничого життя, написані в 1876—1877 рр. («Два приятелі», «Лесишина челядь», «Ріпник», «На роботі» й «Навернений грішник»), висвітлюються перші його критичні виступи за реалізм і народність літератури (головно в рецензіях, вміщених в журналі «Друг») та розкриваються творчі зв'язки письменника того періоду з передовою російською літературою. В дисертації С. В. Щурата сумлінно зібрані по можливості всі факти, що стосуються періоду 1871—1877 рр. в діяльності Франка. Серед них багато нових — і це вигідно виділяє дану роботу серед інщих дисертацій про творчість І. Франка.

2. Сафронова В. А. «Boa constrictor» Івана Франка (літературно-творча історія повісті) (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, 1953).

В цій праці ставиться мета дослідити літературно-творчу історію повісті «Boa constrictor» на основі аналізу двох авторських її редакцій і трьох перших видань, вказати причини зміни редакцій, визначити значення і місце повісті в художній спадщині І. Франка і в історії української дожовтневої літератури взагалі. Дисертація складається з трьох розділів: 1) «Франко і робітничий рух в Галичині в 70—90-х рр. XIX в.», 2) «Робітнича тематика в російській та українській літературі часів І. Франка»; 3) «Борислав» І. Франка (ранні оповідання) і повість «Boa constrictor». У вступі до дисертації подана характеристика соціально-економічних і суспільно-політичних умов життя Західної України другої половини XIX і початку XX ст., причому це не підпорядковано безпосередньо темі роботи. Головна увага дисертанта в І розділі зосереджена на характеристиці стану робітничого життя і руху в Західній Україні 70—80-х років, показу його слабого розвитку, що мало вплив і на Франка, який, першим звер-

[1] Цей розділ дисертації С. Щурата з додатком листів І. Франка до В. Давидяка надруковано в зб. «Іван Франко. Статті й матеріали», № 2, Л., 1949.

нувши увагу на робітничий клас і зайнявшись популяризацією соціалістичної літератури на західноукраїнських землях, все ж внаслідок відсталості краю не став марксистом.

В другому розділі дисертації розглядається поява нової теми і нового героя з робітничого середовища в російській літературі ще до Франка (Ф. М. Решетніков, Г. І. Успенський, Ф. Д. Нефйодов) і в його час (в 70—80-х роках — К. Станюкович, Федоров-Омулевський та в 90-х роках — Д. Н. Мамін-Сибіряк і в українській літературі І. С. Нечуй-Левицький). Охарактеризувавши твори згаданих письменників про робітниче життя, дисертант доводить, що справжнім виразником інтересів робітничого класу в українській літературі став І. Франко, а в російській — М. Горький.

За своїм змістом і спрямуванням, а також за основним матеріалом цей розділ перегукується з II розділом дисертації М. Походзіла «Борислав сміється» Івана Франка», яка була написана в 1949 році.

В третьому розділі, що безпосередньо присвячений темі дисертації, розглядається робота І. Франка над повістю «Boa constrictor». Тут доводиться, що «повість «Boa constrictor» має не три редакції, як про це говорилось раніше, а лише дві: перша — 1878 р., з двома варіантами текстів (1878 і 1884) і друга — 1907 року. В редакції 1907 р. тільки декілька початкових сторінок зберігають спільність з попередніми двома виданнями. Дальший розвиток подій складається в цілком нову повість, яка з текстом 1878—1884 рр. має лише спільний заголовок і в якій повторюються деякі образи героїв» (Автореферат, стор. 12).

Повість «Boa constrictor» дисертантка характеризує як соціально-психологічний твір з своєрідною композицією і такими важливими проблемами, як непримиренність праці й капіталу, суть буржуазної сім'ї і моралі, виродження капіталізму.

Відносно другої редакції повісті в дисертації стверджується, що «в другий період творчості письменника, яка відноситься до епохи імперіалізму, в деяких його творах з'являється тенденція усунути соціальний антагонізм мирним шляхом. Частково це спостерігається і в другій редакції «Boa constrictor». Проте, якщо дане твердження дисертанта в якійсь мірі можна застосувати до даної повісті, то у відношенні до всієї творчості І. Франка воно, без сумніву, не правомірне. Друге пояснення дисертанта, що Франкове розуміння прогресивності капіталізму в порівнянні з феодалізмом в значній мірі сприяло написанню другої редакції «Boa constrictor», є значно стійкішим і вірнішим.

З. Франко Т. І. Іван Франко і Борислав. (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1952).

Дисертація Т. І. Франка розпочинається коротким історико-економічним та етнографічно-статистичним нарисом м. Бориславa з часів винайдення в ньому нафти («ропи») до 70—80-х років XIX віку. В цьому нарисі автор зібрав чимало інтересних фактів, проте вони не завжди мають прямий зв'язок з бориславським циклом І. Франка.

В наступному розділі Т. І. Франко дав історико-літературну характеристику бориславського циклу творів Ів. Франка. В третьому розділі зробив спробу заглянути в творчу лабораторію автора бориславських творів; в четвертому — «Реалізм бориславського циклу» — Т. І. Франко спинився на питаннях типовості й історичної достовірності змальованих в бориславських оповіданнях і повістях подій. Дисертація закінчується аналізом критичних виступів з приводу бориславських творів І. Франка.

Незважаючи на дещо нечітку композицію дисертації та деяких її розділів, вона в цілому переконливо показує тісні зв'язки творчості І. Франка з життям робітників Бориславського басейну другої половини XIX віку.

4. Бойко О. О. Збірник Ів. Франка «З вершин і низин» (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, 1953).

Дисертація присвячена ідейно-художньому аналізу творів, що ввійшли в збірку «З вершин і низин». Складається з двох частин: «Своєрідність літературного процесу в Галичині у 80—90-х роках XIX ст. Роль І. Франка в ідейно-політичній боротьбі» (І частина) і «З вершин і низин» І. Франка (1876—1893) — II частина.

В першій частині дисертант характеризує соціально-економічні умови Галичини, показує боротьбу різних суспільних течій, простежує за діяльністю, життєвим і творчим шляхом І. Франка від 1874 року, тобто від перших віршів поета в пресі до середини 90-х років XIX століття.

В роботі підкреслюється велика роль Шевченка, російських революційних демократів та кращих письменників-реалістів у формуванні світогляду І. Франка. Дисертант зупиняється також на деяких протиріччях у світогляді поета — революційного демократа.

Друга частина роботи є основною і головною в дисертації. Вона складається з дев'яти глав, в яких автор аналізує вірші збірника за циклами і жанрово-тематичними групами (1874—1893).

Рання творчість І. Франка (1874—1876) досліджується у першій главі, в якій дисертант показує ідейну і художню еволюцію поета.

В другій главі дається загальна характеристика змісту збірника Франка «З вершин і низин» та його літературної історії.

Головний цикл книги — «Думи пролетаря», вірш «Гімн» докладно характеризуються в третій главі. Автор зупиняє увагу читача на тих принципах поета, з допомогою яких він досягав високого революційного змісту, художньої майстерності своїх творів.

В четвертій главі розглядаються вірші циклів «Веснянки», «Галицькі образки». Про «Сонети» мова йде в п'ятій главі. Дисертант коротко говорить про особливості цього жанру і відмічає, що Франко вперше в українській літературі так широко використав цей жанр.

Сатиричні вірші, які ввійшли в збірник, і ті, що були написані в час створення книги, автор аналізує в шостій главі («Дума про Меледикта Плосколоба», «Дума про Наума Безумовича», «Ботокуди», «Оси», «Сучасний літопис», «Вандрівка Русина з бідою» та інші). Він вказує на благотворний вплив на поета творчості Салтикова-Щедріна і Шевченка. Дисертант досліджує художні і мовні особливості сатиричних творів Франка.

В сьомій главі розглядається інтимна лірика збірника «З вершин і низин». (Цикли: «Скорбні пісні», «Осінні думи», «Нічні думи», «Картка любові», «Поет», «Знайомим і незнайомим» та ін.). В цій главі побіжно говориться про «Зів'яле листя». Характеристиці поем присвячена восьма глава. Дисертант розглядає не тільки ті поеми, що ввійшли в збірку «З вершин і низин», а й багато інших.

В кінці глави дисертант робить висновки, що Франко в своїх поемах виступає як поет-новатор, який створив в українській поезії XIX ст. філософську поему, сповнену революційно-демократичного змісту.

Остання — дев'ята глава присвячена особливостям поетики збірника Франка. В ній автор розглядає, поруч з відомими поетичними формами, нові, створені поетом, оригінальні художні прийоми. В роботі справедливо вказується на велике пізнавальне і історично-літературне значення збірки І. Франка «З вершин і низин», на її видатну роль в розвитку української поезії XIX століття.

5. Мундяк М. М. Оповідання й повісті Ів. Франка із селянського життя як твори критичного реалізму (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1954).

В дисертації зроблена спроба виявити конкретні суспільно-економічні умови появи прозових творів І. Франка про життя селян, вказати на художні особливості створення образів селян у Франка, а також на основі оповідань цієї тематики охарактеризувати письменника і як викривача капіталістичного ладу і як борця за справедливе соціалістичне суспільство. Очевидно, теоретичною основою для всебічного і глибокого розкриття теми дисертації повинен був стати аналіз поглядів І. Франка на селянське питання, проте автор їм приділяє недостатньо уваги, говорить лише мимохідь про окремі публіцистичні виступи І. Франка на цю тему в першій главі дисертації. Вступна її глава присвячена характеристиці літературно-критичних поглядів І. Франка в плані його боротьби за ствердження й розвиток критичного реалізму в українській літературі. Ця глава і має на меті дати теоретичні підстави для аналізу в наступних розділах прози І. Франка на селянську тему. Автор спиняється на відомих літературно-критичних працях І. Франка «Література, її завдання і найважливіші ціхи», «Життя і побут сучасного селянина на Україні і Франції», «Сила землі в сучасному романі», на його літературних оглядах, нарисах та портретах, при цьому звертає увагу на близькі до теми питання в них.

Змістом першого розділу дисертації є характеристика життя селян в Галичині і громадсько-публіцистичної діяльності І. Франка, спрямованої на захист їх інтересів. Тут же автор зупиняється на аналізі ранньої повісті «Петрії і Довбущуки», уривку повісті «Гутак» і оповідань «Два приятелі» та «Лесишина челядь» (1876), «Патріотичні пориви» (1878), оповідань з життя сільських дітей («Грицева шкільна наука», «Микитичів дуб» тощо), на аналізі творів 80-х років («Історія моєї січкарні», «Хлопська посілість», «Ліси і пасовиська», «Панщизняний хліб», «Як пан собі біди шукав»), на деяких творах початку 90-х років («Казка про Добробит» та «Історія кожуха») і 900-х років («Великий шум» та «Як Юра Шикманюк

брив Черемош»). На основі цих творів дисертант показує, що І. Франко змалював село і селянина з найрізноманітніших боків і викривав панщизняний та капіталістичний гніт.

В другому розділі аналізуються твори І. Франка, які змальовують процес пролетаризації селянства, зокрема «Вугляр», «Сам собі винен», «Навернений грішник», «Яць Зелепуга», «Добрий заробок», «Домашній промисл», «Ріпник», «Boa constrictor» і «Борислав сміється».

В третьому розділі досліджується суть і особливості позитивного ідеалу і позитивного героя в творах І. Франка з селянського життя. Автор стверджує, що позитивним ідеалом письменника було соціалістичне суспільство («Моя стріча з Олексою», «Захар Беркут»), а позитивними образами — сільський пролетарій і напівпролетарій. При розгляді прози І. Франка про сільське життя дисертант звертає увагу на розкриття художніх особливостей кожного аналізованого твору, проте, на жаль, мало підкреслює своєрідність франкового критичного реалізму у художньому висвітленні селянської теми порівняно з іншими українськими прозаїками — його попередниками й сучасниками.

6. Халімончук А. М. Суспільно-політична сатира Івана Франка (Львівський державний університет ім. Франка, 1954)

Автор поставив перед собою мету «розглянути всю спадщину Франка-сатирика (поезію, прозу, драматургію), а також узагальнити погляди Франка на завдання і форму сатири» (Автореферат, стор. 3).

У вступній частині дисертант визначає, що таке сатира і у зв'язку з цим говорить про відмінність в порівнянні з іншими художніми творами зображувальних засобів сатири (навмисне карикатурне перебільшення, гротеск, сарказм, іронія), про суспільно-політичне значення сатири в минулому і в наш час.

В першому розділі дисертації — «Боротьба Франка за політичну цілеспрямовану, високохудожню сатиру» — автор докладно характеризує теоретичні висловлювання Франка з приводу реалістичності і народності сатири. А. М. Халімончук, опираючись на художні твори письменника та наукові праці, зазначає, що І. Франко високо оцінював суспільну роль сатири, її викривальне значення. Дисертант зазначає, що позиції молодого критика у відношенні до завдань сатири були дуже близькі до позицій Шевченка і російських революційних демократів.

В другому розділі — «Образи прислужників австрійського буржуазного уряду» — А. М. Халімончук схарактеризував велику кількість сатиричних віршів Франка, в яких письменник висміяв різні сторони життя галицьких інтелігентів-рутенців і їх тісний зв'язок з австро-цісарським урядом.

Про «Сатиру на буржуазний лад Австрії» дисертант говорить у третьому розділі. Спираючись на аналіз сатиричних творів Франка, автор зумів показати, як проникливо письменник розвінчував буржуазні закони, з допомогою яких охоронялася розкіш експлуататорських класів і погіршувався стан пригноблених.

В останньому і найбільшому розділі — «Розвінчування буржуазної ідеології засобами сатири» — дисертант розглядає сатиричні твори Франка про лібералів, попів, унію, Ватікан, релігію, буржуазних націоналістів та шовіністів, а також показує, як письменник боровся засобами художньої сатири проти занепадництва та буржуазних гасел «чистого мистецтва».

В заключній частині А. М. Халімончук прийшов до висновків, що сатиричні твори Франка революціонізували трудящі маси і свідчать про ясну класову позицію її автора, що вони багатопроблемні, що письменник виступив як сатирик-новатор, широко використовуючи такі засоби сатиричного відтворення, як сарказм, іронія, гротеск, рефрени, парифразу, пародію, каламбур і інші. Простота, лаконізм мови — кращі риси сатиричних творів І. Франка.

Політична загостреність і безпощадність, ясна класова позиція, актуальність тематики, художня майстерність забезпечили успіх сатиричним творам Франка. Вони були і є прикладом для багатьох письменників. Сатиричні твори Франка і сьогодні є сильною зброєю в боротьбі з буржуазною ідеологією, капіталістичним світом та їх пережитками.

7. Кутковець Є. Т. Соціально-викривальна повість Івана Франка «Основи суспільності» (Львівський державний університет ім. І. Франка, 1954).

В першому розділі дисертації характеризується в дуже загальних рисах соціально-економічні умови в Галичині після 1848 року, вказується, що Франко продовжував традиції російської реалістичної викривальної прози, коротко передається зміст художніх і публіцистичних творів письменника, в яких розвінчана шляхта і духівництво та капіталізм в цілому («Основи суспільності», «Патріотичні пориви», «Місія», «Чума», «Із записок недужого», «На вершку», «Для домашнього вогнища», «Чи вертатись нам назад до народа», «Католицький панславізм», «Радикали і попи» тощо), а також зміст критичних і публіцистичних статей, в яких Франко пропагував дружбу українського і польського народів («Хуторна поезія» П. А. Куліша», «Наш погляд на польське питання», «Що ж буде далі»).

В другому розділі дисертації розглядається генезис повісті. Автор вказує, що основою її послужив так званий Кукизівський процес 1889 р., і в зв'язку з цим порівнює сюжет і фабулу повісті з матеріалами процесу. Тут же розглядається повість шляхетського письменника Юзефа Рогоша «Грабеже», написана на матеріалах цього процесу, але класово протилежна «Основам суспільності». Щоб ствердити узагальнююче значення Франкової повісті, дисертант багато уваги присвячує доказові, що тема викриття шляхти і духівництва не випадкова в творчості Франка, і з цією метою в цьому розділі знову розглядає багато тих творів письменника, про які була мова в попередньому розділі.

В останньому розділі дисертації дано літературознавчий аналіз повісті «Основи суспільності», визначається її тема, ідея, характеризується сюжет, композиція і персонажі твору. В кінці роботи вказано на ідейно-виховне значення творів І. Франка, в яких викривається шляхта та духівництво.

8. Семиволос М. В. Драма І. Франка «Украдене щастя», її місце і роль в розвитку української драматургії (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1955).

Робота М. В. Семиволоса складається з трьох розділів, вступу і висновків. У вступній частині дисертант обгрунтовує тему свого дослідження, з'ясовує історію питання і ставить перед собою завдання дати ідейно-художній аналіз драми «Украдене щастя», визначити її місце і роль в розвитку української драматургії. В першому розділі дисертації, що складається з двох глав, з'ясовуються соціально-економічні і політичні умови, у зв'язку з якими виникла драма «Украдене щастя», підкреслюється питання боротьби двох культур, ліберально-буржуазного і демократичного напрямку, особливо в галузі драматургії і театру.

Виясненню соціально-економічних джерел, на базі яких виникла драма, з'ясуванню приватно-власницьких відношень між людьми, показу наростання визвольного руху серед трудового народу, впливу російських прогресивних письменників, усної народної творчості, розглядові питання творчої і цензурної історії драми, проблемам народності і реалізму п'єси «Украдене щастя» та спробам розкрити художні особливості драми — присвячені три глави другого розділу.

Тут же автор полемізує з іншими дослідниками відносно образу Михайла Гурмана, але нового нічого не дає в порівнянні з прямолінійною трактовкою цього образу Я. Білоштаном, Архангельською та іншими дослідниками.

В третьому розділі роботи М. В. Семиволос визначає роль і місце драми «Украдене щастя» в розвитку української драматургії 70—90-х років. Дисертант справедливо вказує, що «Украдене щастя» за своїм ідейно-художнім змістом і формою належить до демократичних творів в драматургії 70—90-х років, є одним із кращих досягнень її революційно-демократичного крила і стоїть рядом з кращими творами драматургії кінця XIX і початку XX століть... а в жанрі драми є вищим досягненням української драматургії XIX століття» (Автореферат, 18).

У висновках дисертант твердить, що драма — «Украдене щастя» є вершиною драматичної творчості І. Франка, що п'єса зробила значний вплив на розвиток української драматургії дожовтневого періоду, а також на розвиток української радянської драматургії.

* *
*

З дослідженням художньої творчості І. Франка нерозривно пов'язане вивчення його естетичних поглядів та принципів, на що досі звернена ще недостатня увага. Останнім часом цій проблемі присвятили свої дисертаційні роботи М. В. Гончаренко,[1] І. І. Дорошенко та В. Г. Бойко.

[1] З роботою та авторефератом М. В. Гончаренка нам не трапилось нагоди ознайомитись, тому можемо лише дати її назву — «Естетичні погляди Івана Франка» та вказати на статтю М. В. Гончаренка, написану на основі дисертації, а саме: «Естетичні погляди І. Я. Франка» («Вісник АН УРСР», 1950, № 10).

9. Дорошенко І. І. Проблема праці в естетиці Івана Франка (Львівський університет ім. Ів. Франка, 1954). Автор зосередив увагу на одній із магістральних і корінних проблем естетики І. Франка — проблемі праці. Коротко виклавши у вступі ставлення до праці представників ідеалістичної естетики і провідну роль проблеми праці в естетиці революційної демократії та марксистсько-ленінській естетиці, І. І. Дорошенко визначив такі завдання своєї дисертації: висвітлити місце праці, взаємовідношення праці й революційної боротьби в творчості І. Франка, схарактеризувати роль людей праці в художніх творах письменника, показати своєрідність розуміння і відображення праці Іваном Франком і розвінчати спроби всіляких фальсифікаторів з табору буржуазних націоналістів та вульгарних соціологів принизити й перекрутити революційно-демократичну суть естетичних поглядів письменника.

Дисертація має три розділи: І. Праця як естетична категорія в поезії І. Франка; ІІ. Люди праці в художній прозі І. Франка і ІІІ. Про ідейно-художню функцію людей праці в драматичних творах Франка.

В першому розділі дисертації автор аналізує вірші і поему письменника, переконливо розкриває центральне місце і багатогранне виявлення і відображення праці як естетичної категорії в поетичній творчості І. Франка. В цьому аспекті дисертант робить спробу розкрити погляди на призначення поета, на відношення мистецтва до дійсності та інше. На жаль, поняттю праці як естетичної категорії він надає занадто всеохоплюючого значення, «найбільш загальну форму», підводячи під нього і класову боротьбу, і революційні битви.

Другий і третій розділи дисертації розкривають образи людей праці в прозі й драматургії І. Франка. Розглядаючи це питання на широкому фоні російської та української літератури і притягаючи до аналізу, крім художніх творів, деякі критичні статті І. Франка, І. І. Дорошенко приходить до висновків, що в прозі і драматургії І. Франка на першому плані стоять образи людей праці — селян, робітників, ремісників, напівпролетарів; що Франко зовсім не ідеалізує селянську працю, а чітко зображує суперечливий характер підневільної праці; що герої Франка із селянського середовища — люди енергійні, трудо- і свободолюбні; що письменник створив перші повноцінні образи робітників, втіливши в повісті «Борислав сміється» ідею неминучої перемоги праці над капіталом; що найважливішою функцією картин праці і образів людей праці в творчості І. Франка є викриття капіталізму. В цих розділах на образах людей праці і представників паразитичних класів висвітлено класові позиції письменника, його безмежну відданість інтересам трудящих. Тут же дисертант дає грунтовну характеристику позитивних героїв І. Франка, робить цікаві зауваження про творчий метод письменника — критичний реалізм і аналізом п'єси «Рябина» показує, як некорисно відбивались на його творчості окремі порушення принципів реалізму. Значне місце відведено розкриттю художньої майстерності І. Франка в створенні образів людей праці.

10. Бойко В. Г. Питання сатири в літературно-естетичних поглядах Івана Франка (Київський держуніверситет ім. Т. Г. Шевченка, 1955).

Дисертаційна робота складається з передмови, трьох розділів, висновків і бібліографії. В передмові автор обгрунтовує вибір теми дисертації, стисло характеризує погляди класиків марксизму-ленінізму і революційних демократів на питання сатири і дає короткий огляд літератури з цього питання.

У першому розділі дисертації — «Історичний розвиток сатири в українській літературі і висвітлення його в наукових роботах Івана Франка» — В. Г. Бойко характеризує висловлювання Ів. Франка про сатиру «від полемічних творів Івана Вишенського, через «гумористичні і сатиричні інтермедії, бурлескну творчість «мандрованих дяків», вертепну драму, сатиричні твори другої половини XVIII століття, до сатири Г. С. Сковороди» (Автореферат, стор. 10). Далі автор коротко зупиняє свою увагу на тих роботах, в яких І. Франко дав свою оцінку сатиричним творам письменників нової літератури від Котляревського до Шевченка.

Про погляди Ів. Франка на сатиру мова йде в другому розділі дисертації. Автор, поставивши теоретичні питання про сатиру і проблему типового, доводить, що розуміння «типового і сатири в Ів. Франка виробилося під благотворним впливом російської революційної критики», видатних російських сатириків Щедріна і Гоголя та сатири Шевченка. Розглянувши літературно-критичні праці Ів. Франка, в яких говориться про сатиру, дисертант показує, як письменник протягом своєї творчості постійно стверджував і далі розвивав принцип революційно-демократичної естетики, «теоретично обгрунтовуючи творчий метод критичного реалізму».

В третьому розділі — «Художня сатирична творчість Івана Франка як матеріал для вивчення його поглядів на сатиру» — автор роботи зазначає, що ті погляди на сатиру, які були висловлені Ів. Франком в його літературно-критичних працях, знайшли своє втілення в художній практиці письменника. Проаналізувавши ряд сатиричних творів Франка, дисертант прийшов до висновку, що «засоби сатиричної типізації, якими користується письменник, дуже різноманітні» і всі вони підпорядковані головній меті — нещадній критиці негативних суспільних явищ. Якщо в перших сатиричних творах автор свідомо перебільшує окремі риси негативного образу, то пізніше, загострюючи сатиричний образ, він користується поглибленням психологічного аналізу персонажа.

У висновках зазначається, що І. Франко вперше в українському літературознавстві поставив на наукову основу питання типового і сатири, і що це зробило великий вплив на становлення теорії сатири і на її дальший розвиток.

* *
*

Іван Франко відіграв видатну роль в розвитку української літературної мови як своєю художньою та публіцистичною творчістю, так і науковими мовознавчими працями. Ця спадщина письменника і вченого дає великий і багатий матеріал для нових досліджень в галузі франкознавства та історії української літературної мови й лінгвостилістики. Дослідження в

цьому напрямі по-справжньому тільки розпочинаються. Дисертації Н. П. Корнієнко та І. І. Ощипко присвячені цьому питанню.

11. Корнієнко Н. П. Боротьба І. Франка за чистоту і багатство української літературної мови на загальнонародній основі (Львівський державний університет).

Дисертація присвячена вивченню провідної тенденції І. Франка — мовознавця і художника слова. Складається з трьох широких розділів. В першому з них — «Іван Франко — дослідник історії української літературної мови» — розглянена боротьба навколо мовних питань в 70-х роках XIX ст. і участь у ній І. Франка та журналу «Друг», схарактеризовані погляди І. Франка на деякі теоретичні питання загального і українського мовознавства, висвітлена його оцінка літературної мови XVI—XVIII ст. на Україні та художньої мови українських письменників XIX і початку XX ст.[1]

Другий розділ — «Боротьба Ів. Франка за збагачення української літературної мови та за ствердження її в Західній Україні» — висвітлює боротьбу І. Франка проти «москвофільських» і буржуазно-націоналістичних поглядів на українську і братню російську літературні мови; розкриває погляди І. Франка на українську літературну мову, її взаємозв'язки з діалектами та на шляхи її збагачення; показує, як боровся І. Франко за фонетичний правопис.

В третьому розділі дисертації — «Відображення в письменницькій практиці І. Франка його боротьби за чистоту української національної літературної мови» — автор висвітлив роботу І. Франка над мовою своїх творів, на основі багатого фактичного матеріалу детально схарактеризував провідні тенденції змін в лексиці, морфологічних змін та змін в синтаксисі й фразеології, здійснених письменником при перевиданні своїх творів, провів цікаві спостереження над удосконаленням художньої і мовної майстерності І. Франка, про яку говорить його редакторська робота над своїми творами[2].

Як додатки до дисертації прикладено великий словник-реєстр основних авторських лексичних і граматичних змін в творах І. Франка та зразок редакторської роботи письменника над мовою і стилем свого оповідання «Микитичів дуб».

12. Ощипко І. І. Лексична синоніміка в бориславських повістях та оповіданнях Івана Франка (Львівський державний університет ім. Ів. Франка, 1954)

Метою своєї дисертації автор ставив «дослідити лексичні синоніми бориславських повістей і оповідань, розкрити їх стилістичну функцію, показати уміння письменника використати такі мовні засоби, як синоніми, показати роботу І. Франка над мовою і добором лексем-синонімів при підготовці творів до повторних видань» (Автореферат, стор. 4).

---

[1] Підрозділ «Мова українських письменників XIX і початку XX вв. в оцінці І. Франка» опублікований в зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 4, Львів, 1955.

[2] В скороченому вигляді цей розділ опубліковано в журналі «Мовознавство», т. XIII, К., 1955.

Подавши в першому розділі дисертації коротеньку історію вчення про синоніми у вітчизняній лінгвістиці (це питання могло б бути темою окремої дисертації, а в роботі І. Ощипко воно безпосередньо не зв'язане з франкознавством), дисертантка в чотирьох розділах розглядає за частинами мови (дієслово, іменник, прикметник та інші) синоніми бориславського циклу. В останньому розділі характеризується робота над удосконаленням мови бориславських творів при підготовці їх до наступних видань.

Головна позитивна особливість дисертації І. Ощипко є добір і систематизація синонімів із бориславських творів І. Франка. Проте пояснення їх стилістичної ролі в творі автор в переважній більшості підміняє поясненням семантики синоніма. Не звертаючись за порівняльним матеріалом до творів інших українських письменників — попередників і сучасників І. Франка, дисертант не зміг показати своєрідності в користуванні синонімами автора бориславського циклу і звів свої висновки до ствердження, що у Франка «синоніміка різноманітна й багата», що «найбагатіша синоніміка в галузі дієслів», що він користується різними видами синонімів, що підбирає їх влучно, з метою відтворити певні смислові нюанси. Всі ці узагальнення можна без застережень перенести й до синоніміки в творчості інших видатних письменників, але *як* саме Франко підкоряв синоніміку своєму ідейно-художньому задуму, *в чому особливості* саме Франкової творчої роботи в цьому напрямі, *що* він удосконалив і вніс нового в даній ділянці в українську літературну мову — про це говориться в дисертації мало.

* *
*

Багато досліджень в 1951—1955 рр. присвячено окремим питанням суспільно-громадської, наукової та літературно-критичної діяльності І. Франка. Однією з таких є дисертація:

13. Франко З. Т. Іван Франко в боротьбі проти ідеології буржуазного націоналізму[1] (Інститут літератури АН УРСР, 1954).

Дисертація складається з короткого вступу, чотирьох розділів та висновків. У вступній частині дисертант характеризує суспільно-політичні умови періоду діяльності І. Франка, визначає світогляд письменника і ті фактори, що вплинули на його формування.

Перший розділ праці присвячений висвітленню найголовніших фактів біографії письменника, його участі в класовій боротьбі та відображення цієї боротьби в художній творчості. В цьому ж розділі характеризуються роботи Франка, в яких доводиться, що основною силою історії є рухи народних мас, які мали соціально-визвольний характер. Письменник виправдовував такі форми суспільної боротьби, які своєю метою мали зміну існуючих порядків. Запереченням буржуазного трактування історії як літопису окремих осіб,

[1] Основний зміст дисертації викладений в брошурі З. Франко «Іван Франко — непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму».

підкресленням ролі народу, Франко наблизився до матеріалістичного погляду на історію суспільного розвитку як історію боротьби трудящих мас.

В другому розділі автор характеризує погляди письменника на питання інтернаціонального характеру і показує, як Франко розвінчував і виступав проти «теоретичних» положень буржуазних націоналістів за возз'єднання українських земель в єдиній державі, за дружбу з російським народом та іншими слов'янськими народами.

Продовжуючи традиції кращих синів слов'янських народів — борців за слов'янське єднання, Франко виступав пропагандистом широких культурних зв'язків між слов'янськими народами.

Про роль Франка в ідеологічній боротьбі в галузі літератури і естетики йде мова в третьому розділі дисертації. Автор, спираючись на літературно-критичні статті, рецензії, праці з історії літератури, листування Франка, доводить, що письменник, продовжуючи і розвиваючи кращі літературно-естетичні погляди українських і російських революційних демократів, обстоював реалізм в літературі і виступав проти ідейних та естетичних настанов письменників націоналістичного табору (Куліша, Огоновського, Виниченка, Олеся, Пачовського, Грінченка, Вороного, Луцького). Франко, як письменник, літературний критик та історик літератури, виявив себе поборником реалістичного мистецтва демократичного за своїми тенденціями і революційного своєю спрямованістю, борцем проти реакційних проявів в літературі.

В четвертому і останньому розділі дисертантка пише про погляди Франка на питання історії української мови. Автор стверджує, що письменник завжди виступав за єдину загальнонаціональну літературну мову, створену на базі діалектів і удосконалену завдяки мовній практиці Котляревського — Шевченка. Франко гостро виступав проти вимог буржуазних націоналістів мати два варіанти літературної мови, бо, як він стверджував, це вело б до роз'єднання українців східних і західних областей, до ізолювання останніх від впливу російської культури. Франко виявив себе як теоретик і як практик, гарячим поборником наближення писемної мови, що вживалася в літературі Західної України до норм загальнонаціональної української літературної мови. Він закликав письменників Західної України до орієнтації на мову кращих майстрів слова Східної України.

Отже, підсумовує дисертант, вся багатогранна діяльність Франка відіграла величезну роль у боротьбі з ідеологією буржуазного націоналізму в різноманітних її проявах.

14. Сахаров В. Я. Суспільно-політичні і філософські погляди Івана Франка (Академія наук УРСР, відділ суспільних наук, 1955).

Дисертація складається з чотирьох основних розділів, вступу і висновків. У вступній частині обгрунтовується тема дослідження та завдання, що їх поставив перед собою автор.

В першому розділі — «Історичні та соціально-економічні умови літературної і суспільно-політичної діяльності І. Франка» — дисертант коротко характеризує історичні обставини, в яких формувався і розвивався світогляд Франка. Питанням «формування і розвитку світогляду Івана Франка» присвячений другий розділ. Дослідник показує на життєвій канві письмен-

ника його багатогранну діяльність, а в зв'язку з цим формування і розвиток світогляду І. Франка.

В наступному розділі — «Суспільно-політичні погляди І. Франка» — автор дисертації доводить, що основу соціально-політичних поглядів письменника складає революційний демократизм, який був політичним виявом інтересів гнобленого українського народу в його боротьбі проти австро-цісарського абсолютизму та російської монархії.

В четвертому розділі — «Філософські погляди Івана Франка» — дисертант ставить перед собою завдання розкрити теоретичні основи світогляду письменника. Спираючись на численні оригінальні висловлювання письменника з питань філософії, на його художні твори, публіцистику, наукові статті, а також на листи Франка, автор дисертації характеризує Франка як переконаного мислителя-матеріаліста, докладно говорить про характерні риси його філософії.

У висновках своєї праці автор коротко говорить про велике значення ідейної спадщини Франка для дальшого розвитку культури українського народу, про видатну роль його творів у нашому житті сьогодні.

15. Миронов В. Л. Економічні погляди І. Франка (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, 1955). За своєю темою і матеріалом дослідження тотожне з роботою Вайнберг, що захищалась ще в 1944 р.

* *
*

16. Іван Франко був видатним дослідником, перекладачем, видавцем і популяризатором творів кращих європейських письменників на Україні. Дослідження цієї його діяльності зараз тільки розпочалося. В обговорюваний період даній проблемі присвячена дисертація Домбровського О. М. Іван Франко—перекладач і популяризатор творчості Данте (Львівський держуніверситет ім. І. Франка, 1954) та частково дисертація П. А. Гонтаря.

Праця О. М. Домбровського складається з чотирьох основних розділів. У вступному розділі автор характеризує основні риси перекладацької праці І. Франка, відзначаючи, що свою перекладацьку діяльність письменник завжди підкоряв конкретним завданням ідеологічної боротьби, причому особливу його увагу привертали антиклерикальні твори західних художників, серед них і Данте.

Перший розділ дисертації починається характеристикою впливу на І. Франка творчості А. Данте, який відчувався на протязі всього життя українського письменника. Головний зміст цього розділу присвячений історії створення праці І. Франка «Данте Алігієрі» і аналізові її вступної частини.

В другому розділі, приуроченому розглядові франкових тлумачень та перекладів «Божественної комедії», дисертант підкреслює спільність поглядів І. Франка і В. Бєлінського на цей твір Данте і розкриває, що Франко розумів «Божественну комедію» як гімн в честь Беатріче, в якому

Данте піднісся до узагальнень загальнолюдського філософського змісту, що Франко переносив інтерпретацію «Божественної комедії» з релігійної на філософсько-етичну площину. В цьому ж розділі схарактеризовані погляди Франка на переклад та його переклади з «Божественної комедії» (в порівнянні з різними іншими перекладами).

Третій розділ дисертації присвячений аналізові перекладів І. Франка лірики Данте («Нове життя»).

В останньому розділі коротко викладені погляди І. Франка на публіцистичні твори Данте — «Пир», «Про народну мову», «Про монархію».

Підсумовуючи дослідження, О. Домбровський відзначає, що хоч І. Франко не був спеціалістом-дантологом, все ж він завдяки своєму революційно-демократичному світоглядові висловив ряд цінних і нових думок про Данте. «Найцінніше в праці І. Франка — це прагнення показати, що релігійна спрямованість, містика і схоластика не складають основного змісту творів Данте, вони є лише необхідною для того часу зовнішньою оболонкою для вислову філософських ідей. Цінним є також вказівка на психологічну глибину і художність як на основні, а не другорядні елементи «Божественної комедії» і «Нового життя» (Автореферат).

17. Гонтар П. А. Українсько-чеські літературні зв'язки в XIX віці (Львівський державний університет ім. І. Франка, 1954). Великий четвертий розділ дисертації присвячений розкриттю зв'язків І. Франка з чеською літературою. В ньому показано інтерес І. Франка до чеської культури й історії на протязі всього його життя, його боротьбу за дружбу українського і чеського народів, виступи проти панславістичних тенденцій. Франко першим дав огляд українсько-чеських культурних зв'язків, він виступив з революційно-демократичною характеристикою творчості чеських письменників Гавлічека-Боровського, Неруди, Махара, Врхліцького. Франко дав багато чудових перекладів з чеської поезії. Виступаючи в чеській пресі, він знайомив чеську суспільність з українською літературою. Дисертант показує також значний вплив творчості І. Франка на формування ряду чеських письменників та поетів.[1]

* *
*

До останнього часу дослідники-франкознавці майже не порушували одної з магістральних ліній праці І. Франка — його журнальної діяльності. А ця діяльність, як відомо, відіграла першорядну роль в створенні передової української журналістики, яка була висловом прогресивної суспільної думки і реалістичних засад літератури на Україні в останній чверті XIX і першому десятилітті XX ст. Зараз ця ділянка роботи І. Франка привернула пильну увагу дослідників, що сталося внаслідок дальшого розгортання і піднесення франкознавства та в зв'язку з посиленням в останні роки інтересу дослідників до історії вітчизняної журналістики взагалі. Зараз над вивченням журнальної діяльності І. Франка працює ряд дисертантів.

[1] Частина цього розділу дисертації П. А. Гонтаря надрукована в зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 3, ЛДУ, 1952, стор. 144—153.

Вивченню окремих журналів та етапів журнальної діяльності І. Франка присвятили свої дисертації П. Ф. Іванов та В. М. Грушкін.

18. Грушкін В. М. Журнал «Житє і слово» в українському літературному процесі 90-х рр. XIX ст. (Інститут літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1955). Дисертація складається з дев'яти розділів, що переважно відповідають відділам самого журналу. Перший її розділ дає побіжний огляд журнальної діяльності І. Франка перед його працею в «Житті і слові» (головно кінця 70-х і початку 90-х років і дуже скупо — цілого десятиліття 80-х років) та загальну характеристику мети, відділів та співробітників «Життя і слова». Політичну платформу цього журналу, визначену на основі розстановки суспільно-політичних сил того часу, дисертант намагається розкрити в другому розділі. Тут він вказує на роль журналу в пропаганді зв'язків революційних сил України й Росії, в розвінчанні угодництва галицької буржуазії, в боротьбі проти націоналізму різних мастей (українського, польського і угорського), проти релігії й Ватікану.

В третьому розділі автор розкриває зв'язки журналу І. Франка з передовою російською суспільною та науковою думкою, зокрема спиняється на характеристиці ролі А. Кримського та П. Грабовського в стосунках і зв'язках Франка з Росією. В цьому ж розділі дисертант характеризує відділ журналу «Вісті з Росії». Четвертий розділ дисертації присвячений літературно-критичним та естетичним позиціям журналу «Життя і слова», який продовжував традиції Шевченка, гостро розвінчував націоналістичну критику і відіграв важливу роль у боротьбі проти проникнення декадентства в українську літературу. Дисертант категорично стверджує, що журнал стояв на позиціях революційно-демократичної естетики.

В наступному розділі дисертації розглядається фольклорний відділ журналу і класифікується фольклорний матеріал, надрукований в ньому, та розглядаються критично-фольклористичні статті І. Франка.

В останніх чотирьох розділах відповідно висвітлюється поезія, драматургія, проза і переклади художніх творів на сторінках журналу. Вірно в основному даючи характеристику цих розділів, як вияв боротьби І. Франка за прогресивну ідейність, реалізм, народність і суспільно-організуюче значення художнього слова, В. М. Грушкін безапеляційно засуджує белетристичні відділи журналів «Зоря», «Правда», «Киевская старина» як антиреалістичні, цілком протилежні белетристичному відділові «Життя і слова». В даному твердженні дисертант відійшов від об'єктивної істини. Про це може свідчити хоч би той факт, що в названих журналах друкував свої твори також і І. Франко.

В цілому дисертант вірно і переконливо показує журнал «Життя і слово» як своєрідний центр, навколо якого групувалися в середині 90-х років XIX ст. кращі передові літературні та наукові сили всієї України.

19. Іванов П. Ф. Журнально-публіцистична діяльність Івана Франка (1875—1880 рр.) (Київський державний університет ім. Тараса Шевченка, 1955).

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та двох додатків. У вступі в загальних рисах

характеризуються суспільно-економічні умови життя в Галичині в 70-х роках XIX ст. та зародження і розвиток української журналістики.

Перший розділ роботи П. Ф. Іванова — «Ів. Франко в журналі «Друг» — присвячений висвітленню журнальної діяльності письменника в 1875—1877 рр. Автор із знанням справи аналізує перші публіцистичні праці Ів. Франка «Женщина-мати», «Поезія і її становисько в наших временах», «Слівце критики», показує, як письменник поступово звільнявся від ідеалістичної термінології і переходив на позиції матеріалістичної естетики.

Дисертант доводить, що участь Ів. Франка в журналі «Друг», його твори і літературно-критичні статті не тільки сприяли справі переходу цього органу на українську мову, а й визначали його обличчя.

У другому розділі — «Ів. Франко — редактор журналу «Громадський друг» і збірників «Дзвін» і «Молот» — характеризується діяльність Франка цього періоду. В роботі показана велика роль письменника в згуртуванні демократичних сил навколо журналу і збірників, дана правильна оцінка працям Франка, які були надруковані в згаданих органах. Дисертантом розшифровані деякі псевдоніми і встановлено авторство окремих статей. І, нарешті, докладно говориться про публіцистичну і письменницьку та громадсько-політичну діяльність І. Франка, спрямовану на захист інтересів робітників і селян, на розвінчування буржуазних націоналістів і клерикалів.

В останньому розділі дисертації — «Іван Франко — видавець «Дрібної бібліотеки» і співробітник газети «Праця» — П. Ф. Іванов характеризує видавничу діяльність Ів. Франка. Аналізуючи виступи письменника в газеті «Праця», дисертант приходить до висновків, що Ів. Франко змістом статей, які друкувалися в цьому органі («Робітниче питання», «Чого ми хочемо?», «Що таке соціалізм?» та ін.), пробуджував класову свідомість робітників, згуртовував їх для боротьби проти капіталістичного гніту, пропагував вчення Маркса і Енгельса.

В коротких висновках автор дисертації зазначає, що «українська революційно-демократична преса зародилася в боротьбі проти антинародних течій в суспільному житті», що місцем її зародження була Галичина, а революційно-визвольний рух Росії і України був джерелом, з якого вона черпала сили; що журнально-публіцистична діяльність Івана Франка була підпорядкована актуальним питанням часу, збуджувала в людей праці думки про необхідність рішучого перетворення суспільства.

* *
*

Всі обговорені роботи є кандидатськими дисертаціями. Проте велика і складна спадщина І. Франка заслуговує й на ширші проблемні монографії і дає для них вдячний та багатий матеріал. Все ж досі маємо по франкознавству тільки одну докторську дисертацію — М. М. Пархоменка «Іван Франко й російська література», про яку вже говорилося в огляді дисерта-

цій за 1946—1950 рр. Зараз працюють над докторськими дисертаціями по франкознавству:

1. С. А. Брагінець. — «Суспільно-політичні погляди Івана Франка» (Львівський державний університет ім. І. Франка).

2. О. І. Дей — «Роль Івана Франка в розвитку передової української дожовтневої журналістики (1876—1907 рр.)» (Інститут суспільних наук АН УРСР).

3. В. Т. Дмитрук — «Проза Івана Франка» (Львівський державний університет ім. І. Франка).

4. О. І. Кисельов — «Поетична творчість Івана Франка» (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР).

5. О. Н. Мороз — «Іван Франко і літературний рух на Україні кінця XIX і початку XX ст.» (Інститут суспільних наук АН УРСР).

6. Т. І. Пачовський — «Іван Франко і польська література» (Львівський державний університет ім. І. Франка).

Над кандидатськими дисертаціями по франкознавству і зараз працює багато викладачів та аспірантів. В 1955—1956 рр. повинні завершити свої роботи:

1. Я. П. Товстуха — «Іван Франко як історик» (викладач Львівського держуніверситету ім. І. Франка).

2. П. П. Лисюк — «Іван Франко — дослідник творчості Шевченка» (Київський державний педагогічний інститут ім. М. Горького).

3. М. Т. Донченко — «Роль І. Франка в розвитку української революційно-демократичної літератури 90-х—900-х рр.» (викладач Станіславського пединституту).

4. Н. М. Козачишина — «Естетичні погляди І. Франка» (аспірантка Львівського держуніверситету ім. І. Франка).

5. Л. С. Худаш — «Вивчення прози І. Я. Франка в 9 класі середньої школи» (аспірантка УНДІП).

6. Л. М. Третяк — «Історична повість І. Франка «Захар Беркут» (аспірантка Київського пединституту ім. Горького).

7. Я. Закревська — «Мова дитячих казок І. Франка» (аспірантка Інституту суспільних наук АН УРСР).

8. М. Й. Чухрій — «Мова сатиричних творів І. Франка» (викладач Одеського державного університету).

9. Д. В. Павличко — «Іван Франко — поет-новатор» (аспірант Львівського держуніверситету ім. І. Франка).

10. В. Л. Бонь — «Боротьба Ів. Франка за ідейну, передову літературу в кінці 90-х — на початку 900-х рр.» (аспірантка Львівського держуніверситету ім. І. Франка).

11. І. І. Сірак — «Майстерність оповідань І. Франка» (аспірант Львівського держуніверситету ім. І. Франка).

12. В. М. Поважна — «Іван Франко як критик українських письменників» (аспірантка Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка).

* *
*

Активне розгортання дослідницької роботи в ділянці франкознавства напередодні 100-ліття з дня народження письменника є яскравим виявом високої оцінки його революційно-демократичної спадщини радянським народом. Всі схарактеризовані дисертації та величезна кількість опублікованих статей про І. Франка вносять багато нового у вивчення його діяльності та творчості, вони прокладають широкий шлях для вичерпних наукових монографій про многогранну діяльність і творчість великого діяча української дожовтневої культури, про його видатну роль в історії української суспільної думки і літературного процесу. Створення таких монографій уже стало невідкладним завданням на чергу дня нашого радянського франкознавства.

Т. І. ПАЧОВСЬКИЙ і Я. І. ШУСТ

ПРАЦІ М. С. ВОЗНЯКА ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ І. ФРАНКА. БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

І

Дійсний член АН УРСР Михайло Степанович Возняк, видатний знавець і відомий дослідник історії української літератури, на протязі своєї п'ятидесятирічної наукової діяльності написав понад 400 наукових праць і статей, з яких більше 100 присвячених життю і творчості великого українського письменника, вченого, блискучого публіциста, палкого революціонера-демократа, щирого поборника дружби слов'янських народів Івана Яковича Франка.

Заслуги М. С. Возняка перед франкознавством в тому, що він опублікував багатий матеріал для вивчення життєвого і творчого шляху Івана Франка, поклав початок дослідженням впливу вчення К. Маркса і Ф. Енгельса на його світогляд, дослідив взаємозв'язки Франка з прогресивними письменниками східних областей України, показав його як популяризатора передової російської літератури, вніс вклад у розробку питання про окремі художні і наукові твори видатного письменника революціонера-демократа.

В франкознавчих працях М. С. Возняка є передусім багато фактичного матеріалу, що походить безпосередньо з рукописної спадщини Франка. Правда, в ранніх роботах М. С. Возняка, зокрема в статті про життя і діяльність І. Франка, опублікованій в 1913 р. в календарі «Просвіта», мали місце й окремі недоречності. Ів. Франко відмічав, що ця стаття багата «на помилки, непорозуміння та стилістичні й речові незручності».[1] Зауваження Франка визнав М. С. Возняк справедливими і пояснив їх тим, що писав дещо «по своїй догадці». Пізніше М. С. Возняк вже завжди писав на підставі докладно перевірених даних, що надавало його працям наукової цінності.

Проте М. С. Возняк не завжди робить висновки з опублікованих матеріалів. Прикладом може бути його праця під назвою «З початків реалізму Івана Франка»,[2] в якій, крім передмови автора, передруковано з архівних

[1] І. Франко. В інтересі правди. Журн. «Учитель», Львів, 1913, № 3, стор. 85.

[2] Зб. Іван Франко. Статті і матеріали, Львівський держуніверситет, в. 2, 1949, стор. 207—221.

матеріалів І. Франка шосту частину так званих «Літературних письм». У цій статті Франко дав аналіз творів К. Устияновича, що були далекі від правдивого відображення дійсності, від реалізму. На підставі такого багатого матеріалу необхідно було М. С. Возняку принаймні коротко згадати, що Франко в цей час (1876 р.) вступив на шлях реалізму не тільки як автор оповідань, але також і як критик. До цього зобов'язувала і назва статті. Однак автор цього не зазначає.

Перші дослідження М. С. Возняка про І. Франка були надруковані у Львові ще перед першою імперіалістичною війною. Це були рецензії на художні і наукові твори українського революційно-демократичного письменника та перша спроба характеристики його поетичної творчості. Але за часів цісарської Австро-Угорської монархії не було належних умов для наукової роботи молодого прогресивного літературознавця.

М. С. Возняк писав у цей час, що необхідно «піднести потребу повного систематичного видання літературних творів Франка». Таке «видання, — як пише він далі, — мало б великий покуп серед нашої суспільності та було б бодай малою подякою авторові (тобто І. Франкові — *Т. П.*) за його заслуги».[1] Проте твори Франка не були повністю надруковані у Львові ні за цісарської Австрії, ні за панської Польщі. Тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції на Радянській Україні здійснено нове видання творів І. Франка. Разом з цим на Україні зростає живий інтерес до рукописної спадщини Франка. Переважна більшість публікацій рукописних творів І. Франка ще до 1939 р., як справедливо зазначає О. Дей, з'явилась не у Львові, де знаходився тоді архів Франка, а на Радянській Україні.[2] Українські радянські літературні журнали та видання АН УРСР з радістю відводили місце для публікації невідомих досі творів Франка. В 20-х роках активну участь у цій роботі бере М. С. Возняк, який уважно вивчає архів Франка і старанно збирає рукописні матеріали письменника з приватних джерел. М. С. Возняк з властивою йому енергією віддався цій роботі і став постійним співробітником київських і харківських видавництв. В цей час Михайло Степанович, поряд із своїми дослідженнями, опублікував з рукописної спадщини І. Франка такі його прозові твори, як «Гутак», «На вершку», «Іригація», «Лель і Полель», «Не спитавши броду», поеми «Св. Валентій», «Терен у нозі», чимало ліричних поезій, художніх перекладів, декілька наукових робіт («Метод і задача історії літератури», «Русько-український театр», «Огляд праць над етнографією Галичини» і інші), автобіографічні матеріали і листування. Немає сумніву, що все це є цінним надбанням радянського франкознавства. Деяку частину рукописної спадщини письменника М. С. Возняк видав також в літературних журналах та газетах Західної України до 1939 р.

Після возз'єднання західних областей в єдиній Українській Радянській

---

[1] Рецензія на поему І. Франка «Панські жарти», г. «Неділя», 1912, № 12, стор. 8.

[2] О. Дей. Публікація рукописної спадщини Ів. Франка на Радянській Україні. Іван Франко. Статті і матеріали, Львівський держуніверситет, в. 4, 1955, стор. 204.

державі Михайло Степанович продовжує досліджувати спадщину І. Франка як завідувач кафедри української літератури Львівського державного університету і керівник Львівського відділу української літератури АН УРСР. В літературознавчих журналах «Літературна критика», «Радянське літературознавство», «Література і мистецтво», «Радянська література», в Наукових записках ЛДУ друкуються цінні його наукові розвідки про І. Франка. Активну участь бере М. С. Возняк як член редколегії у підготовці до друку 25-томного видання творів І. Франка. З цього видання, перерваного у зв'язку з Великою Вітчизняною війною, вийшли в світ 2-й і 12-й томи за редакцією О. І. Білецького, М. С. Возняка, О. Є. Корнійчука та ін.

Дні німецько-фашистської окупації негативно позначились на науковій роботі М. С. Возняка.

Тільки після визволення Львова від фашистського ярма Радянською Армією Михайло Степанович Возняк як професор університету і керівник відділу літератури Львівського філіалу АН УРСР з невгасимою енергією продовжує наукові праці над письменницькою спадщиною І. Франка. У перші післявоєнні роки він публікує книгу про життя і творчість І. Франка під заголовком «Титан праці» та багато франкознавчих досліджень в літературно-критичних журналах, а також цілий ряд популярно-наукових статей українською, російською і польською мовами в республіканській і обласній пресі. За ініціативою М. С. Возняка і при активній його співучасті опубліковано чотири томи літературно-критичного збірника Львівського державного університету «Іван Франко. Статті і матеріали» (1948—1954). В цьому ж збірнику міститься 16 статей професора Возняка, що дають багато цінного матеріалу для вивчення життєвого і творчого шляху І. Франка.

Вивченню письменницької спадщини І. Франка Михайло Степанович віддавав всі сили. На протязі останніх років його життя були опубліковані такі брошури: «Іван Франко популяризатор передової російської літератури» та «Іван Франко в боротьбі з Ватіканом — лютим ворогом слов'янських народів». Восени 1954 р. М. С. Возняк здав у видавництво два збірники статей, а саме: «З життя і творчості І. Франка» та «Нариси про світогляд Франка», підготовлені ним до 100-річчя з дня народження великого українського письменника. Обидві ці книги — найбільш значні з його праць про Франка — вже вийшли в світ, і наша критика дала їм належну оцінку.

Радянські вчені високо оцінили наукову діяльність Михайла Степановича, обравши його ще 29 червня 1929 р. дійсним членом Академії наук УРСР. Про цінність досліджень М. С. Возняка з питань франкознавства свідчить також і те, що їх систематично друкують на сторінках радянських журналів, що вони одержують позитивну оцінку з боку наших літературознавців. Так, наприклад, на його книгу «Іван Франко популяризатор передової російської літератури» появилося вісім позитивних рецензій. Схвальну характеристику наукових робіт М. С. Возняка дано і в статті О. Мороза та О. Дея «До питання про вивчення спадщини Івана Франка».[1]

---

[1] Зб. «Іван Франко. Статті й матеріали», вип. 3, Львівський державний університет, 1952, стор. 189.

Франкознавчі праці професора Возняка з 1940 по 1953 рр. названо також у бібліографічнім покажчику, складеному І. З. Бойком[1]. Вагу першодруків Франка, опублікованих М. С. Возняком, відмітив останнім часом О. Дей[2].

Враховуючи цінність праць невтомного вченого-комуніста про життя і творчість І. Франка, публікуємо їх бібліографічний покажчик, складений за принципом хронологічної послідовності надрукованих робіт. В окремих випадках даються анотації. Правопис назв давніших робіт узгоджуємо з сучасними нормами правопису. Скорочення «В. М.», подані при окремих роботах, розкриваємо — «М. Возняк». Крім цього, щоб уникнути частих повторень, окремі слова, назви журналів і газет скорочуємо в такій формі:

В. Укр. — г. «Вільна Україна», Львівська обласна газета.
г. — газета
зб. — збірник
ж. — журнал
ЗНТШ — Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка
«І. Франко», Зб. ЛДУ — «Іван Франко. Статті і матеріали». Збірник. Видання Львівського державного університету імені І. Франка (Зб. I — 1948 р.; Зб. II — 1949 р.; Зб. III — 1952 р.; Зб. IV — 1955 р.).
К. — Київ
кн. — книга
Л. — Львів
ЛДУ — Львівський державний університет ім. Івана Франка
Рад. літ.— журн. «Радянська література»
Рад. літ-ство — «Радянське літературознавство», періодичний збірник.
«Рад. Львів» — журн. «Радянський Львів»
Сов. Укр. — газ. «Советская Украина»
Х. — Харків

II

1910

1. Апокрифи і легенди з українських рукописів зібрав і упорядкував др. І. Франко, т. V, Л., 1910 —«Літературно-Науковий Вісник», Л., 1910, кн. 12, стор. 630—631.

Рецензія.

1912

2. І. Франко, Панські жарти. Поема з останніх часів панщини, четверте доповнене видання, Л., 1911,—г. «Неділя», Л., 1912, № 4.

Рецензія.

1913

3. Життя і значення Івана Франка, Л., 1913, стор. 40.

---

[1] Іван Франко. Бібліографічний покажчик, К. 1954, стор. 34, 53—54, 59—60, 68, 73—74, 76, 79—80, 84, 87—88, 90, 96, 98—99, 104, 105, 106—107, 113, 114, 124 і 129.

[2] Пор. Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», вип. 4, Львівський державний університет, 1955, стор. 209—223.

4. Іван Франко з нагоди ювілею сорокалітньої літературної праці. — Ілюстрований народний календар Т-ва «Просвіта» на 1913 р., Л., 1913, стор. 49—67.

1914

5. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1 половині XIX в. — «Записки Укр. Науков. Т-ва в Києві», 1914, т. XIII, стор. 53—142.

Там же подана характеристика І. Франка про згадані культурні зв'язки.

1916

6. Пам'яті Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону. Зладив Михайло Возняк. Відень, 1916, стор. 92.

1922

7. Франко у виданні «Українського Педагогічного Товариства», г. «Українська трибуна», Варшава, 1922, № 37.

1924

8. Франкова популяризація соціалістичної програми з 1881 р., ж. «Культура», Л., 1924, № 2 (грудень), стор. 92—104.

На сторінках 93—104 міститься стаття І. Франка «Чого хоче «Галицька робітницька громада?», написана 10. XII 1881 р. Підрозділи статті: «I. В ділах господарських; II. В ділах громадських і державних; III. В ділах освітніх». Стаття в семи місцях конфіскована.

9. До початків співробітництва Івана Франка в «Зорі». (Шість листів І. Франка до Омеляна Партицького) — ж. «Культура», Л., 1924, № 2, стор. 105—118.

Там же передруковано листи, а також переклади Франка під назвою «Изъ сонетовъ Уилліама Шекспира» (стор. 115—116).

10. На порозі студій над Франком — г. «Діло», Л., 1925, № 118.

Йде мова про завдання, що стоять перед дослідниками творчості І. Франка в зв'язку з 10-річчям з дня смерті поета. Тут же список осіб, листи від яких до І. Франка збереглися в його архіві.

1925

11. З життя й діяльності Івана Франка в рр. 1881—1884 (його листи до Івана Белея) — ж. «Культура», Л., 1925, № 1, стор. 53—68; № 2, стор. 43—77.

12. З недрукованих творів Івана Франка — ж. «Культура», Л., 1925, № 4, стор. 2—18;

а) «Лисиця — Сповідниця». Лірницька пісня на нуту «Сирітки» — (стор. 2—6);

б) «З давніх споминок моєї молодості. Злісний Сидір» — стор. 6—18. Подав М. Возняк.

13. З ненадрукованих творів Івана Франка. І. Франко. «Історія товпки солі». Поема, посвячена пам'яті батька мого, Яця Коваля—ж. «Культура», Л., 1925, № 5, стор. 72—94. Подав М. Возняк.

14. З недрукованих поезій Франка — ж. «Світ», Л., 1925, № 5; 1) «Осторога» («Ей, не люби мене, дівчино»); 2) «Не схиляй своє личко прекрасне»; 3) «Я забув». Подав М. Возняк.

1926

15. В десятилітні роковини смерті І. Франка, — Календар т-ва «Просвіта» на 1926 р., Л., стор. 195—198.

16. До соціалістичного світогляду Ів. Франка. — Зб. «Іван Франко», К., 1926, стор. 126—179.

Там же публікується стаття І. Франка «Чого хоче «Галицька робітницька громада?» (стор. 169—179).

17. Із посмертної поетичної спадщини Ів. Франка. — ж. «Культура», Л., 1926, № 4—9, стор. 20—44. Подав М. Возняк.

Назви першодруків:

I. «Наймит» (поема з народних переказів);

II. «Ранок на пастівнику» (Із галицьких образків);

III. «Матрона — комірниця»;

IV. 1639—1793 — ? ? ? (Із Гейне);

V. «Скін богів» (Із Генріха Гейне);

VI. «Рідні сторони». Споминки поміщицького сина (Н. А. Некрасова);

VII. «В тюрмі». Із М. Н. (з російського);

VIII. Із римських сатир Джованні Беллі;

IX. «Із дневника».

18. Розділ Марксового «Капіталу» в перекладі І. Франка, — ж. «Культура», Л., 1926, № 4—9, стор. 54—90.

З рукописної спадщини І. Франка подається:

«Карл Маркс: Початок і історичний розвиток капіталістичної продукції в Англії», з підрозділами:

I. Первісне нагромадження капіталу (стор. 61—63);

II. Вивласнення хліборобів (стор. 64—77);

III. Криваві устави проти пролетаріїв при кінці XV віку (стор. 77—80);

IV. Устави для знищення робучої плати (стор. 80—84);

V. Як повстали капіталістичні орендатори (стор. 80—86);

VI. Вліяне рільничого перевороту на промисл. Промисловий капітал здобуває собі в краю ринок відбутовий (стор. 86—87).

19. Енгельс у Франковому перекладі. — ж. «Культура», Л., 1926, № 4—9, стор. 91.

Подано також у перекладі Франка — «Початок і теорія соціалізму» Фрідріха Енгельса. З підрозділами:

1. Вихідна точка соціалізму (стор. 91—100);

II. Початок історії соціалізму (стор. 100—107);

III. Соціально-економічна основа соціалізму (стор. 107—118).

20. До поглядів Івана Франка на українську літературу. — ж. «Життя і революція», К., 1926, № 9, стор. 42—50.

Там же опубліковано статтю Франка «Метод і задача історії літератури».

21. Недруковані поезії Франка. — ж. «Глобус», К., 1926, ч. 13, стор. 178; «Вічна любов», «Звірячий парламент», «Pontifex maximus». «Хвиля зневіри», «До Дранмора», «Дурний подібний до вола». Подав М. Возняк.

22. З недрукованих поезій Франка. — ж. «Глобус», К., 1926, № 14, стор. 296. «Перша вчителька», «Як двоє люблятьсѧ, а ждуть». Подав М. Возняк.

23. З недрукованої Франкової лірики 80 рр. XIX ст. — ж. «Світ», Л., 1926, № 11—12, стор. 3—4; «Гей, рибачко чорноока», «Апострофа» («Квітко осіння, квітко бліда»), Перспектива. («Квітко осіння, бита сльотою»). Подав М. Возняк.

24. Іван Франко в добі радикалізму — ж. «Україна», К., 1926, кн. 6, стор. 115—163.

25. І. Франко. Пісня і праця. Вибір оповідань і поезій, Л., 1926, стор. 174.

Післямова (стор. 167—168) і пояснення менше зрозумілих слів (стор. 169—174) впорядчика М. С. Возняка.

26. Недрукована поема Франка «Св. Валентій»—ж. «Червоний шлях», Х., 1926, № 9, стор. 5—40.

Подав М. Возняк.

27. Франків розрив з польською пресою — ж. «Світ», Л., 1926, № 11—12 стор. 4—9.

1927

28. З невикінченої повісті Франка «Не спитавши броду»—ж. «Червоний шлях», Х., 1927, № 1, стор. 5—54.

29. Матеріали до життєпису Франка (З додатком двох недрукованих його автобіографій). — «За сто літ», Х.—К., 1927, кн. 1, стор. 166—186.

30. «Терен у нозі». Надрукована поема І. Франка — «За сто літ», Х.—К., 1927, кн. 1, стор. 266—273.

Подав М. С. Возняк (разом із вступом і примітками).

31. Журнальні плани Франка в рр. 1884—86—ж. «Україна», К., 1927, кн. 3, стор. 17—88.

32. Листи Івана Франка до В. Левицького—ж. «Україна», К., 1927, кн. 5, стор. 99—105.

Подав з передмовою М. С. Возняк.

33. Перша любов Івана Франка—Календар Українського Народного Союзу на р. 1927, Jersey City N. V., стор. 35—55.

34. Тринадцять листів Ів. Франка до Ол. Кониського—ж. «Життя й революція», К., 1927, № 4, стор. 84—98, № 5, стор. 233—242.

35. Іван Франко «Іригація», — ж. «Життя і революція», К., 1927, № 6, стор. 289—306.

Подав М. Возняк.

Оповідання І. Франка скомпоноване М. С. Возняком на основі збережених листів рукопису Франка.

1928

36. З діяльності Ів. Франка як етнографа (В 10 річницю смерті) — ж. «Первісне громадянство», К., 1928, кн. І, стор. 145—163.

У статті подано також уривки листів І. Франка до О. Рошкевич, М. Драгоманова і С. Коперницького, а також «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.».

37. Листування І. Франка і М. Драгоманова, К. 1928, стор. 508, Кн Матеріали для культури й громадської історії Західної України, т. І, К., 1928.

До друку підготував М. С. Возняк.

38. «На вершку» Івана Франка. Кілька хвиль з життя людей «нічо не заробивших». Оповідання «За сто літ», Х.—К., 1928, кн. 2, стор. 251—272.

Разом з передмовою подав М. С. Возняк.

39. До діяльності Михайла Комарова—ж. «Життя й революція», К., 1928, № 5, стор. 12—46.

Там же йде мова про рецензію І. Франка на бібліографічний покажчик М. Комарова «Т. Шевченко в литературе и искусстве» (Одесса, 1903) та подаються його листи до І. Франка й О. Франко.

40. Франкова стаття з 1905 р. в польсько-українській справі—г. «Діло», Л., 1928, № 254—256.

Надруковано також статтю Франка «В польсько-руській справі» під заголовком «Cui bono?» (Для чийого добра?), яка виявляє зв'язок з статтею «Русько-польська згода і укр.-польське братання» (пор. «Літер. Наук. Вісник», 1906 р., кн. 1).

1929

41. «Громадський друг» (1878—1928)—ж. «Червоний шлях», Х., 1929, № 4, стор. 128—155.

42. «Гутак». Недрукований початок повісті Івана Франка—«За сто літ», Х.—К., 1929, кн. 4, стор. 201—224.

Текст повісті разом з примітками подав М. С. Возняк.

43. До публіцистичної діяльності І. Франка в рр. 1879—1883 — «За сто літ», Х.—К., 1929, кн. 4, стор. 225—268.

44. І. Франко. «Лель і Полель», сучасна повість — Твори, т. XXX, К., 1929, стор. 312.

Реконструкцію повісті, її переклад з польської мови і передмову під заголовком «З історії Леля і Полеля» склав М. С. Возняк.

45. «Не спитавши броду» (Невикінчена повість І. Франка)—г. «Діло», Л., 1929, № 99. Подав М. С. Возняк.

Розділи повісті: 1) «На лоні природи», 2) «Гава і вовкун», 3) «Геній, 4) «Дріада».

46. Спроба відбудови незакінченої повісті Івана Франка «Не спитавши броду»—ж. «Червоний шлях», Х., 1929, № 1, стор. 5—33; № 2, стор. 5—22.

47. Франкові «Три князі на один престіл» — г. «Діло», Львів, 1929, № 182.

1930

49. З приводу двадцятиліття «Кобзаря» в редакції В. Доманицького. «За сто літ», Х.—К., 1930, кн. 5, стор. 272—304.

Подано листування В. Доманицького з Франком.

50. Недокінчена друком праця І. Франка з історії українського театру.—Річник українського театрального музею, К., 1930, т. І, стор. 41—75.

Це передрук праці І. Франка під заголовком «Русько-український театр».

51. Шевченко в німецьких перекладах Франка.—Зб. «Шевченко», Х., 1930, річник II, стор. 205—220.

Публікація творів Т. Г. Шевченка, перекладених Франком на німецьку мову.

1931

52. З першого заарештування Ів. Франка—ж. «Нові шляхи», Л., 1931, № 1, стор. 53—58, № 2, стор. 176—182.

Подається першодрук сатири І. Франка «Сморгонська академія».

1932

53. Франкові вісти з краю Ботокудів—ж. «Вікна», Л., 1932, № 9, стор. 26—48.

Там же текст одноіменної Франкової поеми.

54. Юнацька драматична картина Франка «Послідний крейцар». Драматичний образ в одній дії—ж. «Вікна», Л., 1932, № 7—8, стор. 35—54.

Подав М. Возняк.

1934

55. До генези й розуміння Франкової поеми «Похорон»—г. «Діло», Л., 1934, № 138, 140—143, 146—147.

Подаються також три прозові уривки І. Франка, тематично споріднені з його поемою «Похорон».

56. Франко про партії серед галицьких українців перед 50-ма роками—г. «Діло», Л., 1935, № 120—122, 124, 127, 128 і 131.

Публікується і стаття І. Франка «Українські партії в Галичині».

57. Чайковський і Франко — г. «Новий час», Л., 1935, № 182—189, 191, 192 і 202—204.

Листування Франка з А. Чайковським.

1936

58. Іван Франко. Северин Гощинські—поет-герой.—г. «Новий час», Л., 1936, № 82.

Передмова і переклад статті І. Франка про С. Гощинського, опублікованої 1889 р. польською мовою в г. «Kurjer Lwowski» 1889 р. (пор. ч. 331 і 332).

59. Хто спричинив арештування Франка й товаришів 1877 р.?—ж. «Життя і знання», Л., 1936, № 5, стор. 134—136.

60. Недрукована стаття Ів. Франка. Іван Франко «Формальний і реальний націоналізм» (Кілька уваг про IX і X випуск «Правди»)—літ. г. «Назустріч», Л., 1936, № 11.

1937

61. Із страху перед життєвою небезпечністю. Коли розходились Іван Франко й Ольга Білинська—літ. г. «Назустріч», Л., 1937, № 11.

62. Як дійшло до першого жіночого альманаха, Л., 1937, стор. 88.

В роботі чимало уваги приділено участі І. Франка у підготовці до друку цього альманаха.

63. Франко та його батько—ж. «Життя і Знання», Л., 1937, № 5, стор. 130—132.

Бібліографічні дані про батька Франка, Якова, що народився 1802 р. і помер навесні 1865 року.

64. „Czysta ona jak kryształ, ciepła jak wieczór letni, niespodziewanie oryginalna",—г. «Новий час», Л., 1937, № 98—100.

Стаття написана на підставі листів Е. Ожешко до І. Франка, які характеризують укр. літературу.

65. Іван Липа й Франко — г. «Новий час», Л., 1937, № 118.

Про участь І. Франка в Одеському альманаху «Багаття».

1938

66. Автобіографічний документ Ів. Франка з 1892 р.—г. «Новий час», Л., 1938, № 15 (Літ.-науковий додаток).

67. Недокінчена Франкова трилогія—г. «Новий час», Л., 1938, № 21—23 (Літ.-науковий додаток).

68. З листів Корнила Устияновича до Франка—г. «Новий час». Л., 1938, № 32—34 (Літ.-науковий додаток).

Публікуються тексти 5 листів і першодруки виправлених Франком творів К. Устияновича.

69. Степан Смаль-Стоцький і Франко—г. «Новий час», Л., 1938, № 33—38 (Літ.-науковий додаток).

Першодруки листів до І. Франка, що висвітлюють справу недопущення Франка до університетської доцентури.

1939

70. З галицького життя перед 50-ма роками. Франко в «Правді» Свєнтоховського—Календар для всіх, Л., 1939, стор. 118—126. (Пор. статтю М. С. Возняка «Співробітництво Франка в «Prawdzie» Свєнтоховського» в його збірнику «З життя і творчості І. Франка», К., 1955, стор. 96—110, № покажчика 123).

71. Участь Франка в літературній збірці «Веселка»—г. «Новий час», Л., 1939, № 21 (Літ.-науковий додаток).

Стаття складена на основі «Нарису історії українсько-руської літератури»; в ній публікується народна пісня: «Ой зацвила черемшина коло перелазу».

1940

72. Автобіографічний елемент в оповіданні Франка «На дні»—«Рад. літ-ство», К., 1940, кн. 5—6, стор. 73—153.

73. До зв'язків М. М. Коцюбинського з Галичиною—Записки історичного та філологічного факультетів ЛДУ, т. І, 1940, стор. 149—202.

Там же подаються листи М. М. Коцюбинського до І. Франка (стор. 169—170, 172, 173, 191—193, 194, 197, 198 і 202).

74. Еліза Ожешко й Іван Франко у взаємному листуванні—ж. «Літературна критика», К., 1940, кн. 6, стор. 27—41.

75. Іван Франко у виданнях, редагованих Лукичем (за листуванням В. Лукича з І. Франком) — ж. «Рад. літ.», К., 1940, кн. 7, стор. 188—216.

76. Искры разгоревшегося пламени—г. «Сов. Укр.», К., 1940, № 212.

Публікується також лист І. Франка до О. Рошкевич, в якому описується смерть матері І. Франка в 1872 р.

77. Незакінчена трилогія Івана Франка «Чорна хмара» — ж. «Рад. літ.», К., 1940, № 11—12, стор. 333—342.

78. Франків «Рябина»—Записки історичного та філологічного факультетів ЛДУ, т. І, Л., 1940, стор. 203—223.

На сторінках 208—254 подано тексти оповідання і комедії «Рябина».

1941

79. Вимоги Франка від української літератури—ж. «Література і мистецтво», Л., 1941, № 1, стор. 36—39.

Там же публікується перша передмова Франка до його перекладу «Фауста» Гете.

80. До джерел Франкового «Похорону»—ж. «Рад. літ-ство», К., 1941, кн. 3, стор. 209—220.

Подано три уривки прозового опрацювання названої теми.

81. І. Франко, Твори, К.. 1941, т. II і XII, за редакцією О. І. Білецького, О. Є. Корнійчука, М. С. Возняка та ін. т. II, оповідання, стор. 503; т. XII (поеми), стор. 423: «Лис Микита», «Пригоди Дон-Кіхота», «Абу-Касимові капці», «Коваль Басім».

82. Писатель-ученый—г. «Сов. Укр.», К., 1941, № 123.

Оглядова стаття про творчість І. Франка.

1945

83. До історії тексту «Украдене щастя» І. Франка—ж. «Рад. Львів», Л., 1945, № 2—3, стор. 46—57.

Уривок тексту драми «Украдене щастя».

84. І. Франко про Л. Толстого — «Літ. газета», К., 1945, № 32.

Огляд статей І. Франка про Л. М. Толстого, вміщених у г. «Kurjer Lwowski» за 1892 р.

85. Нездійснена мрія І. Франка—г. «В. Укр.», Л,, 1945, № 174,

Про недопущення І. Франка до доцентури.

86. Франко і Лисенко — г. «В. Укр.», Л., 1945, № 58.

87. Нові рядки Івана Франка про російську літературу—1) г. «Література і мистецтво», К., 1945, № 4, 2) «В. Укр.», Л., 1945, № 44.

Публікація і характеристика конспекту доповіді І. Франка про російську літературу XVIII і поч. XIX ст.

88. Франко як дослідник і історик української літератури—ж. «Укр. літ.», К., 1945, № 3, стор. 92—111. Підтеми статті:

1. Система історії укр. л-ри у Франка (стор. 92—99);

2. Праці Франка про фольклор (стор. 99—103);

3. Від критика й дослідника письменства до його історика (стор. 104—111).

В статті йде мова про І. Франка як дослідника давньої літератури.

89. Іван Франко про Карпенка-Карого—г. «В. Укр»., Л., 1945, № 178.

1946

90. Зв'язки Павла Арсеновича Грабовського з Західною Україною—«Наукові записки Львівського державного університету», 1946, т. III, серія філологічна, в. I, стор. 3—71.

Там же 19 листів Грабовського до Франка (стор. 37—54).

91. Іван Франко про Лесю Українку—«Літ. газета», К., 1946, № 9.

92. З нових матеріалів про Ів. Франка — ж. «Україна», К., 1946, № 10, стор. 25—26.

Назви підтем статті:

I. Між людьми та книгами і на лоні природи (стор. 25—26);

II. Про себе та про свою творчість (стор. 26).

93. Титан праці. Життя і творчість І. Франка. Вид. «В. Укр.», Л., 1946, стор. 93.

94. Тюремні чернетки Івана Франка—ж. «Вітчизна», К., 1946, № 5, стор. 175—185.

Подаються тексти неопублікованого сонету і 12 уривків недрукованих віршів, написаних в тюрмі 1889 р.

95. Франко і Шевченко — «Вісті АН УРСР», К., 1946, № 3, стор. 26—30.

96. Życie i twórczość wielkiego poety (Івана Франка) — г. «Czerwony Sztandar», Л., 1946, № 106.

97. И. Франко и Лев Толстой—г. «Львов. правда», Л., 1946, № 68.

98. Иван Франко о русской литературе — г. «Львов. правда», № 201

1948—1949

99. Іван Франко. Гуцульський король (першодрук).

1) «І. Франко» Зб. І, ЛДУ, Л., 1948, стор. 5—14;

2) ж. «Рад. Львів», 1949, № 8, стор. 6—12;

3) «Огонек», Москва, 1949, № 44, стор. 15—17.

100. До фольклорних занять Івана Франка—«І. Франко», Зб. І, ЛДУ, Л., 1948, стор. 15—39.

Публікуються першодруки пісень у записах І. Франка (стор. 22—30, 37, 38), а також дано оцінку роботи Ф. М. Колесси «Улюблені українські народні пісні Івана Франка».

101. Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті.

1) «І. Франко», Зб. І, ЛДУ, Л., 1948, стор. 43—63;

2) ж. «Рад. Львів», 1949, № 8, стор. 34—40.

102. Виборче беззаконня проти І. Франка—«І. Франко», Зб. І, ЛДУ, Л., 1948, стор. 65—87.

103. Франкова переробка драми Кальдерона—«І. Франко», Зб. ІІ, ЛДУ, Л., 1949, стор. 149—152.

На сторінках 153—206 подано текст переробленої Франком драми «Війт Заламейський» (першодрук).

104. З початків реалізму І. Франка—«І. Франко», Зб. ІІ, ЛДУ, Л., 1949, стор. 207—211.

Там же вперше публікується текст праці Франка «Літературні письма» VI, за такими підтемами: «Ідеали артистичні і соціальні новішої белетристики. Сюжети історичні і сюжети сучасні. Часть друга Письм К. Н. Устияновича. Святослав Хоробрий (дума). Олег Святославович Овруцький, Трагедія, Львів, 1876».

105. До історії видань творів Івана Франка—«І. Франко», Зб. ІІ, ЛДУ, Л., 1949, стор. 223—224.

На сторінках 225—226 міститься текст листа І. Франка до вчителя В. Білецького, директора «Руського Товариства Педагогічного» (першодрук).

106. Знайдений початок листа І. Франка до М. Драгоманова 1881 р.— «І. Франко», Зб. II, ЛДУ, Л., 1949, стор. 227—230.

Подано текст листа (першодрук).

1951

107. Іван Франко в автобіографічних висловах—ж. «Жовтень», Л., 1951, № 4, стор. 75—84.

108. Іван Франко під час виборів 1897 р. — г. «В. Укр.», Л., 1951, № 44.

109. Першодруки Лесі Українки—Літ.-критичний збірник ЛДУ, Л., 1951, стор. 20—51; на сторінках 25—28 і 47—51 подаються тексти листів Лесі Українки до Івана Франка (першодруки).

110. Про принципи видавання творів І. Франка—Вісник АН УРСР, К., 1951, № 7, стор. 48—60.

1952

111. «Слово о полку Игоревѣ» в переспіві І. Франка (1873 р.) — «І. Франко. Статті і матеріали», Зб. III, ЛДУ, 1952, стор. 5—6.

Подано текст перекладу «Слова» в 1873 р. (першодрук) з передмовою.

112. Викриття реакційної суті християнської моралі в «Легенді про святого Маріна» Івана Франка—«І. Франко. Статті і матеріали», Зб. III, ЛДУ, 1952, стор. 25—30.

Опубліковано і текст Франкової поеми «Легенда про святого Маріна».

113. Листи Івана Франка до Климентії Попович—«І. Франко. Статті і матеріали», Зб. III, ЛДУ, 1952, стор. 54—66.

Подано також 28 листів (першодруки), які становлять цінний матеріал для характеристики літературно-естетичних поглядів І. Франка і показують його як вчителя літературної молоді.

1953

114. Іван Франко — популяризатор передової російської літератури, К., 1953, вид. АН УРСР, стор. 58.

115. Іван Франко в боротьбі з Ватіканом, як лютим ворогом слов'янських народів — Наук. Зап. Л. Філ. АН, К., 1953, т. I, стор. 37—47.

З незначними скороченнями ця стаття була перевидана Львівським книжково-журнальним видавництвом в 1954 р.

116. Иван Франко в борьбе с Ватиканом — злейшим врагом славянских народов—г. «Львов. правда», 1953, № 202.

1954

117. Іван Франко в 1883—1884 рр. про польське питання — «Дослідження з мови та літератури», Наук. Зап. Л. Філ. АН, т. III, К., 1954, стор. 3—15.

118. Хто автор «Слова від видавництва» до Франкового перекладу «Мертвих душ» Гоголя? — «Дослідження з мови та літератури». Наук. Зап. Л. Філ. АН, т. III, К., 1954, стор. 75—79.

Автором «Слова від видавництва» М. С. Возняк вважає другорядного перекладача, Михайла Подолинського, який виправляв переклади з російської літератури, зроблені І. Франком і М. Павликом.

1955

119. «З акордів ненависті» Івана Франка—«І. Франко», Зб. IV, ЛДУ, 1955.

Публікуються тексти двох віршів І. Франка, написаних польською мовою.

120. Павло Грабовський і Іван Франко — «І. Франко», Зб. IV, ЛДУ, Л., 1955, стор. 25—45.

121. Іван Франко і баденівські вибори 1897 року—«І. Франко», Зб. IV, ЛДУ, Л., 1955, стор. 46—74.

122. До теми «Іван Франко популяризатор передової російської літератури» — «І. Франко», Зб. IV, ЛДУ, Л., 1955, стор. 224—225.

Замітки про переклади Франка з О. Островського (комедія «Шутники) і М. Горького («Перед лицом жизни»), а також висловлювання його про творчість Ф. Достоєвського, Г. Успенського і Л. Толстого.

123. З життя і творчості Івана Франка—Вид. АН УРСР, К., 1955, стор. 304.

Перелік статей:

1) Іван Франко в автобіографічних висловлюваннях (стор. 3—32).
2) З початків реалізму Івана Франка (стор. 33—49).
3) Знахідка з часу першого ув'язнення Івана Франка (стор. 50—67).
4) Франкова книжечка для робітників «Про працю» (стор. 68—87).
5) Перша передмова І. Франка до перекладу «Фауста» (стор. 88—95).
6) Співробітництво І. Франка в «Правді» Свєнтоховського (стор. 96—110).
7) Еліза Ожешко і Іван Франко в взаємному листуванні (стор. 111—135).
8) Стаття І. Франка «Українські партії в Галичині» (стор. 136—157).
9) Незакінчена повість Франка (стор. 156—161).
10) Участь Франка у «Веселці» (стор. 162—163).
11) З історії «Леля і Полеля» (стор. 164—168).
12) Рядки в доповіді І. Франка про російську літературу (стор. 169—174).
13) Стаття І. Франка «Формальний і реальний націоналізм» (стор. 175—188).
14) Тюремні чернетки Івана Франка (стор. 189—200).
15) До історії тексту п'єси Франка «Украдене щастя» (стор. 201—219)
16) З діяльності Івана Франка як фольклориста (стор. 220—245).

17) Франко як дослідник і історик української літератури (стор. 246—265).

18) Поезії Шевченка в німецьких перекладах Франка (стор. 266—303).

Названі статті, за винятком четвертої, вже були друковані раніше (пор. №№ покажчика 107, 104, 52, 79, 70, 74, 56, 28, 71, 44, 87, 60, 94, 83, 36, 88 і 51). У вперше опублікованій статті (№ 4) подано також в українському перекладі розвідку І. Франка за її польським виданням в 1881 р.

124. Перше видання «Кобзаря» — ж. «Жовтень», Л., 1955, № 3, стор. 93—97.

В даній сатті приділяється в основному увага оцінці першого видання Шевченкового «Кобзаря», яку дав І. Франко.

125. Нариси про світогляд Івана Франка—Вид. ЛДУ, Л., 1955, стор. 194.

Зміст збірника: Вступ. 1) Автобіографічний елемент в оповіданні Франка «На дні» (стор. 5—85); 2) Перший наддністрянський прогресивний журнал (стор. 86—144). Про журнали, редаговані Франком: «Громадський друг», «Дзвін» і «Молот»; 3) Формування світогляду Івана Франка 1878—1881 років (стор. 145—194).

В збірнику дається цінний матеріал для характеристики життя, діяльності і формування світогляду Івана Франка в період 1876—1881 років. Статті цього збірника були друковані вже раніше (пор. № 72, 41, 16 покажчика), але тут вони доповнені новими даними і висновками.

838

ЗМІСТ

ТЕКСТИ

Стор.

Листування Івана Франка з Ольгою Рошкевич 5
Д. Лук'янович. Листи І. Франка до Уляни Кравченко . . 132

СТАТТІ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ

М. М. Пархоменко. Іван Франко — студент Львівського університету 181
С. В. Щурат. Повість Івана Франка «Петрії і Довбущуки» . 191
М. Неврлі. Іван Франко і чеська культура 216
М. С. Шаповалова. Література німецького просвітительства в оцінці Івана Франка 250
М. М. Пархоменко. Твори Івана Франка в нових німецьких перекладах 269
Ф. М. Неборячок. Іван Франко — перекладач Пушкіна . . 286
Т. І. Пачовський. Іван Франко — перекладач Міцкевича . 309
І. З. Петличний. І. Франко в боротьбі за загальноукраїнський синтаксис літературної мови в Галичині 326
Н. П. Корнієнко. Іван Франко в боротьбі за фонетичний правопис в Західній Україні 370

БІБЛІОГРАФІЯ

О. І. Дей, О. Н. Мороз. Нові дисертації по франкознавству 387
Т. І. Пачовський і Я. І. Шуст. Праці М. С. Возняка про життя і творчість І. Франка. Бібліографічний покажчик . . . 407

Бібліотека
МУЗЕЮ Ів. ФРАНКА
Інвент. № 6686

Редактор видавництва Т. А. Веремчук
Техредактор А. В. Малявко
Коректор С. О. Харитонова

Львовский государственный университет.
Иван Франко. Статьи и материалы.
Сборник пятый.

БГ 06756. Здано до набору 2. III 1956 р. Підписано до друку 12. IV 1956 р. Формат 60 x 92¹/₁₆ = 13,25 паперов. арк. — 26,5 друк. арк. Обліково-видавн. арк. 26 + 4 вкл. Тираж 3.000. Ціна без оправи 13 крб. 25 коп. Оправа 2 крб. Зам. 180.

Друкарня Львівського державного університету.
Львів, Університетська, 1.

Музей Ів. Франка
пор.№ 4967
Інв. № 2188
Група Кн.

Ціна 15